

STUDIA
ROSSICA
GEDANENSIA

10/2023

Studia Rossica Gedanensia

10

Redakcja / Edited by
Katarzyna Wojan, Zbigniew Kaźmierczyk

REDAKTOR NACZELNY / EDITOR-IN-CHIEF

Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland)

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO / DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Zbigniew Kaźmierczyk (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland)

ZESPÓŁ REDAKCYJNY / EDITORIAL TEAM

Ewa Konefal (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – sekretarz / Assistant Editor; redaktor merytoryczny (przekładoznawstwo, naukoznawstwo) / Content Editor (translation studies, science studies)

Karolina Rudnicka (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – zastępca sekretarza / Deputy Assistant Editor; redaktor statystyczny / Statistical Editor; redaktor strony internetowej / Website Editor / Webleader

Zbigniew Kaźmierczyk (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor merytoryczny (literaturoznawstwo, filozofia, historia) / Content Editor (literary studies, philosophy, history)

Siarhei Padsasonny (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland) – redaktor merytoryczny (literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, komparatyka) / Content Editor (literary studies, cultural studies, comparative studies)

Żanna Śladkiewicz (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor merytoryczny (językoznawstwo) / Content Editor (linguistics)

Marta Noińska (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor merytoryczny (językoznawstwo diachroniczne) / Content Editor (diachronic linguistics)

Aneta Lica (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – redaktor językowy, język polski / Language Editor, Polish

Olga Makarowska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska / Adam Mickiewicz University, Poland) – redaktor językowy, język rosyjski / Language Editor, Russian

Leszek Szymański (Uniwersytet Zielonogórski, Polska / University of Zielona Góra, Poland) – redaktor językowy, język angielski / Language Editor, English

Projekt graficzny okładki / Cover design: Maksymilian Biniakiewicz

Na okładce: Kamień Sołowiecki na Łubiance (Moskwa) / The Solovetsky Stone on Lubyanka Square (Moscow) [Andy House from Moscow, Russia, Wikipedia]

Skład i łamanie w systemie InDesign / Typesetting and tekst makeup in the InDesign system: Maksymilian Biniakiewicz

ISSN 2392-3644 (online); ISSN 2449-6715 (print)

Wszystkie artykuły w „Studia Rossica Gedanensia” (SRG) wydawane są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe. / All articles in “Studia Rossica Gedanensia” (SRG) are published on Creative Common licence CC BY-SA 4.0

Autorzy zgadzają się na warunki niniejszej informacji o prawach autorskich, która będzie miała zastosowanie do publikacji w tym czasopiśmie. / The authors agree to the terms of this Copyright Notice, which will apply to this submission if and when it is published in this journal.

Copyright © 2023 SRG and the Authors

Publikacja finansowana ze środków na utrzymanie potencjału badawczego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego. / This publication was financially supported with the research potential funds of the Faculty of Languages, University of Gdańsk

Projekt dofinansowany przez Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach programu pod nazwą „Rozwój czasopism naukowych” na lata 2022-2024, nr umowy RCN/SP/0210/2021/1, kwota finansowania 31 000 zł. / The project has been financed under the program of the Ministry of Education and Science titled “Development of scientific journals” for 2022-2024, contract number RCN/SP/0210/2021/1, funding amount 31,000 PLN.

ADRES REDAKCJI / EDITORIAL BOARD OFFICE

Redakcja *Studia Rossica Gedanensia*, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański
ul. Wita Stwosza 51, PL 80-308 Gdańsk, Poland
Tel. / Phone +48 58 523 31 65
E-mail: srg@ug.edu.pl

DRUK I OPRAWA / PRINTING AND BINDING

Zakład Poligrafii / Printing Plant, Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk
ul. Armii Krajowej 119/121, PL 81-824 Sopot, Poland
Tel. / Phone +48 58 523 14 49; +48 58 523 13 50; Fax: +48 58 551 05 32

Interdyscyplinarne czasopismo naukowe rusycystyczne i rosjoznawcze. Podejmuje zagadnienia związane z językiem, literaturą, kulturą, historią Rosji, a także komparatystyką. Ukazuje się raz w roku w wersji elektronicznej i drukowanej. Wersją referencyjną jest wersja elektroniczna. Do druku przyjmowane są teksty w języku polskim, rosyjskim i angielskim. Redakcja zastrzega sobie prawo redagowania tekstów. Wszystkie prace nadesłane do redakcji są poddawane anonimowej procedurze recenzyjnej. Prace należy przesałać zgodnie z *Wtycznymi dla autorów* umieszczonymi na stronie internetowej naszego rocznika.

An interdisciplinary scientific journal of Russian studies. It deals with issues connected with the Russian language, literature, culture and history, as well as with comparative studies. The journal is published once a year in print and online. The online version is the primary one. The journal accepts papers in Polish, Russian and English. The Editorial Board reserves the right to have the texts edited. Each paper submitted to the Editorial Board is subject to an anonymous review process. Papers are to be submitted in accordance with the *Guidelines for Authors* listed on the periodical's website.

Uniwersyteckie Czasopisma Naukowe / Academic Scientific Journals <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/srg/index>

CZASOPISMO REFEROWANE I INDEKSOWANE W BAZACH / ABSTRACTED IN THE FOLLOWING INTERNATIONAL DATABASES:

ARIANTA (Naukowe i Branżowe Polskie Czasopisma Elektroniczne)
BazHum (Baza Humanistyczna)
Baza Wiedzy Uniwersytetu Gdańskiego
Biblioteka Nauki (Platforma Otwartej Nauki – ICM UW)
Brill: Linguistic Bibliography
CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities)
EBSCO Publishing
ERIH Plus (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences)
eLIBRARY.RU (Научная электронная библиотека)
Google Scholar Citations
Index Copernicus International – ICI Journals Master List
INFONA (Portal Komunikacji Naukowej)
MOST Wiedzy (Multidyscyplinarny Otwarty System Transferu Wiedzy)
PBN/POL-Index (Polska Bibliografia Naukowa / Polish Scholarly Bibliography)
The Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers
WorldCat OCLC

UNIwersytet Gdański • Wydział Filologiczny

University of Gdańsk • Faculty of Languages

Studia Rossica Gedanensia

ROCZNIK / ANNUAL

10

Redakcja / Edited by

Katarzyna Wojan, Zbigniew Kaźmierczyk

Tom wydany we współpracy
z Towarzystwem Literackim imienia Adama Mickiewicza – Oddziałem Gdańskim
Published in cooperation with Adam Mickiewicz Literary Society –
the Gdańsk branch

Gdańsk 2023

RADA NAUKOWA / ADVISORY EDITORIAL BOARD

Marcelina Grabska (Uniwersytet Gdański, Polska / University of Gdańsk, Poland) – przewodnicząca / chair

Valentina N. Avramova / Валентина Н. Аврамова (Uniwersytet Konstantyna Presławskiego w Szumen, Bułgaria / Шуменски университет "Епископ Константин Преславски", Бългaрия / University of Shumen Episkop Konstantin Preslavski, Bulgaria)

Andrzej Bogusławski (Uniwersytet Warszawski; Polska Akademia Umiejętności, Polska / University of Warsaw; Polish Academy of Arts and Sciences, Poland)

Volodymyr V. Dubichynsky / Владимир В. Дубичинский (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Lusine Fljyan (Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny w Erywanii, Armenia / Yerevan State Linguistic University, Armenia // Uniwersytet Północny, Erywań, Armenia / Northern University, Yerevan, Armenia)

Yongdeog Kim (Koreański Uniwersytet Języków Obcych, Seul, Korea Południowa / Hankuk University of Foreign Studies, Seoul, South Korea)

Jelisaveta-Kaarina Kostandi (Uniwersytet w Tartu, Estonia / Tartu Ülikool, Eesti / University of Tartu, Estonia)

Hubert Łaskiewicz (Stydium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Polska / Centre for East European Studies University of Warsaw, Poland)

Ludmiła Łucewicz (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Viktorija Makarova (Uniwersytet Wileński, Litwa / Vilniaus Universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Tadashi Nakamura (Uniwersytet w Kioto, Japonia / Kyoto University, Japan)

Tilmann Reuther (Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Österreich / University of Klagenfurt, Austria)

Karolína Skwarska (Instytut Słowiański Akademii Nauk Republiki Czeskiej, Praga, Czechy / Slovanský ústav AV ČR, Praha, Czech Republic)

Encho Tilev / Энчо Тилев (Uniwersytet Płowdiwski im. Paisjusza Chilendarskiego, Bułgaria / Пловдивският университет "Паисий Хилендарски", Бългaрия / University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Bulgaria)

Dorota Urbanek (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Natalya Ushakova / Наталя Ігорівна Ушакова (Charkowski Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Karazina, Ukraina / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна / V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine)

Bogusław Żyłko (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Polska / University of Humanities and Economics in Lodz, Poland)

RECENZENCI / REVIEWERS

Karine Arustamyan (Wanadzorski Państwowy Uniwersytet im. Hovhannesa Tumanyana, Armenia / Vanadzor State University after Hovhannes Tumanyan, Armenia)

Miłosz Babecki (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska / University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland)

Anastasija Belovodskaja (Uniwersytet Wileński, Litwa / Vilniaus Universitetas, Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Ewa Białek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska / Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland)

Jolanta Brzykcy (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska / Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland)

Halina Chodurska (prof. em., Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Polska / Pedagogical University in Cracow, Poland)

Andriy Danylenko (Pace University, Nowy Jork, USA / Pace University, New York, USA)

Magdalena Dąbrowska (Uniwersytet Warszawski, Polska / University of Warsaw, Poland)

Gulnara Fatkiyeva (Uniwersytet im. Szokana Uälichanowa, Kokczetaw, Kazachstan / Ualikhanov University Kokshetau, Kazakhstan)

Alena I. Kalechyts (Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze, Słowacja / Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Slovensko / Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia)

Tetyana Kosmeda (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina / Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, Україна / Vasyľ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Anna Kościółek (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska / Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland)

Jarosław Moskałyk (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska / Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland)

Grzegorz Ojcewicz (prof. em., Szczytno, Polska / Poland)

Marek Piela (Uniwersytet Jagielloński, Polska / Jagellonian University, Poland)

Sevda Polat (Uniwersytet Gelişim w Stambule, Turcja / İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye / Istanbul Gelisim University, Turkey)

Barbara Rodziewicz (Uniwersytet Szczeciński, Polska / University of Szczecin, Poland)

Marek Stachowski (Uniwersytet Jagielloński, Polska / Jagellonian University, Poland)

Mirosława Michalska-Suchanek (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska / University of Silesia in Katowice, Poland)

Tadeusz Sucharski (Akademia Pomorska w Słupsku, Polska / Pomeranian University in Słupsk, Poland)

Krzysztof T. Wiczak (Uniwersytet Łódzki, Polska / University of Lodz, Poland)

SPIS TREŚCI

OD REDAKTORÓW	17
I. STUDIA I ARTYKUŁY	
LITERATUROZNAWSTWO	
ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK TRZEJ PROROCY: SOŁŻENICYN, FRIEDMAN, DUGIN. CZĘŚĆ PIERWSZA: SOŁŻENICYN	23
MAGDALENA DĄBROWSKA OPOZYCJA „SWÓJ – OBCY” W ŚWIADOMOŚCI ROSJAN KOŃCA XVIII- POCZĄTKU XIX WIEKU: DYLEMATY I WYBORY NIKOŁAJA KARAMZINA	35
PIOTR KOPROWSKI STANISŁAW BRZOZOWSKI I FIODOR DOSTOJEWSKI. O FASCYNACJI POLSKIEGO FILOZOFA TWÓRCĄ ROSYJSKIM	48
SIARHEI PADSASONNY ПОЛЬСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ РАССКАЗА СКВЕРНЫЙ АНЕКДОТ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО	59
ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK „CIVIS POLONUS. HOSTEM MOSCOVIENSEM” – ROSJA MAURYCEGO MOCHNACKIEGO	70
JĘZYKOZNAWSTWO	
PIOTR CZERWIŃSKI ОБЪЕКТЫ КАК НОСИТЕЛИ СВОЙСТВ: НОМИНАТИВНЫЙ АСПЕКТ (НА ПРИМЕРЕ СЛАВЯНСКОГО *MORK- / *MЪRK-)	85
OLGA MAKAROWSKA ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ БИЛИНГВОКУЛЬТУРАЛИЗМ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ (НА ПРИМЕРЕ <i>ТЫКВЕННОЙ КОМЕДИИ</i> ДМИТРИЯ БОБЫШЕВА)	100
MARTA NOIŃSKA РОССИЙСКО-УКРАИНСКАЯ ВОЙНА В НОВОГОДНИХ ОБРАЩЕНИЯХ АНДЖЕЯ ДУДЫ, ОЛАФА ШОЛЬЦА И ВЛАДИМИРА ПУТИНА В КАНУН 2023 ГОДА	118
ŻANNA ŚLADKIEWICZ ROLA DYSFEMIZMÓW W KREOWANIU OBRAZU RZECZYWISTOŚCI WOJENNEJ; PRAGMALINGWISTYCZNA ANALIZA ROSYJSKIEGO Dyskursu medialnego NA TEMAT WOJNY W UKRAINIE	133

PRZEKŁADOZNAWSTWO

ANNA SZCZĘSNY

- WIKIPEDIA PODPORĄ TŁUMACZA? O NAZWACH WŁASNYCH
JAKO PROBLEMIE W PRZEKŁADZIE SPECJALISTYCZNYM 151

NAUKI O KOMUNIKACJI SPOŁECZNEJ I MEDIACH

DOMINIKA AGATA MYŚLAK

- RANDOM A POKOLENIA Z I Y Z PERSPEKTYWY SPOŁECZNO-TECHNOLOGICZNEJ
I FORMATOWO-CZASOWEJ 161

HISTORIA I NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE

MARCIN SKŁADANOWSKI

- WE ARE NO LONGER EUROPEANS: THE EVOLUTION OF THE IMAGE
OF EUROPE AND THE WEST IN RUSSIAN STRATEGIC DOCUMENTS (2007–2023) 179

PRZEMYSŁAW WYWIĄŁ

- FEDERAL NATIONAL GUARD SERVICE AS PART OF THE INTERNAL SECURITY
CONSTRUCTION OF THE RUSSIAN FEDERATION 190

FILOLOGIA ŚLEDZCA

GRZEGORZ OJCEWICZ

- ARCHIMANDRYTA ALEKSANDER (GRIGORJEW) – CERKIEWNY BUNTOWNIK
I OFIARA STALINIZMU. KALENDARIUM ŻYCIA I DZIAŁALNOŚCI 201

GRZEGORZ OJCEWICZ

- MIĘDZY APOKRYFEM A HEREZJĄ
(NA PRZYKŁADZIE EWANGELII DZIECIŃSTWA TOMASZA) 229

II. LEKSYKOGRAFIA I BIBLIOGRAFIE

EWA KONEFAŁ

- PRZEKŁADOZNAWSTWO ROSYJSKIE 2021–2022 275

KATARZYNA WOJAN

- POLSKA I ROSJA W RELACJACH. TYTUŁ JAKO ELEMENT REKONSTRUKCJI
JĘZYKOWO-CYWILIZACYJNEGO OBRAZU ŚWIATA.
(BIBLIOGRAFIA PRAC Z LAT 2011–2023) 323

KATARZYNA WOJAN

- Z POLSKIEJ LEKSYKOGRAFII BIOGRAFICZNEJ, NEKROLOGICZNEJ
I KOMEMORATYWNEJ. ROSJA I ZSRS A POLSKA. CZĘŚĆ II.
(BIBLIOGRAFIA PRAC Z LAT 2022–2023 ORAZ UZUPEŁNIENIA) 374

III. RECENZJE, OMÓWIENIA I POLEMIKI

MAGDALENA DĄBROWSKA

- BORIS SOKOŁOW O ALEKSANDRZE SOŁŻENICYNIE
(BORIS SOKOŁOW. *ALEKSANDER SOŁŻENICYN. PROROK I DYSYDENT*.
PRZEŁOŻYŁA MARTA GŁUSZKOWSKA. WARSZAWA: PRÓSZYŃSKI I S-KA, 2022, 405 S.) 385

MAGDALENA DĄBROWSKA

- ROSJA I KOLONIALIZM (AUSTIN JERSILD. *ORIENTALIZM PO ROSYJSKU*.
GÓRALE KAUKAZU PÓŁNOCNEGO I POGRANICZE GRUZIŃSKIE. 1845–1917.
PRZEŁOŻYŁ JERZY ROHOZIŃSKI. WARSZAWA:
PAŃSTWOWY INSTYTUT WYDAWNICZY, 2022, 285 S.) 393

MIŁOSZ BABECKI

LITERATURA NIE STWARZA BARIERY EKRANU...

(GIEORGIJ EFRON. *RODODENDRON NA ALASCE. TWÓRCZOŚĆ LITERACKA 1941-1944.*

SZCZYTNO: WYDAWNICTWO GREGART, 2023, 256 S.) 401

DOROTA ŻYŁKO

FIORETTI ŚW. NILA MIROTOCZYWEGO ZE ŚWIĘTEJ GÓRY ATHOS

(ŚW. NIL MIROTOCZYWY Z ATHOS. *POŚMIERTNE POUCZENIA I PROROCCTWA.*

PRZEŁOŻYŁ G. OJCEWICZ. SZCZYTNO: WYDAWNICTWO GREGART, 2023, 213 S.) 407

VOLODYMYR DUBICHYNKYI

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ ВИТЕЗЛАВА ВИЛИМЕКА *НЕ ТОЛЬКО НА СЛОВАХ.**ПЕРЕВОД НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ В РАМКАХ СЛАВЯНСКИХ КУЛЬТУР.*

SPRACH- UND KULTURKONTAKTE IN EUROPAS MITTE STUDIEN ZUR SLAWISTIK

UND GERMANISTIK. VOLUME 16. BERLIN: PETER LANG, 2022 – 252 S. 412

IV. PRZEKŁAD

GIEORGIJ EFRON

SZKICE TASZKIENCKIE. PRZEŁOŻYŁ GRZEGORZ OJCEWICZ 421

V. ROZMOWY NAUKOWE I WYWIADY

STEFAN CHWIN

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

BARTOSZ DĄBROWSKI

SIŁA ROSJI? MIŁOSZ W ROZMOWIE STEFANA CHWINA I ZBIGNIEWA KAŻMIERCZYKA

PRZEZ BARTOSZA DĄBROWSKIEGO MODEROWANEJ 433

MARCIN SKŁADANOWSKI

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

CYWILIZACJA WOJNY. ROSJA W IDEOLOGII DUGINA.

ROZMOWA PROF. ZBIGNIEWA KAŻMIERCZYKA

Z KS. PROF. MARCINEM SKŁADANOWSKIM 461

VI. KRONIKA

SPRAWOZDANIA NAUKOWE

MAGDALENA DĄBROWSKA

PIOTR GŁUSZKOWSKI

SYBERIA I POLSKA – MIEJSCA WSPÓLNE W LITERATURZE I HISTORII.

(KONFERENCJA NAUKOWA „SYBERIA I POLSKA – MIEJSCA WSPÓLNE

W LITERATURZE I HISTORII”, BIAŁYSTOK 20-21 KWIETNIA 2023 R.) 511

KATARZYNA WOJAN

DZIESIĘCIOLECIE PERIODYKU „STUDIA ROSSICA GEDANENSIA”

HISTORIA I ROZWÓJ (FAKTY I LICZBY) 517

GRZEGORZ OJCEWICZ

LIST GRATULACYJNY 532

O AUTORACH 533

CONTENS

FROM THE EDITORS	18
I. STUDIES AND ARTICLES	
LITERARY STUDIES	
ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK THREE PROPHETS: SOLZHENITSYN, FRIEDMAN, DUGIN. PART ONE: SOLZHENITSYN	23
MAGDALENA DĄBROWSKA “THE OWN - THE STRANGE” OPPOSITION IN THE CONSCIOUSNESS OF THE RUSSIANS OF THE LATE 18TH AND EARLY 19TH CENTURIES: NIKOLAY KARAMZIN’S DILEMMAS AND CHOICES	35
PIOTR KOPROWSKI STANISLAW BRZozowski AND FYODOR DOSTOYEVSKY. ON THE POLISH PHILOSOPHER’S FASCINATION WITH THE RUSSIAN ARTIST	48
SIARHEI PADSASONNY THE POLISH HISTORICAL CONTEXT OF F.M. DOSTOEVSKY’S <i>A NASTY STORY</i>	59
ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK “CIVIS POLONUS. HOSTEM MOSCOVIENSEM” – MAURycy MOCHNACKI’S RUSSIA	70
LINGUISTICS	
PIOTR CZERWIŃSKI OBJECTS AS THE CARRIERS OF ATTRIBUTES: THE NOMINATION ASPECT (BASED ON THE SLAVIC ROOT *MORK- / *MЪRK-)	85
OLGA MAKAROWSKA FUNCTIONAL BILINGUAL CULTURALISM IN ARTISTIC TEXTS (EXEMPLIFIED WITH <i>THE PUMPKIN COMEDY</i> BY DMITRY BOBYSHEV)	100
MARTA NOIŃSKA THE RUSSO-UKRAINIAN WAR IN ANDRZEJ DUDA’S, OLAF SCHOLZ’S, AND VLADIMIR PUTIN’S NEW YEAR ADDRESSES FOR 2023	118
ŻANNA ŚLADKIEWICZ THE ROLE OF DYSPHEMISMS IN CREATING THE IMAGE OF WAR REALITY: A PRAGMALINGUISTIC ANALYSIS OF THE RUSSIAN MEDIA DISCOURSE ABOUT THE WAR IN UKRAINE	133

TRANSLATION STUDIES

ANNA SZCZĘSNY

- IS WIKIPEDIA A TRANSLATOR'S SUPPORT? PROPER NAMES
AS A PROBLEM IN SPECIALIZED TRANSLATION 151

COMMUNICATION AND MEDIA STUDIES

DOMINIKA AGATA MYŚLAK

- RANDOM VS GENERATION Z AND Y IN THE SOCIAL, TECHNOLOGICAL,
FORMAT-AND-TIME PERSPECTIVE 161

HISTORY AND SECURITY STUDIES

MARCIN SKŁADANOWSKI

- WE ARE NO LONGER EUROPEANS: THE EVOLUTION OF THE IMAGE
OF EUROPE AND THE WEST IN RUSSIAN STRATEGIC DOCUMENTS (2007–2023) 179

PRZEMYSŁAW WYWIĄŁ

- FEDERAL NATIONAL GUARD SERVICE AS PART OF THE INTERNAL SECURITY
CONSTRUCTION OF THE RUSSIAN FEDERATION 190

INVESTIGATIVE PHILOLOGY

GRZEGORZ OJCEWICZ

- ARCHIMANDRITE ALEXANDER (GRIGORYEV) – THE TSERKOV REBEL
AND VICTIM OF STALINISM. A TIMELINE OF HIS LIFE AND ACTIVITY 201

GRZEGORZ OJCEWICZ

- BETWEEN THE APOCRYPHA AND HERESY
(EXEMPLIFIED WITH *THE INFANCY GOSPEL OF THOMAS*) 229

II. LEXICOGRAPHY AND BIBLIOGRAPHIES

EWA KONEFAŁ

- RUSSIAN TRANSLATION STUDIES OF 2021–2022 275

KATARZYNA WOJAN

- RELATIONS BETWEEN POLAND AND RUSSIA. THE TITLE AS AN ELEMENT
OF THE RECONSTRUCTION OF THE LINGUISTIC AND CIVILIZATIONAL WORLDVIEW.
(BIBLIOGRAPHY OF WORKS FROM 2011–2023) 323

KATARZYNA WOJAN

- FROM POLISH BIOGRAPHICAL, OBITUARY AND COMMEMORATIVE LEXICOGRAPHY.
PART 2. RUSSIA AND THE USSR BUT POLAND. (A BIBLIOGRAPHY OF SELECTED
WORKS FROM 2022–2023 AND A SUPPLEMENT) 374

III. REVIEWS, OVERVIEWS AND POLEMICS

MAGDALENA DĄBROWSKA

- BORIS SOKOLOV ABOUT ALEKSANDR SOLZHENITSYN
(BORIS SOKOŁOW. *ALEKSANDER SOŁŻENICYN. PROROK I DYSYDENT*.
TRANSLATED BY MARTA GŁUSZKOWSKA.
WARSZAWA: PRÓSZYŃSKI I S-KA, 2022, P. 405) 385

MAGDALENA DĄBROWSKA

RUSSIA AND COLONIALISM (AUSTIN JERSILD. *ORIENTALIZM PO ROSYJSKU.**GÓRALE KAUKAZU PÓLNOCNIEGO I POGRANICZE GRUZIŃSKIE. 1845–1917.*

TRANSLATED BY JERZY ROHOZIŃSKI. WARSZAWA:

PAŃSTWOWY INSTYTUT WYDAWNICZY, 2022, P. 285) 393

MIŁOSZ BABECKI

LITERATURE DOES NOT CREATE A SCREEN BARRIER...

(GIEORGIJ EFRON. *RODODENDRON NA ALASCE. TWÓRCZOŚĆ LITERACKA 1941–1944.*

TRANSLATED BY GRZEGORZ OJCEWICZ. SZCZYTNO:

WYDAWNICTWO GREGART, 2023, P. 256) 401

DOROTA ŻYŁKO

FIORETTI BY VENERABLE NILUS THE MYRRHGUSHER OF LAVRA OF MOUNT ATHOS

(ŚW. NIL MIROTOCZYWY Z ATHOS. *POŚMIERTNE POUCZENIA I PROROCTWA.*

TRANSLATED BY GRZEGORZ OJCEWICZ. SZCZYTNO:

WYDAWNICTWO GREGART, 2023, P. 213) 407

VOLODYMYR DUBICHYNKYI

A MONOGRAPH REVIEW: VÍTĚZSLAV VILÍMEK. *НЕ ТОЛЬКО НА СЛОВАХ.**ПЕРЕВОД НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ В РАМКАХ СЛАВЯНСКИХ КУЛЬТУР.*

SPRACH- UND KULTURKONTAKTE IN EUROPAS MITTE STUDIEN ZUR SLAWISTIK

UND GERMANISTIK. VOLUME 16. BERLIN: PETER LANG, 2022, P. 252 412

IV. TRANSLATIONS

GEORGII EFRON

TASHKENT SKETCHES. TRANSLATED BY GRZEGORZ OJCEWICZ 421

V. SCIENTIFIC DISCUSSIONS AND INTERVIEWS

STEFAN CHWIN

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

BARTOSZ DĄBROWSKI

THE POWER OF RUSSIA?

MIŁOSZ IN A CONVERSATION BETWEEN STEFAN CHWIN

AND ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK, MODERATED BY BARTOSZ DĄBROWSKI 433

MARCIN SKŁADANOWSKI

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

CIVILIZATION OF WAR. RUSSIA IN DUGIN'S IDEOLOGY.

A CONVERSATION BETWEEN PROF. ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

AND REV. PROF. MARCIN SKŁADANOWSKI 461

VI. CHRONICLE

SCIENTIFIC REPORTS

MAGDALENA DĄBROWSKA

PIOTR GŁUSZKOWSKI

SIBERIA AND POLAND – COMMON PLACES IN LITERATURE AND HISTORY

(THE *SIBERIA AND POLAND – COMMON PLACES IN LITERATURE**AND HISTORY* SCIENTIFIC CONFERENCE. BIAŁYSTOK, 20–21 APRIL, 2023) 511

KATARZYNA WOJAN

THE TENTH ANNIVERSARY OF THE “STUDIA ROSSICA GEDANENSIA”

JOURNAL. HISTORY AND DEVELOPMENT (FACTS AND NUMBERS) 517

GRZEGORZ OJCEWICZ	
CONGRATULATORY LETTER	532
ABOUT THE AUTHORS	533

OD REDAKTORÓW

Dziesiąty numer „Studiów...” kontynuuje nasze zainteresowania Rosją w sytuacji jej najazdu na Ukrainę. Zapowiedzią tej tematyki jest okładka, na której widzimy Kamień Sołowiecki ustawiony naprzeciw gmachu KGB przez Stowarzyszenie „Memoriał” jako wyzwanie rzucone opresyjnemu systemowi. Pogłębiamy etiologię imperializmu rosyjskiego w tekstach sięgających do siły moralnej literatury i kultury rosyjskiej. W zgodzie z postulatami naukowości periodyku proponujemy debaty na temat imperialnego charakteru kultury rosyjskiej. W formie debaty naukowej podejmujemy próbę reaktywnego opisu wydarzeń o nieprzewidywalnych dla nas konsekwencjach. Interesującą semantykę kultury rosyjskiej dopełniają teksty językoznawcze.

*Katarzyna Wojan
Zbigniew Kaźmierczyk*

FROM THE EDITORS

The tenth volume of “Studia...” continues our interest in Russia in the event of its invasion of Ukraine. This theme is announced by the cover, which shows the Solovetsky Stone placed by the “Memorial” Association in front of the KGB building as a challenge to the oppressive system. We deepen the etiology of Russian imperialism in texts that delve into the moral strength of Russian literature and culture. In line with the postulate of the scientific nature of the journal, we propose debates on the imperial nature of Russian culture. In the form of a scientific debate, we attempt to reactively describe events which have consequences that are unpredictable to us. Linguistic texts complement the interesting semantics of Russian culture.

*Katarzyna Wojan
Zbigniew Kaźmierczyk*

I. STUDIA I ARTYKUŁY
STUDIES AND ARTICLES

LITERATUROZNAWSTWO
LITERARY STUDIES

Article No. 290

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.01>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and Z. Kaźmierczyk¹

Citation: Kaźmierczyk, Z. (2023). Trzej prorocy: Sołżenicyn, Friedman, Dugin. Część pierwsza: Sołżenicyn.

Studia Rossica Gedanensia, 10: 23–34. <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.01>

TRZEJ PROROCY: SOŁŻENICYN, FRIEDMAN, DUGIN. CZĘŚĆ PIERWSZA: SOŁŻENICYN

ZBIGNIEW KAŹMIERCZYK

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Institut Filologii Polskiej / Institute of Polish Language and Literature

Zakład Historii Literatury Polskiej / Polish Literary History Division

ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 55, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: zbigniew.kazmierczyk@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-3911>

(nadesłano / received 15.10.2023; zaakceptowano / accepted 30.10.2023)

Abstract

Three prophets: Solzhenitsyn, Friedman, Dugin.

Part one: Solzhenitsyn

The article presents Alexander Solzhenitsyn's work and prophetic thought against a biographical background. The basis of its analysis is the speech on the occasion of awarding the Nobel Prize in Literature to the author of *The Cancer Ward*, and his lecture on the state of the Western civilization delivered at Harvard University – entitled *A crisis of courage*. Solzhenitsyn's prophecies about the West are shown in the context of his work *Rebuilding Russia*. The article presents George Friedman's geopolitical pre-

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

dictions based on his works: *The Next Decade* and *The Next Hundred Years: A Forecast for the 21st Century*.

Both visions of the future are shown in terms of Alexander Dugin's geopolitical concepts. In their context, the meanings of his projects and prophecies about Russia and the world – expressed in the works *The Foundations of Geopolitics*, *The Fourth Political Theory* and in program statements titled *I'm waiting for Ivan the Terrible* – are brought out.

Keywords: Aleksandr Solzhenitsyn, George Friedman, Aleksandr Dugin, prophecies, Russia, Western civilization.

Abstrakt

Artykuł przedstawia na tle biograficznym dzieło i myśl profetyczną Aleksandra Sołżenicyna. Podstawą jej analizy jest mowa z okazji przyznania autorowi *Oddziału chorych na raka* literackiej Nagrody Nobla oraz jego wykład na temat stanu cywilizacji Zachodu wygłoszony na Uniwersytecie Harvarda – zatytułowany *Zmierzch odwagi*. Proroctwa Sołżenicyna dotyczące Zachodu pokazane są w kontekście jego pracy *Jak odbudować Rosję?*

W artykule prezentację znalazły prognozy geopolityczne George'a Friedmana na podstawie prac *Następna dekada* oraz *Następne 100 lat: Prognoza na XXI wiek*.

Obie wizje przyszłości ukazane są pod kątem geopolitycznych koncepcji Aleksandra Dugina. W ich kontekście wydobyte zostały znaczenia jego projektów i proroctw dotyczących Rosji i świata, wyrażonych w pracach *Podstawy geopolityki*, *Czwarta teoria polityczna* oraz w programowych wypowiedziach pod tytułem *Czekam na Iwana Groźnego*.

Słowa kluczowe: Aleksandr Sołżenicyn, George Friedman, Aleksandr Dugin, proroctwa, Rosja, cywilizacja zachodnia.

Nagroda Nobla

Aleksander Sołżenicyn rozpoczął *Archipelag GUŁag* wiosną 1958 roku, a przy współudziale 227 świadków, którzy zgodzili się w relacjach osobistych upamiętnić system obozów śmierci zwanych obozami koncentracyjnymi pracy przymusowej, ukończył 2 czerwca 1968 roku dzieło obejmujące okres terroru lat 1918–1956 (Sokołow 2002: 204). Wydawane w paryskim wydawnictwie YMCA-Press, poczynając od końca roku 1973, gdy ukazał się pierwszy tom dzieła, doprowadziło do kryzysu światopoglądowego znaczną część elit komunistycznych, lewicowych i socjalistów na Zachodzie. W przekładzie na język polski Michała Kaniowskiego stanęło na półce Biblioteki „Kultury” paryskiej już w roku 1974 obok dwóch wydań *Kręgu pierwszego* (1970 i 1972) i *Oddziału chorych na raka* (1971, 1973). Oba te utwory Sołżenicyna w oryginale ukazały się w Związku Radzieckim w samizdacie w roku 1966. *Archipelag GUŁag* po Sierpniu roku 1980 techniką fotooffsetową został powielony w drugim obiegu litera-

tury w Polsce, oprawiony w płótno w trzech tomach i także za żelazną kurtyną stał się legendarnym dziełem antykomunizmu – tu jednak w stanie wojennym, groźnym nie tylko dla drukarzy i kolporterów, ale również dla czytelników. Gdy Solżenicyn 8 października 1970 roku otrzymał Nagrodę Nobla „za moralną siłę” i wymowę swej twórczości, na Zachodzie znane były: *Jeden dzień Iwana Denisowicza* (napisany wiosną 1959), *Krąg pierwszy*, *Oddział chorych na raka*. Nie otrzymał jej więc za swe dzieło koronne *Archipelag GUŁag*.

Powołanie

Autor *Archipelagu GUŁag* swe doświadczenie łagrów przedstawia jako ogołocenie umysłu z naleciałości komunistycznych mistyfikacji w walce o przetrwanie na poziomie elementarnym. Opisuje cierpienia łagrowej niewoli jako kenozę, czyli ogołocenie ducha przywracające religijne poczucie rzeczywistości i wiarę w nadprzyrodzony porządek świata. Ten typ doświadczenia obozów zagłady stał w sprzeczności z powierzchownymi rozliczeniami stalinizmu po XX zjeździe KPZR w 1956 roku. Dlatego Solżenicyn uważał odwilż w Związku Radzieckim za kosmetyczną korektę morderczego totalitaryzmu – niszczytelstwa, które czerwonym kołem się toczy, i ostrzegał, że „Choć okropności klasycznego stalinizmu należą do przeszłości, jednak sam jego mechanizm i jego instytucje pozostały niezmiennie” (Boruta 1983: 7). A według Solżenicyna pozostały niezmiennie, bo system więzienny łatwo anektuje rzesze wykonawców po szkołach i z poboru, gdyż jest zgodny z naturą ludzką – w fazie regresu moralnego, który nie tylko w Rosji łatwo wywołać i upowszechnić. Dlatego sądził, że instytucje państwa Lenina i Stalina pozostaną niezmiennie, dopóki moralni odszczepieńcy nie staną się wyjątkami. Był przekonany, że do powstrzymania obrotów koła czerwonego terroru, do przełamania fatalnego cyklu niszczytelskiego potrzebny jest wstrząs, jakim mogłaby być prawda o GUŁagu; rosyjska *metanoia*.

W rozdziale *Aresztowanie* opisał metodologię ujęcia przez milicję polityczną ofiary stalinowskiego terroru i zwrócił uwagę na to, że choć okoliczności były bardzo różne, to ujęcie „w dziesiątkach milionów wypadków” (Solżenicyn 1974: 31) odbywało się bez oporu i w milczeniu ofiar:

Nie, nigdy nie był u nas w pogardzie żaden sposób zatrzymania, ani w biały dzień, ani w podróży, ani wśród tłumu. Idzie to gładko i – tu właśnie trzeba się dziwić! – same ofiary w świętej zgodzie z agentami zachowują się jak najtaktowniej, tak żeby pozostali przy życiu nie zwrócili nawet uwagi na zagładę upatrzonego (Solżenicyn 1974: 31–32).

Wspólny mianownik potulnego milczenia, odkryty w relacjach ofiar łagrów przez Solżenicyna jako przypadek własny, nie wpędził go w poczucie winy z powodu niewykrzyczenia gwałtu aresztowania. Wylicza dogodne sytuacje podczas konwoju przez Moskwę, a zwłaszcza zatrzymanie przy schodach ruchomych niosących do góry tłum podróżnych na Dworcu Białoruskim:

A ja – ja milczę z jeszcze jednego powodu: bo tych ludzi wjeżdżających po stopniach dwóch wyciągów wciąż mi jeszcze za mało – za mało! Tu mój lament usłyszą dwie setki, dwa razy po dwie setki ludzi – a co z dwiema setkami milionów?... Roi mi się mgliście, że kiedyś jeszcze coś krzyknę tym całym dwustu milionom... (Solżenicyn 1974: 39).

Poczucie powołania do głoszenia prawdy *urbi et orbi*, bo przecież ZSRR był osobnym światem, ujawniło się w milczeniu milionów i własnym.

Sołżenicyn już podczas konwojowania do łagru czuł się powołany do wybawienia obywateli rosyjskich od opresji komunistycznego totalitaryzmu. Był przekonany, że bez prawdy o wielkim terrorze wszystko pozostanie niezmiennie w kręgu czerwonego koła i będzie się ono toczyło przez wieki bez przeszkód – jak niezmienna jest natura naczelnika Tatarina w *Dniu Iwana Denisowicza*. Jego pierwotna żądza władzy nad poddanymi w więziennej niewoli i sadystyczna satysfakcja z panowania nad ich dniem i nocą są silniejsze od jego woli. Dominacja i samowola dostarczają mu wszystkich niezbędnych treści życia psychicznego. Podobnie w naturze Rusanowa – zakładowego ankietera, a następnie kadrowego służbisty w *Oddziale chorych na raka* – niezmienna jest ślepa wola terroryzowania i niewolenia więźniów na mocy władzy, jaką daje nad ich życiem penitencjarny system państwa totalitarnego, gdzie „Kryło się to życie w poufnych dokumentach, w mrocznej głębi segregatorów Rusanowa” (Sołżenicyn 2010: 168).

Sprawa komunizmu jako most między Wschodem i Zachodem

Sołżenicyn Nagrody Nobla osobiście nie odebrał. Wiedział, że ze Szwecji już do sowieckiej Rosji nie miałby powrotu. Na trzy tygodnie przed uroczystością wręczenia nagrody Biuro Polityczne KPZR 20 listopada 1970 roku „przyjęło projekt rozporządzenia o pozbawieniu noblisty radzieckiego obywatelstwa i wydaleniu go ze Związku Radzieckiego” (Sokołow 2022: 232). W projekcie zakładano łagodne i drastyczne kroki: „anulowanie wizy powrotnej do ZSRR po przyjeździe pisarza do Szwecji” oraz, gdyby to nie nastąpiło, „wydalenie w trybie natychmiastowym” (Sokołow 2022: 233). Pisarz obawiał się wygnania jako sytuacji odcięcia od opinii publicznej Związku Radzieckiego. Wysłuchał swej mowy noblowskiej z fal eteru 10 grudnia w Moskwie – na dacy broniącego go publicznie Mstisława Rostropowicza, pozbawionego za to w 1970 roku paszportu i zmuszonego do koncertowania z żoną na Syberii aż do opuszczenia Związku Radzieckiego w 1974 roku. Sołżenicyn już wtedy przyznanie Nobla pojmował jako cud powstania pomostu między Wschodem a Zachodem z woli Bożej, jako wydarzenie teandryczne. Czy pisarz miał się za Bosko-ludzkiego Proroka? W swym dzienniku pod datą 8 października 1970 roku napisał, że powstał most łączący „Zachód ze Wschodem w jakiejś niezwykle ważnej sprawie, a ja mam ją wykonać, odgadnąć wolę Bożą. Tyle” (Sokołow 2022: 223). Sprawie tej pragnął służyć w Związku Radzieckim. *Archipelag GULag* krążył już wśród Rosjan przepisywany ręcznie, czekał na detonację w druku, lecz w 1974 roku noblista został „13 lutego wbrew swej woli wysłany samolotem do Niemiec Zachodnich” (Sokołow 2022: 310).

Profetyczny potencjał opowieści o łagrach

Czy na emigracji „niezwykle ważna sprawa” zachowała aktualność? Czy noblista w tzw. wolnym świecie odgadł wolę Bożą, do realizacji której czuł się wezwany? I czego miała ta wola dotyczyć? To pytanie domaga się rzutu oka na jego dzieła. Trudno

nie zgodzić się z autorem *Lekcji Aleksandra Solżenicyna*, który stwierdził, że poczynając od *Jednego dnia Iwana Denisowicza* było jasne, że w twórczości pisarza „obrachunek z epoką terroru i bezprawia” dawał czytelnikom podstawy do „kwestionowania samych zasad ustroju” komunistycznego, gdyż pisarz nie godził się na to, „by epoka <<kultu jednostki>> była przedstawiona tylko jako odstępstwo chwilowe i incydentalne naruszenie zawsze słusznych pryncypiów partii” (Boruta 1983: 5). Solżenicyn, który na zasadzie *pars pro toto* mówił o GUŁagu „Mała Zona”, zaś o ZSRR „Duża Zona”, „uważał stalinizm za normalną i logiczną konsekwencję systemu komunistycznego, nie zaś jego naruszenie” (Boruta: 5). Łagry zaś widział jako logiczny wynik leninizmu i stalinizmu, *ergo* komunistycznego totalitaryzmu. Uważał więc za możliwy po odwilży powrót do stalinowskiego totalitaryzmu sprzed roku 1956, a to znaczy powrót Rosjan do GUŁagu.

Przeniesienie profecji

Przeświadczenie o potencjale profetycznym opowieści o obozach skierowało jego myśl ku Zachodowi. Przemówienia noblisty w państwach kapitalistycznych świadczą o tym, że za zgodną z wolą Bożą uznał misję ostrzegania przed komunizmem demokracji parlamentarnych, wolnorynkowych państw prawa. Jak nikt czuł się powołany do tego, by ostrzegać je, że stać się mogą „Wielką Zoną”. Uważał, że w jego opowieściach uhonorowanych Noblem oraz zebranych w *Archipelagu GUŁag* drzemie potencjał profetyczny skumulowany na kanwie dziejów Rosji, lecz niezbędny Zachodowi. Jego ocalenie widział przede wszystkim w odczytaniu tej zapowiedzi.

„Nie myślcie – relacjonował przepowiednię Solżenicyna Besançon – że grozi wam zwykła ekspansja ZSRR. Komunizm nie jest na zewnątrz was, jest zawarty w waszej cywilizacji” (Besançon 1981: 17).

Jednym słowem, Solżenicyn przybył na Zachód jako rewelator, zupełnie przekonany o byciu wybranym do zbawczej misji ratowania całej cywilizacji. Doszedł do wniosku, że łagry, *lagry*, obozy koncentracyjne, obozy pracy, *de facto* obozy śmierci – są wytworem ery nowożytnej. Będą już towarzyszyć ludzkości, stale jej zagrażać i – jak nieprzemijające są pokusy ideologii totalitarnej i budowy państwa totalitarnego – będą powstawać, jeżeli świadkowie nie będą ostrzegać, uprzedzać i alarmować opinii publicznej. Solżenicyn uznał, że profetyczny potencjał przede wszystkim *Archipelagu GUŁag* jest remedium na zagrożenie „Wielką Zoną” i dlatego miał się za proroka, który z woli Instancji nadprzyrodzonej ratuje świat zachodni. „W tym względzie nie jest niewłaściwością – stwierdził Alain Besançon – umieszczenie go pod wezwaniem proroków i wyznawców [...] i sam Solżenicyn, który uważa, że sprzyjały mu łaski wyjątkowe, nie jest tego wezwania nieświadomy” (Besançon 1981: 4).

Zachód pod pręgierzem *Archipelagu GUŁag*

Archipelag GUŁag rozwija plan Solżenicyna ukazania obozu koncentracyjnego pracy przymusowej jako typowej instytucji totalitaryzmu dążącego do krańcowości. Ła-

gry są w jego ujęciu nieprzemijającym doświadczeniem ludzkości i samorodnym wykwitem totalitaryzmu. Jego zadaniem jest świat łagrów ukazać, aby skompromitować cały system polityczny państwa totalitarnego i przestrzec Rosję przed pozostawianiem „Wielką Zoną” komunizmu, bo zagłada kolejnych milionów jest w niej nieuchronna. Gdy adresatem swych przestróg uczynił cały świat, przykładem ponadczasowości obozu zagłady jako emblematycznej instytucji ustroju totalitarnego służyły Solżenicynowi Chiny (które odważnie krytykował podczas pobytu na Tajwanie i w wykładzie harwardzkim) i Kambodża. Inspirowana marksizmem utopia rustykalna kosztowała w niej życie kilku milionów ludzi na ryżowych polach śmierci – poddanych lokalnie okrucieństwom pajdokracji.

Po otrzymaniu Nagrody Nobla i ukazaniu się *Archipelagu GULag* we Francji, gdy wygnanie było już przesądzone, Solżenicyn ubolewał, że nie wywoła moralnego wstrząsu w Rosji, ale pojął wolę Bożą przejścia mostu Wschód–Zachód i kontynuowania misji ostrzeżenia przed komunizmem wolnego świata. W Związku Radzieckim pragnął złamania czerwonego koła, na Zachodzie myślał przed nim ostrzegać, a może nawet przerażać, aby jego obrotem w postępowym świecie zapobiec. Nie jechał na Zachód składać hołdów demokracjom wolnorynkowym, parlamentarnym państwom prawa, lecz z misją jego ratowania, *ergo*: dowodzenia jak głęboki jest jego upadek, czyli podatność na komunistyczną rewoltę. Jak dawni prorocy przyjechał uświadamiać, wytykać upadek moralny, patologie społeczne i wypaczenia demokracji, upominać i pouczać. Przyjechał podnosić głos, nie podchlebiać się i nie przymilać. Liczył się z tym, że wywoła kontrowersje, że spadną nań gromy krytyki inspirowanej przez agenturę KGB i niezależne od jej wszechobecnych wpływów. Jednak realizował misję, której sedno wyjawiał w 1975 Aleksandrowi Szpemanowi mówiąc o Leninie: „Wysadzę jego sprawę, żeby nie został kamień na kamieniu” (Sokołow 2022: 358) Do osiągnięcia tego tytanicznego celu potrzebne było nie tylko ostrzeżenie, ale także przerażanie Zachodu.

Dysonans

Misja proroka zapowiadała nieuchronny konflikt z opinią publiczną Zachodu, gdyż prorok nie tylko ostrzega, ale również bezwzględnie krytykuje upadłą wspólnotę. W jego dziełach immanentnie obecna jest idea odsłaniania Rosjanom ciemnej rewelacji historycznej i ta idea stała się generatorem krytycyzmu wobec zjawisk świata zachodniego. Wygnanie zmieniło tylko adresata. Wolę Bożą odgadł w wypełnieniu zadania odsłonięcia prawdy o komunizmie po drugiej stronie żelaznej kurtyny. Oznaczało to wskazywać postępy komunizmu w tzw. wolnym świecie i dowodzić, że bestia totalitaryzmu już jest w granicach państw demokratycznych. Rewelacji tych słuchano ze sceptycyzmem albo urazą. Dlatego w Rosji zakneblowany przez cenzurę, na emigracji w Europie i Ameryce, ciesząc się wolnością słowa, miał poczucie zawodu proroka, który woła na pustyni, bo uważał, że przestroga płynąca z jego dzieł nie została zrozumiana i nikły jest jej rezonans.

Na poczucie nikłości oddziaływania na opinię publiczną skazywał Solżenicyn ogrom zamiaru rozbicia w perzynę idei komunizmu poprzez ukazanie jego leninowsko-stalinowskiej praktyki.

Profecje

W Mowie Noblowskiej, która wróciła do laureata na falach eteru na dachę Rostropowicza 10 grudnia 1970 roku, a którą wygłosił w Sztokholmie 10 grudnia 1974 roku, na plan pierwszy wysuwa się ostrzeżenie Europy i świata przed „duchem Monachium”. To ostrzeżenie jest prefiguracją wszystkich późniejszych przestroż antykomunistycznych, jest – by tak powiedzieć – prorocstwem macierzystym, matecznikiem krytyk, które Solżenicyn rozwinie w Europie i w Stanach Zjednoczonych. Czesław Miłosz stwierdził, że słowa: „Duch Monachium wcale nie należy do przeszłości, to nie był wcale krótki epizod. Ośmielę się nawet rzec, że duch Monachium w XX wieku ma coraz większe pole do popisu”, miały „wydźwięk wręcz obraźliwy” (Miłosz 2011: 264). W roku 1973 nie była możliwa ich interpretacja w świetle broszury *Jak odbudować Rosję* (1990), w której Solżenicyn wieszczyl: „Związek Socjalistycznych Republik Rad tak czy inaczej się rozsypie”² i postulował w jedności Rosji, Ukrainy i Białorusi oraz wielkiej części Kazachstanu: „uznać niewątpliwe prawo do całkowitego odłączenia się dwunastu republik bezzwłocznie i zdecydowanie”, gdyż jako Związek Rosyjski „z setką narodów i narodowości – od zgoła niemałych do całkiem małych” „nie mamy sił dla kresów – ani sił gospodarczych, ani duchowych. Nie mamy sił na imperium! – i nie potrzeba go, i zrzucimy je ze swoich pleców, bo nas ono przygniata i wysysa, i przyspiesza naszą zgubę” (Solżenicyn 1991: 9). Solżenicyn powołał się na przemianę byłego mocarstwa azjatyckiego, pomijając fakt jego klęski militarnej: „A przecież Japonia umiała się pogodzić z losem, zrezygnować zarówno z misji na miarę światową, jak i z kuszących awantur politycznych – i od razu rozkwitła” (Solżenicyn 1991: 9). W świetle gorącego postulatu upodmiotowienia narodów krytyka „ducha Monachium” w Mowie Noblowskiej jawi się po prostu jako krytyka ducha Jałty, czyli poddawania państw imperialnemu ekspansjonizmowi w imię pokojowego dobrobytu mocarstw.

Duch Monachium, choroba woli szczęśliwych ludzi, jest powszechnym stanem tych, którzy oddali się pragnieniu dobrobytu za wszelką cenę, materialnemu dostatkowi jako głównemu celowi ziemskiego bytu³.

Dowodem niechęci wobec porządku jałtańskiego, który oddał w niewolę stalinizmu sto milionów mieszkańców Europy Środkowej, jest irytacja, z jaką noblista w broszurze *Jak odbudować Rosję?* wypowiada się o czci inteligencji rosyjskiej dla polityki kolonialnej wobec Polski – „dziwacznej fantazji Aleksandra I, żeby ją <<uszcześliwić>> swoją opieką”, by mieć i dzisiaj tytuł do narzucania protektoratu, statusu satelity, bo „Polska jest <<nasza>>” (Solżenicyn 1974 – za: Sokołow 2022: 110).

Jak zauważył Miłosz, Solżenicyn w Mowie Noblowskiej przeciw „duchowi Monachium” zaktualizował romantyczny providencjalizm Herdera i wystąpił przeciw

² Wrześniowa broszura Solżenicyna nie zaszkodziła mu w Związku Radzieckim: „W grudniu 1990 roku pisarz został uhonorowany Nagrodą Państwową RFSRR za Archipelag GUŁag. Władzom, zarówno wszechzwiązkowym, jak i rosyjskim, zależało na jak najszybszym powrocie Solżenicyna” (Sokołow 2022: 375).

³ A. Solżenicyn. *Mowa Noblowska wygłoszona w Sztokholmie 10 grudnia 1974 roku*. Cyt za: Sokołow 2022: 318.

„sztucznemu internacjonalizmowi” (Miłosz 2011: 267) jako ideologii kolonializmu. Powiedział, że

zniknięcie różnic narodowych zubożyłoby nas nie mniej niż upodobnienie się poszczególnych ludzi, nadanie wszystkim jednego charakteru, jednego oblicza. Odrębne cechy narodowe to skarb ludzkości, to wzbogacenie jej cech osobowych: najmniejszy z ludów przynosi w darze swoje szczególne barwy, tai w sobie osobliwy rys bożego zamiaru (Sołżenicyn 1974 – za: Miłosz 2011: 267–268).

Przykładem dojrzewania idei Mowy Noblowskiej w kręgu rosyjskiej filozofii jest nawiązanie w broszurze *Jak odbudować Rosję* do Sołowjowa:

Każdy, nawet najmniejszy naród jest niepowtarzalną częstką Bożego zamysłu. Trawestując chrześcijańskie przykazanie miłości, Włodzimierz Sołowjow napisał: <<Będziesz miłował wszystkie inne narody jak swój własny>> (Sołżenicyn 1991: 15).

Według Miłosza niechęć Sołżenicyna wobec geopolityki jako domeny koncertów mocarstw sięga Kongresu Wiedeńskiego – prototypu Jałty:

Myśl Sołżenicyna w przedziwny sposób przypomina romantyzm europejski około roku 1848. Zwolennicy Garibaldiiego we Włoszech, polscy demokraci, buntownicy na Węgrzech – wszyscy oni walczyli z tak zwanym Świętym Przymierzem. Po upadku Napoleona na kongresie wiedeńskim monarchowie państw Przymierza podpisali wzajemne porozumienie ponad głowami swoich ludów (Miłosz 2011: 269).

Z tego samego powodu zarzucił Organizacji Narodów Zjednoczonych równoprawnienie państw demokratycznych i totalitarnych, które wykorzystują jej agendę do ochrony hegemonizmu.

Do centralnego zagadnienia dziewiętnastowiecznej sekularyzacji i w jej wyniku wytworzenia się religii konsumeryzmu zachodniego – inkubatora kolonializmu w duchu monachijskim – nawiązał Sołżenicyn 9 maja 1983 roku w Londynie, w przemówieniu na ceremonii wręczenia pisarzowi Nagrody Templetona:

Tylko utraciwszy naszą boską podświadomość mógł Zachód po I wojnie światowej spokojnie odnieść się do wieloletniego upadku Rosji rozszarpywanej przez bandę ludojadów, a po II wojnie do takiego samego upadku Europy Wschodniej. A przecież to zaczyna się proces upadku całego świata, który trwać będzie przez wieki, a Zachód tego nie dostrzegł i nawet znacznie w tym dopomógł. [...] Przeciw ludojadom w tym bezbożnym wieku znaleziono środek anestezjologiczny, a mianowicie: z ludojadami trzeba handlować. Oto dzisiejszy pagórek naszej mądrości (Sokołow 2022: 354).

W tym samym roku Władimir Bukowski, wygnany w roku 1976, zarzucił Zachodowi „umacnianie systemu sowieckiego kredytami, technologią, handlem”, gdyż „Siberia dość ma jeszcze gazu, złota i diamentów” (Bukowski 1983: 44–45).

Kult dobrobytu – religia konsumeryzmu

Radykalne rozwinięcie wątków Mowy Noblowskiej ogłosił Sołżenicyn 8 czerwca 1978 roku na spotkaniu absolwentów Uniwersytetu Harvarda. Przeciwwstawianie do tkniętej potopem komunizmu Rosji epigońskiemu kapitalizmowi przywodzi na myśl

krzykę Zachodu autorstwa słowianofilów Iwana Kiriejewskiego i Aleksander Chomiakowa, którzy mówili o drążeniu jego kultury przez robaka zepsucia. Według Sołżenicyna ograniczenie życiowych celów i dążeń do dobrobytu materialnego osłabia odwagę obrony demokracji przed zmilitaryzowanymi totalitaryzmami:

Każdy wie, że ma zabezpieczoną niezależność przed różnymi formami nacisków państwowych, znaczna większość może pozwolić sobie na komfort, o jakim nasi ojcowie i dziadowie nie mieli pojęcia, można teraz wychowywać młodzież w duchu nowych ideałów, powiadając, że jej powołaniem jest rozkwit fizyczny i szczęście, ucząc posiadania przedmiotów i pieniędzy, przyzwyczajając do korzystania z rozrywek i prawie bezgranicznej swobody użycia. Powiedzcie więc, w imię czego, powiedzcie, w jakim celu ktoś miałby się odrywać od tego wszystkiego i ryzykować cenne życie dla obrony wspólnego dobra (Sołżenicyn 1980: 7).

Sołżenicyn przewiduje, że wskutek braku odwagi zachodnia polityka cechować się będzie społegliwością wobec krajów niedemokratycznych, lecz silnych militarnie i zasobnych w surowce oraz polityka poświęcania interesów, granic, ochrony prawa międzynarodowego krajów małych i słabych. Przyjęło się bowiem na Zachodzie, że „opieranie polityki jakiegoś państwa na tchórzostwie i służalczości jest postępowaniem pragmatycznym, racjonalnym i uzasadnionym” (Sołżenicyn 1980: 6).

Odpowiednikiem braku odwagi i woli walki w stosunkach wewnętrznych jest formalizm prawny. Osłabia on siłę moralną. Siłą człowieka jest w kapitalizmie siła nabywczą jego pieniądza i prawne obwarowanie tej siły. To jest ideał atomizacji społecznej i samolubności życiowej człowieka.

Spróbujcie mu powiedzieć, że niezupełnie ma racje, spróbujcie mu powiedzieć, aby sam dobrowolnie ograniczył swoje wymagania i zrezygnował z tego, co mu się należy, spróbujcie go poprosić, aby zdobył się na poświęcenie albo bezinteresownie podjął jakieś ryzyko... a weźmie was za dupki (Sołżenicyn 1980: 7).

Ten stan anomii wspólnoty pogłębia czwarta władza, czyli media – dominująca w nich reklama spożywania i użycia, snobizmy, pogoń za nowinkami. Co gorsza, ludzie mediów za wiarygodne podają często

domysły, zebrane pogłoski i przypuszczenia, które nigdy potem nie zostają odwołane, lecz utkwia w pamięci szerokich rzesz czytelników. [...] Wolność bez ograniczeń istnieje tylko dla prasy, a nie dla jej czytelników (Sołżenicyn 1980: 9).

Media perswadują, agitują, propagują, *ergo*: czynią z odbiorców korelaty podmiotowości nadawców, ale odbierając im podmiotowość, czyniąc z nich dzieci błędzące we mgle nierzeczywistości, osłabiają morale obrońców demokracji w sytuacji, gdy

Powszechne zło już maszeruje, przypuszcza decydujący szturm, już czuć jego napór, a wasze ekrany pełne są uśmiechów na zamówienie i wzniesionych kieliszków. Z czego ta radość? (Sołżenicyn 1980: 11).

Sprzężony z hedonizmem konformizm polityczny może implikować uległość Ameryki wobec Chin. Według Sołżenicyna byłyby to replika błędu sojuszu Zachodu ze Stalinowskim Związkiem Radzieckim. Jego skutkiem byłyby nie zimna, lecz gorąca wojna:

Znów byłby to fatalny sojusz z siłami Zła; dałoby to Ameryce krótki okres wytchnienia, lecz później, gdy Chiny, uzbrojone w amerykańską broń, z miliardem swej ludności, obróciłyby się przeciw niej – sama Ameryka padłaby ofiarą ludobójstwa, takiego jak to, które dokonuje się dziś w Kambodży (Sołżenicyn 1980 – za: Sokołow 2022: 342).

Przed powrotem do Rosji Stanisław Goworuchin nakręcił dwuczęściowy film dokumentalny *Sołżenicynie Rossija, ktoruju my potieriali* (*Rosja, którą utraciliśmy*) w jego posiadłości w Vermont.

Pisarz potwierdził swój zdecydowany zamiar powrotu do kraju i życzył rodakom, aby <<Rosja wyzdrowiała. Wyzdrowiała moralnie i duchowo tak, aby sumienie znalazło się u nas na miejscu wyższym niż gospodarka i ważniejszym niż gospodarka. Wówczas ze wszystkiego wybrniemy>> (Sokołow 2022: 377).

W tych słowach ujawnił trwałe przekonanie o decydującej roli stanu moralnego społeczeństwa w jego zmaganiach o rozwój. Do słuchaczy na Zachodzie i do Rosjan mówił z tą samą szczerością. Nie znaczy to, że nie miał obaw co do losów własnego kraju. Według Sokołowa w okresie przejściowym dopuszczał autorytarne przywództwo, które zapobiegłoby chaosowi, jaki zapanował między lutym a październikiem 1917 roku. Czy za autorytarnego przywódcę, który poprowadzi Rosję do demokracji miał Putina? Czy może dostrzegł, że w pokomunistycznej „Rosji natomiast, po krótkim okresie demokracji rewolucyjnej, rzeczywiście nastął reżim totalitarny” (Sokołow 2022: 352). Na pewno wiele mógł panującej władzy darować, bo nie rezygnowała ze Związku Rosji jednoczącego Rosję, Ukrainę i Białoruś z obszarami Kazachstanu. Nie przewidział jednak wojny jaką wywoła totalitarny reżim Putina w imię utrzymania tego Związku kosztem choćby eksterminacji całego narodu ukraińskiego. Tego kataklizmu nie zmieścił w polu czerwonego koła, które było jego figurą myślenia o Rosji wieku XX.

Model profecji – zamiast zakończenia

Pisarz od pierwszego roku studiów na wydziale fizyki, czyli od roku 1936, przygotowywał się do książki o rewolucji październikowej.

18 listopada 1986 roku Sołżenicyn w kręgu rodzinnym obchodził pięćdziesięciolecie *Czerwonego koła*. [...] Jego żona zanotowała w dzienniku: <<Przy stole Sania powiedział synom, że zrealizował swój plan, choć zajęło mu to całe życie... (Sokołow 2022: 361).

Figurą jego myśli historiozoficznej w odniesieniu do Rosji było koło. Koncept ten dojrzywał cztery dekady. Na emigracji pracę nad *Czerwonym kołem* rozpoczął w roku 1976 dokumentując rewolucję od lutego do kwietnia roku 1917. W dziele tym koło jest tyleż figurą historiozofii, co profecji Sołżenicyna. Jest paradygmatycznym modelem cykliczności dziejów Rosji; algorytmem obrotów epok smuty i jej rozkwitów. Wyraża przekonanie pisarza, że cywilizacja rosyjska podlega cyklicznym regresom. Jej historia kołem się toczy, a w XX wieku jest to czerwone koło samozniszczenia carskiej i prawosławnej cywilizacji. Po upadku komunizmu, niespełna trzy lata przed powrotem do Federacji Rosyjskiej, napisał w dzienniku (28 listopada 1991 roku):

Trzy Wielkie Smuty zeszyły się teraz na moich stołach. Smuta Siedemnastego Wieku, którą śledzę u historyków czasem też w poszukiwaniu lekcji; Smuta Siedemnastego Roku, gruntownie dopracowana; i Trzecia Smuta, dzisiejsza (Sokołow 2022: 363).

Przemiany w Rosji ostatniej dekady wieku XX postrzegając w kategoriach dalszego ciągu klęski komunizmu, z właściwym sobie radykalizmem głosił, że jest to dekada smuty, a to znaczy przecież czas zamętu na miarę epoki samozwańczych carów i polskiego panowania na Kremlu oraz rewolucji lutowej i październikowej 1917 roku – poprzedzającej wojnę domową 1918–1922, która pochłonęła około dziesięć milionów ofiar, a przez siedemdziesiąt pięć lat komunizmu w sumie około sześćdziesięciu sześciu milionów. Sołżenicyn uważał, że ta hekatomba byłaby daremna, gdyby pozostała niema jak kamienie na Sołowkach – gdyby nie została uwieczniona przez pisarzy.

Mimo zasług na polu tego uwiecznienia pisarz miał poczucie daremności ostrzegania przed straszliwymi doświadczeniami historycznymi XX wieku na Zachodzie, który z goryczą opuszczał. Tę daremność ostrzegania przed totalitaryzmem konstatował także w swoim rodzinnym kraju, bo jego zdaniem Rosja po rozpadzie ZSRR i rozwiązaniu KPZR nie wyrwała się z czerwonego koła autodestrukcji i tkwiła w chaosie analogicznym do okresu między lutym a październikiem 1917, z którego na skutek nieudolnej demokratyzacji Rosji carskiej przez rząd „czerwonego liberała”⁴, Aleksandra Kierieńskiego, wyłonił się ludobójczy bolszewizm Lenina i Stalina: „I znowu jesteśmy na tej samej drodze Lutowej: do chaosu, rozdarcia, na strzepy” i „wszyscy są głodni i chorzy, w rozpacz i całkowitym niezrozumieniu, dokąd zostali doprowadzeni” (Sokołow 2022: 363). Był przekonany, że narodowe pobłądzenie Rosjan jest skutkiem niezrozumienia doświadczeń historycznych wieku XX. Jest niezdolnością uwewnętrznienia zła komunizmu mimo publikowania od 1990 roku w Rosji wielu milionów egzemplarzy *Archipelagu GULag*. W jeszcze większym nakładzie ukazał się jego program polityczny na czas przemian:

18 września 1990 roku jednocześnie w „Litieraturnej gaziecie” i „Komsomolskiej prawdzie” opublikowano artykuł Sołżenicyna o drogach odrodzenia kraju w okresie postkomunistycznym pod tytułem *Jak odbudować Rosję? W łącznym nakładzie dwudziestu siedmiu milionów egzemplarzy* (Sokołow 2022: 373).

Niewysłuchany na Zachodzie walczył o przywództwo duchowe w Rosji jako anty-typ Lenina, gdyż doświadczywszy totalitaryzmu skondensowanego w łagrze, „Sołżenicyn chciał być Leninem na odwrót, Leninem «dla dobra»” (Besançon 1981: 4). Pragnął zażegnać wielką smutę, uchronić kraj przed konsekwencjami przetoczenia się przezeń czerwonego koła historii. Ludobójcza wojna z Ukrainą nie mieściła się w polu jego profecji.

Bibliografia / References

- Andrusiewicz, A. (2016). *Kieriński. Czerwony liberał*. Warszawa: Bellona.
- Besançon, A. (1981). *Sołżenicyn i Zachód; Sowiecka teraźniejszość i rosyjska przeszłość*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.

⁴ Zob. Andrusiewicz 2016.

- Boruta, J. (1983). *Lekcja Aleksandra Solżenicyna*. Kraków: Wydawnictwo Myśli Nieinternowanej.
- Bukowski, W. (1983). *Pacyfiści kontra pokój*. Tł. A. Mietkowski. Warszawa: ZIUK.
- Miłosz, Cz. (2011). *O Solżenicynie. Pytania*. W: Miłosz, Cz. *Rosja. Widzenia transoceaniczne*. T. 2: *Mosty napowietrzne*. Wybrała, oprac. i ułożyła w tom B. Toruńczyk. Współpr. M. Wójciak, M. Nowak-Rogoziński. Warszawa: Fundacja Zeszytów Literackich.
- Sokołow, B. (2022). *Prorok i dysydent Aleksander Solżenicyn*. Przeł. M. Głuszkowska. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Solżenicyn, A. (1971). *Oddział chorych na raka*. Przeł. z ros. J. Łobodowski. Seria Biblioteka „Kultury”, t. 203. Paryż: Instytut Literacki.
- Solżenicyn, A. (1974). *Archipelag GUŁag. 1918–1956. Próba analizy literackiej*. T. 1. Przeł. M. Kaniowski. Seria Biblioteka „Kultury”, t. 247. Paryż: Instytut Literacki.
- Solżenicyn, A. (1974). *Mowa Noblowska wygłoszona w Sztokholmie 10 grudnia 1974 roku*. [S.l.].
- Solżenicyn, A. (1980). *Zmierzch odwagi*. Warszawa: Oficyna Liberałów.
- Solżenicyn, A. (1991). *Jak odbudować Rosję? Refleksje na miarę moich sił*. Przeł. J. Zychowicz. Kraków: Wydawnictwo Arka.
- Solżenicyn, A. (2010). *Oddział chorych na raka*. Przeł. Michał B. Jagiełło. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 291

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.02>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and M. Dąbrowska¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2023). Opozycja „swój – obcy” w świadomości Rosjan końca XVIII – początku XIX wieku: dylematy i wybory Nikołaja Karamzina. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 35–47. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.02>

OPOZYCJA „SWÓJ – OBCY” W ŚWIADOMOŚCI ROSJAN KOŃCA XVIII – POCZĄTKU XIX WIEKU: DYLEMATY I WYBORY NIKOŁAJA KARAMZINA

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw
Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics
Katedra Rusycystyki / Institute of Russian Studies
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Polska /
Krakowskie Przedmieście St. 26/28, PL-00-927 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

(nadesłano / received 11.05.2023; zaakceptowano / accepted 20.05.2023)

Abstract

“The Own – The Strange” opposition in the consciousness of the Russians of the late 18th and early 19th centuries: Nikolay Karamzin’s dilemmas and choices

The paper presents literary, journalistic and historiographical works by Nikolay Karamzin (1766–1826) from the perspective of “the own – the strange” opposition. It consists

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

of five parts presenting the evolution of Karamzin's thoughts, dilemmas and choices: *The introduction, Between the own and the strange: On correspondence* (on Karamzin's letters to J. C. Lavater and P. Vyazemsky), "*Russia or Europe?*": "*Russian traveller's letters*", "*Where is Poland?*": „*Opinion of a Russian citizen*”, *Siberia: on the "History of the Russian State"*, *The Ending*. Two questions are considered: 1. Is Russia Europe? 2. Are lands annexed by Russia (eg. Poland) "real" Russia? The works by Tzvetan Todorov, Bernhard Waldenfels and Marta Wójcicka form the theological basis.

Keywords: Nikolay Karamzin, "the own - the strange" opposition, Russia, Poland, Europe, Siberia, *Russian traveller's letters*, journalism, letters, *History of the Russian State*.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie dzieł literackich, publicystycznych i historiograficznych Nikołaja Karamzina (1766–1826) z perspektywy opozycji „swój – obcy”. Artykuł składa się z pięciu części, przedstawiających ewolucję poglądów Karamzina, jego rozterki i wybory: *Wprowadzenie, Między własnym a obcym: wokół korespondencji* (o listach Karamzina do J.C. Lavatera i P. Wiaziemskiego), „*Rosja czy Europa?*”: „*Listy podróżnika rosyjskiego*”, „*Gdzie jest Polska?*”: „*Zdanie obywatela rosyjskiego*”, *Syberia: wokół „Historii państwa rosyjskiego”, Zakończenie*. Przedmiotem rozpatrzenia są dwa pytania: 1. czy Rosja to Europa?; 2. czy ziemie przyłączone do Rosji (np. Polska) są „prawdziwą” Rosją? Podstawę teoretyczną stanowią prace Tzvetana Todorova, Bernharda Waldenfelsa i Marty Wójcickiej.

Słowa kluczowe: Nikołaj Karamzin, opozycja „swój – obcy”, Rosja, Polska, Europa, Syberia, *Listy podróżnika rosyjskiego*, publicystyka, listy, *Historia państwa rosyjskiego*.

Wprowadzenie

W odpowiedzi na pytanie o sposób postrzegania przez Nikołaja Michajłowicza Karamzina (1766–1826), jedną z czołowych postaci rosyjskiego Oświecenia, tego co rodzime, oraz tego co obce, często pojawia się określenie „odkrywca”. Wiaczesław Lutow pisał, że Karamzin dokonał czterech odkryć, z których w kontekście rozważań o „swojskości – obcości” kluczowe znaczenie mają dwa: odkrycie Europy Zachodniej *Listami podróżnika rosyjskiego* (*Письма русского путешественника*, 1791–1795, wyd. całościowe 1801) i odkrycie przeszłości Rosji w *Historii państwa rosyjskiego* (*История Государства Россійского*, t. 1–8 – 1816–1817, t. 9–11 – 1821–1824, t. 12 – pośmiertnie 1829) (Lûtov 1999: 55). „Dawna Rosja [...] została odkryta przez Karamzina jak Ameryka przez Kolumba” – oto powszechnie znana wypowiedź poety romantycznego Aleksandra Puszkina o *Historii państwa rosyjskiego* (Puškin 2006: 157), która dała początek myśleniu o Karamzinie jako kimś, kto wydobyl na światło dzienne rzeczy niezwykle ważne, a dotąd nieznanne. Warto dodać, że z pomocą tego porównania opisywał inne osoby także sam Karamzin: w drugim liście do Johanna Caspara Lavatera z kwiet-

nia 1787 roku stwierdził, że „kim Kolumb był dla żeglugi”, tym Lavater stał się na polu „poznania człowieka”, odkrycia jego oblicza wewnętrznego (Karamzin 1987a: 468). Korespondencja z Lavaterem – wraz z listami Karamzina do innych osób (por. Frik 2020: 305–313), jego publicystyką oraz *Historią państwa rosyjskiego* – posłuży w niniejszym artykule za główną podstawę materiałową.

Odpowiedź na pytanie o Karamzinowskie postrzeganie swojskości i obcości zostanie oparta więc na zróżnicowanym pod względem genologicznym materiale egzemplifikacyjnym, ale raczej dokumentalnym niż fikcyjnym. Ścisłe rozgraniczenia w tym zakresie są zresztą trudne i zawsze mają charakter sztuczny, wypaczający intencję autora, co szczególnie dobitnie obrazują *Listy podróżnika rosyjskiego*, przez semiotyków Jurija Łotmana i Borisa Uspienskiego określone jako „dzieło literackie „imitujące «nie-literackość»” (Lotman, Uspienskij 1997: 526). *Listy podróżnika rosyjskiego* będą przywoływane zatem jedynie marginalnie, jako niezbędne tło interpretacyjne i do tego tło dobrze zbadane z przyjętej perspektywy. Zdecydowanie ważniejszy niż przynależność genologiczna wydaje się zresztą czas powstania poszczególnych dzieł, pozwalający prześledzić ewolucję poglądów pisarza na swojskość i obcość (czy inność), odsłonić towarzyszące mu w różnym okresie dylematy oraz genezę dokonywanych wyborów. Włączenie w krąg badań artykułów publicystycznych i *Historii państwa rosyjskiego* wydaje się tym istotniejsze, że w dotychczas podejmowanych próbach zarysowania ewolucji poglądów Karamzina były one pomijane albo spychane na plan dalszy. Po części świadczy o tym artykuł Łotmana o ewolucji światopoglądu pisarza w latach 1789–1803, w którym badacz wyodrębnił trzy etapy drogi myślowej Karamzina (okres wydawania czasopisma „Moskowskij Żurnał”, w którym we fragmentach ukazywały się *Listy podróżnika rosyjskiego*, lata 1793–1800 oraz okres wydawania czasopisma „Wiestnik Jewropy”), wyraźnie zaznaczając, że świadomie pomija lata współpracy pisarza z masonerią i okres działalności jako historyka (Lotman 1997: 312–348).

Między własnym a obcym: wokół korespondencji

W 1786 roku Karamzin, przyszły historiograf państwa rosyjskiego, poeta, prozaik, publicysta, wydawca czasopism i almanachów, reformator rosyjskiego języka literackiego, wysłał pierwszy list do Lavatera. Miał wtedy niespełna dwadzieścia jeden lat i mieszkał w Moskwie, a jego korespondent, znany poeta i kaznodzieja z Zurychu, twórca fizjonomiki, był o piętnaście lat starszy. W tym i kolejnym liście, napisanym już po otrzymaniu odpowiedzi, Karamzin wielokrotnie zaznaczał swój dystans wobec adresata: intelektualny (pisał do Lavatera jak uczeń do mistrza, który „wypełnił jego serce płomienną miłością i wysokim szacunkiem”, zastanawiał się, czy „taki człowiek powinien poświęcać choć kilka minut swojego krótkiego snu na korespondencję z młodzieńcem”), przestrzenny (podkreślał, że „urodził się tak daleko od tego, kogo [...] tak wysoko ceni”) i językowy (skarżył się na brak odpowiedniej znajomości języka niemieckiego, prosił o wybaczenie błędów językowych, bo „przecież nie jest Niemcem i z nikim jeszcze nie wymieniał listów po niemiecku”) (Karamzin 1987a: 464–466,

467–470)². Z biegiem czasu dystans zdawał się jednak słabnąć: pisarz przyznawał się do tego, że oddaje się lekturze dzieł nie tylko Lavatera, ale także „Gellerta, Hallera i wielu innych”, „tłumaczy z francuskiego i niemieckiego”, wreszcie w liście z marca 1789 roku oświadczył, że „w maju planuje wyjechać z Moskwy do Petersburga, a z Petersburga [...] przez Niemcy i Szwajcarię [...] do Zurychu, [...] gdzie zatrzyma się kilka miesięcy, [...] po czym pojedzie dalej do Francji i Anglii” (Karamzin 1987a: 469, 478). Ostatnie zacytowane słowa stanowią zapowiedź nie tylko podróży pisarza po Europie, ale również powstania jego *Listów podróżnika rosyjskiego*. Jednak jeszcze mocniej niż własne „oddalenie” od myśliciela z Zurychu Karamzin podkreślał „oddalenie” swoich rodaków od mieszkańców Europy Zachodniej, geograficzne (dzieli ich „kilka krajów”), ale przede wszystkim kulturowo-cywilizacyjne (tak należy tłumaczyć jego słowa o „braku przyjemności [...] czytania w swym ojczystym języku”, niewielkiej liczbie rosyjskich autorów, z których ledwie kilku poetów – jak Michaił Chieraskow – zasługuje na to, by być czytany) (Karamzin 1987a: 469). Ostatnią myśl Karamzin rozwinie w szkicu *Dlaczego w Rosji jest mało talentów autorskich?* (*Отчего в России мало авторских талантов?*).

W 1817 roku Karamzin zintensyfikował wymianę listów z Piotrem Wiaziemskim, poetą i krytykiem literackim, wtenczas przygotowującym się do objęcia służby w kancelarii Nikołaja Nowosilcowa w Warszawie. Pobyt Wiaziemskiego w Warszawie objął lata 1818–1821 i jednym ze źródeł wiedzy o nim stała się właśnie korespondencja z Karamzinem, wtedy pracującym nad kolejnymi tomami *Historii państwa rosyjskiego*. Karamzin nie krył, że sam nie miałby ochoty na taki wyjazd i że Wiaziemski „wysoką cenę płaci za rangę”, a jeśli już szukać korzyści z zaistniałej sytuacji, to w tym, że stolicę Królestwa Polskiego odwiedzi car (Karamzin 1897: 38). W liście z grudnia 1817 roku (miesiąc jest nie bez znaczenia) wyraził przekonanie, że Wiaziemski stale będzie wracał myślowo do Moskwy, gdyż „Warszawa jest zimniejsza od niej” (Karamzin 1897: 41). W ostatnim stwierdzeniu chodziło bynajmniej nie o różnice klimatyczne, ale o stosunek Polaków do Rosjan i Rosji. Z biegiem czasu Karamzin stopniowo oswajał się z myślą o pobycie znajomego w Warszawie: co prawda sugerował jeszcze Wiaziemskiemu, aby ten potraktował początkowy okres pobytu „na próbę”, rozważył po kilku miesiącach powrót do Rosji, a wyrażając nadzieję na szybkie dostarczanie listów, przypominał, że „Warszawa to nie Moskwa”, ale już przyznawał, że Warszawa „od pewnego czasu stała się dla nas interesująca”, co więcej, Polska „stała się swoja” (Karamzin 1897: 44, 46). Więcej jednak niż słowa o „swojej” Polsce zdaje się mówić ironiczny komentarz, który im towarzyszy: „co też to się wyprawia na świecie?” (Karamzin 1897: 46). Nie jest możliwe, aby Polska stała się do końca „swoja”, bo przecież „rosyjskie mleko jest pożywniejsze od polskiego konstytucyjnego”, a spacerujący w cieniu lip carsko-sielskich nie mają czego zazdrościć spacerującym w cieniu kasztanów warszawskich (Karamzin 1897: 54, 57). W pierwszym stwierdzeniu zawarta jest aluzja do możliwej zmiany porządku ustrojowego na ziemiach polskich. „Smutno by mi było, gdyby Pan cieszył się z Polakami, chociaż powinniśmy kochać ich po chrześcijańsku i ludzku” (Karamzin 1897: 55) – taki komentarz również nie świadczy o uznaniu Polaków za „swoich”. Jeśli Karamzin doszukiwał się na ziemiach polskich „swojskości”, to w ich

² Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M.D.

przynależności do Słowiańszczyzny. Dlatego o dawnej stolicy Polski pisał: „Kraków to nie Rzym, jednak ma swe starożytności, do tego słowiańskie: można obejrzeć go z zainteresowaniem i przyjemnością” (Karamzin 1897: 59). Najdobitniej wypowie się Karamzin na ten temat w 1819 roku w *Zdaniu obywatela rosyjskiego* (*Мнение русского гражданина*), jednej z podstawowych pozycji rzucających światło na jego stosunek do Polski oraz rozumienie opozycji „swój – obcy”.

Przywołane listy do Lavatera i Wiaziemskiego, pochodzące z wczesnego (pierwsze) oraz późnego (drugie) okresu działalności Karamzina, obrazują główne kierunki jego namysłu nad swojskością i obcością. W korespondencji ze szwajcarskim myślicielem autor zadaje pytanie o relacje jego państwa i Europy Zachodniej: czy Rosja i kraje zachodnie tworzą wspólnotę kulturowo-cywilizacyjną czy też są odrębnymi, obcymi sobie organizmami? Albo prościej: czy Rosja to Europa? W korespondencji z Wiaziemskim wybrzmiewa pytanie o status w państwie rosyjskim nowych terytoriów, obszarów włączonych do niego – w wyniku działań militarnych lub zabiegów dyplomatycznych – dopiero na pewnym etapie historycznym. Albo inaczej: czy ziemie polskie, które znalazły się w granicach imperium carów po decyzjach rozbiorowych, to dla Rosjanina taka sama ojczyzna jak Moskwa i Petersburg? A jeśli nie taka sama, to czy po prostu inna, czy może obca albo wręcz wroga? Z przywołanej korespondencji wyłania się obraz Karamzina jako skłonного raczej oddzielać od siebie Rosję i nie-Rosję (rozumianą jako zarówno obszary poza jej ówczesnymi granicami, jak i „nierosyjskie” ziemie w jej obrębie, swoista „inna” Rosja), a jeśli już wskazującego w tak szeroko rozumianej nie-Rosji na pokrewieństwo z Rosją, to w sposób ostrożny, z wieloma zastrzeżeniami i obwarowaniami. Jak z tego wynika, nie wystarczy brać pod uwagę samej opozycji „swój – obcy”, należy poszerzyć ją bowiem o człon „inny”. „Innemu” bliżej może być do „obcego”, ale przecież przy spełnieniu pewnych warunków i w określonych okolicznościach „inny” może być uznany na „swojego”.

Postawa pisarza była znacznie bardziej skomplikowana niż to się wydaje na pierwszy rzut oka. Po pierwsze dlatego, o czym była już mowa na wstępie, że zmieniała się w czasie i pozostawała w ścisłej zależności od wydarzeń bieżących. Po drugie z tego powodu, że zwykle bywała bardziej zniuansowana, obejmowała wiele kwestii szczegółowych, co też już zostało zasygnalizowane, choćby przy wyodrębnieniu kategorii „innego”. Niektóre z niuansów zresztą wybrzmiewają we wspomnianej korespondencji. Za przykład mogą służyć uwagi o Moskwie i Petersburgu w liście do Wiaziemskiego z 1821 roku, wskazujące na większą swojskość starej rosyjskiej stolicy, większe zadowolenie w niej niż w nowej („W Moskwie jest nudno, w Petersburgu nieprzyjemnie. Proszę nie nudzić się w Moskwie i znajdować przyjemności w Petersburgu”; [Karamzin 1897: 120]), czy też wyrażona w pierwszym liście do Lavatera opinia o Francji jako kraju ludzi nierozumnych, świadcząca o postrzeganiu Europy Zachodniej nie jako monolitu, ale barwnej mozaiki państw o zróżnicowanych cechach (Karamzin 1987a: 465).

Przy rozpatrywaniu opozycji „swój (swojski) – obcy / inny” nie sposób przejść obojętnie obok jeszcze jednej wypowiedzi ze spuścizny epistolarnej, tym razem należącej już nie do samego Karamzina, lecz do jego szwajcarskiego korespondenta. Chodzi o słowa Lavatera w liście z lipca 1787 roku: „nasze «ja» widzi siebie tylko w innym «ty», nie mamy w sobie punktu widzenia samych siebie” (Karamzin 1987a: 470), przywołujące na myśl koncepcję fenomenologii obcego Bernharda Waldenfelsa (zob. Wal-

denfels 2002) i następujący komentarz do niej Stanisława Czerniaka: „nawet w lustrze [...] oglądany nigdy nie pokrywa się bez reszty z oglądającym” (Czerniak 2002: XVI). Metafora lustra, pod piórem Lavatera wybrzmiewająca w słowach „nasz wzrok nie jest tak skonstruowany, aby widzieć siebie bez lustra” (Karamzin 1987a: 470), czyli raczej przybierająca postać metafory okna, przez które widzimy innych, jest często wykorzystywana nie tylko w studiach nad wspomnianą opozycją, ale także w badaniach nad dialogiem kultur. W klasycznej już definicji dialogu kultur zaproponowanej przez Rocha Sulimę czytamy, że „jedna kultura nie może «poznać siebie», nie może zdobyć świadomości siebie bez rozpoznania się, «przejrzenia się» w lustrze innej kultury” (Sulima 1982: 174). W ramach badań nad „swojskością – obcością / innością” warto odnotować sięganie po nią przy określaniu funkcji społeczno-kulturowych „obcego / innego”. Marta Wójcicka trafnie sprowadziła je do dwóch: „obcy / inny” jako „tworzywo nas samych” oraz „obcy / inny” właśnie jako „lustro, w którym przeglądając się, odkrywamy, odnajdujemy i poznajemy siebie”; w drugie ujęcie „obcości / inności” w naturalny sposób wpisane są funkcje „poznawcza, tożsamościowa, podmiotowa, czyli główne funkcje komunikacyjne” (Wójcicka 2018: 138). Bez względu na to, która funkcja wysuwa się na plan pierwszy, kontakt z tym, co obce i inne, jawi się jako czynnik wzbogacający, pobudzający rozwój jednostki i społeczeństwa.

„Rosja czy Europa?": *Listy podróżnika rosyjskiego*

Rozwijając przywołaną myśl Łotmana i Uspienskiego o *Listach podróżnika rosyjskiego* jako „dziele literackim „imitującym «nieliterackość»”, Andriej Zorin pisał, że mamy do czynienia w nich z „życiową empirią podróży” przetworzoną w materię literacką (Zorin 1985: 215). Do tego sformułowania można dodać następne, mianowicie, że „materia literacka” wyraża się tu w gatunku podróży sentymentalnej, a „życiowość” oznacza oparcie się Karamzina na wrażeniach z własnej podróży po Europie z lat 1789–1790, prowadzącej przez ziemie niemieckie, Szwajcarię, Francję i Anglię, o czym już wiemy z jego listów do Lavatera.

W *Listach podróżnika rosyjskiego* Karamzin udzielił twierdzącej odpowiedzi na pytanie o europejską tożsamość Rosji. „*Listy podróżnika rosyjskiego* były zasadniczo nowym słowem w dyskusji o Rosji i Zachodzie, Karamzin wprowadził czytelnika w świat, w którym Rosja i Zachód nie przeciwstawiają się sobie: Europa nie była ani ratunkiem, ani zagrożeniem dla Rosji, [...] stała się zwykłą, zrozumiałą, swoją, nieobca [...]. Głos Karamzina w sporze «Rosja czy Europa?» miał wymowę „Rosja to Europa” – pisali Łotman i Uspienski (Lotman, Uspienski 1997: 522–523). O wrogości czy sprzecznych interesach lub wartościach nie było tu mowy, choć pisarz zaznaczał różnice między krajami. Nieprzypadkowo nazwisko Karamzina jest przywoływane w licznych pracach o „rosyjskim europeizmie” (zob. np. Kuzmina 2018).

Przyjrzyjmy się teraz wybranym ustępom *Listów podróżnika rosyjskiego*, pokazującym, że ich autor rzeczywiście odpowiadał twierdząco na pytanie o przynależność cywilizacyjno-kulturową Rosji do Europy. Nie dziwi to, że na plan pierwszy wysuwają się wśród takich fragmentów, umownie rzecz ujmując, „listy z granicy”, opisy przejazdu z obszaru jednego do drugiego państwa. Granica jest bowiem z natury rzeczy

miejszem, w którym nie tylko spotykają się ze sobą: to co własne, z tym co obce, ale także wchodzą one ze sobą w rozmaite relacje.

Droga do Europy Zachodniej wiodła tytułowego „podróżnika rosyjskiego” przez ziemie nadbałtyckie. W okolicach Narwy ugrzązł w błocie i przewrócił się powóz, którym jechał, a ten wypadek skłonił go do zastanowienia się nad sensem całego przedsięwzięcia, wyrwywającego z dotychczasowego ustabilizowanego, przewidywalnego życia (zob. Karamzin 1987b: 7–10). Epizod z wywróconym powozem miał jednak szczęśliwe zakończenie, utwierdzające podróżnika w przekonaniu o słuszności decyzji o wyjeździe: z pomocą przyszła mu bowiem miejscowa rodzina, która przyjęła go pod swój dach do czasu, gdy powóz stał się zdalny do dalszej jazdy. Troska, jakiej wojażer doświadczył ze strony obcych ludzi, sprawiła, że przykre wrażenie towarzyszące wyjazdowi z kraju uległo osłabieniu, a wraz z nim przestała istnieć w jego świadomości sama granica. Oznacza to, że państwa europejskie nie przeciwstawiają się sobie w świadomości pisarza, ale zostają potraktowane przez niego jako jedna – przyjazna dla wszystkich – całość. Do rangi symbolu urasta gest „podróżnika rosyjskiego” i miejscowego chłopca, biorących się za ręce i idących dalej razem do domu drugiego. Symboliczną wymowę ma również scena w karczmie kurlandzkiej, w której przypadkowo zebrani przybysze z ziem niemieckich, Francji i Włoch nie byli w stanie porozumieć się ze sobą i dopiero „podróżnik rosyjski” wcielił się w rolę tłumacza (zob. Karamzin 1987b: 10–12), rozpoczynając tym samym – rozumiany już bynajmniej nie przenośnie, ale całkiem dosłownie – dialog między narodami Europy. Jeszcze raz można powtórzyć, że pod piórem pisarza narody i kraje nie przeciwstawiają się sobie, przeciwnie – pisarz wskazuje drogi porozumienia między nimi, wyszczególnia wkład każdego z nich we wspólną cywilizację europejską (por. Dąbrowska 2009: 159–179).

W postawie twórcy *Listów podróżnika rosyjskiego* zauważamy oświeceniowy optymizm, wiarę we współpracę między ludźmi, podejmowaną z własnej inicjatywy i w szlachetnym celu.

„Gdzie jest Polska?": Zdanie obywatela rosyjskiego

Pytanie „gdzie jest Polska?” pisarz postawił na łamach czasopisma „Wiestnik Jewropy” w 1802 roku, zastanawiając się nad losami terytoriów europejskich, które „całkiem znikły”, oraz nad obowiązkami kartografów, którzy „musieli od nowa zacząć swoją pracę” (Karamzin 1984: 207). Ten sam los podzieliły Wenecja i „liczne księstwa w Niemczech” (Karamzin 1984: 207).

W 1819 roku, odnosząc się w *Zdaniu obywatela rosyjskiego* do pomysłu nadania szczególnych praw Królestwu Polskiemu, Karamzin już nie pytał, gdzie jest Polska, ale jasno stawiał sprawę, że dla bezpieczeństwa Rosji i całej Europy Polska powinna nie tylko pozostać w granicach państwa rosyjskiego, ale także nie mieć w nim szczególnych przywilejów. Czym było *Zdanie obywatela rosyjskiego* i jaką argumentację przedstawił w nim rosyjski publicysta?

Ten znacznie mniej znany od *Listów podróżnika rosyjskiego*, ale kluczowy w studiach nad relacjami rosyjsko-polskimi w pierwszej połowie XIX wieku, w odtwarzaniu stosunku Rosjan do tzw. „sprawy polskiej”, tekst Karamzina nazywany jest przez pol-

skich historyków bądź – zwięźle – „słynnym memoriałem antypolskim” (Łojek 2015: 284), bądź – bardziej opisowo – „memoriałem”, w którym „uderzając w strunę patriotyzmu rosyjskiego i przywołując wielkie dzieło Katarzyny II zjednoczenia ziem ruskich, [Karamzin – M.D.] przeciwstawił się pomysłom odbudowy państwa polskiego” (Zdrada 2005: 109). Określeń można znaleźć w polskiej literaturze przedmiotu dużo więcej (zob. Głuszkowski 2017: 221–230), podobnie zresztą jak propozycji przekładu pierwszego członu tytułu, zmierzających w kierunku odejścia od neutralnego określenia „zdanie” na rzecz bardziej nacechowanego znaczeniowo słowa „protest” (Zdrada 2005: 109). Genezę *Zdania obywatela rosyjskiego* łączy się z rozmową Karamzina z carem Aleksandrem I w Carskim Siole w październiku 1819 roku (warto przypomnieć sobie w tym kontekście wspomniany wcześniej list pisarza z tej położonej pod Petersburgiem miejscowości do Wiaziemskiego z roku poprzedniego), w której Karamzin, jak obrazowo ujął rzecz Andrzej Nowak, przemówił głosem „rodzącej się opinii publicznej w Rosji”, wystąpił jako „zatroskany o dobro wspólne obywatel”, wchodzący „w spór z władcą swego państwa” (Nowak 2000: 76). Istotę sporu między obywatelem i monarchą stanowiła przynależność ziem polskich do imperium rosyjskiego oraz ich status prawny i polityczny w jego obrębie.

Rozumowanie Karamzina było następujące: Aleksander I jest przede wszystkim carem, a dopiero potem chrześcijaninem, dlatego najpierw jest zobowiązany zadbać o państwo i jego integralność, rozumianą jako funkcjonowanie w granicach wytyczonych – nieważne, że siłowo – przez poprzedników na tronie. Przypomnijmy, że na etykę chrześcijańską Karamzin powoływał się w liście do Wiaziemskiego. Dwie kluczowe konkluzje autora *Zdania obywatela rosyjskiego* brzmiały: „Nigdy Polacy nie będą nam ani prawdziwymi braćmi, ani wiernymi sojusznikami” oraz „Polacy, przez prawo uznani za naród państwowy, są dla nas [tj. Rosjan – M.D.] bardziej niebezpieczni niż Polacy – obywatele Rosji” (Karamzin 1862: 7–8). Małgorzata Karpińska dostrzegła w *Zdaniu obywatela rosyjskiego* „werbalizację lęków” i przestrożę „przed igraniem planami odbudowy Rzeczypospolitej” (Karpińska 2013: 23, 29). Jeżeli była to werbalizacja rosyjskich lęków, to z pewnością nie jednostkowych, ale zbiorowych.

Zdanie obywatela rosyjskiego nie pozostawia wątpliwości co do tego, że Karamzin nie widział Polski na mapie Europy, a sam ten kontynent postrzegał jako złożony z dwóch części: Europy i Rosji, zyskującej tym samym status osobnego kontynentu. „Między Rosją a Europą nie ma miejsca dla polskiego państwa” – pisał o jego stanowisku Nowak (Nowak 2000: 76).

Karamzin z okresu *Grand Tour* po Europie, wydania książkowego *Listów podróżnika rosyjskiego* z 1801 roku oraz z roku 1802, kiedy w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy” pytał: „gdzie jest Polska?”, oraz Karamzin z 1819 roku, wyrażający przekonanie „obywateli rosyjskich”, że Polski nie ma i być nie może, bo jej odtworzenie jako suwerennego państwa wydatnie zagroziłoby interesom Rosji, jawią się zatem jako osoby różnie rozkładające akcenty na europejskiej mapie politycznej. Im mniej było w pisarzu „człowieka prywatnego”, im bliżej znajdował się elit państwa rosyjskiego i samego cara, im trwalsze były jego z nimi powiązania, obejmujące też korzyści finansowe, tym bardziej radykalizowały się jego poglądy na odrębność Rosji w Europie. Polacy zajęli w optyce politycznej Karamzina miejsce potencjalnego wroga.

Syberia: wokół *Historii państwa rosyjskiego*

Przez czytelników Puszkiniowskie porównanie Karamzina do Krzysztofa Kolumba może być uznane za efektowną figurę stylistyczną, pozycjonującą *Historię państwa rosyjskiego* w rosyjskiej historiografii, ale badacze opozycji „swój – obcy” widzą w niej ukrytą i nieoczywistą wskazówkę metodologiczną. Na przykładzie Kolumba i jego wyprawy za ocean oparł się w swoim odczytaniu problemu „innego” Tzvetan Todorov, formułując myśl, iż „Kolumb odkrył Amerykę, ale nie Amerykanów”, oznaczającą, że odkrywca nowego kontynentu wykazał się „nieznajomością” miejscowej ludności oraz nie uznał jej za „podmiot, chociaż odmienny, ale dysponujący tymi samymi prawami” (Todorov 1996: 59). Przyczyn takiej postawy badacz doszukiwał się w „egocentryzmie, [...] utożsamieniu wartości własnych z wartościami w ogóle, swojego ja z wszechświatem”, a jej skutki widział w „podważeniu [...] możliwości istnienia rzeczywistości odmiennej, innej substancji ludzkiej, takiej która mogłaby stanowić coś więcej niż prosty wariant własnej niedoskonałej postaci” (Todorov 1996: 51). Słowa te przypomniał Austin Jersild w kontekście kolonializmu rosyjskiego XIX–XX stulecia (Jersild 2022: 174).

W naturalny sposób rodzi się pytanie o stosunek do „innej substancji ludzkiej” Karamzina – „Kolumba przeszłości” Imperium Rosyjskiego, określonego przez Jerzego Rohozińskiego w przedmowie do polskiego wydania książki Jersilda jako „nietypowy organizm kolonialny, bo pozbawiony kolonii zamorskich, stanowiący za to olbrzymią, zwartą masę ładu ze swoimi kolonialnymi peryferiami” (Rohoziński 2022: 9). W *Historii państwa rosyjskiego* Karamzin skrupulatnie odnotowywał zdobycze terytorialne Rosji (a jeżeli tak zdarzyło się w dziejach, to i straty w tym zakresie). W tomie jedenaścim mowa jest o dotarciu wojsk rosyjskich nad brzeg Morza Kaspijskiego (Karamzin, t. 11, 1827: 52), w tomie dziesiątym – o „na zawsze [...] ważnym nabyciu przy Rosji utwierdzeniu” (o Syberii) i o „ciąglym [...] strzeżeniu Taurydy” (Karamzin, t. 10, 1827: 22, 46), w tomie dziewiątym – „o pierwszym zawojowaniu Syberii” (Karamzin, t. 9, 1827: 336 i nast.), a są to tylko przykłady. W większości tych fragmentów rzuca się w oczy podkreślanie materialnych korzyści z przyłączenia tych czy innych ziem przy jednoczesnym marginalizowaniu wiadomości o ich dotychczasowych mieszkańcach. Drugi z nich wypełnia spis dóbr syberyjskich, które około 1586 roku zasilily skarbu państwa rosyjskiego („200.000 soboli, 10.000 lisów czarnych i 500.000 wiewiórek, prócz bobrów i gronostajów”), a sama Syberia została nazwana „pustynią”, dopiero zasiedlaną przez „pospólstwo z Permu, Wiatki, Kargopola, i z samych nawet prowincji Moskiewskich” (Karamzin, t. 10, 1827: 21–22). Można odnieść wrażenie, że ziemie przyłączane do państwa rosyjskiego były albo bezludne, jak Syberia, albo zamieszkałe przez wrogów, jak Tauryda, porównana do „jadowitej gadziny”, „wrzucającej ogień i śmierć w granice Rosji” (Karamzin, t. 10, 1827: 47). „Inny” – raczej już nie „Obcy”, gdyż faktem stało się połączenie z Rosją, „przypieczętowane” przez zasilanie tamtejszymi dobrami skarbu państwowego – zdaje się więc na nowych ziemiach albo w ogóle nie istnieć, albo być kłopotem, który szybko i najmniejszym kosztem należy usunąć.

Na szersze zainteresowanie zasługuje ustęp z tomu dziewiątego, przy czym jednocześnie z dwóch perspektyw, zarówno rubieży państwa rosyjskiego, jak i relacji Rosji z Europą Zachodnią. Syberia jawi się w nim nie tylko jako nabytek terytorialny Rosji, ale także „drugi świat nowy dla Europy” (w domyśle: pierwszym „nowym światem” –

Mundus Novus z listu florenckiego podróżnika Amerigo Vespucciego – były lądy naniezione na mapę świata w epoce wielkich odkryć geograficznych, a kolebką „starego świata” sama Europa), w którym Rosja będzie „w ciągu wieków stanowić nowe postępy czynności społeczeństwa” (Karamzin, t. 9, 1827: 336). Jak widać, pisarz uznawał Rosję za część Europy oraz przypisał jej rolę pomostu kulturowego i cywilizacyjnego między Europą a pozaeuropejskim Wschodem, promotora wartości europejskich poza Europą. Za sprawą Rosji te rozległe obszary mogą nie tylko wejść na drogę postępu, ale pod względem składu ludnościowego nawet same stać się Europą: w nich mogą się „rozprzestrzenić ścieśnione w Europie ludy” (Karamzin, t. 9, 1827: 336). Syberia to rezerwar ziemi dla Europejczyków, nowa, perspektywiczna przestrzeń życiowa. Interesy kolonistów – najpierw kilku kupców, potem wojewodów i całych „chorągwi” (Karamzin, t. 9, 1827: 337) – historyk utożsamiał z interesem państwa. Pełne potwierdzenie znajduje stwierdzenie Todorova, że „ekspansja duchowa jest nierozłącznie związana z podbojem ekonomicznym” (Todorov 1996: 53). Za umowną granicę między „starą” i „nową” Europą Karamzin uznawał Ural, nazywany wtedy „Górami Ryfejskimi” (Karamzin, t. 9, 1827: 337).

Zakończenie

W *Historii państwa rosyjskiego* nie ma mowy o rozbiorach Polski i tym, co zdarzyło się w ich następstwie (Polska epok poprzednich oczywiście jest opisywana). Dzieje Rosji zostały doprowadzone w niej do początku XVII wieku. Współczesne wydarzenia pisarz komentował w tekstach publicystycznych (poza *Zdaniem obywatela rosyjskiego* o Polsce wypowiedział się w *Zapisce o starej i nowej Rosji*) oraz w listach (może poza korespondencją z Lavaterem, której głównym tematem stało się poszukiwanie przez młodego Rosjanina możliwości poznania Europy Zachodniej i porównania jej z Rosją). Korespondencja z Wiaziemskim nie potwierdza postrzegania Rosji jako integralnej części Europy (jak w *Listach podróżnika rosyjskiego*) i jako łącznika między Europą a pozaeuropejskim Wschodem (jak w „syberyjskich” partiach *Historii państwa rosyjskiego*), przeciwnie, z biegiem czasu zdaje się w niej wysuwać na plan pierwszy obraz Rosji odrębnej od Europy, dalekiej od jej wartości, podążającej własną drogą. „Rosja to nie Anglia, nawet nie Królestwo Polskie: ma własny los państwowy...” (Karamzin 1897: 60) – pisał w 1818 roku w kontekście konstytucji, być może rozwiązania gdzieś odpowiedniego, ale w Rosji sztucznego. Karamzin ustanawiał tu jakby nieprzekraczalną granicę między Rosją a Europą, której nie tylko nie stawiał, ale którą zdecydowanie usuwał w *Listach podróżnika rosyjskiego*. Można mówić zatem o ewolucji postawy rosyjskiego pisarza i historyka w tym zakresie, związanej z wydarzeniami w Europie i własnymi kontaktami z elitami władzy. Jeszcze lepiej niż słowo „ewolucja” pasuje do jego postawy określenie „fluktuacja”, sygnalizujące czynnik wahania, odchylenia w tę bądź inną stronę zależnego od okoliczności zewnętrznych. Ponadto można dostrzec w dziełach Karamzina stopniowanie inności i obcości, przypisywanie poszczególnym miejscom – Polsce, Europie Zachodniej i Syberii – raz większego, innym razem, zwykle pod wpływem okoliczności zewnętrznych, mniejszego podobieństwa do Rosji.

Przegląd opracowań na temat opozycji „swój – obcy” pozwala stwierdzić, że refleksja teoretyczna nad nią objęła w znacznym stopniu określenie jej odmian i sposobów rozumienia. W tym kierunku poszła Marta Wójcicka w klasyfikacji funkcji społeczno-kulturowych „obcego / innego”, ale także – na wyższym poziomie uogólnienia – niewymieniany jeszcze w niniejszym artykule Mieczysław Dąbrowski. Spośród pięciu wyodrębnionych przez tego badacza ujęć omawianego zjawiska w spuściźnie autora *Listów podróżnika rosyjskiego* znajdujemy przede wszystkim trzy: po pierwsze, jego pojmowanie antropologiczne, po drugie, powiązanie z kategorią tożsamości, po trzecie wreszcie, odczytanie w kluczu kolonialnym. Z podejściem pierwszym, sugerującym, jak wyjaśnia Dąbrowski, „obecność granicy, jakiegoś przejścia między jednym a drugim, [...] które tyleż łączą, co dzielą”, oraz z podejściem drugim, podkreślającym – jeszcze mocniej niż miało to miejsce w koncepcji Waldenfelsa – wzbogacającą niezbędność kontaktu z „obcością zewnętrzną” (Dąbrowski 2009: 165, 167), mamy do czynienia w korespondencji z Lavaterem oraz w *Listach podróżnika rosyjskiego*. Z podejściem ostatnim, łączonym przez Dąbrowskiego z „kategorią kolonializmu, [...] wszelkiej dominacji, która u źródeł ma przekonanie o jakkolwiek definiowanej wyższości (bo wyższość ustanawia obcość!)” (Dąbrowski 2009: 164), spotykamy się w korespondencji z Wiaziemskim, „polskim” *Zdaniu obywatela rosyjskiego* oraz w „syberyjskich” ustępach *Historii państwa rosyjskiego*.

Myślenie kategorią „swój – obcy” nie jest cechą tylko jednej epoki i jakiegoś jednego jej przedstawiciela. To ona właśnie odegrała istotną rolę w dziewiętnastowiecznym sporze między słowianofilami i okcydentalistami (zapadnikami). Dawne rosyjskie opinie o „swoim” i „obcym” stanowią często klucz do zrozumienia współczesności. Z wydarzeniami za polską wschodnią granicą po lutym 2022 roku koresponduje chociażby opinia Karamzina – tytułowego „obywatela rosyjskiego” – o „trzymaniu” w rękę władcy rosyjskiego ziem, które kiedykolwiek w przeszłości znajdowały się w granicach jego państwa, a jeśli wydostały się one spod tego panowania, to zbrojnego przywrócenia ich na rosyjskie „łono”. Mechanizmy te wyjaśniają prace na temat mentalności rosyjskiej (zob. m.in. *Mentalność... 1995, Mentalność... 2015*) czy też książki, których autorzy wprost pytają „czy Rosja jest barbarzyńcą?” (zob. Primus [2018]).

Bibliografia / References

- Czerniak, S. (2002). *Założenia i historyczne aplikacje Bernharda Waldenfelsa fenomenologii obcego*. W: Waldenfels, B. *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Przekł. J. Sidorek. Warszawa: Oficyna Naukowa: VII–XXVIV.
- Dąbrowska, M. (2009). *Dla pożytku i przyjemności. Rosyjska podróż sentymentalna przelomu XVIII i XIX wieku*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dąbrowski, M. (2009). Swój / obcy / inny. Kontynuacja. *Anthropos?*, 12–13: 164–176. (Online) https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6873/dabrowski_swój-obcy-inny_anthropos_2009.PDF?sequence=1 (dostęp 10.05.2023).
- Frik T. (2020). Образ „чужого” в епистолярии Н.М. Кaramzina. *Vestnik Tomского государственного университета. Филология*, № 63: 305–313 [Фрик Т. (2020). Образ „чужого” в епистолярии Н.М. Карамзина. *Вестник Томского государственного университета. Филология*. № 63: 305–313].

- Głuszkowski, P. (2017). „Zdanie obywatela rosyjskiego” Mikołaja Karamzina na tle polsko-rosyjskich stosunków w dobie Królestwa Polskiego. W: Dąbrowska, M., Głuszkowski, P. (Red.). *Mikołaj Karamzin i jego czasy*. Warszawa: Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego: 221–230.
- Jersild, A. (2022). *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie 1845–1917*. Przekł. J. Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Karamzin, M. (1827). *Historia państwa rosyjskiego*. Przekł. G. Buczyński. T. 9, 10, 11. Warszawa: W Drukarni przy ulicy Krakowskie Przedmieście Nro 385.
- Karamzin, N. (1862). *Mnienie ruskogo graždanina*. V: *Neizdannnye sočineniâ. Perepiska Nikolaâ Karamzina*. Č. 1. Sankt-Peterburg: V Tipografii I. Tibleva i komp.: 3–8 [Карамзин, Н. (1862). *Мнение русского гражданина*. В: *Неизданные сочинения. Переписка Николая Карамзина*. Ч. 1. Санкт-Петербург: В Типографии И. Тиблева и комп.: 3–8].
- Karamzin, N. (1897). *Pis'ma N.M. Karamzina k knâzû P.A. Vâzemskomu 1810–1826. (Iz Ostaf'evskogo arhiva)*. Sankt-Peterburg: Tipografiâ M. Stasûleviča [Карамзин, Н. (1897). *Письма Н.М. Карамзина к князю П.А. Вяземскому 1810–1826. (Из Остафьевского архива)*. Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича].
- Karamzin, N. (1984). *Vseobšee obozrenie*. V: Karamzin N. *Sočineniâ v dvuh tomah*. T. 2. Red. G.P. Makogonenko. Leningrad: Hudožestvennaâ literatura: 206–214 [Карамзин, Н. (1984). *Всеобщее обозрение*. В: Карамзин Н. *Сочинения в двух томах*. Т. 2. Ред. Г.П. Макогоненко. Ленинград: Художественная литература: 206–214].
- Karamzin, N. (1987a). *Perepiska Karamzina s Lafaterom 1786–1790*. V: Karamzin, N. *Pis'ma ruskogo putešestvennika*. Leningrad: Nauka: 464–498 [Карамзин, Н. (1987a). *Переписка Карамзина с Лафатером 1786–1790*. В: Карамзин, Н. *Письма русского путешественника*. Ленинград: Наука: 464–498].
- Karamzin, N. (1987b). *Pis'ma ruskogo putešestvennika*. Leningrad: Nauka [Карамзин, Н. (1987b). *Письма русского путешественника*. Ленинград: Наука].
- Karpińska, M. (2013). *Ziemie Polskie po trzecim rozbiorze. Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie i zabór rosyjski – do 1831 roku*. W: Nowak, A. (Red.). *Historie Polskie w XIX wieku*. T. 2. Cz. 1. Warszawa: Wydawnictwo DiG: 23–29.
- Kuz'mina, M. (2018). *Russkij evropeizm v zerkale literatury. Ot drevnerusskikh hoždenij k „Bylomu i dumam” A.I. Gercena*. Sankt-Peterburg: Rostok [Кузьмина, М. (2018). *Русский европеизм в зеркале литературы. От древнерусских хождений к „Былому и думам” А.И. Герцена*. Санкт-Петербург: Росток].
- Lotman Ū. (1997). *Evolûciâ mirovozzreniâ Karamzina (1789–1803)*. V: Lotman, Ū. *Karamzin. Sotvorenje Karamzina. Stat'i i issledovaniâ 1957–1990. Zametki i recenzii*. Sankt-Peterburg: Iskustvo – SPB: 312–348 [Лотман Ю. (1997). *Эволюция мировоззрения Карамзина (1789–1803)*. В: Лотман, Ю. *Карамзин. Сотворение Карамзина. Статьи и исследования 1957–1990. Заметки и рецензии*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб: 312–348].
- Lotman, Ū., Uspenskij, B. (1997). „Pis'ma ruskogo putešestvennika” Karamzina i ih mesto v razvitii ruskoj kul'tury. V: Lotman, Ū. *Karamzin. Sotvorenje Karamzina. Stat'i i issledovaniâ 1957–1990. Zametki i recenzii*. Sankt-Peterburg: Iskustvo – SPB: 484–564 [Лотман, Ю., Успенский, Б. (1997). *„Письма русского путешественника” Карамзина и их место в развитии русской культуры*. В: Лотман, Ю. *Карамзин. Сотворение Карамзина. Статьи и исследования 1957–1990. Заметки и рецензии*. Санкт-Петербург: Искусство – СПб: 484–564].
- Lûtov, V. (1999). *Russkie pisateli v žizni*. Čelâbinsk: Ural LTD [Лютюв, В. (1999). *Русские писатели в жизни*. Челябинск: Урал LTD].
- Łojek, J. (2015). *Pisma wybrane. XIX wiek*. Red. M. Kornat. Kraków: Universitas.
- Mentalność... (1995): *Mentalność rosyjska: słownik*. (Red.) A. Lazari. Katowice: Śląsk.
- Mentalność... (2015): *Mentalność rosyjska a Polska*. (Red.) E. Walewander. Lublin: KUL.

- Nowak, A. (2000). *Oświecony” rosyjski imperializm i Polska (od Piotra I i Katarzyny II do Karamzina i Puszkina)*. W: Epsztejn T. (Red.). *Polacy a Rosjanie. Materiały z konferencji „Polska – Rosja”. Rola polskich powstań narodowych w kształtowaniu wzajemnych wyobrażeń*, Warszawa – Płock, 14–17 maja 1998 r. Warszawa: Wydawnictwo Neriton: 67–86.
- Primus, S. ([2018]). *Czy Rosja jest barbarzyńcą?: psychoanaliza rosyjskiego ducha*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Puškin, A. (2006). *Otryvki iz pisem, mysli i zamečaniâ*. V: Buplaka, D.K. (Red.). *Karamzin: pro et contra. Ličnost' i tvorčestvo N.M. Karamzina v ocenke pisatelej, kritikov, issledovatelej. Antologija*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Russkoj Hristianskoj gumanitarnoj akademii, 156–157 [Пушкин, А. (2006). *Отрывки из писем, мысли и замечания*. В: Буплака, Д.К. (Ред.). *Карамзин: pro et contra. Личность и творчество Н.М. Карамзина в оценке писателей, критиков, исследователей. Антология*. Санкт-Петербург: Издательство Русской Христианской гуманитарной академии, 156–157].
- Rohoziński, J. (2022). „Zgrzeszyłeś bracie Jefimiczu”, czyli orientalizm po rosyjsku. *Przedmowa do przekładu polskiego*. W: Jersild, A. *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pograniczne gruzińskie 1845–1917*. Przekł. J. Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy: 9–16.
- Sulima, R. (1982). *Literatura a dialog kultur*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Todorov, T. (1996). *Podbój Ameryki. Problem innego*. Przekł. J. Wojcieszak. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Waldenfels, B. (2002). *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Przekł. J. Sidorek. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Wójcicka, M. (2018). *Społeczno-kulturowe funkcje obcego / innego*. W: Karwatowska, M., Litwiński, R., Siwiec, A. (Red.). *Obcy Inny. Propozycje aplikacji pojęciowych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 127–138.
- Zdrada, J. (2005). *Historia Polski 1795–191.*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zorin, A. (1985). *Novye aspekty staryh problem. Voprosy literatury*, 7: 214–220 [Зорин, А. (1985). *Новые аспекты старых проблем. Вопросы литературы*, 7: 214–220].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Magdalena Dąbrowska is a reviewer in this issue of the journal.

Article No. 292

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.03>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: historia / Discipline of science: history

Copyright © 2023 SRG and P. Koprowski ¹

Citation:

Koprowski, P. (2023). Stanisław Brzozowski i Fiodor Dostojewski. O fascynacji polskiego filozofa twórcą rosyjskim. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 48–58. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.03>

STANISŁAW BRZozowski I FIODOR DOSTOJEWski. O FASCYNACJI POLSKIEGO FILOZOFA TWÓRCĄ ROSYJSKIM

PIOTR KOPROWSKI

Uniwersytet Gdański/ University of Gdańsk

Wydział Historyczny/ Faculty of History

Instytut Historii / Institute of History

Zakład Historii XIX wieku / Division of History of the 19th Century

ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk / Wita Stwosza St. 55, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: piotr.koprowski@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3843-3640>

(nadesłano / received 28.06.2023; zaakceptowano / accepted 14.09.2023)

Abstract

Stanisław Brzozowski and Fyodor Dostoyevsky.

On the Polish philosopher's fascination with the Russian artist

The Polish philosopher, literary critic, publicist, writer and poet Stanisław Brzozowski (1878–1911) showed great interest, turning into fascination, in the Russian writer and

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

thinker Fyodor Dostoyevsky (1821–1881) and his works. The following thesis was put forward: the author of *Crime and Punishment* confirmed the Polish philosopher's conviction in the power of cultural action, in the necessity of active participation in reality. The socio-cultural model created artistically by Dostoyevsky, imbued with activism, was considered by Brzozowski to be compatible with his concept of life and thinking. In the combination of spontaneity and mentality, the cultural soul and its forms, characteristic of the thought of the author of the *Legend of Young Poland*, Dostoyevsky's ideas occupied an important place. In Brzozowski's opinion, these ideas translated in a vivid way into the life stories of specific people – the heroes of the Russian's works: e.g. an official, an officer, a writer, a priest or a revolutionary. All of them, regardless of their differences, above all, wanted to live; and with their push and strong desire, they created this life. They did it unknowingly, struggling with adversities, sometimes rebelling against them, but persisting, working, and doing. The “Russian soul” presented by Dostoyevsky, not idealized, having both dark and bright “sides”, appears – in Brzozowski's conviction – as a kind of mirror in which Poles can look at themselves in order to get out of their stagnation and start a creative, active existence. The article presents some of Brzozowski's remarks and reflections on the author of *Demons* and his view of a man in general, and of a Russian rooted in Russian culture in particular. The analysis of selected works of the Polish philosopher, especially of *The Legend of Young Poland*, *Voices in the Night*, *Flames*, *Ideas*, has confirmed the truth of the thesis.

Keywords: Stanislaw Brzozowski, Fyodor Dostoyevsky, “Russian soul”, Russia, Western Europe.

Abstrakt

Polski filozof, krytyk literacki, publicysta, pisarz i poeta Stanisław Brzozowski (1878–1911) przejawiał duże zainteresowanie, przechodzące w fascynację, osobą rosyjskiego pisarza, myśliciela Fiodora Dostojewskiego (1821–1881) oraz jego twórczością. W artykule postawiono tezę, iż autor *Zbrodni i kary* utwierdził polskiego filozofa w przekonaniu o mocy oddziaływania kulturowego, o konieczności czynnego uczestnictwa w realiach teraźniejszości. Model społeczno-kulturowy artystycznie wykreowany przez Dostojewskiego i nasycony aktywizmem, Brzozowski uznał za kompatybilny wobec wyznawanej przez siebie koncepcji życia i myślenia. W sprzężeniu żywiołowości i umysłowości, duszy kulturalnej i jej form, charakterystycznym dla myśli autora *Legendy Młodej Polski*, idee Dostojewskiego zajmowały ważne miejsce. W opinii Brzozowskiego w sposób plastyczny przekładały się na historię życia konkretnych osób – bohaterów utworów Rosjanina, m.in. urzędnika, oficera, literata, popa czy rewolucjonisty. Wszyscy oni, niezależnie od dzielących ich różnic, chcieli przede wszystkim żyć i swoimi działaniami, silnym pragnieniem owo istnienie konstytuowali. Czynili to bezwiednie, zmagając się z przeciwnościami losu, niekiedy buntując się przeciwko nim, ale trwając, pracując, działając. Przedstawiona przez Dostojewskiego „rosyjska dusza”, niewyidealizowana, posiadająca zarówno ciemne, jak i jasne „strony”, jawi się – według Brzozowskiego – jako swego rodzaju zwierciadło, w którym mogą się prze-

glądać Polacy, by wyjść z cechującego ich marazmu i rozpocząć twórczą, aktywną egzystencję.

W artykule przybliżono kilka uwag i refleksji Brzozowskiego na temat autora *Biesów* i jego spojrzenia na człowieka w ogóle, a Rosjanina zakorzenionego w kulturze rosyjskiej w szczególności. Analiza wybranych dzieł polskiego filozofa, zwłaszcza zaś *Legendy Młodej Polski*, *Głosów wśród nocy*, *Płomieni*, *Idei*, potwierdziła prawdziwość postawionej tezy.

Słowa kluczowe: Stanisław Brzozowski, Fiodor Dostojewski, „rosyjska dusza”, Rosja, Europa Zachodnia.

Polski filozof, krytyk literacki, publicysta, pisarz i poeta Stanisław Brzozowski (1878–1911) przejawiał duże zainteresowanie, przechodzące w fascynację, osobą rosyjskiego pisarza, myśliciela Fiodora Dostojewskiego (1821–1881) oraz jego twórczością. Dostojewski i kultura rosyjska stała się jednym z kluczy do zrozumienia myśli autora *Legendy Młodej Polski*. Analizując poglądy Brzozowskiego dotyczące omawianej materii, poznaje się ważne, konstruktywne składniki jego światopoglądu, uzyskuje – przynajmniej w pewnym sensie – odpowiedzi na zasadnicze pytania natury egzystencjalnej. Celem artykułu jest przybliżenie kilku uwag i refleksji Brzozowskiego na temat autora *Biesów* i jego ogólnego spojrzenia na człowieka, a szczególnie Rosjanina zakorzenionego w kulturze rosyjskiej.

Brzozowski wychodził z założenia, że nie sposób nie zadawać pytań podstawowych, fundamentalnych i nie szukać na nie odpowiedzi. I tak w istocie czynił, pozostając w nieustannym napięciu intelektualnym. Żył i tworzył poszukując, wskazując, iż męczącej bezczynności zawsze powinno się przeciwstawić pracę – prężność myśli i przekonanie o jej celowości, skuteczności. Twórczość – obok czynu – postrzegał jako wyraz prawdy. Zmagając się z chorobą (gruźlicą), usiłował twórczym wysiłkiem przezwyciężyć fizyczną słabość organizmu. Podkreślał, że osobom jego pokroju nie jest – i nie może – dana być praca w spokoju, abstrahująca od emocji, porywów serca oraz od odpowiedzialności za losy innych jednostek i społeczności. Łączyła się z tym – w jego mniemaniu – odwaga i bezkompromisowość zarówno w przedstawianiu własnych poglądów, jak i w odniesieniu do ocen dokonań innych twórców. Nie powinno w związku z powyższym dziwić to, iż pisma Brzozowskiego budziły – i nadal przynajmniej w pewnym sensie budzą – wśród czytelników określony, mniejszy lub większy niepokój, głód światopoglądowy i bynajmniej go nie zaspokajają (Walicki 1969: 38; zob. też: Fryde 1938).

Brzozowski, zgłębiając dylematy związane z poznaniem, usilnie dążył do wyrowadzenia polskiej myśli przełomu XIX i XX wieku z intelektualno-mentalnych zaścianek, z barykad „dzieciniałości” i sentymentalnych „rozzewnień”. Pragnął naznaczyć ją zarówno swoim indywidualizmem, jak i ideową świeżością, siłą i niegasnącą prawdą, a następnie ściśle związać z fenomenem narodu polskiego, z jego samością, aspiracjami niepodległościowymi i udziałem w życiu ludzkości. Polskiego filozofa frapowało rozmyślanie, formułowanie błyskotliwych konkluzji, roztaczanie interesujących perspektyw myślowych. Myśli i ich „wypowiedzenia”, często mające

kształt aforyzmów, stawiał on na swoistym piedestale, wskazując, iż poza owym kręgiem kończy się jego „czucie”. Był to swego rodzaju „systemat wezwań” o charakterze intelektualnym (Brzozowski 1912).

Przez teksty Brzozowskiego zdają się przepływać dwa zasadnicze nurty: nurt niepokoju o sens ludzkiej egzystencji oraz nurt troski o wydobywanie ze swoich rodaków dzielności, odwagi intelektualnej, inwencji twórczej, odpowiedzialności za własny los. Autor *Głosów wśród nocy* kreował wzorzec jednostki aktywnej, tworzącej dzięki podejmowanej pracy i działań zarówno samą siebie, jak i świat. Usilnie i konsekwentnie rozbił złudzenia, że można zabezpieczyć się od różnorodnych komplikacji życiowych, podejmując konkretną, taką czy inną decyzję. Aktywność człowieka powinna – w jego mniemaniu – mieć charakter permanentny. Bardzo często łączy się to również z niełatwą walką o zmianę siebie i świata (Brzozowski 1910: 127; Miłosz 2000: 77).

Na kartach dzieła filozoficznego zatytułowanego *Idee: Wstęp do filozofii dojrzałości dziejowej* Brzozowski podkreślił, że ma prawo wypowiadać się na temat różnych problemów, kwestii czy dylematów z pozycji osoby, która odnosi się do „rzeczy przeżytych”, czuje „pod zdaniem”. Do określonych myśli, ostatecznie wyartykułowanych w przestrzeni filozoficzno-literackiej i społecznej, doszedł – jak twierdził – drogą długiej, ciężkiej pracy intelektualnej i bez trudu jest w stanie podać ich dokładny i ścisły rodowód (Brzozowski 1990). Mimo to nie udało mu się stworzyć zwartego, wewnętrznie spójnego systemu myślowego. Nie znajdziemy u autora *Legendy Młodej Polski* systematycznego wykładu jego filozofii, poznamy za to barwny, frapujący opis wielu przeżytych przezeń przygód intelektualnych. W pogoni za tymi ostatnimi Brzozowski przenosił punkt ciężkości z określonej idei na kolejną, by tę z kolei zastąpić jeszcze inną. Przeszedł ewolucję od romantycznego indywidualizmu, idealizmu filozoficznego, racjonalistycznego patriotyzmu poprzez socjalizm marksistowski do katolicyzmu (Suchodolski 1933; Fik 1961: 398–399; Walicki 2011; Sobieraj 2016). Niezależnie od zmian i przewartościowań o charakterze światopoglądowym Brzozowski nigdy nie przestał wierzyć w dokonujący się postęp społeczny, którego kryterium sytuował w indywidualnej duszy każdej jednostki ludzkiej (Brzozowski 1924: 58).

Kluczem do zrozumienia etapów myśli polskiego filozofa, odzwierciedlającym jej ewolucję, jest jego własne wyznanie: „Ludzkość walcząca o swe istnienie, stwarzająca je i utrzymująca nieustannym wysiłkiem wobec wszechświata – oto jest zasadnicza idea” (Brzozowski 1910: 127). Całość łańcucha myślowego autora *Głosów wśród nocy* spajała m.in. jego konsekwentna opozycja wobec koncepcji ideowych (m.in. pozytywizmu, naturalizmu), które naturalizowały człowieka i historię, czyniąc je częścią przyrody, natomiast działania utożsamiały z określoną adaptacją do środowiska i podporządkowaniem się bezosobowym prawom (Brzozowski 1990: 71; Kędziora 2014: 48).

W kręgu zainteresowań myśliciela znajdowały się m.in. kwestie związane z kondycją intelektualną i cywilizacyjno-kulturową społeczeństwa polskiego, z filozofią pracy i filozofią czynu, z psychologią religii i modernizmem katolickim, a także z Rosją i jej kulturą. Nie wszystkie motywy myśli Brzozowskiego były ze sobą organicznie związane. Trudno się temu dziwić, zważywszy na to, iż charakteryzował go „nieustanny pośpiech w pisaniu i łatwość identyfikowania się z każdym nowo odkrytym filozofem czy pisarzem” (Kołakowski 2009: 228). Powstająca w ten sposób „mieszanka filozoficzna” (Brzozowski czerpał m.in. z filozofii Immanuela Kanta, Georga Wilhelma Frie-

dricha Hegła, Fryderyka Nietzschego, Henryka Bergsona, Lwa Tołstoja, Fiodora Dostojewskiego) miała również wymiar pragmatyczny, związany m.in. z faktem istnienia „szczególnych warunków polskich” (Stawar 1961: 59) – egzystencji i losu Polaków pozbawionych własnego państwa. Można mówić o swoistej walce autora *Legendy Młodej Polski* z ugruntowanymi w życiu społecznym, mentalności i psychice swoich rodaków przejawami myślenia i wartościowania w oparciu o paradygmat feudalno-szlachecki.

W obrębie rzeczonyj „mieszanki filozoficznej” na kartach dzieł Brzozowskiego można, oprócz poloniców, zlokalizować i uchwyć m.in. wzruszenie (o uniwersalnej, ponadnarodowej wymowie) człowieka pytającego o sens egzystencji, „reaktywującego szkielety abstrakcji i wyprowadzającego je na widownię jako potężne, burzące i rozkazujące żywioły” (Irzykowski 1913: 260). Innymi słowy – filozof dążył do tego, by określonym ideom nadać ludzkie imiona, „przekładając” je na indywidualne doświadczenia, by zapewnić wartościom pierwszeństwo nad faktami². Wykazał, że w europejskiej przestrzeni kulturowej działali myśliciele, twórcy, którym udało się tego dokonać i którzy mogą stanowić pod tym względem wzór do naśladowania. Lektura ich dzieł przyspiesza, zdaniem autora *Kultury i życia*, proces wewnętrznego istnienia, przyczynia się do wykrystalizowania stanu przejęcia się, zauroczenia życiem myśli.

Do grona tego rodzaju indywidualności świata sztuki Brzozowski zaliczył m.in. Dostojewskiego. Krytyk literacki nie badał wnikliwie struktur dzieł literackich pisarza, nie zgłębiał układu i wzajemnych zależności różnych ich elementów. Pasjonowała go one przede wszystkim jako odzwierciedlenie fenomenu osobowości twórczej autora *Zbrodni i kary* oraz jako świadectwo oryginalności, niepowtarzalności literatury rosyjskiej XIX wieku. Brzozowski uważał, że ta ostatnia umożliwia dostrzeżenie tego, co można byłoby określić mianem patosu Europy Zachodniej. Wzniosłe, monumentalne zachodnioeuropejskie idee i czyny poznamy jednak za pośrednictwem literatury pięknej Rosji tylko wówczas, jeśli nie będą towarzyszyły nam uczucia i postawy charakterystyczne dla dystygowanego turysty – arystokraty z Zachodu. Wytworność, elegancja w sposobie bycia, wyszukane maniere tworzą barierę uniemożliwiającą zrozumienie dzieł napisanych przez Rosjan. Naznaczona tragizmem „rosyjska dusza” nie odkryje się przed takimi Europejczykami. Nie oni będą w stanie, zdaniem Brzozowskiego, właściwie ocenić m.in. twórczości Dostojewskiego, który „przyjmuje [...] moralną odpowiedzialność za całe straszliwe dzieje Rosji, przyjmuje rzeczywistą Rosję jako konkretny dziejowy kształt własnej duszy” (Brzozowski 1910: 472).

Dostojewski fascynował autora *Legendy Młodej Polski* jako osobowość twórcza z jednej strony współkształtująca rosyjską kulturę i mentalność, z drugiej zaś – uświadamiająca czytelnikom to, co stanowi prawdziwą treść życia Rosji. Wskazywał na fakt, iż dzieła Rosjanina mają również wymiar etyczny chociażby wówczas, gdy podejmują problem zbrodni i odpowiedzialności zbrodniarza. Stąd też nie należy ich interpretować poprzez pryzmat czystej estetyki. Zagadnienia estetyczne zyskują w tym przypadku określone znaczenie tylko w ścisłym związku ze zrozumieniem specyfiki i fenomenu rosyjskiego życia. To ostatnie współtworzą zaś m.in. „irracjonalne pożądaniami, popę-

² Brzozowski stał na stanowisku, że fakty konstruują się w ramach określonej aksjologicznej całości. Stąd też – dodawał – nie ma niczego takiego, jak czyste fakty. „Każdy fakt zawiera w sobie filozofię. Gotowych faktów nie ma” (Brzozowski 1973: 264).

dy [...] namiętności” (Brzozowski 1912: 214; Bieder 1973: 123). Naznaczony takimi cechami Rosjanin „może być straszny, dziki, może być skłębieniem potwornych żądz – ale w nich tylko, nie w wyrozumowanych przekonaniach, tkwi zdolny ginąć i odradzać się” (Brzozowski 1912: 214). Celem jego działania jest zawsze określona transformacja realnej rzeczywistości, dokonująca się również na drodze rewolucji. Zdaniem polskiego myśliciela, nie można zapominać o tym, że „historia rewolucji w Rosji to nie [...] historia nieudanych, przerywanych, sporadycznych prób, jaka zarysowuje się opinii europejskiej i naszej [tj. polskiej – P. K.] – to nieustanny, systematyczny, w oczach rosnący pochód ku nowym formom życia” (Brzozowski 2011: 278–279). Tylko głębokie zrozumienie procesów dokonujących się w społeczeństwie rosyjskim, współtworzonym przez takie jednostki, może stanowić – według Brzozowskiego – punkt wyjścia do snucia refleksji na temat odrębnych dróg rozwojowych Rosji i Europy Zachodniej.

O ile Rosjanie, zwłaszcza Dostojewski, mają – zdaniem Brzozowskiego – świadomość tego, iż terażniejszość i przyszłość Rosjan determinują i będą determinować czynniki pozaracjonalne, o tyle mieszkańcy zachodniej części starego kontynentu nie zeszli z drogi racjonalizmu, mimo że „wszystkie myśli, wszystkie pojęcia straciły [tam już – P. K.] swoje znaczenie” (Brzozowski 1956: 195). Na Zachodzie spetryfikowano przebrzmiałe idee i przekonania religijno-światopoglądowe, podczas gdy w Rosji zarówno znaczna część reprezentantów świata kultury, sztuki, jak i działaczy społeczno-politycznych wierzy w moc zmian, w „życie dążące do swobody” (Brzozowski 2011: 244). U źródeł czynnej postawy Rosjan wobec świata leży myśl, iż ludzkie życie jest „świadomym dziełem” niemającym ostatecznego kształtu, podlegającym zmianom oraz generującym zmiany, również te o charakterze radykalno-prometeistycznym (Brzozowski 1956: 365–366).

Brzozowski, tworząc swoisty portret Dostojewskiego, nie naznaczył go artystycznym powabem, elementami biograficznymi ani barwną, dowcipną anegdotą. Polskiemu myślicielowi zależało przede wszystkim na tym, by wyeksponować dominantę ideowo-uczuciową twórczości autora *Biesów*. Dostojewski jawi się w ujęciu Brzozowskiego jako twórca stojący w opozycji zarówno wobec zachodnioeuropejskich standardów i konwencji intelektualno-myślowych, jak i – szerzej rzecz ujmując – wobec „gotowego” świata.

Na uwagę zasługuje to, iż Brzozowski, analizując stworzoną przez Dostojewskiego koncepcję człowieka, w pierwszej kolejności uwypuklił jej aspekt biologiczno-podświadomościowy. Ekspresja stanów podświadomych, żywiołowa, ciemna impulsywność - według autora *Płomieni* - wpływa w dużym stopniu zarówno na kształt duszy jednostki, jak i duszę narodu. Podczas gdy myśl polska, orientująca się w głównej mierze na Zachód i z Zachodu czerpiąca szereg ideowych inspiracji, nie jest gotowa na to, by zaakceptować i współtworzyć „biologię dziejów”, myśliciele rosyjscy nie boją się nowych wyzwania. Polacy, którzy w okresie poromantycznym weszli na drogę niedopełnienia i utraconej prawdy, żyją marzycielskimi iluzjami nieodpowiadającymi rzeczywistości, natomiast Rosjanie z Dostojewskim na czele są odpowiedzialni za otaczający ich świat, którego nie przysłaniają zasłoną marzenia (Brzozowski 2010: 7; Hertz 1977: 283–284).

Brzozowski znajdował się pod urokiem nasyconych biologiczną ekspresją i iście rozbijającą, „ciemną mądrością” dzieł Dostojewskiego (Brzozowski 1981: 145–146).

Autor *Biesów* jawi się, zdaniem polskiego filozofa, jako „człowiek kochający życie twórcze, zwycięskie, zaborcze. Pragnie on je tworzyć przez swój naród, pragnie stworzyć z samej biologicznej istoty swego plemienia taką czynną, ożywiającą ideę, wiarę dziejowego tworzenia. Jego powieści są nieustannym zagłębianiem się w tę biologiczną spuściznę, doszukiwaniem się ognia, który byłby w stanie dokonać tej najwyższej syntezy” (Brzozowski 1912: 215). Następstwem tego rodzaju postawy ideowo-artystycznej jest – w opinii Brzozowskiego – naznaczenie utworów rosyjskiego pisarza swoistym pierwiastkiem religijnym, „religijnym natchnieniem, pojawiającym się w najmroczniejszych snach ludzkiej duszy” (Brzozowski 1912: 215; por. Mikiciuk 2014: 64).

Autor poematu *Teodor Dostojewski: Z mroków duszy rosyjskiej* wskazał, że pisarz, będący nosicielem żarliwej wiary w rodzimy naród i jednostkę, połączone więzami silnego pokrewieństwa uczuciowego, nie był rozumiany przez „ludzi słońca”, czyli mieszkańców Europy Zachodniej (Brzozowski 2001: 194). Zdaniem Brzozowskiego, przekaz rosyjskiego autora, czerpiący z pokładów „ślepego cierpienia” jest – przynajmniej w pewnym stopniu – bliski Polakom, tęskniącym za katolicko-szlachecką Polską i jej mentalnością, które wytworzyły ograniczoną, egoistyczną świadomość narodową oraz programowy antyintelektualizm (Święcicki 1958: 381; Mencwel 1974: 71; Miłosz 2000: 12).

O ile jednak polscy inteligenci o szlacheckim rodowodzie, przeżywający różnorakie niepokoje i rozterki ideowe, idealizowali dawną Polskę i czuli się ściśle związani z losami ojczyzny znajdującej się pod zaborami, o tyle znaczna część inteligencji rosyjskiej sukcesywnie budowała negatywny wizerunek Rosji, podejmowała – w przekonaniu autora *Płomieni* – działania, zabiegi prowadzące do wyrzeczenia się przynajmniej niektórych elementów własnego dziedzictwa. Były to jednak – dodaje Brzozowski – elementy, które utrudniały lub uniemożliwiały pozytywną przemianę Rosji, pozostające m.in. w związku z istnieniem tyranii władzy, korupcją i samowładztwem urzędników, mentalno-świadomościowym niewolnictwem narodu. Podczas gdy w ujęciu polskiego myśliciela dokonywana przez inteligentów rosyjskich krytyka Rosji była w istocie następstwem ich troski o los ojczyzny i zaangażowania w dzieło jej transformacji, dla Dostojewskiego rodzima inteligencja stanowiła grupę, która w następstwie kontaktów z Europą Zachodnią i zachłyśnięcia się destrukcyjnymi, zachodnioeuropejskimi ideami uległa ideologicznemu, racjonalistyczno-ateistycznemu opętaniu, oderwała się od rosyjskiej gleby, od prawosławia i od ludu – depozytariusza najlepszych tradycji i wartości Rosji (Brzozowski 2001: 197). Autor *Legendy Młodej Polski* zasadniczo pozytywnie oceniał „postępowych” inteligentów, zarówno rosyjskich, jak i polskich, opowiadających się za zmianą realnej rzeczywistości. O ile jednak Polacy hołdujący idei zmiany akceptowali twórczy charakter i „żywą” konieczność historii, o tyle Rosjanie byli raczej zwolennikami pozahistorycznej koncepcji Rosji, przeświadczonymi, że postęp jest prawem, nie zaś – wysiłkiem społeczeństwa (Herbich 2013: 217). Odpowiedzialność działaczy-inteligentów wobec dziejów, niezależnie od ich narodowości, zawsze w mniejszym lub większym stopniu naznaczona tragizmem, posiada – w przekonaniu Brzozowskiego – wymiar etyczny.

Dostojewski jawił się Brzozowskiemu jako twórca dokonujący z pozycji etyki chrześcijańskiej krytyki takich czy innych urojeń świadomości³, ukazując rosyjskim inteligentom-idealistom życie instynktu, które ci ignorowali, starając się je sflumić przy pomocy abstrakcyjnych haseł. Żywioł wewnętrzny bohaterów rosyjskiego pisarza, ich uczuciowe rozchwianie oraz indywidualne podejście do wydarzeń rozgrywających się w świecie połączone z ogromnym ładunkiem cierpienia składają się na właściwe Dostojewskiemu pisarstwo o charakterze analitycznym i psychologicznym⁴. Zdaniem Brzozowskiego, autor *Zbrodni i kary* interpretował i oceniał rzeczywistość poprzez pryzmat przeżyć jednostki (Brzozowski 1981: 146–148).

Brzozowski był niewątpliwie zafascynowany sposobem prezentacji przez Dostojewskiego rosyjskiej psychiki czy szerzej – „rosyjskiej duszy” (Brzozowski 1981: 143–144). Polski krytyk jawił się, podobnie jak ów Rosjanin, jako zwolennik poglądu, iż w świecie sztuki, ściśle zespolonej z etyką, dostrzec można nagromadzenie różnorodnych gwałtownych i zarazem bolesnych kontrastów (Cywiński 2010). Obydwaj autorzy byli również zwolennikami dosyć wyrazistej koncepcji kultury, sytuującej się w opozycji do schematów ideowo-myślowych związanych z europejskością w wydaniu zachodniej części starego kontynentu. Z mocą uwypuklali fakt, że sfera kultury jest sferą realnej rzeczywistości, w której ważną rolę odgrywają m.in. różnego rodzaju namiętności, emocje współtworzące określone, w tym i wzniosłe, wysublimowane, formy życia codziennego.

Zdaniem Brzozowskiego, model kultury zachodnioeuropejskiej, zakwestionowany i odrzucony przez Dostojewskiego, przejęli – z negatywnym skutkiem – Polacy. „Pod powłoką pietyzmu dla «europejskości», «kultury łacińskiej» itp., pod powłoką pocieszającego przekonania, że jesteśmy zachodnim, konstrukcyjnym społeczeństwem, wyłęga się w nas swoisty sielankowy sentymentalizm” (Brzozowski 1910: 331).

Brzozowski zwrócił uwagę na negatywne konsekwencje bezkrytycznej, ślepej wiary w urok i siłę oddziaływania kultury śródziemnomorskiej. Kultura ta, niebędąca w stanie twórczo przeobrazić swoich sztywnych, skostniałych form, jawiła się – w jego przekonaniu – jako synonim cywilizacyjnej, zachodnioeuropejskiej dekadencji. Za przeciwieństwo tego rodzaju dekadencji uważał „heroizm dziejowy”, wyrażający się przede wszystkim w dynamicznym, żywiołowym, konstruktywnym, ale również niszczącym działaniu. Owo działanie podejmują i nadal będą podejmować, zdaniem krytyka, ludzie nowocześni, mający świadomość tego, iż nie sposób opierać życia indywidualnego ani zbiorowego na świadomości kulturalnej charakterystycznej dla Europy Zachodniej. Ludzi ci – niebezpiecznie – postrzegają kulturę w kategoriach walki

³ Brzozowski postrzegał świadomość jako „samowiedzę życia”, wykraczającą poza zakres egzystencji psychicznej, będącą swoistym ukoronowaniem tego, co zdobyła ludzkość na przestrzeni dziejów (Brzozowski 1907: 15).

⁴ Podczas gdy Dostojewski uważał potrzebę cierpienia za „najpoważniejszą, najbardziej rdzenną potrzebę duchową ludu rosyjskiego” (Dostojewski 1982: 305), Brzozowski bezwzględne poddanie się Rosjan cierpieniu postrzegał w kategoriach tragicznego rysu ich mentalności. Polski filozof podkreślił, iż znaczna część narodu rosyjskiego żywi ślepe uwielbienie dla swojego oprawcy – carskiej władzy, godząc się na postępującą degradację szacunku do życia ludzkiego i przyjęcie statusu pozbawionych godności niewolników (Brzozowski 2001: 140, 144, 199).

o byt: staje się ona dla nich narzędziem służącym do prowadzenia czynnego życia, rozwijania własnego intelektu i wrażliwości (Brzozowski 1910: 331; Pieniążek 2004; Kudelski 2013: 128).

Brzozowski, potępiając dekadentyzm i skostniałe formy kultury europejskiej, dokonał swoistej apoteozy radykalizmu działania. Na szczególnie podziw i uznanie zasłużyli, w jego przekonaniu, rewolucjoniści rosyjscy – „ten święty zastęp, który dziesiątek lat ginął, śmiercią swoją, zgubą świadomie przyjmowaną” (Brzozowski 1912: 154). Ludzie ci, wychodząc z założenia, że nie można żyć ani myśleć jak niewolnicy, podjęli m.in. walkę o ocalenie zniewolonej, udrczonej „duszy” swoich pasywnych rodaków i zmianę starego, skostniałego świata. W kręgu Narodnej Woli⁵ zrodził się, zdaniem Brzozowskiego, pogląd, że gdyby rosyjscy rewolucjoniści wyrzekli się „walki o duszę” ludu, unicestwieniu uległaby ich siła, wypływająca z moralnego imperatywu działania i szacunku dla samych siebie. Tak się jednak nie stało – młodzi, ofiarni działacze budowali, kształtowali tę „duszę”. W imię realizacji wyznaczonych celów gotowi byli iść „z [...] radością, miłością, szczęściem [...] na zagładę” (Brzozowski 1912: 155). Polski krytyk uznał ich z jednej strony za bohaterów dysponujących wielką, niczym nieograniczoną wolą czynu, a z drugiej – za świętych emanujących czystością duszy, głoszących prawdę żywą, rozniecających prometeistyczną iskrę.

Radykałowie-rewolucjoniści, cechujący się nieustannym aktywizmem, dokonujący niezwykłych czynów budzili nieukrywaną sympatię Brzozowskiego zarówno ze względu na preferowany przez nich styl istnienia i światopogląd, jak i w szerszym kontekście, związanym z kształtowaniem przez nie „rosyjskiej duszy” i dziejów Rosji. Przykład rosyjskich działaczy – indywidualistów jest, jego zdaniem, dowodem na to, że jednostka ludzka jest nosicielem boskiej idei. W kręgu tego rodzaju idei pozostawał również – co warto podkreślić – Dostojewski. O ile jednak dla autora *Biesów* elementy boskości w człowieku ściśle wiązały się z postawą przynajmniej w pewnym sensie nieaktywną czy mało aktywną, z wewnętrznym ludzkim nieskomplikowaniem, prostodusznością i pokładaniem całkowitej ufności w Bogu, o tyle dla Brzozowskiego oznaczały w głównej mierze emanację bohaterskiego, żywiołowego i radosnego działania, zmieniającego realną rzeczywistość. Dostojewski postrzegał doskonalenie się człowieka w kategoriach moralno-ascetycznych, a poczynania rewolucjonistów odbierał jako pogwałcenie boskiego porządku i zapowiedź upadku Rosji (Koprowski 2009: 168–171). Podczas gdy Brzozowski wprost idealizował rewolucjonistów, autor *Biesów* stworzył ich zdecydowanie negatywny, iście demoniczny obraz.

Warto byłoby jednak podkreślić, że Brzozowski wbrew teoretycznym deklaracjom wyposażył bohaterów swoich dzieł również w szereg cech tragicznych, dysharmonizujących z jego wizją radosnej, spontanicznej działalności o charakterze radykalno-rewolucyjnym. Bohaterowie ci wykazują konkretność myślenia, nie cofają się przed bezwzględnością, jeżeli jest ona warunkiem odniesienia sukcesu, jednak pozostają

⁵ Wola Ludu (Народная воля) – organizacja rewolucjonistów rosyjskich, powstała koło Lipiecku nad Woroneżem we wrześniu 1879 r. w wyniku rozłamu organizacji Ziemia i Wola. W języku rosyjskim słowo „воля” oznacza zarówno wolę, jak i całkowitą wolność, dlatego niektórzy badacze tłumaczą nazwę organizacji także jako Wolność Ludu. Richard Pipes podkreśla jednak, iż „współczesne świadectwa dowodzą, że nazwa organizacji miała wyrażać ideę woli ludu” (Pipes 2011:142).

przy tym bezdomnymi tułaczami, naznaczonymi tragizmem wolności nieustannej wędrówki. Ich cierpienie przynosi jednak określone owoce, nawet jeśli „historia zapisuje tylko szczęśliwych” (Brzozowski 1956: 284). Idee, którym hołdowali i które propagowali bowiem nie umierają, przeciwnie - stają się zacznym zmian i argumentem determinującym działalność przyszłych pokoleń. Na tym właśnie polega według Brzozowskiego zwycięstwo nieprzeciętnych ludzi, ludzi czynu: „zginąć tak, aby żyło z nas to, co chcemy – to jedyne zwycięstwo [...] Błogosławię ci, stary zegarze, że mierzysz czas, w którym dojrzewa ziarno” (Brzozowski 1956: 467–468). Tragizm i cierpienie jednostek – wzorów do naśladowania to, innymi słowy, ważne czynniki współtworzące nową rzeczywistość społeczno-kulturową.

Twórczość Fiodora Dostojewskiego budziła duże zainteresowanie Stanisława Brzozowskiego. Autor *Zbrodni i kary* utwierdził polskiego filozofa w przekonaniu o sile kulturowego działania, o konieczności czynnego uczestnictwa w realnej rzeczywistości. Nasycony aktywizmem model społeczno-kulturowy wykreowany artystycznie przez Dostojewskiego Brzozowski uznał za kompatybilny z wyznawaną przez siebie koncepcją życia i myślenia. W sprzężeniu żywiołowości i umysłowości, duszy kulturalnej i jej form, charakterystycznym dla myśli autora *Legendy Młodej Polski*, idee Dostojewskiego zajmowały miejsce istotne. One to bowiem w plastyczny sposób przekładały się – w opinii Brzozowskiego – na historię życia konkretnych osób – bohaterów utworów Rosjanina, m.in. urzędnika, oficera, literata, popa czy rewolucjonisty. Wszyscy wymienieni, niezależnie od dzielących ich różnic, chcieli przede wszystkim żyć i swoimi dążeniami, silnym pragnieniem owo istnienie konstytuowali. Czynili to bezwiednie, zmagając się z przeciwnościami losu, niekiedy buntując się przeciwko nim, ale trwając, pracując, działając. Przedstawiona przez Dostojewskiego „rosyjska dusza”, niewyidealizowana, posiadająca zarówno ciemne, jak i jasne „strony” jawi się, zdaniem Brzozowskiego, jako swego rodzaju zwierciadło, w którym mogą się przeglądać Polacy, by wyjść z cechującego ich marazmu i rozpocząć twórczą, aktywną egzystencję. Analizując sądy i opinie Brzozowskiego na temat Dostojewskiego i kultury rosyjskiej, uświadamiamy sobie, że system myślowy polskiego autora nie był niezmiennym monolitem, ale że posiadał określone dominanty. Centrum postrzegania każdego zagadnienia, również odnoszącego się do fenomenu spuścizny twórczej Dostojewskiego, stanowił dla Brzozowskiego związek pomiędzy teorią i życiową praxis. Czyn i twórczość były dla polskiego filozofa ucieleśnieniem najwyższej prawdy, a istotę świata upatrywał on w swobodnym stwarzaniu. Autor *Biesów* był dlań w tym kontekście swoistym przewodnikiem i mistrzem.

Bibliografia/ References

- Bieder, H. (1973). Stanisław Brzozowski jako krytyk literatury rosyjskiej. *Pamiętnik Literacki*, 64 (2): 117–129.
- Brzozowski, S. (1924). *Filozofia romantyzmu polskiego*. Lwów: Nakładem Spółki Akcyjnej Wydawniczej.
- Brzozowski, S. (1907). *Fryderyk Nietzsche*. Stanisławów–Warszawa: A. Staudacher i Spółka, E. Wende i Spółka.

- Brzozowski, S. (1912). *Głosy wśród nocy. Studya nad przesileniem romantycznym kultury europejskiej*. Lwów: Nakładem Księgarni Polskiej B. Połonieckiego.
- Brzozowski, S. (1990). *Idee. Wstęp do filozofii dojrzałości dziejowej*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brzozowski, S. (2001). *Komentarze poetyckie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brzozowski, S. (1973). *Kultura i życie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Brzozowski, S. (1910). *Legenda Młodej Polski. Studya o strukturze duszy kulturalnej*. Lwów: Księgarnia Polska B. Połonieckiego.
- Brzozowski, S. (1981). O Dostojewskim. *Znak*, 33: 143–148.
- Brzozowski, S. (2011). *Pisma polityczne. Wybór*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Brzozowski, S. (1956). *Płomienie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Brzozowski, T.T. (2010). Stanisław Brzozowski wobec myśli filozoficznej romantyzmu polskiego. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Philosophica*, 23: 3–23.
- Cywiński, B. (2010). *Rodowody niepokornych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dostojewski, F. (1982). *Dziennik pisarza*. T. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Fik, I. (1961). *Wybór pism krytycznych*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Fryde, L. (1938). Brzozowski jako wychowawca. *Ateneum*, 1: 12–37.
- Herbich, T. (2013). Rosyjska inteligencja postępową w pismach Stanisława Brzozowskiego. *Przegląd Filozoficzny*, 22 (3): 205–219. DOI: 10.2478/pfns-2013-0061.
- Hertz, P. (1977). *Świat i dom. Szkice i uwagi wybrane*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Irzykowski, K. (1913). *Czyn i słowo. Glossy sceptyka*. Lwów–Warszawa: Nakładem Księgarni Polskiej B. Połonieckiego, E. Wende i Ska.
- Kędziora, K. (2014). Stanisław Brzozowski – myśleć radykalnie. *Hybris*, 25: 47–65.
- Kołąkowski, L. (2009). *Główne nurty marksizmu. Powstanie-rozwoj-rozkład*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Koprowski, P. (2009). *Pozytywista, ale jaki? Światopogląd Iwana Turgieniewa w latach 1848–1883*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kudelski, A. (2013). O znaczeniu historii dla życia, na podstawie artykułu Stanisława Brzozowskiego „Nasze «ja» i historia. *Arcana*, 110: 127–132.
- Mencwel, A. (1974). Białe ściany polskiego domu. *Twórczość*, 2: 59–77.
- Mikiciuk, E. (2014). Rosja w nieopublikowanym dramacie Stanisława Brzozowskiego „Z dymem pożarów”. *Slavia Orientalis*, 63 (1): 63–77.
- Miłosz, Cz. (2000). *Człowiek wśród skorpionów. Studium o Stanisławie Brzozowskim*. Kraków: Znak.
- Pieniążek, P. (2004). *Brzozowski. Wokół kultury: inspiracje nietzscheańskie*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Pipes, R. (2011). *Zamachowcy i zdrajcy. Z dziejów terroru w carskiej Rosji*. Warszawa: Wydawnictwo Magnum.
- Sobieraj, T. (2016). *Stanisław Brzozowski. Przybliżenia*. Lublin: Wydawnictwo Episteme.
- Stawar, A. (1961). *O Brzozowskim i inne szkice*. Warszawa: Czytelnik.
- Suchodolski B. (1933). *Stanisław Brzozowski. Rozwój ideologii*. T. 1. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Święcicki, J. M. (1958). Wielka improwizacja Stanisława Brzozowskiego. *Znak*, 46: 371–398.
- Walicki, A. (2011). *Stanisław Brzozowski – drogi myśli*. Kraków: Universitas.
- Walicki, A. (1969). Stanisław Brzozowski i filozofia polskiego romantyzmu. *Studia Filozoficzne*, 4 (59): 25–52.

Article No. 293

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.04>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and S. Padsasonny¹

Citation:

Padsasonny, S. (2023). Польский исторический контекст рассказа «Скверный анекдот» Ф.М. Достоевского. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 59–69. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.04>

Padsasonny, S. (2023). Połskij istoričeskij kontekst rasskaza “Skvernij anekdot” F.M. Dostoevskogo. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 59–69. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.04>

ПОЛЬСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ РАССКАЗА СКВЕРНЫЙ АНЕКДОТ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО

SIARHEI PADSASONNY

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics

Instytut Lingwistyki Stosowanej / Institute of Applied Linguistics

ul. Dobra 55, 00-311 Warszawa, Polska / Dobra St., 55, 00-311 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: s.padsasonny@uw.edu.pl

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9527-7878>

(nadesłano / received 15.08.2023; zaakceptowano / accepted 30.09.2023)

Abstract

The Polish historical context of F.M. Dostoevsky’s “A Nasty Story”

F.M. Dostoevsky’s *A Nasty Story* is considered through the prism of the historical situation in Poland in the 19th century, which was important in the political life’s drama of that era; in particular: the loss of statehood, the struggle for freedom, and later – the

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

impact of the abolition of serfdom by the tsar's decree of 1861, as well as the further related events. The author takes the colonial approach in relation to this literary work. The specifics of human life in the conditions of the political dependence are considered. The ideas of humanity appear to be a certain fiction in the reality of statehood. The historical background, preceding the uprising of 1863–1864, becomes an illustration of the discontent of the subject peoples. This leads to a completely new way of reading the story.

Key words: history, serfdom, uprising of 1863–64, Dostoevsky, colonialism, humanity, “Polish question”.

Резюме

Рассказ *Скверный анекдот* Ф.М. Достоевского рассмотрен через призму исторической ситуации эпохи, которая имела важное значение в драме политической жизни Польши XIX века. Речь идет об утрате государственности, борьбе за свободу, а позже – влиянии отмены крепостного права царским указом 1861 года, а также о дальнейших событиях, с этим связанных. В материале осмыслен колониальный подход применительно к данному произведению. Рассмотрена специфика жизни человека в условиях политической зависимости. Идеи гуманности предстают определенной фикцией в реалиях государственности. Фон, предшествующий восстанию 1863–64 гг., становится иллюстрацией недовольства подчиненных народов. А в данной статье – это новый ключ к прочтению рассказа.

Ключевые слова: история, крепостное право, восстание 1863–64 гг., Достоевский, колониализм, гуманность, «польский вопрос».

Рассказ *Скверный анекдот (Несчастный случай – в черновиках)* Ф.М. Достоевский писал в 1861–62 гг. (опубликован в 1862 году в № 11 журнала «Время»), но в дальнейшем нанес правки при подготовке переиздания в 1865 году. Как заметили комментаторы к *Полному собранию сочинений: в 30 томах*, в произведении писатель «коснулся вопросов, оживленно обсуждавшихся в русской публицистике того времени в связи с отменой крепостного права» (Достоевский 1973: V: 353). Данное событие выступает фоново и фрагментарно, однако, на наш взгляд, имеет ключевое значение при рассмотрении историзма рассказа. Далее же проступающий в сюжете польский исторический контекст позволяет выйти на «польский вопрос» писателя в самом широком смысле, а анализируемое произведение прочитать еще и через призму колониализма.

Время действия в рассказе разворачивается в драматическом моменте истории Польши, которая более полувека до этого формально прекратила свое существование как государство в прежнем виде – после трех разделов Речи Посполитой в 1772, 1793, 1795 гг.; а также пережила поражение освободительного

восстания 1830–31 гг. О «риторическом освоении Польши» в русской литературе этого периода пишет американская литературовед и славист с польскими корнями Эва М. Томпсон в своей работе *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism* (2000), где рассматривает движение русской литературы в направлении формирования имперских посылов и идеологии – более или менее осознанно (Томпсан 2009).

Ранее проблема жанра рассказа *Скверный анекдот* анализировалась в литературоведческих работах, например, через фольклорную традицию, в которой прослеживались параллели бытовой сказки и народного анекдота с более поздним литературным анекдотом, а Ю.И. Юдин приходит к выводу:

В своей критике либерализма Достоевский не останавливается на полпути. Его диагноз новомодной эпидемии либеральной гуманности оказывается не только беспощадным в нравственном отношении, но и вполне конкретным в социальном плане. Либерализм представляется цветком, привитым к старому крепостническому бюрократическому стеблю (Юдин 1991: 64).

Исследователь также обратил внимание на смысловые параллели в материале *Остроумный бюрократ. Его мнение о наших либералах и европейцах* в январском *Дневнике писателя* за 1881 год. Герой публицистики через двадцать лет после реформы 1861 года замечает, что «от вековых привычек отучаться трудно, а если хотите, то и не надо, особенно в таком основном и великом национальном деле» (Достоевский 1984: XXVII: 29). Автор-публицист заключает, что «не согласился в душе» с этим утверждением, но видит в нем «грустную правду». В данном взгляде проявляется консервативный подход. Строгость вырисовывается как основа самодержавия российской государственности, абсолютизма еще со времен правления Ивана III, зарождения идеи о Москве как «Третьем Риме» и позднейшем ее развитии. Борис Акунин, рассматривая этот период в *Истории Российского Государства*, отмечает ужесточение в методах правления: «Тоталитарная власть не совместима с понятием о каких-то незыблемых правах подданных, кем бы они ни были» (Акунин 2023а: III: 84). В дальнейшем данное явление станет тенденцией, проходя волнообразное усиление или ослабление вплоть до современной России. Не может это не отражаться и в литературе, которая становится своеобразным результатом либо инструментом колониализма. Эва М. Томпсон отмечала, что писатели, как Пушкин или Достоевский, чувствовали обязанность «оскаливаться» на тех, кто в должной мере не относился уважительно к Российской империи (Томпсан 2009: 136).

Герои рассказа оказываются в пореформенной ситуации выбора между старым и новым, что заключено уже в первом предложении: «Этот скверный анекдот случился именно в то самое время, когда началось с такою неудержимою силою и с таким трогательно-наивным порывом возрождение нашего любезного отечества и стремление всех доблестных сынов его к новым судьбам и надеждам» (Достоевский 1973: V: 5). Главный герой Иван Ильич Пралинский в начале будто бы выступает сторонником «новых порядков», в которых видят основу для «больших колебаний» и к которым скептически относятся два других генерала – Степан Никифорович Никифоров и Семен Иванович Шипуленко.

Пралинский же в споре с ними предстает человеком прогрессивных взглядов, считается «отчаянным либералом», развивает идеи «гуманности» и «человеколюбия», на чем можно реализовывать реформы, о которых он горячо рассуждает, а «обновляющаяся Россия подала ему вдруг большие надежды» (Там же: 7). Однако гуманность в историческом процессе оказывается ложным явлением: император Александр II (1818–1881 гг.; время правления: 1855–81 гг.), вошедший в историю как «царь-освободитель», не оправдал надежд в полной мере, и, как признает даже официальная российская историография, «реформа имела половинчатый характер»:

Она была сложным компромиссом между государством и всем обществом, между двумя основными сословиями (помещиками и крестьянами), а также между различными общественно-политическими течениями. Процесс подготовки реформы и ее реализация позволили сохранить помещичье землевладение, обрекли российских крестьян на малоземелье, нищету и экономическую зависимость от помещиков (Орлов, Георгиев, Георгиева, Сивохина 2019: 369).

Двойственность, ставшая чертой поэтики Достоевского, выступает и характерной особенностью главного героя рассказа. Наблюдая за связями с творчеством Н.В. Гоголя в рассказе, Г.В. Степанова останавливается на характеристике героя через семантику его фамилии: «Она образована от французского слова *praline* (миндаль, поджаренный в сахаре. – Наблюдение А.М. Ремизова). Пралинский вроде бы „сладкий“ – мягкий, гуманный, либеральный, а внутри он „горький“ – жесткий, совсем не гуманный и не либеральный» (Степанова 1987: 168). Герой выступает не просто персонажем художественного пространства, но и иллюстрацией исторических процессов и их осмысления. Ложные надежды и обещания скрывали «грабительский характер реформы» (Арлоу 2012: 249). Уже на этапе подготовки царский манифест 1861 года, как видно и из рассказа Достоевского, вызывал горячие общественные споры, но документ не оправдал «больших надежд» в последующем. Именно это стало одной из предпосылок национально-освободительного движения в дальнейшем. Борис Акунин, описывая «зарождение конфликта между Государством и Обществом в эпоху реформ и контрреформ (1855–1894 гг.)», замечает: «Так российское правительство сделало для себя неприятное открытие: гласность – штука опасная, дай ей палец – откусит руку. Особенно государственных мужей встревожил восторг, с которым опасные идеи впитывало юношество, прежде всего студенты и гимназисты» (Акунин 2023b: VIII: 61). Аргументация Пралинского о гуманности звучит неубедительно для других персонажей и читателя, его квинтетические реплики напоминают многословных Гамлета или Чацкого, трагических в своей основе из-за оторванности от реальности. Достоевскому этого мало и он проводит своего героя через эксперимент-испытание, что получает художественное завершение в романе *Преступление и наказание*. Под бой часов звучит фраза Никифорова: «Не выдержим» (Достоевский 1973: V: 9); и это постановка конфликта сюжета, когда Пралинский решает пройти собственный путь и доказать обратное. И тут же, будто вскользь, писатель упоминает мысль героя о Шипуленко: «Холоп!»; а далее о собственном кучере он отзывается как о «каналье»,

«мошеннике», «мерзавце» и делает вывод: «Подлец народ!» (Там же: 9–10) – всё это уже обесценивает все его предыдущие идеи о человеколюбии. При этом Пралинский продолжает: «Гуманность... человеколюбие. Возвратить человека самому себе... возродить его собственное достоинство и тогда... с готовым материалом приступайте к делу»; и далее: «И вот человек меня понимает с двух слов: человек мой, человек уловлен, так сказать, сетями, и я делаю с ним всё, что хочу, то есть для его же блага» (Там же: 11). В данных репликах гуманность выступает инструментальным явлением для подчинения масс, что однозначно коррелирует с идеологическими установками царской России того периода; более того, в данной «гуманности» просматривается опасная подоплека тоталитарных систем XX века, что на уровне метажанра антиутопии проявило себя в наследии писателя и было реализовано как жанр в ряде произведений других авторов мировой литературы (Евгений Замятин, Олдос Хаксли, Джордж Оруэлл и пр.). Данная имперская идея озвучена Достоевским позже в *Дневнике писателя* за июль и август 1876 года через представление подчинения народов Россией как ее мессианизма:

Мать-Россия новых родных деток нашла, и раздался ее великий жалобный голос о них. И именно деток, и именно материнский великий плач, и опять-таки политическое великое указание в будущем, заметьте это себе: «мать их, а не госпожа!» И хоть бы даже и случилось так, что новые детки, не понимая дела, – на одну минутку, впрочем, – возроптали бы на нее: нечего ей этого слушать и на это глядеть, а продолжать благотворить с бесконечным и терпеливым материнством, как и должна поступать всякая истинная мать (Достоевский 1981: XXIII: 101–102).

Здесь у Достоевского ярко проявляется панславизм с Россией в центре. При этом совершенно речь не идет о воле других народов и их потребностях. Так и в контексте рассказа слова Пралинского о гуманизме выступают лишь риторическими фигурами, когда, по его признанию, «с вечеру наболтаешь, а на завтра раскаиваешься», а это и метафора историко-политических процессов эпохи.

Пралинский, после длительных раздумий и размышлений, решает зайти на свадьбу своего подчиненного, чиновника Пселдонимова, но это не просто демонстрация гуманизма, ставшего мотивом рассказа, а желание выдержать испытание новой идеи. При этом герой не забывает ни на мгновение, что эти люди и он – «это разница. Земля и небо» (Достоевский 1973: V: 14). Как хозяин жизни, он отталкивает собачку на своем пути, попадает ногой в галантур – и входит в чуждый ему мир подчиненных. Сразу же между ним и присутствующими «очищалось открытое пространство», которое напоминает непреодолимую пропасть, а «Пселдонимов тем временем мог только молчать и трепетать от благоговения» (Там же: 17); и далее: «Он слушал и смотрел, как лакей, стоящий с шубой в руках и ожидающий окончания прощального разговора своих господ» (Там же: 20).

Столкнувшись с людьми не своего круга, их нравами, бытовой «народностью», мировоззрение Пралинского проходит диалектику трансформации в противоположном направлении. Распространившаяся сплетня, что гость «под шефе», на момент стирает границу между ним и другими персонажами,

которые начинают вести себя естественно и развязно, но это не делает их своими: «Как же это? То пятились, а тут вдруг так скоро эманципировались! Кажись бы, и ничего, но как-то странен был этот переход: он что-то предвещал. Точно совсем они и забыли, что есть на свете Иван Ильич» (Там же: 27). Хотя Пралинский все еще пытается рассуждать о «современном назначении России в числе прочих европейских держав», теоретические представления героя неизменно выступают ложной гуманностью, которая скрывает настоящие драмы иных персонажей (Пселдонимова, его матери, семьи Млекопитаевых): «Когда он входил, он, так сказать, простирает объятия всему человечеству и всем своим подчиненным; и вот не прошло какого-нибудь часу, и он, всеми болями своего сердца, слышал и знал, что он ненавидит Пселдонимова, проклинает его, жену и его свадьбу» (Там же: 28).

Через образ столоначальника Акима Петровича Зубикова писатель раскрывает отдаленность чиновника из Петербурга от понимания жизни всей страны. В этом и символический смысл непонимания властью жизни обычного человека. Достоевский проводит черту между «петербургским русским» и «настоящим русским». Именно эти два мира сталкиваются в попытке компромисса царской реформы. В то же время это случай, когда нет возможности удовлетворить потребности и желания обеих сторон.

Пралинский решает спасти ситуацию отчужденности, заговаривая «о вопросах, о реформах, о величии России». Алкогольное опьянение «возвращает» герою чувство любви к чуждым персонажам, но только усугубляет его положение. Он произносит пьяную речь: «Россия переживает, по моему глубочайшему убеждению, гу-гуманность...» (Там же: 32). На речь Пралинского о самоунижении открыто реагирует сотрудник сатирического журнала «Головешка»:

Да, вы пришли, чтоб похвалиться гуманностью! Вы помешали всеобщему веселью. Вы пили шампанское и не сообразили, что оно слишком дорого для чиновника с десятью рублями в месяц жалованья, и я подозреваю, что вы один из тех начальников, которые лакомы до молоденьких жен своих подчиненных! Мало того, я уверен, что вы поддерживаете откупа... (Там же: 34).

Дальнейшее физическое падение Пралинского – художественная иллюстрация краха его псевдоидей. Продолжением выступает метатекстуальное повествование биографии Пселдонимова, который, пытаясь вырваться из нищеты, выбирает путь закрепощения новой жены. Ее отец Млекопитаев, «страшный самодур, пьяница, домашний тиран», из ненависти решает выдать дочь замуж за Пселдонимова. Последний же соглашается на неравный брак, понимая, что будущая жена «к нему питает отвращение» и вовсе поглядывает на офицера. Так писатель изображает цикличность старых устоев, которые не разрушаются, а укрепляются новым поколением.

Генерал становится препятствием для брачной ночи молодоженов, причиной стыда Пселдонимова перед всем семейством жены, что только еще больше разводит в разные стороны людей не своего круга. В рассказе происходят неустанные попытки их сближения, но неизменно появляются обстоятельства, препятствующие этому. Всё это говорит об изначальной чуждости и невоз-

можности соединения, что подчеркивается и своего рода мезальянсом, когда даже ночь после свадьбы не становится счастливой: «Развалина брачного ложа и опрокинутые стулья свидетельствовали о бренности самых лучших и вернейших земных надежд и мечтаний» (Там же: 41). Импровизированное брачное ложе представляет собой руины семейства, которое еще даже не сформировалось; а на настоящем брачном ложе спит пьяный Пралинский, оскверняющий его последствиями расстройств желудка. Это и есть финальное проявление его «гуманности» к подчиненному.

Сначала герой испытывает безмерное чувство стыда, но: «Потом ему приходили мысли, что и это вздор и что при усиленной строгости с подчиненными всё дело еще можно поправить» (Там же: 43). В результате Пралинский приходит к убеждению, что желание либерального поведения, через которое хотел быть ближе к людям низших чинов, ведет лишь к компрометации, а поэтому приходит к заключению: «Нет, строгость, одна строгость и строгость!» (Там же: 45).

Историческая перспектива такой «строгости» известна по результатам восстания 1863–64 гг., вошедшего в российскую официальную историографию как «Польское восстание» и впоследствии жестоко подавленного царскими войсками. Попытки либерализации не выдерживает ни герой, ни власть, ибо она зиждется на ложных убеждениях о гуманности. При этом реформы на разных уровнях становятся импульсом, как заметил Борис Акунин: «Но вскоре началась всероссийская либеральная „оттепель“, достигшая польских пределов. По амнистии вернулись ссыльные и политэмигранты, ослабили строгости, осмелела пресса, и Польша стала просыпаться» (Акунин 2023b: VIII: 160–161). Армейский призыв радикально настроенной молодежи стал лишь предпосылкой восстания, которое было неизбежным в сложившихся условиях. Царская власть избирает путь на подавление бунта, придерживаясь той самой «строгости», что проявило себя и в последующей политике, направленной на приостановку автономии Царства Польского:

«Царство» упразднили. Отныне этот регион именовался Привисленским краем и приравнивался к территории остальной России. Административно он делился на десять обычных губерний, и всё делопроизводство в них русифицировалось. Привилегии для этнических поляков и разрешение на использование национального языка, дарованные при Константине Николаевиче, отменялись. Преподавание в школах могло вестись только по-русски. Одним словом, горе побежденным (Там же: 169).

И поскольку сам рассказ появился до восстания, следует подчеркнуть, что его содержание и выводы относительно либеральных взглядов героя выступают не только предупредительным фактором для политики империи, но и пророческим предчувствием писателя.

Само же противостояние властям через восстание заключает в себе не только идеологическое сражение за свободу, но экономическую и правовую составляющую желаний лучшей жизни низов, что нашло фрагментарное отражение и в рассказе. Последнее, однако, в свете колониальной идеологии не всегда учитывается, что и будет одним из тех контекстов, которые появятся позже в *Дневнике писателя* Достоевского при обращении к «польскому вопросу». Восстание

внутри империи выходит у писателя на межнациональный конфликт. Это подкрепляют и личные мотивы: после публикации статьи Н.Н. Страхова о польско-русских отношениях *Роковой вопрос* в апрельском номере за 1863 год журнала «Время», издательским редактором которого был брат писателя Михаил Достоевский, издание закрывают власти, мотивируя это антиправительственным тоном публикации о «польском вопросе»; Михаил Михайлович с семьей остаются без средств существования, вскоре он внезапно заболевает и умирает (10 (22) июля 1864 г.). Еще в письме И.С. Тургеневу 17 июня 1863 года Ф.М. Достоевский писал из Петербурга об этой ситуации, заключая, что «эта польская хваленая цивилизация носила и носит смерть в своем сердце» (Достоевский 1985: XXVIII: 34). Восстание, демонстрирующее антиимперские настроения, убеждало приверженцев государственной политики, как в результате и героя рассказа *Скверный анекдот* Пралинского, в необходимой «строгости». Рассуждая о государственнике, публицисте и издателе М.Н. Каткове, литературовед Л.И. Сараскина заключает:

1863 год, обнаруживший множественные признаки неблагополучия империи и ставший символом опасности для монархии («польская измена», «интриги шляхты»), дал импульс для оформления новой идеологии, «очистившей», по мнению Каткова, общественную и государственную жизнь от либеральных иллюзий конца пятидесятых – начала шестидесятых годов (Сараскина 2006: 81).

В данной публикации литературовед обратила внимание на то, что центральный персонаж романа *Бесы* Николай Ставрогин даже мог участвовать в подавлении восстания, хотя еще в начале произведения в литературном салоне его матери велась дискуссия о «восстановлении Польши по Днепр, о крестьянской реформе и прокламациях» (Достоевский 1974: X: 22). В данном контексте диалектика души героя в рассказе *Скверный анекдот* выступает отражением трансформации взглядов общественной жизни эпохи (от либерального послабления и сочувствия до ограничений и запретов), в которой берет активное участие и сам писатель.

Не обошел данную тему и польский литературовед Анджей де Лазари в монографии *В кругу Федора Достоевского. Почвенничество*, в которой писал о Н.Н. Страхове, М.Н. Каткове, о восстании и «польском вопросе». Так, исследователь замечал:

Восстание 1863 г. вызвало новую волну шовинистических антипольских выступлений, в которых ведущую роль играл редактируемый Михаилом Катковым «Русский вестник». Антипольское настроение стало официальным патриотическим долгом каждого русского, и мало кто отваживался хотя бы между строк оправдывать сражавшихся поляков, не говоря уже о том, чтобы открыто, как Александр Герцен, поддержать повстанцев (Лазари 2004: 82).

Освободительное движение оккупированных народов официально и с позиций российского имперского патриотизма воспринималось как угроза национальным интересам, поэтому «строгость», обозначенная в рассказе писателя, представляла мировоззренческим принципом, влияющим на сохранение империи. Здесь и биографическая трансформация самого Достоевского, который за

антиправительственные взгляды проходит через эшафот, помилование и каторгу. Н.О. Лосский, прослеживая это изменение миропонимания писателя, отметил:

Достоевский на каторге осудил в себе это нравственное извращение души, и раскаяние его естественно сочеталось с углублением религиозной жизни и усилением в ней влияния образа Христа. Сюда присоединился еще один фактор: общение с народом, в душе которого преклонение перед царскою властью имело религиозную окраску (Лосский 1953: 77).

Писатель становится активным участником общественной жизни, читает публицистику, пишет статьи, выезжает за границу, реформу 1861 года воспринимает с надеждой. Именно поэтому последующее восстание видится им как действие негативное. Н.О. Лосский заключал:

Польское восстание, начавшееся в январе 1863 г., еще более оттолкнуло Достоевского от западной цивилизации и привлекло его внимание к роли католицизма в развитии ее. Как это обыкновенно происходит в человеческой душе в подобных случаях, поворот к православию начался у Достоевского не с усмотрения положительной ценности своей Церкви, а с отталкивания от чужого вероисповедания, именно от католицизма (Там же: 81).

Важной причиной реформ и последующего восстания становится их элитарное осмысление и некоторое непонимание сущности самим народом. В своей исторической публицистике В.И. Новодворская делает традиционно для нее радикальное утверждение: «Трагедией стало освобождение крестьянства, фактически против его воли, без всяких аплодисментов с его стороны, под вопли: зачем нам это нужно?!» (Новодворская 2015: III: 206). Если обратиться к рассказу *Скверный анекдот*, то мы видим, как либеральные действия Пралинского вызывают в низах недоумение, непонимание, даже смех. Он предстает прообразом князя Мышкина из *Идиота*, когда общество оказывается не готовым к бескорыстным идеалам добра. Но Пралинский не приходит к убеждению о евангельской жертвенности до конца, только выбирает кардинально иной путь, заключенный в «строгости». Здесь, вероятно, сказывается опыт Достоевского как участника жизни эпохи. А для Достоевского-публициста данная ситуация не требует понимания снизу, когда «акт добра» совершается сверху, что также сформулировано в идеологии антиутопических персонажей писателя. Пиком проявления данной метафизики, безусловно, выступает Великий инквизитор в одноименной главе *Братьев Карамазовых* (Достоевский 1976: XIV: 224–241).

Итак, историзм процесса реформ второй половины XIX века является фоном рассказа *Скверный анекдот* Ф.М. Достоевского. Общественный спор эпохи выступает основой конфликта сюжета произведения, в котором центральный герой проходит через испытание своих идей. Либеральность, которая изначально выглядит искусственной, предстает как явление, чуждое имперской жизни. «Строгость», к которой приходит персонаж, заключает повсеместное отношение к народу (в самом широком смысле) внутри империи. Результатом становится недовольство и восстание, что выводит исторический контекст рассказа на «польский вопрос» у писателя, для которого это еще и личная драма, а также мировоззренческий конфликт. Все данные особенности позволили осуществить новое прочтение произведения и раскрыть его неявные колониальные смыслы.

Bibliografia / References

- Akunin, B. (2023a). *Istoriâ Rossijskogo Gosudarstva. Ot Ivana III do Borisa Godunova. Meždu Evropoj i Aziej*. Boris Akunin. eBook Applications LLC [Акунин, Б. (2023). *История Российского Государства. От Ивана III до Бориса Годунова. Между Европой и Азией*. Борис Акунин. eBook Applications LLC].
- Akunin, B. (2023b). *Istoriâ Rossijskogo Gosudarstva. Car'-osvoboditel' i car'-mirotvorec. Lekarstvo dla imperii*. Boris Akunin. eBook Applications LLC [Акунин, Б. (2023). *История Российского Государства. Царь-освободитель и царь-мироворец. Лекарство для империи*. Борис Акунин. eBook Applications LLC].
- Arloŭ, U. (2012). *Kraïna Belarus'. Ilûstravanââ gïstoryâ*. Bracïslava: KALLIGRAM [Арлоў, У. (2012). *Країна Беларусь. Ілюстрована гiсторыя*. Брацiслава: KALLIGRAM].
- Dostoevskij, F.M. (1973). *Polnoe sobranie sočinenij: v 30 tomah*. Leningrad: Nauka [Достоевский, Ф.М. (1973). *Полное собрание сочинений: в 30 томах*. Ленинград: Наука].
- Dostoevskij, F.M. (1974). *Polnoe sobranie sočinenij: v 30 tomah*. Leningrad: Nauka [Достоевский, Ф.М. (1974). *Полное собрание сочинений: в 30 томах*. Ленинград: Наука].
- Dostoevskij, F.M. (1976). *Polnoe sobranie sočinenij: v 30 tomah*. Leningrad: Nauka [Достоевский, Ф.М. (1976). *Полное собрание сочинений: в 30 томах*. Ленинград: Наука].
- Dostoevskij, F.M. (1981). *Polnoe sobranie sočinenij: v 30 tomah*. Leningrad: Nauka [Достоевский, Ф.М. (1981). *Полное собрание сочинений: в 30 томах*. Ленинград: Наука].
- Dostoevskij, F.M. (1984). *Polnoe sobranie sočinenij: v 30 tomah*. Leningrad: Nauka [Достоевский, Ф.М. (1984). *Полное собрание сочинений: в 30 томах*. Ленинград: Наука].
- Dostoevskij, F.M. (1985). *Polnoe sobranie sočinenij: v 30 tomah*. Leningrad: Nauka [Достоевский, Ф.М. (1985). *Полное собрание сочинений: в 30 томах*. Ленинград: Наука].
- Lazari, A. de (2004) *V krugu Fedora Dostoevskogo. Ročvenničestvo*. Moskva: Nauka [Лазари, А. де (2004). *В кругу Федора Достоевского. Почвенничество*. Москва: Наука].
- Losskij, N.O. (1953). *Dostoevskij i ego hristianskoe miroponimanie*. N'û-Jork: Izdatel'stvo imeni Čehova [Лосский, Н.О. (1953). *Достоевский и его христианское миропонимание*. Нью-Йорк: Издательство имени Чехова].
- Novodvorskaâ, V.I. (2015). *Moj Karfagen obâzan byt' razrušen*. V: Novodvorskaâ, V.I. *Izbrannoe: v 3 t*. Moskva: Zaharov: 5–286 [Новодворская, В.И. (2015). *Мой Карфаген обязан быть разрушен*. В: Новодворская, В.И. *Избранное: в 3 т*. Москва: Захаров: 5–286].
- Orlov, A.S., Georgiev, V.A., Georgieva, N.G., Sivohina, T.A. (2019). *Istoriâ Rossii*. Moskva: Prospekt [Орлов, А.С., Георгиев, В.А., Георгиева, Н.Г., Сивохина, Т.А. (2019). *История России*. Москва: Проспект].
- Saraskina, L.I. (2006). *Pol'skaâ kramola i «Katehizis revolucionera»*. *Tajnyj sled voennoj kar'ery Nikolaâ Stavrogina*. V: Saraskina, L.I. *Dostoevskij v sozvuciâh i pritâženiah (ot Puškina do Solženicyna)*. Leningrad: Russkij put': 76–94 [Сараскина, Л.И. (2006). *Польская крамола и «Катехизис революционера»*. *Тайный след военной карьеры Николая Ставрогина*. В: Сараскина, Л.И. *Достоевский в созвучиях и притяжениях (от Пушкина до Солженицына)*. Ленинград: Русский путь: 76–94].
- Stepanova, G.V. (1987). «Skvernyj anekdot» (*Dostoevskij i Gogol'*). V: Fridlender, G.M. (Red.). *Dostoevskij: materialy i issledovaniâ*. Т. 7. Leningrad: Nauka: 166–169 [Степанова, Г.В. (1987). «Скверный анекдот» (*Достоевский и Гоголь*). В: Фридлиндер, Г.М. (Ред.). *Достоевский: материалы и исследования*. Т. 7. Ленинград: Наука: 166–169].
- Tompsan, È.M. (2009). *Pesnâry impery: rasijskaâ litaratura i kalaniâlizm*. Mïnsk: Medysont [Томпсан, Э.М. (2009). *Песняры империи: расийская литература и каланиялизм*. Мiнск: Медысонт].

- Ūdin, Ū.I. (1991). «*Skvernyj anekdot*» *Dostoevskogo v svete fol'klornoj tradicii*. V: Fridlender, G.M. (Red.). *Dostoevskij: materialy i issledovaniâ*. T. 9. Sankt-Peterburg: Nauka: 56–65 [Юдин, Ю.И. (1991). «Скверный анекдот» Достоевского в свете фольклорной традиции. В: Фридлиндер, Г.М. (Ред.). *Достоевский: материалы и исследования*. Т. 9. Санкт-Петербург: Наука: 56–65].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 294

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.05>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and Z. Kaźmierczyk¹

Citation:

Kaźmierczyk, Z. (2023). „Civis Polonus. Hostem Moscoviensem” – Rosja Maurycego Mochnackiego. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 70–81. <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.05>

“CIVIS POLONUS. HOSTEM MOSCOVIENSEM”² – ROSJA MAURYCEGO MOCHNACKIEGO

ZBIGNIEW KAŹMIERCZYK

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Filologii Polskiej / Institute of Polish Language and Literature

Zakład Historii Literatury Polskiej / Polish Literary History Division

ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 55, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: zbigniew.kazmierczyk@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-3911>

(nadesłano / received 30.10.2023; zaakceptowano / accepted 30.11.2023)

Abstract

“Civis Polonus. Hostem Moscoviensem” – Maurycy Mochnacki’s Russia

The article attempts to answer the questions of what Mochnacki’s Polish citizenship was, and what the rationale behind his hostility to Moscow was. It presents the figure

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² Napis na nagrobku w Auxerre „ułożony przez Adama Mickiewicza i własną jego ręką spisany” 23 stycznia 1837. „Obywatel Polski, wróg Moskwy” – w tej inskrypcji Mickiewicz genialnie uchwycił osiową ideę formacji umysłowej Mochnackiego.

of the most outstanding literary critic of the Romantic era. It discusses the significance in his biography of his upbringing in the provinces, unrestricted contact with nature and folklore, participation in the anti-tsarist conspiracy, Russian imprisonment, enslavement by censorship, participation in the war with Russia, the Great Emigration – until his death in exile in France.

The analysis of historical thought shows the perspicacity of the 19th-century historian and literary historian as a Kremlinologist. His work *The Uprising of the Polish Nation in 1830 and 1831* is a source for recognizing Mochnacki in this field. He emerges on its pages as a penetrating exposé of tsarist autocracy – the façade of constitutional monarchism in the Congress Kingdom.

Keywords: Maurycy Mochnacki, Congress Kingdom of Poland, autocracy, November Uprising, Poland and Russia, Romanticism.

Abstrakt

Czym było obywatelstwo polskie Mochnackiego i jakie przesłanki miała jego wrogość wobec Moskwy – to pytania, które podejmuje artykuł. Przedstawia on postać najwybitniejszego krytyka literackiego doby romantyzmu. Omawia znaczenie w jego biografii wychowania na prowincji, nieograniczonego kontaktu z naturą i ludowością, udziału w antycarskiej konspiracji, rosyjskiego więzienia, zniewolenia cenzurą, udziału w wojnie z Rosją, Wielkiej Emigracji – aż po śmierć na wygnaniu we Francji, w Auxerre.

Analiza myśli historycznej ukazuje przenikliwość dziewiętnastowiecznego historyka i historyka literatury jako kremlinologa. Źródłem umożliwiającym rozpoznanie Mochnackiego w tej dziedzinie jest jego praca *Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831*. Mochnacki wyłania się na jej kartach jako przenikliwy demaskator carskiej autokracji – fasadowości monarchizmu konstytucyjnego w Królestwie Kongresowym.

Słowa kluczowe: Maurycy Mochnacki, Królestwo Kongresowe, autokracja, powstanie, Polska i Rosja, romantyzm.

Prowincja romantyków

W biografii romantycznych poetów zauważalna jest powtarzalność istotnych faktów, okoliczności życiowych, stanów psychicznych, doświadczeń egzystencjalnych i treści inicjacji. Marta Pivińska (1981/2005: 11–42) w pracy o młodości romantyków wymownie zatytułowanej *Złe wychowanie* stwierdziła, że takim faktem jest wychowanie na prowincji, które pozwalało dzieciom romantycznym opuszczać wnętrze domu rodzinnego (najczęściej był to dworek szlachecki) i cieszyć się bezpośrednim kontaktem z naturą i ludowością. Prowincja okazywała się przestrzenią inicjującą i utrwalającą dychotomię świata materialnego i fantastycznego ballad i romansów – ludowej demonologii, wierzeń w upiory i biesy, podań o nieboszczykach. Prowincja była przestrzenią spotkania śmierci, czyli doświadczenia utraty krewnych i osób duchowo spowinowacanych; nieraz utraty pierwszej miłości, której ceną jest w utwo-

rach romantyków utrata samego siebie w roli zakochanego. To oczywiście przestrzeń wypraw do lasu pozwalających na samotność niezbędną relacji człowieka z Nieskończonością; odkrywania w ruinach zamków, dworów i świątyni działania czasu jako surowego strażnika granic; to miejsca czytania i tworzenia poezji w plenerze, a niekiedy pisania ostatnich listów... Tę przestrzeń romantyk najczęściej opuszcza, gdyż w epoce „...zaczynają się podróże, nieskończone podróże. Ale najważniejsza była ta pierwsza. Wyjazd z domu, porzucenie dawnych czasów razem z dawnym miejscem, ucieczka w przyszłość własną i zbiorową [...]” (Piwińska 2005: 57).

Z opisów opuszczenia prowincji wynika, że zmiana środowiska powodowała wytworzenie się w romantycznej świadomości opozycji dwóch światów: krainy błęgiego dzieciństwa w przestrzeni domowej i kraju migracji; wewnętrznego i zewnętrznego. Ten podział był modelem psychologii buntu, bo z pozycji mitologizowanego dzieciństwa romantyk mógł uporczywie kontestować marność życia doczesnego – co zaczynał już na prowincji – a pogłębiał w migracji. Tym bardziej, że dynamikę tej kontestacji potęgowała idealizacja, wiodąca aż do projekcji błogostanu wczesnego dzieciństwa w przyszłość. W jej wyniku rajskie lata w rodzinnych stronach dawały podstawę przyszłościowych i metahistorycznych projekcji Raju. Mochnacki szybko zdobył świadomość uniwersalności tego doświadczenia:

Myśl tak zwanego złotego czasu, myśl raj, myśl błogich chwil, bliższego z naturą powinowactwa, ściślejszego związku z Stworzycielem nieba i ziemi; myśl ta, albo raczej to jako mgła snujące się, dalekie wspomnienie, tkwi pod rozlicznymi postaciami w każdym systemie poetyckim, w każdym układzie pojęć religijnych, w każdym porządku filozoficznych wyobrażeń, ledwo nie wszystkich ludów starożytnych (Mochnacki 2000: 210).

Uwewnętrzniona, niebotyczna tęsknota za Nieskończonością dotkliwie antagonizowała romantyka z ułomną, skończoną doczesnością. To właśnie od niej z prowincji uciekał. Ponieważ ten typ doświadczenia utraty krainy dzieciństwa był udziałem Maurycego Mochnackiego, zdobył on łatwość empatycznej lektury utworów poetów mu współczesnych. Uznał on w pracy *O literaturze polskiej w wieku XIX* (1911), że dynamika napięcia między „ja” a rzeczywistością, wynikająca z pojemności przestrzeni wewnętrznej romantyka niosącego w sobie prowincję, jest dźwignią jego rozwoju, gdyż daje dystans do obu przestrzeni, rodzinnej i nowej (często miejskiej). Pochodzenie z prowincji inicjuje „rozdwojenie, a raczej rozstrojenie wewnątrz nas” (Mochnacki 2000: 210), abyśmy „sami dla siebie zaczęli być przedmiotem *widzenia*” (s. 211) i stali się zdolni do „uznania samych siebie w swoim jestestwie” (s. 212), czyli zdolni do syntezy doświadczeń dziecięcej niewinności i doświadczeń dojrzałości – „gołębiej prostoty z wężową chytrnością” (s. 211) – jako „powstawania i dźwignienia się z upadku” – warunku uzyskiwania samoświadomości, „bo, jak wiadomo, <<uznanie samego siebie>> jest triadą” (s. 211). Niestety „nie wszyscy ludzie tę kolej przechodzą”, nie wszyscy dostępują chwały „uznania samego siebie w jestestwie swoim” (s. 212).

Ci, co nie myślą albo myśląc, myśli swoich nie wiedzą, co nie przyszli jeszcze ku temu rozdziałowi, iżby sami dla samych siebie byli niejako zewnętrznym przedmiotem uwagi i baczenia: ci żadnego prawa do tej wysokiej chwały nie mają. Nie znając samych siebie, czyż mogą znać drugich i innym przodkować stworzeniom? Tacy w niższym mieszcza się rzędzie. Mają myśl, ale nie swoją (s. 212).

Opuszczenie prowincji spełniało cele „pedagogiki inicjacyjnej” (Krukowska 1974: 196–197) wyznaczone romantykowi przez Mochnackiego. Posłuszny jej wytycznym, dzięki udaniu się w pierwszą podróż, „Romantyk raczej zachowa sytuację jaka była, niezależnie od przeżycia jej do końca, bo <<jest go dwóch>> i widzi świat dualistycznie” (Pivińska 2005: 63).

Stawką jest anty- lub proświatowość tego dualizmu. Posunięta aż do skrajności idealizacja dziecięcej jedni („ja” i nie-„ja” świata zewnętrznego) okazywała się nie-raz pułapką marzycielstwa, które odmawia istnienia poza błogostanem i nie godzi się z bolesnymi danymi egzystencji. Ten typ skrajnego marzycielstwa wędrowca z prowincji upośledzał jego zdolność do stawiania czoła rzeczywistości. Samobójcza śmierć Ludwika Szpitznagla w *Godzinie myśli* Juliusza Słowackiego ukazuje wysokość tej stawki. Popadnięcie w stan radykalnej kontestacji świata z powodu tego, że nieba nie da się przychylić ziemi, że treści z głębin życia duchowego nie sposób wypowiedzieć w pełni, jest w tym utworze przyczyną niemoty, którą nazwać można kompleksem radykalnego dualisty Szpitznagla.

W przeciwieństwie do szaleńców, samobójców, odmieńców i galerników wrażliwości – idących świadomie na zaturę w kieracie swej neurastenii – romantyk polski najczęściej wycofuje się do swego świata wewnętrznego, aby siebie w sobie ułożyć, pokusy ekspiacyjne zwalczyć, wartości życia doczesnego ugruntować i przeprowadzić atak na cele osiągalne w świecie zewnętrznym. „Stąd może ich niepojęta dzisiaj pewność siebie. Przyjeżdżają w przekonaniu, że zdobędą w jakimś sensie świat” (Pivińska 2005: 59). W sobie opierają pewność samorozwoju i przeświadczenie, że dzięki niemu zdobędą miejsce w świecie i... jakże często je zdobywają. Tak się dzieje, gdy dualizm marzeń i rzeczywistości, idealizmu wewnętrznego i realiów zewnętrznej doczesności zachowuje nierozzerwalność; utrzymuje napięcie, *ergo*: jest proświatowy i inspiruje romantyczną jedność słowa i czynu.

Opuszczenie prowincji jako ruch romantyków w przestrzeni zewnętrznej okazał się epokowym modelem Kolumbowej wyprawy na kontynent świata wewnętrznego i odkrycia w nim rezerwuaru bogactwa i siły,

wydobycia <<na jaśnią>> głęboko skrytego, podziemnego źródła nocnych sił i mocy, kontaktujących człowieka ze światem mrocznym, tajemniczym i dwuznacznym, a – jak sądzili romantycy – pierwotnym, będącym najwyższą pełnią i bezpośredniością życia. Usłyszenie zdławionego przez racjonalizm pierwotnego głosu natury i duszy ludzkiej, ponowne wysłuchanie <<starej wyroczeni>>, czyli odkrycie nocnego porządku świata, rozpoczynały romantyczny proces regeneracji duchowej człowieka (Krukowska 1974: 196–197).

Kolumbowie ducha dorastają przy tym do uznania swej skończoności. Akceptują nieosiągalność bezmierności, utrzymują w ryzach tęsknotę za nieskończonością i uczą się w tym stanie istnieć. Już wiedzą, że z prowincji się ucieka, żeby zostać sobą i tam się wraca, bo tylko tam *in illo tempore* się sobą było. Czyż nie w imię błogostanu na początku czasu „należało z prowincji wyjechać, żeby z niej pochodzić”? (Pivińska 2005: 51). Ten status wszakże zapewniał bycie nie stąd, nie z tego miasta, nie z tego kraju i nie z tej ziemi tylko. Zapewniał odpowiedniość doświadczenia kondycji własnej jako transcendentnej i poczucia skończoności świata; oddawał prawdę bycia autochtonem innej ziemi i innego nieba. Romantycy wtajemniczeni życiowo w nieusuwalność tego

rozdarcia pomiędzy pragnieniem nieskończoności a skończonością pojmowali w końcu, że nigdy – czy w mieście, czy na wsi – na ziemi nie dzieje się nic aż do Końca i człowiek nie staje się za życia nieziemsko Ostateczny; niebotycznie Dokonany. Pragnieniu nieskończoności nie ulegali ani go nie tłumili. Uczyli się z nim żyć. W centrum ich filozofii życia na przecięciu transcendencji i immanencji znalazła się kategoria jedności przeciwieństw. W tym kierunku Mochnacki reinterpretował niemieckich filozofów przyrody. Jak wykazał Jarosław Ławski, Gotthilf Heinrich von Schubert zainspirował polskiego romantyka obrazem natury jako teleologicznym uniwersum ciągłych przemian: „Poruszył naturę, związał ją nicią logicznego i zarazem mistycznego związku; natchnął myślenie młodego romantyka pasją nieskończoności. A ta uruchomiła w nim filozofa nieskończonej wolności, która nie kapituluje przed siłą” (Ławski 2015: 64–65). Dlatego w artykule *O rewolucji w Niemczech* (1833) odrzucał absolutyzm, heglizm głoszący, że to co rzeczywiste jest racjonalne, a co racjonalne jest rzeczywiste, z czego płynął imperiologiczny wniosek, że bezkresna siła państwa jest jego prawem: „Cóż dalej powiedzieć o takim dziele, jakim jest *Die Phänomenologie des Geistes* Hegła? – Mnie się zdaje, że łatwiej rewolucję zrobić, jak je zrozumieć” (Mochnacki 1987: 502–503 – za: Ławski 2015: 70).

Niekiedy romantykowi wystarczyło kilka dekad na realizację życiowych celów. Mochnackiemu wystarczyło lat trzydzieści jeden – przy czym z wygnania do Francji – przez zaborcę niosącego śmierć albo więzienie i zsyłkę na Sybir – powrotu do kraju dzieciństwa nie miał.

„Porzuca stary kraj, ale ten kraj zostaje w nim”³

Na emigracji liczącej około dziesięciu tysięcy uchodźców wojennych i politycznych, nazwanej Wielką Emigracją, prowincja romantyków staje się krajem, a kraj mieści w sobie prowincję. Ich sukcesję stanowi bogactwo życia wewnętrznego w splocie z „tysiącletnią tradycją, które wywodzili z swoich kresów” (Piwińska 2005: 59). Co to znaczy? Jak odpowiedzieć na to pytanie w odniesieniu do Mochnackiego? Do omówionych wnikliwie przez badaczkę elementów biografii romantycznej należy dodać kilka innych i głównych. One również dalece wykraczają poza oświeceniowy paradygmat dobrego wychowania, którego celem było uśmierzenie wszelki młodzieńczych buntów i przystosowanie inicjowanego osobnika na podstawie konformizmu zwanego rozsądkiem do harmonijnego funkcjonowania w społeczeństwie. Po pierwsze więc, patrząc na romantyczne wywyższenie wolności (skorelowanej z miarkowaną nieskończonością) ponad konieczności kamiennego świata, wymieńmy w biografjach romantyków szlachecki rodowód, czyli wywodzenie się tyleż z przestrzeni prowincji, co z rodzinnych dworców i pałaców szlacheckich: Nowogródka (Adam Mickiewicz), Janowa (Stefan Witwicki), Krzemieńca (Juliusz Słowacki), Ilińca (Seweryn Goszczyński), Knihinia i Dubna (Antoni Malczewski), Małej Wsi (Konstanty Gaszyński), Bohatyrki (Józef Bohdan Zaleski), Kosmowa (Stefan Garczyński), Opinogóry (Zygmunt Krasiński)⁴,

³ Cyt. z: Piwińska 2005: 60.

⁴ Nawet ci romantycy, którzy jak Krasiński i Teofil Lenartowicz, przebywali w dzieciństwie na wsi okresowo, uwieczniali ten fakt w swojej twórczości, nadając mu rangę zgodną z romantycznym uzna-

Laskowa i Strachówka (Cyprian Norwid), Zołotijewa (Michał Grabowski), Smolhowa (Ludwik Kondratowicz vel Władysław Syrokomla), Laskowa-Głuchy (Cyprian Kamil Norwid) Miasoty (Tomasz Zan), Maluszyc (Jan Czeczot), Zabłodczyzny (Ignacy Chodźko), Krzywicz (Michał Chodźko), Halczyńca (Michał Czajkowski), Krechowic (August Bielowski), Sławucia (Henryk Rzewuski), Romanowa (Józef Ignacy Kraszewski), Korzeniówki (Józef Korzeniowski). Dostrzeżenie w wychowaniu na prowincji, na łonie natury, wśród ludu, znaczenia materialnej kultury szlacheckiej uwzględnia wpływ etosu rycerskiego na biografie romantyków – z bardzo silną w nim tradycją orężną. Jej emblematami były miecze, szable, szpady, rapiery, broń palna, przyłbice, albo całe zbroje rycerskie zawieszane na ścianach salonów ozdobionych herbami, portretami, malarstwem ze scenami rodzajowymi, a nierzadko także batalistycznymi. To właśnie była przestrzeń rodzinnych domów romantyków. Przestrzeń – dodajmy od razu – w komunistycznej Polsce zaciekle dewastowana z powodów klasowych jako przestrzeń „kontrewolucyjna”. W wyniku tej krucjaty ideologicznej – zapoczątkowanej już w trakcie wojny odrodzonej Rzeczypospolitej z bolszewikami – pozostało zaledwie dwa procent substancji dworkowo-pałacowej i na tym polega trudność odnajdywania w architekturze śladów domowego świata romantyków.

Nieliczne ślady architektury staropolskiej ułatwiają zrozumienie, obok szlachecko-rycerskiego pochodzenia, znaczenia innego faktu w ich biografiach, wyrażonego w słowach: „Urodzony w niewoli, okuty w powiciu”⁵. Tym faktem biograficznym jest przeżywanie osobiście i dotkliwie zniewolenie Rzeczypospolitej jako republiki szlachecko-rycerskiej. Z faktu urodzenia się po rozbiorach wynika ich poczucie napiętnowania biografii własnych hańbą kondycji niewolnika w proporcji do uświadamianej sobie kondycji pogrobowca rycerskiej Rzeczypospolitej. Werset epopei zawiera dramat kolejnych pokoleń romantyków – urodzonych po 1795 roku potomków rodów szlachecko-rycerskich, rzadziej magnacko-rycerskich – jak młody Krasiński, który dzień bez fechtunku i jazdy konnej miał za stracony. Metafora „okucia w powiciu” wyraża dotkliwość utraty państwowości jako zerwania ciągłości tradycji orężnej etosu rycerskiego. Oznacza zarazem transformację domowej przestrzeni etosu rycerskiego w przestrzeń wygnania i wewnętrznej emigracji.

Dlatego w biografiach romantyków polskich nieuchronnie pojawiał się fakt implikowany przez tę emigrację, czyli przystąpienie do konspiracji. Patrząc na romantyzm polski wśród romantyzmów europejskich, możemy skalę konspiracji na terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów uznać za specyficzną. Ruch konspiracyjny w romantyzmie polskim miał charakter spiskowy i kierował nim cel przygotowania wystąpienia zbrojnego przeciw zaborcom. Te wystąpienia następowały w zaborze rosyjskim i przetrwały się w wojny. Możemy więc w biografiach romantyków polskich na tle romantyzmu europejskiego dostrzec kolejny fakt specyficzny: udziału w walce zbrojnej z carską Rosją. Tylko w biografiach romantyków polskich ten fakt, ze względu na szeroką reprezentację i powtarzalność ma znamiona typowości. Wystarczy wspomnieć udział tylko w powstaniu listopadowym Ludwika Nabelaka, Augusta Bielowskiego, Stefana Garczyńskiego, Józefa Bohdana Zaleskiego, Konstantego Gaszyńskiego, Seweryna

---

niem dla ludowości.

⁵ Cyt. z książki jedenastej *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza (1994: 480).

Goszczyńskiego, Wincentego Pola, Michała Chodźki, Michała Czajkowskiego i wielu innych. W kalendarium życia i twórczości Maurycego Mochnackiego, podobnie jak w biografjach jego rówieśników, udział w powstaniu był punktem kulminacyjnym rozwoju osobowości obywatelskiej i prefiguracją wygnańczego losu. Uwewnętrzzenie doświadczenia despotyzmu rosyjskiego jako wytycznej psychologii rozwojowej jest wyróżnikiem biograficznym w romantyzmie polskim. Konspiracja i walka zbrojna z Rosją wywoływały dalekosiężne konsekwencje światopoglądowe. Niosły roszkodnicze wtajemniczenie. Pozwalały przeniknąć specyfikę cywilizacyjną Imperium Rosyjskiego i odkryć, jak odmienna jest kultura Rzeczypospolitej – łańskie i republikańskie. Tylko w romantyzmie polskim uwewnętrzzenie doświadczenia Rosji nabrało charakteru osobistego, to znaczy stan mentalny cara i jego czynowników stał się punktem odniesienia romantyków w rozwoju wewnętrznym na odwrót. Postaci despoty rosyjskiego i otaczających go służalców stały się w polskim romantyzmie anty-typami człowieczeństwa – anty-ideałami filomatów, filaretów, Braci Czarnych, Wolnych Braci Polaków i wielu innych sprzyśniętych w organizacjach nielegalnych.

Dodajmy ponadto, że doświadczenia konspiracji i orężnych zmagania z Rosją tylko w romantyzmie polskim znamionuje ciągłość wielopokoleniowa. Do potomków ośmiowiekowego Królestwa, startego z mapy Europy w jej sercu, najbardziej spośród romantyzmów europejskich (ale nie tylko do romantyzmu polskiego!) stosują się słowa wielkiego barda wolności – przyświecające zresztą w Sierpniu roku 1980 strajkującym w Stoczni Gdańskiej:

Walka o wolność, gdy się raz zaczyna,
Z ojca krwią spada dziedzictwem na syna
(Byron 1982: 38)

Dziadkowie romantyków byli konfederatami barskimi i uczestnikami wojny z Rosją w latach 1768–1772 zakończonej pierwszym, od dawna inicjowanym rozbiorem Rzeczypospolitej. Elekcja (1764) faworyta Katarzyny II Stanisława Augusta Poniatowskiego pod bagnietami stacjonującej od 1713 roku carskiej armii, była dla tych szlachciców nie do przyjęcia. Ich średniowieczno-barokowa krucjata zachwycała Mochnackiego kolorytem. Maria Janion przedstawiła jego entuzjastyczne uwagi o literackich walorach epoki wojny z Rosją:

Jakie charaktery! Jakie figury! Jak się w działaniu rycerzy tamtego czasu, w ich przedsięwzięciach, które najczęściej zamierzonego nie dochodziły kresu, toż w przełamywaniu małymi siłami wielkich przeszkód, wyrażał i jawnie, jaśnie wybijał duch i majestat konającego śród przeciwnieństw narodu! Nigdy zniewaga, wyrządzona obcą przemocą wolnemu ludowi, świetniej zemszczoną nie była. Nigdy w upadku rzeczy publicznej piękniej cnoty obywatelskie nie zajaśniały (Mochnacki 1860: 95 – za: Janion 1975: 288).

Czarę goryczy już w 1767 roku przełały porwania i uprowadzenia w otchłan Sybiru posłów na sejm Rzeczypospolitej oraz – z inicjatywy ambasadora carskiego Mikołaja Repnina – zawieszenie sejmu na rzecz komisji specjalnej z prawem ustanawiania tzw. praw kardynalnych (praw „złotej wolności” szlacheckiej: *liberum veto*, wolnej elekcji, równouprawnienia innowierców itp.), czyli obdarzonej specjalnymi pełnomocnictwami pozwalającymi rządzić w Rzeczypospolitej autokratycznie. Z kolei ojcowie romantyków zapisali się na kartach orężnej historii Rzeczypospolitej jako uczestnicy

wojny rozbiorowej z Rosją w roku 1792. To była wojna zarówno w obronie terytorium, jak również ustroju republikańsko-monarchicznego zawarowanego na kartach Konstytucji 3. Maja, która ustanawiała niepojęty w pretotalitarnych monarchiach absolutnych fundament władzy: wolę narodu. Ojcowie brali też udział w trzeciej rozbiorowej wojnie z Rosją, którą była Insurekcja Kościuszkowska 1794 roku. Starsi bracia romantyków opowiadali o roku „owym”, czyli o wyprawie na Rosję w roku 1812 ok. półmilionowej armii Napoleona. Pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego uczestniczyło w niej ok. sześćdziesiąt tysięcy obywateli Rzeczypospolitej.

Pytanie: dlaczego udział w wojnach z Rosją wszedł w skład rodowodów romantyków polskich – wymaga uwzględnienia cykliczności kolizji militarnych obu państw, zaś dociekanie powodów tej cykliczności wymaga uwzględnienia rozbiorowej pazerności imperium Romanowów. Przed rozbiorami I Rzeczypospolita liczyła w przybliżeniu jedenaście milionów mieszkańców na obszarze większym od Francji czy Hiszpanii. Rosja ujarzmiła ok. trzech piątych (60%) ludności Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz czterysta sześćdziesiąt trzy tysiące dwieście kilometrów kwadratowych (63,15%) jej obszaru (Austria 17,57 %, Prusy 19,27%) (zob. Davies: 1991: 709). Dotkliwość rosyjskiego despotyzmu na ziemiach wcielonych do Imperium i poddanych jego jurysdykcji permanentnie buntowała ujarzmionych obywateli. Utworzenie na Kongresie Wiedeńskim w roku 1815 Królestwa Polskiego nie powstrzymało wybuchu nowej wojny z Rosją w wyniku powstania listopadowego w roku 1830.

Maurycy Mochnacki

Urodził się w roku 1803 w rodzinie ziemiańskiej w prowincjonalnym Bojańcu koło Żółkwi na Ukrainie i spędził w nim dwanaście lat dostatniego dzieciństwa. W 1815 przeniósł się z rodzicami do Lwowa, a w 1819 do Warszawy. W roku 1820 rozpoczął studia prawnicze na powołanym w 1816 przez cara Aleksandra I Uniwersytecie Warszawskim. Wstąpił do konspiracyjnego Związku Wolnych Braci Polaków. W niejasnych okolicznościach spoliczkował inspektora policji carskiej i zwrócił na siebie uwagę aparatu terroru. Osadzony w celi klasztoru karmelitów za cenę wyjścia na wolność zobowiązał się do krytyki publicystycznej szkolnictwa polskiego i pracy w biurze cenzury. Naraził się opinii publicznej. Znosił podejrzania o odszczepieństwo narodowe. Uwikłany instytucjonalnie przez carat źle znosił tę sytuację i być może w proporcji do poczucia winy rozpatrywał sytuację historyczną Rzeczypospolitej. Jego umysł pracował przeciw mechanizmom zniewolenia działającym w ustroju Królestwa Kongresowego. Jego myśl zwróciła się ku tradycji narodowo-niepodległościowej w celu ocalenia rdzennych wartości etosu rycerskiego rewaloryzowanych w Europie – m.in. w romantyzmie niemieckim przez Fryderyka Schillera, za sprawą kultowego wtedy w Wilnie i w Warszawie *Don Carlosa*. Przy czym Mochnacki nie zacieśniał swych horyzontów poznawczych historycznie. Poszukiwał kulturowych źródeł romantyzmu polskiego. Odnalazł je w naturze odsłanianej za pośrednictwem ludowości jako medium poznania dychotomicznego – naturalnego i nadnaturalnego. Praca *O duchu i źródłach*

*poezji w Polsce*⁶ (1825) była manifestem konsolidującym obóz romantyków w walce z klasykami zapoczątkowanej przez Kazimierza Brodzińskiego tekstem *O klasycyzmie i romantyzmie* (1818), w którym stawiał on postulat syntezy walorów poezji klasycznej i romantycznej niemieckiej – uczuciowej i imaginyjnej. Mochnacki pojmował ludowość jako egidę zagrożonej tożsamości narodowej i dlatego postulował zerwanie z klasycyzmem oraz wpływami kultury niemieckiej jako zasłonami utrudniającymi rozeznanie się obywateli utraconej Rzeczypospolitej „w jestestwie swoim”. Postulował zwrot ku poezji średniowiecza jako inspirującej strukturalnie ludową dychotomię świata przedstawianego w literaturze polskiego romantyzmu. Jego tekst stał się filarem romantyzmu mocniejszym niż wstęp Mickiewicza *O poezji romantycznej*⁷ poprzedzający pierwszy tom *Poezji* wydany w roku 1822. Zwrot Mochnackiego ku ludowości sięgał tyleż pranatury, co prasłowiańszczyzny jako macecznika sił skrywających się w ciemnej stronie osobowości ludzkiej. Inspiracjom niemieckiego romantyzmu, a zwłaszcza Schubertowskiej *Nocnej stronie przyrodnawstwa*, nadawał koloryt lokalny. Nowoczesność tego zwrotu antropologicznego w romantyzmie doceniła psychoanaliza i zapoczątkowane przez Freuda i Junga kierunki badań nad podświadomością.

Możemy stwierdzić, że prowincja zainicjowała wyprawy poznawcze Mochnackiego w kierunku filozofii przyrody inspirującej się zdobyczami romantyzmu niemieckiego *pro domo sua* w związku z ludowością pojętą etnogenetycznie, czyli uwzględniającą prasłowiańskie antecedenje. Te penetracje epistemologiczne nie tylko nie kolidowały z rewaloryzowaniem tradycji narodowo-niepodległościowej, lecz wręcz wchodziły z nią w symbiozę tożsamościową w kontekście wielkiego tematu ekspansjonizmu carskiej Rosji. Jego myśl tworzyła opokę tożsamości kulturowej jako syntezę filozofii przyrody, etnogenetycznej ludowości i historycznej świadomości.

Rosja

Maurycy Mochnacki przeniknął całość doktryny politycznej Rosji wobec Rzeczypospolitej. Zrozumiał, że Rosja nie ogranicza się do stosowania w polityce najazdów, zaborów, szubienic i zsyłek na Sybir. Dostrzegł w rosyjskim arsenale inną paletę działań. Przyjrzał się jej w polityce Katarzyny II i Pawła I. Akceptowanego przez wielu Polaków Aleksandra I miał za kontynuatora niebezpiecznej strategii rusyfikacyjnej. Uważał, że właśnie Aleksander I jest carem biegłym w stosowaniu odmiennego od terroru typu kolonizowaniu umysłów obywateli podbitego kraju. Na Kongresie Wiedeńskim zgodził się na utworzenie z części ziem Rzeczypospolitej królestwa konstytucyjnego zachowującego prawodawstwo Napoleońskiego Kodeksu Cywilnego. Zgodził się, aby tę konstytucję spisał książę Adam Jerzy Czartoryski. Na jej podstawie władzą ustawodawczą królestwa miał być elekcyjny sejm. Rządem miała być Rada Admini-

⁶ Zob. w: Mochnacki, M. (2000). *Rozprawy literackie*. Oprac. M. Strzyżewski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo: 1–54.

⁷ Zob. Mickiewicz, A. (1991). *O poezji romantycznej*. W: *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*. Oprac. A. Kowalczykowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo: 35–55.

stracyjna mianowana przez cara, który był jednocześnie królem. Dlatego cieszył się prerogatywą mianowania także wszystkich urzędników – „od namiestnika i głównodowodzącego sił zbrojnych w dół” (Davies: II: 391). Czy „mimo to Królestwo miało szereg cech rzeczywistej monarchii konstytucyjnej”, gdyż „miało własny rząd, własne sądownictwo, własny elekcyjny sejm, własną administrację i własne wojsko”? (Davies: II: 391). Mochnacki dostrzegł w Królestwie Kongresowym nie monarchię konstytucyjną, lecz atrapę autokracji rosyjskiej, nie państwo prawa, lecz wioskę Patiomkinowską. Widział, że sejm jest wprawdzie elekcyjny, ale nie mianuje Rady Administracyjnej, czyli rządu, ani urzędników administracji. Car władał sejmem do woli, gdyż mógł go nie zwoływać albo, gdy miał taką zachciankę, mógł go rozwiązywać. Sejmowe ustawy, mógł wetować lub wedle dowcipu poprawiać. Polityka zagraniczna Królestwa musiała być zgodna z polityką cesarstwa rosyjskiego, więc była całkowicie podległa. Podobnie zdominowane przez cara była trzecia władza – sądownictwo, gdyż car-król dzierżył prerogatywy najwyższego sądu apelacyjnego. Podobnie jak wojsko pod rozkazami namiestnika (poczynając od księcia Konstantego), tak policja podlegała Ministrowi Spraw Wewnętrznych w Petersburgu. Zagwarantowanej w Kodeksie Napoleońskim wolności prasy strzegła carska cenzura, zasada tolerancji religijnej służyła antagonizowaniu różnowierców z katolikami, a osobista wolność jednostki oraz prawo chłopów do nabywania ziemi wykorzystywane były do skłócania społeczeństwa wedle zasady *divida et impera*.

Mochnacki dostrzegł totalną zależność od carskiej autokracji Królestwa Kongresowego zwanego Kongresówką. Bardzo dziwiła go popularność Aleksandra I wśród poddanych. Nie rozumiał łatwości ich wiary w to, że car jest mężem opatrznościowym obywateli Rzeczypospolitej, gdyż rzekomo pragnie zjednoczenia wszystkich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony wokół Królestwa Kongresowego. Widział, jak łatwo szła szlachta na lep własnej mitomanii, a zarazem carskich etatów, zagranicznych stypendiów dla młodzieży i innych apanaży. Mochnacki ze zgrozą konstatawał skuteczność tej aksamitnej strategii rusyfikacyjnej i swe obawy wyraził w zdaniu: „Myślą jego było wcielenie udoskonalić sztuką; to jest ulżeniem jarzma zatrząc na koniec Polskę w umyśle jej mieszkańców” (Mochnacki 1860: I: 84). Z moralnym niepokojem patrzył na przywileje szlachty na ziemiach zabranych, czyli wcielonych w skład Imperium Rosyjskiego. Przed powstaniem liczbę ich mieszkańców obliczał na dziesięć milionów i sumował z czterema milionami Kongresówki. Jednak ciężar fiskalny i wojskowy, czyli płacenia podatków i służby w wojsku carskim na ziemiach poddanych jurysdykcji carskiej, spadał na chłopów. Szlachcie przyznane zostały prerogatywy nieograniczonej władzy nad poddanymi. Mochnacki widział, jak ten stan niewolnictwa pochlebia wielkiej części szlachty i jak staje się ona wobec rosyjskiego despoty ugodowa. Z jego analizy wynika, że miękka rusyfikacja Aleksandra I była niewątpliwie skuteczna.

Autor *Powstania narodu polskiego 1830 i 1831* panowanie Mikołaja I, po upadku powstania dekabrystów i śmierci Aleksandra I w roku 1825, ocenia jako despotyzm prowokujący powstanie. Wcielanie zbuntowanych szlachciców i Żydów obcych celom rosyjskiego imperializmu do carskiego wojska, rujnowanie majątków bogatej szlachty podstępными pożyczkami, absurdy sądownictwa z wileńskim procesem filomatów na czele ukazuje on jako niebagatelne przesłanki milionowego powstania. Widząc poten-

cjał buntu społecznego skumulowany pod rządami Mikołaja I, uznał wybuch powstania za racjonalny, gdyż mógł liczyć na wielką liczbę orężnych mężów. Według Mochneckiego powstania nie można było nie wywołać biorąc pod uwagę ogrom i potencjał gniewu rozmaitych warstw społecznych i ujarzmionych narodów.

Mochnecki definiował tożsamość wspólnotową kulturowo – jako poczucie odrębnego jestestwa narodowego rozmaitych nacji, które wypowiada się w wydarzeniach historycznych i w pracy intelektu, czyli w dziejach orężnych i w dziełach myśli i natchnienia artystycznego. Głosił, że wspólnota tylko w porządku swoich działań i tworów intelektualnych przychodzi do uznania samej siebie w jestestwie swoim. Wyniesioną z prowincjonalnego dzieciństwa tęsknotę za nieskończonością miarkował rygorami umiaru, ale jej nie zdławił. Nie popadł w kult Hegłowskiej konieczności implikującej postulat poddania się sile historycznej i nie godził się na triumfy przemocy i despotyzmu. Zachował poczucie realizmu, a z nim zdolność do korelowania słowa i czynu. Ponieważ w porządku tożsamości nie widział sprzeczności między dziełami intelektu dociekającego tajemnic natury i prehistorycznych początków kultury ludowej a czynem orężnym, przystąpił do spisku podchorążych pod dowództwem Piotra Wysokiego i znalazł się na grzbiecie fali wezbranego gniewu przeciw caratowi, i uderzył 29. listopada 1830 roku na Arsenał. Uczestnik orężnych zmagania z Rosją stawał 25 lutego 1831 roku pod Olszynką Grochowską do obrony Warszawy, co przypłacił dwiema ranami w ramię i nogę. 26 maja 1831 roku walczył w przełomowej bitwie pod Ostrołęką. Uszedł z życiem z czterema ranami. Za męstwo otrzymał *Virtuti Militari*. Ślady po uderzeniach kul w kości stały się swoistym nieśmiertelnikiem Mochneckiego, ponieważ dopomogły w identyfikacji jego szczątków podczas ekshumacji poprzedzającej ich przeniesienie 27. listopada roku 2021 z Auxerre we Francji na Powązki w Warszawie.

Bibliografia / References

- Byron, G.G. (1982). *Giaur*. Przeł. A. Mickiewicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Davies, N. (1989). *Boże igrzysko. Historia Polski*. T. 1: *Od początków do roku 1795*. Tł. E. Tabakowska. Kraków: Znak.
- Davies, N. (1991). *Boże igrzysko. Historia Polski*. T. 2: *Od roku 1795*. Tł. E. Tabakowska. Kraków: Znak.
- Janion, M. (1975). *Barska poezja romantyzmu*. W: Janion, M. *Gorączka romantyczna*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Krukowska, H. (1974). „*Nocna strona*” romantyzmu. W: *Problemy polskiego romantyzmu*. Seria II. Red. M. Żmigrodzka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo: 193–227.
- Ławski, J. (2015). *Słowiańska fascynacja ciemną stroną natury: Maurycy Mochnecki*. W: Gotthilf Heinrich von Schubert. *Nocna strona przyrodoznawstwa*. Przeł. K. Krzemień-Ojak. Wprowadzenie, oprac. i red. J. Ławski. Naukowa Seria Wydawnicza „Czarny Romantyzm”. Białystok: Wydawnictwo Alter Studio: 45–70.
- Mickiewicz, A. (1994). *Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*. Oprac. S. Pigoń. Aneks oprac. J. Maślanka. Seria Biblioteka Narodowa. Wyd. 10. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Mickiewicz, A. (1991). *O poezji romantycznej*. W: *Idee programowe romantyków polskich. Antologia*. Oprac. A. Kowalczykowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo: 35–55.
- Mochnecki, M. (1833). *O rewolucji w Niemczech. Pamiętnik Emigracji*, 6 VI 1833.

- Mochnecki, M. (1860). *Konfederacja barska*. W: Mochnecki, M. *Pisma rozmaite*. T. 1. Wyd. 2. Berlin: nakładem Z. Schlettera: 95–101.
- Mochnecki, M. (1911). *O literaturze polskiej w wieku XIX*. Przed. A. Drogoszewski. Biblioteka Sfinksa. Warszawa: Hortensja 4.
- Mochnecki, M. (1984). *Powstanie narodu polskiego w roku 1830–1831*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mochnecki, M. (1987). *Poezja i czyn. Wybór pism*. Oprac. i wstęp S. Pieróg. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Mochnecki, M. (2000). *Rozprawy literackie*. Oprac. M. Strzyżewski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Piwińska, M. (1981). *Złe wychowanie. Fragmenty romantycznej biografii*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Piwińska, M. (2005). *Złe wychowanie*. Seria *Studia Literackie i Artystyczne*. Gdańsk: Słowo / obraz terytoria.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

JĘZYKOZNAWSTWO
LINGUISTICS

Article No. 295

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.06>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and Piotr Czerwiński¹

Citation:

Czerwiński, P. (2023). Объекты как носители свойств: Номинативный аспект (на примере славянского **mork-* / **mьrk-*). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 85–99. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.06>

Czerwiński, P. (2023). Ob"ekty jak nositeli svojstv: Nominativnyj aspekt (na primere slavanskogo **mork-* / **mьrk-*). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 85–99. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.06>

ОБЪЕКТЫ КАК НОСИТЕЛИ СВОЙСТВ: НОМИНАТИВНЫЙ АСПЕКТ (НА ПРИМЕРЕ СЛАВЯНСКОГО **MORK-* / **MЬRK-*)

PIOTR CZERWIŃSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach / University of Silesia in Katowice

Wydział Humanistyczny / Faculty of Humanities

Instytut Językoznawstwa / Institute of Linguistics

ul. Grota-Roweckiego 5, 41-206 Sosnowiec, Polska / Grota-Roweckiego 5 St.,

41-206 Sosnowiec, Poland

Corresponding Author e-mail: czerwinski.piotr@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6575-5736>

(nadesłano / received 18.05.2023; zaakceptowano / accepted 5.10.2023)

Abstract

Objects as the carriers of attributes: the nomination aspect (based on the Slavic root **mork-* / **mьrk-*)

The article deals with an analysis of the meanings reflected in *The Etymological Dictionary of the Slavic Languages* (Moscow, 1992–1994). The author of the article has

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

worked out a nominative-conceptological, multidimensional model based on a triple scheme. The selected dictionary material has been also divided into three superior groups, with further elaboration within each of them.

Keywords: semantics, nomination, Slavic languages, paradigmatics, nominative-conceptological models.

Abstrakt

Przedmioty jako nośniki atrybutów: aspekt nominacyjny (na przykładzie słowiańskiego rdzenia **mork-* / **mьrk-*)

Obiektem analizy są znaczenia odzwierciedlone w *Słowniku etymologicznym języków słowiańskich* (Moskwa 1992–1994). Na tej podstawie autor opracowuje nominacyjno-konceptologiczny wielopoziomowy model składający się z trzech części. Wybrany materiał zostaje również podzielony na trzy nadrzędne grupy, z uszczegółowieniem wewnątrz każdej z nich.

Słowa kluczowe: semantyka, nominacja, języki słowiańskie, znaczenie leksykalne, paradigmatyka, modele nominacyjno-konceptologiczne.

Из всего многообразия возможных форм и значений в заглавии обозначенного гнезда, нашедших свое отражение в *Этимологическом словаре славянских языков* (Этимологический словарь... 1992–1994: 18–21), будут взяты для рассмотрения лишь некоторые из них, проявляющиеся при **morkъ*, **morka*, **mьrkъ*, **mьrkъṅti* / **mьrkъ'i*, **mьrcati* без многочисленных производных. По этой причине, а также в силу ограниченности объема, все представленное будет иметь фрагментарный и иллюстрирующий характер, цель которого состояла в том, чтобы показать получающуюся модель, образец описания, в основе которого лежит концептуально-парадигматический подход к тому, что может выражать себя с помощью слова.

Начнем с отражения этимологических данных, дающих возможность представить то, о чем пойдет речь. Для перечисленных форм общеславянского происхождения, отмечаемых как парадигматические варианты (**morkъ* / **morka*), как производные с огласовкой *-o-* (**morkъ*, **morka*) от глагола (**mьrkъṅti*), как фонетический вариант, обусловленный третьей (прогрессивной) палатализацией *k-* > *c-* (**mьrcati* < **mьrkati* (*sę*) / **mьrkъṅti*), как обратное производное от глаголов (**mьrkъ* < **mьrkati* (*sę*) / **mьrkъṅti*) (Этимологический словарь... 1992: 19, 231; 1994, 21, 126, 132, 134, 137), – общей этимологической основой всех этих форм и их производных выводится индоевропейское **mer-* (Этимологический словарь... 1994: 21, 135) (: **mor-* : **mōr-* : **merə-* : **mr̥-*) 'умирать' (Черных: 1999: I: 525), с расширением посредством *-k-* (общеславянское **morkъ*)².

² «Старшее значение (этой расширенной формы корня), по-видимому, «мерцать», «моргать». (Черных: 1999: I: 525)

Что касается этого общеиндоевропейского **mer-* с его вариантами, встречающегося во многих не только славянских языках, то его множественные значения в двух возможных проекциях (**mer-* 2 и **mer-* 3 по словарю Ю. Покорного (Рокорну 1959: I: 735–736, цит. по: Топоров 1990: 50) В.Н. Топоров связывает «с особым световым эффектом, который сигнализирует о появлении или исчезновении обладателя этого эффекта» (Топоров 1990: 49, разрядка цитируемого источника). Из чего далее следует важный смысл, реализующийся в похоронном ритуале как «опустошение, исчерпание, истощение, изживание» (Топоров 1990: 48). И тогда для **mer-* 4 (у Покорного ‘умирать’) выводится первоначальное ‘исчезать’³.

Существенным во всем этом видится заложенное в представление об исчезании, появлении, умирании-смерти, движение, которое способно себя, отражаясь в семантике, воплощать в исходной либо конечной точке (статике) и в изменении, развитии, переходе, возникновении и становлении в их динамике. Вместе с тем такое движение, в той же семантике, объявляясь в словах, фиксируется, в каком-то виде, на какой-то возможной стадии. Возьмем для примера такие значения из круга выбранных для рассмотрения корней: **morkъ*: ст.-слав. *мракъ* м.р. ‘мрак’, перен. ‘толпа’, болг. *мрак* ‘темнота, мрак’, ‘состояние отсутствия света’, сербохорв. *mrak* м.р. ‘состояние без света; сумрак; ранний рассвет’, польск. *trok* ‘постепенно угасающий день, сумерки, тень, темнота; туча’ (Этимологический словарь... 1992: 19, 234, 235). В то время как ‘мрак’, ‘толпа’, ‘состояние отсутствия света’, ‘состояние без света’, ‘тьень’, ‘темнота’, ‘туча’ предполагают в своем значении статичную полноту достижения признака, связываемого с отсутствием (света) и (обратно) наличием темного, тьмы и густого, другие значения – ‘сумрак’, ‘ранний рассвет’, ‘сумерки’, видятся как такие, в которых темное и густое себя обнаруживают в неполноте и, тем самым, в смешении их разбавляющей светлости (равно как и наоборот, применительно к возрастающей стадии того же рассвета). И имеется также, хотя более редкое, третье, обнаруживающее себя в значении ‘постепенно угасающий день’, для которого проявляет себя не статичное, а развивающееся, движущееся, динамичное объявление признака с переходом, для данного случая, от светлого к темному.

Еще одной концептуальной особенностью, на которую необходимо обратить внимание при анализе, является различие того, что объявляет себя как состояние либо предметность. К первым следует относить такие семантические проекции, как макед. *мрака* ‘тьма, темнота’, польск. *troka* ‘мрак, темнота; сумерки’, польск. диал. *traka* ‘мгла’, русск. диал. *морóка* ‘неразбериха; помрачение рассудка’, русск. диал. *морóка* ‘мрак, сумрак, мрачность, темнота и густота воз-

³ То же значение и.-е. корня **mer-* на восточнобалтийском материале с привлечением данных других языков выводит Вяч. Вс. Иванов (Иванов 1987: 3 и посл.), определяя движение от ‘исчезать’ к ‘умирать’ как древний эвфемизм, обусловленный табуизацией смерти. Вместе с тем «Смерть и умирание как исчезновение, оказываются при более конкретном рассмотрении потемнением-помрачением, выпадением из взгляда, из зрения (природа его такова, как и природа видимого им, – световая)» (Топоров 1990: 50, разрядка источника).

духа; марево, мгла, сухой туман; обаяние; обморок, припадок, омрачение ума. Второе можно представить в формах болг. диал. *мрака́* ж.р. 'большая толпа', польск. диал. *трака* 'изморозь', русск. диал. *моро́ка* 'что-н. непонятное, запутанное', русск. диал. *моро́ка* 'призрак' (курск.), русск. *моро́ка* 'облака, тучи; мара, греза', русск. диал. *моро́ка* 'шалун, баламут, повеса' (пск., твер.).

Следующим шагом предполагаемого описания было бы различие состояний (предметностей на дальнейшем уровне), в двух возможных для них проявлениях – состоянии внешнего и состояния внутреннего. К первым тогда относились бы (из приведенных примеров) макед. *мрака* 'тьма, темнота', польск. *трока* 'мрак, темнота; сумерки', польск. диал. *трака* 'мгла', русск. диал. *морока* 'неразбериха', русск. диал. *морока* 'мрак, сумрак, мрачность, темнота и густота воздуха; марево, мгла, сухой туман'. И, соответственно, ко вторым: русск. диал. *морока* 'помрачение рассудка', русск. диал. *моро́ка* 'обаяние; обморок, припадок, омрачение ума'.

Как первое (состояния внешнего), так и второе (состояния внутреннего) применительно к материалу необходимым видится уточнить. Однако прежде чем к этому подойти, важным было бы определение описываемого объекта. Представляется он как некий обозначаемый соответствующей формой, словом, денотат, референт, в представлениях, т.е. сигнификативно, обладающий свойством, имеющим отношение к тому, что выражается с помощью **mork-* / **mьrk-*, в их формальных проекциях и производных, типа **morkъ(ь)*: сербохорв. *mrak*, *traka* прилаг. 'темный', образованное от **morkъ*; **mьrcati I*: ст.-слав. *мръцати* 'меркнуть', сербохорв. диал. *мрцати* 'смеркаться, темнеть; мерцать, мигать, поблескивать', перен. 'терять сознание, помрачаться (о сознании)'; др.-русс., русск.-цслав. *мръцати=мерьцати* 'меркнуть, темнеть'; **mьrcьньje*: ст.-слав. *мръчение* 'затмение, темнота', *мрьчение* 'затмение, затемнение', др.-русс. *мерчание, мерчание лунное* 'лунное затмение', название действия с суф. *-еньje* от гл. **mьrciti I*; **mьrcina*: болг. *мръчина́* 'темнота, мрак', сербохорв. *mrčina* 'черная женская одежда; грубошерстное темное сукно', 'мрак, темнота; 'какая-то трава', сербохорв. диал. *мрчина́* 'сажа, гарь; мрак, темнота; пятно на косе (служашей для косьбы)', производное с суф. *-ina* от **mьrkъ*, **mьrkъ(jb)*. И многочисленное другое.

Как называемый словом объект (денотативно) отражается он для сознания обладающим каким-то указанным в предполагаемых сигнификативных проекциях свойством, что можно выразить в виде определения 'быть таким-то'. Покажем сказанное на трех для этого выбранных из ранее приведенного материала примерах, отвлекаясь от форм их возможного выражения по разным славянским языкам и их диалектам, поскольку не в этом состояла задача. Основу отмеченной перед этим статике и с нею динамики составляла бы линия в последовательности переходов 'отсутствие – появление – нарастание – усиление – полнота достижения / уменьшение – сокращение – исчезновение / появление-исчезновение (мерцание-мигание) – пропадание'. Преобразалось бы это, находя свое отражение в том, что, с позиции упомянутого перед этим свойства, могло бы описываться как 'нечто большое и темное, действующее в каких-то случаях как подавляющее, вторгающееся, внешнее в его воздействии на вну-

треннее – восприятие, состояние, положение, наблюдаемое либо не наблюдаемое, но воспринимаемое и ощущаемое, а тем самым, (обычно) воздействующее’.

Исходя из подобного представления называемое с помощью каких-то форм, обращаемых вокруг **mork-* / **myrk-* с их вариантами и производными, ‘состояние отсутствия света, темнота’ могло бы описываться в параметрах ‘внешнее – состояние – отсутствие (света) – полное – не предполагающее способности видеть’ или, в виде значения: ‘внешнее состояние полного отсутствия света, не предполагающее способности видеть либо предполагающее существенное затруднение данной способности’. Первое (‘внешнее’) определялось бы как ‘сфера воспринимаемого проявления’; второе (‘состояние’) – как ‘наблюдаемый либо не наблюдаемый объект’; третье (‘отсутствие’ света) – в виде ‘динамики либо статики определяемого признака (внешнего состояния)’; четвертое – ‘степени и формы развития’; пятое касалось бы ‘восприятия’. В табличном виде это выглядело бы следующим образом:

Сфера воспринимаемого проявления	Наблюдаемый / не наблюдаемый объект	Динамика определяемого признака (движение, изменение)	Степень, развитие	Восприятие
<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>E</i>
Внешнее	Состояние	Отсутствие	Полное стабильное	Не предполагающее способности видеть

Ранее приведенный в примерах ‘сумрак’ можно описывать, исходя из той же основы, как ‘внешнее состояние неполного, рассеянного, несобранного, наличия света, предполагающее неверность визуального восприятия’:

Внешнее	Состояние	Наличие (рассеянное, несобранное)	Неполное колеблющееся	Предполагающее неверность, недостоверность, неопределенность, неточность визуального восприятия
---------	-----------	-----------------------------------	-----------------------	---

И, соответственно, ‘ранний рассвет’ – как ‘внешнее состояние неполного, нарастающего появления, становления (света), предполагающее такую же все более возрастающую способность визуального восприятия’:

Внешнее	Состояние	Появление, становление	Неполное, нарастающее	Предполагающее способность визуального восприятия
---------	-----------	------------------------	-----------------------	---

Центральным, осевым, параметром из пяти, приведенных в таблице и в описании, видится то, что касается отображаемой 'статики либо динамики', определяющей в левой части 'состояние' (либо 'предметность') в их отношении к 'внешнему' (либо 'внутреннему'), в свою очередь, в правой части определяемой 'степенью проявления', – с воздействием всех четырех составляющих в их совокупности на параметр 'восприятия'. Для трех приведенных примеров это выглядело бы в виде конструкции $(BA < C < D) > E$ ['состояние внешнего' $BA < \text{'отсутствие', 'наличие', 'появление'}$ $C < \text{'полное и стабильное', 'неполное и колеблющееся', 'неполное и нарастающее'}$ $D) > \text{'не предполагающее / предполагающее способности видеть / предполагающее неверность визуального восприятия'}$ E].

Проявляемые в отношении центрального, осевого параметра признаки, исходя из проанализированного материала, могут выглядеть а) как 'отсутствие света (в степени, допускающей переход к наличию)', отражающее себя как 'темное, черное, густое' с переходом к противоположности в 'светлое, негустое, прозрачное', б) как 'смещение света и тьмы' (в какой-либо степени), воспринимаемая, в том числе, в виде 'рябое, пестрое', с) 'появление / исчезновение света, движения, полноты (нарастание, убывание, в степени)', d) 'мигание, качание, колебание, дрожание, трепетание, мельтешение (неверность), как динамическое проявление смещения, мелкая дробность, дробление'.

Выделенные четыре возможные проявления соотносятся между собой парно как статическое и динамическое: 'отсутствие' (статическое) : 'появление' / 'исчезновение' (динамическое) // 'смещение' (статическое) : 'мигание, колебание' (динамическое). За этим стоит общее развиваемое представление, которое можно определить как 'в чем-то имеется' / 'не имеется' / 'начинает себя проявлять (что-то темное / светлое)' – 'стабильно и неподвижно' / 'подвижно и нестабильно'. Это 'в чем-то' следует представлять как объект, в котором то, что 'темное' либо 'светлое', определяет себя как свойство (объекта) в форме и стадии в виде 'имеется', 'не имеется', 'начинает себя проявлять', 'стабильно и неподвижно', 'подвижно и нестабильно'.

Обратимся к примерам, которые проиллюстрируют положения состояний внутреннего, а также предметностей, – то, что не было до сих пор предметом параметрального отображения.

Болг. диал. *мрак* 'детская болезнь, причиняемая злыми ночными духами' можно описывать как 'состояние внутреннего полного и стабильного (в определяемый момент) наличия темноты (как присутствия темного, темных сил в организме ребенка), способное быть по каким-то поведенческим знакам и проявлениям (у ребенка) распознаваемым', – $(BA > C > D) < E$:

Сфера воспринимаемого проявления	Наблюдаемый / не наблюдаемый объект	Динамика определяемого признака (движение, изменение)	Степень, развитие	Восприятие
А	В	С	Д	Е
Внутреннее	Состояние	Наличие (темноты)	Полное стабильное	Предполагающее способность распознавания

Сербохорв. диал. *trāk* ‘кошмар’ – ‘состояние внутреннего полного и стабильного наличия темноты (как присутствия у воспринимающего в сознании чего-то или кого-то агрессивно-пугающего, что влияет на переживаемое им состояние в данный момент), способное быть, фиксируясь, определяемым (как *trāk* ‘кошмар’) – $(BA < C < D) > E$:

Внутреннее	Состояние	Наличие (темноты)	Полное стабильное	Предполагающее способность (визуального) определения
------------	-----------	-------------------	-------------------	--

Сербохорв. *mṛknuti* [*mṛṭi*] (диал. *mṛkniti*) ‘быть охваченным мраком, погрузиться во мрак’ – ‘состояние внутреннего (вызываемого внешним воздействием) полного и стабильного наличия темноты (для субъекта в переживаемый момент), способное быть распознаваемым’, – $(BA < C < D) > E$:

Внутреннее	Состояние	Наличие (темноты)	Полное стабильное	Предполагающее способность распознавания (вследствие восприятия)
------------	-----------	-------------------	-------------------	--

Русск. диал. *mōrok* перен. ‘что-н. одуряющее, очаровывающее, помрачающее рассудок’ (при условии, что это предмет) – ‘внешний по отношению к субъекту предмет, воздействующий на него своей ”затемняющей” стороной, проявляясь в этой связи как нечто полное и стабильное, предполагающее быть (не визуально) воспринимаемым’, – $(BA > C > D) < E$:

Внешнее	Предметное	Наличие („затемнения”)	Полное стабильное	Предполагающее способность распознающего восприятия
---------	------------	------------------------	-------------------	---

Блр. диал. *mōrok* ‘тот, кто морочит голову’ – ‘внешний по отношению к субъекту (субъектам) субъектно-предметный объект (человек как другой), воздействующий на него (на них) своей ”затемняющей” (морочащей) стороной, проявляясь в этой связи как нечто стабильно-полное (на данный момент), с возможностью быть соответствующим образом определяемым’, – $(BA > C < D) > E$:

Внешнее	Предметное	Наличие (”затемнения”)	Полное стабильное	Предполагающее способность распознающего определения
---------	------------	---------------------------	----------------------	--

Исходя из того, что находит свое отражение в выбранном для рассмотрения материале, получается выделить три уже названных группы, две из них – состояний (внешнего либо внутреннего) и одна – предметностей. В более полном, определяющем, виде первая выглядела бы как ‘группа наблюдаемых, воспринимаемых и характеризующих состояний внешнего в их воздействующем визуальном либо не визуальном, но отмечаемом, замечаемом (перцепирующем) отношении к Субъекту’. Под Субъектом⁴ в данном случае следует понимать любого носителя языка, способного соответствующее слово в его соответствующем значении нормативно употребить либо, также нормативно и адекватно, интерпретировать. Вторую можно представить как ‘группу не наблюдаемых, но переживаемых, ощущаемых, состояний внутреннего, исходящих от внешнего, в их воздействующем и направленном отношении к Субъекту’. И третью – как ‘группу наблюдаемых, воспринимаемых и характеризующих (определяемых) предметностей в их воздействующем отношении к Субъекту’.

Существенной стороной во всех трех перечисленных группах необходимо считать проявление воздействующего отношения в его обращенности на субъекта, – как условно переживающего то, что связывается с выражаемым с помощью форм **mork-* / **myrk-*, того, о ком говорится, или того, кто то или иное слово в его значении использует применительно к возникающей ситуации. Это был бы актуализирующий соответствующее значение (для форм **mork-* / **myrk-*) субъект, или Субъект в понимании Э. Бенвениста в его вербально-речевой реализации.

Покажем, как это может выглядеть на примере первой из названных групп.

А. Группа наблюдаемых, воспринимаемых и характеризующих (определяемых) состояний внешнего в их воздействующем визуальном, перцепирующем, отношении к языковому Субъекту (речевому субъекту, субъекту-объекту⁵) проявляет себя в таких своих разновидностях (перечислим для краткости только значения, выбранные из словаря-источника, для отдельных только, как это указывалось, форм, помещаемых в скобках при завершении перечня):

- природно-погодного (атмосферного) внешнего: ‘мрак’, ‘темнота’, ‘состояние отсутствия света’, ‘тьма’, ‘состояние без света’, ‘сумрак’, ‘ранний рассвет’, ‘сумерки’, ‘солнечное затмение’, ‘облако’, ‘туча’, ‘большое облако, обычно темное’, ‘гроза’, ‘постепенно угасающий день’, ‘тень’, ‘пора дня после захода солнца’, ‘вечерние сумерки’, ‘полное отсутствие света’, ‘что-либо черное, темное

⁴ Согласно известному представлению Э. Бенвениста (Benveniste 1966/1958). Ср. такое его замечание: «Именно в языке и благодаря языку человек конституируется как *субъект*, ибо только язык придает реальность, *свою* реальность, которая есть свойство *быть*, – понятию ”Его”, – ”мое я”. Субъективность, о которой здесь идет речь, есть способность представлять себя в качестве ”субъекта”» (Бенвенист 1974: 293, курсивы источника).

⁵ Как субъекту речи и как объекту переживаемого им состояния.

(о дыме, тумане и т.п.); 'туман', 'гарь, чад, смрад', 'пасмурность с мокрым туманом', 'мелкий дождь', 'пасмурная погода', 'облачность', 'темное облако', 'дождевое, снеговое облако', 'гром', 'ненастная, пасмурная погода', 'сырость в воздухе', 'кристаллический выпот, белый известковый налет, появившийся на поверхности изображения от сырости', 'дождь', 'мгла, марево', 'сырой воздух', 'морось, изморось', 'запах гари', 'свежо и ясно' (**morkθ*) || 'темнота и густота воздуха', 'сухой туман', 'мираж на море', 'густой туман с мелким дождем', 'снег с дождем', 'непогода' (**morka I*) || 'затмение (солнечное, лунное)' (**mørkθ*) || 'померкнуть, темнеть, смеркаться, тускнеть', 'стать (становиться) темным, наступить (наступать) (о ночи, вечере); (по)темнеть', 'гаснуть', 'мерцать, мигать, сверкать, блестеть', 'вечереть', 'терять (начать терять) интенсивность (о свете, об источнике света)', 'начать сгущаться (о сумерках); опускаться (о ночи) или начать рассеиваться (о темноте)', 'постепенно утрачивать яркость, блеск', 'терять свет либо блеск, помрачаться', 'вянуть, отцветать' (**mørknoþi I / *mørkt'i*) || 'слабо сверкать, сиять бледным либо дрожащим светом; проблескивать, просвечивать, играть искорками, переливом, перемерком', 'слабо поблескивать', 'светиться неровным, колеблющимся светом' (**mørcati I*);

- социального внешнего (человеческого): 'толпа', 'тайно, незаметно', 'вздор, чепуха' (**morkθ*) || 'большая толпа' (**morka I*);
- отвлеченного (предметно не закрепленного) внешнего: 'большое множество' (**morkθ*).

Эта первая группа подразделялась бы далее следующим образом (представленный в ней материал, равно как и обозначение, неизбежно приходится повторить):

А. Группа наблюдаемых, воспринимаемых и характеризуемых (определяемых) состояний внешнего в их воздействующем визуальном, перцепирующем, отношении к Субъекту:

- **A1.** Природно-погодного (атмосферного) внешнего в его –
- **A1a.** Световом проявлении: 'мрак', 'темнота', 'состояние отсутствия света', 'тьма', 'без света', 'сумрак', 'солнечное затмение', 'полное отсутствие света', 'затмение (солнечное, лунное)', 'померкнуть, темнеть, тускнеть', 'гаснуть', 'мерцать, мигать, сверкать, блестеть', 'терять (начать терять) интенсивность (о свете, об источнике света)', 'постепенно утрачивать яркость, блеск', 'терять свет либо блеск, помрачаться', 'слабо сверкать, сиять бледным либо дрожащим светом; проблескивать, просвечивать, играть искорками, переливом, перемерком', 'слабо поблескивать', 'светиться неровным, колеблющимся светом';
- **A1a¹.** Светового дневного / ночного (суточного) обнаружения (проступания): 'ранний рассвет', 'сумерки', 'постепенно угасающий день', 'пора дня после захода солнца', 'вечерние сумерки', 'смеркаться', 'стать (становиться) темным, наступить (наступать) (о ночи, вечере); (по)темнеть', 'вечереть', 'начать сгущаться (о сумерках); опускаться (о ночи) или начать рассеиваться (о темноте)';

- **A1a¹**. Светового предметного, воспринимаемого, видимого предметно и/или как предмет: ‘тень’, ‘что-либо черное, темное (о дыме, тумане и т.п.)’;
- **A1a¹**. Псевдосветового предметного, ощущаемого, видимого как отсутствие света-прозрачности в проявлении темного и густоты, сгущение ”световой” непрозрачности (зрительно-обонятельная синестезия⁶ для первых двух случаев): ‘гарь, чад, смрад’, ‘запах гари’, ‘морготина’⁷), ‘вянуть, отцветать’;
- **A1b**. Небесном видимом, воспринимаемом проявлении, исходящем с неба, находящемся там: ‘облако’, ‘туча’, ‘большое облако, обычно темное’, ‘гроза’, ‘темное облако’, ‘дождевое, снеговое облако’, ‘гром’;
- **A1c**. Погодном, проявляемом в воздухе: ‘туман’, ‘пасмурность с мокрым туманом’, ‘мелкий дождь’, ‘пасмурная погода’, ‘облачность’, ‘ненастная, пасмурная погода’, ‘сырость в воздухе’, ‘мгла, марево’, ‘сырой воздух’, ‘дождь’, ‘свежо и ясно’, ‘темнота и густота воздуха’, ‘сухой туман’, ‘густой туман с мелким дождем’, ‘снег с дождем’, ‘непогода’;
- **A1c¹**. Атмосферно-погодного (воздушного) предметно-воспринимаемого следствия: ‘кристаллический выпот, белый известковый налет, появившийся на поверхности изображения от сырости’, ‘морось, изморось’, ‘мираж на море’.

Вторую и третью группы можно представить в таком, характерном для них, разделении (для большей наглядности параметров в их соответствиях сохраним передачу, предполагающую повтор различаемого материала, как это нашло свое отражение в первой группе **A**).

В. Группа не наблюдаемых, но переживаемых, ощущаемых, состояний внутреннего,

- исходящих от внешнего, в их воздействующем (направленном) отношении к Субъекту (субъекту): ‘страдание и рабство’, ‘детская болезнь, причиняемая злыми ночными духами’, ‘кошмар’, ‘какая-то детская болезнь’, ‘что-либо одурманивающее, затмевающее сознание, помрачающее рассудок’, ‘сон, в котором человек видит самого себя; по народным поверьям является приметой скорой смерти’, ‘о чем-нибудь безотрадном, безнадежном, печальном’ (**morkǔ*) || ‘что-н. непонятное, запутанное’, ‘что-то неясное, запутанное’, ‘хлопоты, затруднения, возня’, ‘беспокойство, забота, трудность’, (**morka I*) ||

⁶ Определяемая как «возможность восприятия с помощью органов какого-то одного чувства, явлений, относящихся к области другого, например, восприятие цвета или света через звуки, и наоборот», связанная с тем, что она «должна была бы сделаться более осознанной благодаря лингвистической метафорической системе, которая передает непространственное представление с помощью пространственных терминов, хотя, вне всяких сомнений, она возникает из более глубокого источника» (Цит. по: Уорф 1999: 86), – в связи с чем активно исследуется в лингвистике и не только в лингвистике. Как о проблеме, вызывающей не ослабевающий, в том числе и стилистический, с точки зрения метафорики, интерес, могут свидетельствовать хотя бы такие работы: (Воронин 1983; Bretones Callejas 2001; Cytowic 2002; Смолина 2009; Прокофьева 2010; Шнякина 2015) и др.

⁷ «*Морготина* ж. твр. иск. тошнота, дурнота, головокружение; || дымъ, чадъ». (Даль 2000: II: 345)

‘быть охваченным мраком, погрузиться во мрак’, ‘оказываться застигнутым где-н. темнотой, встречать ночь’ (**mьrknoṭi I / *mьrkt’i*);

- не исходящих от внешнего, не обязательно исходящих от внешнего: ‘о слепоте’, ‘затмение сознания, помрачение рассудка, обморок, припадок’, ‘припадок эпилепсии’, ‘помрачение’, ‘обморочение’ (**morkъ*) || ‘помрачение ума’, ‘болезнь, хворь’, ‘боль в суставах’, укр. *морюки беруть* ‘приходить в беспамятство’, ‘помрачение разума’, ‘медленность, остановка’ (**morka I*) || ‘стать мрачным, нахмуриться, насупиться’, ‘стать мутным, тусклым, потускнеть (о зрении)’, безл. ‘потерять на время зрение, ослепнуть (от головокружения, страха, сильного возбуждения т.п.)’, ‘успокоиться, утихомириться, сесть спокойно, смирно’, ‘потемнеть в глазах у кого-н.’, ‘обмирает, умирает’ (**mьrknoṭi I / *mьrkt’i*);
- исходящих как следствие от человеческого: ‘хитрость, плутовство, обман’ (**morkъ*) || ‘неразбериха’ (**morka I*).

И в различении по разновидностям в данной группе (второй):

В. Группа не наблюдаемых, но переживаемых, ощущаемых, состояний внутреннего:

- **V1.** Исходящих от внешнего, в их воздействующем (направленном) отношении к Субъекту (субъекту) – определенного / неопределенного происхождения
  - **V1a.** Причиняемое человеческим, исходящее от людей: ‘страдание и рабство’, ‘хлопоты, затруднения, возня’, ‘беспокойство, забота, трудность’, ‘хитрость, плутовство, обман’, ‘неразбериха’;
  - **V1b.** причиняемое потусторонним, нечеловеческим, исходящее не от людей: ‘детская болезнь, причиняемая злыми ночными духами’, ‘кошмар’, ‘какая-то детская болезнь’, ‘сон, в котором человек видит самого себя; по народным поверьям является приметой скорой смерти’;
  - **V1c.** Происходящее от неопределенного внешнего: ‘что-либо одурманивающее, затмевающее сознание, помрачающее рассудок’, ‘о чем-нибудь безотрадном, безнадежном, печальном’, ‘что-н. непонятное, запутанное’, ‘что-то неясное, запутанное’;
  - **V1d.** Причиняемое природно-погодным, световым (дневным, ночным) внешним: ‘быть охваченным мраком, погрузиться во мрак’, ‘оказываться застигнутым где-н. темнотой, встречать ночь’.
- **V2.** Не исходящих от внешнего, не обязательно исходящих от внешнего, неопределенного происхождения:
  - **V2a.** Визуального проявления: ‘о слепоте’, ‘стать мутным, тусклым, потускнеть (о зрении)’, ‘потерять на время зрение, ослепнуть (от головокружения, страха, сильного возбуждения и т.п.)’, ‘потемнеть в глазах у кого-н.’;
  - **V2b.** Концептуальных способностей: ‘затмение сознания, помрачение рассудка, обморок, припадок’, ‘припадок эпилепсии’, ‘помрачение’, ‘обморочение’, ‘помрачение ума’, ‘приходить в беспамятство’, ‘помрачение разума’;
  - **V2c.** Физических состояний: ‘болезнь, хворь’, ‘боль в суставах’, ‘медленность, остановка’, ‘стать мрачным, нахмуриться, насупиться’, ‘успокоиться, утихомириться, сесть спокойно, смирно’, ‘обмирает, умирает’.

И то же самое можно представить для третьей из упомянутых групп.

С. Группа наблюдаемых, воспринимаемых и характеризующихся (определяемых) предметностей в их воздействующем отношении к Субъекту

- нечеловеческого происхождения: ‘пугало’, ‘что-н. одуряющее, очаровывающее, помрачающее рассудок’, ‘рыба *Leuciscus idus* L., язь’ (по Ильмену и Волхову), ‘черт, нечистая сила’, ‘неотбитая чурка при игре в чурку’ (**morkǫ*) || ‘призрак’, ‘мара, греза, обаяние’, ‘темная сила’, ‘игра в шесть палочек, сложенных так, что трудно их разнять’, ”Морóка іого зна!” ‘бес его ведает’ (**morka I*) || ‘вид моллюска *Eledone moschata* светло-коричневого цвета с черными пятнами’, ‘кличка вола’ (**mǫrkǫ*);
- человеческого происхождения, как агентов, производителей соответствующих действий в их направленном отношении на Субъекта (субъекта): ‘тот, кто предсказывает, вводя в заблуждение’, ‘о том, кто морочит кого-либо’, ‘тот, кто морочит голову’ (**morkǫ*) || ‘хитрый обманщик, плут’, ‘обманщик, надувала, преднамеренный путаник’ (**morka I*);
- человеческого происхождения, как носителей соответствующих признаков в их не направленном отношении на Субъекта (субъекта): ‘несерьезный, легкомысленный человек; бестолковый человек, повеса’ (**morkǫ*) || ‘шалун, баламут’, ‘медлитель, медлительница’ (**morka I*);
- человеческого происхождения, производимое, произведенное человеком как предмет либо действие: ‘о (темной) краске’, ‘мигание глазами, подмигивание, знак’ (**mǫrkǫ*) || ‘жмурить’, ‘моргнуть, мигнуть, взглянуть’, ‘поглядеть’, ‘наморщить лоб’ (**mǫrknoti I / *mǫrkt'i*) || ‘быстро дрожать, вибрировать, колебаться (о ресничках)’ (**mǫrcati I*).

И в последующем различении по разновидностям:

С. Группа наблюдаемых, воспринимаемых и характеризующихся (определяемых) предметностей в их воздействующем отношении к Субъекту

- С1. Нечеловеческого происхождения (не человек):
  - С1а. Природного: ‘рыба *Leuciscus idus* L., язь’ (по Ильмену и Волхову), ‘вид моллюска *Eledone moschata* светло-коричневого цвета с черными пятнами’, ‘кличка вола’;
  - С1б. Потустороннего: ‘черт, нечистая сила’, ‘призрак’, ‘мара, греза, обаяние’, ‘темная сила’, ”Морóка іого зна!” ‘бес его ведает’;
  - С1с. Неопределенного: ‘пугало’ (в отвлеченном значении), ‘что-н. одуряющее, очаровывающее, помрачающее рассудок’, ‘морготіна (дурнота, головокружение)’;
  - С1д. Произведенного человеком, им сделанного (артефакт): ‘пугало’ (если сделано человеком), ‘неотбитая чурка при игре в чурку’, ‘игра в шесть палочек, сложенных так, что трудно их разнять’.
- С2. Человеческого происхождения:
  - С2а. Как агентов, производителей соответствующих действий в их направленном отношении на Субъекта (субъекта): ‘тот, кто предсказывает, вводя в заблуждение’, ‘о том, кто морочит кого-либо’, ‘тот, кто морочит голову’, ‘хитрый обманщик, плут’, ‘обманщик, надувала, преднамеренный путаник’;

- **C2b.** Как носителей соответствующих признаков в их не направленном отношении на Субъекта (субъекта): ‘несерьезный, легкомысленный человек; бестолковый человек, повеса’, ‘шалун, баламут’, ‘медлитель, медлительница’;
- **C2c.** Производимое, произведенное человеком как предмет либо действие: ‘о (темной) краске’, ‘мигание глазами, подмигивание, знак’, ‘жмурить’, ‘моргнуть, мигнуть, взглянуть’, ‘поглядеть’, ‘наморщить лоб’, ‘быстро дрожать, вибрировать, колебаться (о ресничках)’.

В заключение видится необходимым отметить следующее:

1. Всё дальнейшее, вариантное и производное от выбранных для данной работы корней (**mork-* / **mьrk-*), как показывает его рассмотрение, укладывается в приведенные схемы, с возможными уточнениями на последующих уровнях, в выделенных и в других допускаемых разновидностях.
2. Описываемая целостная номинативно-концептологическая модель в основе своей трехчастна. Левая ее, двукомпонентная, часть (*BA* в показанном определении в таблицах) – объектная (референтная, денотативная), с отношением *B* к *A*, т.е. *B* в его распространяющем, проявляемом положении к *A*: состояние > внешнего / внутреннего, предметность > внешнего (возможно также и внутреннего). Представляя обозначаемый объект, эта двукомпонентная часть предполагает позицию ‘что’ применительно к называнию. Следующая позиция, также двукомпонентная (*CD* в таблицах), – атрибутивная, или, если точнее, проприативная, отмечает передаваемые свойства (‘какое’ в отношении обозначаемого объекта). Третья позиция, состоящая из одного компонента *E*, – перцептивная, или позиция восприятия, отмечающая то, каким видится, как представляется, с точки зрения Субъекта (субъекта), в отношении воздействия на него, если таковое предполагается, то, что себя проявляет для него как обозначаемый в его свойствах объект.
3. Выделенные три группы в конце всего рассмотрения – состояния внешнего, состояния внутреннего, предметности, с дальнейшим их различением, приводимым в своих разновидностях (*A*, *A1a*, *A1b*, *A2*, *B*, *B1*, *B2*, *C*, *C1*, *C2* и т.д.), предполагали в своей основе отображение объектов, обозначаемых с помощью соответствующих лексических единиц. Была бы это объектная, референтная, часть моделируемой концептуальной системы, или позиция ‘что’.
4. Проприативная часть, или свойства, приписываемые называемым с помощью слов объектам (позиция ‘какое’), не поддаваясь дифференциации внутри выделенных в их отношении групп, подгрупп и их разновидностей (*A*, *A1a*, *A1b*, *A2* и под.), допускают для себя описание, нашедшее отображение в соединении с характеризруемыми ими объектами и в сочетании с перцепирующей, третьей, частью общей концептуальной модели: ‘внешнее (*A*) состояние (*B*) неполного, рассеянного, несобранного (*D*), наличия света (*C*), предполагающее неверность визуального восприятия (*E*)’ (‘сумрак’, передаваемый такими словами славянских языков и их диалектов, как сербохорв. *mrák*, чеш. *mráček*, словц. *mráček*, словен. *mráčnost*, *mráčina*, болг. диал. *мърчинь*, русск. диал. *морока*, сиб. *морок*); ‘внешнее (*A*) состояние (*B*) непол-

ного, нарастающего (D) появления, становления света (C), предполагающее такую же все более возрастающую способность визуального восприятия (E) ('ранний рассвет' – сербохорв. *trák*); 'состояние (B) внутреннего (A) полного и стабильного, в определяемый момент (D) наличия темноты, как присутствия темного, темных сил в организме ребенка (C), способное быть по каким-то поведенческим знакам и проявлениям (у ребенка) распознаваемым (E)' ('детская болезнь, причиняемая злыми ночными духами' – болг. диал. *мрак*); 'состояние (B) внутреннего, вызываемого внешним воздействием (A), полного и стабильного (D) наличия темноты (C) (для субъекта в переживаемый момент), способное быть распознаваемым (E)' ('быть охваченным мраком, погрузиться во мрак' – сербохорв. *мркнути* [*мрѢи*], диал. *мркнити*).

5. Схематическим отображением называемых словами объектов с их свойствами, в соединении с их действием на восприятие, были бы приводимые с помощью буквенных индексов схемы, представляющие собой, валентностные в основе своей, конструкции, передающие возможный характер объединяемых семантических признаков: $(BA < C < D) > E$ для 'быть охваченным мраком, погрузиться во мрак'; $(BA > C > D) < E$ для 'детская болезнь, причиняемая злыми ночными духами' и др. аналогичным образом.

Библиография / References

- Benvenist, Je. (1974). *O subektivnosti v ázyke*. V: *Obšãaã lingvistika*. Stepanov, Ju.S. (Red.). Moskva: Progress: 292–300 [Бенвенист, Э. (1974). *O субъективности в языке*. В: *Общая лингвистика*. Степанов, Ю.С. (Ред.). Москва: Прогресс: 292–300].
- Benveniste, É. (1966). *De la subjectivité dans le langage*. In: *Problèmes de linguistique générale I*. Paris: Gallimard: 258–266 (pervaã publikaciã (1958): *Journal de Psychologie*, 3, juillet – septembre).
- Bretones Callejas, C.M. (2001). *What's Your Definition of Synaesthesia: A Matter of Language or Thought?* (Online) <https://icsi.berkeley.edu/ftp/pub/techreports/2001/tr-01-008.pdf> ili <http://csjarchive.cogsci.rpi.edu/Proceedings/2005/docs> (dostup 5.05.2023).
- Chernyh, P.Á. (1999). *Istoriko-etimologiãeskij slovar' sovremennogo russkogo ázyka*. V 2 t. 3-e izd., stereotip. Moskva: Russkij ázyk [Черных, П.Я. (1999). *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. В 2 т. 3-е изд., стереотип. Москва: Русский язык].
- Cytowic, R.E. (2002). *Synesthesia. A Union of the Senses*. Cambridge – London: MIT Press.
- Dal', V.I. (2000). *Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo ázyka*. V 4 t. Vosproizvedeno s izd. 1955 g., nabrannoe i napeãatannoe so vtorigo izdaniã (1880–1882 gg.). Moskva: Russkij ázyk [Даль, В.И. (2000). *Толковый словарь живого великорусского языка*. В 4 т. Воспроизведено с изд. 1955 г., набранное и напечатанное со второго издания (1880–1882 гг.). Москва: Русский язык].
- Etimologiãeskij slovar' slavãnskikh ázykov. Praslavãnskij leksiãeskij fond*. (1993, 1992, 1994, 1994). Trubaãev, O.N. (Red.). Вып. 18 (*matoga – *meãyška), Moskva: Nauka; вып. 19 (*meã(.)ar' – *morzak). Moskva: Nauka; вып. 20 (*morzat») – *m»rsknŕti), Moskva: Nauka; вып. 21 (*m»rskovat») – *nadějn»), Moskva: Nauka [Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. (1993, 1992, 1994, 1994). Трубаãев, О.Н. (Ред.). Вып. 18 (*matoga – *meãyška), Moskva: Nauka; вып. 19 (*meã^(.)ar' – *morzak»), Moskva: Nauka; вып. 20 (*morzatъ) – *mъrsknŕti), Moskva: Nauka; вып. 21 (*mъrskovatъ) – *nadějъnъ), Moskva: Nauka].

- Ivanov, V.V. (1987). *Lingvističeskie materialy k rekonstrukcii pogrebal'nyh tekstov v baltijskoj tradicii*. V: Ivanov, V.V. (Red.). *Balto-slavânskie issledovaniâ* 1985. Moskva: Nauka: 3–10 [Иванов, В.В. (1987). *Лингвистические материалы к реконструкции погребальных текстов в балтийской традиции*. В: Иванов, В.В. (Ред.). *Балто-славянские исследования* 1985. Москва: Наука: 3–10].
- Prokof'eva, L.P. (2010). Sinesteziâ v sovremennoj naučnoj paradigme. *Izvestiâ Saratovskogo universiteta*, 1: 3–10 [Прокофьева, Л.П. (2010). Синестезия в современной научной парадигме. *Известия Саратовского университета*, 1: 3–10].
- Pokorny, J. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Vol. 1. Bern, München: A. Francke.
- Shnjakina, N.Ju. (2015). Zritel'no-obonâtel'naâ sinesteziâ v nemeckom âzyke. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniâ*, 2–2. (Online) <https://science-education.ru/ru/article/view?id=21734> (dostup 5.05.2023) [Шнякина, Н.Ю. (2015). Зрительно-обонятельная синестезия в немецком языке. *Современные проблемы науки и образования*, 2–2. (Online) <https://science-education.ru/ru/article/view?id=21734> (доступ 05.05.2023)].
- Smolina, A.N. (2009). Sinesteziâ kak trop metaforičeskogo tipa. *Sibirskij federal'nyj universitet*, 2: 101–107 [Смолина, А.Н. (2009). Синестезия как троп метафорического типа. *Сибирский федеральный университет*, 2: 101–107].
- Toporov, V.N. (1990). *Zametka o dvuh indoevropejskih glagolah umiraniâ*. V: Ivanov, V.V., Nevskaja, L.G. (Red.). *Issledovaniâ v oblasti balto-slavânskoj duhovnoj kul'tury. Pogrebal'nyj obrâd*. Moskva: Nauka: 47–53 [Топоров, В.Н. (1990). *Заметка о двух индоевропейских глаголах умирания*. В: Иванов, В.В., Невская, Л.Г. (Ред.). *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Москва: Наука: 47–53].
- Uorf, B.L. (1999). *Otnošenie norm povedeniâ i myšleniâ k âzyku*. V: Zvegincev, V.A., Čemodanov, N.S. (Red.). *Zarubežnaja lingvistika I*. Per. s angl. Moskva: Progress: 58–91. (Vpervye na rus. âzyke (1960). V: *Novoe v lingvistike*. Вып. I, Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury; na angl.: Whorf, V. (1939, 1956). *The relation of habitual thought and behavior to language*. In: Carroll, J.B. (Ed.). *Language, thought and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, MA: MIT Press: 134–159 [Уорф, Б.Л. (1999). *Отношение норм поведения и мышления к языку*. В: Звегинцев, В.А., Чемоданов, Н.С. (Ред.). *Зарубежная лингвистика I*. Пер. с англ. Москва: Прогресс: 58–91. (Впервые на рус. языке (1960): *Новое в лингвистике*. Вып. I, Москва: Издательство иностранной литературы; на англ.: Whorf, B. (1939, 1956). *The relation of habitual thought and behavior to language*. In: Carroll, J.B. (Ed.). *Language, thought and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, MA: MIT Press: 134–159].
- Voronin, S.V. (1983). *Sinesteziâ i zvukosimvolizm*. V: *Psiholingvističeskie problemy semantiki*. Leont'ev, A.A., Šahnarovič, A.M. (Red.). Moskva: Nauka: 120–131 [Воронин, С.В. (1983). *Синестезия и звуко-символизм*. В: *Психолингвистические проблемы семантики*. Леонтьев, А.А., Шахнарович, А.М. (Ред.). Москва: Наука: 120–131].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 296

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.07>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and O. Makarowska¹

Citation:

Makarowska, O. (2023). Функциональный билингвокультурализм в художественных текстах (на примере «Тыквенной комедии» Дмитрия Бобышева). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 100–117. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.07>

Makarowska, O. (2023). Funkcjonalny bilingwokul'turalizm v hudożestvennyh tekstah (na primere „Tykvennoj komedii” Dmitriâ Bobyševa). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 100–117.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.07>

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ БИЛИНГВОКУЛЬТУРАЛИЗМ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ (НА ПРИМЕРЕ «ТЫКВЕННОЙ КОМЕДИИ» ДМИТРИЯ БОБЫШЕВА)

OLGA MAKAROWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Adam Mickiewicz University, Poznań
Wydział Neofilologii / Faculty of Modern Languages and Literatures
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich / Institute of East Slavic Studies
Al. Niepodległości 4, 61-784, Poznań, Polska / Al. Niepodległości 4, 61-784, Poznań, Poland
Corresponding Author e-mail: filin@amu.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3687-7993>
(nadesłano / received 1.08.2023; zaakceptowano / accepted 29.08.2023)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Functional bilingual culturalism in artistic texts (exemplified with “The Pumpkin Comedy” by Dmitry Bobyshev)

The article focuses on the research problems of functional literary bilingual culturalism. The author substantiates the idea that it is impossible to investigate writers' bilingualism without biculturalism and describes the relationship between these concepts. Hence she suggests to introduce the term bilingual culturalism. The article presents a typology of writer's bilingual culturalism and highlights functional writer's bilingual culturalism. The author suggests ways of studying it and applies them to the study of “The Pumpkin Comedy” by a bilingual writer Dmitry Bobyshev.

Keywords: literary bilingualism, biculturalism, typology of bilingual culturalism, functional writer's bilingual culturalism, combinatorial approach.

Резюме

Статья посвящена проблемам исследования функционального билинговокультурализма в творчестве конкретного писателя. Автор обосновывает идею о том, что невозможно рассматривать билингвизм писателей без исследования бикультурализма и учета тесной связи между ними. Поэтому в работе предлагается использовать термин *билинговокультурализм*. Приводится типология писательского билинговокультурализма и выделяется функциональный писательский билинговокультурализм. Автор предлагает способы его изучения и применяет их при исследовании «Тыквенной комедии» писателя-билингва Дмитрия Бобышева.

Ключевые слова: литературный билингвизм, бикультурализм, типология билинговокультурализма, функциональный писательский билинговокультурализм, комбинаторный подход.

Введение

Недостаточная разработанность проблемы литературного билингвизма (ЛБ) – следствие многомерности данного явления, вызывающей ряд методологических проблем, а также установки на невозможность его описания в рамках лингвистики (Ширин 2006: 63). Однако вопрос методологического синкретизма, т. е. объединения разных подходов (Вайнрайх 1979: 185–186; Tarnowska 2004: 15), все еще остается открытым, равно как и проблема интерференции, интеркаляции², соотношения билингвизма и бикультурализма, вопрос о степе-

---

² Интеркаляция – отклонения «в речи билингва [...] на родном языке под влиянием иностранного» (Кашкин 2007: 9).

ни интенсивности и экстенсивности последних в творчестве двуязычных авторов и др.

Поскольку освещение вышеуказанных вопросов в одной статье невозможно, основная цель настоящей работы заключается в выявлении особенностей еще не изученного функционального билинговокультурализма (сочетания разновидности ЛБ с бикультурализмом), а также проверка применимости комбинаторного подхода (интегрирующего отдельные методы лингвокультурологии и когнитивной лингвистики) к его изучению на примере произведения Дмитрия Бобышева.

Понятийно-терминологическая неопределенность литературного билингвизма

Определение ЛБ осложняется неоднозначностью трактовки его составляющих и неточностью самого термина. Итак, размытость понятия *двуязычие/билингвизм* обусловлена его многоаспектностью, «рассеиванием» исследований по разным областям гуманитарного знания, наличием нескольких тысяч определений (Tarnowska 2004: 23) и около тридцати его типов (Зинченко и др. 2019: 178).

Дефиниционному консенсусу препятствует отсутствие единых критериев двуязычия (Walczak 2014: 181–182), трактуемого, по Гансу Фогту, «от полного овладения двумя [...] языками до лишь зачаточных знаний» второго языка, далее – Я2 (цит. по: Жлуктенко 1974: 39). Широко и спектр интерпретации компетентностного уровня осуществления речевой деятельности на Я2: от чтения на нем (Ицкович, Шварцкопф 1972: 127) до понимания и порождения речевых произведений, принадлежащих «вторичной языковой системе» при условии творческого построения речи на Я2 (Мифтахова 2019: 9).

Не решены также вопросы соотношения (не)отождествляемых понятий двуязычия и диглоссии (Walczak 2014: 181–182), дефинирования понятий *интерференция* и *родной язык*, привлекаемых к определению билингвизма, но, как и он, остающихся нечеткими.

Более того, результат творческой деятельности двуязычных писателей, воплощенный в художественных текстах (ХТ), именуется по-разному. При этом терминологические расхождения дополняются неодинаковостью определений по смысловому объему, ср.: *творческий* → *писательский* → *литературный* → (*литературно-*) *художественный*.

Понятийные разногласия вытекают из понимания ЛБ как: художественного метода, результата фиксации двух речевых кодов (Туксайтова 2005: 200–201); вида речемыслительной деятельности автора-билингва; литературного процесса и его результата; двуязычного творчества писателя, дополненного художественным переводом и др. (Вишневская 2012: 90).

Иногда предлагается разграничить понятия *билингвизм автора* как личностную характеристику писателя и *авторский билингвизм* – порождение «на неродном языке/языках художественных произведений» (см., напр., Валуйцева,

Хухуни 2015: 298–299). Такое разделение обоснованно, но трактовка авторского билингвизма дискуссионна. Во-первых, не учитывается, что при врожденном двуязычии родными могут быть оба языка, а при приобретенном писатель, в совершенстве владея Я2, волен творить на первом³. Во-вторых, упускается билингвокультурализм автора, неразрывно связанный с его билингвизмом.

Понятие билингвокультурализма

В исследованиях ЛБ проблема билингвокультурализма поднимается нечасто, хотя ее спаянность с билингвизмом несомненна. Связь культуры как мира смыслов (Кармин 2003: 15–16) и языка как одной из форм ее объективации, а также контакт двух языков и двух культур, осуществляющийся через билингвов (Кабакчи, Белоглазова 2012: 49), дают основания для того, чтобы вести речь о билингвокультурализме.

Билингвокультурализм – сложный процесс, протекающий: а) в интросреде во время внутриличностной коммуникации⁴ при выборе того, *что сказать и как, с помощью каких средств донести содержание* до собеседника; б) в экстеросреде, в ходе внеличностного общения, реализуемого на речевом уровне в устной, письменной, смешанной форме с помощью (не)языковых средств. Важно, что «двуязычный носитель может владеть менее чем двумя целыми языковыми системами, носитель двойной культуры может владеть менее чем двумя целыми культурами» (Хауген 1972: 64).

Итак, *билингвокультурализм* – контакт двух языков (билингвизм) и двух культур (бикультурализм) в сознании индивида, столкновение которых происходит в устной/письменной речи независимо от степени владения языками и освоения культур. Он способен развиваться, про- и регрессировать, стагнировать и «стираться», приближаясь к монолингвизму или преобразовываясь в него. Становление билингвокультурализма происходит в процессе билингвализации и бикультурализации – приобщения индивида к Я2 и К2. Бикультурализация выступает как аккультурация в (не)микшированной культурной среде⁵, напр., на занятиях по иностранному языку, или как инкультурация в микшированной среде (семья, общество). Поэтому мы выделяем билингвокультурализм искусственный и естественный, в рамках которых проявляется писательский билингвокультурализм (ПБ). Остановимся на искусственном ПБ, функционирующем в условиях постоянного проживания автора в инокультурной среде.

³ Согласно мнению ряда ученых, «термин „родной язык” очень мало значит в многоязычном обществе, где с детства знают 2, 3 и больше языков» (Катагощина 1972: 68). Идеальное владение Я2 подвергается сомнению, ибо даже одним языком человек овладевает не в совершенстве (Мартине 1963: 523–524).

⁴ Еще Уриэль Вайнрайх писал, что «двуязычный индивид представляет собой в конечном счете средоточие (locus) языкового контакта» (Вайнрайх 1979: 126).

⁵ *Микшированный* указывает на совмещение, «перемешанность» элементов культур и их интеграцию (Новейший философский... 2007: 439), а не их ассимиляцию, т. е. смешение, слияние.

Особенности корреляции между бикультурализмом и билингвизмом

Степени владения Я2, позволяющие рассматривать индивида как билингва, обычно описываются нечетко (Жлуктенко 1974: 38–40; Халидов 2009: 43). Конкретизировать же их можно с опорой на европейскую систему уровней владения языками: предбилингвизму соответствовал бы уровень А1/А2, неполному двуязычию – В1/В2 и полному – С1/С2.

Поскольку гипотеза о прямой зависимости степени бикультурализма от степени билингвизма требует подтверждения (Хауген 1972: 64), уровни бикультурализма предлагается устанавливать с опорой на формы аккультурации (Садохин 2004: 117–119).

Допустим, что при бикультурализации имеют место: *ассимиляция* – полное принятие второй культуры (К2); *сепарация* – идентификация только с собственной культурой; *рубежная маргинализация* (нахождение на рубеже двух культур, а не периферийная, выносящаяся за границы культур)⁶; *интеграция* – принятие, в разной мере, К2 при сохранении идентичности с К1.

В любом случае незначительный/слабый бикультурализм⁷ всегда имеет место – даже минимальные знания относительно того, *как* нужно поздороваться, попрощаться, поблагодарить и пр., обеспечивают причастность к чужой культуре.

Таблица 1. Искусственный билингвизм и бикультурализм писателя-билингва в условиях постоянного пребывания в инокультурной среде

УРОВЕНЬ БИКУЛЬТУРАЛИЗМА: АССИМИЛЯЦИЯ (в перспективе)	
Состояние билингвизма	УГАСАЮЩЕЕ: предпочтение Я2, возможен переход от билингвизма к постбилингвизму («носительству» Я2, т. е. вторичному монолингвизму); уровень владения Я2 – С1/С2
Корреляция билингвизм – бикультурализм	ГАРМОНИЗИРОВАННАЯ: слияние Я2 и К2, переход к «носительству» Я2 и К2
Состояние Я1 и К1	любое, возможны комбинации: глубокая стагнация; регресс; забывание
УРОВЕНЬ БИКУЛЬТУРАЛИЗМА: СЕПАРАЦИЯ (в перспективе)	
Состояние билингвизма	ВЫНУЖДЕННОЕ: предпочтение Я1; уровень владения Я2 – А1/А2; или В1 – при определенных обстоятельствах, напр., при трудоустройстве

⁶ Имеется в виду неприятие К2 при невозможности поддерживать связь с первой культурой (К1), из-за чего индивид вынужденно использует правила и нормы обеих культур, создавая культурную констелляцию, но не отождествляясь с ней (Баньковская 2002).

⁷ Установление уровней бикультурализма требует основательного рассмотрения в рамках отдельного исследования. Условно уровень незначительного бикультурализма можно приравнять к уровню владения языком А1, слабого – А2.

Корреляция билингвизм – бикультурализм	ДИССОНИРУЮЩАЯ: отторжение К2 и Я2 при вынужденной незначительной/слабой степени бикультурализации в ходе вынужденного использования Я2
Состояние Я1 и К1	любое, возможны комбинации: сохранение первоначального состояния; стагнация; прогрессивная тенденция любой степени
УРОВЕНЬ БИКУЛЬТУРАЛИЗМА: МАРГИНАЛИЗАЦИЯ (в перспективе)	
Состояние билингвизма	ОБУСЛОВЛЕНО <i>ВНЕШНИМИ</i> ФАКТОРАМИ, уровень владения Я2 любой, в зависимости от жизненной ситуации индивида
Корреляция билингвизм – бикультурализм	ДИССОНИРУЮЩАЯ ГИБРИДИЗИРОВАННАЯ: неприятие К2 при вынужденной частичной бикультурализации и неотторжении Я2
Состояние Я1 и К1	любое, кроме прогресса
УРОВЕНЬ БИКУЛЬТУРАЛИЗМА: ИНТЕГРАЦИЯ (в перспективе)	
Состояние билингвизма	ИНДУЦИРОВАННОЕ <i>ВНЕШНИМИ И ВНУТРЕННИМИ</i> ФАКТОРАМИ: постоянное/относительно частое использовании Я2 при постоянном/относительно частом использовании Я1; уровень владения Я2 – минимум В1
Корреляция билингвизм – бикультурализм	КОНСОНИРУЮЩАЯ, АСИММЕТРИЧНАЯ: прятие Я2 и К2 в определенной степени; степень билингвизма и бикультурализма может не совпадать
Состояние Я1 и К1	сохранение первоначального состояния или прогрессивная тенденция любой степени; возможен переход от билингвизма к транслингвизму ⁸
<p><i>Примечания:</i> 1. «В перспективе» указывает на невозможность полного охвата всех случаев билингвокультурализма и объединения их единой шкалой или категоричным обобщением. 2. Прогрессивная тенденция – познание новых явлений культуры, пополнение лексикона и под.</p>	

Источник: собственная разработка.

Данные характеристики следует подтвердить в ходе дальнейших исследований (масштабных, с привлечением специалистов разных лингвистических дисциплин и, возможно, смежных наук), поэтому примем их в качестве предполагаемых.

В свете сказанного, ПБ проявляется при ассимиляционной (в начальной стадии) или инкультурационной форме бикультурализма. Язык ХТ в первом случае – Я2 (возможны вкрапления из Я1); во втором – любой/микшированный.

Критерий интенсивности/экстенсивности применим лишь к билингвизму⁹, ибо интенсивность касается его качественной стороны, связанной со степенью владения двумя языками и характером их взаимодействия (Чиршева 2000: 5). Экстенсивность относится к количественной стороне, т. е. базируется на статистических данных, позволяющих определить, что «искусственный» билингв-

⁸ Транслингвизм – плавный переход «от одного языка к другому» и от одной культуры к другой, но без ассимиляции этих систем (Куриленко, Бирюкова, Цотова 2020).

⁹ На тему противоположной точки зрения см. (Туксаитова 2005: 199).

писатель создает ХТ: а) на Я1 (с вкраплениями Я2 или без); б) на Я2 (с вкраплениями Я1 или без); в) одновременно на Я1 и на Я2 (в одном произведении); г) попеременно на Я1 и на Я2, но не одновременно. Список категорий можно расширить, устанавливая, на каком языке автор пишет нехудожественные тексты (публицистические, научные, дневники и пр.) и занимается ли (авто)переводом. Учитывая это, Эдвард Бальцежан предложил типологию ЛБ.

Типология писательского билинговокультурализма

Бальцежан описал три типа ЛБ (Balcerzan 1968: 12–15): *творческий* (создание равноценных произведений на Я1 и Я2, а также автопереводов); *неполный творческий* (язык ХТ – Я1, нехудожественных текстов – Я2, язык более сложных в жанровом плане ХТ – Я1, более легких Я2); *функциональный* (язык переводов и ХТ – Я1).

На основании типологии Бальцежана и приведенных категорий билингвизма выделяем следующие типы ПБ:

Таблица 2. Типология писательского билинговокультурализма

ТИП ПБ	ЯЗЫК-ОСНОВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА	ВЫРАЖЕННОСТЬ БИКУЛЬТУРАЛИЗМА НА СМЫСЛОВОМ УРОВНЕ
ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ*	Я1 с вкраплениями Я2 или без них	колеблющаяся (в зависимости от индивидуальной ситуации автора): от большей выраженности одной культуры (в ХТ писателя-билингва), через примерное равновесие обеих культур до большей выраженности другой, при ориентации на читателя-носителя Я1
ПЕРЕХОДНЫЙ	одновременно на Я1 и на Я2 в одном ХТ	колеблющаяся: от большей выраженности одной культуры до большей выраженности другой при ориентации на читателя, владеющего Я1 и Я2
НЕПОЛНЫЙ ТВОРЧЕСКИЙ*	Я2 с вкраплениями Я1 или без них	большая выраженность К2 при ориентации на читателя-носителя Я2
ТВОРЧЕСКИЙ*	попеременно на Я1 и на Я2, но не одновременно	в зависимости от языка произведения и ориентации на определенного читателя
МИКШИРОВАННЫЙ	– наличие ХТ, принадлежащих к 1, 2 и 3 типам ПБ – возможен переход к творческому типу ПБ	соответствующий типу ПБ

Примечания: «На смысловом уровне» означает не выбор места событий, реалий, национальной и культурной принадлежности персонажей, а представление их самих, ценностей, эмоций, оценки, отношения и интерпретации содержания автором через призму определенной культуры.

Названия, отмеченные знаком «*», заимствованы из (Balcerzan 1968:12-15).

Источник: собственная разработка.

Согласно выводам ряда ученых, в случае использования автором обоих языков, отношение между ними асимметричное, поскольку не бывает равновесия между двумя способами мышления (Tarnowska 2004: 32).

Наиболее сложный вопрос исследования касается выявления мотивов выбора языка-основы (Tarnowska 2004: 33). По словам Эвы Красковской, только писатель способен дать ответ на него, причем не всегда правдивый; механизм же этого выбора «pozostaje w ukryciu», поэтому «próbując przeniknąć zasadę jego działania zdani jesteśmy każdorazowo na domyśły i hipotezy» (цит. по Tarnowska 2004: 33).

Предложения по методологии исследования функционального писательского билингвокультурализма (ФПБ)

ФПБ почти не изучен, что объясняется «ускользанием» бикультурализма из поля зрения ученых и невосприятием творчества писателей-билингвов, пишущих на Я1 как билингвального. Это справедливо по отношению к начальному периоду становления ПБ при достаточно сильной связи автора с Я1 и К1. Со временем он, автор, погружаясь в инокультурную среду, не просто раскрывает богатство Я2 и К2. Обе культуры поддаются ревизии, сталкиваются, проникают друг в друга, препятствуя тем самым их синтезу (Helbig-Mischewski 2009: 160), что отражается на текстах¹⁰. Например, период формирования ПБ у Дмитрия Бобышева совпадает с изменениями в его творчестве¹¹.

Смена культурных перспектив «sprzyja „udziwnianiu”, ukazywaniu obcości i swojskości w innym świetle niż do tego przywykliśmy» (Helbig-Mischewski 2009: 160). Этим объясняется бобышевское „udziwnianie” («оборигинальничанье», не остранение): перегруженность стихов «ненужной бытовой обстоятельностью» и невозможность «остановиться, натужно заигравшись в слова» (Шубинский 2003, online).

На бикультурализм Бобышева обратил внимание Александр Карпенко (2018, online), отмечая, что он «пишет, как правило, о бедствиях своей новой родины».

Произведения, в которых проявляется ФПБ, могут не оправдать ожиданий читателя ввиду несовпадения привычной языковой формы и смыслового содер-

¹⁰ Бобышев, подчеркивающий в одном интервью, что старается не смешивать английский и русский языки (Бобышев 2016), в другом, однако, признает: «В Америке мне пришлось пользоваться несколько иными словесными красками, более яркими и густыми» (Бобышев 2019).

¹¹ Подробнее см. (Шубинский 2003). Ср. также: «В Америке Бобышев заметно полевел в стиховом смысле. Наверно, причина тому – нехватка живой речи» (Фаликов 2004, online).

жания, несущего неизвестные ему смыслы (часто лишь подразумевающиеся). Дело в том, что смыслы, воспринятые в условиях инокультурной среды и активизируемые писателем в текстах как нечто очевидное для него и его новых сокультурников, не являются таковыми для читателя, далекого от этой среды и, весьма вероятно, не осведомленного о фактах биографии автора. Это затрудняет восприятие высоко субъективизированного содержания поэтических текстов (и других ХТ), понимание которых происходит через призму мировоззрения и опыта реципиента. Поэтому смысловое содержание, передаваемое автором, не будет совпадать с его интерпретированным вариантом (Лукин 2003: 16–17). То есть в случае ФПБ вероятность расхождения авторской и читательской смысловых проекций весьма высока.

В связи с отсутствием методологии исследования ФПБ предлагается применить комбинаторный подход, интегрирующий избранные методы лингвокультурологии (лингвокультурологический анализ текста с целью реконструкции смыслов) и когнитивной лингвистики (фреймовый и концептуальный анализ с последующим моделированием текстовой картины мира – ТКМ). Будут привлечены также: а) идея Константина Кавелина об изучении явлений культуры с помощью установления их буквального смысла (Маслова 2008: 63); б) методологическая установка на исследование ФПБ с учетом биографии писателя (Tarnowska 2004: 33); в) описание моделей представления осени в поэтическом тексте (Чернявская 2014: 205).

Реконструкция языковой картины текста (ЯКТ) будет проведена в соответствии с предложениями по воссозданию ЯКМ Александра Киклевича и Михала Вильчевского (Kiklewicz, Wilczewski 2011: 170).

Краткая биографическая справка

Дмитрий Бобышев, поэт, эссеист, переводчик, родился в 1936 г. в Мариуполе, с 1944 г. проживал в Ленинграде. Эмигрировал в США в 1979 г. после женитьбы на американской гражданке русского происхождения. Гражданство США получил в 1983 г. Проживает в Шампейне штата Иллинойс с 1985 г.; с 1994 г. – профессор Иллинойского университета, где преподавал русский язык и литературу, проработав до пенсии более двадцати лет (подробнее см. Арьев 2010: 139–156).

Поэт провел 43 года в среде доминирования русской культуры, 43 – американской. В доступных сборниках стихотворения американского периода написаны на русском языке с незначительными иноязычными «вкраплениями», данными в оригинале или транскрипции¹².

---

¹² Так, в сборнике «Жар-куст» (2003) всего 9041 слово, из них 6 латинских, 2 испанских, 12 английских (4 в транскрипции), т. е. всего 0,22%; <https://dbobyshev.wordpress.com/птичь-2/>

Исследовательский материал

Стихотворение «Тыквенная комедия» (декабрь 2000, Шампейн) посвящено третьей жене Галине Рубинштейн. Доминант-концепт¹³ текста – осень, одно из часто воспеваемых в русской литературе времен года.

В творчестве Бобышева времена года упоминаются редко, напр., в книгах, изданных в 1992 в Санкт-Петербурге:

- а) «Полнота всего» – *зима* встречается 4 раза (1 раз *зимовать*), *весна* – 3, *лето* – 1;
- б) «Русские терцины и другие стихотворения» – *зима* и *весна* один раз, *лето* – 3. Осень в них отсутствует.

В «Зияниях» (1979, Париж) *осень* встречается 1 раз (*осенний* – 2), *весна* – 3, *зима* – 7 (*зимний* – 3, *зимовать* – 1), *лето* ни разу. В книге «Жар-куст» *осень* встречается 6 раз (*осенний* – 1), *весна* и *лето* по 3 раза, *зима* – 2.

Для сравнения взято стихотворение «Сентябрь, октябрь, ноябрь» (ноябрь 1962).

Текстовая картина мира

Текст образует третье культурное пространство, т. е. место столкновения и взаимодействия разных культур (Helbig-Mischewski 2009: 160). ТКМ, как совокупность смыслов ХТ, базируется на индивидуальной картине мира писателя, основывающейся на национальной и групповых картинах мира (Makarowska 2014: 47–51).

Фреймовый и концептуальный анализ показал, что фасеты фрейма в рамках концепта *осень* отражают способ его представления в тексте.

Таблица 3. Фрейм доминант-концепта *осень*

СЛОТЫ	ФАСЕТЫ И СОДЕРЖАНИЕ СЛОТОВ
ОСЕНЬ КАК ПЬЕСА	
ЖАНР	комедия нравов
МЕСТО ДЕЙСТВИЯ	подмостки – плетеная тарель с пьядцей (городской площадью в Италии), на которой стоит палаццо (городской дворец-особняк)
АКТЕРЫ	тыквы – разбрюкшие, брюхатые
ПЕРСОНАЖИ	полосатый дож, три страшные <i>верткие девицы</i> : блондинка (<i>беж и неж</i>), брюнетка (<i>писк и визг</i>), рыженькая (<i>вся – ресницы</i>), приставленный к ним евнух; два кавалера с длинным тыком (плодоножкой) и «недотыковка» (или некрасивая молодая девица или старая дева – <i>подгнил бочок</i>); один кавалер – двоюродный брат рыженькой

¹³ Доминант-концепт – «результат генерализации всех смыслов» текста (Макаровска 2004: 41–42). Это может быть понятийный и/или эмотивный концепт.

СЮЖЕТ	двоюродный брат рыжей девицы ухаживает за блондинкой; кавалера оговаривают (дож его ревнует) и приговаривают к казни, от которой ухажера спасает недотыковка, желающая выйти за него замуж; все заканчивается тремя свадьбами
ОСЕНЬ КАК ВРЕМЯ ГОДА В ПЬЕСЕ	
АССОЦИАТЫ ОСЕНИ	желтые листья, красные ягоды, бурые ягодицы (иначе тыква серовато-рыжего цвета с выраженной ребристостью), фиолетовые носы (иначе баклажаны), тыквы, недолговечная пора
ОСЕНЬ КАК РУБЕЖ ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ	
КОНЕЦ ВТОРОГО ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ	некролог, прощание (<i>Прощай-ка век!</i>), смерть – конец комедии, рубеж веков и пьесы (<i>От кромки времени до края комедии</i>), тысячелетие уходит молниеносно (<i>Куквырк.</i>)
НАЧАЛО ТРЕТЬЕГО ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ	приветствие (<i>И – здравствуй</i>)
ТРЕТЬЕ ТЫСЯЧЕЛЕТИЕ	слоновое, угловатое, это черно-сияющий исполинский рояль; клавиши – года
СМЕРТЬ – РАЙ	ледяные звуки рояля предвещают смерть; <i>вяще умереть</i> и оказаться в раю можно только <i>играя</i>

Источник: собственная разработка.

Как видим, в ТКМ переплетаются три смысловые сферы, связанные с доминант-концептом: *скрытая буквальная* (осень как время года), служащая временной рамкой *явной условной* сферы (осень как пьеса и время разворачивания сюжета), в которую вплетена *метафорическая* (осень как миллионный рубеж)¹⁴.

Буквальные смыслы, скрытые пластом ассоциаций и смысловых «следов», требуют реконструкции путем выявления культурных связей с реальной действительностью, что позволит раскрыть особенности бикультурализма.

Прямые ассоциаты осени – тыква, желтые листья, красные ягоды; непрямые – брюква (*разбрюкише*), баклажан (*в фиолетовых носах* – есть сорт баклажанов *Сизый нос*), тыква (*в бурых ягодицах*), недолговременность и связь с уходом (смертью) осени. Непрямые ассоциаты (кроме тыквы), видимо, авторские.

Выявление связей комедии с действительностью показало, что в ней косвенно указывается на разные виды тыквы¹⁵: *бурые ягодицы*, вероятно, мускатная тыква из Центральной и Южной Америки; *полосатый дож* – итальянский сорт тыквы *Naples Long*, выращивается в Америке с 1863 г. или *Sweet Dumpling*; *бородавчато* – чикагская бородавчатая тыква *Chicago Warded Hubbard*; *пупырчато* – любая бородавчатая тыква; *блондинка беж и неж* – скорее всего тыква *White*

¹⁴ В задачи работы не входит анализ условной и метафорической сфер, поэтому не будут подниматься вопросы выбора места действия комедии (Италия) и описания осени в метафорическом ключе как периода серьезных изменений в (не)природной среде.

¹⁵ По материалам интернета и на основании фото «Тыквенная комедия (домашний натюрморт к осеннему празднику)», сделанного Бобышевым; https://7i.7iskusstv.com/y2019/pomer6_7/bobyshev/.

Cushaw, Jonathan Pumpkin, ибо другие белые тыквы лишены бежевых оттенков; *брюнетка* – любая тыква темно-зеленого, до черноты, цвета типа *Honey Bear*; *рыженькая* – любая оранжевая тыква; *евнух* – тыква *Турецкий тюрбан*, чью плодоножку обычно срезают у самого основания; *тыквы с длинным прямым и загнутым тыком* – любые декоративные длинные тыквы.

Ассоциативная связь осени с тыквой является следствием влияния американской культурной среды, где осень ассоциируется прежде всего с тыквой (Грудева 2013: 45). Так, в Иллинойсе выращивают такое ее количество, что жители Мортонга, где производятся тыквенные консервы и устраивается ежегодный фестиваль тыквы, провозгласили его тыквенной столицей мира.

Ассоциат *желтые листья* встречается у русских и американцев (Грудева 2013: 45), хотя в «Сентябре...» образ осени связывается с красным цветом: *Прозрачен, и сетчат, и пуст / редет осенний куст, / и, вбита, как красный гвоздь, / рдеет на нем гроздь*. Красные ягоды – вероятно, авторский ассоциат¹⁶.

Осень как время перемен, ее недолговечность и связь со смертью – русские ассоциаты (Грудева 2013: 45), не отмеченные, однако, в *Русском ассоциативном словаре*.

В тексте реализуются следующие модели представления осени: натурморфная (овощные образы); артефактная (пьеса, созданная человеком); экзистенциальная (грань между концом и началом тысячелетий). В «Сентябре...» использованы натурморфная (образы неживой природы) и антропоморфная модели (осень в образе мужика, луч как рабочий).

Текстовая картина мира «Тыквенной комедии» разнообразна, поскольку включает следующие элементы:

- три смысловых сферы и модели «обрисовки» осени;
- три времени (природный период, время пьесы, междутысячелетие) и измерения – природное цикличное, линейное человеческое, надвременное исчислимое;
- три пространства, т. е. реальное неопределенное (место общения с постановщицей), условно театральное (тарель как сцена с декорациями), метафорическое (рояль как вместилище «годов»);
- контрастную цветовую гамму, состоящую из теплых красок (желтая, красная, рыжая) и холодных (фиолетовая, бурая, черная, бежевая, белая).

Текстовая картина мира «Сентября...» более скромная:

- две сферы описания, т. е. буквальная и образная, целью сочетания которых является изображение фрагмента природы в художественном ракурсе;
- две модели представления осени;
- три пространственные плоскости – первая между землей и небом, обозначенная растениями, вторая, т. е. небо (луч, тучи), и третья – плоскость перемещения телеги, близкая к земле;
- цветовая гамма, ограниченная красным и серебряным цветом.

¹⁶ *Русский ассоциативный словарь* не содержит ассоциатов *ягоды*, но содержит ассоциат *красный*; <http://thesaurus.ru/dict/>.

Бикультурализм в ТКМ комедии асимметричен – превалируют персонафицированные образы тыкв, типичные для картины осени в Иллинойсе; количество прямых ассоциатов одинаковое – по 1 ассоциату общему и характерному для русской и американской культур. Американских ассоциатов, вместе с косвенными, – 4, русских – 3, общих один, т. е. налицо приблизительное равенство с незначительным перевесом американской культуры.

Языковая картина текста

Лексика «Тыквенной...» неоднородна, причем устаревшие и менее частотные слова¹⁷ сочетаются с авторскими неологизмами (вслед за рядом ученых (подробнее см.: Захарова 2013), не разделяем окказионализмы и потенциальные слова): *разбрюкший, бородавчато, пупырчато, тык* (семантический неологизм, у Бобышева – детородный орган тыквы).

Редко употребляются следующие единицы: разговорная лексика – 14 единиц из 290 (из 207, если не считать предлоги, союзы, частицы); фразеологизмы – 5 (*попасть впросак, строить куры, точить нож, стало быть*¹⁸, *как водится*), коллокации – 2 (*бешеный успех, это*); метафоры – 3, напр., *бурые ягодицы* (ребра тыквы), [тысячелетие] *слоновое* (неповоротливое, большое), *разбрюкший* (растолстевший); перифраза – 1, т. е. *фиолетовые носы* (баклажаны); метонимия – 1, т. е. [тысячелетие влезющее] *углом* (боком); эвфемизмы – 1, *тык* (пенис).

В стихотворении встречаются такие грамматические отклонения от литературной нормы, как: усечение лексических единиц (*тож* от *тоже*; *писк* и *визг* от *пискливая* и *визгливая*; *беж* и *неж* от *бежевая* и *нежная*)¹⁹; употребление существительных *singularia tantum* в окказионально образованной форме множественного числа (*Подпорчены* и *чести*, и *фигуры*).

Диалогизация происходит в трех пространствах (см. выше) и воплощается в мини-диалоге вопросно-ответной формы, а также путем побуждения к (совместному) действию с обращением и без него: *Давай-ка разыграем осень; Раздайся, занавес*. Иногда опускается глагол [*спешите/идите*] *Туда, брюхатые, разбрюкшие, скорей!* или используются конструкции с побудительным значением, напр., *Ударим же по клавишам-годам*. Десять предложений из 41 (примерно 24%) начинается с союза *и/а*, что характерно для разговорной речи.

¹⁷ Согласно *Национальному корпусу русского языка* частотность употребления в 2000 г. такова: сестрица – 8, простец – 1, братец – 39, простак – 5, вхож – 6, впросак – 10. Хотя поэзия Бобышева наполнена «русскоязычной архаикой» (Лапенков 2003, online), в комедии всего 8 устаревших языковых единиц из 290/207 (тарель, раздаться, т. е. *раздвинуться*, кущи, навет, писах, вяще, строить куры, попасть впросак).

¹⁸ Сочетание *стало быть* как фразеологизм отмечено в: Тихонов 2007: 276.

¹⁹ Слово *тож* в комедии употребляется в значении наречия *тоже* – «аналогично», поэтому не следует его путать с устаревшим пояснительным союзом *тож*, употребляемым в значении *иначе говоря, или*. О том, что *писк, визг, беж* и *неж* – именно усеченные прилагательные говорят, среди прочего, функция определения, выполняемая ими в предложении.

Сюжет раскрывается с привлечением глаголов настоящего времени, благодаря чему события описываются так, словно происходят *здесь и сейчас*, как в ходе спектакля.

К синтаксическим особенностям относятся преобладание коротких простых предложений, а также наличие эллиптических (10 из 41) и 7 неполных предложений²⁰. Текст «Тыквенной...» содержит множество пауз, отмеченных 19 тире и пятью многоточиями²¹. Все это создает впечатление свободного высказывания в условиях неформального общения.

В тексте отсутствуют признаки билингвизма – переключение кодов, интеркаляция (напр., языковые вкрапления) и кальки, на основании чего можно сделать вывод о том, что экстенсивность билингвизма в тексте нулевая.

Выводы

Анализ текста «Тыквенной комедии» показал, что особенностью функционального писательского билингвокультурализма Бобышева является асимметрия между:

- внешними и глубинными уровнями бикультурализма, чему также способствует название текста. Оно нивелирует непривычность ассоциации *осень* → *тыква*²², своеобразно маскируя связь с американской культурой. При познании же биографических фактов оказывается, что в комедии отразился значимый фрагмент американской культуры;
- выраженным в определенной степени бикультурализмом и отсутствием признаков билингвизма;
- экстенсивностью и интенсивностью билингвизма. Если первую можно установить в отдельно взятом тексте (язык-основа Я1, отсутствие признаков билингвизма), то интенсивность, в случае ФПБ, – только относительно степени владения языком-основой, ибо характер взаимодействия между языками в поле зрения не попадает.

Предлагаемые способы исследования функционального писательского билингвокультурализма можно применить к двум и более текстам – после некоторых модификаций, учитывающих особенности поэтического дискурса и важность рассмотрения билингвизма без отрыва от бикультурализма.

В целом поиск решения проблем, возникающих при изучении билингвокультурализма, должен быть продолжен, особенно учитывая то, что в настоящий момент у исследователей больше вопросов, чем ответов на них.

²⁰ В стихотворении 36 предложений, количество слов в которых меньше 10, ср.: в «Сентябре...» одна строфа – это одно предложение из 15/16 слов. Недосказанность характерна для поэзии Бобышева (Карпенко 2018).

²¹ По словам Марьи Ренаты Майеновой тире „jest znakiem wnoszącym informację metajęzykową: tu pauza” (цит. по Śniatkowski 2002: 29). О многоточии как знаке «паузы ожидания» см.: Руденко 2015.

²² Речь идет о восприятии текста русскоязычными читателями.

Библиография / References

- Ar'ev, A. (2010). *Iskresatel' (Poèziâ Dmitriâ Bobyševa)*. V: Ivanov, B. (Red.). *Peterburgskâ poèziâ v licah*: 139–157. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [Арьев, А. (2010). *Искресатель (Поэзия Дмитрия Бобышева)*. В: Иванов, Б. (Ред.). *Петербургская поэзия в лицах*: 139–157. Москва: Новое литературное обозрение].
- Balcerzan, E. (1968). *Styl i poetyka twórczości dwujęzycznej Brunona Jasieńskiego*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Čirševa, G.N. (2000). *Vvedenie v ontobilingvologiiû*. Čerepovec: ČGU [Чиршева, Г.Н. (2000). *Введение в онтобilingвологию*. Череповец: ЧГУ].
- Halidov, A. I. (2009). *Russkij âzyk v čečenskoj škole*. Groznyj: «Abat» [Халидов, А.И. (2009). *Русский язык в чеченской школе*. Грозный: «Абат»].
- Haugen, È. (1972). *Âzykovej kontakt*. V: Rozencvejg, V.Û. (Red.). *Novoe v lingvistike. Vypusk VI*: 61–80. Moskva: «Progress» [Хауген, Э. (1972). *Языковой контакт*. В: Розенцвейг, В.Ю. (Ред.). *Новое в лингвистике. Выпуск VI*: 61–80. Москва: «Прогресс»].
- Helbig-Mischewski, B. (2009). Penis w opałach: doświadczenia kastracji i strategie odzyskiwania mocy w literaturze kilku migrantów polskich w Niemczech. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 6 (120): 160–173.
- Ickovič, V.A., Švarckopf, B.S. (1972). *Passivnoe dviûazyčie i kul'tura rodnoj reči*. V: Azimov, P.A., Dešeriev, Û.D., Filin, F.P. (Red.). *Problemy dviûazyčią i mnogoazyčią*: 127–129. Moskva: Nauka [Ицкович, В.А., Шварцкопф, Б.С. (1972). *Пассивное двуязычие и культура родной речи*. В: Азимов, П.А., Дешериев, Ю.Д., Филин, Ф.П. (Ред.). *Проблемы двуязычия и многоязычия*: 127–129. Москва: Наука].
- Kabakči, V.V., Beloglazova, E.V. (2012). *Vvedenie v interlingvokul'turologiû*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo SPBGUĖF [Кабакчи, В.В., Белоглазова, Е.В. (2012). *Введение в интерлингвокультурологию*. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУЭФ].
- Karmin, A.S. (2003). *Kul'turologiâ*. Sankt-Peterburg–Moskva–Krasnodar: «Lan'» [Кармин, А.С. (2003). *Культурология*. Санкт-Петербург–Москва–Краснодар: «Лань»].
- Katagošina, N.A. (1972). *Problema dviûazyčią i mnogoazyčią za rubežom*. V: Azimov, P.A., Dešeriev, Û.D., Filin, F.P. (Red.). *Problemy dviûazyčią i mnogoazyčią*: 127–129. Moskva: Nauka [Катагошина, Н.А. (1972). *Проблема двуязычия и многоязычия за рубежом*. В: Азимов, П.А., Дешериев, Ю.Д., Филин, Ф.П. (Ред.). *Проблемы двуязычия и многоязычия*: 62–74. Москва: Наука].
- Kaškin, V.B. (2007). *Sopostavitel'naâ lingvistika*. Voronež: IPC VGU [Кашкин, В.Б. (2007). *Сопоставительная лингвистика*. Воронеж: ИПЦ ВГУ].
- Kiklewicz, A., Wilczewski, M. (2011). Współczesna lingwistyka kulturowa: zagadnienia dyskusyjne (na marginesie monografii Jerzego Bartmińskiego *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*). *Biuletyn PTJ*, LXVII: 165–178.
- Makarowska, O. (2004). *Koncepty russoj narodnoj i nacional'noj pesni*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu [Макаровска, О. (2004). *Концепты русской народной и национальной песни*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu].
- Makarowska, O. (2014). *Kul'turnye, kul'turno-ličnostnye i kommunikativno-stilevyje determinanty interpersonal'noj komunikacii meždu pol'skoj i russoj molodež'û*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM [Макаровска, О. (2014). *Культурные, культурно-личностные и коммуникативно-стилевые детерминанты интерперсональной коммуникации между польской и русской молодежью*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM].
- Martine, A. (1963). *Osnovy obšej lingvistiki*. V: Zvegincev, V.A. (Red.). *Novoe v lingvistike. Vypusk III*: 366–566. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury [Мартине, А. (1963). *Основы общей*

- лингвистики. В: Звегинцев, В.А. (Ред.). *Новое в лингвистике. Выпуск III*: 366–566. Москва: Издательство иностранной литературы].
- Maslova, V.A. (2008). *Kognitivnaâ lingvistika*. Minsk: TetraSistems [Маслова, В. А. (2008). *Когнитивная лингвистика*. Минск: ТетраСистемс].
- Miftahova, O.V. (2019). *Aktual'nye problemy bilingval'noj komunikacii*. Lugansk: Knita [Мифтахова, О.В. (2019). *Актуальные проблемы билингвальной коммуникации*. Луганск: Книта].
- Novějšíj filozofskij slovar'. Postmodernizm*. (2007). Gricanov, A.A. (Red.). Minsk: Sovremennyj literator [Новейший философский словарь. Постмодернизм. (2007). Грицанов, А.А. (Ред.). Минск: Современный литератор].
- Sadohin, A.P. (2004). *Mežkul'turnaâ komunikaciâ*. Moskva: Al'fa-M, INFRA-M [Садохин, А.П. (2004). *Межкультурная коммуникация*. Москва: Альфа-М, ИНФРА-М].
- Širin, A.G. (2006). Bilingvizm: poisk podhodov k issledovaniiu v otečestvennoj i zarubežnoj nauke. *Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta*, 36: 63–67 [Ширин, А.Г. (2006). Билингвизм: поиск подходов к исследованию в отечественной и зарубежной науке. *Вестник Новгородского государственного университета*, 36: 63–67].
- Tarnowska, B. (2004). *Między światami. Problematyka bilingwizmu w literaturze. Dwujęzyczna twórczość poetów grupy „Kontynenty”*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Tihonov, A.N., Lomov, A.G., Lomova, L.A. (2007). *Frazeologičeskij slovar' slovar' russkogo âzyka*. Moskva: Russkij âzyk – Media [Тихонов, А.Н., Ломов, А.Г., Ломова, Л.А. (2007). *Фразеологический словарь русского языка*. Сост. А.Н. Тихонов, Москва: Русский язык – Медиа].
- Tuksaitova, R.O. (2005). Hudožestvennyj bilingvizm: k opredeleniiu ponâtiâ. *Izvestiâ Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta*, 39: 198–206 [Туксаитова, Р.О. (2005). Художественный билингвизм: к определению понятия. *Известия Уральского государственного университета*, 39: 198–206].
- Śniatkowaki, S. (2002). *Milczenie i pauza w gramatyce nadawcy i odbiory. Ujęcie lingwoedukacyjne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Vajnrjajh, U. (1979). *Âzykovye kontakty*. Kiev: Viša škola [Вайнрайх, У. (1979). *Языковые контакты*. Киев: Вища школа].
- Valujceva, I.I., Huhuni, G.T. (2015). Literaturnyj bilingvizm: za i protiv. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov*, 5: 298–303 [Валуицева, И.И., Хухуни, Г.Т. (2015). Литературный билингвизм: за и против. *Вестник Российского университета дружбы народов*, 5: 298–303].
- Zinčenko, Ū.P., Šajgerova, L.A., Dolgih, A.G., Savel'eva, O.A. (2019). Metodologičeskie problemy issledovanâ vliâniâ dvouâzyčâ na kognitivnye processy i ètnokul'turnuû identičnost'. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 1: 174–194 [Зинченко, Ю.П., Шайгерова, Л.А., Долгих, А.Г., Савельева, О.А. (2019). Методологические проблемы исследования влияния двуязычия на когнитивные процессы и этнокультурную идентичность. *Вестник Московского университета*, 1: 174–194].
- Žluktenko, Ū.A. (1974). *Lingvističeskie aspekty dvouâzyčâ*. Kiev: Viša škola [Жлуктенко, Ю.А. (1974). *Лингвистические аспекты двуязычия*. Киев: Вища школа].

Электронные источники / Internet sources

- Ban'kovskaâ, M.P. (2002). *Čužaki i granicy: k ponâtiû social'noj marginal'nosti*. (Online) <https://mgimo.ru/files/34372/34372.pdf> (доступ 3.12.2022) [Баньковская, М.П. (2002). *Чужаки и границы: к понятию социальной маргинальности*. (Online) <https://mgimo.ru/files/34372/34372.pdf> (доступ 3.12.2022)].
- Bobyšev, D. (2016). «Slavoj nado delit'sâ». S D. Bobyševym besedoval Aleksandr Aničkin. *Ogonek*, 15: 38. (Online) <https://www.kommersant.ru/doc/2961315> (доступ 3.12.2022) [Бобышев, Д.

- (2016). «Славой надо делиться». С Д. Бобышевым беседовал Александр Аничкин. *Огонек*, 15: 38. (Online) <https://www.kommersant.ru/doc/2961315> (доступ 3.12.2022)].
- Bobyšev, D. (2019). «V put', skvoz' byloe, za budušim – vspât'!». S D. Bobyševym besedoval Aleksandr Radaškevič. *Ėmigrantskaâ lira*, 3 (27) (Online) <https://emlira.com/3-27-2019/aleksandr-radashkevich/v-put-skvoz-byloe-za-buduschim-vspryat> (доступ 3.12.2022) [Бобышев, Д. (2019). «В путь, сквозь былое, за будущим – вспять!». Интервью. *Эмигрантская лира*, 3 (27). (Online) <https://emlira.com/3-27-2019/aleksandr-radashkevich/v-put-skvoz-byloe-za-buduschim-vspryat> (доступ 3.12.2022)].
- Āernâvskaâ, N.A. (2014). *Obraznaâ reprezentaciâ koncepta «osen'» v poëtiĉeskom tekste*. (Online) https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2014_2-2_55.pdf (доступ 3.12.2022) [Чернявская, Н.А. (2014). *Образная репрезентация концепта «осень» в поэтическом тексте*. (Online) https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2014_2-2_55.pdf (доступ 3.12.2022)].
- Falikov, I. (2004). *Korneslovie i špric*. (Online) <http://www.litkarta.ru/dossier/krslvshch/> (доступ: 3.12.2022) [Фаликов, И. (2004). *Корнесловие и шприц*. (Online) <http://www.litkarta.ru/dossier/krslvshch/> (доступ 3.12.2022)].
- Grudeva, E.A. (2013). *Koncept osen'/autumn v vospriâtii sovremennykh nositelej russkogo i anglijskogo âzykov (na osnove dannykh asociativnogo ěksperimenta)*. (Online) https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2013_5-1_09.pdf (доступ 3.12.2022) [Грудева, Е.А. (2013). *Концепт осень/autumn в восприятии современных носителей русского и английского языков (на основе данных ассоциативного эксперимента)*. (Online) https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2013_5-1_09.pdf (доступ 3.12.2022)].
- Karpenko, A. (2018). *Nebesnaâ Amerika Dmitriâ Bobyševa*. (Online) https://45parallel.net/nebesnaya_amerika_dmitriya_bobysheva (доступ 3.12.2022) [Карпенко, А. (2018). *Небесная Америка Дмитрия Бобышева*. (Online) https://45parallel.net/nebesnaya_amerika_dmitriya_bobysheva (доступ 3.12.2022)].
- Kurilenko, V.B., Birûkova, Ū.N., Cotova, D. (2020). *Translingvizm i translingval'nost' v kontekste inoâzyĉnogo kul'turno-âzykovogo obrazovaniâ*. (Online) <https://emc21.ru/wp-content/uploads/2020/03/Statya-Biryukova-i-dr.pdf> (доступ 3.12.2022) [Куриленко, В. Б., Бирюкова, Ю.Н., Цотова, Д. (2020). *Транслингвизм и транслингвальность в контексте иноязычного культурно-языкового образования*. (Online) <https://emc21.ru/wp-content/uploads/2020/03/Statya-Biryukova-i-dr.pdf> (доступ 3.12.2022)].
- Lapenkov, V. (2003). *Ars rossica: literaturnaâ Rossiâ i fabula globalizacii*. (Online) <https://magazines.gorky.media/zvezda/2003/1/ars-rossica-literaturnaya-rossiya-i-fabulaglobalizaczii.html> (доступ 3.12.2022) [Лапенков, В. (2003). *Ars rossica: литературная Россия и фабула глобализации*. (Online) <https://magazines.gorky.media/zvezda/2003/1/ars-rossica-literaturnaya-rossiya-i-fabula-globalizaczii.html> (доступ 3.12.2022)].
- Lukin, V.A. (2003). *Lingvo-semiotičeskie svojstva hudožestvennogo teksta, ego komponenty i parametry tipologiĉeskogo opredeleniâ*. Avtoref. dis. ... dok. filol. nauk. Orel. (Online) https://new-disser.ru/_avtoreferats/01002625508.pdf (доступ 3.12.2022) [Лукин, В.А. (2003). *Лингво-семиотические свойства художественного текста, его компоненты и параметры типологического определения*. Автореф. дис. ... док. филол. наук. Орел. (Online) https://new-disser.ru/_avtoreferats/01002625508.pdf (доступ 3.12.2022)].
- Rudenko, A.K. (2015). *Mysl'. Pauza. Mnogotoĉie*. (Online) <http://www.independent-academy.net/science/tetrad/16/rudenko.html#4> (доступ 15.08.2023) [Руденко, А. К. (2015). *Мысль. Пауза. Многоточие*. (Online) <http://www.independent-academy.net/science/tetrad/16/rudenko.html#4> (доступ 15.08.2023)].

- Šubinskij, V. (2003). *Dmitrij Bobyšev. Znakomstvo slov.* (Online) <https://magazines.gorky.media/km/2003/3/dmitrij-bobyshev-znakomstva-slov.html> (доступ: 3.12.2022) [Шубинский, В. (2003). *Дмитрий Бобышев. Знакомство слов.* (Online) <https://magazines.gorky.media/km/2003/3/dmitrij-bobyshev-znakomstva-slov.html> (доступ 3.12.2022)].
- Višnevskaa, G.M. (2012). *Literaturno-hudožestvennyj bilingvizm: lingvističeskaâ interpretaciâ (učebnoe posobie).* (Online) https://s.expeducation.ru/pdf/2012/2/2012_02_071.pdf (доступ 3.12.2022) [Вишневская, Г.М. (2012). *Литературно-художественный билингвизм: лингвистическая интерпретация (учебное пособие).* (Online) https://s.expeducation.ru/pdf/2012/2/2012_02_071.pdf (доступ 3.12.2022)].
- Walczak, B. (2014). *Trzy refleksje o dwujęzyczności.* (Online) <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/psj/article/view/619/541> (dostęp 3.12.2022).
- Zaharova, O.S. (2013). *K probleme sootnošeniâ ponâtij «okkazionalizm» i «potencial'noe slovo».* (Online) <http://ispan.waw.pl:8080/bitstream/handle/20.500.12528/505/document%2859%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (доступ 15.08.2023) [Захарова, О.С. (2013). *К проблеме соотношения понятий «окказионализм» и «потенциальное слово».* (Online) <http://ispan.waw.pl:8080/bitstream/handle/20.500.12528/505/document%2859%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (доступ 15.08.2023)].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 297

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.08>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and M. Noińska¹

Citation:

Noińska, M. (2023). Российско-украинская война в новогодних обращениях Анджея Дуды, Олафа Шольца и Владимира Путина в канун 2023 года. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 118–132.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.08>

Noińska, M. (2023). Rossijsko-ukrainskaâ vojna v novogodnih obrašeniâh Andžeâ Dudy, Olafa Šolca i Vladimira Putina v kanun 2023 goda. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 118–132.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.08>

РОССИЙСКО-УКРАИНСКАЯ ВОЙНА В НОВОГОДНИХ ОБРАЩЕНИЯХ АНДЖЕЯ ДУДЫ, ОЛАФА ШОЛЬЦА И ВЛАДИМИРА ПУТИНА В КАНУН 2023 ГОДА

MARTA NOIŃSKA

Uniwersytet Gdański / University of Gdansk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich / Institute of Russian and Eastern Studies
ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza 51 St., 80-308 Gdansk, Poland

Corresponding Author e-mail: marta.noinska@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1245-6633>

(nadesłano / received 21.09.2023; zaakceptowano / accepted 30.10.2023)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

The Russo-Ukrainian war in Andrzej Duda's, Olaf Scholz's, and Vladimir Putin's New Year addresses for 2023

The article contains a media linguistic analysis of the New Year addresses for 2023, delivered by Andrzej Duda, Olaf Scholz and Vladimir Putin, with the focus on the image of the Russo-Ukrainian war. Duda and Scholz described the Russian president as an aggressor and Ukraine as an independent nation, forced to defend itself. By contrast, Vladimir Putin presented the Russian Federation as a victim of the West, and Ukraine – as a part of Russia, ruled by the neo-Nazis. Such an image reflects imperialistic views that deny the existence of an independent Ukrainian nation. The resistance of Ukrainians to the Russian aggression has shown that the image created by Putin defies reality.

Keywords: media linguistics, media text, New Year address, Russo-Ukrainian war.

Abstrakt

Wojna rosyjsko-ukraińska w orędziach noworocznych Andrzeja Dudy, Olafa Scholza i Władimira Putina na 2023 rok

W artykule przeprowadzona została analiza mediolingwistyczna orędzi noworocznych Andrzeja Dudy, Olafa Scholza i Władimira Putina na 2023 rok, ze szczególnym uwzględnieniem obrazu wojny rosyjsko-ukraińskiej. Duda i Scholz opisali rosyjskiego prezydenta jako agresora, a Ukrainę jako niepodległy kraj, który został zmuszony do obrony swojej suwerenności. Z kolei Władimir Putin ukazał Federację Rosyjską jako ofiarę Zachodu, a Ukrainę – jako część Rosji rządzoną przez neonazistów. Taki obraz odzwierciedla poglądy imperialistyczne, które negują istnienie suwerennego narodu ukraińskiego. Opór Ukraińców wobec rosyjskiej agresji pokazuje, że wizja Putina nie jest zgodna z rzeczywistością.

Słowa kluczowe: mediolingwistyka, tekst medialny, orędzie noworoczne, wojna rosyjsko-ukraińska.

Введение

Телевизионные обращения политических лидеров к народу являются новогодней традицией и неотъемлемым элементом медиаландшафта во многих странах мира, в том числе в Польше, Германии и России. Новогоднее обращение главы государства/канцлера можно отнести к значимым ритуальным институциональным медиажанрам политической коммуникации (ср. Noińska 2020). Политики обычно подводят итоги прошедшего года и комментируют ситуацию в стране. Содержание новогодних поздравлений зачастую отражает позицию президента/канцлера и тем самым официальную позицию государства по отношению к актуальным событиям. В момент трансляции речей, т. е. 31 декабря 2022 года, полномасштабный вооруженный конфликт на территории Украины

длится уже почти год и трудно было предвидеть как его продолжительность, так и итоги. Российско-украинская война заняла важное место в речах, произнесенных 31 декабря 2022 года Анджеем Дудой, Олафом Шольцем и Владимиром Путиным. В настоящей статье представлен сопоставительный медиалингвистический анализ новогодних обращений лидеров Польши, Германии и России на 2023 г. Особое внимание уделяется образу российско-украинской войны.

Основные принципы медиалингвистических исследований

В рамках медиалингвистики тексты массовой коммуникации исследуются с учетом как языковых, так и экстралингвистических факторов. Данная субдисциплина языкознания характеризуется трансдисциплинарным подходом и применением разнообразных методов анализа, разработанных как в гуманитарных, так и в социальных науках (ср. Добросклонская 2008, Skowronek 2013).

Медиалингвистические исследования охватывают: описание влияния способов создания и распространения медиатекстов на их лингво-форматные особенности; вопросы их функционально-жанровой классификации; анализ фонологических, синтагматических и стилистических характеристик; рассмотрение интерпретационных свойств, культурных признаков, идеологической модальности и прагмалингвистической ценности (Таяпова и Бычковская 2014: 611).

Т.Г. Добросклонская наиболее эффективными и распространенными способами изучения медиаречи считает методы лингвистического анализа, контент-анализа, дискурсивного анализа, критической лингвистики (или риторической критики), когнитивного и лингвокультурологического анализа (Добросклонская 2008).

Л.Р. Дускаева отмечает, что в современных исследованиях учитываются следующие условия создания и функционирования медиатекста:

- а) вид профессиональной речевой деятельности;
- б) техническое средство, канал, время, продолжительность, место на журнальной полосе/ в составе программы, способы трансляции;
- в) целевая направленность;
- г) коммуникативный статус автора текста и адресата;
- д) нормы профессиональной, этической и правовой регуляции в выбранном поле (Дускаева 2018: 74).

Х. Штекль утверждает, что анализ медиатекстов наиболее полезен, когда ему сопутствует сравнительный аспект (например, разные языки, культуры, виды текстов) (Stöckl 2015: 50–51). В этой связи целесообразным кажется сравнение польского, немецкого и российского обращения на 2023 год. Вопрос российско-украинской войны, на котором сосредоточились лидеры, придает анализу особую актуальность.

Новогодние обращения на 2023 год как медиатексты²

В первую очередь проанализируем новогодние обращения с учетом условий создания и функционирования медиатекста, предложенных Л.Р. Дускаевой.

Вид профессиональной речевой деятельности

Новогоднее обращение президента/канцлера можно отнести к сфере профессиональной политической деятельности. Над его созданием работают спичрайтеры и PR-специалисты, а лидер страны произносит заранее приготовленную речь. Выступления записываются раньше в отличие от большинства политических речей, которые транслируются в прямом эфире и имеют более спонтанный характер.

Техническое средство, канал, время, продолжительность, место на журнальной полосе/в составе программы, способы трансляции

Новогоднее обращение предоставляет президенту/канцлеру возможность обратиться непосредственно к гражданам страны в высокорейтинговое время в эфире. Поздравления с наступающим 2023 годом в трех странах транслировались как государственным телевидением, так и другими телеканалами 31 декабря. В Польше выступление можно было посмотреть в 20:00 после главного выпуска новостей на первом канале (TVP 1) и TVP Polonia, а также TVN24³, в Германии – в 19:15 на ZDF и в 20:10 на телеканалах Das Erste, BR, HR, NDR, Radio Bremen TV, RBB, SR, SWR, WDR, Tagesschau 24, Phoenix⁴, в России же – в 23:50 во всех временных поясах на Первом канале, «Россия 1», НТВ, РЕН ТВ, «Известия» и других⁵.

Новогоднее обращение Анджея Дуды продолжалось 6 минут и 24 секунды, Олафа Шольца – 7 минут и 38 секунд, Владимира Путина же – 9 минут (14 минут 15 секунд, включая аудиовизуальные части – предшествующую и завершающую речь). Стоит отметить, что обычно речь президента Российской Федерации почти в два раза короче – длится всего 4–5 минут.

Телевидение является главным каналом передачи новогодних обращений, однако они присутствуют также в других средствах массовой информации: в газетах, на радио, на сайтах информационных телеканалов, официальных веб-страницах президента/ правительства и видеохостинге YouTube.

² Ср. Noińska 2020: 86–89, где дается общая характеристика новогодних обращений в Польше, Германии и России на материале речей 1990–2018 гг.

³ См: <https://www.telemagazyn.pl/> (архив), <https://tvn24.pl/polska/oredzie-prezydenta-andrzejadudy-na-nowy-rok-2023-6558965> (доступ 1.09.23).

⁴ <https://www.rnd.de/medien/olaf-scholz-neujahrsansprache-2022-des-bundeskanzlers-alle-sendetermine-ULVOG322HRCG5KMKMHPHCICYWA.html> (доступ 1.09.23)

⁵ См.: <https://iz.ru/1448435/2022-12-31/novogodnee-obrashchenie-putina-2023-gde-i-vo-skolkosmotret-onlain> (доступ 1.09.23).

Целевая направленность

Целью новогодних обращений является сплочение граждан страны вокруг общих целей и ценностей. В европейском культурном кругу наступление нового календарного года является социально значимым событием, которое ассоциируется с подведением итогов прошлого года, балансом успехов и неудач, представлением новых возможностей и выражением надежды на лучшее будущее. Политики сознательно используют возникающие в данном ситуационном контексте положительные эмоции, чтобы сблизиться с гражданами страны (ср. Czachur 2016: 73).

В обращениях в канун 2023 года традиционно присутствовали лексемы единения и инклюзивное «мы», а президенты призывали народ к единству и сплоченности, например:

*Jednak pomimo tej niepewności, pomimo tych licznych wyzwań i problemów, jako Polacy otworzyliśmy **nasze serca** i domy dla **naszych** sąsiadów w potrzebie. **Nie daliśmy się podzielić**, nie ulegliśmy rosyjskiej propagandzie i dezinformacji.*

***My Polacy** jesteśmy w Europie od ponad 1000 lat. **Mamy** wspaniałą historię, z której możemy być dumni. I **mamy** przed sobą wielką przyszłość. W rozpoczynającym się 2023 roku **możemy osiągnąć sukces** jako państwo i jako społeczeństwo. Ale **musimy** ze sobą **współpracować**.*

Вместе строим и созидаем.

***Мы** всегда знали, а сегодня вновь убеждаемся, что суверенное, независимое, безопасное будущее России зависит только **от нас**, от **нашей** силы и воли.*

***Мы все вместе** создали надёжный запас прочности.*

*Liebe Mitbürgerinnen und Mitbürger, **unser Zusammenhalt** ist **unser** größtes Pfund. Darum wünsche ich **uns** am Beginn dieses neuen Jahres eines: Bleiben **wir** dem Weg treu, den **wir** im vergangenen Jahr eingeschlagen haben! Gehen **wir** ihn mutig weiter!*

*Vor allem aber: **Halten wir** auch im kommenden Jahr **zusammen** – zwischen München und Wilhelmshaven, zwischen Schwarzheide in der Lausitz und Köln im Rheinland!*

В речах лидеры четко определили свою позицию по отношению к вооруженному конфликту на территории Украины, подвели итоги уходящего года и поздравили граждан с наступающим Новым годом.

Коммуникативный статус автора текста и адресата

Жанр новогоднего обращения, как известно, имеет монологический характер. Адресант является важной политической фигурой, а речь нацелена на массового адресата без определенной политической принадлежности.

Анджей Дуда, Олаф Шольц и Владимир Путин воспринимаются как авторы обращений. А.П. Чудинов утверждает, что в случае политической коммуникации политик, который произносит или подписывает своей фамилией текст, считается его автором и берет за него ответственность, несмотря на то, что тексты выступлений и статей часто создают PR-специалисты (Чудинов 2012а: 54).

При подготовке выступлений политики учитывают ожидаемую реакцию реципиентов. Новогоднее обращение нацелено прежде всего на граждан страны (в том числе журналистов, комментирующих обращения в СМИ). М.В. Гаврилова отмечает, что

Выступление президента всегда рассчитано на коллективного и массового адресата, поскольку оно является достоянием широкой аудитории, будет опубликовано в газетах, показано в теленовостях и т. п. (Гаврилова 2013: 15).

Политические лидеры являются активными, телезрители, как правило, пассивными участниками коммуникации. Некоторые интернет-пользователи могут стать активными участниками коммуникации благодаря возможности комментировать речь политического лидера. Однако стоит отметить, что большинство адресатов во всех рассматриваемых нами странах – это телезрители. Более того, возможность оставить комментарий под новогодним обращением, как и многими другими официальными записями политических лидеров, часто блокируется даже на видеохостинге YouTube. Несмотря на это, доступные комментарии позволяют сделать некоторые выводы о восприятии политических речей зрителями и являются интересным материалом для анализа.

Нормы профессиональной, этической и правовой регуляции в выбранном поле

Высокий статус президента и канцлера предусматривает официальность общения и соблюдение высокой культуры речи в случае заранее подготовленных выступлений. Новогодние обращения в Польше, Германии и России имеют определенную структуру, а их текст написан на литературном языке. Политики говорят в умеренном темпе, четко произнося слова.

Невербальные элементы новогодних обращений на 2023 год

Изучая телевизионные политические выступления, стоит обратить внимание не только на вербальную составляющую, но и на организацию пространства, а также одежду и жесты оратора, так как они влияют на восприятие речи аудиторией. Прежде чем приступить к описанию содержания речей сосредоточимся на невербальных элементах анализируемых новогодних обращений.

Для рассматриваемого жанра характерно употребление узнаваемых всеми гражданами символов государственности для того, чтобы вызвать патриотические чувства. Политики в Польше, Германии и России всегда записывают новогоднее обращение в традиционно элегантной одежде – костюме, белой рубашке и галстуке, что придает выступлению праздничный и официальный характер.

Олаф Шольц, одетый в серый костюм, белую рубашку с серым галстуком, произнес речь как обычно, сидя за письменным столом в Здании Ведомства (рис. 3). Рядом с ним были размещены два флага – Германии и Евросоюза, при этом первый был более заметен и находился ближе канцлера. На заднем плане,

за спиной политика, на фоне ночного неба виден был Рейхстаг с подсветкой и развевающимися на ветру немецкими флагами, а перед зданием – украшенная ель, ассоциирующаяся с Рождеством и Новым годом. Рейхстаг – это узнаваемый гражданами символ власти и воссоединения Германии. Такая организация пространства ассоциируется с традицией новогоднего обращения в Германии и усиливает перлокутивный эффект речи – чувство единства с согражданами, лидером и страной.

Обращение Шольца снималось в двух ракурсах. В первом неподвижные ладони канцлера (правая рука с кольцом на левой руке) были видны на письменном столе на протяжении всего выступления. Во втором – ладони полностью исчезали. Канцлер вообще не жестиковировал, а его мимика была сдержанной. Из-за полного отсутствия жестикации речь казалась более монотонной и искусственной.

Анджей Дуда, в свою очередь, выступил в черном костюме, белой рубашке с синим галстуком, стоя за черной трибуной с гербом Польши на фоне празднично украшенной елки и трех флагов: Евросоюза, Польши и НАТО (рис. 1, 2). Последний никогда не появлялся в новогодних обращениях польских президентов, что придавало ему особое значение – его присутствие однозначно показало позицию страны по отношению к текущему вооруженному конфликту. Поздравление снималось в двух ракурсах, причем на втором видны только 2 флага – Польши и НАТО. Можно заметить, что белая рубашка и синий галстук президента соответствовали цветам флага Альянса. Как обычно, на пиджаке президента вышит был польский флаг, подчеркивающий патриотизм лидера. Ладони Дуды были спрятаны за трибуной, однако во время жестикации на экране появлялись одна или обе руки президента. Дуда умело использовал жесты, подчеркивая важные фрагменты речи и соответственно подбирал мимику (серьезный вид, когда обсуждал войну, улыбка во время пожеланий).

Рис. 1 и 2. Новогоднее обращение Анджея Дуды.

Источник: <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/oredzie-noworoczne-prezydenta-andrzeja-dudy,62800>

Организация пространства в новогоднем обращении Путина была необычной, на что обратили внимание как журналисты, так и интернет-пользователи. Следует отметить, что президент России обычно произносил новогоднее обращение на улице на фоне стен Кремля, и был одет в черное пальто и белую рубашку с красным галстуком (ср. Śladkiewicz, Noińska 2021: 203). В канун 2023

Рис. 3. Новогоднее обращение Олафа Шольца,
Источник: <https://www.tagesschau.de/multimedia/video/video-1134775.html>

Рис. 4. Новогоднее обращение Владимира Путина.
Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=S3ymV12xybA>

года Путин выступил в черном костюме и белой рубашке с серым галстуком, стоя на фоне одетых в боевые формы солдат из разных регионов России (рис. 4). В помещении полностью отсутствовали символы Нового года. Такое решение поставило вооруженный конфликт в центр внимания. Примечательно, что головы военнослужащих в последнем ряду не попали в кадр, что было замечено зрителями-комментаторами и интерпретировалось как отсутствие уважения к солдатам и гражданам. Интернет-пользователи и журналисты нашли снимки блондинки, стоявшей во время обращения в первом ряду в боевой форме, в разных ролях на нескольких мероприятиях, в которых участвовал президент. Это показывает, что близость президента и обычных граждан, показываемая в СМИ, в большой мере инсценирована.

Невербальное поведение Путина, мимика и жесты были сдержанными, что характерно для новогодних выступлений этого политика (ср. Śladkiewicz, Noińska 2021: 202). Несколько раз во время речи Путин прочистил горло, что могло ассоциироваться с плохим состоянием здоровья. С одной стороны, кажется неожиданным, что при обработке материала эти звуки не были убраны. С другой стороны, данное решение придавало речи аутентичность.

Отметим, что в российском обращении традиционно присутствовала вступительная и заключающая аудиовизуальная часть (подробный анализ данной части Noińska 2023: 78–81). В начале в сопровождении фанфар показаны были освещенные храмы Кремля и развевающийся на ветру государственный флаг на крыше Большого кремлевского дворца. В заключение речи куранты на Спасской Башне выбили полночь, а потом на фоне ночных видов исторических достопримечательностей Москвы прозвучал национальный гимн Российской Федерации. В конце на экране появилась надпись «С Новым 2023 годом!».

В аудиовизуальной части российского обращения используются разные семиотические ресурсы как акустические (бой курантов, гимн, фанфары), так и визуальные (например, анимационная надпись, кадры со знаками-артефактами, например, с соборами Кремля, Храмом Василия Блаженного, памятником Владимиру Великому). Кажется, что богатство и разнообразие знаков связано с желанием представить Россию как сильную и мощную страну с огромной культурной традицией. В обращениях Анджея Дуды и Олафа Шольца в канун 2023 года вступительная/заключающая аудиовизуальная часть, акустические знаки и визуальные эффекты полностью отсутствовали.

Как видим, российско-украинский конфликт повлиял больше всего на невербальную составляющую обращения Владимира Путина, которое визуально было совершенно не похожим на предыдущие выступления президента и сосредоточило внимание зрителей на вооруженном конфликте, а не праздновании наступающего Нового года. В случае польского обращения, новыми элементами стали трибуна и флаг НАТО, которые придали серьезности произносимой речи. Флаг НАТО послужил также символом единства с Североатлантическим альянсом. В невербальном слое обращения канцлера Германии отсутствовали новые элементы.

Если говорить о поведении политиков, то по сравнению с Олафом Шольцем и Владимиром Путиным как жесты, так и мимика польского президента были более выразительными: Дуда улыбался во время пожеланий; употреблял жесты-иллюстраторы и жесты-аффекторы в важных моментах выступления для большей убедительности речи; говоря о проблемах и трудностях, принимал серьезный вид. В то же время Шольц и Путин практически не жестикулировали и не показывали эмоции. Невербальное поведение политиков было типичным для них и связано скорее всего с их идиостилиями.

Образ российско-украинской войны в обращениях

2022 год отличался от многих предыдущих наличием вооруженного конфликта в центре европейского континента, что отразилось на содержании анализируемых речей. В начале своих обращений все лидеры подчеркнули исключительность данного времени. При этом Анджей Дуда и Олаф Шольц непосредственной причиной волнений и проблем назвали российско-украинскую войну.

Анджей Дуда начал свою речь с темы боевых действий в Украине. В первой части своего выступления польский президент употребил слово «война» трехкратно и сравнил текущий вооруженный конфликт, происходящий рядом с польской границей, со второй мировой войной. Польский президент противопоставил независимую и демократическую Украину brutальной российской агрессии. Наблюдается перечисление негативных явлений, связанных с боевыми действиями – смерть, боль, страдание:

Żyjemy w niebezpiecznych czasach. Za naszą wschodnią granicą toczy się pełnoskalowa wojna. Nie było takiej w Europie od zakończenia II wojny światowej. Brutalna rosyjska agresja na niepodległą i demokratyczną Ukrainę przyniosła śmierć, ból i cierpienie. To wojna, której wciąż nie widać końca.

В дальнейшем Дуда отметил, что поляки непосредственно сталкиваются с человеческими трагедиями, помогая беженцам из Украины. Президент отметил, что и экономические последствия войны затрагивают Польшу (энергетический кризис, рост цен, замедление экономики), при этом он однозначно назвал виновного – империалистическую политику путинской России.

Анджей Дуда поблагодарил всех, кто помог беженцам из Украины. Он обратил внимание на то, что поляки проявили сплоченность и не подверглись российской пропаганде и дезинформации.

Wszyscy wspaniale zdaliśmy w 2022 roku egzamin z człowieczeństwa, solidarności i patriotyzmu. [Мы все блестяще сдали экзамен на человечность, солидарность и патриотизм в 2022 году].

Этими словами Дуда сослался на традиционные общечеловеческие ценности, употребил метафору (жизнь – это школа, где сдаются экзамены), что придало речи пафосности.

Тематической доминантой обращения польского президента и ключевым словом стала безопасность. Лексема «bezpieczeństwo» повторяется в нем десять раз, что хорошо иллюстрируют данные фрагменты:

*Dzisiaj absolutnie najważniejszą polską sprawą jest **bezpieczeństwo**. **Bezpieczeństwo** Polski, **bezpieczeństwo** Polek i Polaków.*

I chciałem Państwa z całą mocą zapewnić, że Polska jest bezpieczna!

*Będę robił wszystko, aby w rozpoczynającym się właśnie 2023 roku to **bezpieczeństwo** wzmocnić. Zarówno **bezpieczeństwo** militarne – stąd bezprecedensowy wzrost wydatków na rozwój i modernizację naszej armii, stąd ogromne zakupy – **bezpieczeństwo** wewnętrzne i **bezpieczeństwo** naszych granic.*

Кроме повторов, усиливающих воздействие речи, употребляются и сильные эпитеты – «абсолютно важнейший», «беспрецедентный», «огромный».

Дуда обратил внимание на принадлежность Польши к Североатлантическому альянсу и Европейскому союзу, а также выразил желание поиска компромисса в спорах с ЕС.

Глава государства упоминал также гибридную атаку на польскую границу, которая была своего рода введением в конфликт в Украине.

В конце выступления президент призвал нацию к сплоченности и сотрудничеству, а также поздравил граждан с Новым годом.

Олаф Шольц, как и Анджей Дуда, посвятил первую часть обращения текущему вооруженному конфликту. Канцлер привел дату 24 февраля, когда российские ракеты ударили по украинским городам, и назвал вооруженный конфликт империалистической, захватнической войной Путина:

In keinem Jahresrückblick fehlen die Bilder des 24. Februar, als im Morgengrauen die ersten russischen Raketen in Kiew, Charkiw, Odessa und anderen ukrainischen Städten einschlugen. Putin führt einen imperialistischen Angriffskrieg, mitten in Europa.

Глава правительства подчеркнул также, что вооруженный конфликт повлиял не только на ситуацию в Украине, но и на экономическую обстановку в Германии – высокие цены бензина, электричества и газа.

Шольц отметил и более положительные моменты развития событий 2022 года – невыполнение плана быстрого захвата Украины Путиным и защиту украинцами родины при поддержке других стран, в том числе Германии. Стоит обратить внимание на употребление метонимии: Путин здесь становится синонимом российского государства. Более того, канцлер использует действительный залог, чтобы показать, что Путин является активной стороной спора:

Putin führt einen imperialistischen Angriffskrieg, mitten in Europa. // Putin hat die Ukraine eben nicht in wenigen Tagen überrannt, wie er geplant hatte.

Такой подбор слов наводит на мысль то, что виноват именно Путин, а не все граждане страны. Шольц пообещал в дальнейшем поддерживать Украину и отметил, что Евросоюз и НАТО проявили сплоченность и давно не были так едины.

Канцлер напомнил, что Германия не позволила шантажировать себя, когда Россия летом «перекрыла вентиль» (*Russland im Sommer den Gashahn zuge dreht hat*). Глава правительства употребил персонификацию и криминальную метафору – Россия представлена как преступник-шантажист, а Германия – вынужденная защищаться жертва.

Канцлер привел введение в строй первого плавающего терминала для приема газа в Вильгельмсхафене на Северном море и объявил, что в ближайшем будущем похожие терминалы будут открыты в других немецких городах, что должно помочь Германии стать независимой от российского газа. Канцлер поблагодарил граждан за бережливость, которая помогла пережить зиму во время энергетического кризиса.

Глава правительства отметил, что в Германии в 2022 году работало 29 миллионов добровольцев и рассказал о помощи немецких граждан беженцам из Украины. Шольц назвал такие ценности, как «отзывчивость» и «сострадание» (*Hilfsbereitschaft, Mitgefühl*). Политик подчеркнул, что помощь нуждающимся украинцам делает ФРГ более гуманной страной: *Das macht unser Land zu einem menschlicheren Land.*

В своем выступлении канцлер коснулся также темы инноваций, разрабатываемых немецкими инженерами и перечислил положительные характеристики Германии, называя ее мощной страной (*ein starkes Land*), которая энергично и быстро движется к хорошему, безопасному будущему; сплачивается в трудные времена и заботится о всех жителях независимо от их происхождения:

Ein starkes Land. Ein Land, das mit Tatkraft und Tempo an einer guten, sicheren Zukunft arbeitet. Ein Land, das sich unterhakt, gerade in schweren Zeiten. Ein Land, in dem wir niemanden zurücklassen – egal ob in der Stadt oder auf dem Land, ob alt oder jung, ob gut situiert oder weniger wohlhabend, ob hier geboren oder erst später hierhergekommen.

В вышеприведенном фрагменте Шольц использовал анафору, синтаксический повтор, антонимы и аллитерацию (*mit Tatkraft und Tempo, weniger wohlhabend*), которые повышают воздействующий потенциал речи.

Глава правительства упомянул меры финансовой поддержки населения, направленные на облегчение немцам пережить последствия кризиса, вызванного резким ростом цен.

В конце обращения канцлер призвал народ к единству и пожелал хорошего 2023 года.

Владимир Путин, в свою очередь, в начале своей речи говорил более энигматично, употребляя многие эпитеты и ссылаясь на ценности («любовь к близким», «мужество, «верность», «преданность Отечеству»). Президент употребил малоконкретные слова, например, «события», «решения», «шаги», не называя при этом определенных действий и избегая произнесения слов «конфликт» и «война»:

Это был год трудных, необходимых решений, важнейших шагов к обретению полного суверенитета России и мощной консолидации нашего общества. [...] Это был год поистине поворотных, судьбоносных событий. Они стали тем рубежом, который закладывает основу нашего общего будущего, нашей истинной независимости.

Стоит обратить внимание, что Путин говорил о приобретении суверенитета и независимости Россией, несмотря на то, что страна является независимой уже многие годы. Политик и в предыдущих выступлениях пытался «перевернуть» действительность, представляя Россию как жертву в ситуации угрозы.

В обращении используется гиперболизация действий украинцев и западных стран и эвфемизация собственных действий. Путин демонизировал украинцев, именуя их неонацистами и обвиняя их в «откровенно террористических действиях». Политик употребил лексему «война» в контексте санкций – «нам была объявлена настоящая санкционная война», в то время как спровоцированную

Россией войну называл специальной военной операцией, целью которой является защита граждан, а аннексию Крыма определил как «крымские события».

В новогоднем выступлении акт агрессии против соседнего государства был представлен как акт самообороны с целью легитимизировать вооруженный конфликт и добиться поддержки граждан. Запад был представлен как лживый манипулятор, который обманул Россию и постоянно готовился к агрессии. Путин персонифицировал государства и описал Запад как нечестного лгуна, а Россию – как его жертву. Поддержка Украины, по его мнению, должна была привести к расколу России. Президент использовал наречия, чтобы усилить негативный образ врага, например, «всемерно поощряли»; «цинично используют».

Глава государства представил Украину как часть России, в судьбу которой западные страны не имеют права вмешиваться, например:

За это сегодня мы и сражаемся, защищаем наших людей на наших же исторических территориях в новых субъектах Российской Федерации.

В обращении Путин перечислил характеристики россиян, которые были особенно важны в прошлом году: «милосердие», «солидарность», «деятельная отзывчивость», «чуткость», «ответственность», «добросердечие». Перечисление общечеловеческих ценностей, придает речи торжественность и пафосность.

Президент также выразил глубокие соболезнования семьям погибших солдат и пообещал им поддержку. В последней части выступления традиционно поблагодарил сотрудников служб безопасности и здравоохранения, поделился размышлениями о волшебстве Нового года и поздравил россиян.

Во всех проанализированных нами речах использовались элементы, типичные для жанра новогоднего поздравления: формулы обращения, характерные для новогодних поздравлений (*Szanowni Państwo! Drodzy Rodacy!; Liebe Mitbürgerinnen und Mitbürger!; Уважаемые граждане России! Дорогие друзья!*), подведение итогов уходящего года, призывы к единству и пожелания на Новый год. Для усиления персуазивного эффекта речей лидерами государств употреблялись в том числе инклюзивное «мы», лексемы единения, сильные эпитеты, слова с эмоциональной окраской, персонификация и метафоры.

В обращениях присутствовал четкий образ врага: в случае польской и немецкой речи – империалистическая политика Владимира Путина, в российском поздравлении же – коллективный Запад, НАТО и все противники войны в Украине. Все три политика рассматривали конфликт как противостояние Запада и России. Использование оппозиции «свои – чужие» имеет сильный воздействующий эффект и ее экспликация является приемом, часто применяемым в политическом дискурсе.

Подводя итоги, отметим, что российско-украинская война описывалась Дудой и Шольцем похожим образом: Путин и политика России были представлены как активный агрессор, а Украина как независимая страна, которая вынуждена защищать себя и свой суверенитет. Оба лидера упомянули экономические последствия для собственных государств и подчеркивали принадлежность к НАТО и ЕС, представляя их как залог безопасности. Обоими политиками был

приведен опыт помощи жертвам конфликта – беженцам из зон, охваченных боевыми действиями.

Владимир Путин предоставил совершенно другой образ конфликта, в котором Россия якобы является жертвой Запада, а Украина – частью России, захваченной неонацистами. Такой образ свидетельствует об империалистическом мировоззрении, не учитывающем права украинцев на существование как независимого народа. Решительное сопротивление украинцев российской агрессии показало, что изображенная Путиным картина не соответствует действительности.

Выводы

В 2023 году в новогодних обращениях Анджея Дуды, Олафа Шольца и Владимира Путина резко отразилась социально-политическая обстановка. В момент трансляции речей война России с Украиной, влияющая на экономику всех трех стран, длилась почти год и можно было предположить, что она быстро не закончится. Вооруженный конфликт и его последствия заняли центральное место во всех анализируемых речах.

Как и ожидалось, заметен контраст в представлении российско-украинской войны лидерами. Дуда и Шольц говорили о полномасштабной войне и варварской российской агрессии, Путин же – о специальной военной операции и защите суверенитета России. Президент Польши и канцлер Германии описывали Россию как агрессора, российский же глава государства – как жертву. В новогодних посланиях польского президента и немецкого канцлера империалистическая политика России была повергнута критике, а действия Путина представлены как причина экономических проблем в Польше и Германии. Олаф Шольц и Анджей Дуда подчеркивали сплочение стран Североатлантического альянса и Европейского союза во время конфликта и четко выразили поддержку украинской стороны. Польский и немецкий лидеры подчеркнули также беспрецедентную помощь, оказанную в 2022 году беженцам из Украины гражданами Польши и Германии.

Библиография / References

- Čudinov, A. (2012). Diskursivnye karakteristiki političeskoj komunikacii. *Političeskaâ lingvistika*, 2(40): 53–59 [Чудинов, А. (2012). Дискурсивные характеристики политической коммуникации. *Политическая лингвистика*, 2(40): 53–59].
- Czachur, W. (2016). *Inscenizowanie bliskości w polskich i niemieckich orędziach noworocznych. Przyczynęk do lingwistyki kulturowej i międzykulturowej*. W: Górniewicz, J., Marczuk, B., Piechnik, I. (Red.). *Études sur le texte dédiées à Halina Grzmił-Tylutki*. Kraków: Biblioteka Jagiellońska: 73–96.
- Dobrosklonskaâ T.G. (2008). *Medialingvistika: sistemnyj podhod k izučeniû âzyka SMI*. Moskva: Flinta; Nauka [Добросклонская Т.Г. (2008). *Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ*. Москва:Фланта; Наука]. <http://www.ffl.msu.ru/research/publications/dobrosklonskaya/dobrosklonskaya-medialingvistika.pdf> (доступ 21.09.23).

- Duskaeva, L. (Red.). (2018). *Medialingvistika v terminah i ponâtiâh*. Moskva: Flinta [Дускаева, Л. (Ред.) (2018). *Медиалингвистика в терминах и понятиях*. Москва: Флинта].
- Gavrilova, M. (2004). *Kognitivnye i ritoricheskie osnovy prezidentskoj reči: na materiale vystuplenij V.V. Putina i B.N. Elčina*. Sankt-Peterburg: Filologičeski : fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta [Гаврилова, М. (2004). *Когнитивные и риторические основы президентской речи: на материале выступлений В.В. Путина и Б.Н. Ельцина*. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета].
- Noińska, M. (2020). *Novogodnee obrašenie lidera gosudarstva kak ritual'nyj žanr mediadiskursa na materiale rossijskih, nemeckih i poľskih vystuplenij: medialingvističeskij analiz*. Gdańsk; Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [Noińska, M. (2020). *Новогоднее обращение лидера государства как ритуальный жанр медиадискурса на материале российских, немецких и польских выступлений: медиалингвистический анализ*. Gdańsk; Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego].
- Noińska, M. (2023). Zmiany w dyskursie prezydenckim w świetle estetyki mediów (ostatnie orędzie noworoczne rosyjskiego przywódcy). *Przegląd Rusycystyczny*, 3(183): 72–92.
- Sładkiewicz, Ż., Noińska, M. (2021). Intersemiotyczna analiza komunikatów medialnych (orędzia noworoczne Władimira Putina i Wołodymira Zelenskigo na 2021 rok). *Przegląd Rusycystyczny*, 4(176): 190–221.
- Taúpova, O.I., Byčkovskaâ, N.V. (2014). Medialingvistika kak sovremennoe naučnoe napravlenie. *Rossijskij gumanitarnyj žurnal*, t. 3, № 1: 610–617 [Таюпова, О.И., Бычковская, Н.В. (2014). Медиалингвистика как современное научное направление. *Российский гуманитарный журнал*, т. 3, № 1: 610–617].
- Stöckl, H. (2015). Mediolingwistyka. O statusie i metodach (nadal) konstytuującej się dziedziny badawczej. *Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs*, 8: 37–61.
- Skowronek B. (2013). *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*. Kraków: Universitas.

Новогодние обращения

- <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/oredzie-noworoczne-prezydenta-andrzeja-dudy,62800> (доступ 1.02.23)
- <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/neujahrsansprache-2023-2156084> (доступ 1.02.23)
- <https://www.tagesschau.de/multimedia/video/video-1134775.html> (доступ 1.07.23)
- <https://www.youtube.com/watch?v=S3ymV12xybA> (доступ 1.02.23)
- <http://kremlin.ru/events/president/news/70315> (доступ 1.02.23)

Время в эфире

- <https://www.rnd.de/medien/olaf-scholz-neujahrsansprache-2022-des-bundeskanzlers-alle-sendetermine-ULVOG322HRCG5KLMHPHCICYWA.html> (доступ 1.09.23)
- <https://www.telemagazyn.pl/> (архив) (доступ 1.09.23)
- <https://tvn24.pl/polska/oredzie-prezydenta-andrzeja-dudy-na-nowy-rok-2023-6558965> (доступ 1.09.23)
- <https://iz.ru/1448435/2022-12-31/novogodnee-obrashchenie-putina-2023-gde-i-vo-skolko-smotret-onlain> (доступ 1.09.23)

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 298

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.09>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and Żanna Sładkiewicz¹

Citation:

Sładkiewicz, Ż. (2023). Rola dysfemizmów w kreowaniu obrazu rzeczywistości wojennej: pragmalingwistyczna analiza rosyjskiego dyskursu medialnego na temat wojny w Ukrainie. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 133–148.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.09>

ROLA DYSFEMIZMÓW W KREOWANIU OBRAZU RZECZYWISTOŚCI WOJENNEJ: PRAGMALINGWISTYCZNA ANALIZA ROSYJSKIEGO DYSKURSU MEDIALNEGO NA TEMAT WOJNY W UKRAINIE

ŻANNA SŁADKIEWICZ

Uniwersytet Gdański / University of Gdansk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich / Institute of Russian and Eastern Studies

ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza 51 St., 80-308 Gdansk, Poland

Corresponding Author e-mail: zanna.sladkiewicz@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7237-5328>

(nadesłano / received 12.09.2023; zaakceptowano / accepted 4.10.2023)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

The role of dysphemisms in creating the image of war reality: A pragmalinguistic analysis of the Russian media discourse about the war in Ukraine

The article is devoted to the role of dysphemisms in shaping the image of the enemy in contemporary Russian discourse. It aims to present the pole of valuation and reality creation in media narration regarding the war in Ukraine, which stands in contrast to euphemization. The euphemistic-dysphemistic instruments in media communication corresponds to the agonistic nature of political discourse. The narrative of the official Russian media about the “special operation” is based on the use of expressive evaluative vocabulary, which contributes to the creation of the image of military operations in an appropriate convention, and a clear polarization of Us versus Them. The frequent use of dysphemisms is a clear way to dehumanize the political opponent, and morally exclude thinking about war as a reprehensible act.

Keywords: dysphemism, dehumanization, political discourse, discourse about war, war narrative, Russian propaganda.

Abstrakt

Rola dysfemizmów w kreowaniu obrazu rzeczywistości wojennej: pragmalingwistyczna analiza rosyjskiego dyskursu medialnego na temat wojny w Ukrainie

Artykuł poświęcony jest roli dysfemizmów w kształtowaniu obrazu wroga we współczesnym dyskursie rosyjskim. Jego celem jest przedstawienie opozycyjnego do eufemizacji biegun wartościowania i kreowania rzeczywistości w narracji medialnej na temat wojny w Ukrainie. Eufemistyczno-dysfemistyczne instrumentarium w komunikowaniu medialnym odpowiada agonistycznej istocie dyskursu politycznego. Narracja oficjalnych rosyjskich mediów na temat „operacji specjalnej” opiera się na użyciu wyrazistego słownictwa wartościującego, które przyczynia się do kreowania obrazu działań wojennych w odpowiedniej konwencji oraz wyraźnej polaryzacji „swoich” i „obcych”. Nagminne używanie dysfemizmów jest jawnym sposobem dehumanizacji przeciwnika politycznego i moralnego wyłączenia myślenia o wojnie jako czynności karygodnej.

Słowa kluczowe: dysfemizm, dehumanizacja, dyskurs polityczny, dyskurs o wojnie, narracja wojenna, propaganda rosyjska.

Możemy sobie z nich pokpiwać, nazywać ich „gnojkami”, odczłowieczać ich; lecz gdy udało się nam tego dokonać, strzeżmy się – ponieważ łatwiej nam teraz ranić i zabijać „podludzi” niż ranić i zabijać takich samych ludzi jak my.
Elliot Aronson (2009: 226)

Narratywy wojenne rosyjskiej propagandy

Prowadzenie wojny Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie uzasadniane i usprawiedliwiane jest przez rozbudowany aparat propagandowy, sownie finansowany przez Kreml² i wykorzystywany do zdobycia i utrzymania poparcia milionów Rosjan. W dobie wojny kremlowska propaganda przybrała charakter totalny – przekaz rządowych mediów został całkowicie zdominowany przez tematykę wojenną i skoordynowany z przekazem administracji. Państwowe media w Rosji uzyskały monopol na relacjonowanie wydarzeń w Ukrainie, ponieważ wraz z początkiem inwazji nieliczne niezależne źródła funkcjonujące dotąd w Rosji zmuszono do likwidacji bądź zawieszenia działalności w kraju (Chawryło 2022).

Modelowaniu i utrwaleniu refleksji nad wojną w kluczu odpowiadającym władzom Federacji Rosyjskiej służą stosowne ideologiczne praktyki narracyjne, które: 1) koncentrują uwagę na określonych typach wydarzeń oraz ich konkretnych przyczynach i skutkach; 2) tworzą tożsamości społeczne, które kształtują motyw i cele; 3) utrwalają normy społeczne, uzasadniają potrzebę sankcji dla tych, którzy nie przestrzegają ustalonych norm i itp. (Akerlof, Snower 2015: 59). Analitycy niekomercyjnej organizacji badawczej RAND, Christopher Paul i Miriam Mathews (2016), scharakteryzowali rosyjski model propagandy nadając mu określenie „wąż strażacki fałszu” („Firehose of Falsehood”) i podkreślając takie jego cechy, jak duża liczba kanałów i komunikatów, rozpowszechnianie półprawd i kłamstw, a także ciągłość, nielogiczność i wielokrotna powtarzalność pewnych narracji, co decyduje o jej skuteczności³. Zdaniem Dmytro Zolotukhina, wysoki poziom efektywności rosyjskiej propagandy i dezinformacji zapewnia właśnie powtarzalność narracji w mediach porównywalna do produkcji seriali. Najpopularniejsze schematy ujęte zostały w „Białej Księdze” specjalnych operacji informacyjnych wobec Ukrainy w latach 2014–2018 (Zolotukhin 2020: 6–7).

Po inwazji na Ukrainę narracja prorządowych mediów rosyjskich objęła kilka tez (por.: Chawryło 2022):

1. Celem Rosji jest obrona ludności rosyjskojęzycznej w Donbasie, która była prześladowana przez osiem lat – w wyniku rozpętanego przez reżim w Kijowie „ludobójstwa”.

² W roku 2022 na funkcjonowanie mediów ogółem przeznaczono z budżetu państwa ponad 115 mld rubli (1,5 mld dolarów). Według danych Ministerstwa Finansów w I kwartale 2022 r. realne wydatki z budżetu federalnego na państwowe media wzrosły niemalże o 200% w stosunku do I kwartału roku 2021 (*Экономическая экспертная группа, www*).

³ Czytaj też: „Nowa rosyjska propaganda bawi, dezorientuje i szokuje odbiorców” (Bertolin 2015: 10).

2. Rosja prowadzi na Ukrainie „wojskową operację specjalną”, a nie wojnę. Z tą tezą wiąże się penalizacja słów „wojna” i „inwazja” w kontekście konfliktu zbrojnego w Ukrainie.
3. Prawdziwym wrogiem Rosji, odpowiedzialnym za eskalację sytuacji na Ukrainie, jest Zachód («коллективный Запад») rozumiany jako NATO z USA na czele, który na Ukrainie, z daleka od własnych granic, próbuje doprowadzić do rozpadu Rosji.
4. W opinii Kremla na Ukrainie odrodził się zwalczany podczas II wojny światowej faszyzm. Dzięki tej historycznej paraleli walka z Ukrainą przedstawiana jest jako kontynuacja misji ojców i dziadów, walka egzystencjalna z absolutnym złem (Rogoża, Domańska 2021).
5. Moskwa, inicjując „operację”, ubiegła ukraiński atak na Donbas, a władze Ukrainy przygotowywały się do wielkiej wojny z Rosją, opracowując na tę okazję broń biologiczną pod egidą USA oraz dążąc do odbudowy arsenału jądrowego. Sprowokowana przez reżim kijowski operacja militarna ma więc charakter obronny, a tym samym jest moralnie uzasadniona.

Nadmienię, iż da się zaobserwować ewolucję tez propagandowych modyfikowanych zgodnie z dynamiką wydarzeń na froncie. W pierwszych tygodniach wojny stosowano wyraźne rozgraniczenie, kto jest wrogiem na Ukrainie, głosząc, że reżim w Kijowie zasługuje na obalenie „z chirurgiczną precyzją”, podczas gdy ludność cywilna, bliska Rosji kulturowo i językowo, jest jej przychylna i czeka na „wyzwolenie”, natomiast w miarę upływu czasu i w obliczu braku oczekiwanego szybkiego zwycięstwa Rosji zaczęła dominować teza, że cała ludność Ukrainy zasługuje na denazyfikację nawet najbardziej brutalnymi metodami (Pogorilko 2022).

Eksplikacja strategii gloryfikacji–dyskredytacji w kontekście binarnej kategorii „swój–obcy”

Przekaz oficjalnych mediów Federacji Rosyjskiej na temat „operacji specjalnej” opiera się na użyciu wyrazistego słownictwa wartościującego, które przyczynia się do kreowania obrazu działań wojennych w odpowiedniej konwencji oraz wyraźnej polaryzacji „swoich” i „obcych”. Owa dychotomia jest niezbędna do uporządkowania wiedzy o świecie i określenia swojego w nim miejsca, uczestniczy w kształtowaniu zbiorowej samoświadomości (zob. Telus 2000: 253). Grupy społeczne są organizowane w oparciu o wspólne interesy i systemy wartości, przy czym wartości swojej grupy uznaje się za prawdziwe, a „obce” postrzega się jako przeszkodę w realizacji własnych interesów. W rezultacie dochodzi do dyskursywnego gloryfikowania własnej grupy, realizowana jest strategia „upplay” według terminologii Charlesa Larsona (1995: 15–22). Owa uniwersalna opozycja jest szczególnie widoczna w dyskursach antagonicznych, m.in. w militarnym. Podniesienie prestiżu swojej grupy poprzez dyfamację (zniesławienie) przeciwnika jest tradycyjną metodą walki politycznej. Przejawami orientacji dyskursu na binarną zasadę podziału świata są takie cechy jak: polaryzacja ocen (*sprawca–ofiara, zło–dobro, światło–ciemność*), aktualizacja stereotypów etnicz-

nych, społecznych, religijnych, dominacja w dyskusji nie racjonalnych argumentów, lecz odwołanie się do sfery emocjonalnej odbiorców:

(1) Kijów stale prowadził mobilizację, zamykał granice dla wyjazdu mężczyzn w wieku od osiemnastu do sześćdziesięciu lat. Ludzi chwymano na ulicach i wysyłano do czynnej służby w armii, rzucano do walki. Straty wśród tak nieprzygotowanych i pozbawionych motywacji bojowników były przerażające. Zrozumiałe jest, dlaczego Ukraińcy coraz bardziej stawiali opór przymusowej mobilizacji, starając się za wszelką cenę uniknąć wezwania lub zwrócenia na siebie uwagi patroli.

Rosja zaś rekrutowała żołnierzy kontraktowych do udziału w Specjalnej Operacji Wojskowej. Do oddziałów LDNR dołączyło też wielu ochotników. Przy tym wojownicy przechodzili obowiązkowe szkolenie przez kilka tygodni przed wyjazdem na front. Do jesieni 2022 roku zadanie bojowe w strefie operacji specjalnej wykonywali wyłącznie zawodowi żołnierze, żołnierze kontraktowi, ochotnicy oraz siły milicji ludowej Ługańskiej i Donieckiej Republik Ludowych⁴.

[Киев постоянно вел мобилизацию, закрыл границы для выезда мужчин от 18 до 60 лет. Людей хватили прямо на улицах и отправляли в действующую армию, бросали в бой. Потери среди таких неподготовленных и немотивированных бойцов были ужасающими. Понятно, почему украинцы все больше сопротивлялись насильственной мобилизации, старались любыми путями избежать вручения повестки или попасться на глаза патрулям.

Россия же набирала контрактников для участия в СВО. Также в ополчение ЛДНР вступали многочисленные добровольцы. При этом бойцы проходили обязательную подготовку в течение нескольких недель прежде чем отправиться в бой. До осени 2022 года боевые задачи в зоне спецоперации выполняли только кадровые военнослужащие, контрактники, добровольцы и силы народной милиции Луганской и Донецкой народных республик (24.02.2023, https://riafan.ru/23911046-vehi_svo_s_chego_vse_nachalos_i_chno_perezhila_rossiya_zh_god_spetsoperatsii).

Jednym z istotnych manipulacyjnych narzędzi językowych, ujawniających się w kreowaniu światów przedstawionych w tekstach propagandowych, jest instrumentarium eufemistyczno-dysfemistyczne, które w komunikowaniu medialnym odpowiada agonistycznej, dwubiegunowej istocie dyskursu wojennego. W ramach niniejszego artykułu dysfemizacja dyskursu o przeciwniku politycznym opisana jest jako szeroko rozpowszechnione i skuteczne narzędzie dehumanizacji wroga oraz modelowania myślenia o wojnie wśród przeciętnych obywateli rosyjskich (eufemizację dyskursu o wojnie i działaniach Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej szczegółowo rozpatruję w artykule: Sładkiewicz 2024 [w druku]).

Dysfemizacja

Na przeciwnym biegunie w stosunku do określeń eufemistycznych – łągodzących obraz działań wojennych prowadzonych przez władze Federacji Rosyjskiej na terenie Ukrainy – plasują się *d y s f e m i z m y* (w innej terminologii – *k a k o f e m i z m y*), nad którymi badania prowadzone są raczej marginalnie, najczęściej przy okazji omawiania eufemizmów. Dysfemizm zwykle zdefiniuje się jako przeciwieństwo eufemizmu⁵,

⁴ Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – ŻS.

⁵ Dysfemizm to „użycie dosadnego lub nieprzyzwoitego słowa albo wyrażenia w miejsce bardziej ogólnego, mniej drażliwego; odwrotność eufemizmu” (<https://sjp.pl/dysfemizm>); „wulgarny, poniżający epitet użyty w stosunku do opisywanego przedmiotu” (<https://pl.glosbe.com/pl/pl/dysfemizm>).

określenie mające na celu obrażenie bądź poniżenie odbiorcy czy też wyrażenie dezaprobaty dla desygnatu, często przybierające formę wulgaryzmu; inwektywa oparta na hiperbolizacji cechy negatywnej lub zamianie pozytywnego wartościowania na negatywne (Šejgal 2000: 236; Žerebilo 2010: 96). Do kategorii dysfemizmów zalicza się przekleństwa, przezwiska, a także sformułowania negatywnie nacechowane emocjonalnie lub odwołujące się do negatywnych zjawisk obecnych w wiedzy kulturowej odbiorcy (np. holokaust). Wśród badaczy nie ma jednoznacznego stanowiska w kwestii sprecyzowania ram definicyjnych dysfemizmów. W funkcji dysfemizmów mogą występować zarówno leksemy neutralne wypowiedziane z lekceważeniem, jak i ekspresywne, a także określenia uwłaczające czyjejs godności (Sojda 2012: 128). Maja Wolny podkreśla, że kakofemizm, nie stroniąc od rubaszości czy żartobliwości, zachowuje omowność (Wolny 2003: 192). Tak doprecyzowana definicja sugeruje, iż do określeń dysfemistycznych nie powinno się zaliczać wulgaryzmów.

Riezanowa w oparciu o kategorie słownictwa tabu wyróżnia kilka typów dysfemizmów:

- dysfemizmy oznaczające pojęcia „śmierć”, „choroba”, upośledzenie fizyczne i umysłowe;
- dysfemizmy związane z szerokim zakresem sfer przestępczych;
- dysfemizmy, oznaczające wady ludzkiego charakteru;
- dysfemizmy z zakresu oznaczeń narodowości;
- dysfemizmy oznaczające Boga, diabła, wyrazy związane z różnymi obrzędami religijnymi, przekleństwa.

Badaczka zaznacza przy tym, że zaprezentowana lista nie jest wyczerpująca, gdyż w miarę rozwoju społeczeństwa będą pojawiać się nowe tabu i na bieżąco korygowane będą normy etyczne, a co za tym idzie, normy językowe, a więc słownik dysfemistyczny będzie się stale poszerzał (Rezanova 2008: 209).

W propagandowym dyskursie medialnym w okresie wojny najczęściej stosuje się strategię dyskredytacji, która opiera się na intencji umniejszeniu autorytetu przeciwnika (polityka, partii, rządu), znielowania w świadomości odbiorców wizerunków konkretnych postaci (delegitymizacja), a także poniżenia, znieważenia i oczernienia wroga politycznego. Wyrażenia dysfemistyczne mają na celu deprecjonowanie omawianego podmiotu i wywołanie w odbiorcy odruchu niechęci. Eksploatowanie negatywnych emocji w mediach to na ogół szybki i skuteczny sposób zdobycia publiczności. Ponadto warto podkreślić, że dysfemizmy w dyskursie medialnym na temat wojny służą *d e h u m a n i z a c j i* oponenta politycznego, pewnej grupy społecznej.

Dehumanizacja

D e h u m a n i z a c j a jest procesem psychologicznym, poprzez który innym osobom odmawia się pełnego człowieczeństwa, co prowadzi w rezultacie do powstania pozornej asymetrii pomiędzy tymi, którzy posiadają cechy ludzkie oraz tymi, którym cech takich brakuje (Waśniewska 2017: 91). Taka sytuacja ma miejsce wówczas, gdy przyjmie się, że ci „inni” nie mają takich samych uczuć, myśli, wartości i celów. Wymaga to jednak zatarcia i usunięcia ze świadomości jakichkolwiek ludzkich cech dzieło-

nych z owymi „innymi” (Zimbaro 2008: 244), aby zacząć postrzegać ich nie jako istoty ludzkie, ale zwierzęta, robactwo, śmiercionośną ideologię. W postrzeganiu „innych” dochodzi do homogenizacji grupy, podciągnięcia jej członków pod jeden obowiązujący wzorzec. W efekcie „oni” jawią się jako jednolita zdegenerowana odczłowieczona masa (Stephan and Stephan 2000: 103–108; Citlak 2015: 17). Na przykład zastępca przewodniczącego Rady Bezpieczeństwa Rosji Dmitrij Miedwiediew napisał na kanale „Telegram” o „zbiorowym Zachodzie”: „Te biosubstancje są żywe! Są wśród nas! A ci Reptilianie najwyraźniej nie są ludźmi!”, publikując zaaranżowane zdjęcia sześciu zachodnich polityków – prezydenta USA Joe Bidena, szefowej Komisji Europejskiej Ursuli von der Leyen, byłego premiera Wielkiej Brytanii Borisa Johnsona, prezydenta Ukrainy Władimira Zełenskigo, prezydenta Francji Emmanuela Macrona oraz kanclerza Niemiec Olafa Scholza (rys. 1).

Rys. 1. Wpis Dmitrija Miedwiediewa na „Telegramie”.

Źródło: https://t.me/medvedev_telegram/360

Badania empiryczne przeprowadzone przez Alberta Bandurę wykazały, iż uczestnicy byli skłonni surowiej karać osoby pozbawione człowieczeństwa niż te, którym werbalnie przypisano cechy ludzkie (Bandura 1975: 259). Wyniki eksperymentu stały się podstawą do sformułowania pojęcia *rozłączenia moralnego* (*moral disengagement*), które pozwala sprawcy przemocy usankcjonować swoje czyny poprzez tworzenie wersji rzeczywistości, w której godne potępienia zachowanie staje się adekwatne z moralnego punktu widzenia (Bandura 1999: 193–194), por.:

[...] jeśli byliśmy okrutni wobec jakiejś osoby lub grupy ludzi, to większość z nas będzie starała się poniżyć i deprecjonować tę osobę czy grupę, aby usprawiedliwić własne okrucieństwa. Jeśli potrafimy przekonać samych siebie, że ludzie stanowiący jakąś grupę są bezwartościowi, głupi,

niemoralni lub też niegodni miana człowieka, pomaga to nam uchronić się od poczucia, że my jesteśmy niemoralni, czyniąc z nich niewolników, pozbawiając ich dostępu do dobrych szkół lub mordując.

Możemy wówczas nadal chodzić do kościoła i czuć się dobrymi chrześcijanami, ponieważ ten, kogo skrzywdziliśmy, nie był naszym bliźnim, takim samym jak my człowiekiem. Rzeczywiście, jeśli tylko posiadamy wystarczające umiejętności, możemy nawet przekonać samych siebie, że barbarzyńskie mordowanie starców, kobiet i dzieci jest cnotą chrześcijańską – jak to czynili niektórzy krzyżowcy, gdy wyrzynali europejskich Żydów w drodze do Ziemi Świętej, gdzie wymordowano tysiące muzułmanów, wszystko w imię Księcia Pokoju (Aronson 2009: 323).

A zatem dehumanizacja jest czynnikiem komunikacyjnym usprawiedliwiającym i racjonalizującym popełnianie okrucieństw i przestępstw przeciwko jednostkom czy całym narodowościom, np. przeciwko Żydom, zgodnie z ideologią faszystowską. W hitlerowskich Niemczech przez ponad dekadę konsekwentna propaganda antyżydowska systematycznie przygotowywała obywateli do zaakceptowania zagłady Żydów. Krok po kroku, z roku na rok Żydzi byli wykluczani z kategorii obywateli, aż w końcu zakwestionowano ich przynależność do jednostek ludzkich⁶. Jednym z zadań naziistowskiej propagandy było powiązanie wizerunku Żyda z zagrożeniem biologicznym. Na plakatach wiszących na polskich ulicach Żydów przedstawiano jako szczury, insekty, źródło chorób. Celem takiej kampanii było powstrzymanie naturalnej empatycznej reakcji wobec uciekinierów z gett i osób poszukujących pomocy po aryjskiej stronie. Dehumanizacja, wyłączając normalne reakcje emocjonalne i empatię, ułatwia wyrządzenie krzywdy i odbieranie praw, uprzedmiotowienie kogoś. Określenie ludobójstwa na Żydach jako ostateczne rozwiązanie odegrało podwójną rolę psychologiczną: po pierwsze, oznaczało masowe morderstwo, nie brzmiąc jak ono ani nie wskazując na nie, a po drugie, koncentrowało uwagę na rozwiązaniu problemu, co pozwoliło zniwelować emocje i współczucie (Zimbardo 2008: 236).

Tak więc systematyczna dewaluacja ofiar służy jako skuteczne psychologiczne usprawiedliwienie i uzasadnienie brutalności, nieodłącznie towarzysząc pogromom, prześladowaniom i wojnom (Milgram 2017: 34):

Dehumanizacja występuje wtedy, gdy pewne istoty ludzkie uważają inne istoty ludzkie za wykluczone z kategorii moralnej, jaką stanowi osoba ludzka [...]. W takich warunkach staje się możliwe, by normalni, zdrowi moralnie, a zwykle nawet idealistycznie myślący ludzie dokonywali aktów destrukcyjnego okrucieństwa (Zimbardo 2008, s. 18). Por.: [...] trudno znaleźć taki wybryk najbardziej nawet obłąkanego psychopaty, żeby nie mógł go z łatwością naśladować człowiek normalny, spokojny ojciec rodziny, który codziennie przychodzi do pracy i wykonuje swoje obowiązki (Pratchett 2011: 19).

Proces dehumanizacji pełni funkcję moralnego mechanizmu obronnego, pozwala na brak reakcji na cierpienie drugiego człowieka – owego innego, nie w pełni ludzkiego, o tożsamości „zepsutej”, sprawiając tym samym, że możliwe jest nieludzkie postępowanie wobec niego. Psychologicznie człowiekowi łatwiej być nieczułym czy nawet

⁶ Marian Turski, były więzień Auschwitz, podczas uroczystości 75. rocznicy wyzwolenia obozu mówił o stopniowym wykluczeniu Żydów ze społeczeństwa niemieckiego w nazistowskim dyskursie: „Auschwitz nie spadł nagle z nieba, tylko tupał, dreptał małymi kroczkami, zbliżał się, aż stało się to, co stało się tutaj (Turski 2020).

okrutnym wobec zdehumanizowanych obiektów, postrzeganych jako niższe formy życia, ignorować ich prośby i żądania, a nawet zabijać, jeśli mu przeszkadzają (Zimbardo 2008: 321). Właśnie dlatego dehumanizacja stanowi kluczowy proces społeczno-psychologiczny w uprzedzeniach, rasizmie, dyskryminacji i wojnie⁷. Przemieszczenie odpowiedzialności, racjonalizacja, zewnętrzna atrybucja winy, użycie eufemizmów na określenie własnych czynów i dysfemizmów do nazywania „innego” są mechanizmami psychologiczno-komunikacyjnymi, które ułatwiają dokonywanie zbrodni.

Typologia dysfemizmów wykorzystywanych w tekstach propagandy rosyjskiej

W świetle powyższego masowy odbiorca znacznie łatwiej godzi się z łamaniem czyichś praw i aktami przemocy wobec kogoś, pozbawionego cech, które on sam posiada. Odbiorcy prorządowych rosyjskich przekazów medialnych łatwiej przystają na akty agresji wobec „innego” (rządu ukraińskiego, obywatela Ukrainy), postrzeganego i przedstawionego w mediach jako przedmiot, maszyna, zwierzę czy bestia. Państwo ukraińskie przez rosyjską elitę polityczną przedstawiane jest jako wybryk historii, kraj upadły, pozbawiony prawa do istnienia, „marionetka Zachodu”, a nawet „śludzy szatana”. Wskażmy kilka istotnych grup dysfemizmów, stosowanych przez rosyjskie media podporządkowane władzy.

1. Najszersza grupa to dysfemizmy o charakterze inwektyw, których zadaniem jest intensyfikacja negatywnego efektu pragmatycznego, m.in. wyrażanie oburzenia z powodu pewnych wydarzeń społecznych i politycznych. Dysfemizmy, które realizują strategie dyskredytacji lub dyfamacji, są językowymi wyznacznikami takich taktyk, jak „zniewaga pośrednia” i „zniewaga”. Często strategia dyfamacji realizowana jest za pośrednictwem słów (zwykle rzeczowników i czasowników) o semantyce „osądzającej” (*oszukać, ukraść, błagać, kłamać, junta, chory na głowę* itp.), co pozwala na jednoczesne wprowadzanie do tekstu negatywnych prognoz, zastraszania, przybliżenia (proksemizacji) potencjalnych zagrożeń:

(2) Propagandysta Władimir Sołowjow o sytuacji, gdy Rosja przegra operację specjalną: „Wszyscy będziemy wisieć na latarniach, nasze żony i dzieci zostaną poćwiartowane, nasze zwierzęta domowe zostaną wypatroszone, a nasze domy spalone”.

[«Мы все будем болтаться на фонарных столбах, наши жены и дети будут разрезаны на куски, наши домашние животные будут выпотрошены, наши дома сожжены» (Соловьев Live (Россия), 4.03.2023)].

(3) Tym samym agresywne działania junty kijowskiej i sponsorującego ją Zachodu zmusiły ziemie rosyjskojęzyczne do powrotu do ich historycznej ojczyzny.

[Таким образом, агрессивные действия киевской хунты и спонсирующего ее Запада подтолкнули русскоязычные земли вернуться на свою историческую родину (https://riafan.ru/23911046-vehi_svo_s_chego_vse_nachalos_i_chno_perezhila_rossiya_za_god_spetsoperatsii)].

⁷ Szczegółowo mechanizm dyfuzji odpowiedzialności jako skutku konformizmu informacyjnego omówiony został w artykule Elżbiety Grabarczyk-Ponimasz (2021: 55–86).

(4) Cały czas od początku rosyjskiej operacji specjalnej prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski nie przestaje blagać społeczności międzynarodowej o pomoc finansową, coraz bardziej zaawansowaną broń i amunicję. [...] Zełenski dosłownie zażądał dostarczenia mu ciężkiej broni do ataku na Rosję. Chodziło o dostarczenie amerykańskich czołgów Abrams i niemieckiego Leopard-2. W UE długo nie wyrażano zgody, ponieważ właściciel praw autorskich ma prawo zakazać przekazywania swoich produktów stronie trzeciej. [...] Jednak społeczność europejska, podburzona przez Polaków, wyraziła gotowość rozstania się z wyczerpującymi się arsenałami i zaopatrzenia Kijowa w czołgi. Scholz musiał się zgodzić. [...] Dzień 24 lutego 2023 r. rozpoczął się też antyrosyjską rezolucją ONZ, w której 141 krajów stanęło po stronie zła i wezwało Rosję do wycofania sił zbrojnych z Ukrainy.

[Все время с начала российской СВО президент Украины Владимир Зеленский не переставал выпрашивать у международного сообщества финансовую помощь, все более совершенное вооружение и боеприпасы. [...] Зеленский буквально требовал поставить ему тяжелое вооружение для атаки на Россию. Речь шла о предоставлении американских танков Abrams и немецких Leopard-2. В ЕС долго не давали своего согласия, поскольку правообладатель имеет право запретить передачу своих изделий третьей стороне. [...] Однако европейское сообщество, поджуживаемое поляками, выразило готовность расстаться со своими редеющими арсеналами и предоставить Киеву тяжелые танки. Шольцу пришлось согласиться. [...] День 24 февраля 2023 тоже начался с антиросийской резолюции ООН, в которой 141 страна встала на сторону зла и призвала Россию вывести свои вооруженные силы с Украины (https://riafan.ru/23911046-vehi_svo_s_chego_vse_nachalos_i_chno_perezhila_rossiya_za_god_spetsoperatsii).

Jedną z technik mających na celu deprecjonowanie wizerunku przeciwnika może być nie tylko stosowanie bezpośrednich inwektyw, ale także nazywanie go według zawodu „niższej rangi” niezwiązanego z polityką – klauna, błazna, artysty, florysty. Takie „zatarcie” statusu zawodowego przeciwnika służy jako komunikatywny marker jego niekompetencji zawodowej:

(5) [...] autor artykułu, Cyryl Priwałow, nazywa Zełenskiego klaunem, Jaśkiem Fasolą z Krzywego Rogu, cyrkowcem grającym rolę Prezydenta Ukrainy, artystą publicznym, wybranцем oligarchów, sponsorem neonazizmu, zbliżającym się do nacjonalistycznych radykałów, niestrudzoną postacią z ekipą chciwych i okrutnych komediantów

[... автор статьи Кирил Привалов называет Зеленского клоуном, Мистером Бином из Кривого Рога, циркачом, играющим роль президента Украины, публичным забавником, избранником олигархов, спонсором неонацизма, сближающимся с националистическими радикалами, неумным персонажем с командой алчных и жестоких комедиантов (<https://yandex.ru/turbo/zvezdaweekly.ru/s/news/20227111456-NCv6a.html>).

(6) Czego jednak można się spodziewać po przedsiębiorcy z niepełnym wyższym wykształceniem i jego przygłupich sąsiadach, którzy w czasie pandemii pompowali się w swoich zakładach pracy zlokalizowanych przy Downing Street 10.

[Впрочем, чего ждать от предпринимателя с незаконченным высшим образованием и его скудоумных соседей, которые в пандемию накачивались прямо на рабочих местах, расположенных по адресу Даунинг-стрит, 10 (https://t.me/medvedev_telegram/259).

Tego rodzaju teksty obfitują w metafory i porównania, zaś szczególnie skutecznie funkcje dehumanizujące pełni metafora zoomorficzna. Obraz wroga kontrastuje ze „świętością” grupy własnej nadawcy:

(7) Przeciwno nam dzisiaj jest część umierającego świata. To banda szalonych nazistowskich narkomanów, odurzonych i zastraszonych przez nich ludzi oraz duża sfora szczekających psów z zachodniej hodowli. Towarzyszy im zbieranina chrząkających loszek i ograniczonych umysłowo mieszkańców upadłego zachodniego imperium, którym ślina cieknie po brodach wskutek degeneracji. Nie mają wiary i ideałów, z wyjątkiem wymyślonych przez siebie nieprzyzwoitych nawyków i wszczepionych standardów dwójmyślenia, zaprzeczających moralności normalnych ludzi. Dlatego, powstawszy przeciwko nim, zdobyliśmy sakralną moc.

[Против нас сегодня часть умирающего мира. Это кучка безумных нацистов-наркоманов, одурманенный и запуганный ими народ и большая стая лающих собак из западной псарни. С ними разномастная свора хрюкающих подвинков и недалёких обывателей из распавшейся западной империи со стекающей по подбородку от вырождения слюной. У них нет веры и идеалов, кроме выдуманных ими же похабных привычек и насаждаемых ими стандартов двоемыслия, отрицающих дарованную нормальным людям мораль. Поэтому, поднявшись против них, мы приобрели сакральную мощь (<https://rus.jauns.lv/article/topistorii/528454-dmitrii-medvedev-opublikoval-novyi-strannyi-post-v-kotorom-upominayutsyanacisty-narkomany-i-xryukayushhie-podsvinki>)].

Strategia dyfamacji wizerunku przeciwnika politycznego może być realizowana poprzez użycie paraleli geopolitycznych, historycznych, literackich:

(8) Specjalna operacja przeprowadzana przez Rosję pozwoliła nie tylko ochronić ludność Donbasu, ale także otworzyła oczy całej społeczności światowej na fakt, że ohydna i niebezpieczna ideologia nazistowska nie przestała istnieć. [...] „Mały Führer”. Podobieństwa między Zelen-skim a Hitlerem w przestrzeni informacyjnej zaczęto dostrzegać niemal od samego początku operacji specjalnej.

[Проводимая Россией специальная операция позволила не только защитить население Донбасса, но и открыла всему мировому сообществу глаза на то, что уродливая и опасная нацистская идеология не прекратила существование. [...] «Маленький фюрер». Сходство между Зеленским и Гитлером в информационном пространстве начали замечать практически с самого начала проводимой Россией СВО (<https://riafan.ru/23558394-tsiklichnost-istorii-kak-vladimir-zelenskii-povtoryaet-sud-bu-adol-fa-gitlera>)].

Dysfemizmy często opierają się na istniejących stereotypach, plotkach, teoriach spiskowych. Na przykład Olga Skobiejeva na antenie programu politycznego „60 minut” na kanale „Rosja-1” powiedziała:

(9) Za Bidenem stoją – no cóż, jeśli Biden jest szalony – Reptilianie, którzy dążą do zniszczenia ludzkości. [За Байденом стоят – кто, ну если Байден невменяемый – рептилоиды⁸, которые добиваются уничтожения человечества (60 минут, 25.05.2023)].

Warto byłoby podkreślić, że sufix *-oid* wprowadza do tekstu ocenę negatywną i jest produktywny w tworzeniu pejoratywnych odonimicznych *nomina pertinentia* o znaczeniu podobieństwa, w rezultacie pojawiają się semantycznie nieregularne derywaty o znaczeniu ‘nierozwinięty umysłowo człowiek, istota mająca podobne właściwości do osoby, wymienianej w temacie’ (Korâkovceva 2018: 42):

⁸ Reptilianie to inteligentne humanoidalne gady, najczęściej przedstawiane jako stworzenia pochodzenia pozaziemskiego i zdolne do przybierania ludzkiej postaci. Jaszczuroludzie pojawiają się w mitologiach różnych ludów świata, w literaturze science fiction, w tekstach ufologicznych oraz w różnych teoriach spiskowych (Tyson, Kahn 2005; Frel 2010; Akimov 2022).

(10) Bidenoidy rozpętają nową fazę „zimnej wojny” przeciwko Rosji i Chinom [Байденоиды развяжут новую фазу ”холодной войны” против России и Китая (<https://centrasia.org/newsA.php?st=1607406780>)].

(11) W odpowiedzi Bidenoidy rozpoczęły kampanię „Nie dla skandalu Ukraina-Biden” w głównych amerykańskich mediach kontrolowanych przez Demokratów. [«Байденоиды» же в ответ в подвластных демократам крупнейших СМИ США развернули кампанию «Нет скандалу Украина-Байден» (<https://e-news.su/in-ukraine/334671-dvuhpartiyuu-konsensus-v-ssha-ukrainu-zelenskogo-razognut-i-nagnut-po-lyubomu-vladimir-skachko.html>)].

Transformacja antroponimu w etnonim jest szczególną metodą dystansowania odbiorców docelowych i samego przedmiotu opisu:

(12) Wszystkie te Zelenskie, Bideny i inne kukielki rządu światowego to tylko marionetki, które są wyraźnymi wykonawcami planów satanistów. [Все эти зеленские, байдены и прочие куклы мирового правительства – всего лишь марионетки, являющиеся чёткими исполнителями планов сатанистов (https://vk.com/wall-158691947_136756)].

Podobną funkcję pełnią modalizatory, zaimki nieokreślone oraz gry językowe, jak w przypadku wpisu Dmitrija Miedwediewa:

(13) Jakiś tam minister obrony jakichś Włoch nazwał dostawę pojazdów opancerzonych i innej broni na Ukrainę sposobem zapobiegania trzeciej wojnie światowej. Rzadki ekscentryk na literę „м”. [Какой-то министр обороны какой-то Италии назвал поставку Украине бронетехники и другого оружия предотвращением третьей мировой. Редкий чудак на букву «м»; gra językowa polega na aluzji na podobnie brzmiący wyraz o charakterze inwektywy – чудак vs. мудак (https://t.me/medvedev_telegram/259)].

2. Dysfemizmy kontekstualne powstałe w wyniku ideologizacji słów neutralnych, nabierających w kontekście najczęściej konotacji negatywnej, wykazują wysoki potencjał manipulacyjny. Leksemy „liberałowie”, „demokraci”, „ludzie Zachodu” działają jak etykiety, które w kontekście nabierają dodatkowych negatywnych cech znaczeniowych, np.:

(14) Przeciętny ukraiński liberał to obywatel, którego matka mieszka w Tel Awiwie, ojciec w Nowym Jorku, brat w Berlinie, córka studiuje w Paryżu, siostrzeniec pracuje w Londynie, a on sam bezlitośnie krytykuje Ukrainę, ale za żadne skarby nie chce zmienić miejsca zamieszkania i połączyć się z bliskimi. [...] Podczas gdy na Ukrainie liberalna inteligencja jest zajęta przesadywaniem na nieuciążliwych i pełnych pustostłowi stanowiskach, takich jak prezenterzy telewizyjni i nauczyciele akademickcy, to na Zachodzie ich los jest nie do pozazdroszczenia – zmywacze naczyń, śmieciarze, taksówkarze.

[Среднестатистический украинский либерал – это гражданин, у которого мать проживает в Тель-Авиве, отец обосновался в Нью-Йорке, брат обитает в Берлине, дочка учится в Париже, племянник работает в Лондоне, а сам он нещадно критикует Украину, но ни за какие коврижки не хочет сменить место жительства и воссоединиться с родственниками. [...] Если в Украине либеральная интеллигенция занята тем, что просиживает штаны на необременительных болтологических работах вроде телеведущих и преподавателей университетов, то на Западе их участь незавидна – посудомой, мусорщики, таксисты (<https://rusevik.com/obschestvo/45610-ukrainskie-liberaly-kak-avangard-evromaydana.html>)].

(15) Liberalizm jest poważnym przeciwnikiem rosyjskiej kultury, rosyjskiej filozofii, naszej tożsamości narodowej. Naszym głównym wrogiem w obecnej wojnie jest światowy liberalizm, którego instrumentem stała się Ukraina. Następuje potężna reorientacja przestrzeni geopolitycznej. Zachód na naszych oczach traci hegemonię, ale będzie walczył do końca. [Либерализм – серьёзный оппонент русской культуре, русской философии, нашему национальному самосознанию. Наш главный враг в текущей войне – мировой либерализм, орудием которого стала Украина. Происходит мощная переориентация геополитического пространства. Запад на глазах теряет свою гегемонию, но будет бороться до конца (<https://yandex.ru/turbo/argumenti.ru/s/interview/2023/06/837193>)].

3. Na uwagę zasługują także dysfemizmy opierające się na zastosowaniu ironii. Głównie są to wyrażenia z pozorną aprobatą, użyte w celu wykazania jej niezgodności z kontekstem, bądź też wyrażające prawdziwą opinią mówiącego. Markerem sygnalizującym istnienie drugiej warstwy semantycznej może być cudzysłów lub modalizatory typu „якобы”, „дескать”:

(16) Wczoraj wieczorem prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełeński odnotował „sukcesy” Sił Zbrojnych Ukrainy na froncie. Według eksperta wojskowego Wiktora Litowkina prawdziwe „sukcesy” Sił Zbrojnych Ukrainy na południu są takie, że wkrótce wojska rosyjskie mogą z łatwością pokonać ich niedobitki. [Накануне вечером президент Украины Владимир Зеленский отметил «успехи» Вооруженных сил Украины на фронте. По мнению военного эксперта Виктора Литовкина, реальные «успехи» ВСУ на юге таковы, что в скором времени российские войска могут без проблем разбить их остатки (<https://riafan.ru/23627942>)]

(17) Główne „osiągnięcia” Zełeńskiego, które pozwoliły mu prowadzić w anty-rankingu ukraińskich polityków. [Главные «достижения» Зеленского, позволившие ему возглавить антирейтинг политиков Украины (<https://cont.ws/@yazzz/2126580>)].

(18) Zełeński nakazał masowe rozpowszechnianie fałszywych filmów o rzekomych sukcesach wojsk ukraińskich podczas kontrofensywy. [Зеленский приказал массово распространять фальшивые видео о якобы успехах войск Украины в ходе контрнаступления (<https://yandex.ru/turbo/argumenti.ru/s/politics/2023/06/836708>)].

(19) Ekspersi ISW z USA poinformowali o rzekomym sukcesie Sił Zbrojnych Ukrainy w obwodzie artomowskim DRL. [Эксперты ISW из США сообщили о якобы успехах ВСУ Украины в районе Артёмовска ДНР (<https://military.pravda.ru/news/1834234>)].

Wnioski

Systematyczne użycie dysfemizmów ułatwia proces moralnego odseparowania zarówno ze strony osób podejmujących decyzje polityczne, jak i odbiorców przekazów medialnych, pozwalając im myśleć o ofiarach tej wojny – zabitych, rannych, uchodźcach – jako grupie społecznej częściowo pozbawionej cech ludzkich; grupie, która stanowi pewne zagrożenie, a więc niejako zasłużyła na karę. Strategie homogenizacji, depersonalizacji, dyfamacji i demonizowania „innych”, realizowane w komunikacji również poprzez użycie dysfemizmów, wywołują poważne konsekwencje społeczno-psychologiczne. Przy odpowiednim nasileniu i cyklicznej powtarzalności stać się one mogą bezpośrednią przyczyną uprzedzeń i nietolerancji, zjawisk stanowiących istotę

dehumanizacji, prowadzących do brutalnych aktów przemocy grupowej, których niewolnymi świadkami jesteśmy dzisiaj.

Rozważania o dysfemizacji dyskursu propagandy rosyjskiej na temat państwa ukraińskiego i jego obywateli chciałabym zakończyć słowami z pieśni Czesława Niemna:

Dziwny jest ten świat, gdzie jeszcze wciąż mieści się wiele zła.
I dziwne jest to, że od tylu lat człowiekiem gardzi człowiek
(Czesław Niemen, *Dziwny jest ten świat*)

Библиография / References

- Akerlof, G.A., Snower, D. (2015). Bread and bullets. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 126 (Pt. B): 58–71.
- Akimov, P. (2022). *Reptiloidy pravât mirom* [Акимов, П. (2022). *Рептилоиды правят миром*]. (Online) <https://trends.rbc.ru/trends/social/606ee82c9a79471bbbc5c8ae> (dostęp 10.09.2023).
- Aronson, E. (2009). *Człowiek – istota społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3: 193–209.
- Bandura, A., Underwood, B., Fromson, M. (1975). Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality*, 9: 253–269.
- Bertolin, G. (2015). Conceptualizing Russian Information Operations: Info-War and Infiltration in the Context of Hybrid Warfare. *IO Sphere: The Professional Journal of Joint Information Operations*: 10–11.
- Chawryło, K. (2022). *Propaganda masowego rażenia. Rosyjska telewizja w obliczu wojny*. Warszawa. (Online) <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-05-06/propaganda-masowego-razenia-rosyjska-telewizja-w-obliczu-wojny> (dostęp 10.09.2023).
- Citlak, A. (2015). Dehumanizacja – zaburzenie i patologia czy permanentny stan ludzkiego umysłu? Spojrzenie z perspektywy psychologii poznania społecznego. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 37(1): 13–34.
- Экономическая экспертная группа [Экономическая экспертная группа]. (Online) http://www.eeg.ru/downloads/obzor/rus/pdf/2022_04.pdf?PHPSESSID=3f8d78cada3869d46914f1a1fd8d11e0 (dostęp 10.09.2023).
- Frel, J. (2010). *Inside the Great Reptilian Conspiracy: From Queen Elizabeth to Barack Obama*. (Online) https://web.archive.org/web/20180612185132/https://www.alternet.org/story/147967/inside_the_great_reptilian_conspiracy:_from_queen_elizabeth_to_barack_obama_--_they_live! (dostęp 10.09.2023).
- Grabarczyk-Ponimasz, E. (2021). *Psychologiczne mechanizmy bierności i posłuszeństwa*. W: Bartuś, A. (Red.). *Odpowiedzialność biernych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN: 55–86.
- Koriakowcewa, E. (2018). Internacjonalizaciá, demokratizaciá i „mediatizaciá” slavánskikh ázykov v usloviáh globalizacii (slovoobrazovatel'nyj aspekt). [Koriakowcewa, E. (2018). *Интернационализация, демократизация и «медиазация» славянских языков в условиях глобализации (словообразовательный аспект)*]. W: Koriakowcewa, E. (Red.). *Globalizacja a języki słowiańskie. Globalization and Slavic languages*. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego: 33–47].
- Larson, Ch. (1995). *Persuasion: Reception and Responsibility*. Belmont, Calif.: Wadsworth Pub. Co.

- Milgram, S. (2017). *Posłuszeństwo wobec autorytetu*. Sopot: Smak Słowa.
- Paul, Ch., Matthews, M. (2016). *The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model. Why It Might Work and Options to Counter It*. (Online) <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html> (dostęp 10.09.2023).
- Pogorilko, M. (2022). Rosyjska propagandistka Simon'ân smeniła ritorikę na фоне prowała armii RF v Ukraine: ee vysmeali. *Obozrevatel* [Погорилко, М. (2022). Российская пропагандистка Симоньян сменила риторикę на фоне провала армии РФ в Украине: ее высмеяли. *Obozrevatel*]. (Online) <https://news.obozrevatel.com/russia/rossijskaya-propagandistka-simonyan-smeni-la-ritoriku-na-fone-provala-armii-rf-v-ukraine-ee-vyismeyali-video.htm> (dostęp 10.09.2023).
- Pratchett, T. (2011). *Pomniejsze bóstwa*. Warszawa: Prószyński Media.
- Rezanova, A.N. (2008). Klasyfikaciã dysfemizmów po leksiko-semantičeskim razrãdam. *Izvestiã Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A.I. Gercena*, 63(1): 277–280 [Резанова, А.Н. (2008). Классификация дисфемизмов по лексико-семантическим разрядам. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, 63(1): 277–280].
- Rogoża, J., Domańska, M. (2021). *Naprzód, w przeszłość! Rosyjska polityka historyczna w służbie „wiecznego” autorytaryzmu*. Warszawa. (Online) <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2021-05-25/naprzod-w-przeszlosc> (dostęp 10.09.2023).
- Šejgal, E. I. (2000). *Semiotika poličeskogo diskursa*. Volgograd: Peremena [Шейгал, Е. И. (2000). *Семиотика политического дискурса*. Волгоград: Перемена].
- Śladkiewicz, Ź. (2024). Rola eufemizmów w kreowaniu obrazu rzeczywistości wojennej: pragmatyngwistyczna analiza rosyjskiego dyskursu medialnego na temat wojny w Ukrainie. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. (W druku).
- Sojda, S. (2012). Kontrasty eufemistyczno-dysfemistyczne w lingwistyce słowackiej i polskiej. *Linguarium Silva*, 1: 123–134.
- Stephan, W., Stephan, C. (2000). *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Telus, M. (2000). Konstrukcja narodowego „my”, czyli dlaczego kochamy ojczyznę. W: Nowakowska-Kempna, I., Dąbrowska, A., Anusiewicz, J. (Red.). *Język a kultura*. T. 14: *Uczucia w języku i tekście*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 253–287.
- Turski, M. (2020). Auschwitz nie spadło z nieba. Tekst wystąpienia z okazji 75 rocznicy wyzwolenia KL Auschwitz. *Polityka*, 27.01.2020.
- Tyson, L., Kahn, R. (2005). The Reptoid Hypothesis: Utopian and Dystopian Representational Motifs in David Icke's Alien Conspiracy Theory. *Utopian Studies*, 16(1): 45–75.
- Waśniewska, M. (2017). „Misja pokojowa” czy „krwawa jatka”: eufemizmy i dysfemizmy w dyskursie medialnym na przykładzie relacji z wojny w Syrii w polskiej prasie. *Tekst i dyskurs / Text und Diskurs*, 10: 83–100.
- Wolny, M. (2003). Językowy obraz starości ludzi i zwierząt w polszczyźnie. W: Dąbrowska, A. (Red.). *Język a Kultura*, T. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 189–199.
- Žerebilo, T.V. (2010). *Slovar' lingvističeskikh terminov*. Nazran': Piligrim [Жеребило, Т.В. (2010). *Словарь лингвистических терминов*. Назрань: Пилигрим].
- Zimbardo, P. (2008). *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią złó?*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Zolotukhin, D. (2020). „Biała księga” specjalnych operacji informacyjnych wobec Ukrainy w latach 2014–2018. Przeł. W. Baluk. W: Baluk, W., Demczuk, A. (Red.). Rosyjska propaganda wobec Polski i Ukrainy. *Biuletyn „Monitoring propagandy i dezinformacji”*, 1: 6–10.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

PRZEKŁADOZNAWSTWO
TRANSLATION STUDIES

Article No. 299

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and A. Szczęsny ¹

Citation:

Szczęsny, A. (2023). Wikipedia podpora tłumacza? O nazwach własnych jako problemie w przekładzie specjalistycznym. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 151–158. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10>

WIKIPEDIA PODPORĄ TŁUMACZA? O NAZWACH WŁASNYCH JAKO PROBLEMIE W PRZEKŁADZIE SPECJALISTYCZNYM

ANNA SZCZĘSNY

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw
Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics
Instytut Lingwistyki Stosowanej / Institute of Applied Linguistics
ul. Dobra 55, 00-311 Warszawa, Polska / Dobra St., 55, 00-311 Warsaw, Poland
Corresponding Author E-mail: a.m.szczesny@uw.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8207-9338>
(nadesłano / received 12.09.2023; zaakceptowano / accepted 3.10.2023)

Abstract

Is Wikipedia a translator's support? Proper names as a problem in specialized translation

This paper discusses the difficulties of adapting/ transferring proper names in specialized texts in the field of history. The author refers to the results of a survey conducted

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny]

among a group of history researchers, on the one hand, and a group of professional translators, on the other hand. The questions concerned, in particular, the criteria for selection from among co-existing variants of proper names, reliable sources of recognized equivalents, and the translation techniques used by the respondents in the absence of traditional equivalents, including translation (*calque*) or transcription.

Keywords: proper name, specialized translation, historical text, survey, sources of equivalents, translation technique.

Резюме

Википедия – подспорье переводчика?

Имена собственные как проблема в специальном переводе

В настоящей статье обсуждается проблема адаптации/передачи имен собственных в работах, посвященных истории. Автор ссылается на результаты опроса, проведенного, с одной стороны, в группе исследователей-историков с другой – в группе профессиональных переводчиков. Вопросы касались, в частности, критериев выбора имен собственных из существующих вариантов, надежных источников общепризнанных эквивалентов, а также переводческих приемов, которые использовались респондентами в случае отсутствия традиционных соответствий, в том числе собственно перевода (*калькирования*) или транскрипции.

Ключевые слова: имя собственное, специальный перевод, исторический текст, опрос, источники эквивалентов, переводческий прием.

Uwagi wstępne

Nazwy własne (NW) mają szczególny status zarówno z punktu widzenia systemowego, czyli zasobów leksykalnych języka (ich liczebność znacząco przewyższa liczebność nazw pospolitych – por. Wolnicz-Pawłowska 2014: 202–203), jak i samej komunikacji językowej. Ich podstawowa funkcja niezależnie od rodzaju tekstu, powszechnego czy specjalistycznego (STP 2005: 127, 144), to identyfikacja, bycie nośnikiem informacji o świecie poza tekstem (Kozłowska, Szczęsny 2018: 143–183). Poza tym funkcja i relewancja przekładowa NW uzależniona jest od gęstości informacyjnej komunikatu: inna będzie ona w tekście adaptowanym, inna w hermetycznym. Zależy też w pewnej mierze od kręgu odbiorców – inaczej potraktuje ją autor i tłumacz w tekście popularyzatorskim czy dydaktycznym, inaczej w kumulacyjnym (STP 2005: 111, 144). Oczywiście na funkcję i relewancję przekładową NW istotny wpływ ma obszar tematyczny – w przypadku tekstów z dziedziny geografii, historii, nauk o kulturze, sztuce i religii status NW jest niemalże porównywalny ze statusem terminologii.

Poszczególnym kategoriom NW, najbardziej złożonym z punktu widzenia przekładu, zwłaszcza w kontekście dydaktycznym oraz w komunikacji zawodowej, poświę-

ca się coraz więcej uwagi (por. Białek 2014²; Lewicki 2017³; Gasek 2017⁴; Kozłowska, Szczęśny 2018; Szczęśny 2017; 2021a; 2021b; Krajewska 2020⁵), co – być może – będzie sprzyjało uporządkowaniu przynajmniej niektórych kwestii dyskusyjnych czy spornych.

Do kategorii NW sprawiających najwięcej trudności przekładowych niewątpliwie należą antroponimy, toponimy, ideonimy (w tym socjoideonimy), chrematonimy, nazewnictwo miejskie. Artur Rejter (2022), analizując dyskursy podróżnicze, formułuje kilka cennych wniosków, które z powodzeniem można by było przenieść na grunt przekładoznawczy, tym bardziej, że przedstawione przezeń strategie dotyczące NW odnoszą się do działań paratłumaczeniowych (Szczęśny 2021a: 159, 161), wykonywanych przez „tłumaczy nieświadomych”⁶. Ze względu na relacje pomiędzy kulturą rodzimą (w ujęciu przekładoznawczym byłaby to kultura docelowa – polska) a innymi kulturami (w translatoryce – wyjściowymi) Rejter (2022: 203) w odniesieniu do materiału proprialnego wyróżnia trzy podstawowe strategie dyskursywne: asymilację, egzotyzację i neutralizację. Nawet podobieństwo zaproponowanej przez autora terminologii do koncepcji translatorycznej Venutiego zdradza ukryty aspekt paratranslatorski tekstów autorskich, pisanych po polsku, zanurzonych w kulturze nierodzimiej. Na podstawie analizowanego korpusu Rejter dochodzi do wniosku, że dominującymi strategiami dyskursywnymi są w nim asymilacja i neutralizacja; zdecydowanie rzadziej mamy zaś do czynienia z egzotyzacją. Badacz podkreśla przy tym, że „nazwa własna opisująca

² Ewa Białek skupiła się w wymienionej tu pracy na toponimach zawartych w tekstach turystycznych, przy kierunku tłumaczenia PL-RU, zwracając uwagę na znaczącą wariantywność i konieczność krytycznej oceny rozwiązań translatorskich: „Zbyt duża wariantywność w nazewnictwie geograficznym (bez wsparcia teoretycznego) może prowadzić do wniosku, że każdy zapis proponowany na mapach i w folderach (także tekstach internetowych) jest poprawny” (Białek 2014: 286). Autorka podkreśla ponadto, że „[...] zadanie uporządkowania nazewnictwa należy w pierwszej kolejności do leksykografów, kształtujących normę i świadomość językową innych, a także utrwalających pojawiające się w obiegu językowe fakty. To także misja tłumaczy z racji specyfiki ich pracy” (Białek 2014: 297).

³ Roman Lewicki (2017) w swojej monografii posługuje się przede wszystkim przykładami zaczerpniętymi z tekstów literackich, jednak zaproponowana przez niego klasyfikacja technik (s. 190) ma zastosowanie również do innych tekstów; na uwagę zasługuje konstatacja dotycząca odpowiedników uznanych (s. 275).

⁴ Bogumił Gasek (2017: 147) analizuje zawartość słowników dwujęzycznych rosyjsko-polskich ze względu na antroponimy i proponuje szereg rozwiązań, które byłyby szczególnie przydatne tłumaczom.

⁵ Monika Krajewska (2020: 103–105, 109) używa terminu „transpozycja nazw własnych”, co jest szczególnie uzasadnione w kontekście tłumaczenia poświęconego. Autorka zwraca uwagę na istotną rolę uzusu kształtującego postać antroponimów, odbiegającego niejednokrotnie od reguł preskryptywnych transkrypcji.

⁶ Posługuję się tym określeniem roboczo, mając na myśli autorów tekstów opisujących obce realia (historyków, dziennikarzy, krajoznawców, tu przede wszystkim tych pierwszych), którzy nie wykonują pełnego tłumaczenia tekstów oryginalnych, natomiast – tworząc swoje własne narracje – w sposób nie do końca uświadomiony również stają się tłumaczami, ponieważ muszą zaadaptować do polszczyzny obcą, bezekwiwalentową terminologię oraz nazwy własne, przede wszystkim antroponimy, toponimy, socjoideonimy oraz chrematonimy.

na na poziomie dyskursu wymaga podejścia kontekstowego, odsłaniającego pełny jej potencjał semantyczny i funkcjonalny – co ważne – zarówno w aspekcie mikro-, jak i makrotekstowym” (Rejter 2022: 215). Podobne w istocie swej zjawiska można zaobserwować w dyskursach specjalistycznych, w tym naukowych, poświęconych historii i kulturze Innego–Obcego.

Dotychczas jako dydaktyczka i tłumaczka koncentrowałam się głównie na problemach z onomastykonem podczas analizy tekstów autorskich (pisanych przez historyków, popularyzatorów wiedzy, dziennikarzy) i dwutekstów, czyli zestawień oryginałów z ich przekładami. W przypadku tych pierwszych niejednokrotnie bywałam zaskakiwana arbitralnością (a może brakiem konsekwencji) w odniesieniu do nazw własnych, dlatego też postanowiłam nie poprzestawać na analizie produktów finalnych, czyli opublikowanych artykułów lub monografii, a oddać głos samym autorom i przeprowadzić badanie ankietowe na temat procesu adaptacji NW. Jego wyniki przedstawię poniżej.

Podstawowe informacje na temat badania ankietowego

Ankieta 1. Adaptacja nazw własnych podczas pracy nad źródłami i opracowaniami w językach cyrylicy (rosyjski, białoruski, ukraiński)

Ankieta adresowana była do „tłumaczy nieświadomych” – do historyków badających źródła w języku rosyjskim, zajmujących się dziejami i kulturą obszaru m.in. Rzeczypospolitej Obojga Narodów i Imperium Rosyjskiego. Zaproszenie zostało przesłane pocztą elektroniczną indywidualnie do osiemnaściora badaczy. Otrzymałam dwanaście odpowiedzi. Niezależnie od tego, że liczba ta stanowi ponad 60% oczekiwanych odpowiedzi, nie można rozpatrywać ich z punktu widzenia analizy ilościowej – można je uznać jedynie za wywiady poszerzone z pytaniami zamkniętymi (wielokrotnego wyboru) oraz otwartymi. Poza typową metryczką (wiek, doświadczenie zawodowe, języki robocze), mniej istotną w badaniu jakościowym, pytania dotyczyły sposobów adaptowania na potrzeby tekstu w języku polskim wybranych kategorii NW: antroponimów, toponimów, ideonimów/chrematonimów, w tym nazw konkretnych obiektów miejskich, ale też instytucji, urzędów itp. Pytania szczegółowe (jednokrotnego lub wielokrotnego wyboru) koncentrowały się na kilku niżej wymienionych zagadnieniach:

- kryterium wyboru w przypadku wariantowości danej NW i jej odpowiedników w języku polskim,
- źródła ekwiwalentów uznanych obcych NW (według kategorii) oraz źródła pomocnicze przy tworzeniu odpowiedników, jeśli dane proprium nie miało polskiej wersji uzualnej,
- techniki stosowane podczas tworzenia takich odpowiedników.

Ankieta 2. Nazwy własne w tłumaczeniu nieliterackim

Ankieta dla tłumaczy języków rosyjskiego, białoruskiego i ukraińskiego została udostępniona dwoma kanałami: poprzez grupy w sieci społecznościowej Meta/Facebook oraz drogą korespondencji indywidualnej (e-mail) z tłumaczami. Uzyskałam zaledwie siedemnaście odpowiedzi. W tym przypadku nie zaistniały przesłanki, by

wyciągać wnioski o charakterze ilościowym: odpowiedzi można potraktować jedynie jako anonimowe wywiady poszerzone, skupiając się przede wszystkim na pytaniach otwartych i dodatkowych uwagach respondentów. Badanie traktuję jako pilotażowe (wymaga ono pogłębienia i poszerzenia). Niezależnie od skromnego odzewu, pozwolę sobie na podzielenie się kilkoma refleksjami ogólnymi, które wynikły z porównania z odpowiedziami uzyskanymi w pierwszej ankiecie. Kategorie NW, o które pytałam, były w dużym stopniu zbieżne z przedstawionymi wyżej: toponimy, ideonimy/chremonimy jako część nazewnictwa miejskiego, z wyszczególnieniem specyficznych onimów, jakimi są nazwy obiektów sakralnych. Nie było tu natomiast pytań o nazwy osobowe i tytułurę. Pytania szczegółowe (jednokrotnego lub wielokrotnego wyboru) dotyczyły:

- bezpośrednich źródeł polskich odpowiedników uznanych NW według kategorii (nazwy miast, miejscowości, regionów, krain geograficznych, nazwy ulic i placów, obiektów miejskich, np. teatrów, muzeów, siedzib instytucji, kawiarni itp., nazwy obiektów sakralnych);
- źródeł pomocniczych przy tworzeniu odpowiedników NW, gdy brakowało ekwiwalentu uznanego lub precedensu użycia (w języku wyjściowym, docelowym polskim oraz w innych językach);
- technik stosowanych najczęściej podczas tworzenia własnych odpowiedników;
- najtrudniejszych do oddania w języku docelowym (polskim) elementów złożonych NW (sugestie: skrótownice, liczebniki, niestandardowe formy gramatyczne, subkategorie NW w rodzaju antroponimów, hagonimów, ikononimów, heortonimów). Większa szczegółowość pytań była podyktowana przede wszystkim specyfiką przygotowania i wiedzy metatranslatorskiej w tej grupie respondentów.

Omówienie wyników ankiet oraz wnioski

W ankiecie 1. najistotniejszym kryterium wyboru wydaje się frekwencyjność wariantu NW w źródłach i monografiach naukowych; poza nim niemal wszyscy respondenci podkreślali wagę zgodności z normami języka polskiego. W dodatkowych komentarzach zwracano uwagę na: „wybór najmniejszego zła” oraz uwzględnienie złożonych uwarunkowań lokalnych: „Transkrypcja nazw geograficznych i osobowych w wersji białoruskiej w transkrypcji angielskiej w polityczno-społecznej rzeczywistości białoruskiej ma głębszy wymiar, a dla białoruskiej narodowej inteligencji ma znaczenie wręcz kapitalne”. Autor tego komentarza podkreślił ponadto znaczenie transliteracji opartej na taraszkiewicy (czyli klasycznym wariacie ortografii białoruskiej sprzed 1933 roku).

Jeśli chodzi o bezpośrednie i dodatkowe (pozwalające na rozwiązania *per analogiam*) źródła polskich odpowiedników NW (toponimów oraz nazewnictwa miejskiego), to należą do nich przede wszystkim publikacje naukowe w języku polskim, słowniki i encyklopedie tematyczne, historyczne i współczesne, choć te ostatnie w przypadku nazw obiektów miejskich są rzadziej eksplorowane, ponieważ tylko nieliczne z nich zostały uwzględnione w siatce haseł opracowań leksykograficznych. Dużym zaufaniem cieszą się też opracowania naukowe w innych językach niż polski,

w tym w języku źródłowym – widać tu dążenie do zachowania ciągłości i do uniwersalizacji wiedzy o realiach minionych epok. Wspomniana nieco przewrotnie w tytule artykułu Wikipedia została wskazana przez mniej niż połowę respondentów. Zasoby gromadzące dane *stricte* językowe (korpusy) w zasadzie nie stanowią dla historyków źródła odpowiedników NW. Jako „inne źródła” wskazano mapy oraz wszelkie opracowania kartograficzne z epoki.

W przypadku ideonimów, zwłaszcza zaś nazw instytucji i urzędów, preferencje są podobne – niezależnie od języka największym autorytetem cieszą się publikacje naukowe, a także opracowania o charakterze leksykograficznym, zaś ranga Wikipedii jest jeszcze niższa niż w przypadku wyżej wymienionych kategorii nazewniczych.

Za najbardziej wiarygodne źródło odpowiedników uznanych antroponimów również uważa się publikacje naukowe – na równi ze słownikami biograficznymi – a także opracowania encyklopedyczne oraz źródła (np. księgi parafialne pozwalające ustalić pisownię imienia i nazwiska, materiały ikonograficzne). Badacze niechętnie sięgają do Wikipedii, nie posługują się też zasobami korpusów językowych.

Co natomiast robią „tłumacze nieświadomi”, jeśli nie ma żadnego potwierdzenia NW w uzusie, gdy sami muszą dokonać adaptacji? Toponimy najczęściej są transkrybowane, część badaczy stosuje dublety (transkrypcja plus tłumaczenie w dowolnej konfiguracji), zaś nazwy instytucji zazwyczaj tłumaczy się/kalkuje. Z kolei antroponimy pełniące podstawową funkcję identyfikującą wymagają specyficznego podejścia „technicznego” przy braku odpowiedników uznanych, nieco innego niż w przypadku wymienionych wyżej kategorii NW – najczęściej w efekcie powstają twory hybrydowe, łączące tłumaczenie z transkrypcją. Tłumaczenie przydomków oraz tytułatury praktykuje połowa respondentów; dość często wybieraną technikę stanowi transkrypcja, zwłaszcza w odniesieniu do części *stricte* własnej (nazwisko). Przypisy nie uchodzą za miejsce odpowiednie do zilustrowania wariantowości określeń osobowych: funkcjonują one raczej jako wersje synonimiczne stosowane w tekście ciągłym. Wiąże się to zapewne ze zwyczajową funkcją przypisu w tekście historycznym, ponieważ najczęściej miewa on charakter odsyłaczowy lub jest miejscem na polemikę.

Wśród dodatkowych komentarzy respondentów zwraca uwagę refleksja o charakterze językowym, którą zacytuję w całości:

W przypadku nazw jednostek administracyjnych irytują mnie kalki z języka rosyjskiego, polegające na umieszczaniu przymiotnika przed rzeczownikiem, na przykład „radomskiej guberni”, „zamojskiego powiatu”. Jako recenzent wielu tekstów mogę powiedzieć, że nie jest to wcale zjawisko rzadkie. Podobnie jest w przypadku nazw jednostek wojskowych. Dość często można spotkać tłumaczenia „kawalerskiej dywizji” zamiast „dywizji kawalerii” czy „artyleryjskiej brygady” zamiast „brygady artylerii”.

Przytoczona wypowiedź świadczy o tym, że kwestie poprawnościowe i dbałość o polszczyznę są dla autora – „nieświadomego tłumacza” – naprawdę istotne.

Próba była niewielka, więc wnioski nie mogą być ekstrapolowane, stanowią raczej studium przypadku. Dodam jednak, że ze względu na duże zróżnicowanie wiekowe (od 24 do 60 lat) i staż zawodowy (od 3 do ponad 40 lat) respondentów zebrany materiał mógłby stanowić dobry punkt wyjścia do skonstruowania kwestionariusza dla szerszej grupy badanych. Poza tym odpowiedzi uzyskane dzięki ankiecie pokazały ten-

dencje dominujące w grupie ekspertów – „tłumaczy nieświadomych”. Notabene chciałam przeanalizować przede wszystkim ich zabiegi paratranslatorskie, ponieważ często się zdarza, że adaptacje nazewnicze dokonywane przez ekspertów i wprowadzane do obiegu tekstowego stają się autorytatywnym źródłem ekwiwalentów uznanych (a przynajmniej okazjonalnych), wykorzystywanych przez tłumaczy profesjonalnych.

Wyniki ankiety 2. wymagają szerszego omówienia, wykraczającego poza ramy niniejszego tekstu, jednak z uwagi na zagadnienia wspólne dla obu kwestionariuszy, w tym pytanie o najpewniejsze źródła odpowiedników uznanych, przytoczę poniżej kilka odpowiedzi i komentarzy.

Jeśli chodzi o toponimy, najważniejszym źródłem dla przebadanej grupy tłumaczy są publikacje Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych, stosunkowo często także encyklopedie (tradycyjne i dostępne online), słowniki nazw geograficznych i mapy. Świadczy to o respektowaniu oficjalnych zapisów i zaufaniu do rzetelnie przygotowywanych publikacji zbiorowych. Wśród innych źródeł wskazano konsultacje eksperckie („znajomi posiadający stosowną wiedzę”), portale branżowe, „własne doświadczenie nabyte w trakcie wyjazdów i komunikacji z kolegami”, literaturę piękną. Jeden z respondentów dodał kryterium frekwencyjności: „wyszukuję poprzez Google albo sprawdzam, jak często taka nazwa jest używana”. Z uwagi na to samo kryterium tłumacze korzystają także z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Zdecydowanie niechętnie natomiast zagląдают do portali turystycznych i na strony biur podróży, zdając sobie sprawę, że często jakość publikowanych tam tekstów (zwłaszcza w warstwie onomastycznej) pozostawia wiele do życzenia. A Wikipedia? Ma wśród tłumaczy, którzy wzięli udział w badaniu, zdecydowanie wysoką pozycję, taką jak publikacje KSNG: korzystają z niej oni często, traktując ją przynajmniej jako punkt wyjścia do dalszych poszukiwań.

Uwagi końcowe

W moim odczuciu wymiana doświadczeń i metod pracy obu środowisk, czyli tłumaczy profesjonalnych i „tłumaczy nieświadomych”, czyli ekspertów będących autorami tekstów adaptującymi nazwy własne, mogłaby być owocna i sprzyjać uporządkowaniu trudnej materii onomastycznej. Tłumacze, sięgając do tekstów naukowych (moi respondenci robią to niezbyt często), przyczyniliby się do ciągłości wiedzy i do utrwalania najczęstszych, powtarzalnych rozwiązań translatorskich, a w konsekwencji do tworzenia zasobów ekwiwalentów uznanych. Z kolei „tłumacze nieświadomi” – historycy – mogliby efektywnie stosować w swojej pracy korpusy językowe. Wikipedia (szczególnie rosyjskojęzyczna⁷) może być cennym źródłem odpowiedników i skierować do interesujących zasobów. Tłumacze przyznają się do korzystania z niej bez większych oporów, podczas gdy eksperci czynią to niezbyt chętnie. Może nadszedł czas, by ją zrehabilitować?

⁷ Niejednokrotnie przy tłumaczeniu tekstów naukowych z dziedziny historii artykuły z Wikipedii pomogły mi rozwiązać problemy dotyczące nazw osobowych i obiektów sakralnych.

Bibliografia / References

- Białek, E. (2014). Nazwa własna w leksykografii i w dydaktyce przekładu. *Rocznik Przekładoznawczy*, 9: 281–301.
- Gasek, B. (2017). Antroponimy w nowoczesnym rosyjsko-polskim słowniku przekładowym. *Studia Rossica Posnaniensia*, 42: 137–148.
- Kozłowska, Z., Szczęsny, A. (2018). *Tłumaczenie pisemne na język polski. Kompendium*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krajewska, M. (2020). Transpozycja nazw własnych z punktu widzenia dydaktyki przekładu (w polsko-rosyjskiej parze językowej). *Roczniki Humanistyczne*, t. 68, z. 10: 103–114.
- Lewicki, R. (2017). *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Rejter, A. (2022). Strategie dyskursywne w obszarze onimicznym tekstu wobec wielokulturowości jako cechy współczesnego podróżopisarstwa. *Onomastica*, 66: 201–217.
- STP 2005: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*. 2005. Red. J. Lukszyn. Wyd. 2. uzup. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych. Uniwersytet Warszawski.
- Szczęsny, A. (2017). *Historia magistra vitae, czyli o pożytkach płynących z tłumaczenia tekstów z dziedziny historii*. W: Mampe, J., Hinc, J., Jarosz, A. (Red.) *Problemy współczesnej glottodydaktyki i nauczania przekładu*. Gdańsk: Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego: 275–287
- Szczęsny, A. (2021a). *O problemie zapisu nazw osobowych w tłumaczeniach na język polski tekstów historycznych i źródeł w języku rosyjskim*. W: Sikorska-Kulesza, J. (Red.) *Źródła z Królestwa Polskiego, Litwy i Rusi. Warsztat edytora*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego: 159–176.
- Szczęsny, A. (2021b). Nazwy własne w przestrzeni miejskiej jako problem przekładowy. Spojrzenie tłumacza praktyka i dydaktyka tłumaczenia. *Rocznik Przekładoznawczy*, 16: 303–339.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2014). Nazwy własne w przekładzie. Zarys problematyki. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 27: 201–214.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

NAUKI O KOMUNIKACJI
SPOŁECZNEJ I MEDIACH
COMMUNICATION AND
MEDIA STUDIES

Article No. 300

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.11>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o komunikacji społecznej i mediach / Discipline of science: communication and media studies

Copyright © 2023 SRG and D.A. Myślak¹

Citation:

Myślak, D.A. (2023). *Random* a pokolenia Z i Y z perspektywy społeczno-technologicznej i formatowo-czasowej. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 161–176. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.11>

RANDOM A POKOLENIA Z I Y Z PERSPEKTYWY SPOŁECZNO-TECHNOLOGICZNEJ I FORMATOWO-CZASOWEJ

DOMINIKA AGATA MYŚLAK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie // University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Wydział Humanistyczny / Faculty of Humanities

Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej / Institute of Journalism and Social Communication

ul. Kurta Obzitza 1, 10-725 Olsztyn, Polska / Kurta Obzitza St. 1, 10-725 Olsztyn, Poland

Corresponding Author e-mail: dominika.myslak@uwm.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5421-6224>

(nadesłano / received 9.09.2023; zaakceptowano / accepted 22.09.2023)

Abstract

***Random* vs generation Z and Y in the social, technological, format-and-time perspective**

The author discusses and provides a multi-aspect characterisation of one of the most recent media phenomena – a hybrid genre series (*Random*). In order to analyse it, she

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

draws references to its several facets: social, technological, as well as format-and-time aspects. This perspective sheds light on the problems associated mainly with Generations Z and Y as users and consumers of the Internet. On the other hand, *Random* as a hybrid audio drama is a reflection of dynamic interactions among various genres present in active media communication.

Keywords: *Random*, Generation Z, Generation Y, generational shift, Millennials, series, hybrid.

Abstrakt

Autorka przybliży i wieloaspektowo charakteryzuje jedno z najnowszych zjawisk medialnych, jakim jest hybryda serialowa. By je przeanalizować, proponuje odniesienia do kilku płaszczyzn: społecznej, technologicznej, formatowej i czasowej. Z tej perspektywy ujawniają się problemy związane głównie z pokoleniami Z i Y jako uczestnikami i konsumentami Sieci. Natomiast *Random* jako słuchowisko-hybryda odzwierciedla dynamiczne oddziaływanie na siebie różnorodnych gatunków obecnych wśród aktywnych przekazów medialnych.

Słowa kluczowe: random, generacja Z, generacja Y, zmiana pokoleniowa, millenialsi, serial, hybryda.

Wprowadzenie

Ruch pokoleniowy, zmiana jednej generacji przez drugą, jest czymś naturalnym w świecie ludzi. Człowiek ma za sobą XX wieków chrześcijańskiej historii, na której kartach zapisały się także wydarzenia potwierdzające rozwój ludzkiego intelektu i towarzyszące mu rewolucje techniczne. Jednym ze skutków przeobrażeń technologicznych stały się globalne środki komunikacji, które nie mają istotnych ograniczeń w przestrzeni. Wielowiekowa dychotomia Zachód – Wschód i związane z nią sztuczne podziały społeczeństw na tle głównie politycznym oraz kulturowym nie są obecnie do zaakceptowania. Zarówno w krajach Europy Zachodniej, Europy Środkowo-Wschodniej, jak i Europy Wschodniej badacze nie akcentują tego, co pod względem komunikacji ludzi dzieli, lecz przede wszystkim to, co łączy (Radaev 2018; 2019). Naukowcy odważnie twierdzą, że nowe media, media społecznościowe odgrywają ogromną rolę we współczesnym świecie. Jeszcze do niedawna mówiono o mediach jako czwartej władzy, dodając je do słynnego trójpodziału władzy sformułowanego przez Monteskiusza, ale wiele wskazuje na to, że przedstawiciele środków masowego komunikowania są nie mniej zachłanni na władzę od tych, do których ona przynależy, i usiłują w tradycyjnym trójpodziale zająć pierwsze miejsce.

Można podać wiele przykładów, które potwierdzałyby komunikacyjną potęgę środków masowego przekazu i ich permanentny dynamiczny rozwój. Świadczy o nim niezliczona bogata baza literaturowa zarówno światowa, jak i polska (np. Godzic 2002; Goban-Klas 2005; Bauer 2009; Lister [et al.] 2009; Dijk 2010; Levinson 2010; Mrozow-

ski 2001; Rogucki 2020). Medialna biblioteka nie tylko szybko się rozrasta w ogromnym tempie, ale włącza także do swych zasobów nieznaną wcześniej postać funkcjonowania radia, prasy, telewizji w nowych warunkach, w XXI wieku, oraz związane z tymi mediami określone gatunki, jak chociażby serial².

Zadaniem artykułu jest przyjrzenie się jednemu z nowszych zjawisk medialnych, do jakich zalicza się słuchowisko *Random*. Pochodzące z języka angielskiego słowo „random” określa to co losowe, przypadkowe, nie(z)planowane. Losowość jako element egzystencji jest znana ludzkości od bardzo dawna. Mityczna Tyche (rzymska Fortuna), bogini przypadku czy tzw. ślepego losu, odpowiadała zarówno za szczęście, powodzenie, pomyślność, jak i nieszczęścia dotykające indywidualnie człowieka lub całych zbiorowości. Ale losowość jako sposób narracji w postaci hybrydy należy do nietradycyjnych form przekazu informacji sieciowych, a przez to jeszcze nieoswojonych dostatecznie literaturowo. Stąd motywacja, by podejść do *Randomu* wieloaspektowo przez odniesienie się do wybranych płaszczyzn jego aktywności medialnej: społecznej, technologicznej, formatowej i chronologicznej. Celem artykułu jest zatem ukazanie i scharakteryzowanie *Randomu* jako kolejnej odmiany serialu-hybrydy, a także zobrazowanie zmian demograficznych jako czynników wpływających zarówno treściowo, jak i technologicznie na współczesne produkcje serialowe. Posłużę się tutaj metodą obserwacji, analizy dokumentów, tematycznej oraz analizy zawartości (treści słuchowiska) w powiązaniu z ujęciem historycznym. Dominować zatem będzie aspektowa analiza zawartości. Zasadniczym punktem odniesienia czynię słuchowisko *Random*.

Losowość, przypadkowość, nie(z)planowane uczucie jako elementy konstrukcyjne dzieła znajdują odzwierciedlenie w słuchowisku pt. *Random*. Za pomocą tytułowej aplikacji w sposób losowy wyszukuje się rozmówców. Czynnikiem pokoleniowy nie odgrywa tutaj roli eliminacyjnej, co podkreśla jej geograficzną uniwersalność: w każdym społeczeństwie mamy do czynienia z ludźmi starymi, średniego pokolenia i młodymi. Dokonując analizy, postaram się dowieść, że *Random* jako hybryda serialowa może być przykładem społeczno-technologicznego i formatowo-czasowego oddziaływania na siebie różnorodnych przekazów medialnych.

Random jako hybryda serialowa

„Witaj w *Randomie*, aplikacji, która umili ci czas. Poznawaj ludzi i dziel się zainteresowaniami. *Random* – teraz masz z kim spędzić wieczór”³. Tymi słowami zaczyna się pierwszy polski serial, łączący w sobie cechy słuchowiska i filmu. Jego premiera miała miejsce 14 lutego 2021 roku. To pierwsza taka hybryda, która niejako powraca do korzeni gatunku serialu, ale jest jednak w pełni dostosowana technologicznie i tematycznie do dzisiejszych możliwości techniki i odbiorców.

Random to projekt Storytel Oryginal. W kwietniu 2021 roku był najbardziej popularnym słuchowiskiem w tejże aplikacji zarówno w Polsce, jak i na świecie, a dla 30% nowych użytkowników – pierwszym odsłuchanym audiobookiem

² Mowa tu o pracach m.in. Mirosława Filiciaka (2011), Arkadiusza Lewickiego (2011) i Beaty Łaciak (2013).

³ Głosu aplikacji w słuchowisku użyczyła Agnieszka Woźniak-Starak.

(Press, online). Jego twórczyniami są Alicja Sokół i Natasza Parzymies, przedstawicielki młodego pokolenia⁴. Słuchowiska, składającego się z pięciu rozdziałów (odcinków), trwających w sumie 1 godz. 31 min., można posłuchać w serwisie Storytel. Z kolei jego zakończenie – finałowy odcinek – widz może obejrzeć na kanale YouTube prowadzonym przez Parzymies. Film trwa 10 min 2 s. Słuchacz *Randomu* staje się uczestnikiem wydarzeń zapoczątkowanych przez internetową głosową aplikację *Random*, która z założenia ma służyć nawiązywaniu znajomości w wybranych kategoriach, m.in. towarzystwo, losowe. Użytkownik tej aplikacji może zdecydować, czy rozmowa ma być prowadzona w formie audio czy wideo, jak i o tym, czy zachować wybrany kontakt w pamięci. W przypadku jego usunięcia, by móc odzyskać dostęp do danego rozmówcy, wymagane jest wykupienie konta *Random Premium* za 99 zł. Konto *premium* daje możliwość przywrócenia do pięciu czynności wykonanych w aplikacji. Fabuła hybrydy opiera się na rozmowach audio między Jantar91 i Buka12 właśnie za pośrednictwem tej aplikacji. Konwersacje bohaterów są odzwierciedleniem młodego pokolenia w XXI wieku, ich sposobu komunikacji, używanego języka i problemów, które ich dotyczą.

Dwudziestotrzyletnia letnia Mary (Jantar91) pracuje w branży eventowej, wiele podróżowała (Grecja, Kuba czy też Indie zwiedzone autostopem) i mimo sprawiania wrażenia silnej kobiety, wewnątrz cierpi po zdradzie chłopaka z jej najlepszą przyjaciółką. Jedzie do Gdańska pociągami, by zająć się chorą babcią cierpiącą na demencję. To wszystko wydawać się może nie do udźwignięcia, jeśli uświadomimy sobie, że Mary ma dopiero 23 lata (!), a z narracji nie wynika, żeby w tym wszystkim towarzyszyli jej rodzice. Nie dziwi więc, że często dziewczyna swoje problemy zapija alkoholem. Natomiast Buka12 to dwudziestoletni Stanisław, który od gimnazjum jest w związku z Zosią. Praktycznie od zawsze są razem. Na studniówce oboje zostali królem i królową balu. Chcąc scharakteryzować Stanisława, na myśl przychodzi określenie „człowiek starej daty”, gdyż jest romantykiem, ma dżentelmeńskie maniery i podchodzi do życia na poważnie. Tym bardziej nie jest w stanie zrozumieć, dlaczego po pięciu latach związku, kiedy postanawia się oświadczyć swojej dziewczynie, ona odmawia.

Scenariusz słuchowiska opiera się na tematach ważnych dla generacji millenialsów, a widz/słuchacz może obserwować, jak rodzi się uczucie pomiędzy ich przedstawicielami – głównymi bohaterami, ale jak to przystało na obecne czasy – uczucie to opiera się na relacji zawiązanej dzięki aplikacji na smartfon. W finałowym odcinku na YT z kolei można zobaczyć, jak miłość z Sieci zderza się z rzeczywistością. Nawiązana bliskość przez aplikację internetową jest tym bardziej aktualnym tematem, że akcja słuchowiska toczy się w okresie pandemii koronawirusa. Ta z kolei spowodowała, że poczucie izolacji, niepewności i stałego kontaktu z drugim człowiekiem tym bardziej

⁴ Scenariusz *Randomu* napisała Natasza Parzymies i Alicja Sokół, reżyseria: Natasza Parzymies i Marcin Kardach. Parzymies jest twórcą także internetowego serialu *Kontrola*, który można oglądać na jej kanale na YouTube. Serial ma ponad 40 mln wyświetleń, został przetłumaczony na wiele języków, był pokazywany na festiwalach filmowych i znalazł się w pierwszej dziesiątce najlepszych seriali 2020 r. według portalu Onet Kultura. Więcej zob.: <https://www.youtube.com/c/NataszaParzymies/featured> oraz <https://www.wirtualnedia.pl/arttykul/random-serial-laczacy-sluchowisko-i-film-storytel-kiedy-premiera> (dostęp 11.08.2023).

została przekierowana na Sieć, która to stała się podstawowym warunkiem gwarantującym poczucie (złudnej) stabilizacji i bytu (przetrwania?) ludzi w tymże czasie.

Spółeczny wymiar *Randomu*

Uwarunkowania demograficzne, a więc społeczne, w znacznym stopniu wpływają na formę i treści obecne w mediasferze. Każde bowiem pokolenie charakteryzuje się własnymi cechami i sposobami funkcjonowania, a jego pełny wymiar zależy od oddziaływania na nie różnych wydarzeń i uwarunkowań historyczno-kulturowych. Każda generacja jest więc sumą „wszystkich należących do danego kręgu kulturowego osób, które na podstawie wspólnej sytuacji historyczno-społecznej wykazują podobieństwo postaw, motywacji, nastawień i systemów wartości” (Wrzesień 2009: 17).

Analizowane słuchowisko skierowane jest do młodego pokolenia, w szczególności pokolenia Z i millenialsów, a przez umowne cezury – obejmuje także pokolenie C i generację aplikacji. Millenialsi, zwani także generacją Y, to pokolenie ludzi urodzonych między 1977/1980 a 2000 rokiem⁵. „Millenialsi dorastali w czasach pełnego rozkwitu techniczno-technologicznego, Sieci, Google’a, mediów społecznościowych. Są z reguły doskonale obeznani z wieloma urządzeniami elektronicznymi: komputerami, smartfonami, tabletami” (Myślak 2021: 109). Pokolenie to korzysta z Sieci na wiele sposobów, jest ona dla nich stałym elementem rzeczywistości (Morbiter 2012: 131–132), dlatego też z łatwością przywiązuje się do nowinek technicznych i stwarzanych przez nich możliwości technologicznych (Niewęglowski 2012: 9). W tym, kim są obecnie millenialsi, ogromną rolę odegrali ich rodzice, którzy zapewnili im wykształcenie, rozrywkę i wakacje, wychowując jednocześnie „w przeświadczeniu o ich wyjątkowości, zdolnościach oraz licznych kompetencjach, lecz nierzadko z powodu nadopiekuńczości pozbawili ich samodzielności i gospodarności” (Myślak 2021: 110). To z kolei przełożyło się na niebywałą pewność siebie związaną z posiadaniem wysokim kompetencji oraz przedsiębiorczością. Pokolenie Y wie, że ma wybór, i ta opcja jest dla nich ważniejsza niż możliwość skorzystania z gotowych ofert. Są elastyczni w podejściu do życia, co ma odzwierciedlenie w szybkim dostosowywaniu się do nowych okoliczności zarówno w życiu zawodowym, jak i prywatnym oraz w przyswajaniu wszelkich nowinek technologicznych. Jednocześnie zachowują rozsądek i krytycyzm w stosunku do otaczającego ich świata (Stańczak, online), cenią sobie pracę społeczną, zaufanie, różnorodność, tolerancję. Mają potrzebę aktywności fizycznej i są wyczerpani na punkcie podkreślania zależności hierarchicznych (Chojnowska, online). Jest to pokolenie bardzo aktywne, również na rynku pracy, o czym można było przekonać się chociażby pod kątem branży, w której pracuje Jantar91.

Pokolenie millenialsów to generacja szybko żyjąca, można rzecz – przebudźcowa, bo nieustannie bombardowana obrazami, a co za tym idzie – mająca ciągłą po-

⁵ W Polsce grono to liczy ok. 11 mln; przyjmuje się, że obejmuje ludzi urodzonych w latach 1983–1997 w przeciwieństwie do USA, gdzie do grona tego pokolenia zaliczają się osoby urodzone w latach 1980–1996. Przesunięcie to wynika z uwarunkowań historycznych, a w związku z tym – z późniejszym otwarciem się na nowe technologie medialne państw Bloku Wschodniego (zob. Oleszkowicz, Senejko 2013: 192).

trzebę otrzymywania nowych bodźców. Odczuwają zmęczenie na skutek stałego dopływu informacji, ale nie potrafią bez niego żyć. Potwierdza to zachowanie Jantar91 w słuchowisku, która chcąc odciąć się od Buka12, usuwa go z *Randomu*, ale później jest w stanie zapłacić za wersję *premium* aplikacji, by odzyskać do niego kontakt. Generacja ta mając nieograniczony dostęp do mediów jest dużo lepiej poinformowana o wszystkim, co się dzieje dookoła, ma ogromną wiedzę na temat nowych technologii, co mieści się w zakresie ich charakterystyki jako pokolenia prefiguratywnego, „w którym obecne jest odwrócenie ról: dzieci uczą rodziców korzystania z nowych technologii” (Myślak 2021: 109).

Millenialszy korzystają przede wszystkim z mediów społecznościowych⁶. Internet jest dla nich żywą, atrakcyjną, wirtualną społecznością. Pokolenie to nie rozstaje się „laptopami, tabletami i smartfonami, które towarzyszą im w każdej dziedzinie życia – wykorzystują je nie tylko jako narzędzie pracy, ale również jako narzędzie do podtrzymywania więzi, o które (wbrew pozorom) pokolenie Y bardzo dba” (Moczyróg, online). Są „przeziąknęci” mediami, stąd też sporą część swojego życia toczą właśnie w świecie wirtualnym – proporcje między tym, co jest rzeczywiste, a tym, co wirtualne są więc zatarte. „Medialny ekshibicjonizm” to dla nich chleb powszedni. Są w stanie przekroczyć granice, by zyskać pozytywny odzew i szeroki aplauz w Sieci. Nie przewidyują w swoich działaniach porażek, a ich doznanie znoszą źle.

Mówiąc o millenialsach należy także wspomnieć pokrótce o pokoleniu C⁷, czyli generacji urodzonej po 1990 roku, a więc czasowo pokrywającą się również z pokoleniem Y⁸. Generacja C jest przez ogół badaczy postrzegana jako bardziej radykalna odmiana millenialsów – *digital natives*, wynika to z jej całkowitego zatopienia w cyfrowej technologii i nieznajomości świata bez komputerów. Są stale „podłączeni” do Sieci, dzięki smartfonom i mediom społecznościowym: „Lajkują, komentują, udostępniają. Pozostają w stałym kontakcie ze swoimi znajomymi, ale niekoniecznie w świecie rzeczywistym. Facebook, Instagram i Snapchat tworzą świat wirtualny, który jest równie atrakcyjny. A może nawet atrakcyjniejszy”⁹ (Szychta 2016, online).

⁶ 66% osób w wieku 15–24 lata posiada urządzenie mobilne w postaci smartfona, a 33% ma tablet (więcej: Myślak, Siudak 2017: 30). Dane te wzrastają wraz z biegiem czasu, jak bowiem pokazują Badania Założycielskiego Krajowego Instytutu Mediów z 2022 r., że smartfona korzysta 96,42% ludzi w wieku 16–29 lat. Więcej o tym zob.: <https://www.gov.pl/web/krrit/758-proc-polakow-korzysta-ze-smartfona-z-tabletu-123-proc> (dostęp 29.08.2023).

⁷ Inaczej *always on/zawsze podłączeni*.

⁸ Zdaniem Katarzyny Bodzioch (2017), nie tyle rok urodzenia świadczy o przyporządkowaniu do pokolenia C, ile jego wychowanie w rzeczywistości cyfrowej, a przez to bycie *digital natives*.

⁹ Katarzyna Szychta w rozmowie z Anną Karwowską, psychologiem i pasjonatką mediów społecznościowych, pisze, że pokolenie C to „młodzież urodzona po 1995 roku, która jest w stanie permanentnego podłączenia do sieci. Wydawać by się mogło, że wiąże się to np. z przeglądaniem różnych portali. Ale tak nie jest. Mając włączonego facebookowego Messengera są stale dostępni dla swoich znajomych, czekając na kontakt, na wiadomość. I nie jest to, jak było jeszcze kilka czy kilkanaście lat temu, czat, na który wchodzi się, aby poznawać nowych ludzi. Ten sposób komunikacji zarezerwowany jest dla znajomych ze świata rzeczywistego – tych, z którymi mają kontakt «twarzą w twarz», np. w szkole. W ten sposób światy wirtualny i pozawirtualny przenikają się nawzajem” (Szychta 2016, online).

Warto w tym momencie zauważyć także pokolenie wychowane na podstawie mediów wirtualnych 3.0, czyli pokolenie aplikacji (*Generation App*), w którym główną rolę odgrywa „*mentalność* ukształtowana pod wpływem aplikacji, *stwarzanie możliwości* przez aplikacje oraz *zależność* od aplikacji”¹⁰ (Awdziej 2015: 83). Generacja ta uważa, że każda czynność w świecie realnym ma swój odpowiednik w postaci aplikacji (Wróblewska 2016: 7). *Generation App* posiada także wszystkie cechy milleniasów czy pokolenia C (zwłaszcza *multiscreening* i wielozadaniowość), ale ma inne potrzeby informacyjne. W związku z tym przestaje odbierać media, a zaczyna je konsumować w wersji instant – bazując na aplikacjach.

Z kolei generacja Z¹¹ to ludzie urodzeni w latach 2005–2016, 1995/2000 a 2023, a więc są to najmłodszy użytkownicy technologii, którzy wiekowo znów zająłoby się z generacją Y i C (Moczyróg, online). Pokolenie Z jest *always on* i w pełni mobilne, „styka się z mediami online w zasadzie od przedszkola, preferuje przeczytanie e-booka zamiast tradycyjnej książki” (Chojnowska, online), stąd też nazywa się je także sieciowymi/cyfrowymi tubylcami (*digital natives*)¹². Nie zna innego świata niż ten z laptopami, smartfonami i Siecią, która przybiera formę ich małej „ojczyzny”.

Generacja ta dojrzewa w świecie coraz nowocześniejszych technologii, dlatego lepiej od poprzednich pokoleń odnajduje się w środowisku sieciowym i potrafi w nim szukać potrzebnych informacji, które mają służyć zdobywaniu wiedzy o świecie i uczeniu się. Media społecznościowe są dla nich komunikacyjnym chlebem powszednim, pragną go bodajże bardziej niż stawy duchowej (Mysłak 2021: 117).

Te wszystkie cechy odnajdujemy w przedstawicielach pokolenia – głównych bohaterach *Randomu* – którzy nawiązują i podtrzymują znajomość właśnie dzięki wzajemnej obecności w aplikacji.

Technologiczny wymiar *Randomu*

Cechą wspólną współczesnych pokoleń są dwa procesy: kastomizacja oraz ergodyczność, które znajdują swoje odzwierciedlenie w *Randomie*. Procesy te widoczne są w aspekcie technologicznym, kastomizacja bowiem związana jest m.in. z personalizowaniem (zarówno estetycznym, jak i funkcjonalnym) urządzeń medialnych do swoich potrzeb. W przypadku *Randomu* widać to najlepiej w sposobie użytkowania tytułowej aplikacji i dopasowywania jej funkcji do potrzeb bohaterów (np. wykupienie *premium*). Z kolei ergodyczność¹³, czyli interaktywność, wiąże się tutaj z pojęciem

¹⁰ Mentalność ukształtowana przez aplikacje wiąże się „z rosnącą awersją do ryzyka, manifestującą się w podejściu młodzieży do uczenia się, przyjaźni, wyrażania swojej tożsamości i kreatywności” (Awdziej 2015: 83).

¹¹ Inaczej zwane także jako iPokolenie, pokolenie *Homeland*, generacja *multitasking*, sieciowi/cyfrowi tubylcy, *digital natives*.

¹² Wynika to właśnie z ucyfrowienia już w chwili narodzin. Termin ten stworzył Marc Prensky, amerykański badacz mediów, analogicznie do określenia *native speaker*, czyli użytkownika języka ojczystego.

¹³ O ergodyczności pisał także Espen J. Aarseth w książce *Cybertekst. Spojrzenia na literaturę ergodyczną* (2014), gdzie podkreślał rolę czytelnika, od którego właśnie zależy odczytanie literatury ergodycznej. Przykładem zaś takiej literatury może być *Sto tysięcy wierszy* Raymona Queneau (2008).

„cybertekstu”, mającym informacyjne sprzężenie zwrotne w sobie (Aarseth 2014: 12). A im bliżej technologicznie ludzkości do dziewiątej mediamorfozy, czyli ery mobilności, tym bardziej zwiększa się dynamika „przemian, które pod postaciami kolejnych modalności determinują to, jak zachodzi instrumentalizacja mediów” (Babecki 2016: 53).

Technologicznie *Random* obejmuje dwa wymiary nowych mediów – aplikację do słuchania audiobooków i eBooków Storytel oraz YouTube. O ile finałowy odcinek można obejrzeć za darmo i bez zakładania konta na YT, o tyle – jeśli chce się posłuchać pierwszych odcinków na Storytel – trzeba wykupić dostęp do aplikacji¹⁴. Mamy więc tutaj do czynienia z hybrydowym podejściem do technologii, z wykorzystaniem zasobów, jakie dają internetowe superbiblioteki telewizyjne typu Netflix czy platformy VoD. Twórcy *Randomu* bezbłędnie zastosowali wiedzę o potrzebach medialnych młodego pokolenia i dopasowali pod nie platformy. Współczesne bowiem społeczeństwo „i ludzkie życie są tak silnie zależne od mediów i nasycone udziałem mediów, iż można już mówić o społeczeństwie zmediatyzowanym” (Adamski 2012: 16). Zwłaszcza młode generacje, które rodzą się już w środowisku medialnych ekranów, od najmłodszych lat są do nich przywiązane i naturalnie wręcz używają smartfonów, tabletek i laptopów do szukania i oglądania interesujących ich medialnych treści. Dla millenialsów tradycyjne media, takie jak prasa, radio czy telewizja, w swojej podstawowej formie nie są główną bazą informacyjną. Wydaje się, że tradycyjna forma tychże starych mediów w sposób funkcjonalny dla młodych pokoleń nie istnieje. Dla nich centrum prywatnego dowodzenia jest smartfon – i to 24 godziny na dobę. Z analizy przeprowadzonej przez Instytut Spraw Obywatelskich w październiku 2022 roku wynika, że

Co dziesiąty badany deklaruje, że korzysta z telefonu praktycznie cały czas. Prawie połowa uczniów, jeśli obudzi się w nocy, sięga po swój smartfon, co piąty uczeń biorący udział w badaniu przyznał, że z telefonu komórkowego korzysta siedem godzin dziennie (21,1%), a co trzecia osoba, że sięga po telefon kilkadziesiąt razy dziennie (Instytut Spraw Obywatelskich, online).

Storytel stworzył zatem projekt, który dotarł do młodych ludzi i zainteresował ich formą słuchowiska.

Młodzież w online korzysta głównie z komunikatorów, Youtube’a, mediów społecznościowych i aplikacji z wideo. Każde medium ma różnych odbiorców, ale dobra historia łączy wszystkich. Niekoniecznie człowiek aktywny na Instagramie korzysta intensywnie z Facebooka, Tik Toka czy YouTube. <<Random>> ze swoim contentem trafiał wszędzie z odpowiednio skrojoną komunikacją. Wzbudzał zainteresowanie, a główna historia czekała w aplikacji Storytel (*Press*, online).

Ówczesny dyrektor marketingu Storytel, Jakub Barzak, podkreślił, że celowo wykorzystali YouTube’a w randomowej narracji, bo jest to medium angażujące młodych ludzi – lider w dostarczaniu i odbieraniu contentu. Do tego wykorzystali także w sce-

¹⁴ Storytel obejmuje bibliotekę ponad 400 tys. tytułów, w tym także tych ekskluzywnych markowanych Storytel Oryginal. Posiada możliwość korzystania z zasobów w trybie offline oraz trybie dziecięcym Kids Mode. Obecnie dostępne są w Storytelu trzy plany: Unlimited za 19,95 zł miesięcznie (przez pierwsze trzy miesiące, później cena 39,90 zł) na jedno konto i słuchanie bez limitu; Basic za 18,90 zł miesięcznie na jedno konto i słuchanie dziesięć godzin w miesiącu; Family od 49,90 zł miesięcznie na dwa–trzy konta i słuchanie bez limitu. Plan Family oraz Basic można także wypróbować za darmo przez siedem dni. Zob. <https://www.storytel.com/pl> (dostęp 24.07.2023).

nariuszu tytułową aplikację, czyli coś, co jest stale obecne w życiu młodych pokoleń (*Press*, online).

To, o czym wspominał Barzak w kontekście YT, znajduje odzwierciedlenie w rzeczywistości. Medium to bowiem należy do najpopularniejszych i najczęściej używanych portali internetowych zamieszczającym darmowe materiały wideo. O jego potęgę świadczy także fakt, że w 2006 roku YT został kupiony przez Google (Sánchez-Ocana 2012: 203–204). YouTube to kanał, na który już w 2017 roku millenialsi przeznaczali prawie cztery godziny tygodniowo (37% ankietowanych robiło to raz dziennie albo częściej) w ramach *streaming user content* (Raport *Przyszłość telewizji: czynniki zmian*, online), a miesięcznie z platformy tej korzystało 9,8 mln użytkowników. Badania przeprowadzone przez Mediapanel w lipcu 2022 roku wykazały, że zarówno YouTube „jako serwis www i aplikację mobilną, odwiedziło 26,18 mln polskich użytkowników, co dało 88,11 procent zasięgu. Każdy spędził tam przeciętnie 19 godzin, 51 minut i 53 sekundy. We wszystkich statystykach YouTube wyprzedza inne witryny wideo o kilka długości” (tw, online). To pokazuje, jak wielką rolę w społeczeństwie – zwłaszcza tym młodym – odgrywa dana platforma. Stąd też nie dziwi istnienie wokół YouTube czegoś na wzór ekosystemu YT, w którym znajdują się zarówno profesjonalni twórcy, użytkownicy, jak i reklamodawcy. To z kolei świadczy o zawodowstwie i zapewnieniu różnorodnych treści. YouTube stał się liderem „wśród internetowych platform wideo i dla wielu internautów jest synonimem obrazu ruchomego w sieci” (Bulska 2015: 41). Warto także podkreślić, że YT rozwija się wciąż dwutorowo, gdyż filmy są w nim tworzone zarówno pod kątem kanału mobilnego, jak i telewizyjnego czy komputerowego, a platforma stawia w głównej mierze na czas oglądania, nie zaś na liczbę odsłon (Bulska 2015: 41).

Przenoszenie treści ściśle telewizyjnych do Internetu jest przykładem konwergencji mediów, zaanektowania tradycyjnej telewizji przez Sieć¹⁵, co przekłada się na aspekt autopromocji. Nie od dzisiaj wiadomo, że istotnym konkurentem produkcji telewizyjnych są krótkie wideoklipy, znane głównie z platformy YT (Myślak 2021: 72). I mimo że jednostkowa ich oglądalność nie równa się osiąganą przez filmy i seriale, to „jednak w grupie wiekowej 16–24 lata stanowi aż 14% czasu poświęcanego na oglądanie [...]. Stale rośnie popularność krótkich form wideo, a dominującą platformą pozostaje YouTube” (Raport *Przyszłość telewizji: czynniki zmian*, online).

Pokolenie Z poświęca coraz więcej czasu na konsumpcję treści w Sieci, dlatego zmianie ulegają ich przyzwyczajenia, gdzie wieczorami zamiast spędzać czas przed telewizorem, oglądają vlogi na YT lub Instastories. Dlatego też nie dziwi fakt, że to YT ma największy zasięg miesięczny i jest najważniejszą platformą dla użytkowników w wieku 16–34 lata, wśród których 70% stanowią youtuberzy, są bardziej opiniotwórczy niż celebryci (Raport *TV vs Digital. Telewizja przestaje być wyborem*, online), stąd też coraz więcej jest widocznej medialnie współpracy marek czy produkcji z vlogerami, czy internetowymi influencerami. Widoczne jest to także w *Randomie*, gdzie już samo oddanie projektu młodym twórcom, jak chociażby Nataszy Parzymies, nadało

¹⁵ YouTube jest wynikiem długiego etapu fragmentaryzacji telewizji, który trwa od momentu wprowadzenia na rynek magnetowidów, przez telewizję kablową po satelitarną (o tym: M. Lister 2009: 340).

wiarygodności generacyjnej. „To ona [Natasza Parzymies – D.A.M] między innymi stoi za kontrowersyjnymi dialogami, które są potrzebne, aby budować autentyczność i możliwość utożsamiania się z bohaterami. Dodatkowo w główne role wcielają się aktorzy młodego pokolenia – Julia Wieniawa i Maciej Musiałowski” (*Press*, online).

Formatowy wymiar *Randomu*

Formuła odcinkowa analizowanego słuchowiska nawiązuje do początków gatunku serialowego, czyli do radia. W Polsce zapoczątkowali go *Matysiakowie* oraz *W Jezioranach* na falach Polskiego Radia. Z czasem jako serial zaczęto postrzegać film podzielony przez producenta na części (odcinki). Mieliśmy zatem do czynienia z tworem fragmentarycznym, który nie zawsze pojawiał się na antenie telewizyjnej w regularnych odstępach czasu czy o tej samej porze dnia (Lewicki 2011: 10). Typologie serialu wskazują na jego fabularną genezę, co pokazuje, że „od samego początku gatunek ten miał na celu poruszać kwestie bliskie społeczeństwu, być niejako odwzorowaniem rzeczywistości i nawiązywać do tego, co człowiekowi jest bliskie” (Myślak 2021: 146). Ta kwestia pozostała niezmienna w serialu, natomiast to, co uległo – i nadal ulega – zmianom, to sam gatunek, który coraz częściej nazywany jest formatem.

Genologia serialu dowodzi, jak bardzo z biegiem lat ten gatunek się rozrósł. Można wymienić następujące odmiany serialu (Myślak 2021: 146):

- a) opera mydlana (*soap opera*),
- b) telenowela,
- c) seria telewizyjna,
- d) serial właściwy,
- e) sitcom (*situation comedy*),
- f) *docu-soap*,
- g) *mock-documentary*,
- h) *webisode*,
- i) *spin-off*,
- j) serial *premium*,
- k) serial internetowy,
- l) hybryda gatunkowa,
- m) odserialowe formaty internetowe (OFI).

Random, patrząc na powyższą typologię, jest przykładem kolejnej hybrydy gatunkowej¹⁶. Co ciekawe, jest hybrydą nie tylko pod kątem formatu, lecz także sposobu przekazu treści. Każda hybrydyzacja prowadzi do wymieszania materiału genetycznego, czego efektem będzie powstanie zupełnie nowej jakości. Stąd też hybryd może być nieskończenie wiele. Współcześnie trudno jest znaleźć gatunki serialowe w ich pierwotnej, czystej postaci. Granice serialowe stale zacierają się, a pojawiające się me-

¹⁶ Najbardziej powszechne hybrydy gatunkowe to np. odmianki serialu z przedrostkiem *docu-*, jak: *docu-soap* (*documentary soap*), *docu-crime*, *docu-drama*, *court show* czy *mock-documentary*, które są połączeniem opery mydlanej i reportażu. Wśród grona medialnych mieszkańców można wskazać także *sophisticated crime* czy *sophisticated comedy*, które łączą w sobie elementy filmu kryminalnego i opery mydlanej.

dialne mieszańce – przy sprzyjających uwarunkowaniach merkantylnych, techniczno-technologicznych oraz demograficznych – łamią tradycyjne serialowe schematy. *Random* nosi cechy zarówno miniseriału – jeśli weźmie się pod uwagę małą liczbę odcinków (w sumie sześć odcinków), jak również serialu *premium*, w którym to producenci obsadzają znanych aktorów, a sama produkcja predestynuje do prestiżowej inscenizacji kinowej. „Serial *premium* nie jest w potocznym rozumieniu produkcją-tasemcem liczącym kilkaset odcinków. Konstrukcyjnie bliższy jest serii telewizyjnej, gdyż opowiada jedną historię zamkniętą w kilku – zazwyczaj sześciu–ośmiu – odcinkach, czyli w trakcie trwania jednego sezonu” (Myślak 2021: 158). Taką sytuację mamy również w *Randomie*, gdzie całość słuchowiska – przypomnę – trwa 1 godz. 31 min, a odcinek finałowy na YT – 10 min. Czas trwania pojedynczego odcinka w tym wypadku upodabnia *Random* do *webisode*. Mała liczba krótkich odcinków zapewnia skumulowane tempo wydarzeń, co także jest charakterystyczne dla produkcji *premium*. „Stąd serial *premium* charakteryzuje odważniejszy i trudniejszy w odbiorze scenariusz, który wymaga od odbiorcy dużo większej koncentracji, ale w zamian za to oferuje widzom więcej wrażeń” (Myślak 2012: 159). Mała liczba odcinków, które są stosunkowo krótkie, to także wydzźwięk dzisiejszych czasów, w których dominuje nastawienie na konsumpcję typu instant. W analizowanym słuchowisku można dostrzec się także cech charakterystycznych dla serialu właściwego, czyli zakończenie odcinka *cliffhangerem*.

Serial jako gatunek jest społecznie pożądanym i atrakcyjnym medium. Swój renesans zaczął przeżywać na przełomie 2010/2011 roku, kiedy to Mirosław Filiciak z Barbarą Gizą opisali generację *post-soap*, w której „doświadczamy prawdziwej eksplozji błyskotliwych seriali telewizyjnych, łamiących stereotypowe postrzeganie tej formy i zdobywających uznanie widzów oraz krytyków na całym świecie – w tym w Polsce” (Filiciak, Giza 2011: 7). Wcześniej bowiem do serialu podchodzono stereotypowo jak do prostej, docierającej do każdego, łatwej rozrywki, produkcji o niskiej wartości, niewymagającej żadnego przygotowania ani większych kompetencji kulturowo-społecznych (Łaciak 2013: 9). Dużą rolę w takim pierwotnym postrzeganiu tego gatunku odegrali ich autorzy, tworząc zazwyczaj niezbyt wybitne opery mydlane, a także dziennikarze i widzowie. Współcześnie seriale są obiektem intelektualnej mody, wyszły z cienia filmu – niekiedy nawet swój finał przenosząc właśnie na ekrany kin, jak to było chociażby w przypadku serialu *Sherlock*, zmieniły swój status, co przełożyło się na coraz lepsze oddawanie obrazu współczesnego świata i reagowania na zmiany w społeczeństwie. Widać to w obecnych produkcjach Netflix, w których dba się o narracje dotyczące równouprawnienia seksualnego czy obecność czarnoskórych aktorów. Można to także zauważyć w analizowanej produkcji *Random*, gdzie poruszone zostały aspekty *strice* generacyjne młodego pokolenia. To wszystko „unaocznia wielką siłę, która drzemie w tym gatunku telewizyjnym [...]. Serial umocnił się jako gatunek i wyodrębnił jako tekst kultury. Nie jest już tylko towarem zapełniającym ramówkę telewizyjną, a nawet jeśli tak jest, to reprezentuje zdecydowanie inną jakość” (Szczepekanek, Wojciechowska, Buśko 2014: 7–8). Jakub Bożek podkreśla dużą rolę popkultury w tym, która ma ogromny potencjał komunikacyjny, co przekłada się m.in. na to, że właśnie „seriale już od dawna nie są szmirowate” (Bożek 2011: 300) i mają „drugie życie” po zakończeniu emisji danego odcinka (dyskusowanie, pi-

sanie alternatywnych scenariuszy, remiksowanie, darmowe tłumaczenie napisów itd.). Często także to „drugie życie” zaczyna się jeszcze w czasie kampanii promującej daną produkcję. Tak było w *Randomie*, którego promocji służył nagrany przez głównych bohaterów produkcji – Julię Wieniawę i Macieja Musiałowskiego – zintegrowany z historią słuchowiska singiel „Zabierz tę miłość”. Ta piosenka ma ponad 23 mln wyświetleń i prawie 6 tys. komentarzy na YouTube, a na Spotify prawie 11 mln odtworzeń¹⁷; zdobyła certyfikat platynowego utworu. Przez pierwszy tydzień po publikacji w marcu 2021 roku utwór ten „utrzymywał się na pierwszej pozycji karty na czasie, czyli najchętniej wyświetlanych filmów w całym YouTube na terenie Polski. Nie mniejszy sukces singiel zyskał w platformach streamingowych. Pojawił się na co najmniej 15 playlistach w największych serwisach, a cover singla reprezentował okładki najważniejszych playlist” (*Press*, online). Poza utworem do „drugiego życia” można zaliczyć także dwa filmy krótkometrażowe wypuszczone na YT w dniu premiery słuchowiska, z udziałem m.in. Magdaleny Boczarskiej, Katarzyny Nosowskiej, Jana Hrynkiewicza czy Sylwii Goli, które miały wprowadzić słuchaczy w świat fikcyjnej aplikacji bohaterów produkcji (*Materiał partnerski*, online).

Random jest kolejnym przykładem poszerzania się serialowego horyzontu, gdzie widoczne są zarówno etapy ewolucji tegoż gatunku, jak i aktywne współuczestniczenie użytkowników Sieci w konsumpcji produkcji. Jak słusznie zauważył Dariusz Baran (2016: 3):

Współczesny serial ewoluował jednak w kierunku bardziej złożonej produkcji małoekranowej; ma formę otwartą, elastyczną. Nie jest już tylko programem telewizyjnym, albowiem poszczególne odcinki mogą być po raz pierwszy wyemitowane w Internecie, bez regularnych odstępów [...], oglądane w ramach płatnych serwisów online, kanałów „na żądanie” lub w serwisach ogólnodostępnych (YouTube). Poszczególne sezony nie muszą też tworzyć jednej opowieści, jak proceduralne; alternatywą może być antologia, najczęściej w ramach jednego gatunku [...]. Sama kwestia gatunków jest tożsama ze zmianami zachodzącymi w innych mediach na skutek przenikania i konwergencji.

Mowa jest więc o produkcji małoekranowej, z konstrukcyjną otwartością i narracyjną elastycznością, co widoczne jest także w analizowanym *Randomie*.

Wymiar czasowy *Randomu*

Random unaczynia kilka ważnych współcześnie aspektów:

1. pandemia COVID-19;
2. pokolenie Z i millenialsów (Y);
3. zmiany technologiczne;
4. zmiany wewnątrzgatunkowe.

Punkty 1 i 2 odzwierciedlają wydzźwięk społeczny, znak dzisiejszych czasów. Epidemia koronawirusa SARS-CoV-2 zaczęła się w listopadzie 2019 roku. Powodowała zakaźną chorobę COVID-19, a w marcu 2020 roku ogłoszona została przez WHO pandemią. Wszelkie działania związane z zastopowaniem rozprzestrzeniania się tego

¹⁷ Według stanu na 4.08.2023 r.

wirusa, czyli *lockdown*, ograniczanie podróży, zakazy zgromadzeń czy zamknięcie granic, spowodowały ogromne skutki w recesji nie tylko gospodarczej, lecz także – o ile nie przede wszystkim – społecznej. Ludzie siłą rzeczy przez obostrzenia dużo więcej przebywali w domu, w tym także przed ekranami; wzrost liczby użytkowników platform VoD i czasu w nich spędzanego odnotowały w tamtym okresie badania mediów (Raport IAB Polska, online). Za pomocą komputerów kontynuowana była nauka czy praca. Ucierpiały na tym umiejętności relacyjno-społeczne zwłaszcza wśród młodych ludzi, co można było obserwować po ich powrotach do szkół i uczelni, a także po liczbie osób, które po pandemii i związanym z nią *lockdownem*, borykają się z depresją, stanami lękowymi i innymi zaburzeniami psychicznymi (Budzyńska, Moryś 2021: T: 26, 433–450).

Random jest także dokładnym odzwierciedleniem wartości, charakterystyką młodego pokolenia – millenialsów i „Zetek”, które dla starszych generacji może być nie do końca zrozumiałe. I mimo że podziały na generacje w głównej mierze zależą nie od wieku użytkownika, lecz od jego obiektywnej zdolności do bycia w mediasferze i umiejętności obsługi coraz to nowszych urządzeń i aplikacji¹⁸, to jedno jest pewne – każde kolejne pokolenia będą jeszcze bardziej zżyte z technologią i stale podłączone do Sieci. Stąd też kwestie społeczne, podejście do rzeczywistości, a przede wszystkim „zachłyśnięcie” się w technologii aplikacji, wszechobecność Sieci w codzienności są tymi wyznacznikami, które widz/słuchacz może zaobserwować w analizowanym słuchowisku. Sieć bowiem powoduje, że jej użytkownik ma do czynienia z transmedialnością, czyli z występowaniem seriali na różnych platformach. Widać to wyraźnie w przypadku *Randomu*, gdzie przy jednej produkcji wykorzystane zostały dwie zupełnie inne platformy. Dodatkowo wszelkie działania okołopromocyjne tejże produkcji również przekładają się na transmedialność, budują bowiem zaangażowanie widzów i je podtrzymują. Henry Jenkins podkreślił, że

transmedialność polega na rozproszeniu elementów rzeczywistości serialowej na różnych platformach medialnych. Początkowo finansowana była z funduszy na promocję serialu i miała na celu podtrzymywanie zaangażowania widzów, a przez to rozszerzenie dostępu do przekazów reklamowych. Jednak od początku transmedialność była także sposobem producentów na rozszerzenie możliwości narracyjnych i spełnianie wymagań najbardziej zaprzysięgłych fanów, którzy często są najbardziej pożądanymi konsumentami. Co więcej, publiczność zaczęła oczekiwać od każdej nowej produkcji podejścia transmedialnego, więc ulega szybkiej frustracji i rozczarowaniu, jeśli serial nie wychodzi naprzeciw jej oczekiwaniom i nie umożliwia dalszego rozwoju narracji poprzez inne platformy (Jenkins 2011: 36).

Kwestie te są widoczne w *Randomie* zarówno pod kątem wykorzystania technologii i połączenia aplikacji do słuchania Storytel z platformą wideo YouTube, a także w hybrydyzacji samego gatunku. Content wideo w Sieci to doskonała forma dotarcia do młodych odbiorców, tym bardziej, że to właśnie YT jest najczęściej wybieraną przez nich platformą. Co ciekawe, słuchacze przez pięć odcinków mogą rozwijać swoją wy-

¹⁸ Jake Pearce, strateg marketingu z Wielkiej Brytanii, uważa, że nie wiek, lecz fakt, czy ktoś jest np. maniakiem social media, powoduje, że można go zaliczyć do generacji C. Tak samo jak z generacją Y, do której można się zaliczać będąc w wieku pokolenia C, ale zupełnie ignorując media społecznościowe. Więcej: Bodzioch 2017.

obrażnię jak przy czytaniu książki, co jest niejako powrotem do wewnętrznych wartości, skupieniem się na fabule bez bombardowania wizualnymi bodźcami. W takiej strategii ten finałowy odcinek jest jak przysłowiowa wisienka na serialowym torcie – słuchacz może zobaczyć zarówno bohaterów, jak i ich dalsze losy. Natasza Parzymies tak tłumaczyła ideę słuchowiska:

Miłości nie da się opisać słowami. Widzimy ją oczami wyobraźni, czujemy. Dlatego słuchowisko wydało mi się idealnym pretekstem do opowiedzenia o uczuciu, które wisi gdzieś pomiędzy bohaterami oddalonymi od siebie o setki kilometrów. Wszystko kryje się między słowami – w za długich pauzach, zawahaniach i szczerych wyznaniach. Jantar91 i Buka12 nie widzą się, nie znają nawet swoich prawdziwych imion, ale to, co rodzi się między nimi, jest prawdziwsze niż niejedno uczucie w realnym świecie (Materiał partnerski, online).

Random pokazuje także coś, co jest ponadczasowe. A mianowicie, że bez względu na to, do którego pokolenia się zaliczamy, najważniejsze pozostają wciąż te same wartości i potrzeby, niezmiennie, odczuwalne antropologicznie od lat tak samo. Tu nic nie uległo zmianie: zakochanie, miłość, potrzeba przynależności i życia w społeczeństwie, z drugim człowiekiem u boku – wciąż jest nie tylko na medialnym topie.

Bibliografia /References

- Aarseth, E. J. (2014). *Cybertekst. Spojrzenia na literaturę ergodyczną*. Kraków–Bydgoszcz: Korporacja Ha!art – Miejskie Centrum Kultury w Bydgoszczy.
- Adamski, A. (2012). *Media w analogowym i cyfrowym świecie. Wpływ cyfrowej rewolucji na rekonfigurację komunikacji społecznej*. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”.
- Awdziej, M. (2015). [rec.] H. Gardner, K. Davis, *The App Generation. How today's youth navigate identity, intimacy, and imagination in a digital world*. Yale University Press, New Heaven and London 2013. *Konsumpcja i Rozwój*, 1(10): 83.
- Babecki, M. (2016). *Komunikacyjny potencjał mikromediów społecznościowych. Determinanty konwergentnej instrumentalizacji*. W: Babecki, M., Żyliński, Sz. (Red.). *Media w mediach. Uwarunkowania, praktyki i ograniczenia informacyjnej instrumentalizacji mikromediów społecznościowych*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Baran, D. (2016). *Wymiary współczesnego serialu telewizyjnego*. W: Bruszezewska-Przytuła, D., Naruszewicz-Duchlińska, A. (Red.) *Seriale w kontekście kulturowym. Gatunki – motywy – mutacje*. Olsztyn: Instytut Polonistyki i Logopedii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Bauer, Z. (2009). *Dziennikarstwo wobec nowych mediów. Historia – teoria – praktyka*. Studium Dziennikarskie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Kraków: Universitas.
- Bodzioch, K. (2017). *Pokolenie C – wymysł socjologów czy kolejna odsłona pokolenia Y?* (Online) <http://www.treco.pl/wiedza/artykuly-szczegoly/id/875/pokolenie-c-wymysl-socjologow-czy-kolejna-odslona-pokolenia-y-> (dostęp 27.04.2017).
- Bożek, J. (2011). *Popkultura się liczy*. W: *Seriale. Przewodnik Krytyki Politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo „Krytyki Politycznej”.
- Budzyńska, N., Moryś, J. (2021). Poziom objawów lęku oraz depresji w trakcie izolacji związanej z pandemią „koronawirusa” – wirusa SARS-CoV-2 w określonych grupach społecznych. *Polskie Forum Psychologiczne*, 4(26): 433–450.
- Bulska, D. (2015). Dziesięć lat z YouTube'm. *Brief*, 2(184): 41.

- Chojnowska, A. (2017). *Pokolenie X, Y, Z. Czym się różnią i jak się komunikują?* (Online) http://krakow.wyborcza.pl/krakow/1,44425,17056726,Pokolenie_X_Y_Z_Czym_sie_roznia_i_jak_sie_komunikuja_.html (dostęp 27.04.2017).
- Dijk, van J. (2010). *Spoleczne aspekty nowych mediów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domańska, M., Lech, M., Trapp, A. (Red.). [Raport:] *Przyszłość telewizji: czynniki zmian. Infuture Institute*. (Online) <https://infuture.institute/raporty/przyszosc-telewizji/> (dostęp 24.10.2021).
- Filiciak, M., Giza, B. (Red.). (2011). *Post-soap. Nowa generacja seriali telewizyjnych a polska widownia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Gardner, H., Davis, K. (2013). *The App Generation. How today's youth navigate identity, intimacy, and imagination in a digital world*. New Heaven; London: Yale University Press.
- Goban-Klas, T. (2005). *Cywilizacja medialna*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Godzic, W. (2002). *Telewizja jako kultura*. Kraków: Wydawnictwo „Rabid”.
- Gov.pl. (2022). *75,8 proc. Polaków korzysta ze smartfona, a z tabletu 12,3 proc.* (Online) <https://www.gov.pl/web/kririt/758-proc-polakow-korzysta-ze-smartfona-z-tabletu-123-proc> (dostęp 29.08.2023).
- Jenkins, H. (2011). *Seriale tworzą nowe wspólnoty*. Rozmowę przeprowadził Sz. Grela. W: *Seriale. Przewodnik Krytyki Politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo „Krytyki Politycznej”.
- Levinson, P. (2010). *Nowe nowe media*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Lewicki, A. (2011). *Od House'a do Shreka. Seryjność w kulturze popularnej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lister, M. [et al.]. (2009). *Nowe media. Wprowadzenie*. Przeł. M. Lorek, A. Sadza, K. Sawicka. Seria Media. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Łaciak, B. (2013). *Kwestie społeczne w polskich serialach – prezentacje i odbiór*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Materiał partnerski. (2021). *„Random” – pierwszy polski serial łączący słuchowisko i film od 14 lutego w Storytel*. 15.02.2021. (Online) <https://www.wirtualnemedi.pl/artukul/random-serial-laczacy-sluchowisko-i-film-storytel-kiedy-premiera> (dostęp 11.08.2023).
- Moczyróg, A. (2015). *Było pokolenie Y, teraz czas na „pokolenie Homeland”. Oto, na kogo wyrosną Twoje dzieci*. 3.09.2015. (Online) <http://mamu.pl/121227,jakie-pokolenie-przyjdzie-pomilleniach-czyli-na-kogo-wyrosna-nasze-dzieci> (dostęp 8.09.2023).
- Morbitzer, J. (2012). O istocie medialności młodego pokolenia. *Neodidagmata*, 33/34: 131–132.
- Mrozowski, M. (2001). *Media masowe. Władza, rozrywka i biznes*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Myślak, D.A. (2021). *Od serialu telewizyjnego do odserialowych formatów internetowych*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Myślak, D.A., Siudak, M.M. (2017). *Media – dziennikarze – odbiorcy. Wybrane zagadnienia z problematyki mediów społecznościowych*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Niewęglowski, M. (2012). *Przedmowa do wydania polskiego*. W: Bergh, J. van den, Behrer, M. (Red.). *Jak kreować marki, które pokocha pokolenie Y*. Warszawa: Wydawnictwo „Edgard”.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2013). *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Press. (2021). *Słuchowisko Storytel Original „Random. Sukces, który nie jest przypadkiem*. 12.04.2021. (Online) https://www.press.pl/tresc/65516,sluchowisko-storytel-original----random---_sukces_ktory-nie-jest-przypadkiem (dostęp 4.08.2023).
- Parzymiesz, N. *Youtube*. (Online) <https://www.youtube.com/c/NataszaParzymiesz/featured> (dostęp 11.08.2023).

- Queneau. R. (2008). *Sto tysięcy miliardów wierszy*. Adapt. [i tłum.] J. Gondowicz. Pośl. J. Olczyk. Komentarz. Z. Fajfer. Kraków: Korporacja Ha!art.
- Radaev, V.V. (2018). Millenialy na fone predšestvuûših pokolenij: èmpiričeskij analiz. *Sociologičeskie issledovaniâ*, 3: 15–33 [Радаев, В.В. (2018). Миллениалы на фоне предшествующих поколений: эмпирический анализ. *Социологические исследования*, 3: 15–33].
- Radaev, V.V. (2019). *Millenialy: Kak menâetsâ rossijskoe obšestvo*. Moskva: Izdatel'skij Domvysšej školy èkonomiki [Радаев, В.В. (2019). *Миллениалы: Как меняется российское общество*. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики].
- Raport IAB Polska. *TV + WWW = Razem Lepiej (edycja IV)*. (2020). (Online) https://www.iab.org.pl/wp-content/uploads/2020/12/IABPolska_TV_WWW_RazemLepiej_2020_raport.pdf (dostęp 11.08.2023).
- Raport *TV vs Digital. Telewizja przestaje być wyborem*. (2020). (Online) https://www.bluerank.pl/downloads/170613_MBANK_RAPORT_TV_DIGITAL.pdf (dostęp 1.07.2020).
- Rogucki, A. (2020). *Zrozumieć social media*. Gliwice: Wydawnictwo „One Press”.
- Sánchez-Ocana, A.S. (2012). *Tajemnice Google'a. Wielki Brat ery informatycznej*. Warszawa: Wydawnictwo „Bellona”.
- Stańczak, K. (2016). *Jak sprzedawać tym, którzy nie mają potrzeby posiadania?* (Online) <http://www.forbes.pl/milleniarsi-pokolenie-y,artykuly,205930,1,1.html> (dostęp 8.09.2023).
- Storytel. (Online) <https://www.storytel.com/pl> (dostęp 24.07.2023).
- Szczepanek, A., Wojciechowska, S., Buško, P. (Red.). (2014). *Czas seriali*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Szychta, K. (2016). *Młodzi w sieci. Kim jest generacja C, czyli pokolenie „zawsze podłączonych”*. (Online) <http://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/1,35635,19613306,mlodzi-w-sieci-pokolenie-zawsze-podlaczonych.html> (dostęp 8.09.2023).
- tw. (2022). *YouTube przyciąga polskich internautów na prawie 20 godzin, CDA na dwie*. (Online) <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/youtube-przyciaga-polskich-internautow-na-prawie-20-godzin-cda-na-dwie> (dostęp 3.08.2023).
- Wróblewska, M. (2016). Ma być instant. *Marketing w Praktyce*, 5: 7.
- Wrzesień, W. (2009). *Europejscy poszukiwacze. Impresje na temat współczesnego pokolenia polskiej młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

HISTORIA
I NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE
HISTORY
AND SECURITY STUDIES

Article No. 301

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.12>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o bezpieczeństwie / Discipline of science: security studies

Copyright © 2023 SRG and M. Składanowski¹

Citation:

Składanowski, M. (2023). We Are No Longer Europeans: The Evolution of the Image of Europe and the West in Russian Strategic Documents (2007–2023). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 179–189.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.12>

WE ARE NO LONGER EUROPEANS: THE EVOLUTION OF THE IMAGE OF EUROPE AND THE WEST IN RUSSIAN STRATEGIC DOCUMENTS (2007–2023)*

MARCIN SKŁADANOWSKI

John Paul II Catholic University of Lublin

Aleje Racławickie 14, 20-950 Lublin, Poland

Corresponding Author e-mail: marcin.skladanowski@kul.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-8904>

(received 10.09.2023; accepted 20.09.2023)

Abstract

Since Vladimir Putin commenced his third presidential term in 2012, anti-Western and anti-European discourse has markedly intensified in both the Russian public sphere and the state-controlled media. Accusations levelled against the West and endeavours to underscore Russia's moral and cultural pre-eminence have escalated in

---

* This work was supported by the National Science Centre, Poland, under Grant 2021/43/B/HS1/00254.

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

concert with the burgeoning tensions in Russia's relations with the West. This crescendo of official Russian anti-Western sentiment is manifest in the pronouncements of Putin and other government officials subsequent to the initiation of Russia's full-scale military aggression against Ukraine. This article aims to elucidate how this formalised anti-Western narrative has permeated Russian strategic documents pertinent to the security and foreign policy of the Russian Federation. An examination of documents promulgated in successive phases of Russia's escalating conflict with the West (Phase 1: 2007–2014; Phase 2: 2014–2022; Phase 3: post-24th February 2022) reveals that anti-Europeanism and anti-Westernism, concomitant with a historiosophical conception of Russia as a distinct civilisation, have transitioned from the realm of political discourse and propaganda to codification in documents that guide Russian security and foreign policy, thus constituting a salient ideological component therein.

Keywords: Russian security policy, Russian foreign policy, anti-Westernism, anti-Occidentalism, Vladimir Putin.

Abstrakt

Już nie jesteśmy Europejczykami: Ewolucja obrazu Europy i Zachodu w rosyjskich dokumentach strategicznych (2007–2023)

Od rozpoczęcia przez Władimira Putina trzeciej kadencji prezydenckiej w 2012 w rosyjskiej przestrzeni publicznej i w kontrolowanych przez państwo mediach coraz wyraźniejszy jest dyskurs antyzachodni i antyeuropejski. Oskarżenia kierowane pod adresem Zachodu oraz próby podkreślania moralnej i kulturowej wyższości Rosji nasilają się stosownie do wzrostu napięć w relacjach Rosji z Zachodem. Kulminację tego oficjalnego rosyjskiego antywesternizmu widać w retoryce Putina i innych przedstawicieli władz po rozpoczęciu pełnoskalowej zbrojnej agresji Rosji przeciwko Ukrainie 24 lutego 2022. Ten artykuł odpowiada na pytanie, w jaki sposób oficjalny antyzachodni dyskurs wyrażał się w treściach rosyjskich dokumentów strategicznych odnoszących się do polityki bezpieczeństwa i polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Analiza dokumentów publikowanych w kolejnych etapach narastania konfrontacji Rosji z Zachodem (etap 1: 2007–2014, etap 2: 2014–2022, etap 3: po 24 lutego 2022) wskazuje, że antyeuropejskość i antywesternizm, wraz z historiozoficzną koncepcją Rosji jako odrębnej cywilizacji, weszły z języka dyskursu politycznego i propagandy do dokumentów orientujących rosyjską politykę bezpieczeństwa i politykę zagraniczną i stanowią ważny ideologiczny element kształtujący je.

Słowa kluczowe: rosyjska polityka bezpieczeństwa, rosyjska polityka zagraniczna, antywesternizm, antyokcydentalizm, Władimir Putin.

Introduction

Amidst the ongoing Russian-Ukrainian war and the virulent anti-Western and anti-European rhetoric promulgated by the Russian state, it becomes increasingly per-

plexing to recall that Russia, at the inception of the 21st century, sought recognition as an equal amongst European nations. Today's Russian propaganda characterises the war against Ukraine as an act of defiance against Western coercion, thereby accentuating Russia's independent and autonomous role on the global stage. Over time, Europe has metamorphosed from a collaborator to an existential threat and opponent.

The Russian strategic documents, extant from the advent of Putin's leadership, delineate a confrontational posture towards the West. These documents evince attempts to situate Russia in antithesis to both Europe and, more broadly, the West. Following Putin's ascendancy to power, the revised National Security Concept of 2000 contained claims that Western nations were in pursuit of global hegemony, rendering the entire West subservient to the United States (NSC 2022: I, III). Yet, up until 2007, the dominant tenor within Russian political discourse was one of affinity towards the European cultural milieu. In the initial stages of Putin's governance, he frequently affirmed Russia's cultural and political affinity with the West. His confrontational address at the Munich Security Conference in 2007, in which he avowed resistance to US and NATO influence, did not substantially alter this perception. Furthermore, the Russian-Georgian war in 2008, which garnered an insipid response from European states, failed to shift this perspective. The policy of modernisation promulgated during Dmitriy Medvedev's presidency epitomises this erstwhile period of purported Europeanisation.

The hypothesis underpinning this article suggests that Russia's unbridled military aggression against Ukraine, initiated on 24 February 2022, signifies the apotheosis of an ideological and political trajectory inaugurated with Putin's rise to power – a trajectory that appeared to momentarily abate during Medvedev's presidency. This trajectory embodies a radical schism with the West, particularly concerning Western lifestyles, the organisational principles of social and political life, and the conceptualisation of human rights and freedoms. It is propelled by the neo-imperialist ideology of Putinism, which amalgamates elements of Soviet propaganda, 19th- and early 20th-century Russian Slavophile and Eurasianist thought, and the nationalist, imperial, and fascist ideologies of post-revolutionary Russian émigrés – most notably the views of Ivan Il'in, who is ideologically proximate to Putin (Yegorshina and Ivanova 2023: 57).

Subsequent to the instigation of full-scale aggression against Ukraine, this break with the West has become enshrined within Russian security policy. Domestically, virulent anti-Occidentalism serves to rationalise curtailments of the rights and freedoms of Russian citizens, including constraints on their access to non-state-controlled information. On the international stage, however, it aims to lay the groundwork for forging alliances capable of resisting Western predominance. Whilst anti-Occidentalism has thus far yielded scant results in the realm of foreign and security policy, it has precipitated far-reaching legislative changes domestically and accelerated a transition towards a totalitarian, highly militarised, and increasingly insular Russian society.

The primary sources for this article comprise an array of strategic documents related to various facets of the Russian Federation's security policy: Foreign Policy Concepts (2013, 2016, 2023), the Concept of Humanitarian Policy Abroad (2022), Information Security Doctrine (2016), Migration Policy Concept (2018), National Security Concept (1997/2000), National Security Strategies (2009, 2015, 2021), and the Foundations for State Policy on Preserving and Strengthening Traditional Russian

Spiritual and Moral Values (2022). This paper seeks to analyse the diachronic evolution of Western imagery in Russian strategic documents since Putin's confrontational 'Munich Speech' of 2007. Through such analysis, we intend to discern alterations in these documents in the lead-up to, and in the wake of, the full-scale aggression against Ukraine. Our study aims to address the following questions: (1) What representation of 'Europeanness' is discernible in Russian strategic documents published subsequent to 2014, which marks the onset of aggression against Ukraine?; (2) How does Russia define itself vis-à-vis Europe, and the West more broadly, by employing points of contrast?; (3) What role does the image of Europe and the West occupy within the overarching framework of Russian security policy?

Between Confrontation and Collaboration: From Putin's 'Munich speech' to Russia's Aggression Against Ukraine in 2014

The initiation of the so-called conservative turn in Russian domestic and foreign policy is commonly attributed to the commencement of Putin's third presidential term in 2012 (Składanowski 2021: 75). However, from the vantage point of Russian security policy orientation, this genesis should be repositioned to as early as 2007. It was in this year that Putin, at the Munich Security Conference, declared Russia's overt opposition to Western interests wherever feasible (Danilov 2011: 73). This marked Russia's reversion to an aggressive, imperialistic, and anti-Western trajectory, substantiated the subsequent year by the military conflict with Georgia. Hence, it can be inferred that Dmitriy Medvedev's proclaimed modernisation of Russia during his presidency (2008–2012) and his intention to integrate Russia into the global order were largely rhetorical and failed to manifest in concrete actions. This is substantiated by key tenets delineated in Russian strategic documents of that era.

Contained within these strategic documents are the foundational anti-Western tenets that gradually evolved into an anti-Western hysteria permeating Russian official discourse and state propaganda. Yet, there are discernible undertones of Russia's endeavour to position itself as an integral component of Europe, albeit with a divergent understanding of 'Europeanness' compared to Western societies.

Concerning the anti-Western discourse, there is an emergent narrative that portrays the West as not merely a threat to Russia, but also a destabilising force in global security. Specifically, the onus for undermining the Euro-Atlantic security framework is placed on NATO (NSS 2009: 8), which is portrayed as having transitioned from a regional defence pact to a military-political alliance with global reach (Ivanov 2018: 15). Accordingly, such a transition intrudes upon the purview of organisations in which Russia is a participant, most notably the United Nations. Western countries are accused of seeking to erode the bedrock principles of global governance, even to the extent of revising international law and the UN Charter (FPC 2013: 31b).

However, an additional facet of the anti-Western discourse warrants scrutiny. This element encapsulates traditional Russian anti-Western sentiment, which has crystallised into a permanent ideological fixture in the official political discourse and state propaganda, particularly in the lead-up to and during the full-scale military interven-

tion in Ukraine. The West is depicted not merely as faltering but as mired in a profound structural crisis that predominantly afflicts its social and economic realms. This crisis is not insular; it has reverberations on the global stage (FPC 2013: 11). At stake is not solely the social and economic malaise or the purported waning influence of the West in international politics. Also implicated is a perceived moral deterioration, characterised by the abandonment of traditional values and the embrace of what are deemed to be 'anti-values.' Consequently, the role of the 'historic West' in global politics and economics is envisaged as being on an inexorable decline, with the locus of global power and development expected to shift eastward, specifically towards the Asia-Pacific region (FPC 2013: 6).

The initiation of an anti-Western, confrontational policy by the Russian Federation, which became particularly conspicuous with the onset of Putin's third presidential term and the corresponding 'conservative turn,' did not necessarily entail a severance of Russia's identity links with Europe. Intriguingly, Russia's 2013 Foreign Policy Concept endeavours to position the nation as an integral component of European civilisation. Russia's affiliation with Europe was articulated as transcending mere geographical proximity, economic interdependence, and historical intersections; it was portrayed as rooted fundamentally in deep civilisational underpinnings (*глубокие общецивилизационные корни*) (FPC 2013: 54). Consequently, Russia perceives itself as an inherent and organic part of European civilisation. This informs its ambition to forge a unified economic and cultural expanse with the European Union, extending from the Atlantic to the Pacific (FPC 2013: 56). Furthermore, Russia expresses a keen interest in multifaceted cooperation with the European Union, encompassing economic, security, educational, scientific, and cultural dimensions. The Council of Europe is envisaged as the most appropriate institutional mechanism to orchestrate this comprehensive collaboration, given its mandate to fortify continental unity (NSS 2009: 12; FPC 2013: 54; FPC 2013: 61).

In sum, within Russian conservative discourse of the period under discussion, the aspiration for a unified economic space spanning the Atlantic to the Pacific serves to reorient Russian foreign policy. The primary aim is to attenuate U.S. influence in Europe through partnerships with countries like France and Germany (Dugin 2015: 215). In this schema, Russia envisions itself as the custodian of conservative European values, in stark contrast to the liberal values prevalent in Western societies. Thus, the anti-Americanism discernible in Russian strategic documents is not inherently anti-European but seeks to augment Russia's influence within Europe by diluting U.S. hegemony.

Towards the Rejection of the West: From the Ukrainian Revolution of Dignity to Russia's Full-Scale Aggression Against Ukraine (2014–2021)

In Russian strategic documents published subsequent to the unlawful occupation and annexation of Crimea and Sevastopol, as well as Russia's support for separatists in portions of the Donetsk and Luhansk regions, a notably adverse portrayal of the

West is evident. The West is construed not merely as a military menace but also as an existential risk to Russian society, specifically due to its European culture and values. Concurrently, these documents amplify the supposed ethical degeneration of the West while claiming Russia's moral ascendancy.

In the second stage of the conflict with the West – following the illegal annexation of Crimea and Sevastopol and the onset of hostilities in the Donbas – the espousal of Russia's European identity has been conspicuously absent from successive Russian strategic documents. Instead, the West's refusal to legitimise Russia's actions in Ukraine and its support for Ukraine's Euro-Atlantic integration have catalysed the ideological intensification of previously existent anti-Western and anti-European sentiments. Three principal lines of argument are discernible in these documents.

Firstly, the West is depicted as an imminent threat to both Russian and international security. The source of this menace is twofold: the military presence of the United States in Europe (NSS 2015: 14–15) and the West's international policies aimed at retaining global supremacy (FPC 2016: 5). Russia argues that the Western efforts to isolate it imperil an already precarious European security system (NSS 2021: 18). Hence, in Russian security policy – as in the Soviet era – the West, conceptualised primarily as comprising the United States and other NATO member states, has once again become Russia's principal potential adversary. Military confrontation with NATO is now regarded as a realistic scenario in the context of Russia-West relations.

Secondly, the West stands accused of orchestrating anti-Russian initiatives, most notably its backing of the 'coup' in Ukraine in 2014 and thwarting Russian integration endeavours in Eurasia (NSS 2015: 17). Such allegations are intricately connected with the burgeoning use of the term 'Russophobia' in Russian public discourse and state-controlled media. Although the term lacks precise definition, it is deployed to characterise any actions deemed detrimental to Russian interests. Importantly, manifestations of Western Russophobia are identified in the operations of state-independent, externally funded NGOs and religious organisations. These entities are said to negatively influence Russian citizens, particularly the youth, thereby eroding traditional Russian spiritual and moral norms (ISD 2016: 12). This rationale gains particular importance as it subsequently served as the justification for the disbanding of certain NGOs – either by designating them as 'foreign agents' or by liquidating them altogether – as well as for the dismantling of the last vestiges of media outlets that maintained some degree of independence from state authorities.

Thirdly, Russian strategy documents evince a focus on the purported crisis engulfing the West. The migrant dilemma affecting the European Union is posited as revealing its structural and economic frailties (NSS 2015: 16) and as a precursor to escalating criminality and terrorism in Europe (MPC 2018: 10.3a). The inevitable waning of Western political and economic pre-eminence is underscored in these documents (FPC 2016: 4; NSS 2021: 7). Moreover, the crisis of the West is not confined to political and economic dimensions; it is depicted as having axiological and cultural ramifications. The West is charged with moral bankruptcy, and a series of cultural critiques follow. These range from the dilution of traditional values to historical distortion and the rehabilitation of fascism. Anti-Russian information campaigns and restrictions on Russian media and sport are cited as further evidence of this moral decline (NSS

2021: 19). The discourse surrounding the inevitable decline of the West and Russia's role as a custodian of traditional values has thus been institutionalised in Russian security policy, exemplified by the list of 'traditional spiritual-moral values' in its 2015 and 2021 National Security Strategies (NSS 2015: 78; NSS 2021: 91).

Under the Conditions of a Full-Scale War Against Ukraine

Russian discourse on security matters predominantly focuses on ideological and axiological considerations when depicting the West. Whilst acknowledgements of Russia's cultural affinity with Europe endure, liberal Western societies are increasingly portrayed as existential threats to Russian integrity.

In the wake of Russia's large-scale aggression against Ukraine, and subsequent to the West's unequivocal endorsement of Ukraine's sovereignty and territorial integrity, Russian strategic documents have undergone a partial radicalisation. This shift pertains not only to the portrayal of the West and Russia-West relations but also incorporates novel motifs hitherto absent. The West has transmuted from a mere political, economic, and military threat to an existential nemesis that seeks to undermine the societal values that define Russia. Four salient components of this anti-Western discourse are discernible in Russia's latest strategic documents.

Firstly, enhanced attention is devoted to the so-called 'Russophobia' emanating from the West, understood as a series of actions aimed at undermining Russia as a centre of global development (FPC 2023: 13). Notably, the purported Russophobia is now ideologically framed; the Foreign Policy Concept of 2023 avers that the majority of European nations are pursuing aggressive policies to destabilise Russia, actions which include the undermining of 'traditional Russian spiritual and moral values' (FPC 2023: 59) and the negation of Russia's civilisational role (FPC 2023: 13).

Secondly, the recurring thesis posits the inevitable collapse of Western domination, which originates in colonialism (FPC 2023: 7). Particularly compelling in this context is the document entitled 'Bases for State Policy on Preserving and Strengthening Traditional Russian Spiritual and Moral Values,' signed by Vladimir Putin in 2022. According to it, the declining West poses a pernicious threat to Russia, systematically eroding its traditional values whilst promulgating ideologies that are discordant with Russian social and cultural norms. This onslaught against Russian society is orchestrated through various channels, including mass media, transnational corporations, and foreign-funded non-governmental organisations (PSTV 2022: 13, 16). The document elaborates in meticulous detail on the ramifications of the West's deleterious activities, arguing that these efforts not only dismantle traditional Russian values but also foist upon the Russian populace the values and lifestyles emblematic of liberal Western societies. Such Western cultural encroachments are purported to result in the attenuation of social cohesion, the undermining of human dignity and the intrinsic value of human life, and the propagation of antisocial and immoral behaviours. Additionally, the document posits that Western influences contribute to the absolutisation of concepts such as freedom and violence while exacerbating issues related to alcohol and substance abuse. Concomitantly, these Western pressures aim to precipitate

a wholesale rejection of Russia's spiritual and moral tenets, engendering a distortion of historical veracity and collective memory. Such manipulations consequently erode Russian identity and corrode citizens' confidence in state institutions. The ultimate impact of these anti-Russian activities, as delineated in the document, would be the diminution of the cultural and societal importance accorded to patriotic service, accompanied by the propagation of negative perceptions surrounding military service (PSTV: 2022, 17).

Thirdly, amidst the ongoing armed aggression against Ukraine and associated war crimes attributed to Russian forces, a new concept of 'Russian civilisational distinctiveness' has been enshrined in the latest Foreign Policy Concept. Originating from Russian Slavophilism (Pain 2016: 51), this notion has been espoused by conservative and neo-imperialist circles in Russia (Tsygankov: 2008) and has recently permeated Putin's public statements (Popov, Cherenev, Sarayev 2020: 18; Snyder 2018: 60–61). It underpins Russia's foreign policy, premised on the belief that Russia constitutes a self-contained Eurasian civilisation and superpower, encapsulated in the 'Rus world' (FPC 2023: 4).

Fourthly, recent Russian strategic documents articulate a redefined vision of Russia's relationship with the West. The documents mark a significant departure from Russia's previous assertions of affinity with European civilisation. Instead, they restrict commentary to Russia's engagement with what is referred to as 'traditional' European culture – an engagement treated analogously to its associations with other Eurasian cultures (FPC 2023: 4). In the milieu of the aforementioned ideologisation of 'traditional values,' which has permeated the lexicon of Russian national security and foreign policy documents, it is pertinent to note that the 2023 Foreign Policy Concept accords recognition solely to Russia's affiliations with those aspects of European culture it deems 'traditional.' While the concept of 'traditionality' remains conspicuously undefined within these documents, one may deduce that the term is employed to delineate those elements of European culture devoid of U.S. influence. Notably, it is the United States that stands accused of orchestrating a dual-pronged strategy: weakening the sovereignty of European nations while consolidating U.S. hegemony in Europe, and simultaneously exacerbating the schism between Europe and Russia (FPC 2023: 60). Furthermore, Russian strategic documents underscore a geopolitical bifurcation of Europe into Eastern and Western spheres, each subject to divergent Russian objectives. In relation to Western Europe, Russia proclaims an absence of hostile intent (FPC 2023: 13), asserting a commitment to the preservation of peace and stability (FPC 2023: 50). Such actions only constitute a measured response to Western policies perceived as antagonistic (FPC 2023: 4). Conversely, when considering Central and Eastern Europe, Russia delineates a strategy centred upon the sustenance and expansion of its cultural influence in the region (HPC 2022: 97).

Conclusions

The growing clarity with which Russia positions itself as an antithesis to Europe ought to be contextualised within the broader academic discourse, particularly in re-

lation to Western scholars who are inclined to justify Putin's policies. For instance, Marlène Laruelle vehemently contested Timothy Snyder's (2018: 145–146) opinion that Putin's Russia is a fascist state. Laruelle (2020: 103) claimed that '[a]busing historical parallels, Snyder uses a simplistic labelling technique, and deploys reductive explanatory frameworks.' By attributing Russian-European tensions largely to Central and Eastern European states, and negating – even in contradiction to contemporary Russian academics (Yegorshina & Ivanova 2023: 57) – the influence of Ivan Il'in on Putin (Laruelle 2020: 104), she and others of the 'Putinversteh'er' group posit that Russia remains integral to European cultural identity. However, such justifications of Putin's policies are increasingly untenable, particularly post-24 February 2022.

Evans (2008: 899–900) accurately observed that Western Europe has historically been a primary point of reference for Russia's sociocultural development. Russian identity has long been constituted in relation to the West, whether as an ideal or as an ideological opponent. According to Pain (2016: 51), '[t]he West always functions as the constituting "Other" in relations to Russian nationalism.' This duality is present even in contemporary Russia. In Putin's Russia, reference to the West is a key element in the search for a new Russian identity and understanding of its role in international politics and the global security system. During the nascent years of Putin's rule, the European identity was initially embraced as an extension of Russia's own (Evans 2008: 901). However, with the reorientation of Russian politics towards neo-imperialism and confrontation with the West, liberal European societies are now positioned as Russia's antithesis. Stanislav Mal'chenkov's (2022: 57–66) analysis illustrates this transformation. Initially, Putin promulgated the idea of Russia as part of Europe, sharing common values. Yet, since his 2007 speech at the Munich Security Conference, Western culture has been increasingly framed as an existential threat to Russia.

The evolution of Russia's strategic documents, particularly those pertinent to its security and foreign policy, underscores this shift. Anti-European and anti-Western sentiments are no longer just an element of conservative and imperialist public discourse or the content of state-controlled propaganda. Defining Russia in opposition to the West, adopting the language of Russian historiography (in particular, the idea of Russia as a distinct civilisation morally superior to the fallen West) and seeing Western states as a real threat and potential adversary in armed conflict have become crucial elements of Russian security and foreign policy. This ideological codification has imparted a confrontational, militaristic, and imperialistic character to Russia's international engagements and domestic governance.

The findings of this study underscore the significant role played by the negative portrayal of Europe and the creation of an image of Russia as the antithesis of Europe within the Russian war propaganda. To a large extent, the Russian society, influenced by the propaganda disseminated through state-controlled media, has adopted this negative image and incorporated it into its own identity. Therefore, simplistic theories suggesting that the mere replacement of Putin could restore Russia's integration into European and global security architectures are wholly inadequate. Achieving such reintegration necessitates substantial legal, social, and cultural transformations within Russia.

Bibliography

Russian strategic documents

- FPC 2013 Foreign Policy Concept (2013) [Концепция внешней политики Российской Федерации]. (Online) <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70218094/> (access 10 Sep 2023).
- FPC 2016 Foreign Policy Concept (2016) [Концепция внешней политики Российской Федерации]. (Online) <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41451> (access 10 Sep 2023).
- FPC 2023 Foreign Policy Concept (2023) [Концепция внешней политики Российской Федерации]. (Online) <http://www.kremlin.ru/acts/bank/49090> (access 10 Sep 2023).
- HPC 2022 Concept of Humanitarian Policy Abroad (2022) [Концепция гуманитарной политики Российской Федерации за рубежом]. (Online) <http://www.kremlin.ru/acts/bank/48280> (access 10 Sep 2023).
- ISD 2016 Information Security Doctrine (2016) [Доктрина информационной безопасности Российской Федерации]. (Online) <http://kremlin.ru/acts/bank/41460> (access 10 Sep 2023).
- MPC 2018 Migration Policy Concept (2018) [Концепция государственной миграционной политики Российской Федерации на 2019–2025 годы]. (Online), <http://kremlin.ru/events/president/news/58986> (access 10 Sep 2023).
- NSC 1997/2000 National Security Concept (1997/2000) [Концепция национальной безопасности Российской Федерации (1997/2000)]. (Online) <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927> (access 10 Sep 2023).
- NSS 2009 National Security Strategy (2009) [Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (2009)]. (Online) <http://www.kremlin.ru/acts/bank/29277> (access 10 Sep 2023).
- NSS 2015 National Security Strategy (2015) [Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (2015)]. (Online) <http://kremlin.ru/acts/bank/40391> (access 10 Sep 2023).
- NSS 2021 National Security Strategy (2021) [Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (2021)]. (Online) <http://kremlin.ru/acts/bank/47046> (access 10 Sep 2023).
- PSTV 2022 Bases for State policy on preserving and strengthening traditional Russian spiritual and moral values (2022) [Основы государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей (2022)]. (Online) <http://kremlin.ru/acts/bank/48502> (access 10 Sep 2023).

Literature

- Danilov, D.A. (2011). Formirovanie sistemy evropejskoj bezopasnosti. In: V.V. Žurkin (Ed.), *Bezopasnost' Evropy*. Moskva: Ves' Mir: 11–70 [Данилов, Д.А. (2011). Формирование системы европейской безопасности. В: В.В. Журкин (Ред.). *Безопасность Европы*. Москва: Весь мир: 11–70].
- Dugin, A. (2015). *Teoriâ mnogopolârnogo mira. Plûriversum*. Moskva: Akademičeskij projekt [Дугин, А. (2015). *Теория многополярного мира. Плюриверсум*. Москва: Академический проект].
- Egoršina, N., Ivanova, P. (2023). Osobnosti meždunarodnogo političeskogo diskursa v period obostreniâ voennyh konfliktov (na primere V.V. Putina, Dž. Bajdena i Si Czin'pina). *Voenno-filologičeskij žurnal*, 2: 53–61 [Егоршина, Р., Иванова, П. (2023). Особенности международного политического дискурса в период обострения военных конфликтов (на примере В.В. Путина, Д. Байдена и Си Цзиньпина)].

- политического дискурса в период обострения военных конфликтов (на примере В.В. Путина, Дж. Байдена и Си Цзиньпина). *Военно-филологический журнал*, 2: 53–61].
- Evans, A.B., Jr. (2008). Putin's Legacy and Russia's Identity. *Europe-Asia Studies*, 60(6): 899–912.
- Ivanov, I. (2018). *Evropejskij vektor vnešnej politiki sovremennoj Rossii*. Moskva: Èksmo [Иванов, И. (2018). *Европейский вектор внешней политики современной России*. Москва: Эксмо].
- Laruelle, M. (2020). Accusing Russia of Fascism. *Russia in Global Affairs*, 18(4): 100–123. (Online) <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2020-18-4-100-123> (access 10 Sep 2023).
- Mal'čenkov, S. (2022). Civilizacionnyj diskurs v vyskazyvaniâh V.V. Putina. *Diskurs Pi*, 19(2), 53–71 [Мальченков, С. (2022). Цивилизационный дискурс в высказываниях В.В. Путина. *Дискурс Пи*, 19(2): 53–71]. (Online) https://doi.org/10.17506/18179568_2022_19_2_53 (access 10 Sep 2023).
- Pain, E. (2016). The imperial syndrome and its influence on Russian nationalism. In: Kolstø, P., Blakkisrud, H. (Eds.). *The New Russian Nationalism: Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–2015*. Edinburgh: Edinburgh University Press: 46–74.
- Popov, P., Čerenev, A., Saraev, V. (2020). O koncepcii civilizacionnoj obosoblennosti Rossii. *Izvestiâ Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta. Politologiâ. Religiovedenie*, 33: 17–24 [Попов, П., Черенев, А., Сараев, В. (2020). О концепции цивилизационной обособленности России. *Известия Иркутского государственного университета. Политология. Религиоведение*, 33: 17–24]. (Online) <https://doi.org/10.26516/2073-3380.2020.33.17> (access 10 Sep 2023).
- Składanowski, M. (2021). *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeurazjatyzmie Aleksandra Dugina na tle współczesnej rosyjskiej debaty politycznej i akademickiej*. Warszawa: Difin.
- Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. London: The Bodley Head.
- Tsygankov, A.P. (2008). Self and Other in International Relations Theory: Learning from Russian Civilizational Debates. *International Studies Review*, 10(4): 762–775.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 302

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.13>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o bezpieczeństwie / Discipline of science: security studies

Copyright © 2023 SRG and P. Wywiał¹

Citation:

Wywiał, P. (2023). Federal National Guard Service as part of the internal security construction of the Russian Federation. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 190–198. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.13>

FEDERAL NATIONAL GUARD SERVICE AS PART OF THE INTERNAL SECURITY CONSTRUCTION OF THE RUSSIAN FEDERATION

PRZEMYSŁAW WYWIAŁ

University of the National Education Commission, Krakow
Faculty of Social Sciences

Institute for Security and Informatics
Podchorążych St. 2, 30-084 Kraków, Poland

Corresponding Author e-mail: przemyslaw.wywial@uken.krakow.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5254-7871>

(received 20.09.2023; accepted 27.09.2023)

Abstract

The aim of the publication is to present the role of the Federal National Guard Service in building internal security of the Russian Federation. The article outlines the circumstances of the Service's creation and the legal framework in which it operates, including the tasks it performs. The structure of the formation and its potential have

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

been analysed, and the place of Rosgvardia in the territorial defence being developed for the war has been shown. Also, the experience of its use during the ongoing war with Ukraine has been presented. Theoretical methods such as analysis, synthesis and inference based on available sources, including on-line sources, and scientific studies have been used to achieve the adopted aim.

Keywords: National Guard of the Russian Federation, internal security, Russian-Ukrainian war.

Abstrakt

Federalna Służba Gwardii Narodowej jako element budowy bezpieczeństwa wewnętrznego Federacji Rosyjskiej

Celem publikacji jest zaprezentowanie roli Federalnej Służby Gwardii Narodowej w budowie bezpieczeństwa wewnętrznego Federacji Rosyjskiej. W artykule przedstawiono okoliczności jej powstania oraz prawne uwarunkowania funkcjonowania, w tym wykonywane zadania. Poddano analizie strukturę formacji i jej potencjał. Ukazano miejsce Rosgvardii w rozwijanej na czas wojny obronie terytorialnej. Zaprezentowano także doświadczenia jej użycia w czasie trwającej wojny z Ukrainą. Do realizacji przyjętego celu wykorzystane zostały metody teoretyczne, takie jak: analiza, synteza i wnioskowanie na podstawie dostępnych źródeł, w tym internetowych, oraz opracowań naukowych.

Słowa kluczowe: Gwardia Narodowa Federacji Rosyjskiej, bezpieczeństwo wewnętrzne, wojna rosyjsko-ukraińska.

Introduction

Military formations responsible for defending the rulers and the regime, as well as fighting the opposition, have been a permanent feature of the Russia's internal security system for several hundred years. The predecessors of today's National Guard may be found in the days of Ivan the Terrible's opichnina, and later the Tsarist Okhrana, the Soviet NKVD and the KGB. Formed since 2016, the Federal National Guard Service, although it also performs territorial defence tasks, is primarily a factor in stabilising and consolidating Vladimir Putin's power. It has proved its loyalty to the Kremlin both by supporting the police in suppressing opposition protests and during the march of the Wagner group's mercenaries on the capital.

The establishment and tasks of the Federal National Guard Service

On 5 April 2016, President Vladimir Putin restructured the system of internal security institutions for the first time since 2003. The changes were introduced on the basis of presidential decrees with immediate legal effect, and they significantly altered the

distribution of power and competences between the ministries responsible for the internal security of the state. Based on the organisational capacity of the Internal Troops of the Ministry for Internal Affairs, the Federal National Guard Service (FNGS), directly subordinate to the President, was created. Its head was the former commander of the Internal Troops of the Ministry for Internal Affairs and formerly the long-standing head of the Presidential Security Service, Viktor Zolotov². At the same time, the Federal Service for the Control of Drug Trafficking (FSCDT) and the Federal Migration Service (FMS) were abolished, and their structures became specialised divisions of the Ministry for Internal Affairs (Roslan 2017: 168; Zochowski, online).

Details of how the National Guard operated were revealed to the Russian media by its commander, Army General Viktor Zolotov. The defence and interior ministries were to be involved in the process of creating the new formation in parallel. It was to take place in three stages. The first one was to be completed by the end of 2016, with the integration of all the Ministry for Internal Affairs bodies and branches into the National Guard. The second phase was expected to last until the end of August 2017 and would conclude once a full normative and legal base aligned with federal law was created. The organisation of the “National Guard” was expected to be accomplished by the end of 2018, when all the bodies and subdivisions to form it would become a unified formation. It was assumed that the new formation would involve 340,000 men (Dura, online).

The legal basis for its functioning became the law “On the Troops of the National Guard of the Russian Federation” of 3 July 2016. This document defines the main purpose of its establishment, which is as follows: “The National Guard is a military organisation created to ensure state and public security, to protect human and civil rights and freedoms.”

According to the law of 3 July 2016, the National Guard’s main tasks include:

- participation, in conjunction with the authorities of the Ministry for Internal Affairs, in measures to protect public order, ensure public safety, and secure order during a state of emergency;
- participation in the fight against terrorism and securing the legal regime for counter-terrorism operations;
- participation in the fight against extremism;
- participation in the territorial defence of the Russian Federation;
- protection of important state facilities and special cargoes, in accordance with the catalogue approved by the Russian government;
- border service support of the Federal Security Service in protecting the state border;

² Victor Zolotov (b. 1954) – worked for the KGB (security service division) during the Soviet era and, after the collapse of the USSR, protected President Boris Yeltsin, then, the mayor of St. Petersburg, Anatoly Sobchak, and, finally, Prime Minister and President Vladimir Putin. From 2000 to 2013, Zolotov was a deputy head of the Federal Protective Service and the head of the Presidential Security Service. In 2013, he became the deputy commander of the Interior Troops of the Ministry for Internal Affairs; a year later, the president appointed him the First Deputy Minister for Internal Affairs and the commander of the Interior Troops; see more broadly: *General Viktor Zolotov*, online.

- protection of members of RF authorities (Darczewska 2020: 10–11).

The Guard's tasks were made more specific by a presidential decree of 30 September 2016, which approved of the formation's statutes and highlighted its control function "in the sphere of private security activity, in the sphere of private detective activity, and in the sphere of extra-ministerial protection". The annex to the decree embraced a slightly broader catalogue of the Guard's tasks than in the law; these included:

- development and implementation of state policy in designated spheres of activity;
- preparation of normative-legal regulations in designated spheres of activity;
- organising the participation of National Guard troops in law enforcement and ensuring public safety;
- organising the participation of National Guard troops in the fight against terrorism and extremism, and ensuring the legal order of counter-terrorism operations;
- organising the participation of National Guard troops in the territorial defence of the Russian Federation;
- maintaining National Guard troops in necessary readiness;
- organisation of the use of National Guard troops in accordance with the law of the Russian Federation;
- implementation of projects for the expansion and development of the National Guard troops;
- exercising federal state control over: circulation of weapons in civilian and official use, weapons given as prizes, ammunition, as well as the technical condition of small arms and official weapons in temporary use by citizens and organisations; private security and detective activities in the Russian Federation; ensuring the security of the fuel and energy complex; activity of legal entity security units with special statutory tasks, as well as departmental security units;
- providing social and legal protection to servicemen, people serving in the National Guard troops and having police ranks (collaborators), federal civilian government officials, citizens released from military service in the National Guard troops, their family members and other people subject to social security by the Guard in accordance with the legislation of the Russian Federation (Darczewska 2020: 11–12).

These tasks indicate the duality of the formation's mission: a police-protection mission (protection of public order, protection of the state's critical infrastructure) and a military mission (participation in combating non-military threats such as diversion, terrorism, extremism, and participation in the territorial defence of the state) (Darczewska 2020: 12).

The Decree of the President of the Russian Federation of 24 May 2017 approving of the "Statute on the Operational-Territorial Grouping of the Troops of the National Guard of the Russian Federation" introduced an important provision that, in a crisis situation, formations of the Armed Forces of the Russian Federation may be subordinated to the command of the National Guard to support them in fulfilling their tasks. The implication would be that, in the Kremlin's mind, an internal enemy poses a much more serious threat to the state than an external enemy. Gen. Yuri Baluyevsky, a former Chief of the General Staff of the Russian Armed Forces, and later an advisor to the National Guard commander, admitted that the National Guard was created primarily as a response to the possible outbreak of a "colour revolution" in Russia (Golts, online).

The National Guard troops take part in joint exercises with the Russian Armed Forces and other formations responsible for state security. The large-scale Russian-Belarusian Zapad-21 activities are an example (Clark, Barros, online).

Interestingly, although in building the new formation, reference was made, among other things, to Western models, including the USA, in the minds of elites and the public, its mission evoked different associations. Already in the autumn of 2016, in a statement to the “Moskovsky Komsomolets”, a former Duma deputy, Alexander Khinshtein, highlighted the similarities between the National Guard and the old Soviet NKVD internal security service, citing the heroic deeds of the NKVD units that took part in the Battle of Stalingrad during World War II. The politician forgot to add that at Stalingrad, as well as in general during the “Great Patriotic War”, the NKVD was used primarily as a barrage formation to prevent the withdrawal or escape of soldiers from the battlefield, and as a key element of the repressive apparatus (Savage 2017: 8).

The Rosgvardia’s personnel – although its priority tasks revolve around the provision of internal security and territorial defence – also operate outside the country. They were, for example, sent to Syria, where the Russian guards defused explosives and escorted humanitarian convoys (Hardie, online).

The structure of the National Guard

The Guard troops are deployed on the territory of the Russian Federation in eight districts. These include:

- the Central District (based in Moscow)
- the Northwest District (St Petersburg)
- the North Caucasian District (Pyatigorsk)
- the Southern District (Rostov-on-Don)
- the Volga District (Nizhny Novgorod)
- the Ural District (Yekaterinburg)
- the Siberian District (Novosibirsk)
- the Eastern District (Khabarovsk).

This structure coincides with the administrative division of the Russian Federation (Darczewska 2020: 14–15).

A decision to create 84 territorial bodies of the National Guard – one for each Russian region was made. An exception exists for the Leningrad Region, where a separate authority was allocated only for St. Petersburg (Dura, online).

In addition to the regular units of the internal army, the Russian National Guard includes structures for militarised extra-ministerial protection, previously subordinated to the Ministry for Internal Affairs, structures for supervising and licensing security and detective activities, structures for licensing and registering the use of official and private weapons, as well as a federal state enterprise, “Ochрана”, providing security services for a fee (Darczewska 2020: 18).

The special purpose police units incorporated into the Guard (e.g. Rus, Rosich, Skif, Rys, Ural, Yermak, Nars, Kuzbas, Tarnik, Typhoon, Bulat, Zubr) differed in their training, legal status of officers/soldiers, and tasks. Units from different regions had

different uniforms and equipment (police equipment was partly financed from local budgets) (Darczewska 2020: 18).

The National Guard includes mobile special-purpose units (OMON), special rapid reaction troops (SOBR), and internal troops. OMON is well-trained units that are conditioned for crowd control, riot control, policing, and police support. They are deployed in every region and major city, and are often present ensuring order during anti-government protests. SOBR, on the other hand, consists of elite police units that are dedicated to fighting organised crime and, according to observers, operate in a similar way to SWAT teams in the United States. Internal troops are paramilitary formations spread throughout the state. Some of them are fully professionalised and capable of acting as light mechanised infantry in counter-insurgency operations. The force is organised into two divisions and ten brigades. The best known of this group and considered elite is the 1st Independent Special Purpose Division, also known as the “Dzerzhinsky Division”. In addition, mention can be made of the special purpose forces (Specnaz) subordinated to the Guard’s command, such as the 604th Special Purpose Centre. However, a large proportion of the interior troops have weaker combat capabilities, are manned by soldiers doing compulsory military service by conscription, and perform primarily protection tasks (Bowen 2020: 2).

The forces of Ramzan Kadyrov, the leader of the Chechen Republic, are also nominally under the command of the National Guard. The so-called “Kadyrovites” number 20,000–30,000 soldiers, who, however, often conduct operations that are independent of Moscow (Bowen 2020: 2).

National Guard soldiers have dual equipment: combat equipment (analogous to Russian infantry equipment) and special equipment for law enforcement (waistcoats, helmets with opening plastic beavers, shields, rubber batons, tear gas canisters, gas grenades, water cannons, etc.). They are also characterised by the “Ratnik” personal equipment or the use of modern reconnaissance and monitoring systems, including drones (Darczewska 2020: 21–22).

Territorial defence

The creation of the National Guard was also part of the implementation of the “Russian Federation’s Defence Plan of 2016–2020”, approved in November 2015. Indeed, the formation has become one of the key elements of the Russian Federation’s territorial defence. As Col. Igor Kardash, head of the National Guard’s Strategic Research Centre, notes, it is the foundation of the modern, effective territorial defence system currently being developed in Russia. He also recalls that non-military threats (terrorism, radical social groups spreading extremist ideologies, foreign non-governmental organisations, citizens acting against the territorial integrity and destabilising the situation in Russia) have long been recognised as potential threats to the security of the Russian Federation, as reflected in Russian war doctrines and national security strategies. In his opinion, the threats defined in the strategic documents fit perfectly into the catalogue of tasks of the Guard, determining its place and role in the new military organisation of the state.

In a crisis situation that poses a threat to internal security, the Guard is supposed to be one element of repression against Kremlin opponents.

In Russia, there is no close equivalent to the Polish or Western Territorial Defence Forces. The Russian territorial defence is, by definition, a system of undertakings carried out during martial law. It should be noted here that Russia does not foresee the possibility of an armed attack on its territory. The territorial defence is a service of protective and rescue formations, as well as a reserve service to protect the rear and extend the base of the Armed Forces. At the same time, it is a bonding factor for the entire state apparatus, as the National Guard, spread throughout the territory, is seen as one of the mechanisms for integrating the state area.

The specificity of Russia's territorial defence includes protection of the state's critical infrastructure facilities (especially communications), as well as facilities of heightened threat (nuclear power plants, fuel and energy sector facilities), as implemented by the National Guard troops. This also applies to the Guard's exercise of federal state control (supervision) over security activity in Russia and the civilian arms trade (Darczewska 2020: 31).

The war in Ukraine

The National Guard troops also took part in the invasion of Ukraine after 24 February 2022. Their tasks originally included the occupation and clearing of Ukrainian cities and towns, but it turned out that they would also perform combat operations (Mandraud, online).

The Russian National Guard was also involved in the invasion against Ukraine, which began on 24 February 2022. However, it was not necessarily used as intended, trained and equipped. In addition to securing the rear and patrolling the occupied cities and towns, as well as repressing Ukrainians who opposed the occupation (as early as March 2022, National Guard soldiers detained approximately four hundred Ukrainians who protested against the Russian presence in the Kherson region (*Over 400 Ukrainians*, online)), the Rosgvardia personnel also took part in the combat. For example, two Rosgvardia units manned the second line of defence near Balaklia in the Kharkiv region during the Ukrainian counter-offensive in September 2022. They were quickly defeated (Hardie, online).

During the revolt of the Wagner Group in June 2023, the Rosgvardia sided loyally with the Kremlin. As columns of rebels led by Yevgeny Prigozhin were marching towards Moscow, Rosgvardia forces took to the streets in an effort to set up roadblocks and establish defensive positions on key roads leading to the capital (Hardie, online). Gen. Viktor Zolotov said officially at the time: "The rebellion was inspired by the West" (Shuster, online).

In June 2023, Gen. Viktor Zolotov said that his formation would receive tanks and other heavy equipment. This appears to be a reaction to the Rosgvardia's experience in Ukraine and during the Wagner Group's revolt (Hardie, online).

In contrast, in September 2023, the US Institute for the Study of War reported that the Guard was likely to recruit Wagner Group's mercenaries. ISW writes, citing the

iStories portal, that some of the Wagner Group's mercenaries, who had been in prison in the past, were said to have been offered service in the Rosgvardia. Admission was to be conditional on passing a security check, as well as providing official pardon documents and contracts signed with the Wagner Group (Serohina, online).

The conflict in Ukraine has shown that even a special selection of personnel does not guarantee full loyalty. From the first days of the war, there were reports of Guardsmen refusing to take part in the war. 115 Russian National Guard soldiers were dismissed from service for refusing to fight in Ukraine. Some of them explained to the court that just before the invasion, their commanders explained to them that they were going, for example, to patrol the streets of Kiev or Kharkiv and not to perform combat tasks (*115 Russian national guard soldiers*, online).

Summary

The Federal National Guard Service has become a key component of the Russian Federation's internal security system. The date of the creation of this formation, which is directly subservient to the president, was not arbitrary, as it coincided with the outbreak of a series of "colour revolutions" and a threat of movements hostile to the Kremlin infiltrating Russia. Both the existing internal troops of the Ministry for Internal Affairs and the police formations were subordinated to it. The Rosgvardia, as a formation loyal to Vladimir Putin, has been used to support the police in establishing law and order during the opposition's protests. The legal framework even allows the Federal National Guard to have the troops of the Russian Armed Forces subordinated to it in times of crisis.

The Russian National Guard is also an important element of the territorial defence developed for times of war, thus also forming part of the state's military security system. Several hundred thousand soldiers can significantly support the Armed Forces primarily in securing the rear, counter-insurgency operations, and protecting the critical infrastructure.

There are many indications that the experience of the war in Ukraine and the Prigozhin rebellion will result in a further strengthening of the National Guard as a stabilising factor in Putin's power. The Wagnerian march in particular highlighted the paralysis of other services responsible for public safety, demonstrating the loyal attitude of the Rosgvardia command and the guardsmen themselves.

Bibliography

- 115 Russian national guard soldiers sacked for refusing to fight in Ukraine*. (Online) <https://www.theguardian.com/world/2022/may/27/115-russian-national-guard-soldiers-sacked-for-refusing-to-fight-in-ukraine?ref=upstract.com&curator=upstract.com> (accessed 11.09.2023).
- Bowen, A. S. (2020). *Russian Law Enforcement and Internal Security Agencies*. "In Focus. Congressional Research Center". (Online) <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11647> (accessed 02.09.2023).
- Clark, M., Barros, G. (2021). *Russia's Zapad-2021 Exercise*. Institute for the Study of War. (Online) <https://www.iswresearch.org/2021/09/russias-zapad-2021-exercise.html> (accessed 13.09.2023).

- Darczewska, J. (2020). *Rosgwardia. Siły Specjalnego Przeznaczenia*. Centre for Eastern Studies. (Online) <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2020-05-14/roswardia> (accessed 6.09.2023).
- Dura, M. (2016). 340-tysięczna "Gwardia Narodowa" Putina. *Działania także poza granicami Rosji*. (Online) <https://defence24.pl/340-tysieczna-gwardia-narodowa-putina-dzialania-takze-pozagranicami-rosji> (accessed 11.09.2023).
- General Viktor Zolotov: Biography And Interesting Facts From Life*. (Online) <https://en.atomiyme.com/general-viktor-zolotov-biography-and-interesting-facts-from-life/> (accessed 10.09.2023).
- Golts, A. (2017). The Russian Army to Be Subordinated to the National Guard in a Crisis. *Eurasia Daily Monitor*, 14(76). (Online) <https://jamestown.org/program/russian-army-subordinated-national-guard-crisis/> (accessed 13.09.2023).
- Hardie, J. (2023). *Russia's National Guard to Get Tanks Following Wagner Mutiny*. (Online) <https://www.fdd.org/analysis/2023/06/29/russias-national-guard-to-get-tanks-following-wagner-mutiny/> (accessed 10.09.2023).
- Mandraud, I. (2022). *Putin's National Guard sent to 'occupy' and 'clean up' cities in Ukraine*. (Online) https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/04/13/in-ukraine-putin-deploys-his-national-guard-to-occupy-and-clean-up-cities_5980457_4.html (accessed 12.09.2023).
- Over 400 Ukrainians protesters detained by Russian National Guard, Ukraine says*. (Online) <https://www.reuters.com/world/over-400-ukrainians-protesters-detained-by-russian-national-guard-ukraine-says-2022-03-09/> (accessed 10.09.2023).
- Roslan, G. (2017). Rola Gwardii Narodowej Federacji Rosyjskiej w systemie bezpieczeństwa Rosji. *Modern Management Review*, 3.
- Savage, P. (2017). *The Russian National Guard. An Asset for Putin at Home and Abroad*. ASP. *American Security Project*. (Online) <https://www.jstor.org/stable/resrep19806> (accessed 8.09.2023).
- Serohina, K. (2023). *Russian National Guard (Rosgvardia) to recruit former detainees from Wagner Private Military Company*. (Online) <https://www.msn.com/en-us/news/world/russian-national-guard-rosgvardia-to-recruit-former-detainees-from-wagner-private-military-company/ar-AA1gA5j5> (accessed 13.09.2023).
- Shuster, S. (2023). *The Russian General Who Stands to Gain Most From Wagner's Mutiny*. (Online) <https://time.com/6290766/zolotov-putin-prigozhin-russia-wagner/> (accessed 11.09.2023).
- Żochowski, P. (2016). *Rosja: Gwardia Narodowa, czyli armia wewnętrzna wkracza do gry*. Centre for Eastern Studies. (Online) <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/rosjagwardia-narodowa-czyli-armia-wewnetrzna-wkracza-do-gry> (accessed 4.09.2023).

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

FILOLOGIA ŚLEDICZA
INVESTIGATIVE PHILOLOGY

Article No. 303

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.14>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and G. Ojcewicz ¹

Citation:

Ojcewicz, G. (2022). Archimandryta Aleksander (Grigorjew) – cerkiewny buntownik i ofiara stalinizmu.

Kalendarium życia i działalności. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 201–228.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.14>

ARCHIMANDRYTA ALEKSANDER (GRIGORJEW) — CERKIEWNY BUNTOWNIK I OFIARA STALINIZMU. KALENDARIUM ŻYCIA I DZIAŁALNOŚCI²

GRZEGORZ OJCEWICZ

profesor emeritus

Corresponding Author e-mail: grzegorz.ojcewicz@uwm.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>

(nadesłano / received 27.03.2023; zaakceptowano / accepted 1.04.2023)

Abstract

Archimandrite Alexander (Grigoryev) – the tserkov rebel and victim of Stalinism. A timeline of his life and activity

This is the first article in Poland on the life and activity of Archimandrite Alexander (Grigoryev, 1874–1938). He contributed significantly to the history of Russian translation of theological texts by introducing *Posthumous Prophecies* (1912), the writings

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² Jest to poszerzona wersja tekstu Ojcewicz (2023a: 22–46).

of the Venerable Nil Mirotochivyi of Mount Athos to the Russians. Father Alexander also served as a senior member of the Clerical Censorship Committee in Saint Petersburg. Initially, he was a law-abiding monk and a zealous priest of the Russian Orthodox Church, however, he later became a rebel as he joined the post-Revolution (1917) Renovationism movement. Father Alexander was arrested multiple times, persecuted and imprisoned for years under wide-scale Stalinist purges. On 5 February 1938 he was executed by a firing squad in the Yenisei prison on the grounds of a case staged by Zelik Rabinovich, a militsiya captain.

Keywords: Archimandrite Alexander (Grigoryev), Zelik Rabinovich, Stalin's terror, the Renovationism movement, persecution of the Orthodox clergy, Sinulitsy village.

Abstrakt

Jest to pierwszy w Polsce artykuł poświęcony życiu i działalności archimandryty Aleksandra (Grigorjewa, 1874–1938). Zapisał się on w dziejach rosyjskich tłumaczeń tekstów teologicznych dzięki przyswojeniu ruszczyźnie dzieła wielbnego Nila Mirotoczywego z Athos *Pośmiertne przesłania* (1912). Ojciec Aleksander pełnił również funkcję starszego członka Petersburskiego Duchownego Komitetu Cenzorskiego. Początkowo był prawomyślnym mnichem i gorliwym kapłanem Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, później stał się buntownikiem, gdy przystąpił do porewolucyjnego (1917) ruchu odnowicielskiego. W ramach zakrojonych na szeroką skalę czystek stalinowskich o. Aleksandra wielokrotnie aresztowano, przez lata prześladowano i więziono. Został rozstrzelany w jeniejskim więzieniu 5 II 1938 roku na podstawie sprawy sfingowanej przez kapitana milicji Zelika Rabinowicza.

Słowa kluczowe: archimandryta Aleksander (Grigorjew), Zelik Rabinowicz, terror stalinowski, odnowicielstwo, prześladowania duchownych prawosławnych, wieś Sinulicy.

Fenomenem etycznie niejednoznacznym wciąż pozostaje dla mnie konieczność wspominania przy okazji poruszania określonych spraw z udziałem pozytywnych postaci historycznych nazwisk i dokonań osób o zdecydowanie negatywnych konotacjach dziejowych. Mam na myśli przede wszystkim wszelkiego rodzaju zbrodniarzy politycznych, wojennych, komunistycznych i im podobnych podejrzanych indywiduów, pojawiających się na zasadzie biograficznych pasożytów obok życiorysów swych ofiar. Nie sposób na przykład opowiedzieć prawdziwie o przestępstwach bolszewików, nie przywołując imion sztandarowych katów czasów sowieckich, do jakich należą Lenin i Stalin; inaczej jednak się nie da. Wzajemne powiązanie dobra ze złem znajduje zatem także wymiar osobowy, a wywoływanie nazwisk przywódców państw, którzy tworzyli tragiczne strony historii, można byłoby potraktować w kategoriach szczególnej ekspiacji, gdyby zbrodniarze pokroju Lenina, Stalina czy Hitlera (a czasy najnowsze podsuwają tu natrętnie kolejne nazwiska) byli ludźmi wierzącymi i uznającymi

swą grzeszność za popełnione złe czyny. Powracanie do bolesnej historii ZSRR i wymienianie negatywnych postaci historycznych nie jest na pewno gloryfikowaniem ponurej przeszłości osób-cieni, lecz stałym przypominaniem tych, którzy odpowiadają za nieszczęścia milionów ludzi. Jedną z takich ofiar jest ojciec Aleksander (Grigorjew), archimandryta rosyjski o złożonej biografii okresu carskiego, czasów czerwonego terroru i represji stalinowskich.

O ojcu Aleksandrze nigdy zapewne bym się nie dowiedział, gdyby nie zajęcie się przekładem z języka rosyjskiego na język polski tłumaczenia dzieła św. Nila Mirotoczywego z Athos, któremu nadałem tytuł *Pośmiertne pouczenia i prorocтва*³. Ten XIX-wieczny tekst transponował z greki na rosyjski właśnie archimandryta Aleksander, wtedy już starszy członek Petersburskiego Duchownego Komitetu Cenzorskiego, i opublikował swój trud w 1912 roku⁴. O nim jako tłumaczu natchnionych narracji wielebnego Nila Mirotoczywego, zebranych we wspomnianym utworze, pisałem przy innej okazji⁵. Tutaj chciałbym przybliżyć sylwetkę prawosławnego duchownego i mnicha, którego biografia – pomimo zindywidualizowania losów – wpisuje się wyraziście w typowe dzieje osób prześladowanych niesłusznie przez reżim stalinowski, osądzanych bezprawnie przez tzw. trójki NKWD na najwyższy wymiar kary i skazywanych na wieczne zapomnienie, do czego bezsprzecznie by doszło, gdyby komunizm przetrwał. Uznałem, że kalendarium będzie tutaj optymalnym rozwiązaniem narracyjnym. Uzupełniłem je o zdobytą nie bez wysiłku wiedzę na temat Zelika Rabinowicza i jego krewnych, na tym bowiem kapitanie milicji spoczywa bezpośrednia odpowiedzialność za tragiczne losy ojca Aleksandra.

Zacznę od przedstawienia informacji, które charakteryzują za pomocą określonego szablonu ofiary politycznych prześladowań stalinowskich w ZSRR. Ta niechlubna lista zawiera dzisiaj dane o ponad 3 285 000 ofiar epoki niewyobrażalnego terroru i zła, który sowiecki rząd na czele z Josifem Stalinem zgotował swym obywatelom⁶. Oto niechlubny „szylt” czasów niewoli charakteryzujący Nikołaja Michajłowicza Grigorjewa, czyli archimandrytę Aleksandra:

Grigorjew Aleksander Michajłowicz (1874)⁷

Григорьев Александр Михайлович (1874)

Data urodzenia: 1874 r.

Warianty nazwiska, imienia, imienia odojcowskiego: Nikołaj

Miejsce urodzenia: gubernia riazkańska, powiat kasimowski, wieś Sinulicy⁸

³ Św. Nil Mirotoczywy z Athos 2023.

⁴ *Посмертныя вѣщанія...* 1912.

⁵ Ojcewicz 2023b: 9–21.

⁶ Źródło: *Григорьев Александр Михайлович* (1874)... 2023.

⁷ By upodobnić ten zapis do czasów sowieckich, gdy dokumenty sporządzano na maszynach do pisania, wprowadzam w danym fragmencie artykułu czcionkę „Courier New”.

⁸ W tym formularzu, jak i we wszystkich innych dostępnych materiałach na temat ojca Aleksandra (Grigorjewa), nawet w opracowanych przez Klasztor Święto-Bogolubski, pojawia się nazwa **Синулицы** (Sinulcy). Wiele jednak przemawia za tym, że jest to powielany bezrefleksyjnie błędny zapis wioski **Синулицы** (Sinulicy). Do takiego wniosku skłania np. wgląd do oficjalnej księgi statystycznej

Płeć: mężczyzna

Narodowość: rosyjska

Pochodzenie społeczne: z rodziny duchownego⁹

Wykształcenie: absolwent Akademii Teologicznej

Zawód/miejsce pracy: kapłan, archimandryta; Archimandryta. Kapłan. Zesłaniec

Miejsce zamieszkania: Władimir; wieś Nowotrock, rejon kazaczyński Kraju Krasnojarskiego

Data rozstrzelania: 7 stycznia 1938 r.

Data śmierci¹⁰: 7 stycznia 1938 r.

Miejsce śmierci: Kraj Krasnojarski, miasto Jenisejsk

Aresztowania

Gdzie i przez kogo został aresztowany: obwód wladimirski, rejon jurjew-polski, wieś Przeczysta Góra

Data aresztowania: 14 lutego 1930 r.

Zarzut: „antysowiecka propaganda kontrrewolucyjna”

Wyrok skazujący: 10 marca 1930 r.¹¹

Organ skazujący: trójka przy Pełnomocnym Przedstawicielu OGPU

Z artykułu: 58-10 kodeksu karnego RFSRR

Wyrok: 3 lata obozów koncentracyjnych

Komentarz do aresztowania: obóz koncentracyjny (1930-1933)

Gdzie i przez kogo aresztowany: obwód moskiewski

Data aresztowania: 1934 r.

Miejsce odbywania kary: Kraj Krasnojarski, rejon kazaczyński, wieś Nowo-Troickie (1934-29.11.1937)

Gdzie i przez kogo aresztowany: Kraj Krasnojarski, rejon kazaczyński, wieś Nowo-Troickie

Środek zapobiegawczy: aresztowany

Data aresztowania: 29 listopada 1937 r.

Zarzut: „członek kontrrewolucyjnej organizacji powstańczej, działalność kontrrewolucyjna”

Wyrok skazujący: 28 grudnia 1937 r.¹²

Organ skazujący: trójka przy UNKWD na Kraj Krasnojarski

Wyrok: najwyższy wymiar kary – rozstrzelanie

Miejsce odbywania kary: Kraj Krasnojarski, miasto Jenisejsk, więzienie (11.1937-07.01.1938)

Data rehabilitacji: 29 czerwca 1989 r.

Organ rehabilitujący: Prokuratura Kraju Krasnojarskiego

Komentarz do aresztowania: gubernia wladimirska, więzienie (1923--1924)

(XXXV. *Рязанская губерния...* 1862:61). W „Uwagach” do tego formularza podano jeszcze inną nazwę wioski: Сикульцы (Sikulcy).

⁹ W innych materiałach – ojciec był mieszczaninem i artystą malarzem, a nie duchownym, np. *Биографические сведения...* (2023).

¹⁰ To kuriozalne zapisy: powyżej – data rozstrzelania, poniżej – data śmierci, co sugeruje – mylnie zresztą – że ofiara mogłaby przeżyć swą egzekucję.

¹¹ Od aresztowania do skazania nie upłynął nawet miesiąc.

¹² Wyrok zapadł prawie równo po miesiącu od aresztowania.

Sprawa archiwalna: (P-19852); Urząd Stanu Cywilnego w Kazaczyńsku; Archiwum UFSB Kraju Krasnojarskiego, sygn. P-19852

Źródła danych: Baza danych „Ofiary terroru politycznego w ZSRR”; Księga pamięci Kraju Krasnojarskiego; Baza danych Krasnojarskiego Stowarzyszenia „Memoriał”, „Martyrologium Riazańskie”; Baza danych „Nowi męczennicy i wynawcy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej XX wieku”

Uwaga: Urodzony 17.11.1874 we wsi Sikulcy (Сикульцы¹³), rejon kasimowski, obwód riazański. Nigdy nie był żonaty. W 1934 decyzją OSO¹⁴ wydany z obwodu moskiewskiego do Kraju Krasnojarskiego na 5 lat.¹⁵

Kalendarium życia i działalności archimandryty Aleksandra (1874–1938)

Data	Wiek w latach	Fakty ¹⁶
17 XI 1874, wtorek ¹⁷		W rodzinie mieszczanina artysty malarza urodził się we wsi Sinulicy (Синулицы), położonej w powiecie kasimowskim i należącej do guberni riazańskiej, Nikołaj Michajłowicz Grigorjew. Według materiałów śledczych przyszedł on na świat we wsi Przczysta Góra (Пречистая Гора), obwód wladimirski, rejon jurjew-polski.
1884	10	Podjęcie nauki w szkole w Kasimowie.
1889	15	Wstąpienie do Riazańskiego Seminarium Duchownego.
1895	21	Ukończenie Riazańskiego Seminarium Duchownego.
1895	21	Wstąpienie do Moskiewskiej Akademii Duchownej (dalej: MAD).

¹³ Jest to nazwa błędna. Poprawnie: Sinulicy (Синулицы).

¹⁴ Akronim «OCO» posiada wiele rozwinięć. W danym kontekście najbardziej prawdopodobne jest następujące jego rozumienie: Оперативно-справочный отдел, czyli Oddział Operacyjno-Informacyjny. Działał on w strukturach prawnych sowieckiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Inne możliwości zob. <https://sokr.ru/OCO/>.

¹⁵ Zob. inne materiały pomocne w opracowaniu polskojęzycznej wersji kalendarium życia i działalności archimandryty Aleksandra (Grigorjewa): *Список служителей...* 1914; *Ищут выхода...* 1926: 28–29; *Деяния Священного Собора...* 1994; *Сергия, инокия...* 2000: 65–66, 72–73, 80, 86; *Боль и память...* 2001–2003; *За Христа пострадавшие...* 2000: 23; *Списки жертв...* 2014; *Сергия, инокия* (машинопись, с. 29). *Биографические сведения...* 2023; *Бовкало* 2023; *Книги памяти...* 2023. Archiwum: РГИА. Ф. 831. Оп. 1. Д. 11. Л. 164; Д. 12. Л. 40.

¹⁶ Podstawowe źródło: *Александр (Григорьев Николай Михайлович)...* 2023.

¹⁷ Tu i dalej dni tygodnia podaję za wiecznym kalendarzem ze strony <http://www.iwrit.pl/kalendarz/index.php> (dostęp 6.08.2023).

30 VIII 1898, wtorek	24	Wstąpienie do zakonu. Przyjęcie imienia Aleksander. Aktu wyświęcenia i postrzyżyn dokonał biskup i rektor MAD Arseniusz (Stadnicki ¹⁸).
6 IX 1898, wtorek	24	Hierodiakon, gubernia moskiewska. Wyświęcił biskup Arseniusz (Stadnicki).
1899	25	Ukończenie MAD. Specjalność: kandydat teologii. Uzyskanie prawa ubiegania się o stopień magistra bez nowych egzaminów ustnych.
16 V 1899, wtorek	25	Hieromnich, gubernia moskiewska. Wyświęcił biskup Arseniusz (Stadnicki).
1899	25	Rozpoczęcie studiów na Uniwersytecie Moskiewskim.
13 XI 1899, poniedziałek	25	Mieszka w Tomsku. Początek działalności duchownej. Hieromnich Tomskiego Seminarium Duchownego (dalej: TSD). Wykłada homiletykę, liturgikę i teologię pastoralną.
21 III 1900, środa	26	Hieromnich, inspektor TSD. Członek Diecezjalnej Rady Uczelnianej
26 IX 1900, środa	26	Otrzymanie od biskupa tomskiego Makarego nagrody w postaci pasa biodrowego.
13 V 1901, poniedziałek	27	Hieromnich, rektor TSD.
18 VII 1901, czwartek	27	Zakończenie posługi w TSD. Rewizor Komitetu Naukowego Świętego Synodu, Michaił I. Sawwaitiski (1861–1932) napisał w sprawozdaniu na temat rektora TSD m.in.: „Hieromnich Aleksander nie cieszył się autorytetem w oczach uczniów; z powodu nerwowości swego charakteru, ostrości w kontaktach z uczniami i w ogóle braku taktu w swych poczynaniach działał niekiedy na uczniów w sposób rozdrażniający”. W konsekwencji „Nadmierna surowość [archimandryty Aleksandra] i brak koniecznego u wychowawcy poczucia taktu przy próbach zaprowadzenia w seminarium porządku doprowadziły do chaosu wśród seminarzystów” ¹⁹ .
18 VII 1901, czwartek	27	Hieromnich, inspektor, rozpoczęcie posługi w Połtawskim Seminarium Duchownym (dalej: PSD) na podstawie dekretu Świętego Synodu nr 4838 z 18 VII 1901.
19 VI 1902, czwartek	28	Zakończenie posługi w PSD.
19 VI 1902, czwartek	28	Hieromnich, członek Petersburskiego Duchownego Komitetu Cenzorskiego. Rozpoczęcie posługi w Święto-Troickiej Ławrze Aleksandra Newskiego w Sankt Petersburgu.

¹⁸ Митрополит Ростислав (Девятков) (2018: 27).

¹⁹ Arseniusz (Awksientij Stadnicki; Авксентий Георгиевич Стадницкий; 1862–1936) – polskiego pochodzenia biskup Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, metropolita nowogrodzki, staroruski, taszkiencki i turkiestański. W latach 1906–1917 był członkiem Świętego Synodu, a w 1907 Państwowej Rady Imperium Rosyjskiego. Od 1922 roku prześladowany i więziony przez bolszewików. W latach 1925–/–1926 przebywał na zesłaniu w Aszchabadzie, a 1926–1936 – w Taszkencie.

1903	29	Ukończenie studiów na Uniwersytecie Moskiewskim.
6 V 1905, sobota	31	Nagroda od Świętego Synodu w postaci krzyża na piers.
6 V 1905, sobota	31	Tytuł soborowego hieromnicha Ławry Aleksandra Newskiego.
14 IX 1905, czwartek	31	Zakończenie posługi w Święto-Troickiej Ławrze Aleksandra Newskiego w Sankt Petersburgu.
14 IX 1905, czwartek	31	Hieromnich. Przybycie do miasta Nowogród-Siewierski (Новгород-Северский) w guberni czernihowskiej. Rozpoczęcie posługi w funkcji przeora tamtejszego monasteru (Спасо-Преображенский монастырь).
14 X 1905, sobota	31	Zakończenie posługi w nowogrodzko-siewierskim monasterze jako hieromnich.
14 X 1905, sobota	31	Wyświęcenie na archimandrytę przez biskupa Arseniusza (Stadnickiego).
14 X 1905, sobota	31	Kontynuacja posługi w nowogrodzko-siewierskim monasterze w funkcji przeora.
14 V 1906, poniedziałek – 1912	32	W związku z trudną sytuacją w monasterze nowogrodzko-siewierskim ojciec Aleksander zwraca się do Świętego Synodu za pośrednictwem metropolity Antona z prośbą o przyjęcie na poprzednie stanowisko cenzora Petersburskiego Duchownego Komitetu Cenzorskiego. Prośba zostaje zaakceptowana. Przez kilka lat pełni funkcję starszego cenzora i w tym okresie tłumaczy oraz przygotowuje do druku <i>Pośmiertne przesłania</i> wielbego Nila (1912). Prowadzi ożywioną działalność publicystyczną. Pisze artykuły, repliki polemiczne na tematy cerkiewno-społeczne. Większość z tych tekstów ukazała się w czasopiśmie „Przegląd Misjonarski” («Миссионерское обозрение»). Niektóre artykuły wychodziły w latach 1901–1912 w Tomsku i Petersburgu.
19 V 1906, sobota	32	Zakończenie posługi w monasterze nowogrodzko-siewierskim.
14 V 1906, poniedziałek – 1 V 1915, sobota	32	Archimandryta, powrót do posługi w Święto-Troickiej Ławrze Aleksandra Newskiego w Sankt Petersburgu.
1 V 1915, sobota	41	Zakończenie posługi w Święto-Troickiej Ławrze Aleksandra Newskiego w Sankt Petersburgu.
1 V 1915, sobota	41	Archimandryta, rozpoczęcie posługi w funkcji przeora męskiego monasteru (Суздальский Спасо-Преображенский Евфимиев монастырь) w Suzdalu, gubernia włodzimirska. Otrzymuje obietnicę objęcia funkcji biskupa.
28 V 1916, niedziela	42	Zakończenie posługi w suzdalskim monasterze w związku z jego likwidacją.
28 V 1916, niedziela	42	Archimandryta, rozpoczęcie posługi jako namiestnik Święto-Bogolubskiego monasteru (Свято-Боголюбский монастырь) w Suzdalu, gubernia włodzimirska.

1918	44	Zakończenie posługi w Święto-Bogolubskim monasterze. Konflikt ze Świętym Synodem, który delegował do monasteru w celach kontrolnych synodalnego oberprokuratora. Na archimandrytę Aleksandra wpłynęły bowiem skargi związane z pełnioną przez niego funkcją. W piśmie do archijereja archimandryta Aleksander zapewnia, że są to bezpodstawne donosy sporządzone przez osoby mu niezyczliwe. W piśmie tym namiestnik monasteru poprosił władzę o przeniesienie do pracy duchowo-nauczycielskiej, a także wspominał o opuszczeniu stanu duchownego. Archimandryta Aleksander kupił nawet przezornie świeckie ubranie i umówił się ze znajomymi spoza duchowieństwa, że w razie konieczności pomogą mu objąć posadę nauczyciela w szkole prywatnej. Święty Synod zażegnaje kryzys i archimandryta Aleksander pozostaje na dotychczasowym stanowisku.
15 IX 1917, sobota – 1918	43–44	Archimandryta, członek Świętego Soboru Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (wybrany przez mnichów).
1918–1920	44–46	Archimandryta, ponowna posługa jako namiestnik Święto-Bogolubskiego monasteru w Suzdału, gubernia włodzimirska.
IX 1918	44	Pierwsze niegodziwości bolszewików wobec monasteru. Namiestnik Aleksander informuje Radę Eparchii o samowolnym przejęciu przez Bogolubską Radę Gminną korpusu monasteru po wybiciu dziury w murze. Rada Eparchii złożyła skargę do Wydziału Justycji.
28 IX 1918, sobota	44	Bogolubska Rada Gminna poleciła namiestnikowi Aleksandrowi, by przygotował do przekazania cały majątek klasztoru, szczególnie rzeczy ze złota, srebra i brylanty.
28 XI 1918, sobota	44	Rada Eparchii poprosiła wydział gubernialny o ocenę zgodności z prawem postępowania Bogolubskiej Rady Gminnej.
Lato 1919	45	Bolszewicy podjęli nieudaną próbę bezprawnego wywozu mebli i różnych cennych rzeczy z monasteru. Chłopi, uprzedzeni przez archimandrytę Aleksandra o zamiarach władzy, przegrodzili drogę grabieżcom, urządzając procesję z ikonami i chorągwiami. Rabusie, bojąc się konfrontacji z chłopami, zwrócili skradzione rzeczy klasztorowi.
1919–1920	45–50	Archimandryta Aleksander mieszka w klasztorze Święto-Bogolubskim jako prosty mnich.
1920–1922	46–48	Mieszka we Włodimirze (Владимир). Archimandryta Aleksander jawnie ogłosił swój zamiar opuszczenia stanu duchownego i zostaje sekretarzem Włodimirskiego Urzędu Stanu Cywilnego.

1922	48	Archimandryta, ponowna posługa w Święto-Bogolubskim monasterze w funkcji namiestnika. Archimandryta Aleksander rozpoczyna działalność w ruchu odnowy religijnej ²⁰ . Wykorzystując moment, że prawowity przeor monasteru, biskup Atanazy (Sacharow), przebywał w więzieniu, ojciec Aleksander zmusza podobno mnichów, aby przeszli do ruchu odnowy. Mnisi mieli następnie mocno żałować swego postępu, prosząc patriarchę Tichona o przebaczenie. W rezolucji nr 317 z 27 IV 1922 r. patriarcha Tichon pozwolił mnichom na odprawianie nabożeństw.
1922	48	Bolszewicy dokonują grabieży w Święto-Bogolubskim monasterze w ramach kampanii rekwirowania cennych przedmiotów należących do Cerkwi.

20

3 VI 1923, niedziela	49	Zamknięcie i opieczętowanie przez bolszewików dwóch cerkwi w monasterze Bogolubskim. Zakończenie posługi w Święto-Bogolubskim klasztorze.
1923	49	Archimandryta opuszcza ruch odnowicielski i oficjalnie opowiada się za patriarchą Tichonem. Podejmuje posługę we wsi Pietrowskie (Петровское), gubernia włodzimirska, powiat kowrowski, obwód iwanowski, rejon leżniewski. Ojciec Aleksander organizuje i staje się duchowym kierownikiem nurtu autokefalicznego, próbuje utworzyć na prawach kompromisu szczególną Cerkiew autokefaliczną („związek autokefaliczny”), niezależną od patriarchy Tichona i odnowicielskiego synodu. Zwierzchnicy Cerkwi uznali te działania za próbę objęcia stanowiska archijereja. Ruch wkrótce upadł.
1923	49	Pierwsze aresztowanie przez bolszewików we wsi Pietrowskie (Петровское), gubernia włodzimirska, powiat kowrowski, obwód iwanowski, rejon leżniewski. Wyrok za „rozposzechnianie religijnych przesądów w celu zdobycia korzyści majątkowych”. Skazany na rok pozbawienia wolności. Przebywa w więzieniu.
1923–1924	49–50	Więzienie w guberni włodzimirskiej.
1924–1926	50–52	Rozpoczęcie posługi, archimandryta we wsi Pietrowskie (Петровское), gubernia włodzimirska, powiat kowrowski, obwód iwanowski, rejon leżniewski.

²⁰ Chodzi o ruch w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej zwany Odnowicielstwem (Обновленчество; Российская православная церковь; Православная церковь в СССР; Обновленческий раскол, Живая Церковь; живо-церковничество) aktywny od 1922 roku. Jego zwolennicy domagali się gruntownych reform w obrzędowości i prawie kanonicznym Cerkwi prawosławnej. Ruch nie odniósł sukcesu, został ostatecznie potępiony przez Święty Synod i zdyskredytowany przez Kreml w oczach wiernych przez m.in. wskazywanie na współpracę zwolenników Odnowicielstwa z organami bolszewickiej i stalinowskiej przemocy. Pod koniec lat 40. XX w. stracił swe znaczenie.

1926–1928	52–54	Obwód włodimirski. Ojciec Aleksander pełni posługę w różnych parafiach.
1928–1929	54–55	Rozpoczęcie posługi, archimandryta Cerkwi św. Wielebnego Siergija z Radoneża we wsi Karelska Słobódka (Карельская слободка), obwód włodimirski, rejon jurjew-polski.
1929–14 II 1930, piątek	55–56	Rozpoczęcie posługi, archimandryta Cerkwi Pokrowskiej we wsi Przczysta Góra (Пречистая Гора), obwód włodimirski, rejon jurjew-polski.
14 II 1930, piątek	56	Aresztowanie przez OGPU. Wyrok wydany przez trójkę Pełnomocnego Przedstawiciela OGPU. Oskarżony o „antysowiecką propagandę kontrrewolucyjną” z art. 58-10 kk RSFRR. Z aktu oskarżenia: „Razem z regentem świątyni Radostinem i kilkoma innymi parafianami zajmował się antysowiecką propagandą kontrrewolucyjną” ²¹ .
20 III 1930, czwartek	56–59	Skazany na 3 lata pobytu w obozach koncentracyjnych. Karę odbywa w trzech obozach: archangielskim, kotłaskim i tiemnikowskim.
20 XI 1932, niedziela	58	Ojciec Aleksander opuszcza obóz.
Po 20 XI 1932	58	Po odbyciu kary ojciec Aleksander przyjeżdża do obwodu moskiewskiego.
Po 20 XI 1932	58	Za radą metropolity Serafima ojciec Aleksander wyjeżdża do Stawropola (Kraj Północno-Kaukaski). Pełni funkcję psalmisty w Cerkwi Świętej Wielebnej Męczennicy Eudokii.
Od 1933	59	Ojciec Aleksander jest pozbawiony przez NKWD dokumentów potwierdzających jego tożsamość i nie może się zameldować na stałe. Przebywa w Domu Modlitewnym im. Serafina z Sarowa we wsi Sierafimowskie (Серафимовское), Kraj Kaukaski, rejon błagodarniński.
Po 25 II 1933	59	Ojciec Aleksander podejmuje posługę we wsi Serafimowskie (Серафимовское).
5 X 1934	60	Aresztowanie w obwodzie moskiewskim przez NKWD pod zarzutem „udziału w reakcyjnie nastawionej grupie duchownych, razem z którą, zasłaniając się religią, systematycznie prowadził działalność antysowiecką” ²² .

²¹ Биографические сведения о некоторых настоятелях и насельниках Боголю-бова монастыря. Архимандрит Александр; <http://www.vidania.ru/arhimandritaalexandr.html> (dostęp 1.02.2023).

²² В. Пузиков 2023.

25 X 1934, czwartek	60	Z zeznań ojca Aleksandra złożonych podczas śledztwa NKWD: „Od 1902 roku do 1915 pełnił obowiązki przewodniczącego Duchownego Komitetu Cenzorskiego przy Synodzie, był członkiem, starszym członkiem Komitetu, w 1915 został przeorem Spaso-Efimskiego monasteru w mieście Suzdalu, w latach 1916–1917 — przeor Bogolubskiego monasteru w mieście Władimirze. W 1917 roku został wybrany na członka Wszechrosyjskiego Soboru Cerkiewnego” ²³ .
31 VIII 1935, sobota	61	Skazanie przez Specjalną Radę przy NKWD ZSRR na 5 lat zesłania do Kraju Krasnojarskiego.
Po 31 VIII 1935–29 XI 1937, poniedziałek	63	Ojciec Aleksander znajduje się w obozie we wsi Nowo-Troickie (Ново-Троицкое), Kraj Krasnojarski, rejon kazaczyński. Duchowni przebywający na zesłaniu zbierają się na nabożeństwa w domach wiernych.
29 XI 1937 ²⁴ , poniedziałek	63	Aresztowanie jeszcze podczas odbywania kary na zesłaniu w obozie we wsi Nowo-Troickie (Ново-Троицкое), Kraj Krasnojarski, rejon kazaczyński. Ojciec Aleksander choruje na zapalenie mięśnia sercowego. Dokucza mu przepuklina umiejscowiona w pachwinie. Przewiezienie zesłańca do więzienia w Jenisejsku.
28 XII 1937, wtorek	63	Trójka przy UNKWD Kraju Krasnojarskiego na podstawie sprawy sfabrykowanej przez kapitana NKWD Zelika Rabinowicza, członka tejże trójki, oskarża ojca Aleksandra i jeszcze 10 innych osób o „udział w kontrrewolucyjnej organizacji powstańczej i działalność kontrrewolucyjną” ²⁵ . Zapada wyrok: najwyższy wymiar kary — śmierć przez rozstrzelanie. Ojciec Aleksander dalej podupada na zdrowiu. Podczas przesłuchań jest torturowany w jenisejskim więzieniu.
7 I 1938, piątek	64	Rozstrzelanie ojca Aleksandra nocą w więzieniu w Jenisejsku.
29 VI 1989, czwartek 12 VII 1989, środa		Rehabilitacja przeprowadzona przez Prokuraturę Kraju Krasnojarskiego. Według innych źródeł rehabilitacja nastąpiła 29 VI 1989 roku i dokonała jej Prokuratura Kraju Stawropolskiego (sygn. 26386) ²⁶ .

²³ В. Пузиков 2023.

²⁴ To typowe represyjne zachowanie stalinowskich organów bezpieczeństwa, które wykorzystywały dowolny moment odbywania kary przez więźniów, aby manipulować ich dalszymi losami.

²⁵ Zob. *Биографические сведения...* 2023. Tutaj też znajdują się słowa, które świadczą, że nawet po stu latach w kręgach cerkiewnych jest wciąż żywa pamięć o niedoszłych reformatorach Cerkwi i ich jednoznaczne potępienie. O ojcu Aleksandrze napisano: „Przeszedłszy przez więzienia i obozy, cierpieniami okupił swój grzech wyrzeczenia się wiary i udziału w ruchu odnowicielskim, bo taka wina jest zmywana tylko krwią męczeńską. Niech Pan Bóg da [mu] wieczne odpoczywanie w niebiosach”.

²⁶ Archiwum OGPU-NKWD. Sprawa sygn. 26386.

Fakty przedstawione w kalendarium mówią same za siebie. Wszelki komentarz wydaje się w tej sytuacji zbędny. Ale jest jeszcze jedna bardzo negatywna postać, Judaszowa z natury i pochodzenia, która bezpośrednio odpowiada za cierpienia oraz przedwczesną śmierć archimandryty Aleksandra. Jest nią kapitan milicji Zelik Rabinowicz. I jemu poświęcę teraz uwagę, by jeszcze mocniej związać losy prawosławnego duchownego z jednym z „psów Stalina”²⁷, bezwzględny oficerem NKWD. Jak na ironię, fotografię Zelika Rabinowicza znalazłem stosunkowo szybko, a portret archimandryty dopiero po długich poszukiwaniach w jednej z jego broszur, słusznie wiedziony śledczą intuicją filologiczną.

Zelik Izrailewicz Rabinowicz (Зелик Израилевич²⁸ Рабинович) urodził się 11 II 1901 roku w rodzinie żydowskiej w Czycie (Чита), mieście położonym w Kraju Zabajkalskim (azjatycka część Rosji, południowa Syberia). Jego ojciec, Izrail Zelmanowicz²⁹ Rabinowicz (Израиль Зельманович Рабинович, 1867–1938) też przyszedł na świat w Czycie, a jako dorosły mężczyzna handlował bydłem³⁰, matka zaś, Małka Rabinowicz (Малка Рабинович, z d. Suponicka/Супоницкая³¹; 29 II 1880 – 1945), urodzona w Polsce pod zaborami, zajmowała się domem i wychowaniem ośmiorga dzieci. Zelik był najstarszy, miał siedmioro rodzeństwa, co udało mi się ustalić po żmudnych poszukiwaniach: brata Aleksandra (18 VI 1904 – 5 II 1938) i Jefrosima (18 VI 1904 – 7 I 1938) oraz siostry: Mirę (1907?–1985, po m. Słuszczy), Sarę (1909–?), Fridę (10 VI 1912 – 5 II 1938; mąż Georgij Bejman, 18 VIII 1904 – 28 IV 1938), Chaję (1916–?) i Gitę (1917–1982; mąż Ilja Pupyszew 2 VIII 1912 –?).

Ukończywszy szkołę realną w Nerczyńsku (1914), Rabinowicz uczył się następnie do 1919 r. w Czytyjskiej Szkole Handlowej i miejscowym gimnazjum. W sierpniu 1919 został zmobilizowany do białej armii dowodzonej przez admirała Aleksandra Kołczaka (1874–1920), z której w grudniu 1919 zdezerterował i udał się do partyzantów dowodzonych przez niejakiego Szewczenkę. W 1921 został członkiem partii bolszewickiej. Od kwietnia do września 1921 r. był sekretarzem wydziału sportu wojskowego i we wrześniu wstąpił na służbę do organów bezpieczeństwa państwa. W latach 1921–1930 służył w Państwowej Ochronie Politycznej Republiki Dalekiego Wschodu. Został pełnomocnikiem Wydziału Tajnego, naczelnikiem omskiego i ałtajskiego wydziałów kontrwywiadu GPU oraz oddziałów tomskiego i buriacko-mongolskiego OGPU. W latach 1930–1936 kierował II oddziałem Wydziału Specjalnego Pełnomocnego Przedstawiciel-

²⁷ Nawiązuję tutaj celowo do wyjątkowej książki Nikity Pietrowa *Psy Stalina* (Pietrow 2012). W oryginalnej książce ta nosi tytuł *Kaci. Oni wykonywali zamówienia Stalina* (Палачи. Они выполняли заказы Сталина. Moskwa: Новая газета, 2011).

²⁸ Niekiedy, zwłaszcza w odniesieniu do pozostałych członków rodziny, spotyka się równoznaczny znaczeniowo zapis «Израильович». Ta niestabilność sufiksalna (-ев/-ов-) może sugerować chęć upodobnienia się przez Rabinowiczów poprzez środek gramatyczny do Rosjan o nieżydowskim pochodzeniu albo wskazywać na niedostatki edukacyjne osób pracujących w urzędach stanu cywilnego.

²⁹ Inna wersja: Załmanowicz (Залманович).

³⁰ Dane faktograficzne pochodzą głównie z kilku źródeł: Wikipedii — https://ru.wikipedia.org/wiki/Рабинович,_Зелик_Израилевич, książki (Тумшис, Золотарёв 2017:517) i strony <https://forum.mozohin.ru/index.php?topic=811.20>.

³¹ Jej ojcem był Zelik Suponicki, niewykluczone zatem, że pierworodny syn otrzymał imię po dziadku. Zob. *Малка Рабинович...* (2023).

stwa OGPU Kraju Zachodnio-Syberyjskiego, pełniąc także różne funkcje na szczeblu operacyjnym OGPU, w tym – zastępcy naczelnika Zarządu Milicji Robotniczo-Chłopskiej Kraju Zachodnio-Syberyjskiego, potem naczelnika. W okresie 1936–1938 był pomocnikiem naczelnika Zarządu NKWD Kraju Zachodnio-Syberyjskiego ds. Milicji i pomocnikiem naczelnika Zarządu NKWD na Kraj Krasnojarski ds. Oddziałów Nieoperacyjnych. W tym czasie zasiadał w tzw. specjalnej trójce³², która działała na podstawie rozkazu NKWD ZSRR nr 00447³³ z 30 VII 1937 roku, i aktywnie skazywał ludzi na śmierć. Trzeba pamiętać, że trójki te działały niezgodnie z obowiązującym wówczas prawem³⁴ i miały za zadanie nie tylko likwidację przeciwników politycznych, ale także eksterminację ludności w ramach represji stalinowskich³⁵. Na początku lutego 1938 Rabinowicz został zwolniony ze stanowiska, po czym, dokładnie miesiąc po egzekucji ojca Aleksandra, tj. 7 II 1938 – według oficjalnej wersji – zastrzelił się, w poniedziałek w Krasnojarsku³⁶. Do tego samobójstwa doszło zapewne nie z własnej woli, lecz pod przymusem, o czym dalej. Określona data, tj. 5 II 1938, odgrywa w tym tragicznym przypadku kluczową rolę. A wcześniej, 17 IX 1933 roku, Rabinowicz otrzymał nawet odznaczenie „Honorowy Pracownik WCzK-OGPU (XV)”, będące najwyższą nagrodą resortową. Za nic takich nagród się przecież nie przyznaje, zwłaszcza w organach policji politycznej³⁷. Ale też, jak przekonują dzieje sowieckie, stopnie wojskowe, wysokie odznaczenia i zasługi na rzecz bolszewickiej partii były niczym, gdy wpływał donos na zasłużonych nawet pracowników NKWD. Donos stawał się pretekstem do usuwania starych funkcjonariuszy, którzy wiele widzieli i wiedzieli, a więc wciąż za życia byli potencjalnymi świadkami czynności aparatu władzy, i zastępowania ich nowymi, którzy nie mieli jeszcze pełnej wiedzy o antyhumanitarnym działaniu policji państwowej.

Aparat stalinowskiego terroru funkcjonował nierzadko na oślep, z przesadnym rozmachem, osaczając rodziny skazanych i zabijając z premedytacją osoby ze sobą spokrewnione. Zakładam, że dokument o zdjęciu Rabinowicza ze stanowiska znajduje się

³² Zob. *Список лиц, входивших в состав троек, созданных по приказу НКВД СССР от 30.07.1937. № 00447*. <https://nkvd.memo.ru/index.php> Документ: Со-ставы_троек_в_1937–1938_годах (dostęp 3.08.2023). Zelik Rabinowicz działał na podstawie dokumentu П151/187 z 9 VII 1937 i rozkazu NKWD № 00447 z 30 VII 1937 r.

³³ Dwa zera poprzedzające numer rozkazu świadczą o tym, że dokument ten był ściśle tajny.

³⁴ Zob. artykuł 102. w rozdziale IX o sądzie i prokuraturze w konstytucji ZSRR z 1936 roku, w którym mówi się, że: „Wymiar sprawiedliwości w ZSRR należy do Sądu Najwyższego ZSRR, Sądów Najwyższych republik związkowych, krajowych i obwodowych, sądów republik autonomicznych i autonomicznych obwodów, sądów okręgowych, sądów specjalnych ZSRR tworzonych na podstawie postanowienia Sądu Najwyższego ZSRR, sądów ludowych”; <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm#9> (dostęp 3.08.2023).

³⁵ Zob. Архив Александра Н. Яковлева (2023).

³⁶ Popęnienie samobójstwa w Krasnojarsku wskazuje na miejsce zamieszkania Zelika Rabinowicza. Potwierdzenie dla tego przypuszczenia znalazłem w protokole przesłuchania siostry Fridy Bejman z 28 XII 1937 roku. Wiadomo z niego ponadto, że Zelik Rabinowicz mieszkał razem z matką, która zapewne przeprowadziła się do syna po aresztowaniu Izraila Rabinowicza.

³⁷ Pomocne w przybliżeniu wiedzy o demonicznej maszynie stalinowskiego terroru, w której uczestniczył także Zelik Rabinowicz, są następujące cenne opracowania: Петров, Скоркин 1999; *Справочник. Общество «Мемориал»...* 1999; Абрамов 2005; Тумшис, Золотарёв 2017.

w archiwach KGB (FSB), ale szansa dotarcia do niego przez badacza z Polski jest obecnie zerowa. Z dziejów sowieckich organów bezpieczeństwa wiadomo, że nagle decyzje o zwalnianiu funkcjonariuszy były podyktowane najczęściej albo ich zawodową nadgorliwością (w konsekwencji pokazowo ukaraną), albo zbyt słabymi wynikami w wykrywaniu rzekomych i rzeczywistych kontrrewolucjonistów prowadzących antypaństwową działalność, albo niesatysfakcjonującą przełożonych liczbą wydawanych wyroków śmierci, albo powiązaniem rodzinnymi. Niewykluczone, że Rabinowicz sam stał się ofiarą prowadzonych dotąd czynności w innej sprawie i w ramach „stalinowskiego kanibalizmu” został wytypowany do wszczęcia śledztwa i likwidacji. Znając metody śledczych – był przecież jednym z nich – wołał, być może, odebrać sobie życie niż znosić tortury, jakie sam najprawdopodobniej do tej pory organizował, nadzorował i przeprowadzał.

Ale jest jeszcze inny ważny i przerażający trop w tej sprawie. Młodszym bratem Zelika był Aleksander. Został on aresztowany przez NKWD w Nowosybirsku na fali agresywnych podejrzeń policji politycznej o szpiegowanie na rzecz Japończyków, do czego doszło 28 XII 1937. Przypomnę, że również 28 XII 1937 roku archimandryta Aleksander usłyszał zarzut o „udziale w kontrrewolucyjnej organizacji powstańczej i działalności kontrrewolucyjnej”. Wkrótce, bo już 20 I 1938, Aleksandra Rabinowicza skazano na karę śmierci przez rozstrzelanie za „udział w kontrrewolucyjnej organizacji szpiegowskiej (z art. 58-6-11 kk RSFRR). Wyrok wykonano – uwaga! – **5 II 1938** roku.

Równie tragiczne są losy młodszej siostry Zelika Rabinowicza, Fridy Bejman, pracującej w latach 30. w Nowosybirsku jako towaroznawca. Ona także została aresztowana tego samego dnia, co i Aleksander Rabinowicz, tj. 28 XII 1937, i oskarżona na podstawie identycznego artykułu kodeksu karnego RSFRR o „udział w kontrrewolucyjnej organizacji szpiegowskiej”. I jak brata, skazano ją 20 I 1938 na karę śmierci przez rozstrzelanie, a wyrok wykonano rodzinnie: **5 II 1938**. Aleksander Rabinowicz, Frida Bejman zostali zrehabilitowani 30 XII 1989, w tym samym roku, co i ojciec Aleksander (Grigorjew)³⁸.

W bazie danych poświęconej ofiarom terroru politycznego w ZSRR jest ujęty także księgowy Jefrosim Izrailewicz³⁹ Rabinowicz urodzony w 1904 roku w tym samym miesiącu, co i Aleksander Izrailewicz Rabinowicz⁴⁰. Z protokołu przesłuchania Fridy Rabinowicz z 28 XII 1937 roku wynika, że Jefrosim to jej brat, a zatem z Aleksandrem byli bliźniakami. Został on aresztowany 12 X 1937, osądzony 28 XII 1937 z artykułu 58, p. 1 „a” kk RSFRR, tj. za zdradę Ojczyzny (ta data, **28 XII 1938**, obok drugiej, **5 II 1938**, przewija się tutaj stale i złowrogo) i rozstrzelany w Irkucku tego samego dnia, co i ojciec Aleksander: **7 I 1938**. Jefrosima Rabinowicza zrehabilitowano 9 IV 1957 roku.

By obraz nieszczęścia rodziny Rabinowiczów był pełen, trzeba jeszcze dodać, że pierwszą ofiarą prześladowań padł ojciec Zelika, Izrail Rabinowicz, aresztowany 2 X 1937 roku. Został oskarżony 6 I 1938 przez Komisję NKWD i Prokuratora ZSRR o „udział w kontrrewolucyjnej organizacji szpiegowskiej”, tj. o czyn z artykułu

³⁸ O Fridzie Bejman zob. Бейман (2023), *Рабинович-Бейман...*(2023); *Фрида Израилевна...* (2023); *Фрида Бейман* (2023); *Фрида Рабинович-Бейман* (2023).

³⁹ W jego przypadku imię odojcowskie jest najczęściej pisane w postaci Izrailowicz (Израилович).

⁴⁰ Zob. np. *Рабинович Ефросим Израилович...* (2023a), *Бессмертный барак...* (2023), *Рабинович Ефросим Израилович...* (2023b).

58-6-9-11 kk RSFRR. Izrail Rabinowicz miał wtedy 71 lat i mógł podczas brutalnego przesłuchania przez NKWD zeznać wszystko, czego śledczy od niego oczekiwali, łącznie ze wskazaniem na własne dzieci, Jefrosima, Aleksandra i Fridę, a może nawet i Zelika, jako japońskich szpiegów zbierających informacje na temat umocnień wojskowych w Nowosybirsku... Ojca rodu rozstrzelano 17 I 1938, ślady zbrodni zatarto. Został zrehabilitowany 30 XII 1989.

Na fali śmiertelnego szaleństwa rozstrzelano 28 IV 1938 roku także męża Fridy Bejman, pracownika NKWD, Gieorgija Bejmana. Oskarżono go o pracę agenturalną na rzecz Japonii i kradzież 50 tysięcy rubli. Ponieważ aparat stalinowski stosował, jak widać, „odpowiedzialność rodzinną”, Zelik Rabinowicz również mógł się spodziewać rychłego aresztowania po pośpiesznym zebraniu „dowodów” świadczących o jego antypaństwowej działalności na rzecz wywiadu wojskowego Japonii. Wolał więc, jak sądzę, uniknąć tortur i samemu – ale pod wyraźną presją – zastrzelić się niż oddać się w ręce (nie)sprawiedliwości, bo wynik „postępowania karnego” w sprawach o szpiegostwo i działalność kontrrewolucyjną znał z autopsji doskonale.

Słów kilka przy okazji o losie córki Bejmanów, Rimmie. Urodziła się 21 IV 1936 roku. Po aresztowaniu rodziców i ich zlikwidowaniu dziecko z polecenia NKWD trafiło nie do rodziny Rabinowiczów, a mogło, pozostawały bowiem na wolności jeszcze cztery ciotki (Mira, Sara, Chaja, Gita) oraz babka, Małka Rabinowicz, lecz do domu dziecka w Nowosybirsku. Są dwa wytłumaczenia tej sytuacji: albo władza sowiecka odmówiła krewnym prawa do opieki nad dzieckiem, albo Rabinowiczowie bali się wziąć na wychowanie potomka „wrogów narodu”. Tak czy inaczej, mała Rimma przebywała 2 lata i 9 miesięcy w domu dziecka, po czym została adoptowana przez młodą żydowską parę. Otrzymała nową tożsamość: Rimma Siemionowna Kogan, po mężu Rojak. Opiekunowie okazali się ludźmi troskliwymi i dobrymi. O swych biologicznych rodzicach i ich losach Rimma Kogan dowiedziała się, gdy była już dorosła. Skorygowała wówczas metrykę urodzenia, wskazując na Fridę i Gieorgija Bejmanów jako jej rodziców. Rimma Rojak doczekała się potomstwa i wnuków. Zmarła nagle 8 VI 2013 roku w Nowosybirsku na skutek zatoru.

Kierunek południowo-wschodni względem Petersburga zaznaczył się już wcześniej w życiorysie ojca Aleksandra, gdy 13 XI 1899 przyjechał służbowo do Tomsku i pozostał w nim do 18 VII 1901 roku. Tomsk od Jenisejska dzieli w linii prostej około 490 km, co przez Rosjan, przywykłych do postrzegania swych podróży w tysiącach kilometrów, jest określane jako „sowsiem niedaleko” (wcale niedaleko). Ta geograficzna zbieżność była może tylko czystym przypadkiem, a może już pierwszym znakiem przeznaczenia. Co ciekawe, jedynie w zbiorach Tomskiej Obwodowej Uniwersalnej Biblioteki Naukowej im. Aleksandra Puszkina znalazłem dokładną datę urodzin Zelika Rabinowicza: 11 II 1901⁴¹. Widnieje ona w opracowaniu Igora W. Gołoskokowa i Walerija N. Ujmanowa *Na straży: szkice z historii tomskich organów bezpieczeństwa państwowego w biografjach ich naczelników*⁴². I w Tomsku właśnie po 1929 roku przez pewien czas mieszkała wielodzietna rodzina Izraila Rabinowicza.

⁴¹ Na ten miesiąc urodzin Zelika Rabinowicza wskazuje Aleksiej G. Teplakow (Тепляков 2023). Zob. jeszcze Тепляков 2018.

⁴² Голоскоков, Уйманов (2008: 135–137). Zob. jeszcze Уйманов (2016).

Tak oto przedstawiają się w wielkim z konieczności skrócie dzieje ojca Aleksandra (Grigorjewa), niesłusznie represjonowanego archimandryty, byłego członka stołecznego Duchownego Komitetu Cenzorskiego oraz przeora kilku klasztorów. Stał się on ofiarą, jedną z milionów ofiar, czasów czerwonego terroru, strasznych prześladowań politycznych i niepolitycznych obywateli Związku Sowieckiego, wymyślnych męczarni projektowanych w detalach i wdrażanych sadystycznie przez „psy Stalina”, a także niepotrzebnych nikomu śmierci. Nie doszłoby do tego wszystkiego, gdyby nie zbrodnicze zamysły i przyzwolenie Ojca Narodów na bezmyślne, szaleńcze wprost mordowanie ludzi, postrzeganych przez Kreml w kategoriach wrogów – ludu, państwa, sowieckiej ojczyzny – lub potencjalnych nieprzyjaciół bolszewickiego systemu komunistycznego.

Ojciec Aleksander – z tego, co mi wiadomo – zmarł bezpotomnie, nigdy nie był żonaty. Jeśli nie miał rodzeństwa, a to – potomstwa, pamięć o nim zachowa przede wszystkim Rosyjska Cerkiew Prawosławna. I raczej nie za zasługi na rzecz wzmocnienia jej ortodoksyjnych fundamentów, bo te podstawy archimandryta Aleksander chciał zdecydowanie reformować, ale za sprawą wiecznego słowa: przyswojenia ruszczyźnie tekstu wielebego Nila Mirotoczywego⁴³, gdyż inne jego wypowiedzi, zwłaszcza polemiczne i krytyczne wobec Lwa Tołstoja, straciły dzisiaj prawie całkowicie na znaczeniu, stając się jednak ciekawym świadectwem czasów minionych i aktywności Cerkwi w życiu kulturalnym carskiej Rosji.

Z tą samą wioską, tj. z Sinulicami, i edukacją religijną w Riazańskim Seminarium Duchownym w jednakowym okresie, wiąże się tragiczna historia rówieśnika o. Aleksandra (Grigorjewa) – ojca Michaiła Seliszczyńskiego (Dmitrijewa; 1873–1937), kapłana, który od 10 VI 1897 roku pełnił posługę w tamtejszej świątyni, a 2 XII 1937 roku został rozstrzelany w Riazaniu, stając się kolejną ofiarą stalinowskich czystek obejmujących środowisko cerkiewne⁴⁴. W sierpniu 2000 roku został on zaliczony przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną do grona Nowych Męczenników i Wyznawców Rosyjskich. Jego życiorys powiększa bolesną mapę sowieckiego bestialstwa. Biografia o. Michaiła jest zarazem poruszającym materiałem na nowy artykuł o czasach wyrafinowanego komunistycznego zła.

Co ciekawe, na współczesnej mapie Rosji, obejmującej obwód riazański, spośród miejscowości wymienionych w spisie z 1859 roku (pod pozycjami 1502–1512) i położonych po prawej stronie traktu wladimirskiego – Tiebieńkowo, Aloszyno, Caricino,

⁴³ Nie oceniam tutaj walorów artystycznych tej translacji, a zdania na ten temat są podzielone. Jedno jest wszakże pewne: przekład autorstwa archimandryty Aleksandra otwiera rosyjskojęzyczną serię, której do tej pory nikt jeszcze w Rosji nie powiększył. Wciąż duża popularnością w określonych kręgach prawosławnych wiernych cieszy się upolitycznione tłumaczenie z 1912 roku. Zob. Ojcewicz 2023b.

⁴⁴ Ojciec Michaił Seliszczyński został aresztowany przez NKWD 18 IX 1937 roku i oskarżony o „działalność antysowiecką, niepowodzenie wiosennej kampanii siewnej, rozprzestrzenianie prowokacyjnych pogłosek o śmierci kolchozów i władzy radzieckiej, namawianie młodzieży na próbach chóru do chodzenia do cerkwi, nikczemne oczernianie kierownictwa WKP(b)”. Z oskarżenia: „Zaangażował masy kolchozowe do remontu cerkwi w kwietniu 1936 roku, co doprowadziło do niepowodzenia wiosennej kampanii siewnej”. 21 XI 1937 „trójka” przy UNKWD ZSRR obwodu riazańskiego skazała o. Michaiła Seliszczyńskiego na karę śmierci przez rozstrzelanie. Wyrok wykonano 2 XII 1937 r. w Riazaniu. Zob. *Священномученик Михаил Селищинский (Дмитрев)...* (2023).

Kondrakowo, Gawrino, Korostino, Antonowo, Tielezi, Fiodorowka, Sinulicy (Silnicy), Sinulicy – brakuje tylko dwóch wiosek o tej samej nazwie Sinulicy – jednej zamieszkałej przez osoby świeckie, drugiej będącej we władaniu duchowieństwa. W okresie imperatorskiego spisu w Sinulicach (Silnicach) świeckich było 5 dworów, a w cerkiewnych Sinulicach – 8, w Kondrakowie zaś 6, a mimo to wioska istnieje do dzisiaj, czyli nie kryterium ilościowe zadecydowało o zniknięciu wiosek Sinulicy z mapy Rosji. Dla porównania np. w Caricynie znajdowało się 65 dworów, a w Aloszynie – 54. Najprawdopodobniej Sinulicy, jedne i drugie, przestały istnieć na skutek wyludnienia się wiosek, ale temu wyludnieniu mogła się przysłużyć ówczesna polityka represyjna i nastawiona na likwidację duchowieństwa. Jeśli przyjmiemy, że prześladowania NKWD dotknęły także rodzinę o. Aleksandra zamieszkałą w jego rodzinnej wiosce, przyczyna opustoszenia danego miejsca staje się jeszcze bardziej oczywista. Ponadto z tym geograficznym punktem wiąże się również nazwisko o. Michała Seliszczyńskiego i nie da się wykluczyć, że któreś z jego sześciorga dzieci pozostało na ojcowiznie, a po egzekucji duchownego jako krewny „wroga narodu” też odczuło wpływ aparatu bezpieczeństwa. Są to oczywiście na obecną chwilę tylko przypuszczenia mające wszakże oparcie w wiedzy na temat sposobów działania systemu stalinowskiego.

W sposób mistyczny, a może jak najbardziej naturalny, spłotła się pod koniec grudnia 1937 roku biografia ojca Aleksandra (Grigorjewa) z życiorysami rodziny Rabinowiczów. Nie chcę twierdzić, że stało się tak w Boskim odwiecie za krzywdy kapłana i że rodzina Zelika Rabinowicza zapłaciła za niegodziwości kapitana milicji z nawiązką. Tej tajemnicy nie da się ani w pełni, ani przekonująco wyjaśnić, bo archiwa KGB (FSB) nie są nastawione na odsłanianie prawdy historycznej. Nie udało mi się do tej pory niczego ustalić na temat stanu cywilnego samego Zelika Rabinowicza: czy był żonaty, czy miał dzieci, a jeśli był żonaty i miał dzieci, to jaki los spotkał członków rodziny tego funkcjonariusza NKWD, który przez swą przedwczesną śmierć uniknął skutków działania aparatu przemocy. Chasin Aba na przykład twierdzi, że Zelik Rabinowicz otrzymał najwyższy wymiar kary i został stracony. A więc musiałyby przed 7 II 1938 dojść do jego aresztowania, doraźnego „procesu” i skazania (Aba 2023). Komu zatem wierzyć?

Zapytam na koniec retorycznie: jakie szanse na własną obronę i przeżycie w warunkach więziennych miał archimandryta Aleksander – mężczyzna sześćdziesięciokilkuletni, średniego wzrostu, szczupłej budowy ciała, słabego zdrowia, dumny, impulsywny – w starciu z bezwzględną antyhumanitarną machiną stalinowskiego masowego zabijania? Najbardziej niepokoi jednak fakt, że z tamtej demonicznej historycznej lekcji Kreml nie wyciągnął poprawnych wniosków, ponieważ powiększa wciąż zło i trwa w nim, o czym w ostatnim czasie najlepiej świadczy rozpętanie przez Moskwę 24 lutego 2022 roku wojny w Ukrainie.

Bibliografia / References

- (Online) http://www.etomesto.ru/download.php?map=ryazan_mende (dostęp 24.03.2023).
- (Online) <https://forum.mozohin.ru/index.php?topic=811.20> (dostęp 24.03.2023)..
- (Online) <https://geneal.ru/History/16944-Sinulicy-Silnicy.html> (dostęp 24.03.2023).
- (Online) <https://kornilovi.ru/kasimovskij-uezd-ryazanskoj-gubernii-1-ya.html> (dostęp 24.03.2023).
- (Online) <https://nashipredki.com/location/sinulitsy-selo-9480> (dostęp 24.03.2023).

- (Online) <https://pomnirod.ru/materialy-k-statyam/administrativno-territorialnoe-delenie-rossijskoj-imperii/gubernii-rossii/ryazanskaya-guberniya/naselenные-места-рязанской-губернии-по-уездам-и-волостям/naselenные-места-рязанской-губернии/naselyonnye-punkty-po-uezdam-ryazanskogj-gubernii-alfavitnyj-katalog-naselenных-mest-rossijskoj-imperii.html> (dostęp 24.03.2023).
- (Online) https://ru.wikipedia.org/wiki/Рабинович,_Зелик_Израилович (dostęp 24.03.2023).
- Aba, H. (2023). *Unikumy. Čast' 3.* (Online) http://samlib.ru/h/hasin_a/unikumy-3.shtml (dostęp 24.03.2023) [Аба, Х. (2023). *Уникумы. Часть 3.* (Online) http://samlib.ru/h/hasin_a/unikumy-3.shtml (доступ 24.03.2023)].
- Abramov, B. (2005). *Evrei VKGB. Palači i žertvy.* Moskva: Āuza – Ėksmo. [Абрамов, В. (2005). *Евреи в КГБ. Палачи и жертвы.* Москва: Яуза – Эксмо].
- Aleksandr (Grigor'ev Nikolaj Mihajlovič). (Online) http://martyrs.pstbi.ru/bin/nkws.exe/ans/ans/nm/?HYZ9EJxGHoxITYZCF2JMTdG6Xbu*euKesO0hdC*U86DUe8CisCmZcW0Be8eieu0d66mctO0deuWeCQd** (dostęp 24.03.2023) [Александр (Григорьев Николай Михайлович). (Online) http://martyrs.pstbi.ru/bin/nkws.exe/ans/ans/nm/?HYZ9EJxGHoxITYZCF2JMTdG6Xbu*euKesO0hdC*U86DUe8CisCmZcW0Be8eieu0d66mctO0deuWeCQd** (доступ 24.03.2023)].
- Arhiv Aleksandra N. Ākovleva: *Stalinskij plan po uničtoženiu naroda: Podgotovka i realizaciā prikaza NKVD № 00447 «Ob operacii po repressirovaniu byvsih kulakov, ugovolnikov i drugihantisovetskikh elementov».* (Online) <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007240> (dostęp 24.03.2023) [Архив Александра Н. Яковлева: *Сталинский план по уничтожению народа: Подготовка и реализация приказа НКВД № 00447 «Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и других антисоветских элементов».* (Online) <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007240> (доступ 24.03.2023)].
- Bejman T. (2023). *Zagublennā žizn'.* (Online) <https://dzen.ru/media/id/5c1b755d4af1f900a92ebbe6/zagublennaia-jizn-618e6a816c660b028ba49482> (dostęp 24.03.2023) [Бейман, Т. (2023). *Загубленная жизнь.* (Online) <https://dzen.ru/media/id/5c1b755d4af1f900a92ebbe6/zagublennaia-jizn-618e6a816c660b028ba49482> (доступ 24.03.2023)].
- Bessmertnyj barak. Rabinovič Efrsim Izrailovič (2023). (Online) <https://bessmertnybarak.ru/books/person/2054110/> (dostęp 24.03.2023) [Бессмертный барак. Рабинович Ефросим Израилович (2023). (Online) <https://bessmertnybarak.ru/books/person/2054110/> (доступ 24.03.2023)].
- Biografičeskie svedeniā o nekotoryh nastoātelāh i naseľnikah Bogolūbova monastyrā. Arhimandrit Aleksandr [Биографические сведения о некоторых настоятелях и насельниках Боголюбова монастыря. Архимандрит Александр. (Online) <http://www.vidania.ru/arhimandritalexandr.html> (доступ 24.03.2023)].
- Boľ i pamāt'. *Kniga pamāti žertv političeskikh repressij Vladimirskej oblasti.* V 2-h tt. Redkol.: E.A. Zav'jalov (pred.) idr., sost.:A.I. Semenov (ruk.) i dr. Vladimir: Foliant, t. 1 – 2001, t. 2 – 2003 [Боль и память. Книга памяти жертв политических репрессий Владимирской области. В 2-х тт. Редкол.: Е.А. Завьялов (пред.) и др., сост.: А.И. Семенов (рук.) и др. Владимир: Фолиант, т. 1 – 2001, т. 2 – 2003].
- Bovkalo, A.A. (2023). *Vypuskniki Rāzanskoj duhovnoj seminarii.* (Online) <http://www.petergen.com/bovkalo/duhov/ryazansem.html> (dostęp 24.03.2023) [Бовкало, А.А. (2023). *Выпускники Рязанской духовной семинарии.* (Online) <http://www.petergen.com/bovkalo/duhov/ryazansem.html> (доступ 24.03.2023)].
- Deāniā Svāšennogo Sobora Rossijskoj Pravoslavnoj Cerkvi 1917–1918 gg. Dokumenty. Materialy. Deāniā I-XVI. Moskva, 1994 (repr. vospr. izd. 1918 g., t. 1) [Деяния Священного Собора Российской-

- ской Православной Церкви 1917–1918 гг. Документы. Материалы. Деяния I–XVI. Москва, 1994 (репр. воспр. изд. 1918 г., т. 1)].
- Familii Roda moego otca.* Bejman (2023). (Online) <https://forum.vgd.ru/3977/134370/?ysclid=lfnw88rjaz331891975> (dostęp 25.03.2023) [*Фамилии Рода моего отца.* Бейман (2023). (Online) <https://forum.vgd.ru/3977/134370/?ysclid=lfnw88rjaz331891975> (дostęp 25.03.2023)].
- Frida Bejman* (2023). (Online) https://www.myheritage.pl/names/фрида_бейман (dostęp 24.03.2023) [*Фрида Бейман* (2023). (Online) https://www.myheritage.pl/names/фрида_бейман (дostęp 24.03.2023)].
- Frida Rabinovič-Bejman* (2023). (Online) https://vk.com/wall-119244814_6399?ysclid=lf83aaikt795025672 (dostęp 24.03.2023) [*Фрида Рабинович-Бейман.* (Online) https://vk.com/wall-119244814_6399?ysclid=lf83aaikt795025672 (дostęp 24.03.2023)].
- Goloskokov, I.V., Ujmanov, V.N. (2008). *Na straže: očerki istorii tomских organov gosbezopasnosti v biografiah ih hnacal'nikov.* Tomsk: Krasnoe znamâ. (Online) <https://www.lib.tomsk.ru/page/42/?db=person&pn=1&words=Рабинович&ysclid=lf80llwpkp703382501> (dostęp 24.03.2023) [Голоскоков, И.В., Уйманов, В.Н. (2008). *На страже: очерки истории томских органов госбезопасности в биографиях их начальников.* Томск: Красное знамя. (Online) <https://www.lib.tomsk.ru/page/42/?db=person&pn=1&words=Рабинович&ysclid=lf80llwpkp703382501> (дostęp 24.03.2023)].
- Grigor'ev Aleksandrmihajlovič (1874). (Online) [https://ru.openlist.wiki/Григорьев_Александр_Михайлович_\(1874\)](https://ru.openlist.wiki/Григорьев_Александр_Михайлович_(1874)) (dostęp 24.03.2023) [*Григорьев Александр Михайлович* (1874). (Online) [https://ru.openlist.wiki/Григорьев_Александр_Михайлович_\(1874\)](https://ru.openlist.wiki/Григорьев_Александр_Михайлович_(1874)) (дostęp 24.03.2023)].
- Isūt vyhoda (Iz Vladimira). *Vestnik Svâšennogo Sinoda Pravoslavnoj Rossijskoj Cerkvi* 1926, 8–9:28–29 [Исцут выхода (Из Владимира). *Вестник Священного Синода Православной Российской Церкви* 1926, 8–9:28–29].
- Knigi pamâti žertv političeskich repressij v Krasnoârskom krae i respublike Hakasiâ.* (Online) <http://memorial.krsk.ru/Reabil/kp.htm> (dostęp 24.03.2023) [*Книги памяти жертв политических репрессий в Красноярском крае и республике Хакасия.* (Online) <http://memorial.krsk.ru/Reabil/kp.htm> (дostęp 24.03.2023)].
- Konstituciâ (osnovnoj zakon) Соûза Covetskikh socialističeskich respublik utverždëna Črezvyčajnym VIII s"ezdom Sovetov Соûза SSR 5 dekabrà 1936 goda (s posleduišimi izmeneniâmi i dopolneniâmi).* (Online) <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm#9> (dostęp 24.03.2023) [*Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года (с последующими изменениями и дополнениями).* (Online) <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm#9> (дostęp 24.03.2023)].
- Malka Rabinovič (z d. Suponickaâ), 1880–1945* (2023). (Online) https://www.myheritage.pl/names/малка_рабинович (dostęp 25.03.2023) [*Малка Рабинович (z d. Супоницкая), 1880–1945* (2023). (Online) https://www.myheritage.pl/names/малка_рабинович (дostęp 25.03.2023)].
- Mitropolit Rostislav (Devâtov) (2018). *Biografičeskij slovar' prepodavateleji nastavnikov tomskoj duhovnoj seminarii (1858–1920).* Tomsk: Tomskaâ duhovnaâ seminariâ [Митрополит Ростислав (Девятков) (2018). *Биографический словарь преподавателей и наставников томской духовной семинарии (1858–1920).* Томск: Томская духовная семинария].
- Ojcewicz, G. (2023a). *Archimandryta Aleksander (Grigorjew) — cerkiewny buntownik i ofiara stalinizmu. Kalendarium życia i działalności.* W: Św. Nil Mirotoczywy z Athos (2023). *Pośmiertne pouczenia i prorocтва* Wybór tekstów, przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Posłowie J. Moskałyk. Szczytно: Wydawnictwo GregArt, s. 22–46.
- Ojcewicz, G. (2023b). *Przekazy św. Nila dzisiaj — rzeczywistość tylko historyczna czy jednak bardzo współczesna?* W: Św. Nil Mirotoczywy z Athos (2023). *Pośmiertne pouczenia i prorocтва* Wybór

- tekstów, przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Posłowie J. Moskałyk. Szczytno: Wydawnictwo GregArt, s. 9–21.
- Petrov, N.V., Skorkin, K.V. (1999). *Kto rukovodil NKVD 1934–1941*. Moskva: Zven'â [Петров, Н.В., Скоркин, К.В. (1999). *Кто руководил НКВД 1934–1941*. Москва: Звенья].
- Pietrow, N. (2012). *Psy Stalina*. Tłum. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska. Warszawa: Demart SA.
- Posmertnyâ vëšaniâ Prepodobnago Nila Mýrotočivago Afonskago*. Perevod " s" grečeskoj rukopisi. Redaktiroval" i sostavil" podstročnyâ iz"âsnitel'nyâ primëčaniâ staršij člen" S.-Peterburgskago Duhovnago Cenzurnago Komiteta arhimandrit" Aleksandr". Izdanie Kellii Blagovëšenskoj starca Parfeniâ na Afone, 1912 [Посмертныя вѣщания преподобнаго Нила Мвроточиваго Афонскаго. Переводъ съ греческой рукописи. Редактировалъ и составилъ подстрочныя изъяснительныя примѣчания старшій членъ С.-Петербургскаго Духовнаго Цензурнаго Комитета архимандритъ Александръ. Издание Келлии Благовѣщенской старца Парвения на Афоне, 1912].
- Puzikov V. (2023). *Arhimandrit Aleksandr Grigor'ev*. S. *Serafimovskoe*. (Online) <https://proza.ru/2022/11/11/1905?ysclid=ldq3gbkprk651981068> (dostup 24.03.2023) [Пузииков В. (2023). *Архимандрит Александр Григорьев. С. Серафимовское*. (Online) <https://proza.ru/2022/11/11/1905?ysclid=ldq3gbkprk651981068> (доступ 24.03.2023)].
- Rabinovič Efrosim Izrailovič (1904) (2023a). (Online) [https://ru.openlist.wiki/ Рабинович_Ефросим_Израилович_\(1904\)](https://ru.openlist.wiki/Рабинович_Ефросим_Израилович_(1904)) (dostup 24.03.2023) [*Рабинович Ефросим Израилович (1904)* (2023a). (Online) [https://ru.openlist.wiki/ Рабинович_Ефросим_Израилович_\(1904\)](https://ru.openlist.wiki/Рабинович_Ефросим_Израилович_(1904)) (доступ 24.03.2023)].
- Rabinovič Efrosim Izrailovič (2023b). (Online) <https://base.memo.ru/person/show/1325966?ysclid=lfmohvyxbj541942422> (dostup 24.03.2023) [*Рабинович Ефросим Израилович (2023b)*. (Online) <https://base.memo.ru/person/show/1325966?ysclid=lfmohvyxbj541942422> (доступ 24.03.2023)].
- Rabinovič-Bejman Frida Izrailevna (1912) (Online) <https://bit.ly/37KwvcZ> (dostup 24.03.2023) [*Рабинович-Бейман Фрида Израилевна (1912)*. (Online) <https://bit.ly/37KwvcZ> (доступ 24.03.2023)].
- Sergiâ, inokinâ Svâto-Uspenskogo Aleksandrovsckogo ženskogo monastyrà. *Za Hrista postradavšie. XX vek. Biografičeskie materialy po Vladimirskoj eparhii*. Mašinopis', s. 3 [Сергия, инокия Свято-Успенского Александровского женского монастыря. За Христа пострадавшие. XX век. Биографические материалы по Владимирской епархии. Машинопись, с. 3].
- Sergiâ, inokinâ Svâto-Uspenskogo Aleksandrovsckogo ženskogo monastyrà. *Za Hrista postradavšie v zemle Vladimirskoj. Kratkij biografičeskij spravocnik*. Mašinopis', s. 29 [Сергия, инокия Свято-Успенского Александровского женского монастыря. За Христа пострадавшие в земле Владимирской. Краткий биографический справочник. Машинопись, с. 29].
- Spiski žertv političeskikh repressij v SSSR v bibliotečnyh Fondah Obščestva «Memorial», Saharovskogo centra i v Gosudarstvennoj publičnoj istoričeskoj Biblioteke Rossii. Annotirovannyj ukazatel'*. Avt.-sostav.B.I. Belenkin. Moskva: NIPC «Memorial» - Izdatel'stvo «Zven'â», 2014 [Списки жертв политических репрессий в СССР в библиотечных Фондах Общества «Мемориал», Сахаровского центра и в Государственной публичной исторической Библиотеке России. Аннотированный указатель. Авт.-состав. Б.И. Беленкин. Москва: НИПЦ «Мемориал» - Издательство «Звенья», 2014].
- Spisok lic, vhodivših v sostav troek, sozdannyh po prikazu NKVD SSSR ot 30.07.1937. №00447*. (Online) <https://nkvd.memo.ru/index.php>Документ: Составы_троек_в_1937–1938_годах (dostup 24.03.2023) [Список лиц, входивших в состав троек, созданных по приказу НКВД СССР от 30.07.1937. № 00447. (Online) <https://nkvd.memo.ru/index.php>Документ: Составы_троек_в_1937–1938_годах (доступ 24.03.2023)].

- Spisok služitelej religioznogo kul'ta, podvergšihsâ neobosnovannym repressiâm v 1920-h–1950-h godah na territorii Krasnoârskogo kraâ; Spiski studentov, okončivših polnyj kurs Imperatorskoj Moskovskoj duhovnoj Akademii za pervoe stoletie ee sušestvovaniâ (1814–1914 gg.).* Sergiev Posad, 1914. [Список служителей религиозного культа, подвергшихся необоснованным репрессиям в 1920-х–1950-х годах на территории Красноярского края; Списки студентов, окончивших полный курс Императорской Московской Духовной Академии за первое столетие ее существования (1814–1914 гг.). Сергиев Посад, 1914].
- Spravočnik. Obšestvo «Memorial», RGASPI, GARF (1999).* Red. N.G. Ohotin, A.B. Roginskij. Moskva: Zven'â [Справочник. Общество «Мемориал», РГАСПИ, ГАРФ (1999)]. Red. Н.Г. Охотин, А.Б. Рогинский. Москва: Звенья].
- Svâšennomučenik Mihail Selišinskij (Dmitrev). (Online) https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Seli-shinskij/ (dostup 24.03.2023) [Священномученик Михаил Селищинский (Дмитрев). (Online) https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Selishinskij/ (доступ 24.03.2023)].
- Svâto-Bogolûbov monastyr'.* Moskva: «Duhovnaâ niva», 2000, s. 65–66, 72–73, 80, 86 [Свято-Боголюбоб монастырь. Москва: «Духовная нива», 2000, с. 65–66, 72–73, 80, 86].
- Św. Nil Mirotoczzyw z Athos (2023). *Pośmiertne pouczenia i proroctwa* Wybór tekstów, przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Posłowie J. Moskałyk. Szczytno: Wydawnictwo GregArt
- Teplâkov, A.G. (2018). *Deâtelnost' organov VČK-GPU-OGPU-NKVD (1917–1941 gg.): istoriografičeskie i istočnikovedčeskie aspekty Monografiâ.* Novosibirsk: Novosib. gos. un-t èkonomiki i upravleniâ [Тепляков, А.Г. (2018). *Деятельность органов ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД (1917–1941 гг.): историографические и источниковедческие аспекты Монография.* Новосибирск: Новосибир. гос. ун-т экономики и управления].
- Teplâkov, A.G. (2023). *Rabinovič Zelik Izrailevič.* (Online) <http://bsk.nios.ru/enciklopediya/rabinovich-zelik-izrailevich?ysclid=lf7xebakjt295739055> (dostup 24.03.2023) [Тепляков, А.Г. (2023). *Рабинович Зелик Израилевич.* (Online) <http://bsk.nios.ru/enciklopediya/rabinovich-zelik-izrailevich?ysclid=lf7xebakjt295739055> (доступ 24.03.2023)].
- Tumšis, M., Zolotarëv, V. (2017). *Evrei v NKVD SSSR. 1936—1938 gg. Opyt biografičeskogo slovarâ.* Moskva: Izdatel'stvo «Russkij fond sodejstviâ obrazovaniû i nauke» [Тумшиш, М., Золотарëв, В. (2017). *Евреи в НКВД СССР. 1936—1938 гг. Опыт биографического словаря.* Москва: Издательство «Русский фонд содействия образованию и науке»].
- Ujmanov, V.N. (2016). *Likvidaciâ i reabilitaciâ: Političeskie repressii v Zapadnoj Sibiri v sisteme bol'shevistskoj vlasti (konec 1919– 1941 g.).* Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta [Уйманов, В.Н. (2016). *Ликвидация и реабилитация: Политические репрессии в Западной Сибири в системе большевистской власти (конец 1919– 1941 г.).* Томск: Издательство Томского университета].
- XXXV. Râzanskaâ guberniâ. Spisok naselënnyh mest po svedeniâm 1859 goda.* Red. I. Vil'son. Sankt-Peterburg: Tipografiâ Karla Vul'fa, 1862, s. 61 [XXXV. Рязанская губерния. Список населённых мест по сведениям 1859 года. Ред. И. Вильсон. Санкт-Петербург: Типография Карла Вульфа, 1862, с. 61].
- Za Hrista postradavšie v zemle Vladimirskoj: Sinodik i biografičeskij spravočnik. Svâto-Uspenskij eparchial'nyj ženskij monastyr'.* Aleksandrov, 2000, s. 23 [За Христа пострадавшие в земле Владимирской: Синодик и биографический справочник. Свято-Успенский епархиальный женский монастырь. Александров, 2000, с. 23].

Archiwum

RGIA. F. 831. Op. 1. D. 11. L. 164; D. 12. L. 40 [РГИА. Ф. 831. Оп. 1. Д. 11. Л. 164; Д. 12. Л. 40].

RGIA. F. 802. Op. 10. Otčety. Razd. 5. D. 52. L. 11 ob. [РГИА. Ф. 802. Оп. 10. Отчеты. Разд. 5. Д. 52. Л. 11 об.].

RGIA. F. 802. Op. 10. 1900 g. D. 55. L. 46-62 ob. [РГИА. Ф. 802. Оп. 10. 1900 г. Д. 55. Л. 46-62 об.].

RGIA. F. 802. Op. 10. 1902g. D. 67. L. 62-75 [РГИА. Ф. 802. Оп. 10. 1902 г. Д. 67. Л. 62-75].

RGIA. F. 796. Op. 180. D. 922.L. 1-2 [РГИА. Ф. 796. Оп. 180. Д. 922. Л. 1-2].

Aleksandr (Grigor'evnikolaj Mihajlovič) [Александр (Григорьев Николай Михайлович)]. Online) http://martyrs.pstbi.ru/bin/nkws.exe/ans/ans/nm/?HYZ9EJxGHoxITYZCF2JMTdG6Xbu*euKesO0hdC*U86DUe8CisCmZcW0Be8eieu0d66mctO0deuuWeCQd** (dostup 24.03.2023) (Online) http://martyrs.pstbi.ru/bin/nkws.exe/ans/ans/nm/?HYZ9EJxGHoxITYZCF2JMTdG6Xbu*euKesO0hdC*U86DUe8CisCmZcW0Be8eieu0d66mctO0deuuWeCQd** (доступ 24.03.2023)].

ANEKS

Archimandryta Aleksander (Grigorjew), 1907 rok

Portret zamieszczony w broszurze *Евангелие и современная жизнь*, Санкт-Петербург, 1907.

Autor nieznaný

Źródło: <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01003731634?page=5&rotate=0&theme=white> (dostęp 12.03.2023)

Zelik Izrailewicz Rabinowicz (11 II 1901 – 7 II 1938)

Autor nieznaný

Źródło: https://www.myheritage.pl/names/зелик_рабинович (dostęp 2.03.2023)

Zelik Izrailewicz Rabinowicz (11 II 1901 – 7 II 1938)

Autor nieznaný

Źródło: <https://data.cyclowiki.org/images/f/f7/1VBsi41ii7IH.jpg> (dostęp 14.03.2023)

Izrail Zelmanowicz Rabinowicz (1867–1938)

Autor nieznaný

Źródło: <https://www.geni.com/people/Израиль-Рабинович/6000000052997139047> (dostęp 25.03.2023)

Małka Rabinowicz z d. Suponicka (1880–1945)

Autor nieznaný

Źródło: https://sites-cf.mhcache.com/t/578/241/517578241/500/500022_445456823a55ocxf98cq09_Z_96x128C/6VpbSmH9ZsnvT2b4CwMtm7xDDxQ= (dostęp 25.03.2023)

Frida Rabinowicz-Bejman i Georgij Bejman (1936 r.)

Autor nieznaný

Źródło: https://avatars.dzeninfra.ru/get-zen_doc/1918125/pub_618e6a816c660b028ba49482_618e6ad56c660b-028ba4c6cc/scale_1200 (dostęp 25.03.2023)

Rimma Bejman (1936–2013), córka Fridy i Georgija Bejmanów (1942 r.)

Autor nieznaný

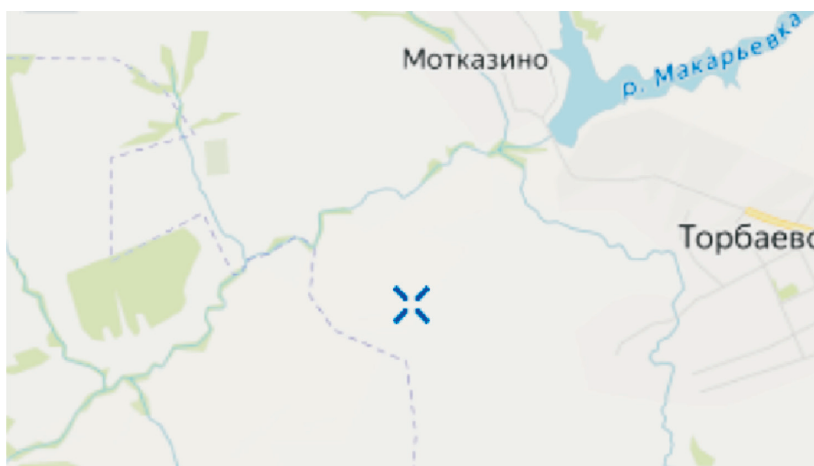
Źródło: https://avatars.dzeninfra.ru/get-zen_doc/1585599/pub_618e6a816c660b028ba49482_618e79436c660b-028bac6d82/scale_1200 (dostęp 25.03.2023).

Fragment historycznej mapy powiatu kasimowskiego w obwodzie riazańskim, na której widnieje jeszcze wioska Silnicy/Sinulicy (Сильницы/Синулицы)

Autor nieznaný

Źródło: http://www.etomesto.ru/map-ryazan_mende/?y=55.0250721&x=41.4355527 (dostęp 25.03.2023)

Fragment mapy współczesnej powiatu kasimowskiego w obwodzie riazańskim, na której zaznaczono pierwotne położenie wioski Silnicy/Sinulicy (Сильницы/Синулицы)

Autor nieznaný

Źródło: http://www.etomesto.ru/map-ryazan_mende/?y=55.0250721&x=41.4355527 (dostęp 25.03.2023)

С. С. С. Р.
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
Управление Государственной Безопасности УНКВД по Новосибирской области
(наименование органа)

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ № _____

1937 г. декабрь мес. 28 дни Я., ул. Чкалов 47 Б. кв. 2
(наименование, адрес, фамилия)

д. допросил в качестве _____

1. Фамилия Рабинович - (Бейман)
2. Имя и отчество Фрида Израимовна
3. Дата рождения 10 июля 1912.
4. Место рождения г. Брест-Литовск
5. Место жительства Н-ийбурск Шугуринск 20.
6. Нац. и гражд. (подданство) еврейка, гражд. СССР
7. Паспорт № 2641962 выдан 14/11/1936. Бюро Чрезг. Канцелярии
(номер и наименование выдан, номер, категория и место ареста)
8. Род занятия работавшая на дому швейной Заводской фабрики
(место работы и должность)
9. Социальное происхождение отцу швейной фабрике
(род занятий родителей и их социальное положение)
10. Социальное положение (род занятий и имущественное положение)
  - а) до революции швейной фабрике, жена при догидельных
  - б) после революции домаш.
11. Состав семьи мужа Бейман Георгий Иванович работавший в Чкалов. мать Рина Корниловна 1912 года. брат Рабинович Израим Зашманович гражданский. брат Рабинович Александр Израимович работает в Новосибирске. брат Рабинович Зенек Израимович работает в Красноярке район в Чкалов. брат Израим Рабинович Рабинович работает в Кудучке. братья Рабинович Сара Израимовна, Хей Израимовна работают в Новосибирске. мать Рабинович Майка Зенковна работает в Новосибирске. Зенек Рабинович в Красноярке. брат Рабинович Рабинович работает в Красноярске.

Pierwsza strona protokołu przesłuchania Fridy Rabinowicz-Bejman z 28 XII 1937 r.

W protokole nie podano numeru sprawy, nie ma nazwiska osoby prowadzącej przesłuchanie, nie wskazano na charakter, w jakim zeznawała Frida Bejman. Wszystko to są uchybienia formalne, na które nie zwracano szczególnej uwagi w sprawach, których wynik był przesądzony.

Źródło: <https://forum.vgd.ru/file.php?fid=563443&key=1709094548> (dostęp 25.03.2023)

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Grzegorz Ojcewicz is a reviewer in this issue of the journal.

Article No. 304

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.15>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and G. Ojcewicz¹

Citation:

Ojcewicz, G. (2022). Między apokryfem a herezją (na przykładzie *Ewangelii Dzieciństwa Tomasza*). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 229–272. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.15>

MIĘDZY APOKRYFEM A HEREZJĄ (NA PRZYKŁADZIE *EWANGELII DZIECIŃSTWA TOMASZA*)

GRZEGORZ OJCEWICZ

profesor emeritus

Corresponding Author e-mail: grzegorz.ojcewicz@uwm.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>

(nadesłano / received 9.12.2022; zaakceptowano / accepted 16.12.2022)

Abstract Between the apocrypha and heresy (exemplified with *The Infancy Gospel of Thomas*)

The main aim of the article is to present its author's point of view on the role of the apocrypha in the process of shaping the attitude of a contemporary Christian. The author believes that the apocrypha, being excluded from the Biblical canon, have not lost any of their original cognitive values, despite the fact that the dissemination of non-canon religious texts is not widely popular among the members of the clergy. The apocrypha, both now and in the past, fuels the reader's imagination and fascinates them with narratives on Jesus Christ's otherworldly powers, from his infancy to ado-

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

lence. It makes him seem to be closer to a human being by showing real emotions and character flaws of the Son of God. In the researcher's opinion, *The Infancy Gospel of Thomas*, considered (by Irenaeus of Lyon) to be a heretic text in the early years of Christianity is an example of a new thought emerging in the mentality of a contemporary Christian – spurred by their own choice, not imposed by an external authority – their need to gain a deeper understanding of what has been hidden away from them, left unsaid in official teachings and somehow reserved solely to a limited audience.

Keywords: apocrypha, heresy, non-canon gospel, *The Infancy Gospel of Thomas*, Jesus' infancy miracles.

Abstrakt

Głównym celem artykułu jest przedstawienie własnego punktu widzenia na rolę apokryfów w kształtowaniu postawy współczesnego chrześcijanina. Autor uważa, że apokryf jako utwór wyłączony z kanonu biblijnego nic nie stracił z pierwotnych walorów poznawczych, pomimo że propagowanie pozakanonicznych tekstów o tematyce religijnej wciąż nie cieszy się popularnością wśród kleru. Apokryfy tak samo jak wcześniej pobudzają wyobraźnię czytelnika i fascynują narracjami o nadprzyrodzonych mocach Jezusa Chrystusa od wieku niemowlęcego do nastoletniego, czyniąc Go bliższym człowiekowi przez pokazanie żywych emocji i wad charakteru Syna Bożego. Zdaniem badacza, *Ewangelia Dzieciństwa Tomasza*, uznana we wczesnym chrześcijaństwie za wypowiedź heretycką (św. Ireneusz z Lyonu), jest przykładem aktywizowania się w mentalności współczesnego chrześcijanina – z własnego wyboru, a nie z narzucenia cudzej woli – potrzeby głębszego poznawania tego, co przed nim ukryto, co przemilczano w oficjalnych katechezach, co zostało jakoby zarezerwowane tylko dla wąskiego kręgu odbiorców.

Słowa kluczowe: apokryf, herezja, ewangelie niekanoniczne, *Ewangelia Dzieciństwa Tomasza*, cuda Jezusa Chrystusa w dzieciństwie.

Apokryfy otwierają przed nami świat wyobrażeń zwykłych chrześcijan, ich próby zrozumienia i wyrażenia trudnych nauk teologicznych w prostych obrazach. To także zapis starań uczynienia postaci Jezusa bliższą (Starowiejski 2022: 4 s. okł.).

Wprowadzenie

Przyimek „między” określa w jednym ze swych znaczeń pewien alternatywny obszar o pewnych granicach i to, co stanowi środek tej przestrzeni, czyli zasadniczy przedmiot moich rozważań, znajduje się właśnie pomiędzy tymi granicami (objektami). Brzegi są tutaj leksykalnymi strażnikami nieprzekraczania nowych pól se-

mantycznych i nowych ich dziedzin konotacyjnych, co ma zagwarantować określone zdyscyplinowanie narracyjne. W mojej refleksji badawczej granice stanowią dwie odmiennie jakości: z jednej strony jest to apokryf, a więc fizyczny tekst, z drugiej – herezja, sfera mentalna, bo związana z poglądem religijnym sprzecznym z dogmatami religii panującej. O ile pierwszy element jest całkowicie materialny, namacalny i funkcjonuje obiektywnie, tzn. bez względu na zmieniające się modele religijności, o tyle herezja to niemateria, wymiar mentalny, który podlega historycznym wahaniom, charakteryzuje się więc interpretacyjną niestabilnością i w jakiejś mierze – na pewno subiektywnością. Ale apokryf i herezję cechuje wyraźnie wyczuwalna kulturowa część wspólna, łączy je bowiem wielowiekowa tradycja wyznaniowa, żywa zarówno w późnym judaizmie, jak i wczesnym chrześcijaństwie. Jak zauważa w motcie ks. Marek Starowieyski (1937–), apokryfy odsłaniają świat wyobrażeń zwykłych chrześcijan, nie definiuje on jednak pojęcia „zwykły chrześcijanin”. Jest to pewna niezręczność językowa, która komplikuje nieco sposób eksploracji tychże tekstów, ponieważ sugeruje, że obok „zwykłych chrześcijan” są również „niezwykli chrześcijanie” o odmiennym potencjale imaginacyjnym.

Przyimek „między” pozwala mi zatem na przyjrzenie się temu, co realnie już istnieje, i temu, co dopiero może realnie zaistnieć w interpretowaniu apokryfów, tj. utworów o tematyce biblijnej nieumieszczonych w kanonie biblijnym, w powiązaniu ze współczesnym pojmowaniem herezji. Mam świadomość, że to, co przedstawię poniżej, może zostać odebrane przez niektórych czytelników jako swoiste kacerstwo, czyli odstępstwo od poglądów powszechnie przyjętych. Taka ewentualność mnie jednak nie zraża i nie stanowi przeszkody badawczej, by wyłożyć swój punkt widzenia na rolę apokryfów w możliwościach kształtowania światopoglądu współczesnego chrześcijanina i jego samoedukacji. Taki też jest główny cel mojego artykułu, któremu będzie towarzyszyć jeszcze jeden zamiar: sporządzenie całościowego portretu małego Jezusa-cudotwórcy na podstawie tekstów wchodzących w skład *Ewangelii Dzieciństwa Tomasza* (EwTmDz).

W kulturze polskiej, ale także poza nią, na przykład w chrześcijańskiej strefie europejskiej, zarówno pojęcie herezji, jak i termin „apokryf” mają wciąż konotacje negatywne, chociaż zasadnicze powody historyczne, religijne i światopoglądowe, które spowodowały ich deformację znaczeniową w dużej mierze się zdezaktualizowały, całkowicie jednak nie wygasły. Odpowiedzialność za ten stan wielowiekowego mentalnego chaosu w zakresie ujemnych konotacji heretycko-apokryficznych ponosi według mnie głównie Kościół, a ściślej jego hierarchie, którzy traktowali i traktują teksty

religijne instrumentalnie². Najlepszym dowodem na brak „narracyjnej demokracji” jest wciąż żywe funkcjonowanie rozróżnienia na wypowiedzi kanoniczne i pozakanoniczne, takie, które uznaje się za godne propagowania, i takie, od których – z wiadomych, mniej wiadomych lub wręcz niewiadomych wiernym powodów – się odżegnuje, a więc podziąka, gdzie jedne utwory i fabuły się preferuje, inne zaś opowieści staro- lub nowotestamentowe spycha się na plan dalszy, niekiedy nawet świadomie skazując na zapomnienie; wyrazistym przykładem tej ostatniej opcji są zmienne losy natchnionej *Księgi Henocha*³: na początku – części Pisma Świętego wszystkich Kościołów chrześcijańskich, obecnie – tylko Koptyjskiego Kościoła Prawosławnego.

Zarówno problematyka apokryfiki, jak i literatura na jej temat są bardzo rozległe oraz obszerne, zawierają wiele kontrowersyjnych obserwacji osób duchownych i świeckich, mają znamiona czystej naukowości lub podejścia popularyzatorskiego. Na niezmierną obfitość samych apokryfów świetnie wskazali autorzy polskiego opracowania, nadając mu tytuł *Cały świat nie pomieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne* (Adamczyk, Rzepka i in. 1996). Powstają też biblie ludowe, w których znajdują się próby naukowego wyjaśnienia wątków biblijnych w kulturze ludowej (Zowczak 2000). Zarówno biblie ludowe, jak i apokryfy, tj. poboczne utwory o charakterze religijnym, są odmiennie interpretowane i z tego powodu rozmaicie lokują się w oficjalnym życiu Kościoła. Na użytek niniejszego artykułu ograniczam się do wskazania źródła literatury, którą podał w swych dwóch opracowaniach ks. Marek Starowieyski, najdogłębnniejszy w Polsce badacz problematyki *Dzieciństwa Pana*⁴. Wskazuję

² Mocno rozpowszechnionym przykładem takiej manipulacji jest np. biografia św. Marii Magdaleny, z której wbrew rzeczywistości historycznej, uczyniono nierządnicę i przestępczynię, by usunąć jakiegokolwiek intymne konotacje między nią a Jezusem Chrystusem. Za przerost interpretacyjny św. Ambrożego uznają także obecny w życiu Marii Magdaleny zapis jakoby „po swoim nawróceniu, miała cudownie przywrócone dziewictwo” (Prokop 2019: 611). Inną powszechną egzemplifikacją interwencji redakcyjnej Kościoła są słowa bardzo popularnej w Polsce kolędy *Dzisiaj w Betlejem*. W drugiej zwrotce śpiewano jeszcze w latach 60.–70. XX w. – z tych samych, jak przypuszczam, asekualnych pobudek dotyczących tym razem Maryi i Józefa – „Maryja Panna Dzieciątka piastuje / I **Józef stary** ono pielęguje”, obecnie zaś „stary” Józef stał się świętym i wierni intonują: „Maryja Panna Dzieciątka piastuje / I **Józef święty** ono pielęguje”. Zob. np. wersję ze „starym Józefem” (*W Dzień Bożego Narodzenia* 1964: 21) i ze „świętym Józefem” (Siedlecki 1994: 37). Tu i wszędzie dalej, jeśli nie zaznaczono inaczej, pogrubienia w cytatach pochodzą ode mnie (poza numeracją wersów w *Biblii*).

³ W *Księdze Henocha* nie tylko mówi się wprost m.in. o kontaktach proroka Henocha z Jahwe i Jego otoczeniem, ale także o buncie aniołów, którzy po przybyciu na ziemię spółkowali z ziemskimi kobietami; z tych związków rodziły się olbrzymy, które zagroziły Ziemiąnom. Zob. Tronina 2014.

⁴ W pionierskim artykule z 1972 roku pisał on: „Praca nad *Dzieciństwem Pana* nie należy do łatwych. Po pierwsze brak opracowań syntetycznych Ewangelii Dzieciństwa. Jest to problem bardzo trudny i zawiły, jako że posiadamy bardzo wiele wariantów w różnych językach starożytnych tak klasycznych (łacina i greka), jak i orientalnych (syryjski, arabski, etiopski itd.), które to warianty były determinowane różnymi warunkami religijno-kulturalnymi krajów, w których powstawały. Nie wiemy, jaka była zależność wzajemna poszczególnych utworów, które przecież mają tak wiele wspólnych elementów. Po drugie pracę nad naszym apokryfem utrudnia fakt, że jak dotychczas, był on pogardzany i uważany za zbiór legend i baśni bez żadnej wartości. Dopiero najnowsze badania odkrywają w nim ślady dokumentu gnostyckiego, «oczyszczonego» następnie przez ortodoksyjnych chrześcijan. Praca ta jest, o ile mi wiadomo, pierwszą w języku polskim zajmującą się tym utworem.

zatem zarówno na jego ustalenia zawarte w pierwotnym źródle (Starowieyski 1972: 357), jak i w najnowszej wersji z 2022 roku (Starowieyski 2022: 53–59). Różnorodną literaturę przedmiotu zawierają również zasoby sieciowe, dla których punktem wyjścia do dalszych poszukiwań informacji są hasła „apokryf” i „herezja”.

Dyskusja

Wyjątkowość Jezusa Chrystusa jako Syna Bożego nie podlega dyskusji, jest więc tezą dogmatyczną, której nie zamierzam podważać. Ale nie można nie zauważyć, że wyjątkowość tę w sensie cudownego poczęcia Mesjasza osłabiają inne fakty biblijne, z których wynika, że w określonych rodzinach w Starym Testamencie także rodziły się dzieci nie ze współżycia małżonków, lecz pod wpływem boskiej interwencji z zewnątrz, o czym w różnych okolicznościach powiadamiali przyszłych rodziców wysłańcy Jahwe, aniołowie. Przykładów jest wystarczająco wiele, by tę tezę udowodnić. Wspomnę tylko o Izaaku, Noem, Melchizedeku, Samuelu, Janie Chrzcicielu i Marii, przyszłej matce Zbawiciela. Cudownych poczęć doświadczają przede wszystkim kobiety, o których w Piśmie Świętym mówi się, że były już za stare biologicznie na posiadanie potomstwa (Sara, Sopanima, Anna – żona Elkana, Anna żona Joachima – matka Marii, Elżbieta – matka Jana Chrzciciela). Jest zatem określona biblijna ciągłość w odniesieniu do nienaturalnych poczęć, ale tylko Jezus jako poczęty z Ducha Świętego dokonuje czynów, które otoczenie uznaje za rzeczy nadprzyrodzone. O Sopanimie w *Księdze Henocha* napisano między innymi:

LXXI 1 Oto żona Nira, imieniem Sopanima, która **była nieplodna, nigdy Nirowi nie rodziła**. 2 Gdy Sopanima **była już w podeszłych latach** i zbliżała się do śmierci, **poczęła w swym ciele**. Kapłan Nir jednak nie spał z nią ani jej nie dotknął od dnia, gdy Pan go wyznaczył do służby wobec ludu. 3 Gdy Sopanima dowiedziała się, że jest brzemienna, poczerwieniała ze wstydu i ukrywała się przez wszystkie dni, aż porodziła. [...] 7 W odpowiedzi Sopanima rzekła do swego męża Nira: „Panie mój! Jest to czas mej starości i zbliża się chwila mej śmierci. **Nie wiem, jak mogłam poczęć w tym czasie nieszczęsnym mej nieplodności** (Tronina 2016: 110, 112).

A w żywocie św. Anny, przyszłej matki Najświętszej Maryi Panny, wyjętym przez o. Prokopa z dzieł św. Epifaniusza i św. Grzegorza Nisseńskiego, zapisano m.in.:

Lat już upływało przeszło czterdzieści, jak święta Anna była zamężną, a **potomstwa nie miała**⁵. [...] Anna [...] im więcej posuwała się w lata, tem mniej miała nadziei, aby ją w tem Pan Bóg pocieszył. [...] Pan Bóg [...] wysłuchał ich modlitwy, do których sam Duch Święty ich pobudził. I przed Joachimem modlącym się na samotnej górze, i przed Anną trwającą na modlitwie w swojej kaplicy w ogrodzie, **stanął Anioł Pański**, (a jak sądzi święty Hieronim, Anioł Gabryel⁶)

Tę lukę w literaturze polskiej chciałby zapełnić autor niniejszej pracy ufając, że zostanie ona zastąpiona pracami doskonalszymi i bardziej wnikliwymi” (Starowieyski 1972: 315).

⁵ Zachowuję pisownię zgodną z oryginałem.

⁶ Sytuacja powtórzyła się podczas Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, gdzie posłańcem niebios był przecież Archanioł Gabriel. Przypomina o tym znana pieśń adwentowa *Archanioł Boży Gabryjel*. W zwrotce trzeciej i czwartej zapisano: „3. [...] «Najszczęśliwszaś, Panno miła; Nalazłaś łaskę u Pana, / Oto **poczniesz Jego Syna**». 4. « Jezus nazwiesz imię Jego, / **Będzie Synem Najwyższego** [...]» (Siedlecki 1994: 2).

i **oznajmił im w imieniu Boga [...] że będą mieć potomstwo**. Jakoż, święci małżonkowie ci, pełni wiary w słowa niebieskiego posłańca wrócili do domu, i **wkrótce Anna poczęła w żywocie swoim [...] przenajświętszą Maryą Pannę Niepokalaną** od tejże chwili. Ojciec Trombelli [...] powiada: „iż po odebraniu wiadomości od Anioła, że Pan Bóg wysłuchał ich prośby, święty Joachim i święta Anna, **uniesieni najwyższym uczuciem miłości i wdzięczności względem Boga, wpadli w zachwycenie i wtedy stali się rodzicami przenajświętszej Panny** (Prokop 2019: 621).

Ale w tym samym żywocie św. Anny Matka Boża w rozmowie ze św. Brygidą dokonuje istotnego sprostowania w kwestii pierwotnej wersji swego poczęcia, bo wskazuje na naturalną drogę zapłodnienia, gdy mówi:

Gdy oznajmił im Anioł, że z nich narodzi się Dziewica, z której przyjdzie na świat cały zbawienie, pomimo tego **woleliby byli umrzeć, aniżeli uledez zmysłowości, która już w nich zupełnie była wygasła**. Mówię ci więc to jako rzecz najpewniejszą, że jedynie z uczucia miłości Boga i na słowa Anioła zwiastującego im Moje narodzenie, **spełnili obowiązek małżeński i stali się moimi rodzicami**⁷ (Prokop 2019: 621–622)⁷.

Ostateczne wyjaśnienie zagadnienia biologicznego czy jednak cudownego poczęcia Matki Chrystusa jest tutaj problemem wtórnym i nie będę dalej się nim zajmować⁸. Znacznie ważniejsza jest dla mnie obserwacja, z której wynika, że Zbawiciel urodził się nie ze zwykłego kobiecego łona, lecz z żywota uświęconego, a młoda Maryja dobrowolnie uczestniczyła w Boskim planie: przyjęła Energię-Logos Jahwe, nosiła ją w sobie przez dziewięć miesięcy, wydała Owoc⁹, a potem została wzięta do nieba jako żywe świadectwo spełnionego zadania, które przyniósł Jej Archanioł Gabriel. Był to, jak zakładam, ten sam rodzaj niezwykłej Energii, którą wchłonął Jezus podczas przemienienia na górze Tabor i która następnie wyzwoliła Go ze śmierci, sprawiwszy, że po trzech dniach zmartwychwstał.

Podobnie, dlaczego na przykład ma dziwić nadprzyrodzona zdolność **kilkutygodniowego** Jezusa do mówienia pełnymi logicznymi zdaniami, co widzimy w apokryficznej scenie podziękowania za dary złożone Mu przez Magów przybyłych ze Wschodu, skoro **jednodniowy** Melchizedek potrafił to samo? W *Księdze Henocha* czytamy przecież, że gdy Noe i Nir, zamknąwszy dom, poszli potajemnie wykopać grób dla żony Nira: „17 (Wtedy) wydobył się chłopczyk z martwej Sopanimy i usiadł na łożu po jej prawicy. Noe i Nir wrócili, aby pogrzebać Sopanimę. Ujrzeni chłopca siedzącego przy martwej Sopanimie i odzianego szatą. 18 Noe i Nir przełękli się bardzo wielką bojaźnią, gdyż **chłopiec miał piękne ciało jak trzylatek; jego usta mówiły i modliły się do Pana**” (Tronina 2016: 112, 114).

⁷ Z kolei w *Godzinkach do Najświętszej Maryi Panny* (Siedlecki 1994: 753) zawarto i takie słowa dotyczące matki Jezusa: „2. Od wszelakiej zarazy świata ochroniona, / **Pierwej święta w żywocie matki, niż zrodzona**”, co ponownie wzmacnia tradycyjny przekaz wypracowany przez Kościół.

⁸ Zainteresowanych tą tematyką odsyłam na początku do *Księgi o narodzeniu świętej Maryi*. W: Obrycki 2022: 332–341.

⁹ O tym fakcie chrześcijanin stale przypomina sobie codziennie, odmawiając modlitwę *Zdrowaś Maryjo* (*Pozdrowienie anielskie*): „Zdrowaś Maryjo, łaski pełna, Pan z Tobą, błogosławionaś, Ty, między niewiastami i **błogosławiony owoc żywota Twojego, Jezus**. Święta Maryjo, Matko Boża, módl się za nami grzesznymi teraz i w godzinę śmierci naszej. Amen”.

Przechodząc do zasadniczej części artykułu, trzeba powiedzieć, że na apokryficzne ewangelie dzieciństwa Pana Jezusa, które wymienia Starowieyski, składa się osiem utworów. Są to w kolejności: 1. *Protoewangelia Jakuba*, 2. *Ewangelia Pseudo-Mateusza*, 3. *Księga o Narodzeniu Zbawiciela, i o Maryi, i o położnej*, 4. *Księga o narodzeniu świętej Maryi*, 5. *Cykl o Trzech Magach [Królach]*, 6. *Dzieciństwo Pana, Ewangelia Tomasza (Dzieciństwa)*¹⁰, 7. *Ewangelia Dzieciństwa Arabska*, 8. *Ewangelia Dzieciństwa Ormiańska (Apokryfy Nowego Testamentu 2022: 265–541)*. Z konieczności, chociaż nie bez żalu, pominię w analizie siedem tekstów i skupię się na *Dzieciństwie Pana*.

Dzieciństwo Pana (gr. *Paidika tu Kyriou*) czy *Ewangelia Dzieciństwa Tomasza, Ewangelia Tomasza (Dzieciństwo)* lub *Ewangelia dzieciństwa Ps. Tomasza* (EwTmDz), powstała najprawdopodobniej w II lub III wieku i została pierwotnie napisana w języku greckim lub syryjskim; zdania na temat języka oryginału są jednak podzielone¹¹. Zdaniem Starowieyskiego, „najstarszy rękopis, palimpsest łaciński, pochodzi z V w. Nie potrafimy określić miejsca powstania EwTmDz; przypuszcza się, że [utwór ten – G.O.] został napisany w środowisku palestyńsko-syryjskim” (Starowieyski 2022: 388). Badacz ów sądzi, że *Dzieciństwo Pana* powstało prawdopodobnie w środowisku gnostyko-dokeckim, o czym mają świadczyć elementy stylistyczne, jak sposób portretowania Jezusa, a także występowanie w utworze greckich terminów gnostyckich. Z kolei pisanie o Józefie jako naturalnym ojcu Chrystusa wskazuje na związki tego tekstu z gminą ebionitów.

Współcześnie uczeni posługują się dwiema wersjami tegoż dzieła w języku greckim (wersje A i B) i kilkoma jego wariantami w innych językach starożytnych: łacińskim, syryjskim, etiopskim, gruzińskim, starosłowiańskim¹². Jak zawsze w przypadku tekstów pisanych, stawia się pytanie nie tylko o ich genezę, lecz także nie mniej ważne – o ich autorstwo. Podstawowa sugestia jest zawarta w tytule ewangelii, gdyż tradycyjnie utwór ten jest przypisywany apostołowi Tomaszowi. We Wstępie do greckiej wersji (B) opisu dzieciństwa Pana czytamy przecież: „Ja, **Tomasz Izraelita**, uważam za konieczne zapoznać wszystkich was, bracia pochodzący z pogaństwa, z dzieciństwem i wielkimi czynami, jakich dokonał Pan nasz Jezus Chrystus przebywając w ciele po piątym roku życia w mieście Nazarecie” (Starowieyski 2022: 401). Wydaje się jednak, że tak wysoka atrybucja wiąże się raczej z chęcią przekonującego uwiarygodnienia przekazu, lecz na chwilę obecną brak jakiegokolwiek pewności, że jego autorem jest ten właśnie uczeń Jezusa, zwłaszcza że imię Tomasza występuje tylko w niektórych wersjach ewangelii i jest dodatkiem późniejszym. Zwraca również uwagę fakt, że narrator EwTmDz zdradza niejednokrotnie brak dogłębnej znajomości realiów bytu Żydów, a przecież Tomasz jako Izraelita z krwi i kości musiał tę rzeczywistość znać doskonale¹³.

¹⁰ O dojściu do tego tytułu zob. Starowieyski 1972: 319–320.

¹¹ Referuję tutaj przede wszystkim ustalenia Marka Starowieyskiego (Starowieyski 2022: 388–389).

¹² Dokładną charakterystykę znanych wersji podaje Starowieyski 1972: 328–331.

¹³ „Pozostaje nam więc stwierdzić, że utwór był uważany za dzieło pewnego Tomasza, autor podawał się za pewnego Tomasza lub że podawał się za Tomasza Apostoła. Ewentualną hipotezę o autorstwie Tomasza apostoła można odrzucić ze względu na nieznaną topografię i obyczajów palestyńskich oraz na późniejszy, gnostycki charakter utworu. Za dwoma pierwszymi hipotezami przemawiałyby następujące fakty: autor nie robi aluzji do swojej znajomości Chrystusa (ewentualnie można by za

Z biegiem czasu *Dzieciństwo Pana* było poddawane licznym zmianom redakcyjnym. Przeróbki te, nie zawsze zresztą udane, stały się znakiem rozpoznawczym interwencji Kościoła i polegały przede wszystkim na usuwaniu z tekstów ustępów uznanych za hereetyckie. Niekonsekwentnie „cenzorzy” podchodzili również do terminologii gnostyckiej, gdyż zachowała się w niektórych tekstach. *Dzieciństwo Pana* opowiada o niezwykłych zdarzeniach z udziałem w roli głównej małego Jezusa, między piątym a dwunastym rokiem Jego życia, a więc już w okresie nazaretańskim. Niewykluczone, że niektóre epizody są związane z późniejszymi latami Pana, po dwunastym roku życia, lecz nie ma na to formalnego potwierdzenia w epizodach, w których nie podano wieku Protagonisty.

W analizowanym apokryfie znajdują się „opisy cudów zdziałanych przez Jezusa-Dziecko, które wykazują jego niezwykłą wiedzę lub moc, co nie zmienia faktu, że cuda bywają okrutne i często w złym guście, czynione zazwyczaj nie po to, by człowiekowi pomóc, ale by go olśnić” (Starowieyski 2022: 388). Jak pisze Starowieyski, „Jezus w EwTmDz od początku jest wszechpotężnym Bogiem, w pełni doskonałości i mocy [...]” (Starowieyski 2022: 389). Nierzadko narracje w *Dzieciństwie Pana* są zbieżne z fabułami o dzieciach-bogach znanymi ze starogreckich mitów.

Na *Dzieciństwo Pana* składają się utwory zawierające od kilkunastu do kilkudziesięciu epizodów z życia Jezusa-Dziecka. Niektóre z nich stały się nawet tematem sztuki średniowiecznej. Ta liczbowa rozbieżność wynika głównie z odmienności językowych wersji. W ocenie Starowieyskiego, „EwTmDz jest napisana językiem bardzo prostym i niedbałym; czasami tekst jest bardzo ciemny z powodu częstych zmian w nim dokonywanych. EwTmDz cieszyła się ogromnym powodzeniem, stąd też tekst gnostycki był «oczyszczany» z elementów nieortodoksyjnych, zmieniany i to wszystko sprawia, że tekst chwilami jest wprost niezrozumiały. Istnieje ponadto kilkanaście wersji językowych, często również zepsutych. Wydaje się, że stosunkowo najlepszy jest tekst etiopski utworu” (Starowieyski 2022: 389).

Biskup Ireneusz z Lyonu (ok. 140 – ok. 202), późniejszy święty Kościołów katolickiego oraz prawosławnego, teolog, apologeta, ojciec i Doktor Kościoła, uznał *Ewangelię Pana* według Tomasza za herezję, a w konsekwencji – zakazał jej rozpowszechniania¹⁴. Dlaczego tak postąpił ten męczennik chrześcijański? Czy w ogóle był w stanie zatrzymać formalnie oddolny nurt ludowych narracji na temat małego Jezusa i jego niezwykłych czynów? Czy biskup Ireneusz, przeciwnik gnostyków i zwolennik apo-

---

taką uważać Tł. Łac. XV zak.), nie mówi nic o tajemnym objawieniu, które zwykli gnostycy wiązać z osobą Tomasza [...], ani też nie nazywa się «bliźniakiem Pana». Przymiotnik elektos, «wybrany» w wersji słowiańskiej zdawałby się potwierdzać, że w X w. uważano Tomasza Apostoła za autora naszego utworu. O ile okaże się, że w palimpseście Wiedeńskim znajduje się aluzja do Tomasza Apostoła, będzie to potwierdzenie, że uważano go za autora w V w. Niepewność co do autora wyrażała się w różnorodnych przymiotnikach dodawanych do imienia, których jednak nie znajdujemy w innych utworach gnostyckich związanych z osobą Apostoła” (Starowieyski 1972: 321). O postaci Tomasza Apostoła jako autora apokryfu zob. jeszcze Starowieyski 1972: 321–327.

¹⁴ Św. Ireneusz z Lyonu jest autorem obszernego dzieła poświęconego herezji (św. Ireneusz z Lyonu 2018). Fakt ten może świadczyć o osobniczej skłonności biskupa do tropienia ówczesnej myśli hereetyckiej i indywidualnym orzekaniu o „czystości” (zgoda z kanonem) lub „nieczystości” (odstępstwo od kanonu) przekazów religijnych.

stolskiej ciągłości Janowej *Ewangelii*, nie zlekceważył swoją postawą ówczesnego wyznawcy Chrystusa, tj. wczesnochrześcijańskiego wiernego, dla którego średniowieczne wyobrażenia o strasznym świecie, wszechobecnym diable i czyhającym na człowieka grzechu, doskonale korespondowały z nadprzyrodzonością obecną w apokryfach? Apokryfy przetrwały, a więc „obeszły” biskupi zakaz. To znaczy także między innymi, że wciąż jest zapotrzebowanie na zawarte w nich fabuły. Ale Kościół nie stawia na ich udział w edukacji chrześcijanina, pomija w katechezach, czym wprost nawiązuje do stanowiska św. Ireneusza z Lyonu. I tak ponownie po wielu wiekach mit spotyka się z historią, a historia z mitem.

Analiza materiału badawczego i apokryficzny portret Jezusa-Dziecka

Poniższe postępowanie badawcze ma na celu sporządzenie portretu Jezusa-Dziecka na podstawie analizy 34 epizodów obecnych w *Dzieciństwie Pana*. Dzięki temu możliwa stanie się ocena stopnia bliskości i oddalenia niekanonicznego wizerunku Chrystusa w zestawieniu z Jego obrazami w wybranych opracowaniach heretyckich i ewangelicznych. W związku z powyższym wyodrębniłam osiem kryteriów, które wyznaczają tok analityczny. Materiał badawczy zawarłem w aneksie 2, tutaj zaś będę się odwoływać do zamieszczonych tam zapisów. Z tego powodu wskazana jest uprzednia lektura zarówno całego apokryfu, jak i zapoznanie się z tabelą w aneksie 2. Są to następujące kryteria:

1. zdarzenie (1–34); na użytek pracy wprowadziłem numerację ciągłą do poszczególnych utworów;
2. wiek Jezusa;
3. czas i miejsce zdarzenia;
4. uczestnicy zdarzenia;
5. emocje pozytywne (+) i/lub negatywne (-) towarzyszące Jezusowi podczas posługiwania się nadprzyrodzoną mocą;
6. rodzaj cudu (działania nadprzyrodzonego);
7. ujawnienie wiedzy Jezusa;
8. pokaz boskiej siły.

Kryterium 1. Zdarzenie

Epizody od 1. do 34. ujawniają różnorodną aktywność Jezusa-Dziecka. Daje się ją ująć w dwie odmienne ramy. Zasadnicza odmienność polega na tym, że jedne zdarzenia odnoszą się do czynności normalnych, ziemskich, inne natomiast należy wiązać z uzewnętrznieniem czynnika boskiego, nieziemskiego. W aspekcie statystycznym najwięcej jest obrazków z nauki Pana w nieokreślonych bliżej szkołach (5, 6, 7, 11, 12, 17, 30), na pewno jednak nie były to szkoły wyższe i nie mogły znajdować się zbyt daleko od domu Jezusa w Nazarecie. Na drugim miejscu pod względem częstości występowania ulokowały się wśród zdarzeń sceny wymierzania przez Syna Maryi sprawiedliwości (2, 3, 26, 28). Potem statystyka wygląda tak samo: po jednym zdarzeniu w odniesieniu do sceny lepienia z gliny ptaszków (1), wystąpienia w świątyni jerozolimskiej (14) i pomocy Józefowi w warsztacie (10). Jedna aktywność zajmuje

miejsce pośrednie między tym, co normalne, a tym, co nadprzyrodzone. W epizodzie (1) Jezus lepi bowiem z gliny wróble, które później ożywia. Z kolei w działaniach cudotwórczych ujawniają się boskie moce małego Jezusa. Najwięcej jest epizodów o nadprzyrodzonych zdolnościach (9, 13, 15, 18, 23, 24, 25, 22, 33), ale niedotyczących uzdrawiania i uleczenia (7, 13, 32). Dwukrotnie dochodzi także do najbardziej niezwykłego zdarzenia, jakim było wskrzeszenie osób uznanych za zmarłe (8, 31). Podziw musiało budzić również ożywianie martwej materii, jak uduchowienie glinianych ptaszków (1, 27), przywrócenie do życia zasolonej ryby (20), zniszczenie i natychmiastowe odbudowanie świątyni pogańskiej (16), wydłużenie krótszego kawałka drewna (34). Odrębną scenerię tworzą obrazki, w których nie Jezus, lecz Józef odgrywa główną rolę jako osoba karząca fizycznie „syna” za dziecięce przewinienia (4, 29). Jeden z epizodów ilustruje wyrzucenie Pana z miasta (21).

Epizod 19. ma mówić o cudzie ze zbożem. Nie dostrzegłem jednak w treści tegoż epizodu niczego, co mogłoby poświadczać posłużenie się przez Jezusa Jego nadprzyrodzoną mocą. Być może we wcześniejszych redakcjach dany urywek wyglądał inaczej, co upoważniałoby autora apokryfu do włączenia „Cudu ze zbożem” do swojej wypowiedzi.

Wśród 34 epizodów zawartych w *Dzieciństwie Pana* tylko fragment 14. ma mocne oparcie w źródle uznanym przez Kościół – kanonicznej *Ewangelii* Łukaszewej. Chodzi mi o rozdział 2 i wersy 41–52, w których ewangelista przedstawia – zgodnie z tytułem – *Dwunastoletniego Jezusa w świątyni*. Fakty w obydwu tekstach, apokryfie i *Ewangelii*, są identyczne: Jezus z Maryją, Józefem i krewnymi przybywają na Paschę do Jerozolimy. Po zakończeniu uroczystości powracają do domu. Po dniu drogi Maryja i Józef orientują się, że w pobliżu nie ma Jezusa. Zaczynają szukać Syna wśród pielgrzymów, a gdy Go nie znajdują, powracają do miasta i po trzech dniach odnajdują Jezusa w Domu Pana, „siedzącego pośród nauczycieli, słuchającego ich i pytającego ich” (Łk 2: 46; *Biblia* 2020: 1493).

Załóżmy eksperymentalnie, że obrzęd bar micwy wprowadzono nie w XIV wieku, lecz, że był on już praktykowany w czasach Jezusa. Wtedy interpretacja zdarzenia przedstawionego przez ewangelistę Łukasza (Łk 2:42–43) mogłaby wyglądać inaczej, ale pod dodatkowym warunkiem, że przyjęlibyśmy jeszcze jedną opcję związaną z podwójnym liczeniem wieku żydowskiego chłopca: najpierw od chwili biologicznych narodzin, potem od narodzin duchowych, które przypadają w najbliższy Szabas po jego 13. urodzinach. Stanie się synem przykazania było i jest do dzisiaj równoznaczne nie tylko ze staniem się pełnoletnim wobec prawa¹⁵, lecz także ponownymi narodzinami, z rozpoczęciem nowego jakościowo życia młodego Izraelity, w którym ojca uwalnia się od wszystkich grzechów syna. Gdyby więc bar micwa obowiązywała w okresie Jezusa, Ten miałby w Jerozolimie podczas Paschy nie 12, lecz 25 lat i jako w pełni dorosły mężczyzna mógłby decydować o tym, kiedy i z kim powróci do Nazaretu: z rodzicami czy krewnymi lub znajomymi. W tych okolicznościach Maryja i Józef podążający do domu bez towarzystwa Jezusa byłiby w pełni usprawiedliwieni. W tym – potencjalnym jedynie – kontekście 25-letni Jezus przebywający w Domu Pana i erudycyjnie rozmawiający z uczonymi w Piśmie i Prawie uczestniczyłby w czymś, co nie powinno byłoby

¹⁵ Czyli zdolnych do przestrzegania przykazań Prawa Mojżeszowego.

budzić szczególnych emocji, ponieważ już w apokryfach dowiódł, że nie był dzieckiem ziemskim.

Z analizy kryterium pierwszego płynie także wniosek o eksponowaniu przez Tomasza znaczenia edukacji w życiu Jezusa: Jego obecność w szkole, konfliktowe niezadko rozmowy z nauczycielami i przeogromna przewaga intelektualna nad Zacheuszem i mu podobnymi dydaktykami. W przedstawionych zdarzeniach wyłoniło się również upodobanie Syna Maryi do kontaktu z przyrodą i zabaw z rówieśnikami.

Kryterium 2. Wiek Jezusa

Wiek Jezusa został określony w 9 zdarzeniach (5–9, 14, 20, 33, 34). W epizodzie 24. o zasiewie grochu mamy przybliżony opisowy etap życia Jezusa, siewca bowiem uważał, że chłopiec „w tym wieku” powinien już wiedzieć, jak wygląda ziarno danego warzywa. Poznajemy zatem dokonania Jezusa-Dziecka w okresie od 3,5 roku (20) do 12 lat (14). Większość oznaczonych liczbowo zdarzeń przypadła na czas, gdy syn Maryi miał 5 lat (5–8), po dwa, gdy miał 8 lat (10, 34), po jednym, gdy osiągnął 6 i 7 lat (33, 9). Z tego wynika, że aż w 25 wypadkach (73,5%) wiek Pana nie został określony. Ale w każdym razie Jezus umiał już samodzielnie się poruszać, mówić i myśleć logicznie. Można na tej podstawie wnioskować, że aspekt wieku nie należał w analizowanym apokryfie do elementów konstytutywnych i że ważniejsze było to, co Jezus czynił, od tego, w jakim był wieku, gdy to robił.

Kryterium 3. Czas i miejsce zdarzenia

Na 34 epizody utrwalone w analizowanym apokryfie czas zdarzeń został sprecyzowany tylko dwukrotnie i był to okres świąteczny lub żydowskiej „bezczynności”: Pascha (14) oraz szabat (1). Jedna scena rozegrała się w czasie zasiewów, a więc domyślnie – wiosną (24), jedna o poranku (25), jedna po deszczu (26). Co charakterystyczne, ani jedno zdarzenie nie nastąpiło nocą. Można zatem przyjąć, że Jezus działał za dnia i nie jesienią lub zimą, gdyż o tych porach roku nie wspomina Tomasz.

Miejsca zdarzeń ukazane w *Dzieciństwie Pana* dadzą się ująć na dwa sposoby: jako otoczenie naturalne oraz zabudowa miejska. W środowisku przyrodniczym dominują okolice wodne (bród, strumyk) – 1, 2, 26, 27, 33, po nich najbardziej aktywne są pola, te zasiane zbożem (19), obok grobowca Rachel (24) czy w pobliżu strumienia (26, 27). Jest też przestrzeń wolna, górzysta, zwana Skokiem Pana (23) i pozbawiona zadrzewienia (25). W epizodzie 13. Tomasz nie nazywa wprawdzie miejsca akcji, ale można się domyślić, że zbieranie drewna (chrustu) odbywało się w okolicach lasu; tam też żyły węże.

O zabudowie Nazaretu dowiadujemy się ze skromnych lokalizacji i informacji o rodzaju budowli. Jeśli jest to jednak obszar miejski bliżej nieokreślony, nazywam go przestrzenią publiczną (3, 4, 18, 20, 22, 28) i w niej właśnie najczęściej dochodziło do scen utrwalonych w apokryfie.

W zabudowie Nazaretu pojawiają się w narracji Tomasza konkretne domy: świątynia (14), mieszkalne (8, 29, 31), edukacyjne (szkoła – 5, 6, 7, 11, 12, 30), miejsca pracy (dom lekarza – 17, stolarnia Józefa 10, 34). Są też elementy domów – dachy, na których bawią się chłopcy (8), a na jednym z nich, dwupiętrowym, dochodzi nawet do nieszczęścia (31), lub wskazania na ich pobliże, w którym rąbie się drewno (32). Dwu-

krotnie autor wspomina o pomieszczeniach w wieży (15, 22), jednokrotnie o ceglany budynku pogańskim (16) i również jeden raz o jakimś nieokreślonym budynku (15). Scena na środku rynku rozegrała się tylko w epizodzie 21. Niekiedy Tomasz nie wskazuje ani na środowisko naturalne, ani na otoczenie miejskie, mówiąc, że do zdarzenia doszło w tłumie (9).

Kryterium 4. Uczestnicy zdarzenia

Tylko Jezus, co zrozumiałe, występuje we wszystkich 34 zdarzeniach. W jego otoczeniu pojawiają się dorośli i dzieci. Są wśród dorosłych zarówno krewni, jak i osoby z Synem Maryi niespokrewnieni. Są mężczyźni i kobiety. Przewaga przedstawicieli płci męskiej we wszystkich epizodach może nosić znak kulturowy Wschodu, gdzie pozycja kobiety jest drugoplanowa. Wyjątek uczynił Tomasz dla Maryi (9, 14, 20, 21, 23, 24, 33, 34) i matki martwego Zenona (8, 31) oraz innego jeszcze chłopca (3), bo napisał przecież, że do nieżywych synów przybiegli rodzice. W relacjach pokrewieństwa pozostawali z Jezusem jego matka Maryja, Józef (1–5, 10–14, 23, 24, 26–30, 34), nazywany tutaj konsekwentnie ojcem dziecka w sensie biologicznym, co idealnie odpowiada koncepcji Ernsta Renana (o czym nieco później) i brat Jakub (13), o którym nie wiemy, z którego małżeństwa Józefa pochodził. Dorośli wymienieni z imienia i/lub funkcji to przede wszystkim nauczyciele: Zacheusz (5, 6, 7, 23) i nienazwany z imienia mistrz (11, 12, 21). Raz pojawia się Józef piastujący najwyższy urząd w lokalnej synagodze (23) obok swego syna, którego imienia Tomasz nie podał (23). Podobnie w odniesieniu do innego rówieśnika Jezusa: znamy imię jego ojca, ale imienia samego chłopca nie podano (2, 26). Osobowa anonimowość jest więc typowa dla *Dzieciństwa Pana*: ważniejsze są postacie jako takie od ich konkretyzacji, więc nie pewien, lecz jakiś pacjent (17), lekarz (17), faryzeusz (1), uczniowie (21), dzieci jako takie (1, 8, 15, 20, 22, 23, 26, 27, 28, 31), pielgrzymi (14), uczeni ze świątyni jerozolimskiej (14), sąsiedzi Maryi i Józefa (20, 32). Istotną rolę w działaniach małego Jezusa odgrywa ludzkie otoczenie, które jest żywym świadkiem dokonywanych cudów. Mówi o nich Tomasz, że to byli świadkowie, inni Żydzi, tłum (3, 4, 5, 9, 12, 15, 18, 19, 28, 30). Z przeanalizowanych epizodów płynie i ten wniosek, że żadne z cudownych zdarzeń nie odbyło się bez chociażby jednego żywego świadka. Józef pojawia się najczęściej, jest statystycznie zaraz po Jezusie. Jest to ojciec natychmiast wymierzający karę, a więc zachowujący się zgodnie z ówczesnym żydowskim modelem wychowania potomstwa.

Kryterium 5. Emocje

Wszystkie zdarzenia zawarte w *Dzieciństwie Pana* wywołują określone emocje zarówno w bohaterach, jak i czytelniku. Interesują mnie szczególnie reakcje małego Jezusa na to, co Go spotyka. Gdy czyni on dobrze, towarzyszą mu emocje pozytywne, gdy czyni źle, doprowadzając nawet do śmierci osób, biorą w nim górę uczucia negatywne. Wydawać by się mogło, że Jezus jako Syn Boży powinien postępować wyłącznie godnie, sprawiedliwie, miłosiernie, że chęć zemsty miałaby być Mu zdecydowanie obca. Tymczasem nie do rzadkości należą sceny, w których Jezus ujawnia nie tylko zalety charakteru, lecz także wady. Do głównych należy popędliwość, czynienie ze swych nadprzyrodzonych mocy narzędzia do karania osób, które w ocenie Syna Maryi naruszyły jego prywatność lub Mu dokuczyły, niszcząc na przykład przedmiot zabawy.

Najwyższą szlachetność połączoną z ujawnianiem i stosowaniem niezemijskich mocy okazał Pan, gdy już jako dziecko kilkakrotnie wskrzesił umarłych (8, 31).

Emocje pozytywne oznaczyłem w aneksie (+), a negatywne (-). Niekiedy w jednym epizodzie pojawiają się na przemian dobre i złe uczucia, stąd obecność plusa obok minusa. Emocje pozytywne wystąpiły w następujących epizodach: 1, 6, 7, 9, 10, 12–17, 22, 23, 25, 27, 29, 31–34. Jak widać, zdarzeń, którym towarzyszą emocje pozytywne, jest znacznie więcej od innych, bo aż 20 (59%). Uczucia negatywne wystąpiły w poniższych scenach: 2, 3, 4, 11, 18, 19, 20, 28, a mieszane w trzech: 5, 26, 30. Trzeba zaznaczyć, że gwałtowne reakcje Jezusa na bodziec „akty zemsty”, były zawsze prowokowane przez czynnik zewnętrzny: chłopca, który niweczył zabawę lub zachowywał się niewłaściwie wobec Pana (rzut kamieniem, potrącenie). Był też mały Jezus przewrażliwiony, gdy ktoś z Niego drwił (rolnik) lub celowo unikał kontaktu (zamiana dzieci w świnie). Tylko sporadycznie emocje Jezusa znalazły wyraz formalny w postaci formy czasownikowej, jak na przykład w epizodzie 7 i 30, gdy Tomasz napisał „Jezus roześmiał się” lub 21 („on [Jezus – G.O.] się śmieje”). O innych reakcjach zewnętrznych Syna Maryi możemy się tylko domyślać.

Na marginesie epizodu 31. Warto zwrócić uwagę na zapis Tomasza, odzwierciedlający reakcję rodziców na wiadomość, że ich syn Zenon spadł z dachu i się zabił: „2. Gdy o tym dowiedzieli się rodzice zmarłego dziecka, przybiegli z płaczem i zobaczywszy dziecko bez życia leżące na ziemi, a Jezusa stojącego na górze [tj. na dachu – G.O.], przypuszczali, że zostało ono przez niego zrzucone, i patrząc nań **lżyli go**”. Tomasz nie podaje, w jaki sposób lżono Pana, co zachęciło mnie do poszukania odpowiedzi na to pytanie. Znalazłem ją w artykule Anny Wierzbickiej (Wierzbicka 1992)¹⁶. Badaczka powołała się na obserwacje Frances Butwin, która uważa, że „**Jest tyle typów złorzeczeń, ilu jest złorzeczających ludzi, ale najtrudniej jest wytłumaczyć zachowanie matki złorzeczającej własnemu dziecku**” (za: Wierzbicka 1992: 13)¹⁷. Wierzbicka uzupełnia: „W innych tradycjach kulturalnych negatywne uczucia wylewały się zwykle inaczej – np. w postaci przekleństw łamiących celowo rozmaite tabu językowe (cholera, do cholery itp.) albo w postaci epitetów takich jak „ty łajdaku!”. W kulturze żydowskiej jednakże akty słowne tego rodzaju są rzadkie, a ich miejsce zajmuje wszechobecna forma życzeniowa. Słabo rozwinięty był też w jidysz element obsceniczny” (Wierzbicka 1992: 14) i konkluduje: „Fakt, że złorzeczenia charakterystyczne dla jidysz mają funkcję ekspresywną (jak sugeruje Matisoff, autopsychoterapeutyczną) i że wyraża się w nich nie zła wola, ale chwilowy impuls uczuciowy, tłumaczy ważną rolę, jaką w aktach tego typu odgrywa humor” (Wierzbicka 1992: 14–15).

¹⁶ Dziękuję Panu profesorowi Markowi Pieli z Katedry Arabistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego za tę cenną podpowiedź źródła.

¹⁷ W cytacie jest mowa o złorzeczeniu, ponieważ traktuję bezokolicznik *lżyć* jako synonim słów *złorzeczyć*, *pomstować*, *ubliżać*. Tłumacz podaje polski ekwiwalent w postaci „lżyli go”, więc bez wglądu do greckiego oryginału do końca nie będzie wiadomo, czy rodzice Zenona z Niego drwili, czy też przeklinali Jezusa. Wydaje mi się, że z powodu tragicznej sytuacji Syn Maryi mógł być przeklinany.

Kryterium 6. Rodzaj cudu (działania nadprzyrodzonego)

Szczegółowe narracje dotyczące rodzaju cudu, czyli działania nadprzyrodzonego, są obecne w aneksie 1, a to, na co chcę zwrócić szczególną uwagę – w aneksie 2. Interesują mnie przy tym słowne i/lub niesłowne zachowania małego Jezusa, który dokonuje niezwykłych czynów. Potrafi on kłaśnięciem w dłonie ożywić glinę i sprawić, że ulepione z tego materiału figurki wróbelków unoszą się w powietrze, ćwierkając. Wróbli było za każdym razem (1, 27) 12 sztuk, co mogło dawać egzegetom powód do snucia analogii z tą liczbą występującą w Starym i Nowym Testamencie.

Rzucanie klątwy, przeklinanie osób, zarówno dorosłych, jak i dzieci, wiąże się z magicznymi mocami Jezusa. Są to klątwy śmiertelne i ze skutkiem natychmiastowym. Zginął od nich syn Annasza (2, 26), ponadto rówieśnik, który rzucił w Pana kamieniem (28), a także chłopiec, który niechcący potrafił Jezusa (3), a fakt nieumyślności został przez Syna Maryi zignorowany, co niestety formuje negatywną ocenę o zachowaniu Pana. W zdarzeniu 4. świadkowie oburzeni zachowaniem Jezusa (3) tracą wzrok, co każe nam przyjąć, że Dziecię Boże traktowało nadzwyczaj surowo każdego, kto próbował sprzeciwić się Jego woli, źle oceniał jego postępowanie lub niesłusznie fizycznie karał, jak nauczyciel w epizodzie 11. Ale w scenie 7. znajduję przeciwwagę dla złego zachowania małego Jezusa: w szkole przekłęci i pozbawieni wzroku obserwatorzy powracają do stanu pierwotnego dzięki woli Pana. Prowadzi to do wniosku, że za każdym razem, gdyby tylko Syn Maryi chciał, mógłby przekłęte i uśmiercone lub okaleczone (utrata wzroku) przez Niego postacie wskrzesić lub uleczyć; nie zawsze jednak tak czynił. Tomasz nigdy, nawet aluzyjnie, nie potępia Jezusa (i bardzo wątpliwe, czy by mu na to pozwolono), nie wyjaśnia także motywów niepodejmowania przez Chrystusa działań naprawczych.

Wskrzeszanie z martwych wypada zaliczyć do najbardziej cudownych działań Jezusa-Dziecka. Bohaterem niezwykłego powrotu do życia stał się Jego rówieśnik o imieniu Zenon (8, 31). Nie jest moim celem dowodzenie, że nie musiało wtedy dojść do żadnego zmartwychwstania, lecz do zbiegu okoliczności. Zenon mógł przecież tak naprawdę wcale nie umrzeć, lecz być nieprzytomny, doznawszy urazu po upadku z dachu dwupiętrowego domu. Skierowane do chłopca słowa „Zenonie [...] czy to ja cię zepchnąłem? Wstań i powiedz!” zbiegają się w czasie, gdy Zenon odzyskuje przytomność i odpowiada na pytanie Rówieśnika: „Panie, ty mnie nie zepchnąłeś, ale ty mnie umarłego przywróciłeś do życia”. A zatem „zmarły” Zenon musiał usłyszeć pytanie Syna Maryi, by ożywszy, na nie logicznie odpowiedzieć.

Po wskrzeszeniach wskazałbym na cudowne uzdrowienia/uleczenia, jakich dokonywało Dziecię Jezus. Mam na myśli Jego interwencję, gdy (rodzonego?, przyrodniego?) brata Jakuba ukąsił wąż (13), przywrócenie wzroku ukaranym wcześniej świadkom określonych zdarzeń (7), miłosierne potraktowanie ślepego na jedno oko pacjenta zawistnego lekarza i umożliwienie ślepcowi pełnego widzenia przez dotknięcie jego oczu ręką (17) czy uzdrowienie chłopców, którzy chcieli powtórzyć wyczyn Jezusa ze skokiem z góry (23).

Nie mniej imponujące wrażenie na wczesnochrześcijańskich odbiorcach musiały zapewne wywierać te niezwykle apokryficzne narracje, w których mały Jezus rozkazuje zasolonej rybce najpierw pozbyć się soli, następnie pływać w wodzie. A skoro tak,

nowotestamentowy cud związany z dwukrotnym rozmnożeniem chleba¹⁸ nie wydaje się czymś zaskakująco nowym, gdy uwzględni się dokonania Pana z okresu Jego dzieciństwa.

Zakładam, że zwłaszcza do wyobraźni dziecięcej (a dzieci to przecież potencjalni wyznawcy religii chrześcijańskiej) musiały trafiać minipowiadania o zdolnościach Jezusa do siadania na promieniu słonecznym i chodzeniu po nim (15), co przypomina mi od razu nowotestamentową narrację o kroczeniu Chrystusa po jeziorze, jednym z 37¹⁹ Jego cudów utrwalonych w trzech Ewangeliach kanonicznych: przez Mateusza (Mt 14:22–33), Marka (Mk 6:45–52) i Jana (J 6:15–21). A jeśli tak, incydent z promieniem słonecznym nie musi mieć mniejszej wartości od zdarzenia na wodzie. Innymi słowy, mógłby on stanowić fragment przekazów kanonicznych. Podobnie można byłoby potraktować epizod związany ze skokiem Pana, gdy Ten zeskoczył „ze szczytu góry na miejsce oddalone od góry na strzał z łuku” (23). I jeszcze: skoro spośród dwunastu (!) położonych lasek potrafiła zakwitnąć tylko laska Aarona, brata Mojżesza, i zdarzenie to zostało utrwalone w Starym Testamencie (Lb 17:23)²⁰, można zapytać, dlaczego scena z drzewem Jezusa (25) nie trafiła do tekstów kanonicznych: rodzaj cudu jest przecież identyczny: na skutek działania Boga z martwego kawałka drewna natychmiast wyrasta potężna roślina zapewniająca cień wędrowcom.

Być może mniejsze wrażenie na wczesnośredniowiecznych odbiorcach wywoływały inne nadnaturalne działania Jezusa, jak chociażby przyniesienie przez Niego wody w płaszczu zamiast w hydrii (9, 33) czy wydłużenie kawałka krótszej belki (34) w trakcie pomocy cieśli Józefowi.

Nie można także przemilczeć przykładów dewastacyjnego, ale w szczytnym, bo chrześcijańskim celu, działania małego Jezusa, które polegało na zburzeniu ceglanej świątyni pogańskiej (16) i natychmiastowym jej odbudowaniu, co wydaje się bezpośrednim nawiązaniem do nowotestamentowej zapowiedzi Chrystusa o Jego zdolności do zniszczenia świątyni jerozolimskiej i jej postawienia w ciągu trzech dni²¹. Negatywnie wypada jednak ocenić metamorfozę, jaka stała się dziełem małego Jezusa, gdy Ten przemienił za karę dzieci unikające z nim zabawy w świnie (18) lub uniemożliwił zebranie rolnikowi płonów na skutek zamiany nasion grochu w kamienie (24).

To raczej oczywiste, że Tomaszowi nie zależało na logicznej pielęgnacji przedstawianych zdarzeń. Gest i słowo miały odgrywać w nich główną rolę sprawczą: kłaśnięcie (1), dotyk ręką (17, 32), słowne polecenia (18, 26, 27, 31) – wszystko to sprawiało,

¹⁸ Pierwsze rozmnożenie chleba z udziałem ponad 5000 osób zob. Mt 14:13–21, Mk 6:32–44, Łk 9:12–16, J 6:1–15. Drugie rozmnożenie chleba, którym nakarmiono ponad 4000 Izraelitów, zob. Mt 15:32–38, Mk 8:1–9.

¹⁹ W *Dzieciństwie Pana* cudów jest tylko nieznacznie mniej, bo 34.

²⁰ W *Księdze Liczb* czytamy odpowiednio: „23 Nazajutrz, gdy Mojżesz wszedł do namiotu Świadcetwa, oto laska Aarona z domu Lewiego kwitła, wypuściła pączki, wydała kwiat i dojrzałe migdały” (*Biblia* 2020: 217).

²¹ Żydzi oskarżali przecież Jezusa, że potrafi zburzyć świątynię jerozolimską i odbudować ją w ciągu trzech dni. Zob. np. „Mówił też wtedy [Jezus – G.O.] o zburzeniu Jerozolimy i sanktuarium (Mt 24,1–1). Podczas procesu będą Mu zarzucać, że oświadczył, iż zburzy świątynię uczynioną ręką ludzką i w ciągu trzech dni zbuduje inną, nie uczynioną przez człowieka (Mk 14,58)” (Poniżej 2000: 27). Zob. jeszcze Mt 26: 61 i Mk 14: 58–59.

że nieskomplikowany przekaz natychmiast trafiał do wyobraźni odbiorcy i zachwycał go lub przestraszał. Apokryf był częścią ówczesnej kościelnej dydaktyki. Dziś ta jego pierwotna funkcja odczuwalnie spadła i jest chyba tak samo słaba, jak powszechna znajomość tekstów niekanonicznych w środowisku chrześcijańskim.

Kryterium 7. Ujawnienie wiedzy Jezusa

Epizody, w których dochodzi do prezentacji wiedzy Jezusa, miały zapewne na celu podkreślenie przede wszystkim Jego boskiego pochodzenia. To On przecież jako Logos od dawna znał wszystko, czego żądali od Ucznia-Pana kolejni, najczęściej nieudolni, nauczyciele. Najdobitniej postawa Syna Maryi wybrzmiała w scenach z Zacheuszem (5, 11), gdy mały Jezus oświadczył na przykład: „[...] nim ty urodziłeś się, ja już istniałem”; „Ja jednak wiem i inne rzeczy”; „Igrałem z wami, bo wy dziwicie się z małych rzeczy i macie mało wiedzy i mało inteligencji”; „O obłudnicy, zacznijcie sami nauczać, co znaczy *alfa*, a potem my wam uwierzymy w tym, co należy do *beta*”. W moim odczuciu spośród istot ziemskich nikt tak nie może mówić, nawet, uwzględniając otoczenie Jezusa, najbieglejsi uczeni w Piśmie i Prawie. Trzeba zatem przyjąć za Tomaszem, że słowa te wypowiada Syn Boży, o czym wiedzą tylko wtajemniczeni: Maryja i Józef. Jezus poucza nawet swego opiekuna (3), gdy ten udziela nagany Dziecku, ale w przeciwieństwie do osób obcych nie zachowuje się wobec Józefa agresywnie, nie używa boskiej mocy, by go ukarać. Dla nauczyciela Zacheusza Syn Maryi stanowi zagadkę. Mówi przecież, uznając swą niższość, w epizodzie 6: „Ja nieszczęsny, ja, który myślałem, że znalazłem ucznia, podczas gdy znalazłem nauczyciela”; „Ja, starzec, zostałem zwyciężony przez dziecko”; „Ale nie wiem, czy jest to Pan czy anioł”. I jeszcze w scenie 30. Jezus z przewagą w głosie zwraca się do Zacheusza: „Wy mówicie to, co wiecie, ale ja wiem więcej niż wy. Istniałem bowiem przed wiekami. I wiem, kiedy zostali zrodzeni ojcowie waszych ojców, i wiem, ile życia jest wam dane”; „Zaprawdę, ja wiem, kiedy został stworzony świat”. A wtedy Zacheusz wypowiada te słowa do Józefa: „Bracie, to dziecko prawdziwie nie jest zrodzone [na ziemi]. Weź je więc ode mnie”. Albo inny nauczyciel ze sceny 12.: „Ten, którego mi dałeś, nie jest uczniem, ale mistrzem”.

Pokaz wielkiej mądrości 12-letniego Jezusa urzeczywistnił się podczas Paschy w świątyni Jerozolimskiej (14). Jak podaje Tomasz, tam Syn Boży „wyjaśniał kapłanom przypowieści proroków i znaki ukryte, a także trudności Prawa”. Zrobił także wyrzut swojej matce i opiekunowi, mówiąc do nich: „Nie wiecie, że powinienem zajmować się sprawami Ojca?”. Niestety, nawet ewangelista Łukasz nie ujawnia, jakich odpowiedzi udzielał Jezus na pytania stawiane przez jerozolimskich nauczycieli (Łk 2: 47). W Nowym Testamencie poświęcono temu wyjątkowemu wydarzeniu tylko jeden wers: „47 Wszyscy zaś, którzy Go słuchali, byli zdumieni Jego rozumem i Jego odpowiedziami” (*Biblia* 2020: 1493). Rzecz zrozumiała, że wobec lapidarności kanonicznej autor apokryfu nie pokusił się o jakąkolwiek narrację, w której pojawiłyby się pytania stawiane Jezusowi i moglibyśmy poznać Jego odpowiedzi. Podwójna szkoda, bo dzięki wersji niekanonicznej dane by nam było chociaż przybliżone poznanie kwestii, które wtedy najbardziej nurtowały samych uczonych w Piśmie i Prawie oraz Syna Maryi.

W epizodzie 34. Jezus mówi do Józefa: „Nigdy nie żałuj, ale wykonuj bez przeszkody swoją pracę”, co brzmi niczym prosta sentencja. Jest to jednak zdarzenie jednostkowe i nie pozwala ono na ocenę aforystycznych talentów Chrystusa.

Trzeba jeszcze dodać, że z powodu nadprzyrodzonych zdolności Jezusa Jego rodzina spotykała się z wrogością mieszkańców Nazaretu i była zmuszana do opuszczenia miejsca zamieszkania. Z kolei nieziemska inteligencja Pana sprawiała, że ignorowali Go nauczyciele oraz koledzy ze szkoły. Z jakim wielkim wyrzutem wobec Żydów zabrzmia później słowa Jezusa wypowiedziane do jednego z uczniów (Łk 9:58): „[...] Lisy mają nory, a ptaki niebieskie gniazda, lecz Syn Człowieczy nie ma, gdzie by skłonił głowę” (*Biblia* 2020: 1510).

Kryterium 8. Pokaz boskiej siły

Kryterium 8. zajął się z 7., podobnie zresztą, jak z pozostałymi. Przez wskazanie na nie chcę przede wszystkim zaakcentować, że mały Jezus miał pełną świadomość swojej odmienności, że jest na ziemi Gościem danym Żydom przez Jahwe, że wiedział, jaką posiada moc do działań nadprzyrodzonych i korzystał zarówno z odwiecznej gnozy, jak i możliwości czynienia cudów. We fragmencie 22. Syn Maryi wprost powiedział do uwolnionego z celi rówieśnika: „Poznaj **moc Bożą** i opowiadaj w swej starości, co uczynił ci Jezus w dzieciństwie”. Chcę też zaznaczyć, że w większości przeanalizowanych kryteriów da się odnaleźć czytelne nawiązania w epizodach apokryficznych do miejsc obecnych w Starym i Nowym Testamencie. A to prowadzi do wniosku, że w sensie fabularnym *Dzieciństwo Pana* przynajmniej częściowo jest tekstem wtórnym wobec ujęć kanonicznych. Nie zawsze jednak można zauważyć tak bezpośrednie nawiązanie do którejś z oficjalnych Ewangelii, jak w przypadku epizodu 14. o wystąpieniu Jezusa w świątyni jerozolimskiej.

Na przykład w scenach 1. i 27., w których Syn Maryi lepi z gliny wróbelki, a następnie je ożywia, wyczuwam proste nawiązanie do starotestamentowego przekazu o stworzeniu człowieka, do *Księgi Rodzaju* (Rdz 2:7). Energia, którą posługuje się Dziecię Jezus, ma postać energii mentalnej lub wyrażonej słownie: natychmiast dzieje się to, co pomyśli lub wypowie. W sensie kompozycyjnym taka niezwłoczność jest jak najbardziej naturalna: wczesnośredniowieczny prosty odbiorca nie oczekiwał raczej rozbudowanych uzasadnień akcji ani motywacji działań Protagonisty. Szybka zmienność wydarzeń, ich kalejdoskopowość dawała jednocześnie szansę na efekt zaskoczenia, a w konsekwencji powodowała zniwelowanie refleksyjności.

W epizodzie uzdrowienia swego brata Jakuba (13) Jezus zachowuje się niczym dyplomowany bioenergoterapeuta: „wyciągnął rękę i dmuchnął tam, gdzie go wąż ukąsił, i uzdrowił go; wąż natomiast zdechł”. Maksymalną moc mentalną przejawiał Syn Maryi, jak pisałem, w chwili wskrzeszania umarłych, ale też i wtedy, gdy był destruktozem, gdy słowem zburzył świątynię pogańską i postawił dom, lecz tym razem już NIE-szatański, oraz wtedy, gdy nasiona grochu zamienił w kamienie (24).

W scenie 17., w której mały Jezus leczy ze ślepoty starego pacjenta zawistnego doktora, słycać i widać cud nowotestamentowy. Ewangelista Marek odnotował (Mk 8:22–26): „**22** Tak przybyli do Betsaidy. Wtedy przyprowadzili Mu niewidomego i prosili Go, aby go dotknął. **23** A On wziął niewidomego za rękę, wyprowadził go poza wieś, plunął mu w oczy śliną, położył na niego ręce i zapytał go: Czy widzisz coś?

24 Ten zaś, gdy odzyskał wzrok, powiedział: Dostrzegam ludzi i widzę, że chodzą jak drzewa. 25 Wtedy znów położył ręce na jego oczy, a on przejrzał i powrócił do zdrowia; i zaczął widzieć wszystko bardzo wyraźnie. 26 I odesłał go do jego domu, mówiąc: Tylko nie wchodź do wsi” (*Biblia* 2020: 1470).

We fragmencie 25., w którym Jezus rozkazuje martwej lasce wsadzonej do gleby, by stała się drzewem i dała cień Jego Matce, kiełkuje podobieństwo do zachowania Pana na wzburzonym jeziorze. Tam Chrystus rozkazał wiatrowi i falom, aby się uspokoiły. Ewangelista Łukasz (Łk 8:24) zapisał, wskazując na moc boskiego słowa: „24 Podeszli więc i obudzili Go, mówiąc: Mistrzu, Mistrzu, giniemy! A On, zbudzony, **skarcił** wiatr oraz fale wody i uspokoiły się – i nastąpiła cisza” (*Biblia* 2020: 1506).

Heretycki portret Jezusa

Opcję heretycką reprezentuje w mojej pracy książka Ernesta Renana (1823–1892) *Żywot Jezusa* (*Vie de Jésus*). Ten bardzo odważny, nonkonformistyczny francuski pisarz, historyk, filolog i filozof, orientalista, a także szeroko znany w drugiej połowie XIX wieku semitolog i badacz historii religii, należy do wąskiego grona uczonych, którzy włączyli metodologię historyczną do chrystologii. Swoimi przemyśleniami na temat źródeł religii, zwłaszcza chrześcijaństwa, dokonał swoistego przewrotu mentalnego w dobie myślenia pozytywistycznego, podobnego w wydźwięku do rewelacji Karola Darwina (1809–1892) na temat ewolucji. I chociaż od jednego i drugiego wydarzenia upłynęło wystarczająco dużo czasu, a skrajne emocje związane z obydwiema koncepcjami dawno wygasły, wydaje się, że mimo wszystko sposób patrzenia na losy świata przez pryzmat chrystologii historycznej nie do końca się przeżył.

Bł. papież Pius IX (1792–1878) nazwał Renana „europejskim bluźniercą”, gdy w 1863 roku ten opublikował *Żywot Jezusa*. W opiniach publicznych, wzmocnionych słowami głowy Kościoła katolickiego, wojowniczo domagano się spalenia zarówno samego autora, jak i jego heretyckiej książki. I niewykluczone, że gdyby to były czasy aktywnej inkwizycji, niechybnie tak właśnie by się stało. Renan wyraził bowiem i udokumentował krytykę oraz sceptycyzm w odniesieniu do postaci Mesjasza-Boga. Zanegował przede wszystkim Jego boskość, ale wyeksponował znaczenie Syna Maryi, twierdząc, że „cokolwiek kryje w swym łonie tajemnicza przyszłość, nic nie przewyższy Jezusa. Kult jego będzie się wciąż odradzał; legenda jego będzie zawsze budzić lzy w oczach, cierpienia jego poruszą najszlachetniejsze serca; wszystkie wieki będą świadczyły, że w całym plemienu ludzkim człowiekiem największym był Jezus”²² (Renan 1991: 219). Jak dodaje Dorota Błaszczak,

autor starał się pogodzić mit i historię, stworzyć takie wizerunki Jezusa i jego przyjaciół, które mogłyby być historycznie i psychologicznie prawdopodobne w kontekście kultury i dziejów Wschodu. Renan negował boskość Chrystusa, **przedstawiając go jako najdoskonalszego z ludzi, wielkiego idealistę, twórcę „czystej” religii** – bez praktyk, świątyń i kapłanów – głoszącej wspólnotę sprawiedliwych wszystkich ras i narodów, opartej na wolności i umiłowaniu Boga.

²² Zachowuję pisownię oryginalną, zgodnie z którą zaimek „jego” jest pisany małą literą, inaczej niż w ogólnie przyjętej tradycji polskiej, gdy mowa o Jezusie.

Należy przy tym dodać, że **Renan nieustannie podkreślał doniosłą rolę nauki Jezusa dla całej europejskiej kultury** (Renan 1991: 5).

Renan przedstawił również naukowo w demistyfikacyjnym *Żywocie Jezusa* rozwój chrześcijańskiej dogmatyki, odsłonił okoliczności kulturowe i historyczne, które decydowały o ich ostatecznym kształcie. Obnażył też zgubne skutki dla prawdziwej wiary i spontanicznych uczuć religijnych procesu pogłębiającej się ze stuleciami instytucjonalizacji chrześcijaństwa. Pisarz wszedł w konflikt z ówczesnym episkopatem, utracił też na jakiś czas profesurę. Z perspektywy XXI wieku można powiedzieć, że Renan miał rację: mocno zinstytucjonalizowany obecnie Kościół katolicki przeżywa niemoc na wielu płaszczyznach: od braku powołań do święcących pustkami świątyń. Autor przekonywał, że Jezus nie był Bogiem i za Boga się nie uważał, a funkcjonujące w wyobrażeniach chrześcijan wyobrażenie o nadprzyrodzoności Syna Bożego jest dziełem jego uczniów: to oni mieli dokonać deifikacji swojego Mistrza. Wydaje się, że poważny dylemat katolika okresu pozytywizmu wyrażony pisemnie przez Renana, gdzie z jednej strony widać nieskrywany podziw dla wyjątkowej osobowości Jezusa, z drugiej zaś sceptycyzm co do faktu Jego boskości, żyje także współcześnie, wzmacniając opcję heretycką. W oparach kulturowego skandalu i wielkiego zainteresowania dokonaniem „błuzniercy” przetłumaczono *Żywot Jezusa* prawie na wszystkie języki europejskie. Najwcześniejszy przekład polski wyszedł spod pióra Andrzeja Niemojewskiego w 1904 roku (Renan 1904).

Skupię się teraz na dwóch rozdziałach książki Renana dotyczących dzieciństwa. Mam na myśli rozdziały drugi *Dzieciństwo i młodość Jezusa. Jego pierwsze wrażenia* oraz rozdział trzeci – *Wychowanie Jezusa* zawarte w *Żywocie Jezusa*. Zreferuję pokrótce stanowisko jego autora. Renan uważa, że Jezus urodził się nie w Betlejem, lecz w Nazarecie, a utworzenie legendy o narodzinach Syna Bożego w Betlejem „kosztowało dużo zachodu”. Syn Maryi i Józefa (!) przyszedł na świat za panowania Oktawiana Augusta „prawdopodobnie na kilka lat przed pierwszym rokiem n.e., tj. przed domniemaną datą jego urodzenia, przyjętą przez wszystkie narody cywilizowane” (Renan 1991: 42). Imię, które Mu nadano, było w tamtym czasie bardzo powszechne i nie miało żadnego mistycznego przesłania, jakie pojawiło się później, by wyeksponować rolę Jezusa jako Zbawiciela. Rodzice (!) Jezusa, Józef i Maria, pochodzili z gminu, należeli do stanu średniego, rzemieślniczego. Ówczesny Nazaret, z czasów Pana, nie bardzo się różnił od dzisiejszego, uliczki miały ten sam grunt kamienisty, a domy oddziały od siebie identyczne przejścia. „Domek Józefa był niezawodnie całkiem podobny do owych dzisiejszych nędznych sklepików, otrzymujących jedyne oświetlenie przez otwarte drzwi, a będących zarazem warsztatem, kuchnią, sypialnią; na ziemi rogoża, na niej kilka poduszek, dalej kilka naczyń glinianych, skrzynia malowana — oto cały dobytek” (Renan 1991: 43). Renan uważa, że Jezus miał biologiczne rodzeństwo: siostry i braci, którzy pochodzili z jednego lub kilku małżeństw, domyślne – Józefa. Autor zakłada, że Zbawiciel był w rodzeństwie najstarszy. Jego bracia cioteczni w przeciwieństwie do braci rodzonych, okazywali wielkie przywiązanie do młodocianego mistrza i nazwali siebie „Braćmi Pana”. Renan twierdzi, że siostry Jezusa powychodziły za mąż w Nazarecie.

Wyraźnie wskazując na Nazaret, a nie Betlejem jako miejsce narodzin Jezusa, autor akcentuje:

Jeżeli kiedyś ludzkość, nie utraciwszy wątku chrześcijańskiego, **zapragnie przez rozdroża apokryficznych świętości** dotrzeć do prawdziwej kolebki chrześcijaństwa i uczcić ją, to na wyzynie okalającej Nazaret zbuduje jej przybytek. Tu właściwie powinni się modlić wszyscy chrześcijanie, tu należało dźwignąć mury największego kościoła, bo tu narodziło się chrześcijaństwo, tu przyszedł na świat jego założyciel, tu żył i działał²³ (Renan 1991: 45).

W rozdziale trzecim Renan zauważa:

Właściwie Jezusa wychowała jego własna natura, promienna, potężna. Nauczył się czytać i pisać prawdopodobnie według metody, rozpowszechnionej na całym Wschodzie, która polega na tym, że się chłopcom daje książkę do ręki, a oni powtarzają tekst rytmicznie, chóralnie, dopóki go nie zapamiętają. Natomiast jest wątpliwe, czy czytał teksty w oryginale hebrajskim. Według wszystkich biografów Jezus przytaczał miejsca z Pisma zawsze w przekładzie aramejskim; egzegeza jego, tak przynajmniej wnosimy z egzegezy jego uczniów, tchnęła duchem *Targumu* i *Midraszim* (Renan 1991: 46).

W opinii Renana Jezus nie znał greki, a do szkoły wyższej, szkoły pisarzy (*soferim*), nie chodził długo. Nie posiadał ponadto żadnego tytułu, który poświadczalby Jego oficjalne wykształcenie. Charakteryzując język Pana, autor wskazuje na dialekt syryjski, w którym były domieszki hebrajskie; takim językiem – twierdzi Renan – miała mówić w tamtych czasach cała Palestyna. Jezus miał nie znać nie tylko języka greckiego, ale także prawdopodobnie kultury greckiej, co wiązało się przede wszystkim z faktem, że uczeni palestyńscy rzucili na tę kulturę anatęmę. W ich rozumieniu przeklętym stawał się ten, „który jadł wieprzowinę, jak i ten, który uczył syna umiejętności greckich” (Renan 1991: 47). Tak więc, skoro kultura grecka nie mogła dotrzeć do Nazaretu, żaden promień hellenizmu nie był również w stanie dobiec do Jezusa. Innymi słowy znał On tylko judaizm, a „umysł jego zachował tę pierwotność, którą zazwyczaj różnorodne wpływy cywilizacyjne osłabiają. Nawet pokrewne dążenia judaistyczne były mu obce” (Renan 1991: 47). Za to księgi Starego Zakonu wywarły na Jezusie ogromne wrażenie. Miał się zachwycić Zakonem, ale jednocześnie wierzył, że potrafiłby stworzyć lepszy. Jego lirycznej duszy odpowiadały przede wszystkim Psalmy, księgi proroków (zwłaszcza Izajasza i Henocha) i pisma apokryficzne, „tj. pisma nowszych autorów, którzy dla nadania sobie powagi podszywali się pod nazwiska proroków i patriarchów, gdyż znaczenie i wpływ posiadały tylko pisma bardzo stare” (Renan 1991: 48). Autor *Żywota Jezusa* uważa, że o tym, iż Chrystus „nie miał najmniejszego pojęcia o sprawach tego świata, dowodzą wszystkie znamienne ustępy jego najbardziej autentycznych przemówień. Wyobraża sobie, że ziemia rozpadła się na królestwa, toczące ze sobą ustawiczne wojny; zdaje się, że nic nie słyszał o «rzymskim pokoju» i o nowszym ukształtowaniu się społecznych stosunków” (Renan 1991: 49). Przepych urzędowy miał Go napełniać obrzydzeniem, za to lgnął całą duszą do galilejskich okolic, odczuwał bowiem przyrodę i pragnął wśród niej żyć. Renan zauważa, że Jezus, jak wszyscy Jego rodacy

Wierzył w diabła, którego sobie wyobrażał jako ducha złego; mniemał wraz z całym ówczesnym światem, że choroby nerwowe pochodzą od opętania przez demony. Zjawiska nadprzyrodzone

²³ Antycypując, wierni nie będą wtedy śpiewać kolędy *Dzisiaj w Betlejem*, lecz *Dziś w Nazarecie*.

nie były dla niego czymś nadzwyczajnym, czymś wyjątkowym, ale przeciwnie, czymś całkiem zwykłym, prostym i naturalnym (Renan 1991: 50).

Jak zapewnia Renan, Jezus miał wierzyć w obcowanie z Bogiem i w nadzwyczajną potęgę człowieka obdarzonego silną wiarą; ten piękny błąd stał się rzeczywiście źródłem jego własnej siły” (1991: 50). Podsumowując wychowanie Syna Maryi i Józefa, dodaje, że „Rozwinął się w nim bardzo wczesnie charakter oryginalny. Legenda głosi, że już jako dziecko oparł się powadze ojca²⁴ i z drogi utartej podążył za głosem swego powołania” (Renan 1991: 50–51). Dla tych, którzy widzieli i wciąż widzą w Chrystusie ideał rodzinnego ciepła, inne stwierdzenie autora *Żywota Jezusa* wyda się obrazoburcze, gdyż Renan uważał, że Zbawiciel

mało dbał o węzły rodzinne. Do swoich bliskich wielkiego przywiązania nie czuł, nieraz był nawet dla nich szorstki. Wzorem wszystkich ludzi, pochłoniętych przez jasną ideę, nie cenił związków krwi. Za „bliskich” uważał tylko ludzi jednej z nim myśli. [...] Niebawem obaczmy, że zbuntuje się jeszcze bardziej przeciw naturze, że podepcie wszystko, co człowiek zwykł cenić, pokrewieństwo, miłość, ojczyznę a całą duszę swoją i całe serce swoje zwróci wyłącznie ku idei, która według niego była objawem bezwzględnej prawdy i bezwzględnego dobra (Renan 1991: 51).

Jak widać, spojrzenie Renana na dzieciństwo i wychowanie Jezusa różniło się znacznie od obowiązującej w XIX wieku doktryny religijnej, ba – wciąż się z nią zasadniczo nie zgadza. W ujęciu tego autora nie ma żadnych wkropleń narracyjnych, jakie występują w *Dzieciństwie Pana* według Tomasza. Nie ma żadnych scen, w których Chrystus objawiałby swą nadprzyrodzoną moc. Ale Renan wierzył przecież, że droga ludzkości ku prawdzie o chrześcijaństwie wiedzie „przez rozdroża apokryficznych świętości”. I to jest jedyny chyba punkt wspólny, który łączy Tomaszowe epizody o Jezusie-Dziecku z żywą i atrakcyjną intelektualnie herezją o Synu Maryi i Józefa z Nazaretu obecną od 160 lat w *Żywocie Jezusa* i w świadomości niektórych współczesnych chrześcijan.

Ewangeliczny portret Jezusa

W tym samym XIX wieku, co Ernest Renan, żyła także i tworzyła Ellen Gould White (1827–1915), rzec by można rówieśniczka Ernesta Renana, amerykańska pisarka, działaczka społeczna i wizjonerka religijna, współzałożycielka Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego. Renan żył we Francji, White – w Stanach Zjednoczonych: odmienność geograficzna, odmienność kulturowa, inna zależność od Watykanu. Współcześni przypisywali jej dar proroczy. Chętnie podejmowała w obszernej twórczości i edukacyjnych publikacjach różnorodne pilne tematy, zwracając szczególną uwagę na aspekty duchowości i wychowania młodego pokolenia Amerykanów w duchu Ewangelii.

Książka *Życie Jezusa* pojawiło się na polskim rynku w 1960 roku. Została przyswojona przez Mirosława Gryguca i wydana w Warszawie przez Wydawnictwo „Znaki Czasu”. Od tamtej pory była dość regularnie wznawiana (np. w 1983–1985, 1988, 1989, 1991, 2000), co świadczy o niesłabnącej popytności dzieła i żywym wciąż nim zainteresowaniu zwłaszcza w kręgach adwentystów; doczekało się nawet formy audiobooka. Na łamach czasopisma konserwatywnych adwentystów „Nasz Mocny Fundament”

²⁴ Renan ma na myśli Józefa, męża Maryi.

w latach 1994–1997 opublikowano nowy przekład kilkunastu rozdziałów tej książki w tłumaczeniu Andreeasa Matuszaka, przywracając jej oryginalny tytuł *Pragnienie Wieków*, a w 2013 roku wydano drukiem całość (White 2013). I do tego wydania będę się nawiązywać w ilustrowaniu swego wywodu.

W dziele *Życie Jezusa* (*The Desire of Ages*) z 1898 roku autorka odwołała się do kanonicznych fragmentów Biblii i na ich podstawie snuła panoramiczne narracje o życiu, nauczaniu i dokonaniach Chrystusa. Jego literacka, i jakże różna od podejścia Renana, biografia została przepełniona myślami teologicznymi White, poddanymi wcześniej wielokrotnym konwersjom, których głównym celem była hiperidealizacja wizerunku Syna Bożego. O ile Renan eksponował poziom historyczny, ziemski, o tyle White – przeciwnie – postawiła na metodologię uwznioślonej duchowo chrystologii, narrację natchnioną, wizjonerską, a przez to odległą niestety od rzeczywistości historycznej i jeszcze dalszą od podejścia kartezyjańskiego. O ile Renan w sposób zrównoważony emocjonalnie przedstawił własną wizję Jezusa-nie-Boga, o tyle White odwołała się do przesadnej, w mojej ocenie, egzaltacji, która zalewa stronicie jej dzieła i przesłania rzeczową relację o nazaretańskiej przeszłości i dzieciństwie Zbawiciela. O ile Renan poszukiwał dla swego stanowiska oparcia w realiach historycznych, mówiąc o Jezusie-Dziecku, o tyle White konsekwentnie wskazywała na nadprzyrodzoność Chłopca, stałą nad Nim opiekę aniołów i posiadanie wrodzonej Bożej mądrości. Obydwie biografie łączy jednak obraz Pana jako Tego, który miłuje przyrodę, jest jej częścią, utożsamia się z nią i czerpie z niej siły do życia. Tu i tam Jezus jest szlachetny, oddany swojej sprawie. Tu i tam Chrystus podkreśla znaczenie godności ludzkiej.

Z metodologicznego punktu widzenia dostrzegam pewną niedoskonałość w rozwiązaniu przyjętym przez White. Po tytule rozdziału podaje ona źródło swego literackiego natchnienia. W rozdziale siódmym *Jako dziecko*²⁵ jest to rozdział drugi i wersy 39–40 pochodzące z *Ewangelii* Łukaszej (Łk 2:39–40). Sięgam więc na początku do nich, aby się przekonać, na co narracyjnie one pozwalają. Czytam więc: „**39** A gdy wypełnili wszystko zgodnie z Prawem Pana, wrócili do Galilei, do swego miasta Nazaret. **40** Dziecko zaś rosło i nabierało sił napelniane mądrością, a łaska Boża była na Nim” (*Biblia* 2020: 1493). Gdy następnie porówna się zawartość tegoż rozdziału z brzmieniem dwóch wersów, nie sposób nie dojść do wniosku o przeroście interpretacyjnym, jakiego dopuściła się autorka. By nie być gołosłownym, przedstawię za pomocą cytów²⁶ tylko reprezentatywne myśli z tej części jej epokowego dla adwentystów dzieła, zwracając uwagę na podobieństwa i różnice w podejściu do tych samych kwestii Renana i White. I tak:

Jego [tj. Jezusa — G.O] umysł był żywy i wnikliwy, posiadający myśli i mądrość przekraczające Jego lata. Mimo to Jego charakter był piękny w swojej symetrii. Zdolności umysłu i ciała rozwijały się stopniowo, zgodnie z prawami dzieciństwa. Jako dziecko Jezus manifestował szczególnie urok usposobienia. Jego chętne ręce zawsze były gotowe, aby służyć innym. Wykazywał cierpliwość, której nic nie było w stanie zakłócić, oraz prawdomówność, która nigdy nie zrzekłaby

²⁵ W wydaniu z 1983 roku jest inaczej: *Wiek dziecięcy* (White 1983: 41). Tutaj także jest wskazanie na inne wersy z *Ewangelii* św. Łukasza: nie 39–40, lecz 41–51.

²⁶ Cytaty pochodzą z wersji White 2013: 52–59.

się uczciwości. Jego życie, w zasadach twarde jak skała, objawiało wdzięk pozbawionej egoizmu uprzejmości.

Dziecię Jezus nie przyjmowało nauki w szkołach synagogałnych. Jego pierwszym ludzkim nauczycielem była matka. Z jej ust i ze zwojów proroków dowiadywał się o niebiańskich sprawach. Tych słów, które Sam wypowiadał do Mojżesza, by przekazał je Izraelowi, teraz był uczony na kolanach matki. Gdy przechodził z wieku dziecięcego w młodzieńczy, nie szukał szkół rabinów. Nie potrzebował wykształcenia zdobywanego z takich źródeł; gdyż Jego nauczycielem był Bóg. [...] Jezus nie [...] nie otrzymał wykształcenia rabinicznego (Jan 7,15).

[...] Jego wczesne lata były poświęcone studiowaniu słowa Bożego. Rozpoczęta była przed Nim również wielka biblioteka stworzonych dzieł Bożych. On, który wszystko uczynił, uczył się lekcji, które Jego własna ręka wypisała na ziemi, na morzu i w powietrzu.

[...] gromadził On zasoby wiedzy naukowej z natury. Studiował życie roślin i zwierząt, a także życie ludzkie. Od najwcześniejszych lat był owładnięty przez jeden cel — żył, aby błogosławić innych. Zasoby ku temu odnajdywał w naturze; nowe myśli dotyczące środków i sposobów trafiały do Jego umysłu, gdy studiował życie roślin i zwierząt.

[...] otwarty był Jego duch na wpływy natury [...].

Za towarzyszy miał niebiańskie istoty.

Życie Jezusa było życiem w harmonii z Bogiem. Gdy był dzieckiem, myślał i mówił jak dziecko; lecz żaden ślad grzechu nie zniszczył w Nim obrazu Boga.

[...] nie był On wolny od pokus. [...] Jezus został umieszczony tam, gdzie Jego charakter byłby poddany próbie. Było to dla Niego koniecznym, aby nieustannie miał się na baczności ku zachowaniu Swojej czystości. Był poddany wszystkim konfliktom, którym my musimy stawić czoło, aby mógł być dla nas wzorem w dzieciństwie, wieku młodzieńczym i męskim.

Jezus był strzeżony przez niebiańskich aniołów od Swoich najwcześniejszych lat, a mimo to Jego życie było jedną długą walką przeciwko mocom ciemności.

Był mądry, aby dostrzec zło, i silny, aby mu się oprzeć.

Chrystus był jedyną bezgrzeszną osobą, która kiedykolwiek żyła na ziemi [...].

Jezus [...] wiernie i ochotczo brał udział w dźwiganiu ciężarów domu. Był Dowódcą nieba, a aniołowie odnajdywali rozkosz w wypełnianiu Jego słowa; zaś obecnie był chętnym sługą, miłującym i posłusznym synem. Wyczuł się rzemieślnicą i własnymi rękami pracował z Józefem w warsztacie ciesielskim.

Nie posługiwał się Swoją boską mocą, aby zmniejszyć brzemiona bądź też uczynić pracę lżejszą²⁷. Nie posługiwał się On Swoją siłą fizyczną nierozważnie, lecz w taki sposób, aby zachować ją w zdrowiu, by móc wykonać najlepsze dzieło w każdym zakresie. Nie chciał popełniać błędów nawet w posługiwaniu się narzędziami. Był tak doskonały jako robotnik, jak był doskonały pod względem charakteru.

Często wyrażał radość Swojego serca śpiewaniem psalmów i niebiańskich pieśni. Mieszkańcy Nazaretu często słyszeli Jego głos wydobywany w pochwałę i dziękczynieniu dla Boga. Utrzymywał łączność z niebem w pieśni, a gdy Jego towarzysze narzekali na zmęczenie z powodu pracy, pocieszani byli słodką melodią z Jego ust. Jego wysławianie zdawało się odpędzać złych aniołów i tak jak kadzidło wypełniać owo miejsce wonią.

Jezus był źródłem uzdrawiającego miłosierdzia dla świata i w czasie tych wszystkich zacisznych lat, spędzonych w Nazarecie, Jego życie wypływało w strumieniach współczucia i czułości.

On, którego słowo mocy podtrzymywało światy, gotów był schylić się, aby sprawić ulgę rannemu ptakowi.

²⁷ Epizod 34. świadczy o czymś przeciwnym.

W dniu Sabatu często wzywano Go w synagodze do odczytania lekcji z proroków, a serca słuchaczy drżały, gdy ze znajomych słów świętego tekstu promieniowało nowe światło.

W ciągu wszystkich lat pobytu w Nazarecie nie eksponował Swojej cudotwórczej mocy²⁸.

Jego spokojne i proste życie, a nawet milczenie Pisma Świętego w sprawie Jego wczesnych lat uczą ważnej lekcji. Im spokojniejsze i prostsze życie dziecka — im bardziej wolne od sztucznych emocji i znajdujące się w harmonii z naturą — tym korzystniejsze jest ono dla energii fizycznej i umysłowej, a także siły duchowej.

Dla przytoczonej wypowiedzi White charakterystyczna jest nie tylko egzaltacja i nadinterpretacja, jeśli pamiętamy o podstawowym źródle natchnienia (Łk 2:39–40), lecz także dydaktyzm; trudno jednak jednoznacznie ocenić, czy mamy do czynienia z dydaktyzmem natrętnym, jeśli uwzględnimy teologiczne i ewangelizacyjne cele jej twórczości. W analizowanym fragmencie znajdujemy na przykład takie akapity, które przytaczam w celach ilustracyjnych:

Swoim własnym przykładem uczył, że stanowi to nasz obowiązek, abyśmy byli pracowici, aby nasza praca była wykonywana z precyzją i dokładnością, i że taka praca jest godna szacunku. Ćwiczenie, które uczy ręce, aby były użyteczne, i zaprawia młodych w dźwiganiu ich części życiowych brzemion, daje siłę fizyczną, a także rozwija wszelkie zdolności. Wszyscy powinni znaleźć coś do czynienia, co będzie korzystne dla nich samych, a pomocne dla innych. Bóg ustanowił pracę błogosławieństwem, i tylko pilny pracownik odnajduje prawdziwą chwałę i radość życia. Boża aprobata spoczywa wraz z miłującym zapewnieniem na dzieciach i młodzieży, które ochocho biorą udział w obowiązkach domowych, uczestnicząc w brzemionach ojca i matki. Takie dzieci wyjdą z domu, aby być użytecznymi członkami społeczeństwa.

Stanowczość, energia, trwałość i siła charakteru, zmanifestowane w Chrystusie, mają zostać rozwinięte w nas dzięki tej samej dyscyplinie, której i On się poddał. Łaska, którą On otrzymywał, jest dla nas. Jak długo żył wśród ludzi, nasz Zbawiciel dzielił los ubogich. Znał z doświadczenia ich troski i trudy, i potrafił pocieszyć i dodać odwagi wszystkim skromnym pracownikom.

Tekst White różni się nie tylko od wypowiedzi Renana, lecz także od *Ewangelii Dzieciństwa Tomasza*. W tej obiektywnie funkcjonującej w kulturze świata polifonicznej sytuacji religijnej słuchacz-wierny sam musi podjąć decyzję, który głos jest dla niego podstawowy, a które motywy towarzyszące. Od tego życiowego wyboru zależy bowiem wiele: pęd ku natchnionej ewangelizacji, gnostycyzm lub nawet ateizm.

Zakończenie i wnioski

W przestrzeni między apokryfem a herezją znajduje się więc od wielu wieków także *Dzieciństwo Pana*. Bez względu na autorstwo tego tekstu funkcjonuje on w świadomości tylko tych raczej nielicznych chrześcijan, którzy samodzielnie poszukują odpowiedzi na kwestie religijne, jakich nie ma w oficjalnym nauczaniu Kościoła. Chcą bowiem na przykład wiedzieć, jaki był mały Jezus, stawiają też śmiałe pytania o Jego – w wieku dojrzałym – potencjalne kontakty z kobietami, żoną, potomstwem. Można zaryzykować tezę, w myśl której Stolica Apostolska przez niepodejmowanie niewygodnych doktrynalnie tematów sama zachęca, jeśli nie prowokuje chrześcijan, do sięgania po niekanoniczne źródła wiedzy. A w nich, jak w każdej plotce, zawsze

²⁸ Wiele epizodów w *Ewangelii Dzieciństwa Tomasza* przeczy temu stwierdzeniu.

się skrywa chociaż odrobina prawdy. Władimir Łoski (1903–1958), syn rosyjskiego filozofa Nikołaja Łoskiego (1870–1965), wybitny emigracyjny filozof i teolog prawosławny, autor fundamentalnych dzieł religijnych, jak na przykład *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego* (Łoski 1989, 2007) czy *Teologia dogmatyczna* (Łoski 2000), uważał, że za źródła dla Biblii mogą służyć także chrześcijańskie apokryfy. Pisał m.in. „Kościół potrafi wydobyć z nich [tj. apokryfów – G.O.] to, co może dopełnić i zilustrować wydarzenia, które przemilcza Pismo Święte, ale które Przekaz uważa za wiarygodne” (Łoski 2022). Stanowisko to jest godne naśladowania.

O przeanalizowanych epizodach można powiedzieć, że są to utwory nieskomplikowane literacko. Mają bardzo prostą, rzec by można szablonową, kompozycję, język potoczny za każdym razem – czytelne przesłanie. Jako łatwe w odbiorze skuteczniej przemawiają do wyobraźni odbiorcy od „zdyscyplinowanych”, wysyconych kontrolą doktrynalną, tekstów kanonicznych. Odwołując się do paralele ze współczesnością, można byłoby zaryzykować postawienie tezy, zgodnie z którą apokryfy zapełniały w wiekach średnich białe plamy wiedzy religijnej w tym samym stopniu, jak teraz czynią to osoby poszukujące w Sieci wiedzy specjalistycznej z myślą o jej wykorzystaniu na własną rękę. Apokryfy zawierają w sobie bezsprzecznie aspekty poznawcze, które powinny być według mnie obecne w edukacji chrześcijanina. Jednak przekazywanie tej ukrytej wiedzy młodemu pokoleniu będzie wymagać od nauczyciela (księdza, katechety, rodziców) szerszej od przeciętnej wiedzy teologicznej, kulturowej i literackiej. Działanie „herezji” może być zatem nawet dobroczynne, jeżeli przy jej wkraplaniu w świadomość wiernych zostają zachowane właściwe proporcje między tym, co kanoniczne, a tym co stanowi peryferie kanonu.

Staralem się tutaj dowiedzieć, że apokryfy mogą odgrywać istotną rolę w kształtowaniu, ściślej – modyfikowaniu postawy współczesnego chrześcijanina, zwiększając potencjalnie jego otwartość na różnorodność doznań jako takich, religijnych zaś – w szczególności. Uważam bowiem, iż apokryf jako utwór wyłączony z kanonu biblijnego wciąż dysponuje sporą świeżością poznawczą, a dostępne warianty dotyczącego tego samego zdarzenia wzmacniają opcje interpretacyjne. Lektura apokryfów wiąże się bezpośrednio ze zdolnościami człowieka do odbierania i rozumienia świata, tego wszystkiego, co otacza ludzi w sensie materialnym i duchowym. Mogą zatem te niekanoniczne narracje zawarte w analizowanym *Dzieciństwie Pana* z powodzeniem pobudzać wyobraźnię czytelnika i fascynować zaskakującymi narracjami o nadprzyrodzonych mocach Jezusa Chrystusa, Jego cudach, jakich dokonywał od wieku niemowlęcego aż do stania się nastolatkiem. Zachowanie Dziecka-Syna Bożego na co dzień, o czym opowiada analizowany apokryf, odbiega, rzecz jasna, od obrazów utrwalonych w ewangeliach kanonicznych, w nich bowiem obserwujemy i poznajemy działalność Mesjasza, dojrzałego już mężczyzny. Mały Jezus, chłopiec łatwo poddający się emocjom, reagujący gwałtownie na czynniki zewnętrzne, czasem nawet niewspółmiernie mocno do bodźca, jest przez to bliższy człowiekowi.

Wydaje mi się, że przed Kościołem Franciszka już wyrosło, a przed jego następcami będzie się, być może, z biegiem czasu intensyfikować, poważne zadanie uczciwej i pogłębionej edukacji chrześcijan, w której źródła powinny stanowić między innymi apokryfy. Ale nie tylko one. Ważniejsze są raczej egzegezy w stylu Anny Wierzbickiej, w których w „słowach prostych i uniwersalnych” erudycyjnie i przystępnie wyjaśnia

się ewangeliczne przypowieści (Wierzbicka 2002). Potrzeba też poznania tajemnych nauk Chrystusa, a punktem do ich studiowania mogą być na przykład dzieła Abo Polaka (Polak 2010, 2012). W godzeniu mitów z prawdą historyczną wciąż może być pomocna skandaliczna w swoim czasie książka Ernesta Renana *Żywot Jezusa* (Renan 1991). Nie należy ignorować myśli, że chrześcijanin wczesnośredniowieczny jest jakże odmienny światopoglądowo i pod względem wykształcenia od wyznawców Jezusa z XXI wieku. Nie wszyscy kapłani dostrzegają jednak tę epokową różnicę. Dawnych i obecnych chrześcijan dzieli prawdziwa przepaść mentalna, w której odnajdziemy zarówno wpływy oświeceniowe, jak i postmodernistyczne. Ludzkość po doświadczeniach egzystencjalizmu i galopującego w czasach komunistycznych ateizmu odczuwa coraz bardziej potrzebę nie tylko kierowanego, lecz także samodzielnego poznawania tego, co przed nią ukryto, co przemilczano w oficjalnych katechezach, co zostało jakoby zarezerwowane tylko dla wąskiego kręgu odbiorców. Zapytam na koniec retorycznie: jaka jest wiedza współczesnego wyznawcy Chrystusa na przykład o wielu innych ewangeliach: Andrzeja, Apellesa, Bardesanesa, Bazylidesa, Cerynta, Doskonałości, Dwunastu, według Egipcjan, Ewy, Filipa, Judasza Iskarioty, Macieja, Maniego, Marcjana, według Marii Magdaleny, siedemdziesięciu, Tomasza, żywej? A co wiemy o *Tajemnej Ewangelii Marka*? O ewangeliach niekanonicznych zachowanych na papiirusach? O innych tradycjach pozakanonicznych dotyczących Jezusa? O najstarszych tradycjach gnostyckich i hebrajskich? O recepcji Jezusa w tekstach muzufmańskich? To tylko sygnał o naszej niewiedzy o Tym i tamtych Jego dniach, które zmieniły na zawsze bieg historii i świata. Jak sądzę, bez samodzielných studiów nad tą pasjonującą problematyką niewiele się zmieni globalnie w poziomie wykształcenia chrześcijan. Czyżby apokryfika miała pozostać domeną wyłącznie badaczy?

Apokryfy bez względu na ich wstrzemięźliwą ocenę Kościoła są tekstami żywymi i uprawnionymi do funkcjonowania w przestrzeni kultury chrześcijańskiej. Ale dopóki istnieje podział na teksty kanoniczne i apokryfy, dopóty te ostanie nigdy nie będą funkcjonować na równych prawach z utworami preferowanymi przez Watykan. Pozostaną zatem względnie niezależnym elementem równoległego świata narracyjnego w stosunku do oficjalnego nurtu wypowiedzi uznanych przez papieża za poprawne doktrynalnie, a drugi obieg będzie ich zasadniczym i naturalnym środowiskiem. Apokryfy, zgodnie ze swą etymologią, pozostaną – przynajmniej częściowo – ukryte.

I jeszcze jedna myśl wieńcząca mój wywód. Jeśli przyjmiemy, że *Dzieciństwo Pana* ujawnia chociaż częściowo prawdę o najwcześniejszych latach Jezusa, odsłania Jego nadprzyrodzone moce – razem ze zdolnością do wskrzeszania umarłych, wówczas wejście w dorosłe życie Syna Bożego, połączone z trudnym nauczaniem i głoszeniem nowej, nie zawsze zrozumiałej przez apostołów i innych słuchaczy ewangelii, miało już za sobą równie cudowny okres. Był to czas pełen niezwykłych wydarzeń z udziałem Dziecka, czas, który Żydów – prostych i uczonych – nie tylko zachwycał, ale także autentycznie przerażał, nigdy bowiem nie spotkali się z Chłopcem-Czarownikiem o niezmiernych umiejętnościach i o ogromnej wiedzy, daleko szerszej i głębszej od mieszczącej się w umysłach najtęższych, zazdrosnych najczęściej o intelekt Chrystusa, rabinów. Niewykluczone, że w irracjonalnych wielkopiątkowych okrzykach podburzonego tłumu „Precz z Nim!” i „Ukrzyżuj, ukrzyżuj Go!” (Łk 23:18,21) słyhać też było od dawna noszone przez zawistnych i obłudnych faryzeuszów żądanie, by przez

Golgotę przerwać kontakt z Tym, który przyszedł do Izraelitów nieprzygotowanych jeszcze duchowo na przyjęcie Nowego Przymierza, niegotowych na zbawienie siebie i świata.

Bibliografia / References

Źródła

- Apokryfy Nowego Testamentu. Tom I. Ewangelie apokryficzne. Cz. 1. Fragmenty. Narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa.* (2022). Red. ks. M. Starowieyski. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Przymierza.* (2020). Przekł. dosł. z j. hebr., aram. i grec. z przyp. Tłum. P. Zaremba. Poznań: Ewangeliczny Instytut Biblijny.
- Dzieciństwo Pana, Ewangelia Tomasza (Dzieciństwa) (EwTmDz).* (2022). Przekł. i oprac. ks. M. Starowieyski. (Online) <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TB/apokryfy-09.html> (dostęp 23.11.2022).
- Evangelie detstva (Evangelie ot Fomy).* V: Svencickaâ, I.S., Trofimova, M.K. (1989). *Apokryfy drevnih hristian: Issledovanie, teksty, kommentarii.* Moskva: Mysl' [Евангелие детства (Евангелие от Фомы)]. В: Свенцицкая, И.С., Трофимова, М.К. (1989). *Апокрифы древних христиан: Исследование, тексты, комментарии.* Москва: Мысль].
- Evangelie detstva ot Fomy [Евангелие детства от Фомы].* (Online) <http://apokrif.fullweb.ru/apocryph1/ev-fom.shtml> (otkrytie 23.11.2022).
- Obrzycki, K., ks. (2022). *Księga o narodzeniu Maryi (NarM).* Przekł. ks. K. Obrzycki. Wst. i opr. ks. M. Starowieyski. W: *Apokryfy Nowego Testamentu. Tom I. Ewangelie apokryficzne. Cz. 1. Fragmenty. Narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa* (2022). Red. ks. M. Starowieyski. Kraków: Wydawnictwo WAM, s. 331–341.
- Prokop, o., kapucyn (2019). *Żywoty Świętych Pańskich. Na wszystkie dni roku z przydaniem do każdego pożytku duchowego i właściwej modlitwy tudzież na wszystkie uroczystości i święta krótkie nauki.* Na podstawie wydania z 1882 roku: Częstochowa: Wydawnictwo 3DOM.
- Siedlecki, J., ks. (1994). *Śpiwnik kościelny.* Red. nac. ks. K. Mrowiec CM. Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy.
- Starowieyski, M., ks. (2022). *Dzieciństwo Pana, Ewangelia Tomasza (Dzieciństwa) (EwTmDz).* Przekł. i opr. ks. M. Starowieyski. W: *Apokryfy Nowego Testamentu. Tom I. Ewangelie apokryficzne. Cz. 1. Fragmenty. Narodzenie i dzieciństwo Maryi i Jezusa* (2022). Red. ks. M. Starowieyski. Kraków: Wydawnictwo WAM, s. 388–404.
- Tronina, A. (2014). *Księgi świętych tajemnic Henocha (Henoch Słowiański).* Kraków – Mogilany: The Enigma Press.
- W Dzień Bożego Narodzenia. Teksty kolęd* (1964). Warszawa: Polskie Wydawnictwo Muzyczne.

Opracowania

- Adamczyk, M., Rzepka W.R. i in. (1996). *Cały świat nie pomieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne.* Warszawa – Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Korabiewicz, W. (1992). *Tajemnica młodości i śmierci Jezusa.* Warszawa: Przedświt.
- Losskij, V.N. (2022). *Predanie i predaniâ* [Лосский, В.Н. (2022). *Предание и предания*]. (Online) <https://web.archive.org/web/20170110165910/http://www.mppa.ru/data/851/628/1234/Predanie%20i%20predanya.pdf> (otkrytie 23.11.2022).
- Łoski, W. (1989). *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego.* Przeł. M. Sczaniecka. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Łoski, W. (2000). *Teologia dogmatyczna.* Przeł. H. Paprocki. Białystok: Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce.

- Łosski, W.N. (2007). *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*. Przeł. I. Brzeska. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Polak, A. (2010). *Tajemne Nauki Jezusa Chrystusa. Księga I. Prawdziwa Dobra Nowina*. Zabrze: Wydawnictwo ALFATON.
- Polak, A. (2012). *Tajemne Nauki Jezusa Chrystusa. Część 2. Droga do Nieśmiertelności*. Zabrze: Wydawnictwo ALFATON.
- Poniży, B. (2000). Jezus a świątynia jerozolimska. *Poznańskie Studia Teologiczne* 9: 25–42.
- Pytko, K. (2022). Cuda małego Jezusa. *Wróżka*, 12: 22–25.
- Renan, E. (1904). *Żywoł Jezusa*. Z 3-go wyd. franc. przetłom. A. Niemojewski. Kraków: (nakładem tłumacza), odbito w Drukarni Narodowej w Krakowie.
- Renan, E. (1991). *Żywoł Jezusa*. Tłum. A. Niemojewski. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Starowieyski, M. ks. (1972). Dzieciństwo Pana. Tzw. Ewangelia Tomasza. *Analecta Cracoviensia*, 4: 315–358.
- Starowieyski, M., ks. (1997). Apokryfy jako utwoxy apologetyczne. *Warszawskie Studia Teologiczne*, 10: 357–365.
- Św. Ireneusz z Lyonu (2018). *Adversus Haereses*. Tłum. ks. J. Bryłowski. Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum.
- White, E.G. (1983). *Życie Jezusa*. Tłum. M. Gryguc. Warszawa: Wydawnictwo „Znaki Czasu”.
- White, E.G. (2013). *Pragnienie Wieków*. Tłum. i przyp. A. Matuszak. InspiredBooks.
- Wierzbicka, A. (1992). Wschodnioeuropejska kultura żydowska w świetle żydowskiej „etnografii mowy”. *Teksty Drugie*, 5: 5–25.
- Wierzbicka, A. (2002). *Co mówi Jezus? Objaśnianie przypowieści ewangelicznych w słowach prostych i uniwersalnych*. Tłum. I. Duraj-Nowosielska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zowczak, M. (2000). *Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*. Wrocław: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej.

ANEKS 1. APOKRYFY²⁹**6. Dzieciństwo Pana, Ewangelia Tomasza (Dzieciństwa) (EwTmDz)**

(przekład i opracowanie ks. Marek Starowieyski)

A. Rekonstrukcja tekstu pierwotnego

PAN JEZUS LEPI PTASZKI. 2. 1. Gdy Jezus był dzieckiem, bawił się koło brodu na strumyku; sprawił, że woda wypływała z niego do kałuż, aby stać się czystą. 2. Następnie wyciągnął z naczynia miękką glinę i ukształtował z niej dwanaście ptaszków. Był to dzień szabatu i wiele dzieci bawiło się z nim. 3. Pewien Żyd ujrzał, jak on to robił wraz z dziećmi. Podszedł więc do Józefa, jego ojca, i oskarżył Jezusa w słowach: „Zrobił błoto i ukształtował z nich ptaszki w dzień szabatu, w który nie wolno tego czynić”. 4. Przyszedł Józef i zgromił Jezusa słowami: „Dlaczego w dzień szabatu robisz to, czego nie godzi się czynić?” Skoro Jezus usłyszał te słowa, klasnął w dłonie i sprawił, że ptaszki uleciały i zawołał do nich: „Nuże, latajcie i pamiętajcie o mnie, wy, które żyjecie”. I ptaszki uleciały ćwierkając. 5. Gdy faryzeusz to ujrzał, był zdziwiony i poszedł, aby opowiedzieć o tym przyjaciółom.

UKARANIE SYNA ANNASZA. 3. 1. I wtedy syn Annasza, uczonego, który znajdował się tam z Józefem, wziął brzoźową gałąź, wypuścił wodę, którą Jezus zebrał i wysuszył kałużę. 2. Jezus zaś, skoro ujrzał, co się stało, rzekł do niego: „Niech twoja latorośl pozostanie bez korzenia, a twój owoc stanie się suchy, jak gałąź zerwana przez wiatr”. 3. I natychmiast dziecko uszło.

UKARANIE DZIECKA. 4. 1. Innym razem Jezus szedł ze swym ojcem i jakieś dziecko biegnąc uderzyło go w ramię. I natychmiast dziecko padło martwe. Zaś ci, którzy widzieli, co się wydarzyło, zawołali mówiąc: „Skąd jest to dziecko, bo wszystko, co mówi, natychmiast się wypełnia?” 2. A rodzice zmarłego dziecka przyszli do Józefa i rzekli do niego: „Nie możesz mieszkać z nami w tej wiosce z takim dzieckiem, albo raczej naucz je błogosławić, a nie przeklinać”.

NAGANA JÓZEFA. 5. 1. Józef więc podszedł do dziecka i zgnił je mówiąc: „Dlaczego, synu mój, czynisz takie rzeczy? Ci ludzie cierpią i nas nienawidzą”. Jezus zaś odpowiedział: „Jeśliby słowa mojego ojca nie były mądre, nie umiałby pouczać swoich dzieci”. I dorzucił: „Nawet jeśli oni nie znaleźli przekleństwa, natychmiast otrzymają właściwą im karę”. I ci, którzy się oburzali, oślepli. 2. Józef rozgniewał się i silnie pociągnął go za ucho. 3. Jezus rzekł do niego: „Wystarczy ci szukać i znaleźć, ty jednak nie postąpiłeś rozumnie”.

JEZUS W SZKOLE: MOWA JEZUSA I NAGANA ZACHEUSZA. 6. 1. I pewien mistrz imieniem Zacheusz chciał rozmawiać z Józefem, jego ojcem. 2. I Zacheusz rzekł do Józefa: „Czy zechcesz mi oddać swego syna, aby się nauczył kochać swoich towarzyszy i szanować osoby starsze, by stał się przyjacielem dzieci i z kolei je pouczał?” 2a. Józef odpowiedział i rzekł do niego: „Któż może wziąć to dziecko, aby je uczyć? Nie myśl, że to stanowi niewielki krzyż”. 2b. Dziecko odpowiadając rzekło: „Uważam się za ob-

²⁹ Starowieyski 2022: 389–404. W *Aneksie* zachowałem układ oryginału, pominąłem jednak niezwykle obszerną bazę przypisów.

cego tym sprawom, o których mówisz, o nauczycielu. Jestem inny od was, choć jestem pomiędzy wami. Nie uznaję żadnej godności, która pochodziłaby od ciała. Nawet jeśli ty znasz Prawo, pozostajesz pod Prawem. Istotnie bowiem, nim ty urodziłeś się, ja już istniałem. Podczas gdy tobie wydaje się, że jestem jak mój ojciec, otrzymasz ode mnie naukę, jakiej nikt dotąd nie nauczył się ani nie poznał. A krzyż, o którym mówiłeś, będzie niesiony przez tego, komu zostało to postanowione. Skoro bowiem zostaną wyniesiony, powstrzymam się od wszystkiego, co mam wspólne z twoim pokoleniem. Istotnie bowiem wy nie wiecie, jak urodziliście się, podczas gdy tylko ja wiem dokładnie, kiedy urodziliście się i jak długo pozostaniecie tu, na niskościach”. 2c. Zaczęli krzyżać i zdumiewali się, mówiąc: „Widzieliśmy wielkie rzeczy. Nigdy bowiem nie usłyszeliśmy takich słów: ani od kapłanów, ani od faryzeuszów czy uczonych. Skąd jest więc zrodzone to dziecko? Zaiste, ma pięć lat, a widzimy, że tak mówi. Nigdy nie widzieliśmy rzeczy podobnej”. 2d. Znowu im odpowiedział: „Dlaczego się dziwicie? Dlaczego raczej nie wierzycie, gdy wam mówię, że znam wiek, kiedy narodziliście się. Ja jednak wiem i inne rzeczy”. Gdy oni to usłyszeli, zamilkli i nie mogli odpowiedzieć. On zbliżył się i rzekł do nich: „Igrałem z wami, bo wy dziwicie się z małych rzeczy i macie mało wiedzy i mało inteligencji”. 2e. I nauczyciel Zacheusz rzekł do Józefa: „Oddaj mi go, abym go pouczył jak należy”. I głosząc zaprowadził go do szkoły. Gdy tam weszli, Jezus zamilkł. I nauczyciel Zacheusz powtarzał mu wiele razy alfabet, poczynając od alfa. Kazał mu odpowiadać, ale on milczał. 2f. Nauczyciel rozgniewał się i uderzył go w głowę. Na to dziecko mu odrzekło: „Jeśli uderza się w kowadło, to ten, który uderza, otrzymuje najcięższy cios. Mogę ci powiedzieć, że mówisz jak miedź, która brzmi i jak dzwonek wydający dźwięk – one nie mogą mówić i nie mają ani wiedzy, ani mądrości”. 3. Wtedy Jezus wyrecytował bardzo sprawnie wszystkie litery od alfa aż do omega. I dorzucił: „Ci, którzy rozumieją alfa, jakże będą rozumieć beta? O obłudnicy, zaczynajcie sami nauczać, co znaczy alfa, a potem my wam uwierzymy w tym, co należy do beta”. 4. Wtedy Jezus zaczął im stawiać pytania dotyczące kształtu i formy pierwszej litery pytając, czemu ona zawiera liczne trójkąty, dlaczego jest wydłużona, pochylona, skłania się ku dołowi, jest wykręcona, dlaczego ma wiele kątów i dlaczego jest prosta.

JEZUS W SZKOLE: ZACHWYT I ROZPACZ ZACHEUSZA. 7. 1. I nauczyciel Zacheusz był olśniony i zdumiony tyłoma imionami i słowami, i zaczął wołać wielkim głosem: „Oto, co ja sam na siebie sprowadziłem! 2. Z łaski swojej, usuńcie go stąd. On nie powinien chodzić po ziemi. Zaiste, on jest przeznaczony na wielki krzyż! On mógłby nawet spalić ogień. Wierzę, że został on urodzony przed potopem Noego. Jakie łono go zrodziło? Jaka matka go wychowała? Nie mogę przed nim stanąć twarzą w twarz. Jestem zdumiony i świadomie się pomyliłem. Ja nieszczęsny, ja, który myślałem, że znalazłem ucznia, podczas gdy znalazłem nauczyciela. 3. Nie znajduję odpoczynku. Ucieknę z tej wsi. Nie mogę na niego patrzeć. Ja, starzec, zostałem zwyciężony przez dziecko. W jego oczach widzę inteligencję i podziwiam wymowę jego ust i czystość jego języka. 4. Ale nie wiem, czy jest to Pan czy anioł”.

JEZUS W SZKOLE: UZDROWIENIE WSZYSTKICH. 8. 1. Wtedy Jezus roześmiał się i rzekł: „Niech ci, którzy nie przynoszą owocu, zaowocują i niech ślepi ujrzą owoc życia sądu”. 2. I natychmiast ci, którzy zostali przez niego przeklęci, odzyskali wzrok. I nikt nie odważył się później pobudzać go do gniewu.

WSKRZESZENIE DZIECKA. 9. 1. Pewnego dnia Jezus bawił się z dziećmi na dachu; jedno z nich upadło i zabiło się. Na ten widok dzieci uciekły. Jezus zaś pozostał sam. 2. Rodzice zabitego dziecka mówili do Jezusa: „Ty zrzuciłeś to dziecko”. Jezus im odrzekł: „Ja go nie pchnąłem”. 3. A gdy oni mu grozili, Jezus zszedł do tego, który był zabity i rzekł: „Zenonie – takie było bowiem jego imię – czy to ja cię strąciłem?” On podniósł się natychmiast i rzekł: „Nie, mój panie”. Gdy rodzice dziecka to ujrzeli, byli zdumieni i chwalili Pana.

ROZBITY DZBAN. 11. 1. Gdy Jezus miał siedem lat, wysłała go matka, aby zaczerpnął wody. W tłumie uderzono w dzban, który się rozbił. 2. Jezus wyciągnął płaszcz, którym był odziany, napełnił go wodą i przyniósł swojej matce. I Maryja dziwowała się z tego wszystkiego i w sercu swoim zachowywała to, co widziała.

JEZUS POMAGA JÓZEFOWI W PRACY STOLARSKIEJ. 13.⁷⁷⁴ 1. Potem Jezus osiągnął wiek ośmiu lat. Jeśli zaś chodzi o Józefa, to był on stolarzem i nie robił niczego innego jak jarzma, grządziele [do pługu] i pługi. Pewien rolnik przyniósł mu kawałek drzewa, aby go przepiłować. Jezus rzekł do swego ojca: „Ojcze, naucz mnie piłować!” 2. Jezus wziął namiary do piłowania, obrobił drzewo z grubszą i obciosał. Pokazał swoją pracę Józefowi, swemu ojcu, i rzekł do niego: „Czy chcesz, bym tak teraz czynił?”

JEZUS W SZKOLE. 14. 1. Gdy Józef dostrzegł, że jest on inteligentny, nie chciał, by pozostawał on bez znajomości pisma i zaprowadził go do pewnego nauczyciela. I nauczyciel rzekł do niego: „Powiedz mi alfa”. Potem dorzucił: „Powiedz beta”. 2. I Jezus rzekł do niego: „Powiedz mi najpierw, co znaczy alfa, wtedy ja ci powiem, co znaczy beta”. Nauczyciel rozgniewał się, uderzył go i natychmiast padł martwy. Jezus powrócił do swoich rodziców. I Józef zawołałszy jego matkę i nakazał jej, by nie pozwalała mu wychodzić z domu, aby ci, co go uderzą, nie umierali.

JEZUS W SZKOLE. 15. 1. Był jeszcze inny nauczyciel, który rzekł do Józefa: „Daj mi go, a ja go pouczę”. I wziął Jezusa. 2. A gdy on wszedł do szkoły, nie czytał tego, co było napisane, ale otworzywszy usta mówił w duchu tak, że nauczyciel dotknięty lękiem padł na ziemię i błagał go. I wielu zgromadziło się w tym miejscu, i wszyscy, którzy to widzieli, byli zdumieni. 3. Gdy Józef dowiedział się o tym, przybiegł, bo myślał, że nauczyciel umrze. I nauczyciel rzekł do Józefa: „Ten, którego mi dałeś, nie jest uczniem, ale mistrzem”. Józef wziął dziecko i powrócił do domu.

UZDROWIENIE JAKUBA. 16. 1. Następnie Józef posłał swego syna Jakuba, aby zebrał drzewa. I Jezus poszedł za nim. I gdy zbierali drzewo, żmija ukąsiła Jakuba w rękę, a on zemdłał. 2. Gdy Jezus przybył, wydarzyło się, że wyciągnął rękę i dmuchnął tam, gdzie go wąż ukąsił, i uzdrowił go; wąż natomiast zdechł⁷⁸¹.

JEZUS W ŚWIĄTYNI. 19. 1. I gdy Jezus miał dwanaście lat, Józef i Maryja udali się, jak mieli zwyczaj, do Jerozolimy na święto Paschy. Po uroczystości Paschy powracali do siebie. Jezus zatrzymał się w Jerozolimie. Oni zaś nie wiedzieli o tym, lecz byli pewni, że był on z grupą. 2. Po dniu drogi, Maryja i Józef szukali go pośród swojej rodziny. A gdy go nie znaleźli, powrócili do Jerozolimy poszukując go. Trzy dni później odnaleźli go w świątyni siedzącego pośród uczonych, którzy go słuchali i pytali. Wszyscy zaś, którzy go słuchali, zdumiewali się, ponieważ on podchwytował kapłanów i wyjaśniał im przypowieści proroków i znaki ukryte, a także trudności Prawa. 3. Wtedy matka rzekła do niego: „Synu, dlaczego uczyniłeś nam coś takiego? Myśmy przecież cierpieli szukając ciebie”. Jezus odpowiedział i rzekł: „Dlaczego szukaliście mnie? Nie

wiecie, że powinienem zajmować się sprawami Ojca mego?” 4. Uczeni i faryzeusze mówili do Maryi: „Czy ty jesteś matką tego dziecka? Oto jesteś błogosławiona w twoim owocu, ponieważ my nigdy nie widzieliśmy nigdy ani usłyszeli takiej chwały i takiej mądrości”. 5. Jezus podniósł się i poszedł za swoją matką. I był posłuszny swoim rodzicom. Matka zachowywała wszystkie te słowa. A Jezus wzrastał w kształtach, w mądrości i w łasce w oczach Boga i ludzi.

B. Opowiadania zawarte w różnych wersjach EwTmDz

1. JEZUS CHODZI PO PROMIENIU SŁONECZNYM

a. Znowu Pan nasz uczynił cud. Gdy [promień] słońca wszedł przez okno, Pan Jezus usiadł na promieniu i poszedł na wschód i na zachód tak daleko, jak tylko dochodził promień słońca.

b. I po tych dniach bawił się Jezus na jakimś budynku, na wieży. Promień słońca wpadł przez dziurkę od klucza do wnętrza. Jezus więc wskoczył na promień i usiadł na nim. Inne dziecko ujrzało to i chciało wraz z Jezusem usiąść na promieniu. Przy tym jednak spadło z wieży i umarło [następuje rozbudowane opowiadanie nr 9].

2. PAN JEZUS BURZY BAŁWANY. Pan Jezus przechodził pośród grupy ustawionych posągów bożków i spadła na niego cegła z budynku. Wtedy rzekł Jezus: „Rozpadnij się, źle zbudowany budynek!”. I w tej samej chwili została zniszczona świątynia bożków. Wtedy rzekł on znowu: „Teraz powinna zostać odbudowana jako porządny budynek, a nie jako mieszkanie szatana”. I natychmiast została pięknie odbudowana.

3. PAN JEZUS UCZNIEM LEKARZA. 1. Józef oddawał go różnym nauczycielom, ale on tam nie uczył się, ale raczej uczył się sam. Potem oddał go pewnemu lekarzowi. Do tego lekarza zwykł był przychodzić pewien pacjent, niewidomy na jedno oko, a chorował na oko, którym widział, i to właśnie smarował mu lekarz maścią. Pewnego razu dziecko zostało same w domu lekarza i nie było tam nauczyciela. Wtedy przyszedł pacjent, aby mu lekarz posmarował maścią oko. Jezus rzekł do niego: „Dziwię ci się, człowieku, że troszczysz się o oko, na które widzisz, a zupełnie nie troszczysz się o to, na które nie widzisz”. Gdy człowiek usłyszał słowa dziecka, zadziwił się i rzekł: „Cóż więc mam uczynić?” Jezus rzekł doń: „Czy chcesz, bym cię uzdrowił?” Rzekł mu człowiek: „Tak, chcę”. Wtedy Jezus dotknął jego oczu i natychmiast mógł on patrzeć tym, na które nie widział, podczas gdy oko, które było chore, zostało uzdrowione.

2. Wtedy odszedł człowiek i przyniósł chleb, wino i inne dary dla swego wybawcy. Gdy zaś lekarz ujrzał swego pacjenta ze zdrowymi oczyma, nie poznał go i również nie rozumiał, dla kogo on przyniósł dary. I rzekł doń: „Kim jesteś ty, który przyniosłeś te dary? Nie znam ciebie”. Wtedy tamten rzekł: „Czyż nie znasz mnie? Jestem człowiekiem, który do ciebie przychodził, a miał tylko jedno oko, a to zostało przez ciebie uleczone”. Lekarz zdumiał się i zapytał go: „Jakże zostałeś wyleczony? Przecież twoje oczy były chore, a teraz widzisz na to, na które nie widziałeś, a słabe stało się uzdrowione”. Człowiek powiedział mu prawdę i rzekł: „Twój dobry uczeń uleczył mi oczy”. Wtedy dla lekarza stało się jasne, że sam nic nie pomógł i że nie oddał mu żadnej przysługi swoją sztuką lekarską. Dlatego zapytał go jeszcze raz. Wtedy ten opowiedział mu znowu, zgodnie z prawdą, o cudzie, który dokonał na nim Jezus, i rzekł: „Przed kilkoma dniami przyszedłem tu, aby cię znaleźć, ale cię nie zastałem, a jedynie twojego ucznia,

owo dobre dziecko. Ono spojrzało na mnie i rzekło: «Dziwię się tobie człowieku, że tak mało szukasz pomocy dla swego oka, na które widzisz, a zupełnie nie troszczysz się o to, na które nie widzisz». Gdy to usłyszałem, rzekłem: «A cóż powinienem zrobić?» A ono odpowiedziało: «Jeśli chcesz, uzdrowię cię». Wtedy rzekłem do niego: «Tak, chcę». Wtedy dziecko wstało, dotknęło moich obydwóch oczu; to, na które nie widziałem, otworzyło się, a chore stało się zdrowe». Wtedy lekarz poczuł w sercu zazdrość, pozwolił człowiekowi odejść, przywołał Józefa i rzekł doń: „Zabierz swego syna i weź go stąd, ponieważ on może zniszczyć ludzką sztukę leczenia”. Józef zabrał dziecko ze sobą i zaprowadził je do swego domu.

4. JEZUS PRZEMIENIA DZIECI W ŚWINIE. Innym razem przechodził Jezus przez tłum Żydów i zapytał: „Gdzie są wasze dzieci?” Oni odpowiedzieli: „Właśnie bawią się w chlewni. Zostały zamknięte w chlewie”. Jezus wszedł do chlewa i zapytał: „Kto tam jest?” One rzekły: „Tu są świnie”. Wtedy rzekł Jezus: „Stańcie się świniami!” I natychmiast stały się świniami.

5. CUD ZE ZBOŻEM. I gdy przechodzili przez zasiane pole, wyciągnął rękę i wziął kłosa⁷⁹¹, i położył je na ogniu, i starł i zaczął jeść.

6. JEZUS OŻYWIA ZASOLONĄ RYBĘ. I skończył Jezus trzeci rok. I gdy zobaczył bawiących się chłopców, począł się bawić razem z nimi. I wziął jedną suchą rybę, i włożył ją do miski, i kazał rybie, by się poruszała. I zaczęła się poruszać. I rzekł znowu do ryby: „Wyrzuć sól, którą masz [w sobie], i pływaj po wodzie. I tak też się stało. Gdy ujrzeli sąsiedzi, co się stało, zawiadomili o tym kobietę wdowę, w której domu przebywała Maryja, matka jego. Gdy ona usłyszała o tym wydarzeniu, z pośpiechem wypędziła ich ze swego domu.

7. JAK NAUCZYCIEL WYRZUCIŁ GO Z MIASTA 1. Gdy Jezus przechodził z Maryją, matką swoją przez środek rynku, spojrzawszy zobaczył, jak nauczyciel pouczał swoich uczniów. I oto dwanaście wróbli walczących pomiędzy sobą wpadło przez mur na pierś owego nauczyciela, który pouczał uczniów. 2. Gdy ów nauczyciel ujrzał, że on się śmieje, rozzłościwszy się wielce, rzekł do swoich uczniów: „Idźcie i sprowadźcie go do mnie!” Gdy oni go chwycili, nauczyciel wziął go za ucho i rzekł: „Co takiego zobaczyłeś, że zacząłeś się śmiać?” A on na to rzekł do niego: „Nauczycielu, oto ręka pełna pszenicy. Kazałem im i rzuciłem pszenicę, którą one z niebezpieczeństwem wybierają ze środka; dlatego też walczą między sobą, aby podzielić się pszenicą”. 3 Jezus nie odszedł stamtąd, dopóki nie zostało dopełnione. Z tego powodu nauczyciel postarał się, aby go wyrzucono z miasta razem z jego matką.

8. [1] UWIĘZIONY CHŁOPIEC. Zdarzyło się, że liczni chłopcy szli za Jezusem i bawili się z nim. Pewien ojciec rodziny wielce rozgniewany na to, że syn jego biegał z Jezusem, aby już więcej nie mógł pójść za Jezusem, uwięził go w mocnej i potężnej twierdzy, do której nie było żadnego wejścia poza drzwiczkami i jednym tylko okienkiem, przez które przenikało nieco światła; drzwi zaś były zamknięte i opieczętowane. Ojciec kiedyś wyjechał, a właśnie tego dnia przybył tam Jezus z chłopcami. Gdy ich usłyszał chłopiec więziony, zawołał przez okno: „Jezu, najdroższy towarzyszu, usłyszałem twój głos, uradowała się dusza moja i pocieszyłem się. Dlaczego mnie pozostawiłeś zamkniętego?” Na to Jezus obrócił się i rzekł: „Wyciągnij do mnie przez szparę twoją rękę albo też twój palec!” Gdy on to uczynił, wyciągnął przez bardzo ciasne okno chłopca, który poszedł za nim. I rzekł do niego Jezus: Poznaj moc Bożą i opowiadaj

w swej starości, co uczynił ci Jezus w dzieciństwie”. Gdy to zobaczył ojciec rodziny, najpierw poszedł do drzwi i stwierdził, że wszystko pozostało zamknięte i opieczętowane, i zawołał głośno twierdząc, że to duch, bowiem oczy jego były zamknięte tak, że nie widział Bożej mocy.

9. [2]. SKOK JEZUSA. Józef, ów ojciec rodziny, najwyższy spośród urzędników synagogi, pisarzy i nauczycieli, uważał się na Jezusa, że czyni on nowe cuda wśród ludu tak, że czczą go już jak boga, i wynosząc się powiedział: „Oto idą za Jezusem nasi chłopcy aż na pole Sichar, a pośród nich jest nawet nasz syn”. I rozgniewany porwał za kij, aby nim uderzyć Jezusa i podążał za nim aż do góry, która leży ponad boczną doliną bobu. Ale Jezus uciekł przed jego gniewem: skoczył ze szczytu góry na miejsce oddalone od góry na strzał z łuku. Inni chłopcy również chcieli wykonać taki sam skok i spadłszy połamali sobie golenie, ramiona i karki. Gdy powstał wielki lament wobec Maryi i Józefa, Jezus uzdrowił ich wszystkich i oddał zdrowych. Gdy to ujrzał przełożony synagogi, to jest ojciec uwięzionego syna, oraz wszyscy, którzy tam byli, widząc to oddali cześć Bogu Adonaj. Miejsce to zaś, w którym Jezus uczynił ten skok, aż do dziś nazywa się Skokiem Pana. [...]

10. [4]. ZASIEW KAMIENI. Stało się znów pewnego dnia w czasie zasiewów, że przechodził Jezus przez Azję i ujrzał pewnego rolnika, który siał na polu koło grobowca Rachel, pomiędzy Jerozolimą a Betlejem, pewien rodzaj jarzyny, która nazywa się grochem. I rzekł do niego Jezus: „Człowieku, co siejesz?” Ów zaś rozgniewany i wyśmiewając go, że chłopiec w tym wieku pytał o to, rzekł: „Kamienie”. Rzekł na to Jezus: „Prawdę mówisz, to są kamienie”. I stały się wszystkie owe nasiona grochu najtwardszymi kamieniami, ale zachowały aż do dnia dzisiejszego wygląd grochu, kolor, a nawet oczko na szczycie. I tak wszystkie ziarna zasiane i mające być żżęte, na samo słowo Boże zmieniły się w kamienie. I aż do dzisiejszego dnia na owym polu takie kamienie znajdują ci, którzy ich pilnie szukają.

11 [5]. DRZEWO JEZUSA. Pewnego dnia, kiedy już słońce zaczęło osuszać rosę, Maryja i Józef podchodzili do Nazaretu od strony Tyru i Sydonu. A gdy słońce jęło się podnosić, Maryja szła z trudem, aż usiadła zmęczona. I rzekła do Józefa: „Podnosi się [słońce], które sprawia, że jestem zmęczona. Ale cóż mam zrobić? Nie ma cienia, który by nas osłonił”. I wyciągnąwszy ręce do nieba modliła się mówiąc: „O mocy Najwyższego, wedle miłego słowa, które mi zostało posłane od Ciebie, jak niegdyś je usłyszałam, ześlij mi cień, niech ożyje dusza, i daj mi ochłodę”. Gdy to Jezus usłyszał, uradował się na to słowo, i włożył w ziemię kij, który trzymał w ręku jako laskę, i rzekł z mocą: „Daj natychmiast cień mojej matce najmilszej!” I natychmiast wyrósł ów kij na drzewo o gęstych gałęziach, które dało słodką ochłodę odpoczywającym. [...]

C. Wersja grecka B

Opis dzieciństwa Pana dokonany przez świętego apostoła Tomasza

WSTĘP. 1. Ja, Tomasz Izraelita, uważam za konieczne zapoznać wszystkich was, bracia pochodzący z pogaństwa, z dzieciństwem i wielkimi czynami, jakich dokonał Pan nasz Jezus Chrystus przebywając w ciele po piątym roku życia w mieście Nazarecie.

OCZYSZCZENIE WODY I UKARANIE CHŁOPCA. 2. 1. Pewnego dnia po deszczu wyszedł z domu, w którym mieszkała jego matka, aby bawić się na polu, gdzie płynęła woda. Zbudował stawki, [do których] zbierała się woda, i stawki wypełniły się wodą. Wtedy rzekł: „Chcę, by stała się czystą i wyborną wodą”. I natychmiast taką się stała. 2. Przechodził pewien syn Annasza, uczonego w Prawie, który niósł kij wierzbowy i kijem owym zniszczył stawki, i wypłynęła woda. I zwróciwszy się doń rzekł Jezus: „Bezbożniku i bluźnierco, cóż ci przeszkadzały stawki, że je opróżniłeś? Nie pójdziesz dalej swoją drogą, lecz uschniesz jak ten kij, który trzymasz!” 3. On poszedł dalej, ale po chwili oddał ducha. Gdy to zobaczyły dzieci, które bawiły się, odeszły i powiadomiły ojca zmarłego. Ów przybiegłszy, znalazł dziecko zmarłe. I odszedłszy czynił wyrzuty Józefowi.

OŻYWIENIE WRÓBELKÓW. 3. 1. A Jezus ulepił z tego błota dwanaście wróbli. A był to dzień szabatu. I pobiegło jedno z dzieci i powiadomiło Józefa, mówiąc: „Oto twoje dziecko, które bawi się koło strumyka, uczyniło z błota wróble, a tego nie godzi się czynić”. 2. On zaś usłyszawszy to, poszedł i mówi do dziecka: „Dlaczego tymi czynami naruszyłeś dzień szabatu?” Na to Jezus mu nie odpowiedział, ale spojrzawszy na wróble, rzecze: „Nuże, lećcie i żyjąc pamiętajcie o mnie!” I na te słowa uleciały i uniosły się w powietrze, a Józef zdumiał się widząc to.

UKARANIE CHŁOPCA. 4. 1. Po kilku dniach, gdy Jezus przechodził przez miasto, pewien chłopiec rzucił kamieniem i uderzył go w ramię. Rzekł doń Jezus: „Nie pójdziesz dalej swoją drogą!” A ów natychmiast padł na ziemię i skonał. Obecni zaś mówili z lękiem: „Kimże jest to dziecko? Bo każde słowo, które wypowiada, zamienia się w czyn”. 2. A ci, którzy tam byli obecni, odeszli i czynili Józefowi wyrzuty tymi słowami: „Nie możesz z nami mieszkać w tym mieście. Jeśli zaś chcesz [tu mieszkać], naucz dziecko błogosławić, a nie przeklinać, inaczej dzieci nasze poumierają, bo wszystko, co mówi, przemienia się w czyn”.

NAGANA JÓZEFA. 5. Józef usiadł na stołku, a dziecko stanęło przed nim, i chwycił je za ucho i silnie pociągnął. A Jezus spojrzawszy nań, rzekł: „Dość już tego dla ciebie”.

JEZUS U NAUCZYCIELA ZACHEUSZA. 6. 1. Następnego dnia wziął go za rękę i zaprowadził do nauczyciela imieniem Zacheusz, i rzekł do niego: „Nauczycielu, weź to dziecko i naucz je liter”. A on rzekł: „Oddaj mi go, a ja go nauczę liter i przekonam, aby wszystkich błogosławił, a nie przeklinał”. 2. Usłyszawszy to Jezus roześmiał się i rzekł do nich: „Wy mówicie to, co wiecie, ale ja wiem więcej niż wy. Istniałem bowiem przed wiekami. I wiem, kiedy zostali zrodzeni ojcowie waszych ojców, i wiem, ile życia jest wam dane”. Wszyscy, którzy to słyszeli, byli zdumieni. 3. I znowu rzekł im Jezus: „Dziwicie się, że powiedziałem wam, ile lat życia jest wam dane. Zaprawdę, ja wiem, kiedy został stworzony świat. Oto teraz mi nie wierzycie, ale gdy ujrzycie mój krzyż, uwierzycie, że Mówię wam prawdę”. Oni zaś byli zdumieni, słysząc te rzeczy.

7. 1. Gdy Zacheusz napisał alfabet hebrajski, rzekł do Jezusa: alfa. I rzekło dziecko: alfa. I znowu nauczyciel: alfa, a dziecko podobnie. I znowu nauczyciel po raz trzeci: alfa. Wtedy Jezus spojrzawszy na nauczyciela, mówi: „Ty, który nawet nie znasz litery alfa, jak możesz drugiego uczyć litery?” I począwszy od litery alfa dziecko wyliczyło wszystkie dwadzieścia dwie litery. 2. Następnie znowu mówi: „Słuchaj, nauczycielu, jaki jest układ pierwszej litery, poznaj, jakie ma zbliżenie i linie oraz zarysy, które wspólnie schodzą się i rozchodzą”. Gdy Zacheusz usłyszał ten opis jednej tylko litery, ze zdumie-

nia nie miał nic do powiedzenia, i obróciwszy się rzekł do Józefa: „Bracie, to dziecko prawdziwie nie jest zrodzone [na ziemi]. Weź je więc ode mnie!”

WSKRZESZENIE CHŁOPCA. 8. 1. Po tym [wydarzeniu] pewnego dnia bawił się Jezus z pewnymi dziećmi na [dachu] domu dwupiętrowego. Jeden z chłopców pchnął drugiego, który spadł na ziemię i umarł. Gdy to ujrzały dzieci, które się z nim bawiły, uciekły, a jedynie Jezus pozostał na dachu, z którego spadł chłopiec. 2. Gdy o tym dowiedzieli się rodzice zmarłego dziecka, przybiegli z płaczem i zobaczywszy dziecko bez życia leżące na ziemi, a Jezusa stojącego na górze, przypuszczali, że zostało ono przez niego zrzucone, i patrząc nań lżyli go. 3. Co widząc Jezus natychmiast zszedł na dół z [dachu] dwupiętrowego domu i stanąwszy przy głowie zmarłego, rzekł doń: „Zenonie - tak bowiem nazywało się dziecko - czy to ja cię zepchnąłem? Wstań i powiedz!” Dziecko natychmiast powstało na te słowa i oddawszy cześć Jezusowi, rzekło: „Panie, ty mnie nie zepchnąłeś, ale ty mnie umarłego przywróciłeś do życia”.

ULECZENIE ZRANIONEGO CHŁOPCA. 9. 1. Po kilku dniach ktoś z sąsiadów rąbał drzewo i przeciąwszy sobie stopę siekierą był bliski śmierci z powodu upływu krwi. 2. Gdy zbiegł się wielki tłum, przybiegł tam również Jezus. 3. I gdy dotknął się zranionej stopy chłopca, natychmiast ją uleczył. I rzekł doń: „Wstań i rąb dalej swoje drzewo!” I gdy on wstał, oddał mu cześć, a podziękowawszy, zaczął rąbać swe drzewo. Podobnie i wszyscy, którzy tam byli, dziękowali mu napelnieni podziwem.

ROZBITA HYDRIA. 10. Gdy miał on sześć lat, wysłała go matka, aby przyniósł wodę ze źródła. Po drodze potłukła mu się hydria. I gdy przyszedł do źródła, złożył swój płaszcz, i zaczerpnąwszy wody ze źródła nappełnił go, i wzięwszy zaniósł wodę swej matce. Ona, gdy to ujrzała, zdumiała się i objąwszy go, ucałowała.

JEZUS, POMOCNIK JÓZEFA CIEŚLI. 11. 1. Gdy osiągnął ósmy rok życia, pewien bogacz polecił Józefowi, by mu wykonał łożę; był on bowiem cieślą. I wyszedł na wieś, by zgromadzić drzewa, a towarzyszył mu Jezus. I uciąwszy dwa kawałki drzewa, obrobił je siekierą i położył jeden koło drugiego, a zmierzywszy zauważył, że jeden jest krótszy [od drugiego]. Gdy to zauważył zasmucił się i zaczął szukać innego. 2. Gdy to ujrzął Jezus rzekł do niego: „Połóż te dwa kawałki razem, aby zrównały się ich końce”. Choć Józef był zakłopotany tym, czego chciało dziecko, to jednak uczynił to, co mu nakazało dziecko. Rzekło ono znowu do niego: „Chwyć silnie krótszy kawałek drzewa!” Józef zdumiony uchwycił. Wtedy Jezus ująwszy drugi koniec pociągnął go z drugiej strony i tak uczynił równy drugiemu kawałkowi drzewa. I rzekł do Józefa: „Nigdy nie żałuj, ale wykonuj bez przeszkody swoją pracę!”. Gdy on to ujrzął, zdumiał się niezwykle i rzekł do siebie: „Szczęśliwy jestem ja, któremu Bóg dał takie dziecko”. 3. Gdy powrócili do miasta, Józef opowiedział o tym Maryi. Ona zaś, gdy to usłyszała i ujrzała wielkie czyny dokonywane przez swego syna, chwaliła go z Ojcem i Duchem Świętym teraz i zawsze, i na wieki wieków. Amen.

ANEKS 2. BAZA ANALITYCZNA

Zdarzenie (nazwy jak w apokryfie)	Wiek Jezusa	Czas i miejsce zdarzenia	Uczestnicy zda- rzenia	Emocje (+) /(-)	Rodzaj cudu (działania nadprzyrodzonego)	Ujawnienie wiedzy Jezusa	Pokaz boskiej siły
A. Rekonstrukcja tekstu pierwotnego (1–14)							
(1) Pan Jezus lepi ptaszki	Nieznany	Szabat, bród na strumyku.	Jezus, inne dzieci, faryzeusz i Józef ³⁰ .	(+)	Jezus kłaśnieciem w dłonie ożywia 12 ptaków, które odlatują, ćwierkając.		Por. Rdz 2: 7, gdy Jahwe tworzy człowieka z prochu ziemi.
(2) Ukaranie syna Annasza	Nieznany	Jak w (1)	Jezus, syn Annasza, Józef.	(-)	Jezus rzuca kłtwę na syna Annasza, w wyniku czego chłopiec od razu umarł („usechl”).		Sprawcza moc słowa
(3) Ukaranie dziecka	Nieznany	Przestrzeń publiczna	Jezus, Józef, dziec- ko, świadkowie, rodzice zmarłego dziecka.	(-)	Dziecko pada martwe po tym, jak niechący uderzyło Jezusa w ramię.		Sprawcza moc słowa: „(...) wszystko, co mówi, natychmiast się spełnia”.
(4) Nagana Józefa	Nieznany	Jak w (4)	Jezus, Józef, obu- rzeni świadkowie zdarzenia (3).	(-)	Oburzeni świadkowie tracą wzrok.	Jezus poucza Józefa, mówiąc, że nie postąpił rozumnie, wymierzając mu karę („silnie pociągnął go za ucho).	Sprawcza moc ener- gii mentalnej

³⁰ Tu i wszędzie dalej chodzi o Józefa, opiekuna Pana Jezusa, a gdy mowa o Maryi – matkę Jezusa.

(5) Jezus w szkole: mowa Jezusa i nagana Zacheusza	5 lat	Przed budynkiem szkoły i w szkole.	Jezus, Józef, mistrz Zacheusz, inni Żydzi.	(+) i (-)		Jezus ujawnia przed Zacheuszem swą boskość i mądrość: „(...) nim ty urodziłeś się, ja już istniałem”; „Ja jednak wiem i inne rzeczy”; „Igrałem z wami, bo wy dziwicie się z małych rzeczy i macie mało wiedzy i mało inteligencji”; „O obłudnicy, zacznijcie sami nauczać, co znaczy <i>alfa</i> , a potem my wam uwierzemy w tym, co należy do <i>beta</i> ”.	
(6) Jezus w szkole: zachwyty i rozpacz Zacheusza	5 lat	W szkole, cd. (5).	Jezus, nauczyciel Zacheusz.	(+)		Zacheusz uznaje swą niższość przed Jezusem: „Ja nieszczęsny, ja, który myślałem, że znalazłem ucznia, podczas gdy znalazłem nauczyciela”; „Ja, starzec, zostałem zwyciężony przez dziecko”; „Ale nie wiem, czy jest to Pan czy anioł”.	
(7) Jezus w szkole: uzdrowienie wszystkich	5 lat	W szkole, cd. (6)	Jezus, nauczyciel Zacheusz.	(+) „Jezus roześmiał się”.	Przekłęci świadkowie z (4) odzyskują wzrok.		Sprawcza moc słowa
(8) Wskrzeszenie dziecka	5 lat	Dach	Jezus, Zenon, inne dzieci, rodzice Zenona.	(+)	Jezus wskrzesza Zenona słowem.		Sprawcza moc słowa
(9) Rozbity dzban	7 lat	W tłumie	Jezus, tłum, Maryja.	(+)	Jezus przynosi w płaszczu wodę do domu.		

(10) Jezus pomaga Józefowi w pracy stolarskiej	8 lat	Stolarnia Józefa	Jezus, Józef.	(+)			
(11) Jezus w szkole	Nieznany	Szkoła	Jezus, Józef, nauczyciel.	(-)	Rozgniewany nauczyciel po uderzeniu Jezusa umiera.	Jezus do nauczyciela: „Powiedz mi najpierw, co znaczy <i>alfa</i> , wtedy ja ci powiem, co znaczy <i>beta</i> ”.	Sprawcza moc energii mentalnej
(12) Jezus w szkole	Nieznany	Szkoła	Jezus, Józef, nauczyciel, inni zgromadzeni w szkole.	(+)		Nauczyciel do Józefa o Jezusie: „Ten, którego mi dałeś, nie jest uczniem, ale mistrzem”.	
(13) Uzdrowienie Jakuba	Nieznany	Miejsce zbierania drewna	Jezus, Józef, syn Józefa –Jakub.	(+)	Uzdrowienie omdlałego Jakuba po ukąszeniu przez żmiję.		Sprawcza moc bioenergii. Jezus „wyciągnął rękę i dmuchnął tam, gdzie go wąż ukąsił, i uzdrowił go; wąż natomiast zdechl”.
(14) Jezus w świątyni	12 lat	Jerozolima, świątynia Pana, święto Paschy.	Jezus, Józef, Maryja, pielgrzymi, uczeni w świątyni.	(+)		Jezus wyjaśniał kapłanom „przypowieści proroków i znaki ukryte, a także trudności Prawa”. Jezus do Maryi i Józefa: „Nie wiecie, że powinienem zajmować się sprawami Ojca?”	
Opowiadania zawarte w różnych wersjach EwTmDz (15–25)							

(15) Jezus chodzi po promieniu słonecznym	Nieznany	a. Nieokreślony budynek / b. Wieża	a. Jezus, obserwatorzy / b. Jezus, inne dziecko	(+)	a. Jezusa siada na promieniu słońca i udaje się na wschód i zachód „tak daleko, jak tylko dochodził promień słońca”. / b. Jezus siada na promieniu słonecznym, który wpada do pomieszczenia przez dziurkę od klucza.	
(16) Pan Jezus burzy bałwany	Nieznany	Miejsce pośród posągów bożków i obok ceglanego domu.	Jezus	(+)	Jezus burzy słowem świątynię bożków i odbudowuje nowy budynek niebędący odtąd mieszkaniem szatana.	Sprawca moc słowa: „Rozpadnij się, złe zbudowany budynek!”.
(17) Pan Jezus uczniem lekarza	Nieznany	Dom lekarza	Jezus, niewidomy na jedno oko pacjent, lekarz.	(+)	Jezus dotknięciem ręki uzdrawia chore oko pacjenta i to, na które dotąd nie widział.	Sprawca moc boskiej bioenergii
(18) Jezus przemienia dzieci w świnie	Nieznany	Przestrzeń publiczna	Jezus, tłum Żydów.	(-)	Jezus do dzieci: „Stańcie się świniami”. I natychmiast stały się świniami.	Sprawca moc słowa
(19) Cud ze zbożem	Nieznany	Pole zasiane zbożem	Jezus i inni.	(+)		
(20) Jezus ożywia zasoloną rybę	Ukończony 3 rok życia	Przestrzeń publiczna	Jezus, bawiące się dzieci, sąsiedzi, Maryja.	(+)	Jezus każe poruszać się suchej rybie i rozkazuje jej, by pozbyła się soli, którą ma w sobie, następnie, by pływała. Ryba wykonuje po kolei polecenia Jezusa.	Sprawca moc słowa
(21) Jak nauczyciel wyrzucił Go z miasta	Nieznany	Środek rynku	Jezus, Maryja, nauczyciel i jego uczniowie.	(+)	Jezus każe 12 wróblom zbierać pszenicę z piersi rozgniewanego z tego powodu nauczyciela. I czeka, aż ptaki wszystko wydziobią.	Sprawca moc słowa

(22) Uwięziony chłopiec	Nieznany	Przestrzeń publiczna, zamknięte pomieszczenie potężnej twierdzy.	Jezus i wielu chłopów.	(+)	Wyciągnięcie przez bardzo wąskie okienko chłopca uwięzionego w celi przez ojca, by nie bawił się z Jezusem.	Sprawcza moc słowa. Jezus do chłopca: „Poznaj moc Bożą i opowiadaj w swej starości, co uczynił ci Jezus w dzieciństwie”.
(23) Skok Jezusa	Nieznany	Miejsce zwane Skokiem Pana	Jezus, Józef – najwyższy urzędnik synagogi, syn tegoż Józefa, chłopcy, Maryja, Józef.	(+)	Jezus zeskoczył „ze szczytu góry na miejsce oddalone od góry na strzał z łuku”. Jezus uzdrawia chłopców, którzy doznali urazów, skacząc za Panem.	Boża moc
(24) Zasiew kamieni	Nieznany, ale „w tym wieku”, gdy dziecko powinno wiedzieć, jak wyglądają nasiona grochu.	Czas zasiewów, Azja, pole obok grobowca Rachel (między Jerozolimą a Betlejem).	Jezus, rozgniewany i szydzący z Jezusa rolnik siejący groch.	(-)	Jezus po niegrzecznej odpowiedzi rolnika zamienia nasiona grochu w najtwardsze kamienie zachowujące wygląd zielonego grochu i oczko na szczycie.	Sprawcza moc słowa: „I tak wszystkie ziarna zasiane i mające być zżęte, na samo słowo Boże zmieniły się w kamienie”.
(25) Drzewo Jezusa	Nieznany	Wolna bezdrzewna przestrzeń, ranek („kiedy już słońce zaczęło osuszać rosę”), poblizko Nazaretu od strony Tyru i Sydonu	Jezus, Maryja, Józef.	(+)	Maryja prosi Jahwe o cień, by ożyła jej dusza w ochłodzie. Usłyszawszy to, uradowany Jezus, wkłada w ziemię kij i wypowiada z mocą słowa, po których z kija wyrosło drzewo o gęstych gałęziach i dające cień.	Sprawcza moc słowa. Jezus do kija: „Daj natychmiast cień mojej matce najmilszej!”

Wersja grecka B. Opis dzieciństwa Pana dokonany przez świętego apostoła Tomasza (26–34)

(26) Oczyszczenie wody i ukaranie chłopca	Nieznany	Pogoda po deszczu, pole, na którym płynęła woda, strumyk.	Jezus, syn Annasza (uczonego w Prawie), Annasz, Józef, dzieci bawiące się obok Jezusa.	(+) i (-)	Jezus nakazuje wodzie zebranej w stawkach, aby stała się czysta i wyborna. Jezus słowem uśmierca syna Annasza za to, że wypuścił wodę ze stawków.		Sprawcza moc słowa: „Chcę, by stała się czystą i wyborną wodą”. Jezus do syna Annasza: „Bezbożniku i bluźnierco, cóż ci przeszkadzały stawki, że je opróżniłeś? Nie pójdziesz dalej swoją drogą, lecz uschniesz jak ten kij, który trzymasz!?”.
(27) Ożywienie wróbelków	Nieznany	Jak w (26)	Jezus, Józef, jedno z dzieci bawiących się obok.	(+)	Jezus w dzień szabat lepi z błota 12 wróbelków i ożywia je, każąc im lecieć i pamiętać o Nim.		Sprawcza moc słowa. Jezus mówi do glinianych wróbli: „Nuże, lećcie i żyjąc pamiętajcie o mnie!”.

(28) Ukaranie chłopca	Nieznany	Kilka dni po tym, co się wydarzyło w (27), miasto.	Jezus, nieznany chłopiec, świadkowie zdarzenia, Józef.	(-)	Impulsywna reakcja Jezusa i uśmiercenie chłopca.		Sprawcza moc słowa. Jezus do chłopca, który uderzył go kamieniem w ramię: „Nie pójdziesz dalej swoją drogą!”. Świadkowie zdarzenia: „Kimże jest to dziecko? Bo każde słowo, które wypowiada, zamienia się w czyn?”.
(29) Nagana Józefa	Nieznany	Cd. (28), zapewne dom Józefa, Józef siedzi na stołku.	Jezus, Józef.	(+)	Jezus słownie reaguje na karę wymierzoną przez Józefa, który chwycił Go za ucho i silnie pociągnął: „Dość już tego dla ciebie”.		
(30) Jezus u nauczyciela Zacheusza	Nieznany	Następny dzień po (29) / Szkoła Zacheusza.	Jezus, Józef, nauczyciel Zacheusz, inni świadkowie / Jezus, nauczyciel Zacheusz, Józef	(+) (-) „Jezus roześmiał się”.		Jezus z przewagą i pewnością w głosie do Józefa i Zacheusza: „Wy mówicie to, co wiecie, ale ja wiem więcej niż wy. Istniałem bowiem przed wiekami. I wiem, kiedy zostali zrodzeni ojcowie waszych ojców, i wiem, ile życia jest wam dane”; „Zaprawdę, ja wiem, kiedy został stworzony świat”. / Zacheusz do Józefa: „Bracie, to dziecko prawdziwie nie jest zrodzone [na ziemi]. Weź je więc ode mnie”.	

(31) Wskrze- szenie chłopca	Nieznany	Po (30), zaba- wa na dachu dwupiętrowe- go domu.	Jezus, inne dzieci, rodzice zmarłego Zenona.	(+)	Jezus niesłusznie posądzony przez rodziców chłopca o śmierć syna, wskrzesza go, stanąwszy przy głowie zmarłego.		Sprawcza moc słowa. Jezus do zmarłego Zenona: „Zeno- nie [...] czy to ja cię zepchnąłem? Wstań i powiedz!” Dziecko natychmiast powstało na te słowa i oddawszy cześć Jezusowi, rzekło: «Panie, ty mnie nie zepchnąłeś, ale ty mnie umarłego przy- wróciłeś do życia»”.
(32) Uleczenie zranionego chłopca	Nieznany	Kilka dni później po (31), poblizę domu.	Jezus, sąsiad Jezusa, tłum gapiów.	(+)	Jezus dotyka stopę sąsiada rozciętą toporem.		Sprawcza moc słowa. Jezus do rannego sąsiada: „Wstań i rąb dalej swoje drzewo!”.
(33) Rozbita hydria	6 lat	Droga do źródła	Jezus, Maryja	(+)	Jezus po rozbiciu hydrii zamienia swój płaszcz w nieprzemakalne naczynie i przynosi w nim wodę do domu.		
(34) Jezus, po- mocnik Józefa cieśli	8 lat	Warsztat stol- arski Józefa	Jezus, Józef, Maryja.	(+)	Jezus w cudowny sposób wydłuża krótszy kawałek drewna.	Jezus radzi Józefowi: „Nigdy nie żałuj, ale wykonuj bez przeszkody swoją pracę!”.	Boskie działanie

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Grzegorz Ojcewicz is a reviewer in this issue of the journal.

II. LEKSYKOGRAFIA
I BIBLIOGRAFIE

Article No. 305

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.16>

Artykuł badawczy / Research article

Bibliografia / Bibliography

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and E. Konefał¹

Citation:

Konefał, E. (2023). Przekładoznawstwo rosyjskie 2021–2022. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 275–322.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.16>.

PRZEKŁADOZNAWSTWO ROSYJSKIE 2021–2022

EWA KONEFAŁ

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich / Institute of Russian and Eastern Studies

ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 51, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: ewa.konefal@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4864-7973>

(nadesłano / received 1.10.2023; zaakceptowano / accepted 20.10.2023)

Abstract

Russian translation studies of 2021–2022

The aim of the article is to present the Russian-language academic contributions to the field of translation studies produced between 2021 and 2022. The cataloged bibliographic material illustrates the current state of translation studies, highlighting the main trends and development directions. The present paper also attempts at a quantitative and qualitative evaluation of subject literature in relation to the preceding pe-

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

riod. Moreover, efforts were made to ascertain the influence of external factors, including recent changes in Russian science, on the development of translation studies. An integral part of the article is a bibliography, encompassing dissertation abstracts, academic monographs, multi-author volumes, and informational publications issued in Russia and the post-Soviet countries during the aforementioned period.

Keywords: translation studies, Russia, post-Soviet countries, scientific literature, bibliography.

Abstrakt

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja rosyjskojęzycznego dorobku naukowego z zakresu badań nad przekładem z lat 2021–2022. Zarejestrowany materiał bibliograficzny ilustruje aktualny stan nauki o przekładzie, pokazuje główne trendy i kierunki jej rozwoju. W poniższym szkicu podjęto również próbę oceny ilościowej i jakościowej piśmiennictwa dziedzinowego w stosunku do wcześniejszego okresu. Starano się przy tym określić wpływ czynników zewnętrznych, szczególnie zaś ostatnich zmian w nauce rosyjskiej, na rozwój badań przekładoznawczych.

Integralną część tekstu stanowi wykaz piśmiennictwa dziedzinowego obejmujący autoreferaty dysertacji, monografie naukowe, tomy wieloautorskie oraz publikacje o charakterze informacyjnym opublikowane w Rosji i państwach obszaru postradzieckiego we wskazanym wyżej okresie.

Słowa kluczowe: przekładoznawstwo, Rosja, państwa postradzieckie, piśmiennictwo naukowe, bibliografia.

Wprowadzenie

Współczesne studia nad przekładem wyróżnia coraz wyraźniejsza skłonność do metarefleksji nad zmieniającym się krajobrazem dyscypliny, co wypadałoby uznać za symptom osiągnięcia przez naukę pewnego poziomu dojrzałości. Zgromadzony na przestrzeni lat dorobek domaga się oceny. Niebawo rozwój technologii informatycznych w ostatnich latach oraz równie imponujący przyrost wiedzy sprawia, że coraz popularniejszym narzędziem ewaluacji nauki, wykorzystywanym również w przekładoznawstwie, stają się analizy bibliometryczne (np. Dong, Chen 2015; Franco Aixelá, Rovira-Esteva 2019; Olalla-Soler, Franco Aixelá, Rovira-Esteva 2020; Ping 2021). Badacze uwydatniają zazwyczaj dwa aspekty śledzenia rozwoju nauki z wykorzystaniem narzędzi, jakie oferuje bibliometria: praktyczny, związany z wyszukiwaniem informacji dokumentalnej i faktograficznej, oraz strategiczny, odzwierciedlający stan nauki (Marszakowa-Szajkiewicz 2009: 22). Wieloaspektowa analiza źródeł literaturowych pozwala na ukazanie diachronicznej ewolucji badanej dziedziny nauki, jej aktualnych trendów tematycznych i metodologicznych, wychwycenie luk w dotychczasowych badaniach oraz określenie potencjalnych obszarów dalszych studiów.

Do przeprowadzenia rzetelnych analiz bibliometrycznych niezbędne jest zgromadzenie odpowiedniego materiału faktograficznego, który można byłoby poddać dalszej interpretacji. Fundamentalne w tym kontekście wydaje się dysponowanie kompletną bazą danych bibliograficznych. Rozwój badań bibliometrycznych w obrębie przekładoznawstwa był stymulowany powstaniem dużych baz dziedzinowych (patrz m.in. Franco Aixelá, 2001–2023). Przekładoznawstwo rosyjskojęzyczne jest w tych cyfrowych zbiorach niestety dość słabo reprezentowane. Niniejsze opracowanie ma zatem za zadanie wypełnienie pewnej luki. Stanowi ono kontynuację zainicjowanej w 2016 roku serii bibliograficznej (patrz Konefał 2016; 2021a; 2021b; 2022), konstruowanej jako informatorium i punkt wyjściowy do dalszych studiów nad historiografią rosyjskojęzycznej myśli przekładoznawczej.

Zarejestrowany i zaprezentowany poniżej dorobek obejmuje rosyjskojęzyczne piśmiennictwo dziedzinowe, którego granice chronologiczne wyznaczają lata 2021–2022. Jest to wprawdzie okres niezbyt niedługi, tym niemniej dostarcza wystarczającą ilość danych, by na jego podstawie formułować określone wnioski co do stanu badań, a jednocześnie obfituje w wydarzenia, które nie pozostały bez wpływu na aktualny i przyszły kształt nauki rosyjskiej, w tym również przekładoznawstwa.

Analiza ilościowa dorobku

Załączony wykaz rosyjskojęzycznego piśmiennictwa przekładoznawczego zarejestrowanego w latach 2021–2022 zawiera 205 pozycji, w tym 174 dokumenty powstałe na terenie Federacji Rosyjskiej i 31 pochodzących z obszarów postradzieckich. Zostały w nim odnotowane autoreferaty rozpraw/rozprawy, monografie jedno- i wieloautorские, tomy zbiorowe, serie wydawnicze, antologie oraz bibliografie i katalogi.

Autoreferaty dysertacji

Rejestr otwierają autoreferaty dysertacji przedstawianych w celu uzyskania stopni naukowych doktora² oraz kandydata³ nauk. Są to dokumenty traktowane z reguły jako najistotniejszy filar w strukturze piśmiennictwa dziedzinowego, bowiem najwierniej ilustrują obecny stan wiedzy i wiodące trendy. W przypadku przekładoznawstwa rosyjskojęzycznego są drugim pod względem liczebności źródłem wiedzy dyscyplinarnej, zaraz po artykułach w czasopismach⁴.

Zbiór autoreferatów rozpraw przedłożonych do obrony w Federacji Rosyjskiej⁵ liczy 77 pozycji, w tej liczbie 44 dokumenty powstałe w 2021 roku (z czego 5 zaprezentowano w celu uzyskania stopnia doktora, 39 – stopnia kandydata), zaś 33 w 2022

² Odpowiednik polskiego stopnia doktora habilitowanego.

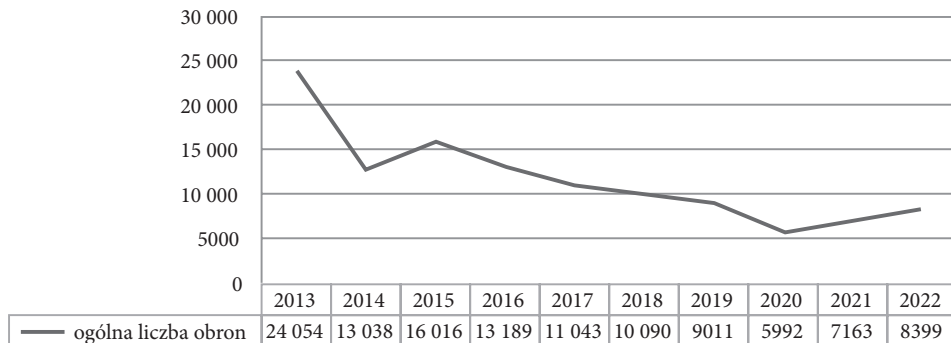
³ Odpowiednik polskiego stopnia doktora.

⁴ Mam tu na myśli literaturę *stricte* naukową, nieobejmującą wydań wspomagających dydaktykę przekładu, czyli podręczników akademickich, skryptów i poradników.

⁵ W tym badaczy nierosyjskich (np. kazachskich, chińskich) zdobywających stopnie naukowe w Rosji.

roku (3 przedstawiono w celu uzyskania stopnia doktora, a 30 to autoreferaty rozpraw kandydackich).

Już wstępna analiza zgromadzonego materiału wskazuje, że liczba autoreferatów rozpraw zarejestrowanych w przedmiotowym okresie nie odzwierciedla ogólnych tendencji w nauce rosyjskiej. Niewątpliwie najsłabszym pod względem liczby obron dla rosyjskiej nauki był rok 2020, czyli pierwszy rok restrykcji związanych z epidemią SARS-CoV-2 (patrz: tab. 1). Liczba obron spadła wówczas w stosunku do roku poprzedniego aż o 44,4%. Rok kolejny (2021), pomimo utrzymujących się ograniczeń związanych z pandemią, przyniósł ponad 10% wzrost liczby obron. Ta tendencja wzrostowa, pomimo istotnych zmian w polityce naukowej (o czym poniżej), utrzymała się i w 2022.

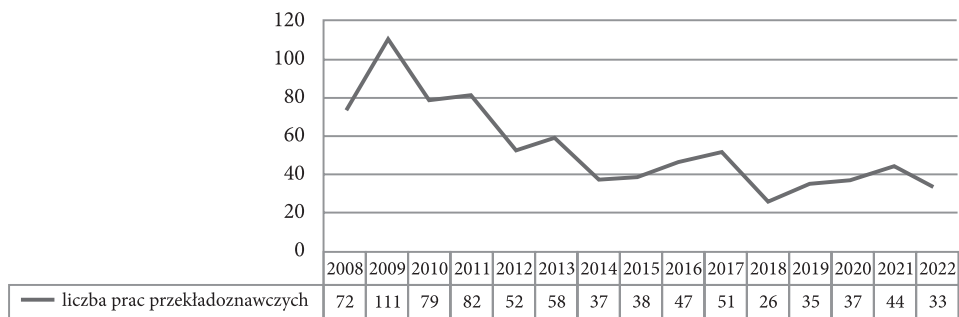

Wykres 1. Liczba obron rozpraw kandydackich i doktorskich na terenie Rosji zaplanowanych w latach 2013–2022.

Źródło: opracowanie na podstawie danych Najwyższej Komisji Atestacyjnej przy Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego FR.

Równocześnie podejmowane w Rosji studia nad przekładem rozwijały się, według wszelkiego prawdopodobieństwa, we własnym tempie. Należałoby podkreślić, że u progu 2021 roku przekładoznawstwo rosyjskie okres boomu badawczego miało już dawno za sobą (patrz: wykres 2)⁶. W pierwszym roku pandemii nie odnotowano spadku w stosunku do roku ją poprzedzającego. Natomiast rok 2021 okazał się pod względem naukowym znacznie bardziej owocny niż lata minione. Na uwagę zasługuje fakt, iż do obrony dopuszczono wówczas aż pięć dysertacji doktorskich – jedną w ramach literaturoznawstwa oraz cztery językoznawcze. Na tym tle nieco rozczołkuje rok 2022, z perspektywy rozwoju badań przekładoznawczych jeden ze słabszych (mniejszą liczbę autoreferatów rozpraw odnotowano jedynie w 2018). Istnieje wiele obiektywnych przyczyn podobnego stanu rzeczy; u jego podłoża leżą m.in. podjęte w 2021 roku decyzje w zakresie polityki naukowej (o czym poniżej).

⁶ Rokiem najbardziej intensywnym, przynajmniej pod względem liczby autoreferatów rozpraw, był rok 2009. Wyniku tego nie udało się już powtórzyć nawet w jednym z płodniejszych dla rosyjskiej nauki roku 2013, w którym łącznie miało miejsce 24 054 rozpraw.

Wykres 2. Liczba autoreferatów rozpraw przekładoznawczych przedstawionych do obrony w Rosji w latach 2008–2022.

Źródło: Opracowanie na podstawie: Konefał 2016; 2021a; 2021b; 2022 oraz niepublikowanych danych własnych.

Rosyjskojęzyczne prace dziedzinowe realizowane w państwach byłych republik radzieckich są zdecydowanie mniej liczne, sprowadzają się do dwudziestu sześciu autoreferatów dysertacji i samych dysertacji⁷ (czternaście w roku 2021 i dwanaście w 2022 – patrz: tab. 1), jednej monografii oraz czterech tomów zbiorowych. Dokumenty te powstały w Armenii, Białorusi, Kazachstanie, Litwie, Tadżykistanie i Uzbekistanie.

Znamiennym wydaje się fakt stosowania rosyjszczyzny w charakterze narzędzia komunikacji naukowej, zachowania pozycji języka wehikularnego w regionie, utrzymującej się pomimo wyraźnych dążeń dekolonizacyjnych większości państw obszaru postradzieckiego. Oczywiście refleksja ta nie odnosi się do całej przestrzeni postradzieckiej. Najsilniejszą pozycję rosyjski posiada niewątpliwie w krajach Azji Centralnej – Kazachstanie, Tadżykistanie i Uzbekistanie. Liderem pod względem ilości rozpraw przedstawionych w przedmiotowym okresie do obrony jest Uzbekistan⁸. Na uwagę zasługuje również stosunkowo duża liczba rosyjskojęzycznych rozpraw przedkładanych do obrony w Tadżykistanie. Mimo, że od upadku ZSRR językiem urzędowym jest tam język tadżycki, rosyjski nadal utrzymuje się w szkołach jako drugi język nauczania, niezmiennie pozostaje też językiem nauki⁹. Znacznie rzadziej natykamy się na rosyjskojęzyczne rozprawy przekładoznawcze w Białorusi, ale nie jest to chyba wynikiem określonej rangi rosyjskiego jako języka nauki (ta wciąż bowiem jest wysoka), lecz niskiej popularności badań przekładoznawczych wśród badaczy białoruskich. Pozycja rosyjskiego jest znacznie słabsza na Kaukazie, przestał on być językiem prezentacji wyników badań bardzo prężnego w czasach radzieckich przekładoznaw-

⁷ W niektórych krajach (np. Kazachstanie) nie ma obowiązku publikowania autoreferatu.

⁸ Jak wynika z badań prowadzonych w Instytucie Studiów Wschodnich, około 2010 roku, po dwóch dekadach derusyfikacji, proces wypierania języka rosyjskiego z przestrzeni publicznej uległ zahamowaniu (zob. Górecki 2014: 53). W języku tym powstają dysertacje naukowe, a ich autoreferaty sporządzane są równolegle w języku kazachskim, rosyjskim i angielskim.

⁹ Tadżykistan w odróżnieniu od pozostałych państw regionu zachowuje do dziś wzorowaną na rosyjskiej nomenklaturę specjalności naukowych; autoreferaty tadżyckich rozpraw przechowywane są w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie.

stwa gruzińskiego, w niewielkim stopniu rosyjski jest współcześnie wykorzystywany w rozprawach ormiańskich, powoli zanika w Azerbejdżanie. Nie znajdziemy zbyt wielu rosyjskojęzycznych rozpraw przekładoznawczych powstałych po rozpadzie ZSRR w dorobku naukowym krajów bałtyckich¹⁰. Nie ma ich, z wiadomych przyczyn, także w Ukrainie¹¹.

Tabela 1. Zestawienie sumaryczne autoreferatów dysertacji/dysertacji przedstawionych na obszarze postradzieckim w latach 1937–2022.

	1937– 1991	1992– 2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Ogółem
Armenia	33	23	–	–	–	–	–	1	–	57
Azerbejdżan	54	15	2	2	1	–	–	–	–	74
Białoruś	27	16	1	2	–	1	1	1	1	50
Estonia	3	4	–	1	1	–	–	–	–	9
Gruzja	103	15	–	–	–	–	–	–	–	118
Kazachstan	36	43	–	–	2	1	1	1	2	86
Kirgistan	8	33	1	1	–	–	–	–	–	43
Litwa	7	3	–	–	–	–	–	1	–	11
Łotwa	5	1	–	–	–	–	–	–	–	6
Mołdawia	3	2	–	–	–	–	–	–	–	5
Tadżykistan	6	26	4	5	4	8	6	6	2	67
Turkmenistan	4	–	–	–	–	–	–	–	–	4
Ukraina	124	13		–	1 ¹²	–	1 ¹³	–	–	139
Uzbekistan	92	16	1	5	3	8	11	4	7	147
Ogółem	505	210	9	16	12	18	20	14	12	816

Źródło: Opracowanie na podstawie Konefał 2016; 2021a; 2021b; 2022 oraz niepublikowanych danych własnych.

Piśmiennictwo naukowe o innym charakterze

Katalog prac rosyjskich zawiera ponadto 56 monografii jedno- i wieloautorskich, w tym 29 wydano w 2021 roku i 27 w 2022; jedną antologię (z 2022); 29 tomów zbiorowych, w głównej mierze stanowiących pokłosie konferencji, w tym 15 wydanych w 2021 i tyle samo w 2022; 12 wydań publikowanych w ramach serii, po sześć w 2021 i w 2022; dwa opracowania bibliograficzne, po jednym w 2021 i w 2022.

Nie nastąpiły tu poważniejsze zmiany w stosunku do lat poprzednich – ani pod względem ilościowym, ani tematycznym. Aktywność wydawnicza związana jest

¹⁰ Na ich tle wyróżnia się Estonia z dość dynamicznie rozwijającym się ośrodkiem sławistycznych studiów nad przekładem w Uniwersytecie w Tartu (patrz rozprawy tartuskie w: Konefał 2022: 76–77).

¹¹ Rozprawy zarejestrowane w latach 2014–2020 powstały na terenie zaanektowanym przez Rosję.

¹² Autoreferat zaprezentowany w Sewastopolu (miasto wydzielone) – obszarze w 2014 zaanektowanym przez Rosję.

¹³ Autoreferat wygłoszony w Symferopolu (Autonomiczna Republika Krymu) – obszarze zaanektowanym przez Rosję w 2014 roku.

przede wszystkim z badaniami nad przekładem artystycznym oraz religijnym. Utrzymuje się zainteresowanie badaniami źródłoznawczymi, biografiką oraz historią działalności translatorskiej. Dość popularnym obszarem pozostaje pedagogika przekładu.

Struktura dziedzinowa badań¹⁴

Badania przekładoznawcze właściwie od początku naukowej refleksji nad fenomenem przekładu charakteryzowały się sporą polidyscyplinarnością, a dotyczy to w szczególności obszaru radzieckiego. Na przestrzeni lat były to kolejno¹⁵: nauki matematyczno-fizyczne, techniczne, historyczne, filologiczne (językoznawstwo i literaturoznawstwo), filozoficzne, ekonomiczne, prawne, pedagogiczne, medyczne, psycho-

Tab. 2. Zestawienie sumaryczne autoreferatów dysertacji przedstawionych w ZSRR i Rosji według dziedzin nauki.

	1937–1991	1992–2015	2016–2020	2021	2022	łącznie
nauki matematyczno-fizyczne	11	3	–	–	–	14
nauki techniczne	4	3	–	–	–	7
nauki historyczne	12	3	63	–	–	21
nauki ekonomiczne	1	–	–	–	–	1
nauki filozoficzne	1	6	2	–	1	10
nauki filologiczne / językoznawstwo	462	882	124	33	24	1525
nauki filologiczne / literaturoznawstwo	303	180	35	7	6	531
nauki prawne	4	8	1	–	–	13
nauki pedagogiczne	43	191	23	4	2	263
nauki medyczne	–	1	–	–	–	1
nauki o sztuce	3	2	1	–	–	6
nauki psychologiczne	5	1	1	–	–	7
Kulturoznawstwo	–	10	4	–	–	14
bibliotekoznawstwo, bibliografia i bibliologia	64	75	–	–	–	13
Łącznie	855	1297	197	44	33	2426

Źródło: Opracowanie na podstawie Konefał 2016; 2021a; 2021b; 2022 oraz niepublikowanych źródeł własnych.

¹⁴ Omówienie dotyczy wyników badań ogłoszonych w autoreferatach dysertacji / dysertacjach naukowych.

¹⁵ Wymieniam je w porządku zgodnym z obowiązującą do lutego 2021 nomenklaturą specjalności naukowych – patrz: Prikaz... 2017, 2018.

¹⁶ W tym jeden autoreferat przedstawiony w celu uzyskania stopnia kandydata nauk medycznych.

¹⁷ W tym dwa autoreferaty przedstawione w celu uzyskania stopnia kandydata nauk filologicznych oraz cztery – nauk pedagogicznych.

¹⁸ W tym: trzy autoreferaty przedstawione w celu uzyskania stopnia kandydata nauk filologicznych, dwa – nauk pedagogicznych i dwa – nauk historycznych.

logiczne, nauki o sztuce, kulturoznawstwo i bibliologia. Różnorodzinowość badań nad przekładem nader wyraźnie uwidoczniła się w pierwszym dziesięcioleciu obecnego stulecia. Ze względu na nieograniczoność sfer ludzkiej działalności, w której przekład jest obecny, można byłoby prognozować potencjalne zainteresowanie omawianym fenomenem praktycznie w każdej dziedzinie wiedzy włączonej do nomenklatury specjalności pracowników naukowych.

Jak dowodzą zgromadzone poniżej dane (patrz: tab. 2), z początkiem drugiego dziesięciolecia charakterystyczna dla rosyjskojęzycznych studiów nad przekładem polidyscyplinarność uległa znacznemu osłabieniu. Na początku obecnej dekady przekład w jego różnych aspektach pozostał obiektem przede wszystkim macierzystych nauk filologicznych, zaś wśród nich palmę pierwszeństwa niezmiennie dzierży językoznawstwo (badania nad przekładem prowadzone w obrębie specjalności literaturoznawczych od początku ukonstytuowania się dyscypliny były znacznie mniej liczne¹⁹) oraz pedagogiki. Udział pozostałych dyscyplin w studiach nad przekładem należałoby określić jako incydentalny – w przedmiotowym okresie zarejestrowano zaledwie jedną rozprawę, przedstawioną do obrony w ramach nauk filozoficznych.

Zdecydowana przewaga autoreferatów dysertacji doktorskich złożonych do obrony w ramach specjalności językoznawczych potwierdza tezę o lingwistycznej orientacji rosyjskich studiów nad przekładem.

Zmiany w polityce naukowej

Wskazany na wstępie okres to równocześnie czas istotnych zmian w rosyjskiej polityce naukowej. Próby reorganizacji uprawianej w Rosji nauki sięgają 2018 roku, kiedy ogłoszono i zaczęto wdrażać zaplanowany na lata 2018–2024 narodowy projekt „Nauka” (później przemianowany na „Nauka i uniwersytety”)²⁰. Jednym z celów projektu była nie tylko wewnętrzna stymulacja rozwoju infrastruktury i potencjału naukowo-badawczego, lecz przede wszystkim internacjonalizacja i wzmocnienie rangi rosyjskiej nauki na arenie międzynarodowej.

Wyrazem dążeń do umiędzynarodowienia rosyjskiej nauki była tym razem dość istotna modernizacja nomenklatury specjalności, w ramach których przyznawane są stopnie naukowe. W dniu 17 kwietnia 2021 weszło w życie Rozporządzenie Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego Federacji Rosyjskiej z 24 lutego 2021 zatwierdzające nową nomenklaturę specjalności naukowych (patrz: Prikaz... 2021)²¹. Celem reformy miało być dostosowanie rosyjskiej nauki do standardów międzynarodowych i jej większa integracja w przestrzeni międzynarodowej (patrz: Pahimov, Gurtov, Stasevič 2021: 29).

¹⁹ Jak pokazują dane zgromadzone w tabeli, były one trzykrotnie rzadziej podejmowane przez badaczy.

²⁰ Por. opis projektu na stronie Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. (Online): https://minobrnauki.gov.ru/nac_project/ (dostęp 30.09.2023).

²¹ Ostatnie istotne zmiany w nomenklaturze miały miejsce cztery lata wcześniej – patrz: Prikaz... 2017.

Nowej nomenklaturze nadano strukturę trzystopniową złożoną z pięciu dziedzin, 34 grup specjalności naukowych oraz 351 specjalności²². Do dziedzin fundamentalnych zaliczono: 1. nauki przyrodnicze; 2. nauki techniczne; 3. nauki medyczne; 4. nauki rolnicze; 5. nauki społeczne i humanistyczne. Ostatnia z wymienionych dziedzin najbardziej ukierunkowana na badania nad przekładem, uwzględnia 12 grup specjalności: prawo (5.1.), ekonomię (5.2.), psychologię (5.3.), socjologię (5.4.), politologię (5.5.), nauki historyczne (5.6.), filozofię (5.7.), pedagogikę (5.8.), filologię (5.9.), nauki o sztuce i kulturoznawstwo (5.10.), teologię (5.11.), nauki kognitywne (5.12.).

W obrębie grupy specjalności filologicznych (uprzednio dziedzina nauk filologicznych) liczba specjalności została zredukowana, głównie poprzez konsolidację wcześniejszych specjalności. Wśród nowych specjalności znalazły się: literatura rosyjska i literatura narodów Federacji Rosyjskiej (ros. Русская литература и литературы народов Российской Федерации; 5.9.1), literatury narodów świata (ros. Литературы народов мира; 5.9.2), teoria literatury (ros. Теория литературы; 5.9.3), folklorystyka (ros. Фольклористика; 5.9.4), język rosyjski, języki narodów Rosji (ros. Русский язык. Языки народов России; 5.9.5), języki narodów za granicą (ros. Языки народов зарубежных стран; 5.9.6), filologia klasyczna, bizantyńska i nowogrecka (ros. Классическая, византийская и новогреческая филология; 5.9.7), językoznawstwo teoretyczne, stosowane i porównawczo-konfrontatywne (ros. Теоретическая, прикладная и сравнительно-сопоставительная лингвистика; 5.9.8), komunikacja medialna i dziennikarstwo (ros. Медиакommunikации и журналистика; 5.9.10). Ostatnia z wymienionych specjalności należy do najbardziej interdyscyplinarnego obszaru nauk filologicznych; na podstawie rozpraw przygotowywanych w jej ramach można ubiegać się o stopień kandydata/doktora nauk filologicznych, filozoficznych, socjologicznych i politycznych.

Stopień doktora nauk filologicznych od 2021 roku można zdobywać również w zakresie specjalności międzydyscyplinarne badania języka (ros. Междисциплинарные исследования языка; 5.12.3)²³, usytuowanej w grupie nauk kognitywnych. Biorąc pod uwagę popularność podejść kognitywnych w rosyjskich badaniach nad przekładem ostatnich lat wypada prognozować, że w jej obrębie powstanie niejedna rozprawa przekładoznawcza.

Wprowadzenie kluczowych zmian w nomenklaturze specjalności naukowych siłą rzeczy implikowało konieczność reorganizacji rad nadzorujących procedurę przyznawania stopni naukowych (ros. диссертационный совет). Wiele spośród nich w związku z transformacjami zamknięto. Okres przejściowy przeznaczony na wdrożenie zmian ustalono na osiemnaście miesięcy, co oznaczało, że rady naukowe działające w momencie przyjęcia nowej nomenklatury mogły funkcjonować na starych zasadach jeszcze do 16 października 2022. Osoby ubiegające się o nadanie stopnia przez rady

²² Liczba grup specjalności naukowych została zredukowana o 35% z 52 do 34 (w nomenklaturze z 2017 roku było ich 52), poszczególnych specjalności zaś o 18,4 % (było ich 430), przy czym pojawiło się dwadzieścia nowych specjalności. Z bardziej szczegółowym omówieniem nowej nomenklatury można zapoznać się w: Pahimov, Gurtov, Stasevič 2021.

²³ W ramach tej specjalności można uzyskać również stopień doktora/kandydata nauk filozoficznych i psychologicznych.

przewidywane do likwidacji, które nie zdążyły zakończyć do tego czasu procedury awansowej, postawiono tym samym wobec konieczności wszczęcia nowego postępowania, już przed inną radą, niekiedy poza jednostką macierzystą.

Z punktu widzenia procedury nadawania stopni naukowych istotne okazało się zniesienie wymogu przedstawiania rozprawy doktorskiej (ros. диссертация на соискание степени доктора наук)²⁴. Osoba ubiegająca się o stopień doktora (odpowiednik polskiej habilitacji) może ograniczyć się do wykładu pod warunkiem publikacji wyników badań w międzynarodowych czasopismach wysokiej rangi.

Aspiracje Rosji w kontekście umiędzynarodowienia rodzimej nauki zostały definitywnie przekreślone po inwazji na Ukrainę. Rosyjska nauka, jak twierdzi I. Dieżyna, nie była gotowa na zmianę sytuacji geopolitycznej 2022 roku (Deżina 2023: 134). Izolacja Rosji na arenie międzynarodowej, stale zastrzane sankcje, zerwanie relacji partnerskich – wszystko to miało niebagatelny wpływ na działalność środowisk naukowych. Rosję wykluczono z większości projektów międzynarodowych, radykalnie ograniczono jej udział w programie Erasmus+, naukowcy stracili możliwość publikowania w czasopismach indeksowanych w największych międzynarodowych bazach.

Humanistyka rosyjska, w tym również przekładoznawstwo, zapewne nie odczuła sankcji tak dotkliwie jak nauki ścisłe. W obecnej chwili zauważa się gruntowną zmianę w doborze partnerów zapraszanych do współpracy międzynarodowej. Ta przestrzeń nie znosi bowiem próżni. Perspektywicznym partnerem okazały się dla Rosji jedynie Chiny. Ów chiński kierunek zarysowuje się coraz wyraźniej także w rosyjskim dyskursie przekładoznawczym.

Zasady ekscerpacji, systematyzacji i opisu materiału bibliograficznego

Zbiór odnotowanych niżej pozycji bibliograficznych wyekscerpowany został z elektronicznych baz danych, repozytoriów, katalogów bibliotek narodowych i ośrodków akademickich oraz danych udostępnianych na stronach komisji atestacyjnych Rosji i państw obszaru postradzieckiego. Podstawowym źródłem informacji o dokumentach stała się przy tym rosyjska Naukowa Biblioteka Cyfrowa eLibrary.ru.

Prezentowany wykaz sporządzono zgodnie z zasadami przyjętymi w wydaniach serii Przekładoznawstwo Rosyjskie (Konefał 2016; 2021a; 2021b; 2022), odpowiednio dostosowanymi do materiału faktograficznego zebranego w uwzględnionym przedziale czasowym. Oddzielnie ujęto prace powstałe na terenie Federacji Rosyjskiej (grupa A) i byłych republik radzieckich (grupa B). W obrębie każdej z grup opracowania sklasyfikowano według kryterium rodzaju wydania, tj. odpowiednio: I. Autoreferaty dysertacji; II. Monografie; III. Tomy zbiorowe; IV. Serie wydawnicze; V. Antologie; VI. Bibliografie i katalogi. W przypadku dokumentów grupy B, ze względu na braki w piśmiennictwie, liczba kategorii jest mniejsza. Adresy wydań w obrębie każdego z działów/poddziałów uszeregowano chronologicznie.

Zasady opisu bibliograficznego dostosowano do typu dokumentu. W przypadku autoreferatów dysertacji i/lub dysertacji podane są kolejno: nazwisko, imię i imię

²⁴ Patrz: Postanovlenie... 2021.

odjcowskie autora; rok wydania; tytuł rozprawy; rodzaj dokumentu; kod specjalności, w ramach której rozprawa została przedstawiona do obrony (kryjące się za kodami oficjalne nazwy specjalności zostały ujawnione po wykazie); zapisana w nawiasie kwadratowym oficjalna nazwa instytucji, w której odbyła się obrona; miejsce wydania, liczba stron. Opis pozostałych dokumentów sporządzony został zgodnie z wymogami czasopisma „Studia Rossica Gedanensia”.

Zestawienie nie uwzględnia przekładoznawczej literatury dydaktycznej niezmiennie dominującej w piśmiennictwie dziedzinowym. Powodem wykluczenia jest przede wszystkim brak realnych korzyści, jakie wynikają z analizy wymienionego dorobku w procesie podsumowań rozwoju dyscypliny. Zbiór ten tworzą w znakomitej większości kolejne (niekiedy nawet dziesiąte i dalsze) wydania klasycznych podręczników z zakresu teorii i praktyki przekładu, nierzadko sięgające początków dyscypliny. Brak nowych treści daje się zresztą zauważyć również w wydaniach nowszych (fakty plagiatów i autoplgiatów), przy czym wiele wydawnictw omawianego typu wykazuje zasięg lokalny.

Bibliografia / References

- Franco Aixelá, J., Rovira-Esteva, S. (2019). *A bibliometric overview of Translation Studies research in Spanish-speaking countries*. W: Valdeón García, R.A., Vidal, Á. *The Routledge Handbook of Spanish Translation Studies*. London–New York: Routledge: 454–486.
- Dežina, I.G. (2023). Naučnaâ politika v Rossii v 2018–2022 gg.: protivorečivye signaly. *Sociologičeskij žurnal*, 29 (2): 132–149. DOI: 10.19181/socjour.2023.29.2.10 [Дежина, И.Г. (2023). Научная политика в России в 2018–2022 гг.: противоречивые сигналы. *Социологический журнал*, 29 (2): 132–149. DOI: 10.19181/socjour.2023.29.2.10].
- Dong, D., Chen, M.L. (2015). Publication trends and co-citation mapping of translation studies between 2000 and 2015. *Scientometrics*, 105(2): 1111–1128. (Online:) <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1769-1>.
- Federal'nyj zakon ot 23 maâ 2016 g. N 148–FZ O vnesenii izmenenij v stat'û 4 Federal'nogo zakona „O nauke i gosudarstvennoj nauke i gosudarstvennoj naučno-tehničeskoj politike» [Федеральный закон от 23 мая 2016 г. N 148–ФЗ О внесении изменений в статью 4 Федерального закона „О науке и государственной научно-технической политике»]. (Online:) <https://vak.minobrnauki.gov.ru/uploader/loader?type=34&name=3349241001&f=2950> (dostęp 5.07.2022).
- Górecki, W. (2014). *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich.
- Konefał, E. (2016). *Przekładoznawstwo Rosyjskie: Tom 1: Autoreferaty dysertacji (1937–2015)*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Konefał, E. (2021). *Przekładoznawstwo rosyjskie. Tom 2: Wydania naukowe, popularnonaukowe i informacyjne 1837–2020*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Konefał, E. (2021). *Przekładoznawstwo rosyjskie. Tom 3: Literatura dydaktyczna 1817–2020*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Konefał, E. (2022). *Przekładoznawstwo rosyjskie. [Tom 4:] Addenda 1813–2020*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Marszakowa–Szajkiewicz, I. (2009). *Badania ilościowe nauki. Podejście bibliometryczne i webometryczne*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

- Ollala, S., Franco Aixelá, J., Rovira-Esteva, S. (2020). Mapping cognitive translation and interpreting studies: a bibliometric approach. *Linguistica Antverpiensia. New Series – Themes in Translation Studies*, 19: 25–52.
- Pahimov, S.A., Gurtov, V.A., Stasevič, A.V. (2021). Vvedenie novej nomenklatury naučnyh special'nostej: preemstvennost' i novacii. *Obrazovanie i nauka*, 23(8): 11–36. DOI: 10.17853/1994-5639-2021-8-11-36 [Пахимов, С.А., Гуртов, В.А., Стасевич, А.В. (2021). Введение новой номенклатуры научных специальностей: преемственность и новации. *Образование и наука*, 23(8): 11–36. DOI: 10.17853/1994-5639-2021-8-11-36].
- Ping, Y. (2021). Towards two decades of journalistic translation research (2000–2019): a corpus-based bibliometric study of the Translation Studies Bibliography. *Meta*, 66(2): 406–426.
- Postanovlenie Pravitel'stva RF ot 20.03.2021 N 426 «O vnesenii izmenenij v nekotorye akty Pravitel'stva Rossijskoj Federacii i priznanii utrativšim silu postanovleniâ Pravitel'stva Rossijskoj Federacii ot 26 maâ 2020 g. N 751» [Постановление Правительства РФ от 20.03.2021 N 426 «О внесении изменений в некоторые акты Правительства Российской Федерации и признании утратившим силу постановления Правительства Российской Федерации от 26 мая 2020 г. N 751»]. (Online) <https://legalacts.ru/doc/postanovlenie-pravitelstva-rf-ot-20032021-n-426-o-vnesenii/> (dostęp 5.07.2022).
- Prikaz Minobrnauki Rossii ot 23 oktâbrâ 2017 g. N 1027 «Ob utverždenii nomenklatury naučnyh special'nostej, po kotorym prisuždaûtsâ učenye stepeni» [Приказ Минобрнауки России от 23 октября 2017 г. N 1027 „Об утверждении номенклатуры научных специальностей, по которым присуждаются ученые степени»]. (Online) <https://minjust.consultant.ru/documents/37434> (dostęp 5.09.2022).
- Prikaz Minobrnauki Rossii ot 24 fevralâ 2021 N 118 «Ob utverždenii nomenklatury naučnyh special'nostej, po kotorym prisuždaûtsâ učenye stepeni, i vnesenii izmeneniâ v Položenie o sovete po zašite dissertacij na soiskanie učenoj stepeni kandidata nauk, na soiskanie učenoj stepeni doktora nauk, utverždennoe prikazom Ministerstva obrazovaniâ i nauki Rossijskoj Federacii ot 10 noâbrâ 2017 g. N 1093» [Приказ Минобрнауки России от 24 февраля 2021 N 118 «Об утверждении номенклатуры научных специальностей, по которым присуждаются ученые степени, и внесении изменения в Положение о совете по защите диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, на соискание ученой степени доктора наук, утвержденное приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 10 ноября 2017 г. N 1093»]. (Online) <https://vak.minobrnauki.gov.ru/uploader/loader?type=34&name=3349241001&f=16661> (dostęp 5.09.2022).

Źródła internetowe / Internet sources

- Franco Aixelá, J. (2001-2023). *BITRA (Bibliography of Interpreting and Translation)*. (Online) <http://dti.ua.es/en/bitra/introduction.html>. DOI: 10.14198/bitra (dostęp 1.09.2023).
- Vysšaâ attestacionnâ komissiâ pri Ministerstve nauki i vysšego obrazovaniâ Rossijskoj Federacii [Высшая аттестационная комиссия при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации]. (Online) https://vak.minobrnauki.gov.ru/adverts_list (dostęp 6.09.2023).

WYKAZ PIŚMIENNICTWA DZIEDZINOWEGO 2021–2022

A. Rosja

I. AUTOREFERATY DYSERTACJI

1. Literaturoznawstwo

1.1. Autoreferaty dysertacji doktorskich

2021

Serdiečnaâ, Vera Vladimirovna. (2021). *Receptiâ tvorčestva Uil'ama Blejka v russkoj literature i kul'ture XIX–XXI vekov*. Avtoref. dis. ... dr-a filol. nauk. 10.01.01 [Orlovskij gos. un-t im. I.S. Turgeneva]. Orel. S. 34 [Сердечная, Вера Владимировна. (2021). *Рецепция творчества Уильяма Блейка в русской литературе и культуре XIX–XXI веков*. Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.01.01 [Орловский гос. ун-т им. И.С. Тургенева]. Орел. С. 34].

1.2. Autoreferaty dysertacji kandydackich

2021

Budânskaâ, Nadežda Viktorovna. (2021). *Sovremennââ perevodčeskaâ receptiâ cikličeskoj organizacii «Sonetov» Šekspira v Rossii*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [DVFU]. Vladivostok. S. 31 [Будянская, Надежда Викторовна. (2021). *Современная переводческая рецепция циклической организации «Сонетов» Шекспира в России*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [ДФУ]. Владивосток. С. 31].

Ermakova, Liâ Leonidovna. (2021). *Vâčeslav Ivanov — perevodčik i interpretator tragedij Èshila*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [IRLI RAN]. Sankt-Peterburg. S. 27 [Ермакова, Лия Леонидовна. (2021). *Вячеслав Иванов — переводчик и интерпретатор трагедий Эсхила*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [ИРЛИ РАН]. Санкт-Петербург. С. 27].

Lamzina, Anna Vladislavovna. (2021). *Angloâzyčnaâ literatura v tvorčeskom osmyslenii N. Gumileva i A. Axmatovoj: perevody i receptii*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [RUDN]. Moskva. S. 22 [Ламзина, Анна Владиславовна. (2021). *Англоязычная литература в творческом осмыслении Н. Гумилева и А. Ахматовой: переводы и рецепции*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [РУДН]. Москва. С. 22].

Li, An'ci. (2021). *Receptiâ tvorčeskogo nasledia N.V. Gogolâ v Kitae*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 31 [Ли, Аньци. (2021). *Рецепция творческого наследия Н.В. Гоголя в Китае*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 31].

Panova, Evgeniâ Aleksandrovna. (2021). *Struktura predislovij perevodnoj i original'noj drevnerusskoj agiografii (žitia i pohval'nye slova na pamat' svâtym podvižnikom XI –*

- XV vv.). Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [Омский гос. un-t im. F.M. Dostoevskogo]. Omsk. S. 21 [Панова, Евгения Александровна. (2021). *Структура предисловий переводной и оригинальной древнерусской агиографии (жизния и похвальные слова на память святым подвижникам XI – XV вв.)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [Омский гос. ун-т им. Ф.М. Достоевского]. Омск. С. 21].
- Pulaki, Parvane. (2021). *Perevody proizvedenij V.V. Maâkovskogo i M.A. Šolohova v Irane: problemy interpretacii*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. [2], 30. [Пулаки, Парване. (2021). *Переводы произведений В.В. Маяковского и М.А. Шолохова в Иране: проблемы интерпретации*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. [2], 30].

2022

- Âп, Âп. (2022). *Recepciâ «Zolotoj rozy» K.G. Paustovskogo v kitajskoj issledovatel'skoj i perevodčeskoj tradicii*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [KFU]. Kazan'. S. 25 [Ян, Янь. (2022). *Рецензия «Золотой розы» К.Г. Паустовского в китайской исследовательской и переводческой традиции*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [КФУ]. Казань. С. 25].
- Bisson, Brûno Žozef. (2022). *Boris Fëdorovič Šlëcer (1881–1969) kak perevodčik i posrednik v rusško-francuzskih literaturnyh kontaktah*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [RGGU]. Moskva. S. 20 [Биссон, Брюно Жозеф. (2022). *Борис Фëдорович Шлëцер (1881–1969) как переводчик и посредник в русско-французских литературных контактах*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [РГГУ]. Москва. С. 20].
- Fu, Hèn. (2022). *Perevody A.D. Kantemira: repertuar, priemy, primečaniâ*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [IRLI RAN]. Sankt-Peterburg. S. 21 [Фу, Хэн. (2022). *Переводы А.Д. Кантемира: репертуар, приемы, примечания*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [ИРЛИ РАН]. Санкт-Петербург. С. 21].
- Gazizova, Liliâ Rivkatovna. (2022). *Lirika G. Tukaâ v perevodah na russkij: istoriâ i poëtika*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.02 [AN Respubliki Tatarstan]. Kazan'. S. 22 [Газизова, Лилия Ривкатовна. (2022). *Лирика Г. Тукая в переводах на русский: история и поэтика*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.02 [АН Республики Татарстан]. Казань. С. 22].
- Golovačeva, Ekaterina Aleksandrovna. (2022). *Recepciâ romana F.M. Dostoevskogo «Prestuplenie i nakazanie» v nemeckoj slovesnoj kul'ture*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 5.9.1 [Nacional'nyj issledovatel'skij Tomskij gos. un-t]. Tomsk. S. 22 [Головачева, Екатерина Александровна. (2022). *Рецензия романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» в немецкой словесной культуре*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 5.9.1 [Национальный исследовательский Томский гос. ун-т]. Томск. С. 22].
- Nguen, Thi Хоан. (2022). *F.M. Dostoevskij vo V'etname. Roman «Prestuplenie i nakazanie» v perevodah na v'etnamskij âzyk*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.01 [Ivanovskij gosudarstvennyj un-t]. Ivanovo. S. 23. [Нгуен, Тхи Хоан. (2022). *Ф.М. Достоевский во Вьетнаме. Роман «Преступление и наказание» в переводах*

на вьетнамский язык. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.01 [Ивановский государственный ун-т]. Иваново. С. 23].

2. Językoznawstwo

2.1. Autoreferaty dysertacji doktorskich

2021

Balaganov, Dmitrij Vladimirovič. (2021). *Dinamika kognitivnyh mehanizmov v sinhronnom perevode*. Avtoref. dis. ... dr-a filol. nauk. 10.02.19 [VU]. Moskva. S. 39 [Балаганов, Дмитрий Владимирович. (2021). *Динамика когнитивных механизмов в синхронном переводе*. Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.02.19 [ВУ]. Москва. С. 39].

Remhe, Irina Nikolaevna. (2021). *Kognitivno-matričnyj aspekt modelirovaniâ perevodčeskogo processa*. Avtoref. dis. ... dr-a filol. nauk. 10.02.20 [BašGU]. Ufa. S. 47 [Ремхе, Ирина Николаевна. (2021). *Когнитивно-матричный аспект моделирования переводческого процесса*. Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.02.20 [БашГУ]. Уфа. С. 47].

Taunzend, Kseniâ Igorevna. (2021). *Perevod kak faktor razvitiâ nacional'nogo âzyka i kul'tury Rossii XVIII veka*. Avtoref. dis. ... dr-a filol. nauk. 10.02.20 [MGLU]. Moskva. S. 39 [Таунзенд, Ксения Игоревна. (2021). *Перевод как фактор развития национального языка и культуры России XVIII века*. Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.02.20 [МГЛУ]. Москва. С. 39].

Urža, Anastasiâ Viktorovna. (2021). *Funkcional'noe vzaimodejstvie ègocentrikov v ruskikh perevodnyh narrativah (na materiale prozaičeskikh tekstov konca XIX – načala XXI vv.)*. Avtoref. dis. ... dr-a filol. nauk. 10.02.01; 10.02.20 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 51 [Уржа, Анастасия Викторовна. (2021). *Функциональное взаимодействие эгоцентриков в русских переводных нарративах (на материале прозаических текстов конца XIX – начала XXI вв.)*. Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.02.01; 10.02.20 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 51].

2022

Čistova, Elena Viktorovna. (2022). *Èkokognitivnaâ model' professional'noj mul'timodal'noj komunikacii (na primere kejsa sinhronnyh perevodčikov)*. Avtoref. dis. ... dr-a filol. nauk. 5.9.8 [Čelâbinskij gos. un-t]. Čelâbinsk. S. 50 [Чистова, Елена Викторовна. (2022). *Экокогнитивная модель профессиональной мультимодальной коммуникации (на примере кейса синхронных переводчиков)*. Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 5.9.8 [Челябинский гос. ун-т]. Челябинск. С. 50].

Leont'eva, Kseniâ Ivanovna. (2022). *Kognitivno-semiotičeskaâ model' perevoda: dominanty, perspektiva, diskurs (na materiale russkikh perevodov proizvedenij angloâzyčnoj literatury XIX–XX vekov)*. Avtoref. dis. ... dr-a filol. nauk. 10.02.20; 10.02.19 [TvGU]. Tver'. S. 42 [Леонтьева, Ксения Ивановна. (2022). *Когнитивно-семиотическая модель перевода: доминанты, перспектива, дискурс (на материале русских переводов произведений англоязычной литературы XIX–XX веков)*. Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.02.20; 10.02.19 [ТВГУ]. Тверь. С. 42].

Volkova, Tat'ana Aleksandrovna. (2022). *Diskursivno-komunikativnaâ model' kak sistema determinant strategii perevoda*. Avtoref. dis. ... dr-a filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Mytiši. S. 35 [Волкова, Татьяна Александровна. (2022). *Дискурсивно-коммуникативная модель как система детерминант стратегии перевода*. Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Мытищи. С. 35].

2.2. Autoreferaty dysertacji kandydackich

2021

- Alevič, Anisiâ Vâčeslavovna. (2021). *Istoriceskaâ variativnost' perevodčeskikh rešenij (na materiale perevodov poëmy Džona Milтона «Poterânnij raj» XVIII–XX vv.)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 26 [Алевич, Анисия Вячеславовна. (2021). *Историческая вариативность переводческих решений (на материале переводов поэмы Джона Мильтона «Потерянный рай» XVIII–XX вв.)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 26].
- Artûh, Elena Igorevna. (2021). *Special'naâ leksika v hudožestvennom tekste i ee mežžazykovaâ predača (na materiale proizvedenij Dž. Arčera i ih russkikh perevodov)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Moskva. S. 19 [Артюх, Елена Игоревна. (2021). *Специальная лексика в художественном тексте и ее межъязыковая передача (на материале произведений Дж. Арчера и их русских переводов)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Москва. С. 19].
- Baranova, Taisiâ Mihajlovna. (2021). *Individual'noe obraznoe sravnenie kak komponent idiosstila T. Pratchetta i osobennosti ego perevoda na russkij âzyk (na materiale romanov serii «Ploskij mir»)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Mytiši. S. 29 [Баранова, Таисия Михайловна. (2021). *Индивидуальное образное сравнение как компонент идиостиля Т. Пратчетта и особенности его перевода на русский язык (на материале романов серии «Плоский мир»)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Мытищи. С. 29].
- Baste, Zara Ūsufovna. (2021). *Hudožestvennyj tekst kak bilingval'nyj fenomen: lingvokul'torologičeskij aspekt*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [Adugejskij gos. un-t]. Majkop. S. 20 [Басте, Зара Юсуфовна. (2021). *Художественный текст как билингвальный феномен: лингвокультурологический аспект*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Адыгейский гос. ун-т]. Майкоп. С. 20].
- Bobyleva, Tat'ana Valer'evna. (2021). *Fenomen povtornogo perevoda i interpretaciâ konceptosfery v perevodah romana Dž. Ostin «Sense and Sensibility» na francuzskij i russkij âzyki*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [Kemerovskij gos. un-t]. Kemerovo. S. 29 [Бобылева, Татьяна Валерьевна. (2021). *Феномен повторного перевода и интерпретация концептосферы в переводах романа Дж. Остин «Sense and Sensibility» на французский и русский языки*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Кемеровский гос. ун-т]. Кемерово. С. 29].
- Borovickaâ, Eva Igorevna. (2021). *Âzykovye sredstva sozdaniâ lingvokul'turnogo obraza migranta (na materiale hudožestvennyh tekstov i ih perevodov)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [Severo-Kavkazskij federal'nyj un-t]. Stavropol'. S. 30 [Боровицкая, Ева Игоревна. (2021). *Языковые средства создания лингвокультур-*

- турного образа мигранта (на материале художественных текстов и их переводов). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Северо-Кавказский федеральный ун-т]. Ставрополь. С. 30].
- Budaeva, Cyndyma Lvovna. (2021). *Modelirovanie perevoda paremij v aspekte aktualizacii preskriptivnogo potenciala (na materiale burâtskih, anglijskih i russkih korrelatov)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [Burâtskij gos. un-t im. Dorži Banzarova]. Ulan-Udë. S. 24 [Будаева, Цындыма Львовна. (2021). *Моделирование перевода паремий в аспекте актуализации прескриптивного потенциала (на материале бурятских, английских и русских коррелятов)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Бурятский гос. ун-т им. Доржи Банзарова]. Улан-Удэ. С. 24].
- Czou, Czin'na. (2021). *Stilističeskaâ variativnost' naučno-tehničeskikh tekstov pri perevode s kitajskogo âzyka na russkij*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 22 [Цзоу, Цзиньна. (2021). *Стилистическая вариативность научно-технических текстов при переводе с китайского языка на русский*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 22].
- Filatova, Ekaterina Alekseevna. (2021). *Kompleksnaâ model' ocenki audiovizual'nogo perevoda i lingo-funkcional'nyj analiz dinamiki kinoperevodčeskikh norm v 1960–2010 gg. (na materiale angloâzyčnoj dokumentalistiki o živoj prirode)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Moskva. S. 20 [Филатова, Екатерина Алексеевна. (2021). *Комплексная модель оценки аудиовизуального перевода и лингво-функциональный анализ динамики кинопереводческих норм в 1960–2010 гг. (на материале англоязычной документалистики о живой природе)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Москва. С. 20].
- Gajkalova, Nataľa Ivanovna. (2021). *Translatologičeskaâ diversifikaciâ ličnyh mestoimenij anglijskogo âzyka (na materiale anglo-russkikh perevodov prozy)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [UrGPU]. Ekaterinburg. S. 21 [Гайкалова, Наталья Ивановна. (2021). *Транслатологическая диверсификация личных местоимений английского языка (на материале англо-русских переводов прозы)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [УрГПУ]. Екатеринбург. С. 21].
- Glagolev, Âroslav Borisovič. (2021). *Metaperevodčeskaâ transpoziciâ antroponima v art-diskurse*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [Burâtskij gos. un-t im. Dorži Banzarova]. Iževsk. S. 22 [Глаголев, Ярослав Борисович. (2021). *Метапереводческая транспозиция антропонима в арт-дискурсе*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Бурятский гос. ун-т им. Доржи Банзарова], Ижевск. С. 22].
- Golušin, Ivan. (2021). *Diminutiv kak sposob vyraženiâ emotivnosti v russkom i serbskom âzykah (na materiale romana M. Šiškina «Piš'movnik» i ego perevoda na serbskij âzyk)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [UrGPU]. Ekaterinburg. S. 24 [Голушин, Иван. (2021). *Диминутив как способ выражения эмотивности в русском и сербском языках (на материале романа М. Шишкина «Письмовник» и его перевода на сербский язык)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [УрГПУ]. Екатеринбург. С. 24].

- Kasymbekova, Anara Adilbekovna. (2021). *Problema adekvatnosti v diahronii perevoda (na materiale romanov A. Kristi)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Mytiši. S. 21 [Касымбекова, Анара Адилбековна. (2021). *Проблема адекватности в диахронии перевода (на материале романов А. Кристи)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Мытищи. С. 21].
- Lapaeva, Evgeniâ Ūr'evna. (2021). *Renominaciâ razgovorno-prostorečnyh âzykovykh edinic vo francuzskih hudožestvennyh perevodah*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.05. [VGU]. Voronež. S. 24. [Лапаева, Евгения Юрьевна. (2021). *Реноминация разговорно-просторечных языковых единиц во французских художественных переводах*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.05. [ВГУ]. Воронеж. С. 24].
- Matrosova, Âna Evgen'evna. (2021). *Peredača terminov cvetooboznačeniâ pri perevode angloâzyčnogo hudožestvennogo teksta na russkij âzyk*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGLU]. Moskva. S. 24 [Матросова, Яна Евгеньевна. (2021). *Передача терминов цветообозначения при переводе англоязычного художественного текста на русский язык*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГЛУ]. Москва. С. 24].
- Meľničuk, Inna Mihajlovna. (2021). *Renominaciâ čužih realij vo francuzskih perevodnyh hudožestvennyh tekstah*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.05 [VGU]. Voronež. S. 24 [Мельничук, Инна Михайловна. (2021). *Реноминация чужих реалий во французских переводных художественных текстах*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.05 [ВГУ]. Воронеж. 24 с.]
- Muhtarova, Sandugaš Sabyržanova. (2021). *Osobennosti bezekvivalentnosti v leksičeskom prostranstve kazahskogo, russkogo, anglijskogo âzykov (na materiale perevodov hudožestvennoj literatury)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [ČGU im. I.N. Ul'anova]. Ufa. S. 23 [Мухтарова, Сандугаш Сабыржановна. (2021). *Особенности безэквивалентности в лексическом пространстве казахского, русского, английского языков (на материале переводов художественной литературы)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [ЧГУ им. И.Н. Ульянова]. Уфа. С. 23].
- Pivovarova, Ekaterina Vladimirovna. (2021). *Potencial'nye «ložnye družâ» perevodčika vo frazeologii nemeckogo i russkogo âzykov: sopostavitel'nyj aspekt*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [DVFU]. Vladivostok. S. 27 [Пивоварова, Екатерина Владимировна. (2021). *Потенциальные «ложные друзья» переводчика во фразеологии немецкого и русского языков: сопоставительный аспект*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [ДВФУ]. Владивосток. С. 27].
- Rzaeva, Sara Mais kyzy. (2021). *Osobennosti perevoda neologizmov s anglijskogo âzyka na russkij (na materiale onlajn-gazet i social'nyh setej)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Mytiši. S. 23 [Рзаева, Сара Маис кызы. (2021). *Особенности перевода неологизмов с английского языка на русский (на материале онлайн-газет и социальных сетей)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Мытищи. С. 23].
- Sidešova, Zarina Galieva. (2021). *Representaciâ leksiko-semantičeskogo polâ «Step'» v kazahskih, russkikh i anglijskikh âzykovykh kartinah mira (na materiale perevodov hudožestvennoj literatury)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [ČGU im.

- I.N. Ul'anova]. Ufa. S. 24 [Сидешова, Зарина Галиевна. (2021). *Репрезентация лексико-семантического поля «Степь» в казахских, русских и английских языковых картинах мира (на материале переводов художественной литературы)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [ЧГУ им. И.Н. Ульянова]. Уфа. С. 24].
- Tajdonova, Svetlana Sergeevna. (2021). *Strukturnye klassy tomskih realionimov v translatołogičeskoj perspektive (na materiale russkogo, nemeckogo i anglijskogo âzykov)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [In-t filologii Sibirskogo otdeleniâ RAN]. Novosibirsk. S. 24 [Тайдонова, Светлана Сергеевна. (2021). *Структурные классы томских реалионимов в транслатологической перспективе (на материале русского, немецкого и английского языков)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [Ин-т филологии Сибирского отделения РАН]. Новосибирск. С. 24].
- Timirbaeva, Oksana Olegovna. (2021). *Hudožestvennyj perevod komponentov geraldicheskoj modeli v romane M.Û. Lermontova «Geroj našego vremeni»*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [BašGU]. Ufa. S. 27 [Тимирбаева, Оксана Олеговна. (2021). *Художественный перевод компонентов геральдической модели в романе М.Ю. Лермонтова «Герой нашего времени»*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [БашГУ]. Уфа. С. 27].
- Točareva, Oľga Vladimirovna. (2021). *Aktualizaciâ kategorij oduševlennosti i genera pri personifikacii: leksikologičeskij, stilističeskij, perevodovedčeskij aspekty (na materiale angloâzyčnoj prozy)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.04 [MGOU]. Mytiši. S. 22 [Токарева, Ольга Владимировна. (2021). *Актуализация категорий одушевленности и гендера при персонификации: лексикологический, стилистический, переводоведческий аспекты (на материале англоязычной прозы)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.04 [МГОУ]. Мытищи. С. 22].
- Šagimgereeva, Bakytgul' Ersainovna. (2021). *Perevodčeskaâ strategiâ bilingval'nogo avtora (na materiale perevodov Bahyta Kairbekova s kazahskogo âzyka na russkij)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [RÛDN]. Moskva. S. 25 [Шагимгереева, Бакытгуль Ерсайновна. (2021). *Переводческая стратегия билингвального автора (на материале переводов Бахыта Каирбекова с казахского языка на русский)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [РУДН]. Москва. С. 25].
- Šatskih, Marina Viktorovna. (2021). *Inokul'turnaâ interpretaciâ nacional'no-specifičeskikh realij i avtorskih metafor (na materiale romana B. Pasternaka «Doktor Živago» i ego perevodov na anglijskij âzyk)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [Kubanskij gos. un-t]. Krasnodar. S. 30 [Шатских, Марина Викторовна. (2021). *Инокультурная интерпретация национально-специфических реалий и авторских метафор (на материале романа Б. Пастернака «Доктор Живаго» и его переводов на английский язык)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Кубанский гос. ун-т]. Краснодар. С. 30].
- Vered, Valeriâ Tarasovna. (2021). *Sohranenie metaforičeskogo obraza v perevode (na materiale romanov F.S. Ficdžeral'da i ih perevodov na russkij âzyk)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [RUDN]. Moskva. S. 22 [Веред, Валерия Тарасовна. (2021). *Сохранение метафорического образа в переводе (на материале ро-*

- манов Ф.С. *Фицджеральда и их переводов на русский язык*). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [РУДН]. Москва. С. 22].
- Volkov, Kirill Vasil'evič. (2021). *Transformacionnyj aspekt lingvotipologičeskikh i lingvokul'turnyh problem kitajsko-russkogo perevoda*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [VU]. Moskva. S. 21 [Волков, Кирилл Васильевич. (2021). *Трансформационный аспект лингвотипологических и лингвокультурных проблем китайско-русского перевода*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [ВУ]. Москва. С. 21].
- Voûckââ, Aleksandra Anatol'evna. (2021). *Perevod kak process prinâtiâ rešenij*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 26 [Воюцкая, Александра Анатольевна. (2021). *Перевод как процесс принятия решений*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 26].
- Zigmantovič, Dar'â Sergeevna. (2021). *Ustnyj političeskij diskurs: faktory perevodimosti*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 27 [Зигмантович, Дарья Сергеевна. (2021). *Устный политический дискурс: факторы переводимости*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 27].

2022

- Alimova, Anastasiâ Dmitrievna. (2022). *Zakonomernye sootvetstviâ struktur nesobstvenno-prâtoj reči pri perevode v âzykovej pare «anglijskij-russkij»*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 5.9.8 [MGLU]. Moskva. S. 27 [Алимова, Анастасия Дмитриевна. (2022). *Закономерные соответствия структур несобственно-прямой речи при переводе в языковой паре «английский-русский»*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 5.9.8 [МГЛУ]. Москва. С. 27].
- Andreeva, Âna Evgen'evna. (2022). *Lingvokul'turnye lakuny v hudožestvennom tekste i sposoby ih eliminacii (na materiale perevodov proizvedenij G.Š. Âhinoj na kitajskij âzyk)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [Tûmenskij gos. un-t]. Tûmen'. S. 25 [Андреева, Яна Евгеньевна. (2022). *Лингвокультурные лакуны в художественном тексте и способы их элиминирования (на материале переводов произведений Г.Ш. Яхиной на китайский язык)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [Тюменский гос. ун-т]. Тюмень. С. 25].
- Andreeva, Ekaterina Ūr'evna. (2022). *Sintaksičeskie osobennosti postroeniâ teksta na anglijskom âzyke i ego perevoda na russkij (na materiale romana P. Kurta «Anastasiâ. Zagadka velikoj knâžny» / Kurth P. „Anastasia: The Riddle of Anna Anderson”)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.04 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 27 [Андреева, Екатерина Юрьевна. (2022). *Синтаксические особенности построения текста на английском языке и его перевода на русский (на материале романа П. Курта «Анастасия. Загадка великой княжны» / Kurth P. „Anastasia: The Riddle of Anna Anderson”)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 27].
- Bulina, Evgeniâ Nikolaevna. (2022). *Semantičeskij portret Vâjnâmejnenâ v perevodah «Kalevaly» na russkij i anglijskij âzyki*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [KFU]. Kazan'. S. 24 [Булина, Евгения Николаевна. (2022). *Семантический*

- портрет Вьянямейнена в переводах «Калевалы» на русский и английский языки.* Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [КФУ]. Казань. С. 24].
- Danilova, Vasilisa Andreevna. (2022). *Strategii i sredstva predači kul'turno značimoj informacii v perevodah romana A.S. Puškina «Evgenij Onegin» na portugal'skij âzyk.* Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGPU]. Moskva. S. 26 [Данилова, Василиса Андреевна. (2022). *Стратегии и средства передачи культурно значимой информации в переводах романа А.С. Пушкина «Евгений Онегин» на португальский язык.* Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГПУ]. Москва. С. 26].
- Cepeleva, Alina Nikolaevna. (2022). *Osobennosti perevoda na russkij âzyk socio-kul'turnogo komponenta anglijskikh hudožestvennyh tekstov.* Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Mytiši. S. 29 [Цепелева, Алина Николаевна. (2022). *Особенности перевода на русский язык социокультурного компонента английских художественных текстов.* Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Мытищи. С. 29].
- Czou, Czin'na. (2022). *Struktural'no-semantičeskie osobennosti naučno-tehničeskikh tekstov pri perevode s kitajskogo âzyka na russkij.* Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 24 [Цзоу, Цзиньна. (2022). *Структурно-семантические особенности научно-технических текстов при переводе с китайского языка на русский.* Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 24].
- Čen', Lân. (2022). *Lingvokul'turologičeskij analiz kitajskogo traktata Konfuciâ «Lun' ūj» i ego perevodov na russkij âzyk.* Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 5.9.8 [RUDN]. Moskva. S. 19 [Чэнь, Лян. (2022). *Лингвокультурологический анализ китайского трактата Конфуция «Лунь юй» и его переводов на русский язык.* Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 5.9.8 [РУДН]. Москва. С. 19].
- Džunkova, Katarina. (2022). *Âzykovye osobennosti Novogo Zaveta 4-j redakcii drevnečeskogo perevoda (ok. 1450–1489) (na fone drevnečeskikh perevodov, teksta Vul'gaty i latinsko-nemeckikh perevodčeskikh praktik).* Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [ILI RAN]. Sankt-Peterburg. S. 29 [Джункова, Катарина. (2022). *Языковые особенности Нового Завета 4-й редакции древнечешского перевода (ок. 1450–1489) (на фоне древнечешских переводов, текста Вульгаты и латинско-немецких переводческих практик).* Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [ИЛИ РАН]. Санкт-Петербург. С. 29].
- Filatova, Ganna Alekseevna. (2022). *Kompleks sredstv, konstruiruiûših sferu adresata, v fantastičeskikh romanah R. Źelâzny i ih russkikh perevodah.* Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 5.9.5 (10.02.01); 5.9.8 (10.02.20) [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 26 [Филатова, Ганна Алексеевна. (2022). *Комплекс средств, конструирующих сферу адресата, в фантастических романах Р. Желязны и их русских переводах.* Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 5.9.5 (10.02.01); 5.9.8 (10.02.20) [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 26].
- Francuzova, Alina Dmitrievna. (2022). *Kommunikativnye neudači v ustnom sudebnom perevode: lingvosemiotičeskij aspekt (na materiale švedskogo i russkogo âzykov).* Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [TvGU]. Arhangel'sk. S. 21 [Французова, Алина Дмитриевна. (2022). *Коммуникативные неудачи в устном*

- судебном переводе: лингвосемиотический аспект (на материале шведского и русского языков). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [ТвГУ]. Архангельск. С. 21].
- Frolova, Ūliâ Igorevna. (2022). *Āzykove vyraženie kategorii oppozicii v hudožestvennom tekste na āzyke originala i āzyke perevoda (na materiale anglijskogo, nemeckogo i russkogo āzykov)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 5.9.8 [RUDN]. Moskva. S. 18 [Фролова, Юлия Игоревна. (2022). *Языковое выражение категории оппозиции в художественном тексте на языке оригинала и языке перевода (на материале английского, немецкого и русского языков)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 5.9.8 [РУДН]. Москва. С. 18].
- Ishakova, Ėlina Venerovna. (2022). *Perevod i reduplikaciâ «Anomal'nyh fragmentov» v hudožestvennyh tekstah Dž. Barnsa*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [BašGU]. Ufa. S. 26 [Исхакова, Элина Венеровна. (2022). *Перевод и редупликация «Аномальных фрагментов» в художественных текстах Дж. Барнса*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [БашГУ]. Уфа. С. 26].
- Karavaeva, Polina Ūr'evna. (2022). *Perevodnye žitiâ v redakcii Nila Sorskogo: lingvističeskij aspekt*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.01 [Moskovskij pedagogičeskij gos. un-t]. Moskva. S. 25 [Каравеева, Полина Юрьевна. (2022). *Переводные жизни в редакции Нила Сорского: лингвистический аспект*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 [Московский педагогический гос. ун-т]. Москва. С. 25].
- Ovčinnikova, Asâ Sergeevna. (2022). *Sopostavitel'nyj analiz lingvokulturem i ih sootvetstvij v raznostrukturnykh āzykah (na primere poetičeskikh tekstov V.S. Vysockogo i ih perevodov na anglijskij, nemeckij, ispanskij, ital'ânskij i francuzskij āzyki)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Mytiši. S. 28 [Овчинникова, Ася Сергеевна. (2022). *Сопоставительный анализ лингвокультурем и их соответствий в разноструктурных языках (на примере поэтических текстов В.С. Высоцкого и их переводов на английский, немецкий, испанский, итальянский и французский языки)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Мытищи. С. 28].
- Saâhova, Dilara Kamilevna. (2022). *Lingvokul'turologičeskij i kommunikativno-pragmaticeskij aspekty perevodov audiomedial'nyh tekstov (na materiale angloāzyčnyh serialov)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [BašGU]. Ufa. S. 27 [Саяхова, Дилара Камилевна. (2022). *Лингвокультурологический и коммуникативно-прагматический аспекты переводов аудиомедиаальных текстов (на материале англоязычных сериалов)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [БашГУ]. Уфа. С. 27].
- So, Cân. (2022). *Osobennosti perevoda russkikh poetičeskikh tekstov na kitajskij āzyk (na materiale poëzii S. Esenina)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [BašGU]. Ufa. S. 23 [Со, Цян. (2022). *Особенности перевода русских поэтических текстов на китайский язык (на материале поэзии С. Есенина)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [БашГУ]. Уфа. С. 23].
- Sun, Sinkaj. (2022). *Lingvokul'turologičeskije osobennosti perevoda hudožestvennogo proizvedeniâ Nikolaâ Ostrovskogo «Kak zakalâlas' stal'» s russkogo āzyka na kitajskij i anglijskij*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGOU]. Mytiši. S. 31

- [Сунь, Синкай. (2022). *Лингвокультурологические особенности перевода художественного произведения Николая Островского «Как закалялась сталь» с русского языка на китайский и английский*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГОУ]. Мытищи. С. 31].
- Šipulin, Aleksej Grigor'evič. (2022). *Osobnosti postroeniâ vtoričnyh obrazov pri perevode hudožestvennyh tekstov*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [TvGU]. Brânsk. S. 23 [Шипулин, Алексей Григорьевич. (2022). *Особенности построения вторичных образов при переводе художественных текстов*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [ТВГУ]. Брянск. С. 23].
- Ће, Žujin. (2022). *Teoriâ i metodika obučenîâ sinhronnomu perevodu v Kitae: nacional'nye tradicii i zarubežnyj opyt*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [MGU im. M.V. Lomonosova]. Moskva. S. 24 [Юе, Жуйин. (2022). *Теория и методика обучения синхронному переводу в Китае: национальные традиции и зарубежный опыт*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [МГУ им. М.В. Ломоносова]. Москва. С. 24].
- Zubinova, Ameliâ Šamilevna. (2022). *Sravnenie v idiostile S. Kinga: lingvopragmatičeskie i perevodčeskie harakteristiki*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.20 [KFU]. Kazan'. S. 23 [Зубинова, Амелия Шамилевна. (2022). *Сравнение в идиостиле С. Кинга: лингвопрагматические и переводческие характеристики*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.20 [КФУ]. Казань. С. 23].

3. NAUKI PEDAGOGICZNE

3.1. Autoreferaty dysertacji kandydackich

2021

- Malanhanova, Antonina Enžievna. (2021). *Metodika obučenîâ studentov perevodu tekstov êkonomičeskoj napravlenosti s kitajского âzyka na russkij âzyk na osnove sovremennyh informacionnyh i kommunikacionnyh tehnologij*. Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.02 [Moskovskij pedagogičeskij gos. un-t]. Moskva. S. 23 [Маланханова, Антонина Енжиевна. (2021). *Методика обучения студентов переводу текстов экономической направленности с китайского языка на русский язык на основе современных информационных и коммуникационных технологий*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02 [Московский педагогический гос. ун-т]. Москва. С. 23].
- Pavlova, Svetlana Nikiforovna. (2021). *Formirovanie inoâzyčnoj komunikativnoj kompetencii pri obučenii vtoromu inostrannomu âzyku studentov-perevodčikov v usloviâh nacional'nogo regiona*. Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.02 [UrGPU]. Ekaterinburg. S. 23 [Павлова, Светлана Никифоровна. (2021). *Формирование иноязычной коммуникативной компетенции при обучении второму иностранному языку студентов-переводчиков в условиях национального региона*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02 [УрГПУ]. Екатеринбург. С. 23].
- Strekalovskaâ, Ūliâ Olegovna. (2021). *Formirovanie bazovoj kompetencii ustnogo perevodčika v situacii mežkul'turnogo vzaimodejstviâ*. Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.02 [Nižegorodskij gos. lingvističeskij un-t im. N.A. Dobrolûbova]. Nižnij

- Novgorod. S. 25 [Стрекаловская, Юлия Олеговна. (2021). *Формирование базовой компетенции устного переводчика в ситуации межкультурного взаимодействия*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02 [Нижегородский гос. лингвистический ун-т им. Н.А. Добролюбова]. Нижний Новгород. С. 25].
- Ševčenko, Bogdan Andreevič. (2021). *Formirovanie professional'noj identičnosti voennyh perevodčikov v processe âzykovej podgotovki v obrazovatel'noj srede voennogo vuza*. Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.08 [Armavirskij gos. pedagogičeskij un-t]. Armavir. S. 23 [Шевченко, Богдан Андреевич. (2021). *Формирование профессиональной идентичности военных переводчиков в процессе языковой подготовки в образовательной среде военного вуза*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.08 [Армавирский гос. педагогический ун-т]. Армавир. С. 23].

2022

- Murav'ev, Ūrij Aleksandrovič. (2022). *Obučenie ūridičeskomu perevodu v gumanitarnyh vuzah*. Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.02 [RUDN]. Moskva. S. 20 [Муравьев, Юрий Александрович. (2022). *Обучение юридическому переводу в гуманитарных вузах*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02 [РУДН]. Москва. С. 20].
- Panasenkov, Nikita Aleksandrovič. (2022). *Obučenie lingvistov-perevodčikov rabote v sistemah avtomatizirovannogo perevoda v vuze*. Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. 5.8.2 [UrGPU]. Ekaterinburg. S. 22 [Панасенков, Никита Александрович. (2022). *Обучение лингвистов-переводчиков работе в системах автоматизированного перевода в вузе*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 5.8.2 [УрГПУ]. Екатеринбург. С. 22].

4. NAUKI FILOZOFICZNE

4.1. Autoreferaty dysertacji kandydackich

2022

- Volkova, Anna Aleksandrovna. (2022). *Perevod kak metafora v social'no-filosofskom analize komunikacii*. Avtoref. dis. ... kand. filos. nauk. 5.7.7 [RGGU]. Moskva. S. 30 [Волкова, Анна Александровна. (2022). *Перевод как метафора в социально-философском анализе коммуникации*. Автореф. дис. ... канд. филос. наук. 5.7.7 [РГГУ]. Москва. С. 30].

II. MONOGRAFIE

1. Przekładoznawstwo ogólne

1.1. Teoria przekładu

2021

- Arduini, Stefano. (2021). *Glazami drugogo. O perevode*. Perevod s ital'ânskogo N.Ū. Basovskoj. Pod red. M.P. Fokeevoj. Moskva: Literaturnyj institut. S. 246, [1] [Ардуини, Стефано. (2021). *Глазами другого. О переводе*. Перевод с итальянского Н.Ю. Басовской. Под ред. М.П. Фокеевой. Москва: Литературный институт. С. 246, [1]].

Bodrova, Tat'ana Ivanovna. (2021). *Rossijskoe perevodovedenie v svete interpretativnoj teorii perevoda (teoriâ, praktika i metodika prepodavaniâ)*. Monografiâ. Red. E.A. Alekseeva. Perevod s fr. N.A. Fenenko. Voronež: Nauka–Juni–press. S. 468 [Бодрова, Татьяна Ивановна. (2021). *Российское переводоведение в свете интерпретативной теории перевода (теория, практика и методика преподавания)*. Монография. Ред. Е.А. Алексеева. Перевод с фр. Н.А. Фененко. Воронеж: Наука–Юни–пресс. С. 468].

Vukova, Irina Aleksandrovna. (2021). *Âzyk v kognitivnom prostranstve perevoda i mez'kul'turnoj komunikacii*. Monografiâ. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Âzyki Narodov Mira; NVI. S. 179 [Быкова, Ирина Александровна. (2021). *Язык в когнитивном пространстве перевода и межкультурной коммуникации*. Монография. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Языки Народов Мира; НВИ. С. 179].

1.2. Historia przekładu

2021

Garbovskij, Nikolaj Konstantinovič, Kostikova, Ol'ga Igorevna. (2021). *Istoriâ perevoda. Praktika, tehnologii, teorii. Očerki po istorii perevoda*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta. S. 318, [1] [Гарбовский, Николай Константинович, Костикова, Ольга Игоревна. (2021). *История перевода. Практика, технологии, теории. Очерки по истории перевода*. Москва: Изд-во Московского ун-та. С. 318, [1]].

2. Przekładoznawstwo szczegółowe

2.1. Przekład ograniczony parą językową

Angielski ↔ rosyjski

2021

Čmyhova, Galina Pavlovna. (2021). *Koncept «Žertva» v russkom i perevodnom anglo-azyčnom hudožestvennom tekste*. Monografiâ. Brânsk: BGTU; Novyj proekt. S. 198 [Чмыхова, Галина Павловна. (2021). *Концепт «Жертва» в русском и переводном англоязычном художественном тексте*. Монография. Брянск: БГТУ; Новый проект. С. 198].

Černâhovskaâ, Leonora Aleksandrovna. (2021). *Perevod i smyslovaâ struktura*. 2-e izd., dop. Moskva: Flinta. S. 278, [1] [Черняховская, Леонора Александровна. (2021). *Перевод и смысловая структура*. 2-е изд., доп. Москва: Флинта. С. 278, [1]].

Hajrullin, Vladimir Ihsanovič. (2021). *Analiz proizvedenij angloâzyčnyh avtorov i ih perevodov na russkij âzyk. Lingvokul'turnye frejmy Brèdberi, Brèjn, Kèrroll, Kristi, Ficdžerald, Fremlin, Heminguëj, Hill, Džojs, Moëm, Oruëll, P'ûzo, Sèlindžer, Šou, Spark, Stejnbeke, Apdajk, Vonnegut*. Moskva: URSS. S. 184 [Хайруллин, Владимир Ихсанович. (2021). *Анализ произведений англоязычных авторов и их переводов на русский язык. Лингвокультурные фреймы Брэдбери, Брэйн, Кэрролл, Кристи, Фицджеральд, Фремлин, Хемингуэй, Хилл, Джойс, Моэм, Оруэлл, Пьюзо, Сэлинджер, Шоу, Спарк, Стейнбек, Андайк, Воннегут*. Москва: URSS. С. 184].

- Otrošenko, Anastasiâ Ivanovna, Dreeva, Džanetta Murzabekovna (2021). *Grammatičeskââ kategoriâ vremeni v anglijskom âzyke konca XIV – načala XVII vv. skvoz' prizmu perevodov Svâšennogo Pisaniâ. Monografiâ. Vladikavkaz: SOGU im. K.L. Hetagurova. S. 184* [Отрошенко, Анастасия Ивановна, Дреева Джанетта Мурзабековна (2021). *Грамматическая категория времени в английском языке конца XIV – начала XVII вв. сквозь призму переводов Священного Писания. Монография. Владикавказ: СОГУ им. К.Л. Хетагурова. С. 184*].
- Šugaeva, Natal'â Ūr'evna. (2021). *Govorâšie imena v angloâzyčnyh i ruskoâzyčnyh perevodah hudožestvennyh proizvedenij. Monografiâ. Ćeboksary: Ćuvaškij gos. ped. un-t. S. 158* [Шугаева, Наталья Юрьевна. (2021). *Говорящие имена в англоязычных и русскоязычных переводах художественных произведений. Монография. Чебоксары: Чувашский гос. пед. ун-т. С. 158*].

2022

- Borovickaâ, Eva Igorevna, Serebrâkova, Svetlana Vasil'evna. (2022). *Lingvokul'turnyj obraz migranta v sovremennyh amerikanskikh romanah i ih perevodah. Monografiâ. Pod nauč. red. S.V. Serebrâkovej. Stavropol': Paragraf. S. 207* [Боровицкая, Ева Игоревна, Серебрякова, Светлана Васильевна. (2022). *Лингвокультурный образ мигранта в современных американских романах и их переводах. Монография. Под науч. ред. С.В. Серебряковой. Ставрополь: Параграф. С. 207*].
- Sarkisân, Mariam Ašotovna. (2022). *Lingvopragmatičeskie osobennosti èvfemizmov i disfemizmov i ih perevod v političeskom diskurse. Monografiâ. Pod red. V.V. Katerminoj. Krasnodar: Kubanskij gos. un-t. S. 162* [Саркисян, Мариам Ашотовна. (2022). *Лингвопрагматические особенности эвфемизмов и дисфемизмов и их перевод в политическом дискурсе. Монография. Под ред. В.В. Катерминой. Краснодар: Кубанский гос. ун-т. С. 162*].
- Urža, Anastasiâ Viktorovna. (2022). *Pervyj plan i fon v povestvovatel'nom tekste: narratologijâ, lingvistika, kognitivnye issledovaniâ, perevodovedenie. Monografiâ. Moskva: Flinta. S. 286, [1]* [Уржа, Анастасия Викторовна. (2022). *Первый план и фон в повествовательном тексте: нарратология, лингвистика, когнитивные исследования, переводоведение. Монография. Москва: Флинта. С. 286, [1]*].

Chiński ↔ rosyjski

2021

- Skvorcov, Arsenij Vladimirovič. (2021). *Primenenie analiza po neposredstvennym sostavlâušim i aktual'noĝo členenijâ v processe perevoda s kitajskogo âzyka na ruskiĝ. Monografiâ. Moskva: ID VKN. S. 428* [Скворцов, Арсений Владимирович. (2021). *Применение анализа по непосредственным составляющим и актуального членения в процессе перевода с китайского языка на русский. Монография. Москва: ИД ВКН. С. 428*].
- Skvorcov, Arsenij Vladimirovič, Kondratova, Tat'âna Ivanovna. (2021). *Analiz paralelizma i perevod na russkiĝ âzyk izbrannyh tanskih stihotvorenij. Monografiâ. Moskva: VKN. S. 431* [Скворцов, Арсений Владимирович, Кондратова, Татьяна

Ивановна. (2021). *Анализ параллелизма и перевод на русский язык избранных танских стихотворений. Монография.* Москва: ВКН. С. 431].

2022

Volkov, Kirill Vasil'evič. (2022). *Lingvotipologičeskie i lingvokul'turnye problemy kitajsko-russkogo perevoda: transformacionnyj aspekt. Monografiâ.* Moskva: VKN. S. 224 [Волков, Кирилл Васильевич. (2022). *Лингвотипологические и лингвокультурные проблемы китайско-русского перевода: трансформационный аспект. Монография.* Москва: ВКН. С. 224].

Каӡмuckи → niemiecki

2021

Baïnova, Aleksandra Tagirovna. (2021). *Kalmyckij fol'klornyj tekst v zapisi i perevode G.J. Ramsteda: lingvokul'turologičeskie osobennosti. Monografiâ.* Èlista: KalmNC RAN. S. 348 [Баянова, Александра Тагировна. (2021). *Калмыцкий фольклорный текст в записи и переводе Г.Й. Рамстедта: лингвокультурологические особенности. Монография.* Элиста: КалмНЦ РАН. С. 348].

2.2. Przekład tekstów ograniczonych dyskursem / formą przekazu

2.2.1. Przekład artystyczny

2.2.1.1. Teoria przekładu artystycznego

2021

Barinova, Elena Borisovna. (2021). *Lingvističeskie modeli perevoda i osobennosti interpretacii hudożestvennyh tekstov.* Moskva: Maska. S. 67 [Баринова, Елена Борисовна. (2021). *Лингвистические модели перевода и особенности интерпретации художественных текстов.* Москва: Маска. С. 67].

2022

Safina, Zarema Miniaminovna. (2022). *Fraktal'naâ model' analiza originala i perevoda hudożestvennogo teksta. Monografiâ.* Ufa: BašGU. S. 103 [Сафина, Зарема Миниаминовна. (2022). *Фрактальная модель анализа оригинала и перевода художественного текста. Монография.* Уфа: БашГУ. С. 103].

Timko, Nataľa Valer'evna. (2022). *Kul'turologičeskij faktor v perevode. Âzykovej i êkstralingvističeskij aspektu. Monografiâ.* Moskva: Aspekt Press. S. 158, [1] [Тимко, Наталья Валерьевна. (2022). *Культурологический фактор в переводе. Языковой и экстралингвистический аспекты. Монография.* Москва: Аспект Пресс. С. 158, [1]].

2.2.1.2. Metodologia przekładu artystycznego

2021

Tkačenko, Oksana Dmitrievna. (2021). *Perevodčeskoe vossozdaniennije liričeskogo načala v tragedii Šekspira «Koroľ Lir» (na materiale perevodov T.L. Šepkinov-Kupernik i B.L. Pasternaka). Monografiâ.* Moskva: Flinta. S. 213, [1] [Ткаченко, Оксана

Дмитриевна. (2021). *Переводческое воссоздание лирического начала в трагедии Шекспира «Король Лир» (на материале переводов Т.Л. Щепкиной-Куперник и Б.Л. Пастернака)*. Монография. Москва: Флинта. С. 213, [1].

2022

- Belozercev, Aleksej Vladimirovič, Dolganova, Olesâ Sergeevna. (2022). *Adekvatnost' predači struktury obraza personaža pri perevode hudožestvennogo teksta. Monografiâ. Šadrinsk: Šadrinskij gos. pedagog. un-t. S. 114* [Белозерцев, Алексей Владимирович, Долганова, Олеся Сергеевна. (2022). *Адекватность передачи структуры образа персонажа при переводе художественного текста. Монография. Шадринск: Шадринский гос. педагог. ун-т. С. 114*].
- Lukin, Dmitrij Sergeevič. (2022). *Lingvokul'turnye osobennosti perevoda sredstv vyrazitel'nosti žanra fentezi. Moskva: Pero. S. 107* [Лукин, Дмитрий Сергеевич. (2022). *Лингвокультурные особенности перевода средств выразительности жанра фэнтези. Москва: Перо. С. 107*].
- Morozkina, Evgeniâ Aleksandrovna, Altynugužin Timur Rinatovič. (2022). *Aktualizaciâ semiotičeskikh prostranstv pri perevode hudožestvennogo teksta. Monografiâ. Ufa: BašGU. S. 154* [Морозкина, Евгения Александровна, Алтынгужин Тимур Ринатович. (2022). *Актуализация семиотических пространств при переводе художественного текста. Монография. Уфа: БашГУ. С. 154*].
- Pinkovskij, Vitalij Ivanovič. (2022). *Perevod poezii. Žanrovyy aspekt. Monografiâ. Magadan: MAOBTI. S. 156, [1]* [Пинковский, Виталий Иванович. (2022). *Перевод поэзии. Жанровый аспект. Монография. Магадан: МАОБТИ. С. 156, [1]*].
- Saitbattalova, Ūliâ Alikovna. (2022). *Kul'turno obuslovlennye osobennosti perevoda na russkij âzyk proizvedenij I. Bënksa, G. Džojisa i D. Kiza. Monografiâ. Ufa: BašGU. S. 139* [Сайтбатталова, Юлия Аликовна. (2022). *Культурно обусловленные особенности перевода на русский язык произведений И. Бэнкса, Г. Джойса и Д. Куза. Монография. Уфа: БашГУ. С. 139*].
- Svešnikova, Marina I'inična. (2022). *Perevod poëtičeskogo naslediâ Ivana Bunina na francuzskij âzyk. Monografiâ. Astrahan': Astrahanskij gos. un-t im. V.N. Tatiševa. S. 127* [Свешникова, Марина Ильинична. (2022). *Перевод поэтического наследия Ивана Бунина на французский язык. Монография. Астрахань: Астраханский гос. ун-т им. В.Н. Татищева. С. 127*].
- Šugaeva, Natal'â Ūr'evna. (2022). *Semantiko-stilističeskie funkcii frazeologizmov v proizvedeniâh detektivnogo žanra A. Kristi kak perevodčeskaâ problema. Monografiâ. Čeboksary: Čuvaškij gos. pedagogičeskij un-t. S. 194* [Шугаева, Наталья Юрьевна. (2022). *Семанτικο-стилистические функции фразеологизмов в произведениях детективного жанра А. Кристи как переводческая проблема. Монография. Чебоксары: Чувашский гос. педагогический ун-т. С. 194*].
- Šugaeva, Natal'â Ūr'evna. (2022). *Strategii adaptacii hudožestvennogo teksta pri perevode kak sposob preodoleniâ lingvokul'turnogo bar'era. Monografiâ. Čeboksary: Čuvaškij gos. pedagogičeskij un-t. S. 159* [Шугаева, Наталья Юрьевна. (2022). *Стратегии адаптации художественного текста при переводе как способ преодоления лингвокультурного барьера. Монография. Чебоксары: Чувашский гос. педагогический ун-т. С. 159*].

- Ustinovskaâ, Alena Aleksandrovna. (2022). *Literaturnye perevody poëtov Serebrânogo veka kak forma kross-kul'turnogo dialoga. Monografiâ*. Moskva: MAKС Press. S. 286, [1] [Устиновская, Алена Александровна. (2022). *Литературные переводы поэтов Серебряного века как форма кросс-культурного диалога. Монография*. Москва: МАКС Пресс. С. 286, [1]].
- Vasilëva, Akulina Aleksandrovna, i dr. (Otv red.). (2022). *Âkutskaâ literatura i fol'klor na russkom âzyke: masterstvo hudožestvennogo perevoda. Kollektivnaâ monografiâ*. Âkutsk: IC NB RS (Â). S. 156 [Васильева, Акулина Александровна и др. (2022). *Якутская литература и фольклор на русском языке: мастерство художественного перевода. Коллективная монография*. Якутск: ИЦ НБ РС (Я). С. 156].

2.2.1.3. Historia przekładu, recepcji i związków literackich

2021

- Bagno, Vsevolod Evgenëvič. (Otv. red.) (2021). *Istoriâ russkoj perevodnoj hudožestvennoj literatury. 1800–1825. Očerki*. Moskva–Sankt-Peterburg: Nestor–Istoriâ. S. 696 [Багно, Всеволод Евгеньевич. (Отв. ред.). (2021). *История русской переводной художественной литературы. 1800–1825. Очерки*. Москва–Санкт-Петербург: Нестор–История. С. 696].
- Žatkin, Dmitrij Nikolaevič. (Otv. red.). (2021). *Iz istorii russkogo hudožestvennogo perevoda XIX – načala XX veka. Monografiâ*. Penza: Izd-vo Penzgtu. S. 488 [Дмитрий Николаевич Жаткин. (Отв. ред.). (2021). *Из истории русского художественного перевода XIX – начала XX века. Монография*. Пенза: Изд-во ПензГТУ. С. 488].

2022

- Kuryševa, Ljubov' Aleksandrovna, Kareva, Nataliâ Vladimirovna, Fedûkin, Igor' Igorevič, Solomein, Arkadij Ūrevič. (2022). *Kul'turnyj import «političnyh obhoždenij»: russko-evropejskie kontakty i perevodnaâ belletristika v Petrovskuju epohu. Kollektivnaâ monografiâ*. Moskva: Al'âns–Arheo. S. 512 [Курышева, Любовь Александровна, Карева, Наталия Владимировна, Федюкин, Игорь Игоревич, Соломеин, Аркадий Юрьевич. (2022). *Культурный импорт «политических обхождений»: русско-европейские контакты и переводная беллетристика в Петровскую эпоху. Коллективная монография*. Москва: Альянс–Архео. С. 512].

2.2.2. Przekład religijny

2.2.2.1. Przekład biblijny

2021

- Ernilov, Ūrij Innokentëvič. (2021). *Perevod Biblii: kanoničeskie i filozofskie problemy sohraneniâ sakral'nogo teksta*. Ivanovo: Listos. S. 179 [Ермилов, Юрий Иннокентьевич. (2021). *Перевод Библии: канонические и философские проблемы сохранения сакрального текста*. Иваново: Листос. С. 179].

2022

Huhuni, Georgij Tejmurazovič, Valujc'eva, Irina Ivanovna, Osipova, Anna Aleksandrovna. (2022). *Perevod. Kul'tura. Kommunikaciâ. Monografiâ*. Moskva: MGOU. S. 170, [1] [Хухуни, Георгий Теймуразович, Валуицева Ирина Ивановна, Осипова Анна Александровна. (2022). *Перевод. Культура. Коммуникация. Монография*. Москва: МГОУ. С. 170, [1]].

2.2.2.2. Przekład Koranu**2022**

Pentkovskaâ, Taťana Viktorovna, Babaeva, Elizaveta Èduardovna. (2022). *Perevod Korana Petrovskoj èpohi*. Moskva: MAKS Press. S. 798, [1] [Пентковская, Татьяна Викторовна, Бабаева, Елизавета Эдуардовна. (2022). *Перевод Корана Петровской эпохи*. Москва: МАКС Пресс. С. 798, [1]].

2.2.2.3. Historia przekładu tekstów prawosławnych**2021**

Ishakov, Radik Ravilevič. (2021). *Pravoslavnaâ perevodnaâ literatura i formirovanie piš'mennyh tradicij narodov Srednego Povolžâ (XIX – načalo XX vv.)*. Monografiâ. Kazan': In-t istorii. 2021. S. 275 [Исхаков, Радик Равильевич. (2021). *Православная переводная литература и формирование письменных традиций народов Среднего Поволжья (XIX – начало XX вв.)*. Монография. Казань: Ин-т истории. 2021. С. 275].

2.2.3. Przekład polityczny**2022**

Belâkov, Andrej Vasilevič. (Red.). (2021). *Perevodčiki Posol'skogo prikaza v XVII v. Materialy k slovarju*. Red. A.A. Romanova. Moskva: Indrik. S. 303 [Беляков, Андрей Васильевич и др. (2021). *Переводчики Посольского приказа в XVII в. Материалы к словарю*. Ред. А.А. Романова. Москва: Индрик. С. 303].

2.2.4. Przekład prawny i prawniczy**2021**

Polâkov, Mihail Petrovič, Lamteva, Anna Vâčeslavovna. (2021). *Funkciâ perevodčika v ugotovnom processe*. Monografiâ. Moskva: Ūrlitininform. S. 226 [Поляков, Михаил Петрович, Ламтева, Анна Вячеславовна. (2021). *Функция переводчика в уголовном процессе*. Монография. Москва: Юрлитинформ. С. 226].

2022

Nozdračeva, Ūliâ Igorevna. (2022). *Sudebnyj perevod kak meždisciplinarnyj fenomen*. Moskva: Ūniti–Dana. S. 104 [Ноздрачева, Юлия Игоревна. (2022). *Судебный перевод как междисциплинарный феномен*. Москва: Юнити–Дана. С. 104].

2.2.5. Przekład w sferze ekonomii i biznesu

2.2.5.1. Teoria i metodologia

2022

Putylyna, Evgeniâ Aleksandrovna. (2022). *Konferenc-perevod: osobennosti i strategii. Monografiâ*. Uľanovsk: UĬGU. S. 167 [Путилина, Евгения Александровна. (2022). *Конференц-перевод: особенности и стратегии. Монография*. Ульяновск: УлГУ. С. 167].

2.2.5.2. Historia przekładu

2021

Vorobëv, Ŭrij Konstantinovič, Ivleva, Anna Ŭrëvna. (2021). *Iz istorii delovogo perevoda v Rossii. XVIII vek*. Moskva: R. Valent. S. 247 [Воробьев, Юрий Константинович, Ивлева, Анна Юрьевна. (2021). *Из истории делового перевода в России. XVIII век*. Москва: Р. Валент. С. 247].

2.2.6. Przekład ustny

2022

Čistova, Elena Viktorovna. (2022). *Kognitivnyj menedžment multimodal'noj komunikacii sinhronyh perevodčikov. Monografiâ*. Krasnoârsk: SFU. S. 222 [Чистова, Елена Викторовна. (2022). *Когнитивный менеджмент мультимодальной коммуникации синхронных переводчиков. Монография*. Красноярск: СФУ. С. 222].

2.2.7. Tłumacz w komunikacji specjalistycznej

2022

Čistova, Elena Viktorovna, Uboženko, Irina Vâčeslavovna. (2022). *Perevod: aktual'nye naučnye i professional'nye traektorii. Monografiâ*. Krasnoârsk: Sibirskij federal'nyj un-t. S. 184 [Чистова, Елена Викторовна, Убоженко, Ирина Вячеславовна. (2022). *Перевод: актуальные научные и профессиональные траектории. Монография*. Красноярск: Сибирский федеральный ун-т. С. 184].

3. Dydaktyka przekładu

2021

Alekseeva, Valeriâ Vâčeslavovna [i dr.]. (2021). *Metodika obučenîâ kitajskomu âzyku i perevodu v poliparadigmat'noj interpretacii sovremennyh pedagogičeskich issledovanij. Kollektivnaâ Monografiâ*. Otv. red. Taťana Leonidovna Guruleva. Moskva: VKN. S. 240 [Алексеева, Валерия Вячеславовна [и др.]. (2021). *Методика обучения китайскому языку и переводу в полипарадигмальной интерпретации современных педагогических исследований. Коллективная монография*. Отв. ред. Татьяна Леонидовна Гурулева. Москва: ВКН. С. 240].

Alekseeva, Irina Sergeevna, [i dr.]. (2021). *Zolotyje imena didaktiki perevoda. Kollektivnaâ Monografiâ*. Pod obšëj red. N.N. Gavrilenko. Moskva: Flinta. S. 144

- [Алексеева, Ирина Сергеевна [и др.]. (2021). *Золотые имена дидактики перевода. Коллективная монография*. Под общей ред. Н.Н. Гавриленко. Москва: Флинта. С. 144].
- Devriševa, Alina Evgen'evna, Ivanova, Viktoriâ Ivanovna. (2021). *Obrazovatel'naiâ sreda kak faktor soveršenstvovaniâ professional'noj podgotovki perevodčikov. Monografiâ*. Tula: Izd-vo TulGU. S. 162 [Девришева, Алина Евгеньевна, Иванова, Виктория Ивановна. (2021). *Образовательная среда как фактор совершенствования профессиональной подготовки переводчиков. Монография*. Тула: Изд-во ТулГУ. С. 162].
- Gavrilenko, Nataliâ Nikolaevna. (2021). *Osnovy didaktiki perevodčeskoj deâtel'nosti. Special'nyj / otraslevoj perevod. Monografiâ*. Moskva: Flinta. S. 557, [1] [Гавриленко, Наталия Николаевна. (2021). *Основы дидактики переводческой деятельности. Специальный / отраслевой перевод. Монография*. Москва: Флинта. С. 557, [1]].
- Šustova, Svetlana Viktorovna, Popova, Natal'â Sergeevna, Afanas'eva, Arina Alekseevna, Bukreeva, Viktoriâ Ivanovna. (2021). *Perevod i lingvodidaktika. Monografiâ*. Perm': Permskij institut èkonomiki i finansov. S. 191 [Шустова, Светлана Викторовна, Попова, Наталья Сергеевна, Афанасьева, Арина Алексеевна, Букреева, Виктория Ивановна. (2021). *Перевод и лингводидактика. Монография*. Пермь: Пермский институт экономики и финансов. С. 191].

2022

- Borisova, L.A., Dymant, Ju.A., Dobrynina I.V. [i dr.]. (2022). *Podgotovka perevodčikov. Discipliny po vyboru. Kollektivnaiâ monografiâ*. Red. N.N. Gavrilenko. Moskva: Flinta. S. 164, [1] [Борисова, Л.А., Дымант, Ю.А., Добрынина, И.В. [и др.]. (2022). *Подготовка переводчиков. Дисциплины по выбору. Коллективная монография*. Ред. Н.Н. Гавриленко. Москва: Флинта. С. 164, [1]].
- Borodulina, Natal'â Ūr'evna, Glivenkova, O.A., Il'ina, I.E., Makeeva, M.N. (2022). *Obučenie perevodu obraznyh sredstv âzyka èkonomiki. Monografiâ*. Moskva: Aj Pi Ar Media. S. 125 [Бородулина, Наталья Юрьевна, Гливенкова, О.А., Ильина, И.Е., Makeeva, M.N. (2022). *Обучение переводу образных средств языка экономики. Монография*. Москва: Ай Пи Ар Медиа. С. 125].
- Šilova, Svetlana Alekseevna, Sosnovskaâ, Anna Aleksandrovna, Celoval'nikova, Dar'â Nikolaevna [i dr.]. (2022). *Didaktika perevoda v sfere professional'noj komunikacii. Kollektivnaiâ monografiâ*. Saratov: Izd-vo Saratovskogo un-ta. S.150, [1] [Шилова, Светлана Алексеевна, Сосновская Анна Александровна, Целовальникова Дарья Николаевна [и др.]. (2022). *Дидактика перевода в сфере профессиональной коммуникации. Коллективная монография*. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та. С. 150, [1]].

4. Bibliologia przekładowa

2022

- Samarin, Aleksandr Ūr'evič. (2022). *Akademičeskij perevodčik S.S. Volčkov i knižnoe delo v Rossii XVIII veka*. Moskva: Ânus-K. S. 279 [Самарин, Александр Юрье-

вич. (2022). *Академический переводчик С.С. Волчков и книжное дело в России XVIII века*. Москва: Янус–К. С. 279].

5. Źródłoznawstwo i paleografia przekładowa

2021

Baluta, Anastasiâ Anatol'evna. (2021). *Èvolúciâ sredstv vyraženiâ irreal'noj modal'nosti v složnopodčinennyh predloženiâh russkogo âzyka (na materiale perevodov tekstov Evangelij)*. Monografiâ. Moskva: Znanie–M. S. 305 [Балута, Анастасия Анатольевна. (2021). *Эволюция средств выражения ирреальной модальности в сложноподчиненных предложениях русского языка (на материале переводов текстов Евангелий)*. Монография. Москва: Знание–М. С. 305].

Fedorova, Ekaterina Sergeevna. (2021). *Škola perevoda v Drevnej Rusi na rubeže XV–XVI vv. Nicolaus de Lyra i Dmitrij Gerasimov*. Moskva: Izdatel'skij dom ÂSK. S. 479 [Федорова, Екатерина Сергеевна. (2021). *Школа перевода в Древней Руси на рубеже XV–XVI вв. Nicolaus de Lyra и Дмитрий Герасимов*. Москва: Издательский дом ЯСК. С. 479].

Kryško, Vadim Borisovič, Hok, Vol'fgang. (2021). *Mučenie Iriny. Vizantijskoe žitie v staroslavânskom perevode. Izdanie. Issledovanie. Ukazateli*. Moskva–Sankt-Peterburg: Nestor–Istoriâ. S. 344 [Крысько, Вадим Борисович, Хок, Вольфганг. (2021). *Мучение Ирины. Византийское житие в старославянском переводе. Издание. Исследование. Указатели*. Москва; Санкт-Петербург: Нестор–История. С. 344].

III. TOMY ZBIOROWE

1. Tomy wieloaspektowe

2021

Âzyk, perevod, komunikaciâ v usloviâh poliloga kul'tur. Vserossijskaâ molodežnaâ konferenciâ s meždunarodnym učastiem. Sankt-Peterburg. 13–14 maâ 2021 goda. (2021). Otv. red. Kločkova, Elena Sergeevna. Sankt-Peterburg: Politeh–Press. S. 757 [Язык, перевод, коммуникация в условиях полилога культур. Всероссийская молодежная конференция с международным участием. Санкт-Петербург. 13–14 мая 2021 года. (2021). Отв. ред. Клочкова, Елена Сергеевна. Санкт-Петербург: Политех–Пресс. С. 757].

Âzyk i perevod v menâjušemsâ mire. Sbornik naučnyh trudov. (2021). Red. Zin'kovskaâ, Anastasiâ Vladimirovna [i dr.]. Krasnodar: Kubanskij gos. un-t. S. 213 [Язык и перевод в меняющемся мире. Сборник научных трудов. (2021). Ред. Зиньковская, Анастасия Владимировна [и др.]. Краснодар: Кубанский гос. ун-т. С. 213].

Novicii i tradiciâ russkoj školy perevoda [sbornik]. (2021). Sost. i nauč. red. Rejngold', Natal'â Igorevna. Moskva: RGGU. S. 430, [1] [Новации и традиция русской школы перевода [сборник]. (2021)., Сост. и науч. ред. Рейнгольд, Наталья Игоревна. Москва: РГУ. С. 430, [1]].

Perevodčeskij diskurs. Meždisciplinarnyj podhod. Materialy V Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii, Simferopol'. 29–30 aprelâ 2021 goda. (2021). Red. Norec,

- Maksim Vadimovič. Simferopol': ARIAL. S. 395 [*Переводческий дискурс. Междисциплинарный подход. Материалы V Международной научно-практической конференции, Симферополь. 29–30 апреля 2021 года.* (2021). Ред. Норец, Максим Вадимович. Симферополь: АРИАЛ. С. 395].
- Perevod. Āzyk. Kul'tura. Materialy XII meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii. 28–29 maâ 2021 g.* (2021). Otv. red. Garbar, Irina Leonidovna. Sankt-Peterburg: LGU. S. 199 [*Перевод. Язык. Культура. Материалы XII международной научно-практической конференции. 28–29 мая 2021 г..* (2021). Отв. ред. Гарбар, Ирина Леонидовна. Санкт-Петербург: ЛГУ. С. 199].
- Russkij āzyk i kul'tura v zerkale perevoda. Ūbileyňaâ meždunarodnaâ naučnaâ konferenciâ. Materialy konferencii.* (2021). Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta. S. 560 [*Русский язык и культура в зеркале перевода. Юбилейная международная научная конференция. Материалы конференции.* (2021). Москва: Изд-во Московского ун-та. С. 560].
- Strategii mežbalkanskoj komunikacii: perevod, pereskaz, umolčanie. Balkanskije čtenia 16. 20–22 apre aprilâ 2021 goda.* (2021). Otv. red. Sedakova, Irina Aleksandrovna. Moskva: Indrik. S. 167 [*Стратегии межбалканской коммуникации: перевод, пересказ, умолчание. Балканские чтения 16. 20–22 апреля 2021 года.* (2021). Отв. ред. Седакова, Ирина Александровна. Москва: Индрик. С. 167].

2022

- Aktual'nye voprosy perevoda, lingvistiki, istorii literatury i fol'klora. Sbornik statej X Meždunarodnoj naučnoj konferencii molodyh učenyh, posvâšennoj pamâti O.G. Skvorcova (11 fevralâ 2022 g.).* (2022). Red. Hramušina, Žanna Arturovna [i dr.]. Ekaterinburg: Izd-vo UMC UPI. S. 245 [*Актуальные вопросы перевода, лингвистики, истории литературы и фольклора. Сборник статей X Международной научной конференции молодых ученых, посвященной памяти О.Г. Скворцова (11 февраля 2022 г.).* (2022). Ред. Храмушина, Жанна Артуровна [и др.]. Екатеринбург: Изд-во УМЦ УПИ. С. 245].
- Aktual'nye voprosy perevodovedeniâ i metodiki prepodavaniâ inostrannyh āzykov. Materialy meždunarodnogo naučno-metodičeskogo seminara.* (2022). Red. Fomičeva, Žanna Evgen'evna [i dr.]. Tula: TGPU im. L.N. Tolstogo. 1 ělektron. opt. disk (CD-ROM). [*Актуальные вопросы переводоведения и методики преподавания иностранных языков. Материалы международного научно-методического семинара.* (2022). Ред. Фомичева, Жанна Евгеньевна [и др.]. Тула: ТГПУ им. Л.Н. Толстого. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM)].
- Aktual'nye problemy perevoda i perevodovedeniâ v russkom i ūžno-aziatskikh āzykah. Materialy II Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii. 29–30 sentâbrâ.* (2022). Otv. red. Gazieva, I.A., Stolârov, A.A. Moskva: RGGU. S. 294 [*Актуальные проблемы перевода и переводоведения в русском и южно-азиатских языках. Материалы II Международной научно-практической конференции. 29–30 сентября.* (2022). Отв. ред. Газиева, И.А., Столяров, А.А. Москва: РГГУ. С. 294].
- Lingvistika, perevod i mežkul'turnaâ komunikaciâ. Materialy XXIII naučno-praktičeskoj konferencii (22 noâbrâ 2021 goda).* (2022). Otv. red. Vylegžanina, Irina

- Andreevna. Ekaterinburg: Alfa Print. S. 266 [Лингвистика, перевод и межкультурная коммуникация. Материалы XXIII научно-практической конференции (22 ноября 2021 года). (2022). Отв. ред. Вылегжанина, Ирина Андреевна. Екатеринбург: Альфа Принт. С. 266].
- Нау́чно-практи́ческаâ konferenciâ-konkurs «Problemy lingvistiki, perevodovedeniâ i lingvodidaktiki» (Zelenograd. 16 iúnâ 2022 g.). Materialy konferencii. (2022). Moskva: MIËT. S. 88 [Научно-практическая конференция-конкурс «Проблемы лингвистики, переводоведения и лингводидактики» (Зеленоград. 16 июня 2022 г.). Материалы конференции. (2022). Москва: МИЭТ. С. 88].*
- Perevod. Âzyk. Kul'tura. Materialy XIII meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii. 20–21 maâ 2022 g. (2022). Otv. red. Garbar, Irina Leonidovna. Sankt-Peterburg: LGU. S. 127 [Перевод. Язык. Культура. Материалы XIII Международной научно-практической конференции. 20–21 мая 2022 г. (2022). Отв. ред. Гарбар, Ирина Леонидовна. Санкт-Петербург: ЛГУ им. А.С. Пушкина. С. 127].*
- Russkij âzyk i kul'tura v zerkale perevoda. XII meždunarodnaâ naučnaâ konferenciâ. Materialy konferencii. (2022). Moskva: Izd-tvo Moskovskogo un-ta. S. 708 [Русский язык и культура в зеркале перевода. XII международная научная конференция. Материалы конференции. (2022). Москва: Изд-тво Московского ун-та. С. 708].*
- Teoriâ, praktika i lingvodidaktika perevoda. Sbornik statej. (2022). Pâtigorsk: Pâtigorskij gos. un-t. S. 138 [Теория, практика и лингводидактика перевода. Сборник статей. (2022). Пятигорск: Пятигорский гос. ун-т. С. 138].*

2. Tomy z zakresu lingwistyki przekładu

2021

- Lingvistika, perevod i mežkul'turnaâ kommunikaciâ. Materialy XXII naučno-praktičeskoj konferencii (20 noâbrâ 2020 goda). (2021). Otv. red. Vylegžanina, Irina Andreevna. Ekaterinburg: IMS. S. 266 [Лингвистика, перевод и межкультурная коммуникация. Материалы XXII научно-практической конференции (20 ноября 2020 года). (2021). Отв. ред. Вылегжанина, Ирина Андреевна. Екатеринбург: ИМС. С. 266].*

2022

- Aktuaľnye problemy lingvistiki i perevodovedeniâ. Sbornik naučnyh trudov. (2022). Red. Gorohova, Aleksandra Vladimirovna, Uafa, Lolita Èduardovna. Krasnodar: Kubanskij gos. un-t. S. 154 [Актуальные проблемы лингвистики и переводоведения. Сборник научных трудов. (2022). Ред. Горохова, Александра Владимировна, Уафа, Лолита Эдуардовна. Краснодар: Кубанский гос. ун-т. С. 154].*

3. Tomy z zakresu przekładu artystycznego

2021

- Rol' i mesto lingvokul'turnoj adaptacii hudožestvennogo teksta v teorii i praktike perevoda. Perevodčeskie strategii i taktiki. Sbornik materialov Vserossijskoj naučno-praktičeskoj konferencii s meždunarodnym učastiem (g. Moskva, MGOU, 24 dekabrâ*

2020 г.). (2021). Otv. red. Žirova, Irina Grigor'evna. Novokuzneck: Znanie–M. 1 èlektron. opt. disk (CD–ROM). [*Роль и место лингвокультурной адаптации художественного текста в теории и практике перевода. Переводческие стратегии и тактики. Сборник материалов Всероссийской научно–практической конференции с международным участием (г. Москва, МГОУ, 24 декабря 2020 г.)*]. (2021). Otv. red. Жирова, Ирина Григорьевна. Новокузнецк: Знание–M. 1 электрон. опт. диск (CD–ROM)].

2022

Materialy XVI Meždunarodnogo seminara perevodčikov [19 avgusta – 1 sentâbrâ 2021 goda]. (2022). Tula: Muzej-usad'ba L.N. Tolstogo «Âsnaâ Polâna». S. 195, [6] [*Материалы XVI Международного семинара переводчиков [19 августа – 1 сентября 2021 года]*]. (2022). Тула: Музей-усадьба Л.Н. Толстого «Ясная Поляна». С. 195, [6]].

Rol' i mesto lingvokul'turnoj adaptacii hudožestvennogo teksta v teorii i praktike perevoda. Perevodčeskie strategii i taktiki. Sbornik materialov Vserossijskoj naučno-praktičeskoj konferencii s meždunarodnym učastiem (g. Moskva, MGOU, 23 dekabrâ 2021 g.). (2022). Otv. red. Lukin, Dmitrij Sergevič. Moskva: MGOU. 1 èlektron. opt. disk (CD–ROM) [*Роль и место лингвокультурной адаптации художественного текста в теории и практике перевода. Переводческие стратегии и тактики. Материалы Всероссийской научно–практической конференции с международным участием (г. Москва, МГОУ, 23 декабря 2021 г.)*]. (2022). Otv. red. Лукин, Дмитрий Сергеевич. Москва: МГОУ. 1 электрон. опт. диск (CD–ROM)].

4. Tomy z zakresu pedagogiki przekładu

2021

Aktual'nye problemy perevodovedeniâ i lingvodidaktiki v kontekste mežkul'turnogo vzaimodejstviâ. Meždunarodnaâ naučno-praktičeskaâ konferenciâ. 17–19 noâbrâ 2021 g. Sbornik naučnyh statej. (2021). Red. Barynkina, Irina Vladimirovna, [i dr.]. Brânsk: RISO BГУ. S. 405 [*Актуальные проблемы переводоведения и лингводидактики в контексте межкультурного взаимодействия. Международная научно–практическая конференция. 17–19 ноября 2021 г. Сборник научных статей*]. (2021). Red. Барынкина, Ирина Владимировна, [и др.]. Брянск: РИСО БГУ. С. 405].

5. Tomy z zakresu historii przekładu

2021

Hudožestvenno–filologičeskij perevod 1920–1930-h godov. Sbornik statej i publikacij. (2021) Sost. Baskina, Mariâ Èmmanuilovna. Otv. red. Baskina, Mariâ Èmmanuilovna, Filičeva, Vera Vladimirovna. Sankt–Pteterburg: Nestor–Istoriâ. S. 719 [*Художественно–филологический перевод 1920–1930-х годов. Сборник статей и публикаций*]. (2021). Сост. Баскина, Мария Эммануиловна, отв. ред. Баскина, Мария Эммануиловна, Филичева, Вера Владимировна. Санкт–Петербург: Нестор–История. С. 719].

2022

- Laboratoriâ ponâtij. Perevod i âzyki politiki v Rossii XVIII veka. Sbornik statej.* (2022). Red. Sergej Viktorovič Pol'skij, Vladislav Stanislavovič Ržeuckij. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. S. 575 [*Лаборатория понятий. Перевод и языки политики в России XVIII века. Сборник статей.* (2022). Под ред. Сергей Викторович Польский, Владислав Станиславович Ржеуцкий. Москва: Новое литературное обозрение. С. 575].
- Sud'by perevodčikov i perevodov v zerkale russoj i evropejskoj istorii: stat'i, teksty, kommentarii. Sbornik naučnyh publikacij.* (2022). Red. Rejngol'd, Natal'â Igorevna, Smirnova, Mariâ Alekseevna, Šubin, Vadim Vladimirovič. Moskva: RGGU. S. 423 [*Судьбы переводчиков и переводов в зеркале русской и европейской истории: статьи, тексты, комментарии. Сборник научных публикаций.* (2022). Ред. Рейнгольд, Наталья Игоревна, Смирнова, Мария Алексеевна, Шубин, Вадим Владимирович. Москва: РГГУ. С. 423].

6. Tomy z zakresu źródłoznawstwa i paleografii przekładowej**2021**

- Perevod i âzykovaâ adaptaciâ v literaturnykh tekstah srednevekovoj Evropy. Sbornik statej.* (2021). Otv. red. Ivanov, Sergej Valentinovič. Sankt-Peterburg: ILI RAN. S. 319 [*Перевод и языковая адаптация в литературных текстах средневековой Европы. Сборник статей.* (2021). Отв. ред. Иванов, Сергей Валентинович. Санкт-Петербург: ИЛИ РАН. С. 319].
- Trudy Instituta vostokovedeniâ RAN. Vyp. 30: Pis'mennye pamâtniki Vostoka. Problemy perevoda i interpretacii. Izbrannye doklady.* (2021). Tom IV. Otv. red. Gorâeva, Lûbov' Vital'evna, Nastič, Vladimir Nilovič. Moskva: IV RAN. S. 310 [*Труды Института востоковедения РАН. Вып. 30: Письменные памятники Востока. Проблемы перевода и интерпретации. Избранные доклады.* (2021). Том IV. Отв. ред. Горяева, Любовь Витальевна, Настич, Владимир Нилович. Москва: ИВ РАН. С. 310].

2022

- Tekstologią i istočnikovedenie Vostoka: problemy perevoda i interpretacii. Materialy XII Meždunarodnoj problemno-metodologičeskoj konferencii, g. Moskva. 10–12 oktâbrâ 2022 g.* (2022). Otv. red. Gorâeva, Lûbov' Vital'evna, Nastič, Vladimir Nilovič. Moskva: IV RAN. S. 90, [1] [*Текстология и источниковедение Востока: проблемы перевода и интерпретации. Материалы XII Международной проблемно-методологической конференции, г. Москва. 10–12 октября 2022 г.* (2022). Отв. ред. Горяева, Любовь Витальевна, Настич, Владимир Нилович. Москва: ИВ РАН. С. 90, [1]].
- Trudy Instituta vostokovedeniâ RAN. Vyp. 33: Pis'mennye pamâtniki Vostoka. Problemy perevoda i interpretacii. Izbrannye doklady.* (2022). Tom V. Otv. red. Gorâeva, Lûbov' Vital'evna, Nastič, Vladimir Nilovič. Moskva: IV RAN, 2022. S. 334, [1] [*Труды Института востоковедения РАН. Вып. 33: Письменные памятники Востока. Проблемы перевода и интерпретации. Избранные доклады.* (2022). Том V. Отв. ред. Горяева, Любовь Витальевна, Настич, Владимир Нилович. Москва: ИВ РАН, 2022. С. 334, [1]].

(2022). Том V. Отв. ред. Горяева, Любовь Витальевна, Настич, Владимир Нилович. Москва: ИВ РАН, 2021. С. 334, [1]].

7. Inne

2021

Materialy Vtoroj Vserossijskoj praktičeskoj konferencii perevodčikov buddijskih tekstov «K russkoâzyčnomu buddijskomu kanonu». Moskva. 4–6 dekabrà 2020 g. (2021). Moskva: Fond «Sohranim Tibet». S. 298 [*Материалы Второй Всероссийской практической конференции переводчиков буддийских текстов «К русскоязычному буддийскому канону».* Москва. 4–6 декабря 2020 г. (2021). Москва: Фонд «Сохраним Тибет». С. 298, [1]].

IV. SERIE WYDAWNICZE

2021

Aktual'nye problemy perevodovedeniâ i praktiki perevoda. Sbornik naučnyh statej. (2021). Вып. 11. Nižnij Novgorod: Bûro perevodov Al'ba. S. 192 [*Актуальные проблемы переводоведения и практики перевода. Сборник научных статей.* (2021). Вып. 11. Нижний Новгород; Бюро переводов Альба. С. 192].

Âzyki. Kul'tury. Perevod. VIII Meždunarodnyj naučno-obrazovatel'nyj forum (g. Komotini, Greciâ, 19–24 sentâbrâ 2021 g.). Materialy foruma. (2021). Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta, 2021. S. 184 (Èlektronnoe izdanie setevogo rasprostraneniâ). [*Языки. Культуры. Перевод. VIII Международный научно-образовательный форум (г. Комотины, Греция, 19–24 сентября 2021 г.). Материалы форума.* (2021). Москва: Изд-во Московского ун-та, 2021. С. 184 (Электронное издание сетевого распространения)].

Ното Локиенс. Voprosy lingvistiki i translâtologii. Sbornik naučnyh statej. (2021). Вып. 14. Отв. ред. Mitâgina, Vera Aleksandrovna [i dr.]. Volgograd: Izd-vo Volgogradskogo gos. un-ta. S. 178, [1] [*Ното Локиенс. Вопросы лингвистики и транслятологии. Сборник научных статей.* (2021). Вып. 14. Отв. ред. Митягина, Вера Александровна [и др.]. Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. ун-та. С. 178, [1]].

Hudožestvennyj perevod i sravnitel'noe literaturovedenie. Sbornik naučnyh trudov. (2021). Том XVI. Отв. ред. Žatkin, Dmitrij Nikolaevič. Moskva: Flinta. S. 724 [*Художественный перевод и сравнительное литературоведение. Сборник научных трудов.* (2021). Том XVI. Отв. ред. Жаткин, Дмитрий Николаевич. Москва: Флинта. С. 724].

Industriâ perevoda. Materialy XII Meždunarodnoj naučnoj konferencii (Perm'. 16 dekabrà 2020 g.). (2021). Отв. ред. Serova, Tamara Sergeevna [i dr.]. Perm': Izd-vo РНИПУ. S. 207 [*Индустрия перевода. Материалы XII Международной научной конференции (Пермь. 16 декабря 2020 г.).* (2021). Отв. ред. Серова, Тамара Сергеевна, [и др.]. Пермь: Изд-во ПНИПУ. С. 207].

Lingvistika i perevod. Sbornik naučnyh statej. (2021). Вып. 8. Отв. ред. Polikarpov, Aleksandr Mihajlovič, Epimahova, Aleksandra Sergeevna. Arhangel'sk: SAFU.

S. 218 [Лингвистика и перевод. Сборник научных статей. (2021). Вып. 8. Отв. ред. Поликарпов, Александр Михайлович, Епимахова, Александра Сергеевна. Архангельск: САФУ. С. 218].

Professional'no orientirovannyj perevod: real'nost' i perspektivy. Sbornik naučnyh trudov. (2021). Выпуск 16. Отв. ред. N.N. Gavrilenko. Moskva: RUDN. [b.d.] [Профессионально ориентированный перевод: реальность и перспективы. Сборник научных трудов. (2021). Выпуск 16. Отв. ред. Н.Н. Гавриленко. Москва: РУДН. [б.д.]].

2022

Aktual'nye problemy perevodovedeniâ i praktiki perevoda. Sbornik naučnyh statej. (2022). Вып. 12. Nižnij Novgorod: Bûro perevodov Al'ba. S. 274 [Актуальные проблемы переводоведения и практики перевода. Сборник научных статей. (2022). Вып. 12. Нижний Новгород: Бюро переводов Альба. С. 274].

Homo Loquens. Voprosy lingvistiki i translâtologii. Sbornik naučnyh statej. (2022). Вып. 15. Отв. ред. Mitâgina Vera Aleksandrovna [i dr.]. Volgograd: Izd-vo Volgogradskogo gos. un-ta, 181, [1] s. [Homo Loquens. Вопросы лингвистики и транслятологии. Сборник научных статей. (2022). Вып. 15. Отв. ред. Митягина Вера Александровна [и др.]. Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. ун-та. С. 181, [1]].

Hudožestvennyj perevod i sravnitel'noe literaturovedenie. Sbornik naučnyh trudov. (2022). Том XVII. Отв. ред. Žatkin, Dmitrij Nikolaevič. Moskva: Flinta. S. 972 [Художественный перевод и сравнительное литературоведение. Сборник научных трудов. (2022). Том XVII. Отв. ред. Жаткин, Дмитрий Николаевич. Москва: Флинта. С. 972].

Lingvistika i perevod. Sbornik naučnyh statej. (2022). Вып. 9. Отв. ред. Tarasova, Nadežda Ivanovna. Arhangel'sk: SAFU. S. 311 [Лингвистика и перевод. Сборник научных статей. (2022). Вып. 9. Отв. ред. Тарасова, Надежда Ивановна. Архангельск: САФУ. С. 311].

Professional'no orientirovannyj perevod: real'nost' i perspektivy. Sbornik naučnyh trudov. (2022). Выпуск 17. Отв. ред. N.N. Gavrilenko. Moskva: RUDN. S. 512 [Профессионально ориентированный перевод: реальность и перспективы. Сборник научных трудов. Выпуск 17. (2022). Отв. ред. Н.Н. Гавриленко. Москва: РУДН. С. 512].

V. ANTOLOGIE

2022

Peľanova, Ūliâ Valer'evna, Stepanova, Marina Aleksandrovna. (2022). *Exploring translation theories and strategies. An anthology of essays.* Ufa: Aèterna. S. 123 [Плеханова, Юлия Валерьевна, Степанова, Марина Александровна. (2022). *Exploring translation theories and strategies. An anthology of essays.* Уфа: Аэтерна. С. 123].

VI. BIBLIOGRAFIE I KATALOGI

2021

Panov, Maksim Vâčeslavovič. (2021). *Istočniki po drevneegipetskoj istorii v perevodah na russkij âzyk. Katalog*. Novosibirsk: M.V. Panov. S. 398, [2] [Панов, Максим Вячеславович. (2021). *Источники по древнеегипетской истории в переводах на русский язык. Каталог*. Новосибирск: М.В. Панов. С. 398, [2]].

2022

Nikitin, Dmitrij Sergeevič. (Sost.). (2022). *Bengal'skaâ literatura v russkih perevodah. Hudožestvennaâ literatura. Bibliografičeskij ukazatel'*. Red. Kostina, Ekaterina Aleksandrovna. Novosibirsk: Sibprint. S. 108 [Никитин, Дмитрий Сергеевич (сост.). (2022). *Бенгальская литература в русских переводах. Художественная литература. Библиографический указатель*. Ред. Костина, Екатерина Александровна. Новосибирск: Сибпринт. С. 108].

B. Państwa obszaru postradzieckiego

I. AUTOREFERATY DYSERTACJI I DYSERTACJE

Armenia

1. Nauki pedagogiczne

2021

Bukušan, Narine Andranikovna (2021). *Lingvometodičeskaâ sistema obučeñiâ ustnomu perevodu (na osnove kompetentnogo podhoda)*. Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.02 [Armânskij gos. pedagogičeskij un-t im. N. Abovâna]. Erevan. S. 22 [Букушян, Нарине Андраниковна (2021). *Лингвометодическая система обучения устному переводу (на основе компетентного подхода)*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02 [Армянский гос. педагогический ун-т им. Х. Абовяна]. Ереван. С. 22].

Białoruś

1. Nauki filologiczne

2022

Li, Lun' (2022). *Mežkul'turnyj aspekt literaturno-perevodčeskoj deâtel'nosti (na materiale kitajskoj poëzii)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.08 [NAN Belarusi, Centr issledovanij belorusskoj kul'tury, âzyka i literatury]. Minsk 2022. S. 24 [Ли, Лунь (2022). *Межкультурный аспект литературно-переводческой деятельности (на материале китайской поэзии)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.08 [НАН Беларуси, Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы], Минск. С. 24].

2. Nauki psychologiczne

2021

Savčuk, Anton Valer'evič (2021). *Produktivnost' kognitivnyh processov kak prediktor kačestva ustnogo perevoda*. Avtoref. dis. ... kand. psih. nauk. 19.00.01 [Minskij gos. lingvističeskij un-t; Belorusskij gos. un-t]. Minsk. S. 24 [Савчук, Антон Валерьевич (2021). *Продуктивность когнитивных процессов как предиктор качества устного перевода*. Автореф. дис. ... канд. псих. наук. 19.00.01 [Минский гос. лингвистический ун-т; Белорусский гос. ун-т]. Минск. С. 24].

Kazachstan

1. Nauki filologiczne

2021

Akkalieva, Ajžan Fajzrahmanovna (2021). *Perevod romana–trilogii S. Elubaeva «Aq boz üj» na russkij i anglijskij äzyki*. Dis. ... d-ra filosofii (PhD), 6D020700 [Evrazijskij nac. un-t im. L.N. Gumileva]. Nur-Sultan. S. 188 + 1 èlektron. opt. disk (CD–ROM) [Аккалиева, Айжан Файзрахмановна (2021). *Перевод романа–трилогии С. Елубаева «Ақ боз үй» на русский и английский языки*. Дис. ... д-ра философии (PhD), 6D020700 [Евразийский нац. ун-т им. Л.Н. Гумилева]. Нур-Султан. С. 188 + 1 электрон. опт. диск (CD–ROM)].

2022

Aldabergenova, Ajym Aldabergenovna (2022). *Funkcional'nye i lingvokul'turologičeskie aspekty perevoda literatury absurda (na materiale perevodov romana Dž. Hellera «Catch–22»)*. Dis. ... d-ra filosofii (PhD), 6D020700 [Kazahskij un-t meždunarodnyh otnošenij i mirovyh äzykov im. Abylaj Hana]. Almaty. S. 155 [Алдабергенова, Айым Алдабергеновна (2022). *Функциональные и лингвокультурологические аспекты перевода литературы абсурда (на материале переводов романа Дж. Хеллера «Catch–22»)*. Дис. ... д-ра философии (PhD), 6D020700 [Казахский ун-т международных отношений и мировых языков им. Абылай Хана]. Алматы. С. 155].

Sarmanova, Žanara Savetovna (2022). *Cifrovizaciâ ustnogo perevoda: sinergiâ professional'noj deâtel'nosti perevodčika i avtomatizacii*. Dis. ... d-ra filosofii (PhD), 6D020700 [Evrazijskij nacional'nyj un-t imeni L.N. Gumileva], Nur-Sultan. S. 125 + 1 èlektron. opt. disk (CD–ROM) [Сарманова, Жанара Советовна (2022). *Цифровизация устного перевода: синергия профессиональной деятельности переводчика и автоматизации*. Дис. ... д-ра философии (PhD), 6D020700 [Евразийский национальный ун-т имени Л.Н. Гумилева], Нур-Султан. С. 125 + 1 электрон. опт. диск (CD–ROM)].

Litwa

1. Nauki filologiczne

2021

Ивинская, Алена София (2021). *Рецепция творчества Анны Ахматовой в Литве*. Автореф. докторской диссертации. Н 004 [Вильнюсский университет, Институт литовской литературы и фольклора]. Вильнюс. С. 32 [Ivinskaâ, Alena Sofiâ (2021). *Receptiâ tvorčestva Anny Ahmatovoj v Litve*. Avtoref. doktorskoj dissertacii. Н 004 [Viľnûsskij universitet, Institut litovskoj literatury i fol'klora]. Viľnûs. С. 32].

Tadžykistan

1. Nauki filologiczne

1.1. Literaturoznawstwo

2021

Galimova, Mohinur Barotovna. (2021). *I.A. Krylov i tadžikskâ literatura (problemy perevoda ego basen na tadžikskij âzyk)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.08 [Institut âzyka i literatury im. Rudaki. Akademii nauk Respubliki Tadžikistan]. Dušanbe. S. 27 [Галимова, Мохинур Баротовна. (2021). *И.А. Крылов и таджикская литература (проблемы перевода его басен на таджикский язык)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.08 [Институт языка и литературы им. Рудаки. Академии наук Республики Таджикистан]. Душанбе. С. 27].

Husenzoda, Lolai. (2021). *Xudožestvennyj perevod kak forma mežnacional'nyx literaturnyx vzaimosvâzej (na primere perevoda romana «Gora» Rabindranata Tagora na tadžikskij âzyk)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.08 [In-t âzyka i literatury im. Rudaki AN Respubliki Tadžikistan]. Dušanbe. S. 27 [Хусензода, Лолаи. (2021). *Художественный перевод как форма межнациональных литературных взаимосвязей (на примере перевода романа «Гора» Рабиндраната Тагора на таджикский язык)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.08 [Ин-т языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан]. Душанбе. С. 27].

Islomova, Džamila Madismonovna. (2021). *Osobennosti perevoda tadžikskoj detskoj poezii na russkij âzyk: 60–90-e gody XX veka*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.08 [In-t âzyka i literatury im. Rudaki AN Respubliki Tadžikistan]. Dušanbe. S. 25 [Исломова, Джамила Мадисмоновна. (2021). *Особенности перевода таджикской детской поэзии на русский язык: 60–90-е годы XX века*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.08 [Ин-т языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан]. Душанбе. С. 25].

Navruzov, Abroržon Xasanalievič. (2021). *Problema adekvatnosti perevoda i sohraneniâ avtorskogo stilâ v perevodah hudožestvennogo teksta s russkogo âzyka na tadžikskij (na materiale perevoda romana M. Šolohova «Tihij Don» na tadžikskij âzyk, vypolnenного È. Mullokandovym)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.08 [In-t âzyka i literatury im. Rudaki AN Respubliki Tadžikistan]. Dušanbe. S. 26 [Наврузов, Аброржон Хасаналиевич. (2021). *Проблема адекватности перевода и сохранения авторского стиля в переводах художественного текста с русского*

языка на таджикский (на материале перевода романа М. Шолохова «Тихий Дон» на таджикский язык, выполненного Э. Муллокандовым). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.08 [Ин-т языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан]. Душанбе. С. 26].

2022

Holnazarova, Nigora Nurulloevna. (2022). *Hudožestvennye funkcii poëtonimov v trilogii Dž. Ikrami («Doč ognâ», «Dvenadcat' vorot Buhary», «Poveržennyj») i osobennosti ih peredači v russkom perevode*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.01.08 (5.9.3) [In-t âzyka i literatury im. Rudaki AN Respubliki Tađžikistan]. Dušanbe. S. 28 [Холназарова, Нигора Нуруллоевна. (2022). *Художественные функции поэтонимов в трилогии Дж. Икрами («Дочь огня», «Двенадцать ворот Бухары», «Поверженный») и особенности их передачи в русском переводе*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.01.08 (5.9.3) [Ин-т языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан]. Душанбе. С. 28].

1.2. Językoznawstwo

2021

Kulmatova, Gul'nora Turaevna. (2021). *Vremennye formy glagolov iz'âvitel'nogo nakloneńiâ v tađžikskom âzyke i sposoby ih vyraženiâ v anglijskom âzyke (na osnove perevoda proizvedenij S. Ajni)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [In-t âzyka i literatury im. Rudaki AN Respubliki Tađžikistan]. Dušanbe. S. 28 [Кулматова, Гулнора Тураевна. (2021). *Временные формы глаголов изъявительного наклонения в таджикском языке и способы их выражения в английском языке (на основе перевода произведений С. Айни)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Ин-т языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан]. Душанбе. С. 28].

Šarifova, Dilafruz Mašudovna. (2021). *Osobennosti perevoda etnografičeskikh realij v lingvokul'turnom aspekte (na materiale anglijskogo i tađžikskogo âzykov)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [In-t âzyka i literatury im. Rudaki AN Respubliki Tađžikistan]. Dušanbe. S. 25 [Шарифова, Дилафруз Масъудовна. (2021). *Особенности перевода этнографических реалий в лингвокультурном аспекте (на материале английского и таджикского языков)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Ин-т языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан]. Душанбе. С. 25].

2022

Ašuri, Tahmina Tahsinzoda. (2022). *Leksikografičeskie aspekty perevoda hudožestvennogo teksta (na materiale romana «Firdousi» Sotima Ulugzoda)*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. 10.02.19 [In-t âzyka i literatury im. Rudaki AN Respubliki Tađžikistan]. Dušanbe. S. 25 [Ашури, Тахмина Тахсинзода. (2022). *Лексикографические аспекты перевода художественного текста (на материале романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода)*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19 [Ин-т языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан]. Душанбе. С. 25].

Uzbekistan

1. Nauki filologiczne

1.1. Autoreferaty dysertacji doktorskich (DSc)

2021

Homidov, Hajrillo Hudoërovič. (2021). *Voprosy nacional'nogo, hudožestvennogo svoeobraziâ i lingvoadekvatnosti v perevodah uzbekskoj povesti i romanov na tureckij âzyk*. Avtoref. dis. ... d-ra (DSc) filol. nauk. 10.00.06 [Taškentskij gos. un-t vosto-kovedeniâ]. Taškent. S. 71 [Хомидов, Хайрилло Худоёрович. (2021). *Вопросы национального, художественного своеобразия и лингвоадекватности в переводах узбекской повести и романов на турецкий язык*. Автореф. дис. ... д-ра (DSc) филол. наук. 10.00.06 [Ташкентский гос. ун-т востоковедения]. Ташкент. С. 71].

2022

Arustamân, Âna Ūr'evna. (2022). *Kognitivno-pragmatičeskie osnovaniâ hudožestvennogo perevoda*. Avtoref. dis. ... d-ra (DSc) filol. nauk. 10.00.06 [Nacional'nyj un-t Uzbekistana im. Mirzo Ulugbeka]. Taškent. S. 79 [Арустамян, Яна Юрьевна. (2022). *Когнитивно-прагматические основания художественного перевода*. Автореф. дис. ... д-ра (DSc) филол. наук. 10.00.06 [Национальный ун-т Узбекистана им. Мирзо Улугбека]. Ташкент. С. 79].

1.2. Autoreferaty dysertacji kandydackich (PhD)

2021

Ëgamova, Mastura Hakimdžonovna. (2021). *Kognitivnaâ specifika reprezentacii konceptual'nyh predstavlenij «dolg/sovest'» v hudožestvennom tekste i v processe perevoda*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Samarkandskij gosudarstvennyj un-t]. Samarkand. S. 56 [Эгамова, Мастура Хакимджоновна. (2021). *Когнитивная специфика репрезентации концептуальных представлений «долг/совесть» в художественном тексте и в процессе перевода*. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам. 10.00.06 [Самаркандский государственный ун-т]. Самарканд. С. 56].

Ismatullaeva, Nargiza Rasulžanovna. (2021). *Proâvlenie lakuny v kitajskom i uzbekskom âzykah*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Taškentskij gos. un-t vosto-kovedeniâ]. Taškent. S. 51 [Исматуллаева, Наргиза Расулжановна (2021). *Проявление лакуны в китайском и узбекском языках*. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам. 10.00.06 [Ташкентский гос. ун-т востоковедения], Ташкент. С. 51].

Šarahmetova, Muhlisa Ansaritdinova. (2021). *Otraženie leksiko-semantičeskikh osobennostej avtorskogo stilâ v perevode «Babur-Name» na urdu*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Taškentskij gos. un-t vosto-kovedeniâ]. Taškent. S. 57 [Шарахметова, Мухлиса Ансаритдинова (2021). *Отражение лексико-семантических особенностей авторского стиля в переводе «Бабур-*

Наме» на урду. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам. 10.00.06 [Ташкентский гос. ун-т востоковедения]. Ташкент. С. 57].

2022

- Darvišova, Gulčehra Kenžabaevna. (2022). *Poètika hudožestvennogo mira Šarlotty Bronte: perevod i interpretaciâ*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Uzbekskij gosudarstvennyj un-t mirovyh âzykov]. Taškent. S. 49 [Дарвишова, Гулчехра Кенжабаевна. (2022). *Поэтика художественного мира Шарлотты Бронте: перевод и интерпретация*. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам. 10.00.06 [Узбекский государственный ун-т мировых языков]. Ташкент. С. 49].
- Karimov, Rustam Abdurasulovič. (2022). *Lingvističeskie i programmnye voprosy sostavleniâ uzbeksko-anglijskogo parallel'nogo korpusa*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Buharskij gos. un-t]. Buhara. S. 56 [Каримов, Рустам Абдурасулович. (2022). *Лингвистические и программные вопросы составления узбекско-английского параллельного корпуса*. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам, 10.00.06 [Бухарский гос. ун-т]. Бухара. С. 56].
- Koševa, Dilrabo Hudoërovna. (2022). *Semantičeskaâ tipologiâ, perevod i leksikografičeskaâ interpretaciâ glagolov reči v anglijskom i uzbekskom âzykah*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Buharskij gos. un-t], Buhara. S. 58 [Кошева, Дилрабо Худоёровна. (2022). *Семантическая типология, перевод и лексикографическая интерпретация глаголов речи в английском и узбекском языках*. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам. 10.00.06 [Бухарский гос. ун-т]. Бухара. С. 58].
- Murathodžaeva, Feruza Hotamovna. (2022). *Kognitivno-semantičeskij analiz značenij slov i slovosocetanij na anglijskom i uzbekskom âzyke i ih problemy perevoda*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Nacional'nyj un-t Uzbekistana im. Mirzo Ulugbeka]. Taškent. S. 57 [Муратходжаева, Феруза Хотамовна. (2022). *Когнитивно-семантический анализ значений слов и словосочетаний на английском и узбекском языке и их проблемы перевода*. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам. 10.00.06 [Национальный ун-т Узбекистана им. Мирзо Улугбека]. Ташкент. С. 57].
- Šamsieva, Barnohon Bahromhodžaevna. (2022). *Perevodnoj tekst kak kul'turnyj transfer (na materiale perevoda romana Nacumè Sosèki «Duša» na uzbekskij âzyk)*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Taškentskij gos. un-t vostokovedeniâ]. Taškent. S. 50 [Шамсиева, Барнохон, Бахромходжаевна. (2022). *Переводной текст как культурный трансфер (на материале перевода романа Нацумэ Сосэки «Душа» на узбекский язык)*. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам. 10.00.06 [Ташкентский гос. ун-т востоковедения]. Ташкент. С. 50].
- Umarova, Mohira Azim Kizi. (2022). *Vyraženie nacional'nogo kolorita v perevodah na âzyk urdu uzbekskoj prozy XX veka*. Avtoref. dis. ... d-ra filosofii (Phd) po filol. naukam. 10.00.06 [Taškentskij gos. un-t vostokovedeniâ]. Taškent. S. 58 [Умарова, Мохира Азим Кизи (2022). *Выражение национального колорита в перево-*

дах на язык урду узбекской прозы XX века. Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам. 10.00.06 [Ташкентский гос. ун-т востоковедения]. Ташкент. С. 58].

II. MONOGRAFIE

2021

Samkov, Mihail Viktorovič, ierej. (2021). *Sovremennââ teoriâ biblejskogo perevoda: celepolaganie, germenevtika, metodologiâ*. Minsk: Izdatel'stvo Minskoj duhovnoj akademii. S. 313 [Самков, Михаил Викторович, иерей. (2021). *Современная теория библейского перевода: целеполагание, герменевтика, методология*. Минск: Издательство Минской духовной академии. С. 313].

III. TOMY ZBIOROWE

2021

Âzykovaâ ličnost' i perevod. Materialy VI Meždunarodnogo naučno-obrazovatel'nogo foruma molodyh perevodčikov imeni D.O. Polovceva, posvâšennogo 100-letiiu Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta, Minsk, 11–12 noâbrâ 2021 g. (2021). Gl. red. S.V. Vorobëva. Minsk: BGU. S. 343 [Языковая личность и перевод. Материалы VI Международного научно-образовательного форума молодых переводчиков имени Д.О. Половцева, посвященного 100-летию Белорусского государственного университета, Минск, 11–12 ноября 2021 г. (2021). Гл. ред. С.В. Воробьева. Минск: БГУ. С. 343].

Voprosy lingvistiki, perevodovedeniâ i didaktiki v aspekte mežkul'turnogo dialoga. Sbornik naučnyh statej. (2022). Otv. red. O.V. Źeleznâkova. Minsk: Respublikanskiy institut vyššej školy. S. 268 [Вопросы лингвистики, переводоведения и дидактики в межкультурном диалоге. Сборник научных статей. (2021). Отв. ред. О.В. Железнякова. Минск: Республиканский институт высшей школы. С. 268].

2022

Perevodčeskij diskurs: meždisciplinarnyj podhod. Materialy VI Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii, Simferopol'. 28–29 aprilâ 2022 goda. (2022). Red. Norec, Maksim Vadimovič. Simferopol': ARIAL. S. 347 [Переводческий дискурс: междисциплинарный подход. Материалы VI Международной научно-практической конференции, Симферополь. 28–29 апреля 2022 года. (2022). Ред. Норец, Максим Вадимович. Симферополь: АРИАЛ. С. 347].

Voprosy lingvistiki, perevodovedeniâ i didaktiki v aspekte mežkul'turnogo dialoga. Sbornik naučnyh statej. (2022). Otv. red. O.V. Źeleznâkova. Minsk: Nacional'naâ biblioteka Belarusi. S. 154 [Вопросы лингвистики, переводоведения и дидактики в аспекте межкультурного диалога. Сборник научных статей. (2022). Отв. ред. О.В. Железнякова. Минск: Национальная библиотека Беларуси. С. 154].

Zastosowane skróty i akronimy

- Автореф. дис. ... канд. пед. наук – Автореферат дисертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук
- Автореф. дис. ... канд. филол. наук – Автореферат дисертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук
- Автореф. дис. ... д-р-а филол. наук – Автореферат дисертации на соискание ученой степени доктора филологических наук
- Автореф. дис. ... канд. филос. наук – Автореферат дисертации на соискание ученой степени доктора философских наук
- Автореф. дис. ... д-ра философии (PhD) по филол. наукам – Автореферат дисертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD) по филологическим наукам
- Автореф. дис. ... д-ра (DSc) филол. наук – Автореферат дисертации на соискание ученой степени доктора (DSc) филологических наук
- БашГУ – Башкирский государственный университет
- ВГУ – Воронежский государственный университет
- ВУ – Военный университет Министерства обороны Российской Федерации
- ДВФУ – Дальневосточный федеральный университет
- ИЛИ РАН – Институт лингвистических исследований Российской академии наук
- ин-т – институт
- Ин-т языка и литературы им. Рудаки АН Республики Таджикистан – Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан
- ИРЛИ РАН – Институт русской литературы (Пушкинский дом) Российской академии наук
- КФУ – Казанский (Приволжский) федеральный университет
- МГЛУ – Московский государственный лингвистический университет
- МГОУ – Московский государственный областной университет
- МГПУ – Московский городской педагогический университет
- МГУ им. М.В. Ломоносова – Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова
- РГГУ – Российский государственный гуманитарный университет
- РУДН – Российский университет дружбы народов
- ТвГУ – Тверской государственный университет
- ун-т – университет
- УрГПУ – Уральский государственный педагогический университет
- ЧГУ им. И.Н. Ульянова – Чувашский государственный университет имени И.Н. Ульянова

Nazwy specjalności

Federacja Rosyjska

- 5.7.7 – социальная и политическая философия
- 5.8.2 – теория и методика обучения и воспитания
- 5.9.1 – русская литература и литературы народов Российской Федерации
- 5.9.8 – теоретическая, прикладная и сравнительно-сопоставительная лингвистика
- 10.01.01 – русская литература
- 10.01.02 – литература народов Российской Федерации
- 10.02.01 – русский язык
- 10.02.05 – романские языки

10.02.19 – теория языка

10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (иностраный язык)

13.00.08 – теория и методика профессионального образования

Armenia

13.00.02 – методика преподавания и обучения

Białoruś

19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии

Kazachstan

6D020700 – переводческое дело

Litwa

H 004 – гуманитарные науки, филология

Tadżykistan

5.9.3 – теория литературы

10.01.08 – теория литературы, текстология

10.02.19 – теория языка

Uzbekistan

10.00.06 – сравнительное литературоведение, сопоставительное языкознание и переводоведение

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 306

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.17>

Artykuł badawczy / Research article

Bibliografia / Bibliography

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and K. Wojan¹

Citation:

Wojan, K. (2023). Polska i Rosja w relacjach. Tytuł jako element rekonstrukcji językowo-cywilizacyjnego obrazu świata (bibliografia prac z lat 2011–2023). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 323–373.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.17>

POLSKA I ROSJA W RELACJACH. TYTUŁ JAKO ELEMENT REKONSTRUKCJI JĘZYKOWO-CYWILIZACYJNEGO OBRAZU ŚWIATA (BIBLIOGRAFIA PRAC Z LAT 2011–2023)

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Skandynawistyki i Fennistyki / Institute of Scandinavian and Finnish Studies
ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 51, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: katarzyna.wojan@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0368-727X>

(nadesłano / received 30.07.2023; zaakceptowano / accepted 1.09.2023)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Relations between Poland and Russia.

The title as an element of the reconstruction of the linguistic and civilizational worldview (bibliography of works from 2011–2023)

The aim of the article is a linguistic and cultural reconstruction of the worldview of Russia in its relations with Poland based on the titles of geneologically diverse books. They were excerpted with the following key phrases: “Polska i Rosja [Poland and Russia]” and “relacje polsko-rosyjskie [Polish-Russian relations]”. The title is treated as a concrete manifestation of language; it is an utterance in a language. In the analysis process, the method of concretizing the reception and construction of messages was used.

This study consists of two parts. In the first part, an attempt was made to reconstruct the worldview of Russia, while the second part includes *Wykaz bibliograficzny prac za lata 2011–2023* [A bibliographic list of works from 2011–2023], which has become the factual basis for the linguistic analysis of utterances formalized as titles of works. A total of 511 entries were collected (including cumulative editions).

A disastrous image of Russia has been reconstructed – demonic, destructive and anti-worldly. The analyzed titles reflect the image of an anti-world.

Keywords: Poland and Russia, Polish-Russian relations, linguistic worldview of Russia, personal relations between Poles and Russians, linguistic analysis of non-serial publications, bibliography.

Abstrakt

Celem artykułu jest językowo-kulturowa rekonstrukcja obrazu Rosji w relacjach z Polską na podstawie tytułów genologicznie zróżnicowanych publikacji książkowych, do których ekscerpcji zastosowano wyrażenia klucze: „Polska i Rosja” oraz „relacje polsko-rosyjskie”. Tytuł potraktowano tu jako konkretny przejaw języka; jest on wypowiedzią językową. W procesie analizy zastosowano metodę konkretyzacji odbiorczych i konstrukcji komunikatów.

Niniejsze opracowanie składa się z dwóch części. W części pierwszej dokonano próby rekonstrukcji obrazu Rosji, zaś w drugiej zamieszczono *Wykaz bibliograficzny prac za lata 2011–2023*, który stał się podstawą faktograficzną analizy językowej wypowiedzi sformalizowanych jako tytuły utworów. Zebrano (wraz z kumulacjami wydań) łącznie 511 pozycji publikacyjnych.

W rezultacie zrekonstruowany został fatalny obraz Rosji – demonicznej, niszczyielskiej i antyświatowej. W analizowanych tytułach odzwierciedla się bowiem obraz antyświata.

Słowa kluczowe: Polska i Rosja, stosunki polsko-rosyjskie, językowo-kulturowy obraz Rosji, relacje osobiste Polaków i Rosjan, analiza językowa tytułów, bibliografia.

Cel i zawartość opracowania

Niniejsze opracowanie składa się z dwóch części. W części pierwszej podjęto próbę rekonstrukcji językowo-kulturowego, a właściwie językowo-cywilizacyjnego obrazu świata Rosji w relacjach z Polską, tj. zrekonstruowania kultury rzeczywistości i kultury wartości za pośrednictwem języka. Część drugą stanowi wykaz *Wykaz bibliograficzny prac za lata 2011–2023*, który stał się podstawą faktograficzną analizy językowej wypowiedzi sformalizowanych jako tytuły utworów. Prezentuje on monograficzny materiał bibliograficzny, do którego ekscerpcji zastosowano wyrażenia-klucze: „Polska i Rosja” oraz „relacje polsko-rosyjskie”. Zbiór utworów tworzą publikacje książkowe. Badaniem objęto tytuły utworów polskich autorów, wybranych koedycji polsko-rosyjskich, a także polskich przekładów znanych publikacji zagranicznych na temat Rosji. Uznano, że na podstawie tytułów zgromadzonych wydawnictw zwartych (monografii książkowych) możliwe będzie zrekonstruowanie językowo-kulturowego/cywilizacyjnego obrazu Rosji w relacjach z Polską, a także skreślenie profilu polsko-rosyjskich relacji historycznych i cywilizacyjnych. Przyjęto, że tytuł jako tekst jest konkretnym przejawem (manifestacją) języka, czyli że stanowi wypowiedź językową (rzeczywisty komunikat). W procesie analitycznym zastosowano metodę konkretyzacji odbiorczych i konstrukcji komunikatów. Analizę rekonstrukcyjną przeprowadzono na usystematyzowanym materiale utworzonego do tego celu korpusu tytułów utworów.

Definicje *obrazów świata: językowego i kulturowego* przyjmuje się za badaczami ze szkoły wrocławskiej. Zgodnie z ustaleniami Janusza Anusiewicza *językowy obraz świata stanowi*

podsumowanie i zestawienie codziennych doświadczeń i przejętych tudzież zaakceptowanych przez daną wspólnotę komunikatywną norm, wartości, sposobów wartościowania oraz wyobrażeń i nastawień wobec tej rzeczywistości i to zarówno materialnej, substancjalnej, zewnętrznej, jak i duchowej, psychicznej, świadomościowej, wewnętrznej (Anusiewicz 1994: 24–25).

W świetle założeń wspomnianego wyżej badacza oraz Anny Dąbrowskiej i Michaela Fleischera *kulturowy obraz świata jest*

konstruktem regulującym manifestacje produkcji tekstów i – ogólniej – realizacji znakowych, reprezentującym oraz organizującym zasady konstrukcji danej manifestacji kultury i jej produktów jako drugiej rzeczywistości w celu podtrzymania, motywowania, wyrażania/objawiania się oraz reprezentowania, a także generowania procesów zachodzących w systemie społecznym traktowanym jako podstawa systemu kultury (Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000: 30).

Z kolei pojęcie *językowej interpretacji świata* pojmować tu należy zgodnie z koncepcją Jolanty Maćkiewicz

Językowa interpretacja świata [...] jest to interpretacja dokonywana przez człowieka za pomocą języka. [...] zawarta w języku interpretacja świata zależy i od samej rzeczywistości, i od naszej ludzkiej natury, i od doświadczeń nabytych w trakcie obcowania w tą rzeczywistością, i od dziedzictwa kulturowego, nie jest to zatem interpretacja dowolna (Maćkiewicz 1999: 12).

W analizie rekonstrukcyjnej *język* traktowany jest jako „zapis przyjętych w danej kulturze sposobów konceptualizacji i kategoryzacji rzeczywistości, jej aksjologizacji, różnych punktów jej widzenia oraz sposobów jej doświadczania i postaw wobec niej”

(Anusiewicz 1994: 16). Sam język jako struktura nie jest oczywiście przedmiotem badania.

W niniejszych rozważaniach posłużono się pojęciem *językowo-cywilizacyjny obraz świata*. Pod określeniem *cywilizacyjny* rozumie się moralno-społeczny poziom rozwoju społeczeństwa w danej epoce historycznej. Wprowadzone pojęcie jest szersze od ustalonego w badaniach etnolingwistycznych pojęcia obrazu językowo-kulturowego.

Celem pracy jest zaprezentowanie Rosji w relacjach z Polską i Polakami w świecie – zróżnicowanych pod względem genologii i prezentowanej problematyki przekazów polskich, a sporadycznie także obcych (w przekładach) – udokumentowanych świadectw uczestników wydarzeń, relacji osobistych Polaków i Rosjan, reportaży z pobytów w Rosji, zapisów wywiadów, relacji z podróży realizowanych w epokach minionych oraz współcześnie, doniesień z posług misji chrześcijańskich, opisów faktów historycznych i zebranych źródeł, jak również – na kanwie doświadczeń dziejowych – przedstawień rzeczywistości rosyjskiej w tekstach fabularnie rozwiniętych oraz (co jednak rzadsze) w polskiej twórczości literackiej i przekładach (głównie dzieł twórców rosyjskich i zachodnich), a także w publicystyce i historiografii. Uznano, że zastosowana przez niektórych autorów forma literacka stanowi ważny wyraz ekspresji emocji i przeżyć osób dotkniętych przez los. W wybranych wypadkach traumatyczne doświadczenia wojen i totalitaryzmów stały się impulsem do kreacji literackich (np. wspomnień utrwalonych w wierszach, pamiętnikopisarstwie, powieściopisarstwie), z kolei życiorysy dzieci – podstawą fabuły komiksu.

Uwagą badawczą objęte zostały szczegółowo ego-dokumenty (diarystyka i memuarystyka, autobiografistyka, epistolografia), literatura zsyłkowa, literatura podróżnicza (itineraria itp.), wytwory literatury pięknej i jej pogranicza, publicystyka, literatura faktu, dokumenty źródłowe oraz wybrane naukowe monografie z zakresu historii. Zebrano zatem rozmaite gatunki i formy piśmiennictwa, takie jak pamiętniki, diariusze, dzienniki intymne, listy, biografie i autobiografie, wspomnienia, albumy, refleksje, relacje osobiste, opisy i relacje z zsyłek, podróży i wypraw badawczych, notaty i zapiski, zbeletryzowane przewodniki turystyczne, reportaże, korespondencje wojenne, reportaże literackie, felietony, szkice literackie i literaturoznawcze, rozmowy, wywiady, książki mówione, historyjki obrazkowe (komiksy), a także antologie tekstów poetyckich, opowiadania, opowieści, nowele, miniatury literackie, powieści autobiograficzne, powieść polityczna itd.

Liczebność i różnorodność nakreślonego zbioru form piśmienniczych umożliwiają wymierną rekonstrukcję językowo-kulturowego oraz historyczno-cywilizacyjnego obrazu Rosji i Rosjan zakodowanego i zakonotowanego w tytułach książek. Skondensowane treści tytułów zebranych utworów stanowią swoisty wytrych do poznania rosyjskiej rzeczywistości – fizycznej i mentalnej – w perspektywie teraźniejszej i diachronicznej (w odniesieniu do czasów minionych). Niewątpliwie obraz cywilizacji rosyjskiej uobecnia się wyraziście w tytułach i podtytułach publikacji, nazwach serii wydawniczych oraz incipitach. Dwie ostatnie kategorie odzwierciedlają zespolone sądy o świecie. Ów obraz wzmacniają zazwyczaj słowa wstępu do utworu i not wydawniczych. Wypadałoby ponadto stwierdzić, że tytuły dobitnie go wartościują. Analiza prowadzona z punktu widzenia aksjologii szkicuje w gruncie rzeczy negatywny portret Rosji, a tym samym relacji polsko-rosyjskich w wymiarze historycznym,

cywilizacyjnym i ogólnoludzkim. Interpretacja treści tytułów pokazuje, że subiektywizm narracji tytułowej podlega obiektywizacji. Wskazuje na to jednoznacznie liczebność elementów pejoratywnych w formułach tytułów konotujących rosyjskie realia historyczne i społeczno-kulturowe – przeszłe i teraźniejsze, a nawet przyszłe, a ściślej – rzutujące na przyszłość. A zatem formułowanie treści deklarowanych w tytule określonego utworu, czyli myśli wiodących, treści kluczowych w procesie opisanego zdarzenia i zjawisk, jak też przejawianego stosunku do nich, stanowi implikację procesów mentalnych i percepcyjnych otaczającej rzeczywistości dokonujących się w psychice, która jest rezerwuarem różnorodnych wrażeń powstałych w wyniku doświadczenia egzystencji i nabywania wiedzy. Tytułowe deklaracje traktować należy jako reprezentacje poziomu świadomości autorów tekstów. Jednocześnie tytuły jako samodzielne jednostki tekstowe są swoistym medium w aktach przekazu wiedzy profilowanej i komunikowania o wrażeniach, spostrzeżeniach, przeżyciach, emocjach itp. nadawcy, a także uzmysławiania odbiorcy stanu rzeczy wraz z jego oceną. W większości wypadków ekspresywna formuła tytułu stanowi odbicie stanu duchowego (emocjonalnego) danego autora (nadawcy wypowiedzi), jest także osobistym wyrażeniem poglądu na świat, ukonkretnionym widzeniem otaczającej rzeczywistości połączonym z wartościowaniem. Tytuły częstokroć zdradzają pewnego rodzaju impresje. Cechuje je sugestywność, obrazowość, nierzadko metaforyczność, a także sentencjonalność. Bywa, że mieszczą wrzuszające eksklamacje, niedomówienia i pytania retoryczne. Niekiedy udaje się w nich odczytać cywilizacyjną przestrożę dla przyszłych pokoleń, a nawet profecję.

W prezentowanym dalej wykazie zamieszczono trzy tematyczne rodzaje publikacji: I. Doświadczenia zesłańcze i wojenne, II. Rosja współczesna, III. Rosja historyczna. Większość sporządzonego zbioru wypełniają adresy bibliograficzne utworów zawierających m.in. relacje zesłańców, deportowanych, więźniów, żołnierzy, kolonizatorów, podróżników, naukowców i badaczy Syberii itd. od XVIII po XXI wiek. Jako dopełnienie obrazu dziejowego uwzględniono relacje z wojny rosyjsko-czeczeńskiej (relacje Czechenów), Afganistanu i dzisiejszej inwazji na Ukrainie. Wachlarz prezentowanej tu tematyki jest w rzeczy samej imponujący.

Z drugiej strony niniejszy przegląd bibliograficzny ujawnia również fascynację Wschodem – Rosją i Syberią. Znajdują one odzwierciedlenie w postaci wydań zbeletryzowanych przewodników i poradników turystycznych, relacji z eskapad rowerowych, motocyklowych czy kolejowych, opowieści, dzienników podróżniczych itd. Jednak publikacje prezentujące pozytywne wrażenia i opowiadające o urzeczywistnianiu niecodziennych pasji stanowią zdecydowaną mniejszość zbioru.

Zgromadzony wykaz obejmuje publikacje książkowe, które ukazywały się w latach 2011–2023. Spis wydań datowanych na obecny 2023 rok jest siłą rzeczy cząstkowy (proces ekskserpcji prowadzony był do lipca br.). Rejestr pozycji tworzy 511 tytułów publikacji (wraz z kumulacjami wydań). Materiał zebrany został drogą kwerend bibliotecznych i usystematyzowany według chronologii publikacyjnej.

Niniejsza praca stanowi przyczynek do dalszych pogłębionych badań rosjoznawczych. Autorka formułuje przy tym następujący postulat: sporządzenie wykazu pozycji wydawniczych obejmującego okresy wcześniejsze dostarczy materiału do rekonstrukcji pełniejszego obrazu Rosji w relacjach z Polską.

Tytuł jako element rekonstrukcji językowo-cywilizacyjnego obrazu świata

Według *Małej encyklopedii przekładoznawstwa* (2000: 280) tytuł jest

jednostką autonomiczną, która rządzi się własnymi prawami jak każdy inny tekst; spełnia on kryteria tekstowości [...]. Spełnia też wszystkie warunki sytuacji komunikowania: jest komunikatem językowym posiadającym swojego nadawcę i odbiorcę, wyrażony jest za pomocą danego kodu i w określonym kontekście. Będąc etykietką, imieniem tekstu, wizytówką, nawiązuje kontakt między nim (i pośrednio autorem) a jego odbiorcą – czytelnikiem, słuchaczem, tłumaczem, księgarzem, itd..

Tytuł pełni z reguły funkcję identyfikacyjną (nominatywną), a także opisową (deskryptywną) jako fakultatywną. Tytuł jest „formą metatekstowej wypowiedzi o tekście w tekście” (Nowak 2017: 152). Ponadto przekazuje różnego typu informacje dodatkowe (akcesoryczne), niekiedy subtelne, uzupełniające znaczenie podstawowe przezeń wyrażane (jako struktury składniowej, wypowiedzeniowej). Posiada on zatem konotacje. Leksyka i jej warstwa konotacyjna są ważnymi składnikami języka oddającymi interpretację świata. Analizując korpus tytułów zgromadzonych pozycji książkowych można stwierdzić, że konstytuują one szeroko rozumiane znaczenie poznawcze. Jak dowodzi analiza, konotacje stanowią znaczenia afektywne (Wojan 2010: 52). Znaczenia konotacyjne tytułów są – jak można stwierdzić – sugestywne i intencjonalne. Liczne tytuły publikacji zawierają konotacje indywidualne i ponadindywidualne, subiektywne, jak też intersubiektywne. W przypadku analizowanych nazw publikacji konotacje są wynikiem świadomej decyzji nadawcy tekstu (osoby piszącej bądź mówiącej) i zawierają komponent silnej ekspresji, a w wielu wypadkach także impresji. Zwykle dekodowanie znaczeń konotacyjnych tytułów zdeterminowane jest szeregiem rozmaitych czynników wynikających z komunikacji międzyosobowej i intersubiektywnej; zależą one od konkretnych użycí indywidualnych i sytuacyjnych (zob. Mała encyklopedia... 2000: 111–115). Wpisują się bez wątpienia w określony dyskurs. Sam tytuł ma też „wywołać interakcję, zwrócić uwagę odbiorcy oraz pozostawić ślad w pamięci” (Rutkiewicz-Hanczewska 2013: 217).

W niniejszej pracy stwierdza się, że tytuły tworzą siatkę powiązanych obrazów, utkaną z nacechowanych pojęć, określonych dewiz i konkluzji. Tworzą spójną wizję wybranej części świata – w danym przypadku można by nawet powiedzieć: antyświata.

Obraz Rosji zakonotowany w tytułach publikacji

Profilowanie zebranych tytułów tematycznych publikacji książkowych jest swoiste i ma charakter antropologiczny. Wiąże się z przekazywaniem, a zarazem bezpośrednim poświadczaniem prawd historycznych (np. *Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945; Opowiem Wam...: prawdziwa historia Polaków deportowanych na Sybir w 1940 roku; Trudne etapy drogi do wolności*), a w wymiarze jednostkowym – prawd egzystencjalnych (np. *Wielość dróg ku prawdzie*). Sentencje tytułów wpisują się w politykę i kulturę pamięci zbiorowej i historycznej, a także rodowej (pokoleniowej) (np. „*Niech świat pamięta o nas...: losy osób deportowanych do ZSRS z terenu Górnego*

Śląska w 1945 r.; *Kto się wpisał ku pamięci...: pamiętniki osób deportowanych w głąb Związku Sowieckiego; Niewysłane listy: komiks*). Przegląd ukonstytuowanego korpusu pozycji bibliograficznych pokazuje, że w tekstach tytułów następuje ukonkretnienie zastanej i doświadczanej rzeczywistości – dotyczy to zarówno autorów wypowiedzi wspomnieniowych (np. *Na Wschód z NKWD: Lwów – Tas-Bułak, 1940–1946; Tułaczka po obcej ziemi: wspomnienia więźnia łagrów sowieckich od marca do sierpnia 1941 roku; W cieniu wojen: z pamiętników uchodźców i zesańców na Sybir; W szponach sowieckiego totalitaryzmu: zmagania Polaka w wichrach historii; Wspomnienia z powstania styczniowego i sybirskiej katorgi 1863–1869; Wspomnienia deportowanych z ziemi podlaskiej na Syberię i do Kazachstanu w latach 1939–1956; Echo dziecięcych lat Sybir – łagry, tajga, step Uzbekistanu, Dońskie stepy: lata 10 II 1940 – 25 II 1946 r.*), relacjonujących (np. *Przez tajgę: dziennik podróży z ekspedycji Sowiecka Gawań – Chabarowski; Pokolenia odchodzą: relacje źródłowe polskich sybiraków z Wielkiej Brytanii; Moje prywatne opowiadania kołymskie; Dziewczyny z Syberii; Na skraju Imperium i inne wspomnienia; Relacje deportowanych z Kresów Wschodnich w 1940 roku*), publicystycznych i reportażowych (np. *Życie i śmierć na Drodze Umarłych; Dzienniki kołymskie; Mafijne państwo Putina: współczesna Rosja oczami brytyjskiego korespondenta; Mordercy w mauzoleach: między Moskwą a Pekinem; Przestępcy z Łubianki; W kraju Putina: życie w prawdziwej Rosji*), w tym korespondencji wojennej (np. *Zabijemy albo pokochamy: opowieści z Rosji*), literackich kreacji (np. *Anton Czechow: droga na wyspę katorżników; Opowiadania kołymskie; Wołoka*), jak i autorów monografii historycznych i dokumentów (np. *Droga wiodła na Ural...: akcja represyjna sowieckiego kontrwywiadu wojskowego wobec pracowników radomskich instytucji wymiaru sprawiedliwości w 1945 roku; Zesłani na Sybir: deportacje mieszkańców gminy Jedwabne i okolic na Syberię w latach 1940–1941; Polska i Rosja: sąsiedztwo wolności i despotyzmu X–XXI w.; Polska i trzy Rosje: polityka wschodnia Piłsudskiego i sowiecka próba podboju Europy w 1920 roku; Józef Piłsudski na Syberii 1887–1892; Józefa Piłsudskiego pojedynek z imperium (1887–1917): (z nieznanych dokumentów rosyjskiej Ochrony); Trudne lata (czerwiec 1926–luty 1929); Putin: źródła imperialnej agresji; Historyczne peregrynacje: szkice z dziejów Polaków i Rosjan w XIX wieku*), szkiców i monografii literaturoznawczych (np. *Syberia i rosyjska/radziecka północ: niekończąca się gra: zakrywanie – odsłanianie; Literatura polska z sowieckiego „domu niewoli”: poetyka, aksjologia, twórcy*), wydawnictw popularnych (np. *Wojna hybrydowa na Ukrainie*) itd. Jest w nich umocowanie sytuacji w realiach historycznych, społecznych i geograficznych, osadzenie w ramach czasowych. Cechuje je antropocentryzm.

Z większości wypowiedzi tytułowych tekstów (oczywiście tych niemających charakteru naukowego, jak też niezwiązanych z krajoznawstwem) bije trauma. Malują się w nich obrazy wspomnień gorzkich, bolesnych, tragicznych, traumatyzujących, przy czym nie ma tu dwoistości obrazu (np. *„Wywieziono nas bydłęcymi wagonami”: relacje deportowanych z Górnego Śląska do Związku Sowieckiego w 1945 roku*). Mieszczą one wewnętrzne i zewnętrzne aspekty doświadczenia ludzkiego i dziejowego, wstrząsającego i piekielnego, martyrologii (np. *Przerwane biografie: relacje deportowanych z Polski w głąb Sowietów 1940–41*). Współtworzą wielką „historię wygnania” (np. *Wspomnienia z nad Bajkału: przyczynek do historii wygnania: z notat i opowiadań*) i narodową mitografię (np. *Polski Sybir: zesłańcy i ich życie: narodziny mitu*).

Obraz przedstawianej rosyjskiej rzeczywistości – jako indywidualnie i/lub zbiorowo pokonywanej drogi przez mękę – jest na ogół ponury, negatywny i destrukcyjny. Jest antyludzki i antyświatowy, lucyferyczny. Obraz Rosji jawi się wręcz jako zhora – koszmarny powracający we snach, wspomnieniach i życiu bieżącym z odbitym nań piętnem męczeńskiej przeszłości (np. *Ja to wszystko pamiętam!: wiersze i wspomnienia Łucji Michalik; Obrazy wspomnień; Strzępy wspomnień 1939–1947; Stukot kół w naszych snach: losy rodziny Czujów z zesłania; Sybir na zawsze w pamięci...: wspomnienia zesłańców z lat 1940–1957; Syberyjski sen: opowieść bezdrożna; Wspomnienia pisane głodem...: relacje członków Związku Sybiraków w Stargardzie zesłanych w czasie II wojny światowej do ZSRR; Zapamiętane: opowieść Sybiraczki; Symbolika Workuty: refleksje poobozowe).*

W części wypowiedzi tytułowych i podtytułowych, także w incipitach, daje się usłyszeć głos rozdzierającego serce bólu i jęk cierpienia (np. *Golgota narodów: opowieść o życiu w łagrach i ucieczce z Workuty; Kołymska Droga Krzyżowa; Droga z kości: podróż do mrocznego serca Rosji; Droga wiodła na Ural...: akcja represyjna sowieckiego kontrwywiadu wojskowego wobec pracowników radomskich instytucji wymiaru sprawiedliwości w 1945 roku; Sybir: Przekłety Wierch Birgamag, Sybirska golgota rodziny Franklów; W piekle zesłania: tutaj będziecie żyć, pracować i tu zdechniecie!; Barykady i katorga: wspomnienia anarchisty; Niepublikowane teksty zesłańców na ziemi nieszczęść, łez i cierpienia Rosji i Polski: antologia; Zapomniana melodia czyli Lacrimoso Polski), szczególnie żałośnie wybrzmiewają głosy dzieci – bezlitośnie przymuszonych świadków wydarzeń, bezpośrednich uczestników dziejowej zawieruchy, bezbronnych ofiar (np. *Dziecko Gulagu: okruchy wspomnień z nieludzkiej ziemi; Echo dziecięcych lat Sybir – łagry, tajga, step Uzbekistanu, Dońskie stepy: lata 10 II 1940 – 25 II 1946 r.; Golgota i wybawienie: dzieci Pahiatua od Syberii do Nowej Zelandii: cztery pory roku jak cztery pory życia; Losy dzieci z Podlasia zesłanych na Sybir w czasie II wojny światowej oraz po ich powrocie do ojczyzny; Nad rzekami Syberii: pamiętnik chłopca z lat 1940–1946: Krasnojarski Kraj; Odwet: polski chłopak przeciwko Sowiетom 1939–1946; Przerwane dzieciństwo: wspomnienia z zesłania na Syberię, do Altajskiego Kraju, 1941–1946, i dalsze losy rodziny; Syberia w oczach dziecka-zesłańca; Nauczyciele polscy – zesłańcy Sybiru: w szkole... w domu... w diet-domie: wspomnienia Sybiraków z lat 1940–1946 ...wówczas jeszcze dzieci...; Z Zacisza na Syberię; Quo Vadis Sybiraku?: cukierki Stalina). Poruszające są tytuły książek na kanwie wspomnień, np. *Basia z kazachskich stepów: opowieść o dzieciach polskich zesłanych do Kazachstanu*, powstała „w oparciu o wspomnienia z zesłania Barbary Piotrowskiej-Dubik pt.: *Kwiaty na stepie*” i napisana przez Ewę Skarżyńską, czy też *Mali tułacze – „poruszająca opowieść o najmniejszych polskich uchodźcach wobec piekła II wojny światowej”* Wojciecha Lady. Do tułaczkiej doli dzieci nawiązuje również tytuł *Na pomoc zesłańczej edukacji: działalność wydawnicza Komitetu do spraw Dzieci Polskich w ZSRR (1943–1946)*.**

W innej, acz niewielkiej grupie przekazów tytułowych wyartykułowane zostały słowa nadziei (np. *Do zobaczenia w kraju!: splecione losy pewnej rodziny; Poślij chociaż słowo: opowieść o miłości i przetrwaniu w Gulagu; Sztuka przetrwania: deportacje sowieckie z powiatu bielskiego 1940–1941: relacje zesłańców; Trochę szczęścia: dziesięć lat łagru i zesłania 1945–1955;*), wiary w Boga jako siły przetrwania (np. *Bo Ty jesteś ze mną: duchowe świadectwo z Syberii; Przeżyli Syberię, bo zawierzili Bogu!; Modlitwa otwiera niebo; Polscy zesłańcy w obronie wiary: Kościół katolicki w sowieckim Kazach-*

stanie w latach 1936–1990), wiary w odzyskanie wolności (np. *Droga lodowa: od zesłania do wolności – odyseja Polaków; Od stalinowskiego łagru i zbrojnego podziemia AK do polskiej wolności: wspomnienia z lat okupacji; Trudne etapy drogi do wolności: ze wspomnień zesłańców na Sybir (1940–46); Siła męstwa; Odzyskać przyszłość: wspomnienia z ucieczki przed totalitaryzmami*), ostatecznie ulgi (np. *Dotarłem nad Bajkał i wróciłem: wspomnienia z zsyłki na Sybir; Przetrwalem syberyjskie łagry; Przeżyłem sowiecką katorgę; Płytkie groby na Syberii: z Syberii do Afganistanu: prawdziwa historia ucieczki polskiego więźnia Gułagu; Przez Sybir do Polski; Z sowieckiej tajgi do polskich lasów*) i próby zapomnienia (np. *Gdy maluję, przestaję myśleć...: wspomnienia 1885–1943: Litwa – Polska – Rosja*). W tytułach można ujrzeć pragnienia życia (*Uchwycić życie: wspomnienia, dzienniki i listy 1930–1989*). Wypowiedzi sformułowane w postaci nagłówków (tytułów) odzwierciedlają rzeczywiste emocje ich autorów, również te wydobyte z przeszłości, które zdają się nie milknąć.

Tytuły korespondencji prywatnej ujawniają silne więzi rodzinne (np. *Ja bez Ciebie do Polski nie pojedę: korespondencja rodzeństwa Swianiewiczów z lat 1945–1946 (Wilno–Workuta, Workuta–Wilno); Tatusz wasz jest w Rosji...: listy kieleckich katyńczyków*).

We współczesnej literaturze faktu odnajdujemy refleksyjne studia (np. *Dysydenci: nieuleczalnie nieposłuszni*). W nekrografii zaś wpisują się takie tytuły, jak np. *Gdy nie-me groby przemawiają...: spuścizna katyńska; Spuścizna katyńska: zapiski znalezione w dole śmierci; Płytkie groby na Syberii; Życie i śmierć na Drodze Umarłych; Las Katyński: fakty i dokumenty; Pomnik pamięci ofiar Sybiru, Katynia, Smoleńska w Suchej Beskidzkiej; Historia jednej fotografii; Niespotkanie: Krasnojarsk mojego dziadka; Niezapomniani: miejsce przeznaczenia – Syberia*. Z tych ostatnich sformułowań wyziera czarny obraz Rosji – niszczycielskiej, unicestwiającej, zbrodniczej, ludobójczej, wampirycznej.

W grupie tytułów prac z zakresu krwawej historii najnowszej, niepowiązanej z dołą Polski i Polaków, ale relacjonowanej zarówno przez polskich, jak i niepolskich autorów, wizerunek Rosji jest równie pesymistyczny i ujemny – skalany jest bowiem wojnami czeczeńskimi (np. *Wolność albo śmierć: trzy relacje z wojen czeczeńskich; 186 szwów: z Czeczenii do Polski: droga matki; Mrówka w słoiku: dzienniki czeczeńskie 1994–2004; Las nie uprzędza; Wieże z kamienia*), wojną w Afganistanie (*Jak się zostaje albinosem: wojna w Afganistanie oczami sowieckiego żołnierza 1979–1981*), a dziś – pełnoskalową inwazją na Ukrainę (*Słownik wojny; Słownik wyrazów ratujących życie*).

Wizerunek Rosji z dominującym złem unaocznia się także w tytułach obcojęzycznych pozycji piśmienniczych na polski przełożonych, w tym wydawnictw popularnych i dokumentalistyce wspomnieniowej, m.in. autorów litewskich (np. *Szare śniegi Syberii*), brytyjskich (np. *Droga z kości: podróż do mrocznego serca Rosji*), czeskich (*Tak to zapamiętałem*) i oczywiście rosyjskich/radzieckich (np. *Moje zeznanie; Początki Gułagu: opowieści z Wysp Sołowieckich; Rosja w łagrze: świadectwo brawurowej ucieczki z sowieckiego „raju” u progu Wielkiego Terroru 1937 roku*). Podobne przedstawienie ma miejsce w tytułach przekładów rosyjskiej literatury pięknej (np. *Opowiadania kołymskie* Warłama Szałamowa; *Późna godzina: opowiadania emigracyjne i Nieszczęsne dni* Iwana Bunina; *Niegasnące światło: świadectwo więźnia pierwszego sowieckiego obozu koncentracyjnego* Borysa Szyriajewa), pamiętnikarstwa i literatury faktu (np. *Borys Bieriezowski: zapiski wisielca; Portrety z łagru* Michaiła Chodorkowskiego). W niczym

nie lepszy jest obraz uobecniający się w przetłumaczonej epistolografii pisarzy rosyjskich (np. *68 listów z piekła sowieckiego raju (1940–1944)* Georgija Efrona). Należy zauważyć, iż tłumacz jest współtwórcą bądź też nawet twórcą tytułu przekładu (rodzime tłumaczenia tytułów dzieł obcych często zawierają funkcjonalne modyfikacje semantyczne i mogą różnić się od pierwowzoru). A zatem tłumaczenie tytułu jest samo w sobie aktem kreatywnym (Lipiński 2002: 77).

W większości tytuły książek mówią odbiorcy, że Rosja to „imperium zła”, sugerują jej demoniczność, diabelskość i nieobliczalność. Tę konstatację egzemplifikują nazwy publikacji: *Demony Rosji* (podtytuły na okładce: „Zło w Rosji, i niestety również w Rosjanach, było jedynie uśpione. Wystarczyło niewiele, by na nowo zatriumfowało” oraz „Uśpione zło”); *Kłęska imperium zła: rok 1920; Wspomnienia z państwa antychrysta; Miasto biesów: czekając na powrót cara; Tam, gdzie nikt być nie chciał; [...] okruchy wspomnień z nieludzkiej ziemi; Rosja: kraj, w którym przyszłości nie przewidzisz; Zielone niebo w cieniu swastyki i czerwonej gwiazdy: wspomnienia; Księga urodziwych: oblicza szaleńców bożych z Kaukazu i Powołża; Putin: źródła imperialnej agresji; Dwa światy: Moskwa – Nowy Jork – Waszyngton 1973–1986* i in.

W oczach obcojęzycznych (przede wszystkim zachodnich) twórców literatury popularnej Rosja jawi się jako piekielna, anormalna, ekstremalna, mafijna, o czym świadczą tytułowe komunikaty: *Jądro dziwności: nowa Rosja; Byłem ziemniaczanym oligarchą: jak prowadzić biznes w Rosji i nie zwariować; Ruski ekstrem do kwadratu: co zostało z mojej miłości do Moskwy?; Mafijne państwo Putina: współczesna Rosja oczami brytyjskiego korespondenta; W kraju Putina: życie w prawdziwej Rosji; Obudź się, Rosjo!: mój ojciec, Borys Niemcow, i jego spuścizna polityczna*. W tytułach reportażu polskiego można dostrzec również sugestię istnienia cywilizacyjnego kontrastu (np. *Pandriuszka. Rosja. Nic tutaj nie jest podobne do tego samego gdzie indziej; Rosja od kuchni: jak zbudować imperium nożem, chochlą i widelcem; Na dwóch kołach dookoła złotego Lenina; Wsjo wypito czyli Syberia dla początkujących; Głowę o mur Kremla: nowe fakty; Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina; Syberia, inny świat*), zaś we wspomnieniach Rosja postrzegana jest jako antycywilizacja i wprost bywa nazywana „światem półdzikim” (np. *Adolf Januszkiewicz: 24 lata zesłania na Syberii: pomiędzy „cywilizacją” a „światem półdzikim”*). Również w rozmowach naukowych Rosja nie wypadła dobrze (np. *Polska – Rosja: historia obsesji, obsesja historii*).

Zebrane tytuły publikacji zawierają sensualistyczne obrazy Rosji – przy jej odczuwaniu uruchamiają się różne zmysły, a więc wzroku (*Walka z wiatrakami: Kaukaz i Powołże oczami Don Kichota; Syberia w oczach dziecka-zesłańca; Syberia w oczach wygnańca; Syberia i rosyjska/radziecka północ: niekończąca się gra: zakrywanie – odsłanianie*), słuchu (*Stukot kół w naszych snach*), węchu (*Przypomnij mi zapach chleba*), smaku (*Gorzki smak; Sybiru Smak życia*), dotyku (*Dotyk syberyjskiej śmierci*). Ukazują też postrzeganie pozazmysłowe (np. *Uśmiech Boga*). Bywają opisy wskazujące na zaburzenia świadomości (np. *Biała gorączka*).

W niewielkiej części tytułów pojawiają się słowa-kłucze nazywające kategorie i symbole, a także cenne wartości. Sacrum dla cierpiętników – ofiar imperializmu bądź totalitaryzmu – stanowi ikona i chleb, a dokładnie kromka chleba (*Ikona z kawałkiem chleba i cebuli; Chleb stał się granicą: wspomnienia z łągrów; Przypomnij mi zapach chleba; Kromka chleba: poruszające wspomnienia z syberyjskiego zesłania: powrót po*

70 latach na miejsce zsyłki). W wypowiedziach tytułowych bywa też wykorzystana symbolika okrucha (*Okruszyny z Syberii; ... okruchy wspomnień z nieludzkiej ziemi*).

Jak wspomniano na początku rozważań, tytuły ujawniają również fascynacje Rosją – przyrodą, kulturą, przestrzenią geograficzną, a w związku z tym – ekstremum. Całkiem sporo zanotowano relacji podróżniczych o różnorodnym charakterze i formie. Jeśli na przykład wybrana trasa pokonywana jest rowerem, to w tytule książki podkreśla się zmagania, przełamywanie trudności, ujarzmianie natury i surowej (odmiennej, bo ekstremalnej) rzeczywistości (np. *Pojedynek z Syberią; Przez Syberię na gapę: 4500 km zimą rzeką – 100 dni samotnie w pontonie; Moja dzika Syberia: podróż najdłuższą koleją świata przez mroźną Syberię*). Często eskapada zgodnie z planem odbywa się śladami tułaczek rodzin (np. *Ach, Syberia, Syberia...; Gdzie kończy się Rosja; Połowinka: rowerem na Ural, do miejsca zesłania ojca, wspomnienia ojca, wspomnienia córki; Przez dziki Wschód: 8000 km śladami słynnej ucieczki z gułagu; Rowerem przez mrozy Jakucji: wyprawa „drogami pamięci”; Syberia raz jeszcze: rowerem z Kazachstanu do Polski szlakiem powrotu z zesłania*). Niekiedy dokonywane są turpistyczne opisy miejsc, np. poradzieckich miast (np. *Krasnojarsk zero*). Zdarzają się oczywiście tytuły neutralne (np. *Podróż po Kraju Ussuryjskim: 1867–1869; Bajkał: tam i z powrotem; Kaliningrad bez wizy; Mój rok na Syberii; Syberia 2012: dziennik podróży; Motocyklem nad Bajkał; Rower góral i na Ural: dziennik z wyprawy na Ural Polarny; Wyprawa psim zaprzęgiem przez Kamczatkę; Rosja poza Rosją: Kirgistan, Kazachstan, Daleki Wschód; Transsyberyjska: drogą żelazną przez Rosję i dalej; Kamczatka czyli Jak pozyskać ruskiego niedźwiedzia*). Jedynie w nielicznych wypadkach tytuły kodują emocje pozytywne (np. *Hajer jedzie do Soczi: Rowerzyści wszystkich krajów łączcie się!; Berezyna: o męskiej przyjaźni, podróżach motocyklem i micie Napoleona; To jest taki Russian style!: 12 000 kilometrów na kraniec Rosji... i z powrotem; Po drugiej stronie Uralu: fascynująca relacja z podróży autostopem przez Ukrainę i Rosję*), ukazują przewartościowanie (np. *Sybir bez przekleństw: podróż do miejsc zesłania Marszałka Piłsudskiego; Sybir wspomnień; Kresy, Syberia, Śląsk: bez nienawiści*), a nawet uzewnętrzniają widzenie dalekiego świata w kategoriach mistyki (np. *Dobra krew: w krainie reniferów, bogów i ludzi; Patrząc na Wschód: przestrzeń, człowiek, mistycyzm; Tajga: niedźwiedzim tropem: refleksje i fotografie; Bajkał: opowieści o Świętym Morzu*) i egotycznej drogi do poszukiwania siebie (*Donikąd: podróże na skraj Rosji; Przebłysk: dookoła świata, dookoła siebie*). Spotyka się tytuły reportażu podróżniczych operujące metaforą barwną (np. *Gdzie narozrabiał kruk: wyspiarski świat Sachalina i Kuryłów*) bądź wręcz ascetyczną (np. *Wołoka; Wilczy notes*). W kilku ostatnich przypadkach zastosowanie znalazły konstrukcje złożone, w których każdy z komponentów wprowadza inny obraz, uruchamiając w istocie odmienne domeny pojęciowe, a tym samym odmienne asocjacje.

Wyważone są tytuły publikacji opisujących doświadczenia misyjne (np. *Misja na Syberii: z aneksem „Zapiski podróżne” od naocznego świadka; Syberia w obrazkach: komiksy misyjne; Wyjazdy misyjne*).

Jak widać, obraz Rosji podróżniczej nie jest bynajmniej jednolity ani jednoznaczny. Tu Rosja jawi się częściej jako wielka, nieokiełznana, przyrodniczo zasobna, kusząca, pobudzająca zmysły, a przy tym magiczna, ale też i mamiąca kraina. Natomiast jej drugie oblicze jest nieludzkie i antyludzkie, o czym mówią m.in. „drogi pamięci” i – wcześniej cytowana – „Droga Umarłych”.

Uwagę zwracają również nazwy serii wydawniczych – także i one bywają wymowne. Warto przytoczyć przynajmniej niektóre z nich: „Biblioteka Zesłańca”, „Biblioteka Katyńska”, „Biblioteka «Wołania z Wołynia»”, „Ekstremum”, „Losy”, „Ludowa Biblioteka Niepodległości”, „Opowieści Człowieka Znikąd”, „Prawdziwe Historie”, „Tak Było... Sybiracy”, „Wspomnienia i Relacje”, „Z Nieludzkiej Ziemi”, „Z Rękopisów”, a także „Archiwum Pamięci Świadków i Świadcstw Historii”, „Arkana Historii”, „Karty Historii”, „Kresy w Polskich Pamiętnikach i Listach (1795–1918)”, „Literatura Faktu”, „Pamięć i Przyszłość”, „Świadcstwa XX Wiek”, „Tematy «Karty»”, „Terra Incognita”, „Z Prywatnych Kolekcji Pracowników Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie”. Gama wymienionych tytułów reprezentujących publikacyjne serie dokumentacyjne świadczy o tym, że wpisują się one na dobre w pamięć zbiorową – pamięć narodową, stając się niezbędnym elementem naszej wyobraźni historycznej. Jako zbiór relacji biograficznych świadków współtworzą historię mówioną.

Konkluzje

Na podstawie zebranych tytułów publikacji zrekonstruowano obraz Rosji, który okazuje się w dużej mierze pejoratywny, negatywny, antycywilizacyjny. W wypowiedziach tytułowych Rosja utrwalona została jako diaboliczna, nieobliczalna, zatrważająca, barbarzyńska i antyświatowa – w wymiarze historycznym, cywilizacyjnym i ogólnoludzkim. Jedynie fragmentarycznie pozytywny wizerunek Rosji wyziera z części (głównie współczesnej) literatury podróżniczej – odnosi się on do przyrody i geografii kraju, imponującej, a jednocześnie surowej i nieprzewidywalnej, darwinistycznej, w sumie nieprzyjaznej.

Analiza zgromadzonego materiału prowadzi do wniosku, że wypowiedzi tytułowe tworzą isticie spójną wizję Rosji – Rosji destrukcyjnej, nieobliczalnej i niszczyielskiej. Zrekonstruowany obraz świata jest w istocie obrazem antyświata.

Sposób rejestracji materiału bibliograficznego

Podstawowym źródłem ekscerpcji adresów bibliograficznych były katalogi bibliotek polskich. Dla potrzeby niniejszego opracowania (wykazu) wykorzystano również zamieszczone w tych katalogach opisy bibliograficzne oraz informacje na temat poszczególnych utworów (gatunek, forma, zawartość, tematyka). Dodatkowo przeprowadzona została kwerenda tekstowa, w wyniku której uzyskano informacje o kolejnych tytułach. Pomocne okazały się też noty wydawnicze konkretnych publikacji. Przedstawione w wykazie pozycje były wydawane głównie w Polsce, ale sporadycznie także za granicą przez autorów bądź redaktorów polskich, lub przynajmniej we współpracy z polskimi ośrodkami badawczymi bądź ośrodkami kultury. Przykładem tych ostatnich jest seria wydawnicza „Biblioteka Polsko-Syberyjska” (Польско-Сибирская Библиотека).

W procesie konfigurowania wykazu zachowano porządek chronologiczny, co oznacza, że pozycje słownikarskie pogrupowano według roku ich wydania. W poszczególnych odcinkach czasowych publikacje uszeregowano alfabetycznie według

nazwisk autorów lub redaktorów zgodnie z kolejnością liter alfabetu polskiego. Nazwiska współtwórców podaje się po tytule utworu. Tytuły pozycji w alfabetach innych aniżeli łaćski przytacza się w transkrypcji, stosowanej w procedurze katalogowania bibliotecznego. W miejscu opisu bibliograficznego zamieszczono nazwę wydawcy, instytucji wydawniczej lub jej oddziału. W adresie bibliograficznym uwzględniono również kolejność wydania, nazwę serii i liczbę stron (wyjątek stanowią niektóre publikacje w wersji elektronicznej online). Po adresie bibliograficznym, zwykle w nawiasach kwadratowych, umieszcza się informacje dodatkowe dotyczące zawartości publikacji, tytułu okładkowego, zapisów dodatkowych na stronach przytytułowych, informacje o innym tytule pierwszego / poprzedniego wydania bądź oryginału, ewentualnie o tytule ujednoliconym oraz adnotacje informujące o przeznaczeniu lub typie publikacji dla określonego odbiorcy.

Bibliografia / References

- Anusiewicz, J. (1994). *Lingwistyka kulturowa: zarys problematyki*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 1672. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Anusiewicz, J., Dąbrowska, A., Fleischer, M. (2000). *Językowy obraz świata i kultura: projekt koncepcji badawczej*. W: Dąbrowska, A., Anusiewicz, J. (Red.). *Język a kultura*. T. 13. Acta Universitatis Wratislaviensis, 2218. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 11–44.
- Barmiński, J. (Red.). (1999). *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Dąbrowska-Prokop, U. (Red.). (2000). *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*. Częstochowa: Educator.
- Lipiński, K. (2002). *Mity przekładoznawstwa*. Kraków: Wydawnictwo Egis.
- Maćkiewicz, J. (1999). Co to jest „językowy obraz świata”. *Etnolingwistyka: Problemy Języka i Kultury*, t. 11: 7–24.
- MEP: (2000). *Tytuł i tłumaczenie*. W: *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*. Częstochowa: Educator: 280–284.
- Nowak, M. (2017). Tłumacz jako autor tytułów filmów i seriali. *Białostockie Archiwum Językowe*, 17: 151–161. DOI: 10.15290/baj.2017.17.09.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2013). *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Wojan, K. (2010). *Wstęp do badań wieloznaczności leksemów w ujęciu kontrastywnym*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

WYKAZ BIBLIOGRAFICZNY PRAC ZA LATA 2011–2023

2011

- Adamowicz, Aleś, Granin, Danił. *W obłożonym Leningradzie: dramatyczne wspomnienia*. Przeł. z ang. Anna Wrzosek. Warszawa: Dom Wydawniczy „Bellona”, 2011. Ss. 200, [1], s. tabl. [16]. [Tyt. ujedn.: *Blokadnaâ kniga* / Блокадная книга; tyt. przekł.: *Leningrad under siege: first-hand accounts of the ordeal*, 2007].
- Andreoli, Èmil'. *Iz Polši v Sibir': dnevnik plennogo 1863–1867 = De Pologne en Sibérie: journal de captivité 1863–1867*. Per. s fr. A. S. Gulina. Seria Sibirskâ Biblioteka. Čita: Èkspress-izdatel'stvo, 2011. Ss. 329, [3], s. tabl. [61] [Андреоли Эмиль. *Из Польши в Сибирь: дневник пленного 1863–1867*. Пер. с фр. А. С. Гулина. Серия Сибирская Библиотека. Чита: Экспресс-издательство. С. 329, [3], с. табл. [61]].
- Arsenjew, Władimir K. *W Ussuryjskim Kraju*. Przeł. Ewa Skórska. Seria Podróże Retro. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2011. Ss. 414, [1]. [Tyt. ujedn.: *Po ussurijskomu kraiu* / По уссурійскому краю].
- Borowik, Bohdan. *Dotyk syberyjskiej śmierci: wspomnienia z głębi syberyjskiej tajgi*. [Ryc. i zdj. Barbara Procka]. Wyd. nowe. Pszczyna: Bell Publishing, 2011. Ss. 255.
- Buczma, Józef. *Przez Sybir do Polski*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2011. Ss. 139.
- Bukowy, Tadeusz. *Z łagru na Sybir: wspomnienia z więzień, łagrów i zesłania na Sybir: 9. V. 1945 r. do 29. XII. 1955 r.* Wrocław: [s.n.], 2011. Ss. 542, [2].
- Czarnecki, Władysław Antoni. *Wspomnienia sapersa z 5 Dywizji Syberyjskiej ps. „Kotwicz” 1918–1921*. Oprac. i red. nauk. Jan P. Wiśniewski. Wrocław: Franciszkańskie Wydawnictwo św. Antoniego, 2011. Ss. 162, [12].
- Duklewski, Andrzej. *Okruszyny z Syberii*. Wyd. 2. Siedlce: Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Diecezji Siedleckiej, 2011. Ss. 175, s. tabl. [16].
- Hrebnicka, Małgorzata. *Stanisław Doktorowicz-Hrebnicki: życie i podróże geologiczne w świetle dzienników żony*. Seria Wokół Geologii. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, 2011. Ss. 187.
- Hugo-Bader, Jacek. *Dzienniki kołymskie*. Seria Reportaż. Wyd. 1. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2011. Ss. 317, [3].
- Jaworowska, Mirosława. *Golgota i wybawienie: dzieci Pahiatua od Syberii do Nowej Zelandii: cztery pory roku jak cztery pory życia*. Fot. Krzysztof Pfeiffer. Warszawa; Gdańsk: Studio Jeden, 2011. Ss. 248.
- Kikiewicz, Zbigniew. *Refleksje Sybiraka: Sybir, front a polityka*. Wyd. 4 popr. Bydgoszcz: Wydawnictwo Tekst Sp. z o.o., [między 2011 i 2019]. Ss. 98.
- Kolenda, Piotr. *Na dwóch kołach dookoła złotego Lenina*. Jastrzębie Zdrój: Wydawnictwo Black Unicorn, 2011. Ss. 65, [2].
- Koperski, Romuald. *Syberia: Zimowa Odyseja*. Gdańsk: Grafex Centrum Poligrafii, 2011. Ss. 333, [2], s. tabl. [48].
- Koperski, Romuald. *Syberia: Zimowa Odyseja*. Wyd. 2. Gdańsk: Grafex Centrum Poligrafii, 2011. Ss. 333, [2], s. tabl. [48].
- Koperski, Romuald. *Pojedynek z Syberią*. Wyd. 5 w nowym składzie uzupeł. o nowe fotografie. Gdańsk: Grafex Centrum Poligrafii, 2011. Ss. 326, s. tabl. [48].

- Koperski, Romuald. *Przez Syberię na gapę*. Wyd. 3 zm. Gdańsk: Grafix Centrum Poligrafii, 2011. Ss. 365, s. tabl. [48]. [Na okł. podtyt.: „4500 km dziką rzeką – 100 dni samotnie w pontonie”].
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Pandrioszka. Rosja. Nic tutaj nie jest podobne do tego samego gdzie indziej*. Wyd. 3. Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2011. Ss. 298, [1], [8].
- Littell, Jonathan. *Czeczenia, rok III*. Przeł. Małgorzata Kozłowska. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011. Ss. 182, [3].
- Mędrak, Janina. *Trudne etapy drogi do wolności: [ze wspomnień zesłańców na Sybir (1940–46)]*. Wyd. 2 uzup. Dębica; Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, 2011. Ss. 170.
- Na Wschód z NKWD: Lwów – Tas-Bulak, 1940–1946*. Wspomnienia i zapiski deportowanych Marii, Heleny i Łucji Nuckowskich. Oprac. Andrzej Obrębski. Seria Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia, t. 22. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011. Ss. 271.
- Niebelski, Eugeniusz. *Tunka: syberyjskie losy księży zesłańców 1863 roku*. Seria Biblioteka Zesłańca, t. 24. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2011. Ss. 394, s. tabl. [40].
- Obleżone*. [Wybór i oprac. red. Agnieszka Knyt. Tł. z ros. Agnieszka Knyt, Elwira Milewska-Zonn]. Seria Tematy „Karty”. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2011. Ss. 194, [1].
- Paszkowski, Wincenty. *Symbolika Workuty: refleksje poobozowe*. Notą biograficzną i zarysem historycznym opatrzył Andrzej Paszkowski; rewizji tekstu dokonał Jerzy Wojtczak-Szyszkowski. Białystok: Wydawnictwo „Buk”, 2011. Ss. 120.
- Pietkiewicz, Tadeusz. *Ju-651: więzień łagrów Workuty*. Seria Z Nieludzkiej Ziemi, t. 11. Lublin: Norbertinum, Wydawnictwo, Drukarnia, Księgarnia, 2011. Ss. 137, [1], s. tabl. [8].
- Przebinos, Stefan. *Obrazy wspomnień*. Białystok: Temida 2, 2011. Ss. 278.
- Przymusowa podróż w nieznanie: wspomnienia Sybiraków*. [Oddział Związku Sybiraków w Koszalinie]. Koszalin: Dyrekcja Szkół Niepublicznych „Czapłówka”, 2011. Ss. 77.
- Rawicz, Sławomir. *Długi marsz*. [Ze wstępem Sebastiana Jungera. Oprac. i red. anon. przekł. z j. ang. Leszek Rybicki. Przekł. wstępów i posł. Maciej Świerkocki]. Seria Ekstremum. Wyd. 5. Gdańsk: Wydawnictwo „Gord”, 2011. Ss. 271, [1]. [Tyt. ujedn.: *Long walk*].
- Rawicz, Sławomir. *Długi marsz*. [Ze wstępem Sebastiana Jungera. Oprac. i red. anon. przekł. z j. ang. Leszek Rybicki. Przekł. wstępów i posł. Maciej Świerkocki]. Seria Ekstremum. Wyd. 6. Gdańsk: Wydawnictwo „Gord”, 2011. Ss. 271, [1]. [Tyt. ujedn.: *Long walk*].
- Sepetys, Ruta. *Szare śniegi Syberii*. Przeł. Joanna Bogunia i Dawid Juraszek. Warszawa: Wydawnictwo „Nasza Księgarnia”, 2011. Ss. 326, [2].
- Szałamow, Wałam. *Opowiadania kołymskie*. Przeł. Juliusz Baczyński. Wyd. 3 popr. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2011. Ss. 741, [1]. [Tyt. ujedn.: *Kołymskie rassказы / Колымские рассказы*].
- Stocka, Jadwiga. *Moja syberia: wspomnienia z okresu okupacji sowieckiej 1939–1941 r. i wywozu na Sybir 1941–1946 r.* Wyd. 2 popr. i uzup. Kielce: [nakł. rodziny], 2011. Ss. 266. [Wyd. 1 pt.: *Wspomnienia z Syberii 1939–1946 r.*].

- Szafranko, Jerzy Karol. *Quo Vadis Sybiraku?: cukierki Stalina*. Olsztyn: Studio Wydawnicze Edycja, 2011. Ss. 275.
- Taylor, Jeffrey. *Mordercy w mauzoleach: między Moskwą a Pekinem*. Tł.: Klaudyna Michałowicz, Julita Mastalerz. Seria Bieguny. Warszawa: Carta Blanca. Grupa Wydawnicza PWN, 2011. Ss. 415, [1].
- Terzani, Tiziano. *Dobranoc, panie Lenin!* Przeł. Katarzyna Skórska, Marcin Wyrembelski. Seria Naokoło Świata. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2011. Ss. 574, [1].
- Thubron, Colin. *Po Syberii*. Przeł. Dorota Kozińska. Seria Orient Express. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2011. Ss. 375, [4]. [Tyt. ujedn.: *In Siberia*].
- Wacław Sieroszewski: *zesłaniec, etnograf, literat, polityk*. [Oprac. red. Agnieszka Cieniawa]. Uniwersytet Wrocławski. Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Polska Akademia Nauk – Instytut Historii Nauki, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”. Seria Z Prac Ośrodka Badań Wschodnich Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław: Wydawnictwo Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011. Ss. 432, k. [1].
- Wiatr-Partyka, Stanisława. *Zapomniana melodia czyli Lacrimoso Polski*. Tarnów: Muzeum Okręgowe, 2011. Ss. 126.
- Wicher, Adam. *Wsjo wypito czyli Syberia dla początkujących*. Szczecin: Wydawnictwo My Book Creative Media, 2011. Ss. 142.
- Wilk, Mariusz. *Tropami rena*. Seria Dziennik Północny. Wyd. 2. Warszawa: Oficyna Literacka „Noir sur Blanc”, dr. 2011. Ss. 184, [8].
- Wilk, Mariusz. *Wołoka*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011. Ss. 252, [4].
- Wiśniewski, Jarosław. *Walka z wiatrakami: Kaukaz i Powołże oczami Don Kichota*. Seria Opowieści Człowieka Znikąd, t. 5. Białystok: Wydawnictwo „Buk”, 2011. Ss. 232, s. tabl. [8].
- Wiśniewski, Jarosław. *Księga urodziwych: oblicza szaleńców bożych z Kaukazu i Powołża*. Seria Opowieści Człowieka Znikąd, t. 6. Białystok: Wydawnictwo „Buk”, 2011. Ss. 184, s. tabl. [8].
- Wiśniewski, Jarosław. *Syberia w obrazkach: komiksy misyjne*. Seria Opowieści Człowieka Znikąd, t. 6. Białystok: Wydawnictwo „Buk”, 2011. Ss. 238, s. tabl. [4].
- Wolność albo śmierć: trzy relacje z wojen czeczeńskich*. Zebr., przetł. i oprac. Radosław Januszewski. Stowarzyszenie Polsko-Czeczeński Ośrodek Dokumentacyjno-Informacyjny Iczkeria im. Asłana Maschadowa. Seria Ośrodek Iczkeria. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Volumen”, 2011. Ss. 197, [2].
- Wspomnienia pisane głodem...: relacje członków Związku Sybiraków w Stargardzie zesłanych w czasie II wojny światowej do ZSRR*. Wstęp, wybór i oprac. Jolanta Aniszewska. Seria Archiwum Pamięci Świadców i Świadectw Historii, t. 1. Stargard: Muzeum, 2011. Ss. 260.
- Ziółkowski, Jerzy. *Syn granatowego*. [S.l.]: nakł. aut., 2011. Ss. [14], 238 + 1 dysk opt. (CD-ROM).

2012

- Benjamin, Walter. *Dziennik moskiewski*. Przedm. Gershom Scholem. Przeł. Bogdan Baran. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2012. Ss. 228, [3], s. tabl. [16]. [Tyt. ujedn.: *Moskauer Tagebuch*].

- Bunin, Iwan. *Późna godzina: opowiadania emigracyjne i Nieszczęsne dni (dziennik z lat 1918–1919)*. Wybór, przekłady i komentarze Renaty Lis. Seria Wielcy Pisarze w Nowych Przekładach. Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2012. Ss. 359, [1].
- Dimbleby, Jonathan. *Rosja: podróż do serca kraju i narodu*. Przeł. Tomasz Bieroń. Seria Człowiek Poznaje Świat. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2012. Ss. 578, [1], s. tabl. [16]. [Tyt. ujedn.: *Russia: a journey to the heart of a land and its people*].
- Dorman, Oleg. *Lilianna Łungina słowo w słowo: życie Lilianny Łunginej opowiedziane przez nią samą w filmie Olega Dormana*. Przeł. Karolina Romanowska. Seria Fortuna i Fatum. Wyd. 1. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2012. Ss. 509, [3].
- Figes, Orlando. *Posłij chociaż słowo: opowieść o miłości i przetrwaniu w Gulagu*. Przeł. Władysław Jeżewski. Warszawa: Wydawnictwo „Magnum”, 2012. Ss. 413, [1], s. tabl. [8].
- Grzywaczewski, Tomasz. *Przez dziki Wschód: 8000 km śladami słynnej ucieczki z gulagu*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2012. Ss. 439, [4].
- Hermanowicz, Józef. *Przeżyłem sowieckie łagry: wspomnienia: Chiny – Sybir – Moskwa*. Przeł. Jan Józefowicz. Seria Losy. Wyd. 2. Warszawa: Promic – Wydawnictwo Księży Marianów, 2012. Ss. 378, [1]. [Tyt. ujedn.: *Kitaj – Sybir – Moskwa / Kumaŭ – Кубурь – Москва*].
- Hlebowicz, Adam. *Kaliningrad bez wizy*. Gdańsk: Wydawnictwo Oskar, 2012. Ss. 187, [1].
- Hugo-Bader, Jacek. *Dzienniki kołymskie*. Seria Reportaż. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2012. 1 płyta CD (8 godz. 58 min). [Czytają: Jacek Hugo-Bader, Joanna Szczepkowska, Adam Ferency].
- Hugo-Bader, Jacek. *Dzienniki kołymskie*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczyca. Warszawa: [s.n.], 2012. 1 karta pamięci SDHC. [Nagrano na podst. publikacji Wydawnictwa Czarne, Wołowiec 2011. Czyta: Henryk Pijanowski].
- Jagielski, Wojciech. *Wieże z kamienia*. Wyd. 1 (2). Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, 2012. Ss. 339, [5].
- Jałowicki, Mieczysław. *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*. [Wybór i układ tekstu Michał Jałowicki]. Wyd. 1 w tej ed. [Red. nowej ed. Mariusz Zwoliński]. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2012. Ss. 775, [1]. [Zawiera: *Na skraju imperium; Wolne Miasto; Requiem dla ziemiaństwa*].
- Jastrzębski, Bartosz, Morawiecki, Jędrzej. *Krasnojarsk zero*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2012. Ss. 352, [3], s. tabl. [24].
- Jaworowska, Mirosława. *Salvation from the land of torment: Polish children od Pahiatua – from Siberia to New Zealand*. [Transl. Stanisław Manterys]. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, [2012]. Ss. 194. [Tyt. ujedn.: *Golgota i wybawienie*].
- Kiersnowska, Jefrosinia. *Ile wart jest człowiek*. Z ros. przeł. Wiesława Karaczewska, Ewa Niepokólczycka, Ewa Rojewska-Olejarczuk. [Il. Jefrosinia Kiersnowska]. Warszawa: Wydawnictwo „Świat Książki” – Weltbild Polska, 2012. Ss. 670, [1].
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Głową o mur Kremla: nowe fakty*. Seria Terra Incognita. Wyd. 2 popr. i rozsz. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2012. Ss. 638, [2].
- Lepecki, Mieczysław. *Sybir bez przekleństw: podróż do miejsc zesłania Marszałka Piłsudskiego; Sybir wspomnień*. [Red. Małgorzata Pilecka]. Łomianki: Wydawnictwo

- LTW, 2012. Ss. 297, [3]. [Edycję oprac. na podst.: *Sybir bez przekleństw*, Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze Rój, 1934; oraz *Sybir wspomnień*, Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1937].
- Lipiecka, Teresa. *Przeżyli Syberię, bo zawierzyli Bogu!*. Wyd. 2. Wrocław: Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe „Arka”, 2012. Ss. 298.
- Łonyszyn, Przemysław. *Sybiracy gminy Rewal*. Seria Pod Latarnią... Najjaśniej: Zeszyty Historyczne Gminy Rewal, nr 1. Rewal: Gminny Ośrodek Kultury, 2012. Ss. 106, [1], k. tabl. [1].
- Mole, John. *Byłem ziemniaczanym oligarchą: jak prowadzić biznes w Rosji i nie zwariować*. Tł. Ewa Kleszcz. Seria Bieguny. Warszawa: Carta Blanca. Grupa Wydawnicza PWN, 2012. Ss. 280, [1].
- Mulina, Svetlana Anatol'evna. *Migranty ponevole: adaptaciâ ssyl'nyh učastnikov Poł'sko-go vosstaniâ 1863 goda v Zapadnoj Sibiri*. Otv. red. A. V. Remnev. Seria Poł'sko-Sibirskâ Biblioteka, 2. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Aletejâ, 2012. Ss. 199, [1], s. tabl. [8] + płyta CD [Мулина, Светлана Анатольевна. *Мигранты поневоле: адаптация ссыльных участников Польского восстания 1863 года в Западной Сибири*. Otv. ред. А. В.Ремнев. Серия Польско-Сибирская Библиотека, 2. Санкт-Петербург: Издательство «Алетей», 2012. С. 199, [1], с. табл. [8] + CD].
- Niedźwiedzki, Zbigniew. *W piekle zesłania: tutaj będziecie żyć, pracować i tu zdechniecie!*. Szczecinek: Fundacja „Nasza Przyszłość”. Oddział, 2012. Ss. 326.
- Nowak, Andrzej. *Historie politycznych tradycji: Piłsudski, Putin i inni*. Seria Arkana Historii. Wyd. 2. Kraków: Wydawnictwo „Arcana”, 2012. Ss. 406.
- Nowicki, Zdzisław. *Ikona z kawałkiem chleba i cebuli: wspomnienia polskiego ambasadora na Wschodzie*. [Red. Justyna Grzegorzczuk]. Seria Człowiek Poznaje Świat. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2012. Ss. 410, s. tabl. [48]. [Teksty zamieszczone w książce ukazywały się w miesięczniku „W Drodze” w l. 1999–2006].
- Pamięci bliskich*. Cz. 2. [Zespół red. Mirosława Aleksandrowicz, Barbara Gawlicka]. Stowarzyszenie Rodzina Katyńska w Olsztynie. Olsztyn: Wydawnictwo „Antykwa”, 2012. Ss. 111, s. tabl. XXXII.
- Polska mozaika syberyjska*. Red. i słowo wiążące Kazimierz Buczek. Krosno: Wydawnictwo i Handel Książkami „KaBe”, 2012. Ss. 126.
- Poolman, Jeremy. *Droga z kości: podróż do mrocznego serca Rosji*. Tł. Justyna Grzegorzczuk. Seria Człowiek Poznaje Świat. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2012. Ss. 333, [2].
- Reid, Anna. *Leningrad: tragedia oblężonego miasta 1941–1944*. Przeł. Wojciech Tyszka. Wyd. 1. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2012. Ss. 629, [2].
- Reitschuster, Boris. *Ruski ekstrem do kwadratu: co zostało z mojej miłości do Moskwy?* Tł. Sylwia Miłkowska. Seria Bieguny. Warszawa: Carta Blanca, 2012. Ss. 237, [1].
- Szałamow, Wałam. *Opowiadania kołymskie*. Przeł. Juliusz Baczyński. Wyd. 3 popr. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2012. Ss. 741, [1]. [Tyt. ujedn.: *Kołymskie rassказы / Колымские рассказы*].
- Skopek, Magdalena. *Dobra krew: w krainie reniferów, bogów i ludzi*. [Aut. tekstu i zdj.] Magdalena Skopek. Wyd. polskie. Warszawa: Dom Wydawniczy PWN, 2012. Ss. 375, [1].

- Skwarska, Bełła-Chan. *Urodziłam się nad Bajkałem*. Warszawa: Wydawnictwo MWK, 2012. Ss. 223, [17].
- Sobczak, Jan. *Zmierzch ery Gorbaczowa i triumf Jelcyna: mój znikający świat...* (z „Dziennika moskiewskiego” 1990–1992). Przedm. Eugeniusz Duraczyński. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2012. Ss. 845, [3], s. tabl. [8].
- Sołoniewicz, Iwan. *Rosja w obozach koncentracyjnych*. T. 1. Z upoważnienia autora przetł. Dębicki Stanisław. Komorów: Wydawnictwo Antyk – Marcin Dybowski, [2012]. Ss. 296. [Tyt. ujedn.: *Rossiâ v konclagere / Россия в концлагере*].
- Sołoniewicz, Iwan. *Rosja w obozach koncentracyjnych*. T. 2. Z upoważnienia autora przetł. Dębicki Stanisław. Komorów: Wydawnictwo Antyk – Marcin Dybowski, [2012]. Ss. 246. [Tyt. ujedn.: *Rossiâ v konclagere / Россия в концлагере*].
- Sutkus, Bruno. *Snajper: z frontu wschodniego na Syberię*. Przel. Marcin Jojko. Poznań: Vesper, 2012. Ss. 258, [22].
- Suworow, Wiktor. *Akwarium*. Przel. Andrzej Mietkowski. Wyd. 1 w tej ed. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2012. Ss. 333, [1]. [Tyt. ujedn.: *Akwarium / Аквариум*].
- Śliwowska, Wiktoria. *Historyczne peregrynacje: szkice z dziejów Polaków i Rosjan w XIX wieku*. Do druku przygotowała Anna Brus. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2012. Ss. 494, s. tabl. [2].
- Wilk, Mariusz. *Lotem gęsi*. Seria Dziennik Północny. Warszawa: Oficyna Literacka „Noir sur Blanc”, 2012. Ss. 204, [4].
- Wilk, Mariusz. *Wilczy notes*. Warszawa: Oficyna Literacka „Noir sur Blanc”, 2012. Ss. 216, [3].
- Wilk, Mariusz. *Dom nad Oniego*. Seria Dziennik Północny. Warszawa: Oficyna Literacka „Noir sur Blanc”, 2012. Ss. 204, [2].
- Zinovieff, Sofka. *Czerwona Księżniczka*. Przel. z ang. Sławomira Kaczmarek. Wyd. 2. Warszawa: Dom Wydawniczy „Bellona”, 2012. Ss. 255, s. tabl. [24]. [Poprz. wyd. pt.: *Tajemnice carskiego dworu: zapiski Czerwonej Księżniczki*].
- Ziolkowska-Boehm, Aleksandra Kaia. *Heroine of the 1944 Warsaw Rising*. Transl. by Alla Makeeva-Roylance. Lanham [etc.]: Lexington Books, 2012. Ss. XIII, [1], 195, s. tabl. [12]. [Tyt. ujedn.: *Kaja od Radostawa czyli Historia Hubalowego krzyża*].

2013

- Bereźniewicz, Irena. *Hands across the precipice: encounters in Siberia and Asia, 1940–1942*. Ed. 2. Wrocław: Wydawnictwo „Apis”, Andrzej Piotr Szyndrowski, 2013. Ss. 269, [3].
- Boryczka, Robert. *Uśmiech Boga*. Lublin: Wydawnictwo „Pojednanie”, Andrzej Gandecki, 2013. Ss. 223.
- Brąkowski, Zdzisław. *Syberia, inny świat*. Szczecin: Wydawnictwo „My Book”, Przemysław Włodarski, 2013. Ss. 175.
- Czaplicka, Maria. *Mój rok na Syberii*. Red. nauk. i wprowadzenie Grażyna Kubica. Tł. Hanna Kossak-Nowocień. Seria Etnografia Ocalona. Toruń: Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej, 2013. Ss. 193, [2].
- Dlaboga, Adrian. *Dziennik podróży*. Warszawa: Sowa, 2013. Ss. 147. [Tyt. okł.: *Syberia 2012: dziennik podróży*].

- Frazier, Ian. *Podróże po Syberii*. Z ang. przeł. Jerzy Korpanty. Warszawa: Świat Książki, 2013. Ss. 714, [3], s. tabl. [8]. [Tyt. ujedn.: *Travels in Siberia*].
- Granin, Daniłł. *Mój lejtnant: wspomnienia obrońcy Leningradu*. [Przeł. Galina Palacz, Andrzej Palacz]. Warszawa: Inicjał Andrzej Palacz, 2013. Ss. 251, [2]. [Tyt. ujedn.: *Moj lejtenant / Мой лейтенант*].
- Grzyb, Andrzej. *Podróże po krańcach mapy – od Syberii po Norwegię*. Fot. aut. i uczestnicy wyprawy. Pelplin: Wydawnictwo „Bernardinum”, 2013. Ss. 111, [1].
- Jadczak, Stanisław. *Historia sybiraków z Chmielowa*. Chmielów: Oficyna Wydawnicza Dziennikarzy Express Press, 2013. Ss. 64.
- Jałowiecki, Mieczysław. *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*. [Wybór i układ tekstu Michał Jałowiecki]. Wyd. 2 w tej ed. [Red. Mariusz Zwoliński]. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2013. Ss. 775, [1]. [Zawiera: *Na skraju imperium; Wolne Miasto; Requiem dla ziemianstwa*].
- Januskiewicz, Adolf. *Listy ze stepów kirgiskich i dziennik podróży*. Oprac. Halina Geber. Seria Biblioteka Zesłańca, t. 28. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2013. Ss. 296, s. tabl. [9]. [Zawiera słownik kazachskich imion własnych, rodów i nazw geograficznych, słownik wyrazów i zwrotów kazachskich].
- Jastrzębski, Maciej. *Matrioszka Rosja i Jastrząb*. Gliwice: Wydawnictwo Helion/Editio, 2013. Ss. 284.
- Kapuściński, Ryszard. *Imperium*. Wyd. 19. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2013. Ss. 361, [3].
- Kazimirčak-Polonskaâ, Elena Ivanovna [Казимирчак-Полонская, Елена Ивановна]. *Modlitwa otwiera niebo / monachini Helena (Połońska)*. [Przeł. monachini Eudokia (Halina Lachocka)]. Białystok: Orthdruk, 2013. Ss. 233, [6].
- Koczyna, Jelena, Bergholc, Olga, Ginzburg, Lidia. *Oblężone*. Wybór i oprac. Agnieszka Knyt. Tł. z ros. Agnieszka Knyt, Elwira Milewska-Zonn. Seria Karty Historii; Literatura Faktu PWN. Wyd. 2. Warszawa: Ośrodek Karta : Dom Wydawniczy PWN, 2013. Ss. 207. [Zawiera: Jelena Koczyna, *Dziennik czasu blokady*; Olga Bergholc, *Zakazany dziennik*; Lidia Ginzburg, *Zapiski człowieka oblężonego*].
- Kowalski, Leon. *Chleb stał się granicą: wspomnienia z łagrów*. [Oprac. i red. Maria Polakowska, Jacek Żurek]. Warszawa: Wydawnictwo SWPR Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin im. Błogosławionego Edmunda Bojanowskiego, 2013. Ss. 263.
- Książek, Michał. *Jakuck: słownik miejsca*. Seria Reportaż. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2013. Ss. 247, [1].
- Lehndorff, Hans von. *Dziennik z Prus Wschodnich: zapiski lekarza z lat 1945–47*. [Tł. z niem. Zdzisław Owczarek]. Seria Świadectwa. Niemcy XX Wiek. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2013. Ss. 349, [2], s. tabl. [12]. [Tyt. ujedn.: *Ostpreussisches Tagebuch*].
- Leonhard, Wolfgang. *Dzieci rewolucji*. [Wybór i tł. z niem. Jeremi Sadowski]. Seria Świadectwa. Niemcy XX Wiek. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2013. Ss. 412, [2], s. tabl. [12]. [Tyt. ujedn.: *Revolution entlässt ihre Kinder*].
- Lepecki, Mieczysław. *Sybir bez przekleństw: podróż do miejsc zesłania Marszałka Piłsudskiego; Sybir wspomnień*. [Red. Ewelina Stryjecka-Doliwa]. Łomianki: Wydawnictwo LTW, [2013]. Ss. 297, [3]. [Edycję oprac. na podst.: *Sybir bez przekleństw*,

- Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze Rój, 1934; oraz *Sybir wspomnień*, Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1937].
- Łysik, Mieczysława. *Wspomnienia z Sybiru 1940–1946*. Seria Z Nieludzkiej Ziemi, t. 12. Lublin: Norbertinum, Wydawnictwo, Drukarnia, Księgarnia. 2013. Ss. 137, [2], s. tabl. [19].
- Malinowska, Wiktoria. *Zapamiętane: opowieść Sybiraczki*. Józefosław: BTL Works, 2013. ss. 212, [2].
- Nowik, Leokadia. *A ja to tak pamiętam: z Kresów przez Sybir do Białegostoku*. Wstęp Adam Cz. Dobroński. Posłowie Waldemar Smaszcz. Warszawa: Stowarzyszenie Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich, 2013. Ss. 91.
- Nowik, Leokadia. *A ja to tak pamiętam: z Kresów przez Sybir do Białegostoku*. Wstęp Adam Cz. Dobroński. Posłowie Waldemar Smaszcz. Wyd. 1 (dodr.). Warszawa: Stowarzyszenie Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich, 2013. Ss. 91.
- Patrzac na Wschód: przestrzeń, człowiek, mistycyzm*. Andrzej Stasiuk, Mariusz Wilk, Jacek Hugo-Bader, Magdalena Skopek, Jędrzej Morawiecki, Michał Książek, Wojciech Górecki, Maciej Jastrzębski, Waław Radziwinowicz, Wojciech Śmieja, Włodzimierz Pawluczuk. Pytał Piotr Brysacz. Seria Literatura Faktu. Wyd. 1. Białystok: Fundacja Sąsiedzi, 2013. Ss. 280.
- Polonsky, Rachel. *Latarnia magiczna Mołotowa: podróże w historię Rosji*. Tł. Marek Król. Seria Mundus. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. Ss. 342, [2]. [Tyt. ujedn.: *Molotov's magic lantern*].
- Polska – Syberia: wyprawa 2013*. [Oprac. zbiorcze pod red. Krzysztofa Zielińskiego i Tomasza Maniury]. Lubliniec: Stowarzyszenie Młodzieżowe Niniwa, 2013. Ss. 510.
- Ratuszniak, Jan. *Obraz Rosji mikołajowskiej w pamiętniku Amelii Lyons (1849–1854)*. Lublin: Portal Wiedza i Edukacja, 2013. Ss. 59.
- Reitschuster, Boris. *Ruski ekstrem do kwadratu: co zostało z mojej miłości do Moskwy?* Tł. Sylwia Miłkowska. Seria Bieguny. Warszawa: Carta Blanca, 2013. Ss. 237, [1]. [Na okł.: „Nowe felietony”].
- Rudnickij, Artem Ūr'evič. *Ėtot groznyj Grombčevskij...: bolšaâ igra na granicah imperii*. Seria Połsko-Sibirskaâ Biblioteka. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Aletejâ, 2013. Ss. 247, [1] [Рудницкий, Артем Юрьевич. *Этот грозный Громбчевский...: большая игра на границах империи*. Серия Польско-Сибирская Библиотека. Санкт-Петербург: Издательство «Алетей», 2013. С. 247, [1]].
- Skopek, Magdalena. *Dobra krew: w krainie reniferów, bogów i ludzi*. [Aut. tekstu i zdj.] Magdalena Skopek. Wydanie polskie. Warszawa: Dom Wydawniczy PWN, 2013. Ss. 375, [1].
- Sołoniewicz, Iwan. *Rosja w łagrze*. [Przeł. z j. ros. Stanisław Dębicki; weryfikacja i uzupeł., red. Agnieszka Knyt]. Seria Karty Historii; Literatura Faktu PWN. Wyd. 2. Warszawa: Ośrodek „Karta” : Dom Wydawniczy PWN, 2013. Ss. 584. [U dołu okł.: „Świadectwo brawurowej ucieczki z sowieckiego „raju” u progu Wielkiego Terroru 1937 roku”; tyt. ujedn.: *Rossia v konclagere / Россия в концлагере*].
- Sowa, Kazimierz. *Moje syberyjskie podróże*. Warszawa: Wydawnictwo „Świat Książki” – Weltbild Polska, 2013. Ss. 301, [2].

- Stachowski, Mirosław. *Motocyklem nad Bajkał*. [Zdj. Mirosław Stachowski]. Poznań: DM „Sorus”, 2013. Ss. 139, [1].
- Sybir: wysiedlenia – losy – świadectwa. Red. nauk. Jarosław Ławski, Sylwia Trzeciakowska, Łukasz Zabielski. Seria Colloquia Orientalia Bialostocensia: literatura, historia, 6. Białystok: Muzeum Wojska [etc.], 2013. ss. 567.
- Szałamow, Warłam. *Opowiadania kołymskie*. Przeł. Juliusz Baczyński. Wyd. 3 popr. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2013. Ss. 741, [1]. [Tyt. ujedn.: *Kołymskie rassказы / Колымские рассказы*].
- Szmajda, Dominik. *Rower góral i na Ural: dziennik z wyprawy na Ural Polarny*. Poznań: DM „Sorus”, 2013. Ss. 204, [1].
- Tesson, Sylvain. *W syberyjskich lasach: luty – lipiec 2010 r.* Przeł. Anna Michalska. Warszawa: Oficyna Literacka Noir sur Blanc, 2013. Ss. 211, [5].
- Warnicki, Waldemar. *Sybir*. Katowice: Wydawnictwo Kos, 2013. Ss. 137, [1]. [U dołu okł.: „Przekłty Wierch Birgamag, Sybirska golgota rodziny Franklów”].
- Waydenfeld, Stefan. *Droga lodowa: od zesłania do wolności – odyseja Polaków*. Ze wstępem Normana Daviesa. Przeł. Danuta Waydenfeld. Seria Historia. Wyd. 2 popr. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2013. Ss. 460, [1], s. tabl. [16]. [Tyt. oryg.: *The ice road*].
- Wspomnienia deportowanych z ziemi podlaskiej na Syberię i do Kazachstanu w latach 1939-1956*. [Red. Alla Gryc. Wybór i oprac. Irena Kostera, Alla Gryc. Zdj. Irena Kostera et al.]. Hajnówka: Towarzystwo Przyjaciół Hajnówki : Urząd Miasta, 2013. Ss. 154, [1], s. tabl. [8], k. złoż. [1].
- Wspomnienia sybiraków: zbiór tekstów źródłowych*. Cz. 3. Pod red. Jerzego Kobrynia i Janusza Kobrynia. Bystrzyca Kłodzka: Koło Związku Sybiraków, 2013. Ss. 591.
- Zabratyńska, Irena. *Syberia w oczach dziecka-zesłańca*. Wrocław: erte, 2013. Ss. 58, [6].

2014

- Afera Rana: zatrzymanie przez sowiecki kontrwywiad por. Stefana Kasperskiego w świetle jego sprawozdania z 12 sierpnia 1936 r.* Opatrzyli wstępem i przygot. do druku Piotr Kołakowski, Robert Kuśnierz. Kraków: Wydawnictwo Avalon T. Janowski, 2014. Ss. 232.
- Aleksijewicz, Swietłana. *Czasy secondhand: koniec czerwonego człowieka*. Przeł. Jerzy Czech. Seria Reportaż. Wyd. 1. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2014. Ss. 507, [4]. [Tyt. ujedn.: *Vremâ sekond hënd / Время секунд хэнд*].
- Bieniek, Mieczysław. *Hajer jedzie do Soczi*. [Aut. zdj. Mieczysław Bieniek]. Warszawa: Wydawnictwo „Annapura”, 2014. Ss. 303. [Na s. przytyt.: „Rowerzyści wszystkich krajów łączcie się!”].
- Bohdanowicz, Stanisław. *Ochotnik*. Seria Karty Historii. Literatura Faktu PWN. Wyd. 2. Warszawa: Ośrodek „Karta” : Dom Wydawniczy PWN, 2014. Ss. 352. [Na okł.: „V Dywizja Syberyjska w nietuszowanej relacji rekruta z 1918 r.”].
- Chodorkowski, Michaił. *Portrety z łagru*. Tł. Agnieszka Sowińska, Marek Radziwon. Seria Biblioteka Gazety Wyborczej. Warszawa: Agora, 2014. Ss. 150, [1]. [Zawiera również listy Adama Michnika i Michaiła Chodorkowskiego].
- Chrzęstowski, Zdzisław. *Legenda murmańska*. [Red. Małgorzata Pilecka]. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2014. Ss. 205, [1]. [Na s. red. podtyt.: „Wspomnienia z niezna-

- ną balladą Eugenjusza Małaczewskiego i przedmową”], [Edycję oprac. na podst. wyd. 1: Warszawa [1935], Główna Księgarnia Wojskowa].
- Chrzastowski, Zdzisław. *Górne i durne; Na Murmań*. Łomianki; Dziekanów Leśny: Wydawnictwo LTW, 2014. Ss. 268, [1]. [Edycję oprac. na podst. wyd.: *Górne i durne*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze Rój, 1937 oraz *Na Murmań*. Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1935].
- Cieński, Włodzimierz. *Z dziejów polskiego duszpasterstwa wojskowego w Związku Radzieckim 1941–1942: wspomnienia*. Oprac. Józef Wołczański. Seria Biblioteka Historyczna Archiwum Metropolii Lwowskiej Obrządku Łacińskiego w Krakowie. Seria B, Studia, t. 18. Lwów; Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Ob. Łac., 2014. Ss. 138, [1].
- Ciosek, Stanisław. *Wspomnienia (niekoniecznie) dyplomatyczne: opowiadki z Polski i Rosji*. Współpraca: Jan Osiecki i Ewa Charitonow. Warszawa: Prószyński Media, 2014. Ss. 311, [1].
- Dąbrowska, Halina. *Wspomnienia: Syberia w oczach wygnańca: moje życie w powojennym Łobzie*. Seria Literatura Seniora LS. Wałbrzych: „AFRA”, 2014. Ss. 116 [i.e. 117].
- Gaibulina, Karina. *Adolf Januskiewicz: 24 lata zesłania na Syberii: pomiędzy „cywilizacją” a „światem półdzikim”*. Warszawa: Fundacja Amicus Verus, 2014. Ss. 175, [4].
- Harding, Luke. *Mafijne państwo Putina: współczesna Rosja oczami brytyjskiego korespondenta*. Przeł. Witold Turopolski. Kraków: Wydawnictwo Vis-à-vis Etiuda, 2014. Ss. 341, [2]. [Tyt. oryg.: *The Mafia state*].
- Hermanowicz, Józef. *Przeżyłem sowieckie łagry: wspomnienia: Chiny – Sybir – Moskwa*. Przekład Jan Józefowicz. Seria Losy. Warszawa: Promic – Wydawnictwo Księży Marianów, 2014. Ss. 378, [3]. [Tyt. ujedn.: *Kitaj – Sibir – Moskwa / Kumaŭ – Cубурь – Москва*].
- Ja to wszystko pamiętam!: wiersze i wspomnienia Łucji Michalik*. Wrocław: Wydawnictwo Eurosystem, 2014. Ss. 119, [9].
- Jałowicki, Mieczysław. *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*. [Wybór i układ tekstu Michał Jałowicki]. Wyd. 3 w tej ed. [Red. Mariusz Zwoliński]. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2014. Ss. 775, [1]. [Zawiera: *Na skraju imperium; Wolne Miasto; Requiem dla ziemiaństwa*].
- Jastrzębski, Bartosz, Morawiecki, Jędrzej. *Cztery zachodnie staruchy: reportaż o duchach i szamanach*. Seria Literatura Faktu. Białystok: Fundacja Sąsiedzi, 2014. Ss. 272.
- Jurkiewicz, Lucjan. *Opis podróży i pobytu na Sachalinie*. Oprac. Agnieszka Królczyk i Janina Chodera. Kórnik; Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2014. Ss. 285, s. tabl. złoż. [2].
- Kordyasz, Tomasz. *Kajakiem przez Syberię – czyli dobre miejsce na działkę*. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2014. Ss. 193, [3], s. tabl. [16].
- Krakowiecki, Anatol. *Książka o Kołymie*. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2014. Ss. 284, [3]. [Na s. red.: „Edycję opracowano na podstawie wydania pierwszego: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, Londyn 1950”].
- Kubasiewicz Houée, Ewa. *Przypomnij mi zapach chleba*. Wrocław: Wydawnictwo „Lena”, 2014. Ss. 298, [4].

- Listwan, Krystyna. *Pomnik pamięci ofiar Sybiru, Katynia, Smoleńska w Suchej Beskidzkiej*. [Aut. fot.: Krystyna Listwan, Magdalena Jasińska, Edward Hudziak, Andrzej Krzyś]. Sucha Beskidzka: [s.n.], 2014. Ss. 88.
- Litwinienko, Aleksander. *Przestępcy z Łubianki*. Tł. Anna Kühn. Posłowie Krystyna Kurczab-Redlich. Wyd. 2. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen; Zakrzewo: Wydawnictwo Replika, [2014]. Ss. 303, [1]. [Na s. red.: „Książka oparta na serii wywiadów, których Aleksander Litwinienko udzielił w Londynie dziennikarzowi Akramowi Murtazajewowi [...]”; tyt. ujedn.: *LPG – Lubânskaâ prestupnaâ gruppirovka / ЛППГ – Лубянская преступная группировка*].
- Malinowski, Waldemar. *Zielone niebo w cieniu swastyki i czerwonej gwiazdy: wspomnienia*. Szczecin: [s.n.], 2014. Ss. 311.
- Marczenko, Anatolij. *Moje zeznania*. Z ros. przeł. Jerzy Szokalski. Seriam Świadectwa XX Wiek. Rosja. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2014. Ss. 364, [3]. [Tyt. ujedn.: *Moi pokazaniâ / Мои показания*].
- Mędrek, Janina. *Trudne etapy drogi do wolności: ze wspomnień zesłańców na Sybir (1940–46)*. Dębica: Nasza Drukarnia Justyna Adamiec, 2014. Ss. 192, [8].
- Milewski, Piotr. *Transsyberyjska: drogą żelazną przez Rosję i dalej*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak Litera Nova”, 2014. Ss. 299, [3], s. tabl. [16].
- Muchina, Lena. *Dziennik czasu blokady: zapiski nastolatki z oblężonego Leningradu*. Z ros. przeł. Alicja Wołodźko-Butkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo „Świat Książki”, 2014. Ss. 334, [2].
- Nowak, Andrzej. *Putin: źródła imperialnej agresji*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2014. ss. 419, [1].
- Palkiewicz, Jacek. *Syberia: biegun zimna, polski ślad i dobrosąsiedzkie relacje*. Słowo wstępne Jaś Gawroński; kilka słów o autorze Wojciech Cejrowski. Tł. z wł. Maria Konopa. Wyd. 4 rozsz. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2014. Ss. 589, [12].
- Pamiętniki z pobytu na Syberyi Rufina Piotrowskiego*. T. 1–[3]. Warszawa: Wydawnictwo Graf_ika Iwona Knechta, 2014. 3 t. w 1 wol. (ss. 713, [3]). [Na s. red.: „Opracowano na podstawie wydań z lat 1860–1861”].
- Piątkowski, Sebastian. *Droga wiodła na Ural...: akcja represyjna sowieckiego kontrwywiadu wojskowego wobec pracowników radomskich instytucji wymiaru sprawiedliwości w 1945 roku*. Radom: Radomskie Towarzystwo Naukowe, 2014. Ss. 80. [Zawiera również noty biograficzne represjonowanych].
- Piłasiewicz, Zofia. *Syberyjski sen: opowieść bezdrożna*. [Kraków]: Bezdroża; Gliwice: Wydawnictwo Helion, 2014. Ss. 180.
- Piljuszyn, Josif. *Snajper: w obronie Leningradu*. Wspomnienia spisał Siergiej Anisimow. Przeł. Sławomir Kędzierski. Czerwonak: Wydawnictwo Vesper Włodzimierz Wieczorek, 2014. Ss. 381, [3], s. tabl. [8].
- Pitcher, Harvey. *Gdy panna Emmie była w Rosji: dzieje angielskich guwernantek na tle rewolucji październikowej*. Przeł. Justyna Grzegorzczak. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2014. Ss. 300, [3].
- Relacje deportowanych z Kresów Wschodnich w 1940 roku*. Wybór, wstęp i oprac. Tomasz Domański. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Delegatura w Kielcach. Kielce: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział

- w Krakowie. Delegatura; Kraków: Barbara Handel Usługi Produkcja B. Gąsiorowska, 2014. Ss. 188 [Na s. przytyt.: „Centralny projekt badawczy IPN: Ziemia polskie pod okupacją 1939–1945”].
- [Sabiński, Julian Glaubicz] Sabin’skij, Ūlian Gláubič. *Sibirskij dnevnik = Dziennik syberyjski*. T. 1. Per. s pol’skiego O. G. Basovoj. Seria Pol’sko-Sibirskaa Biblioteka / General’noe konsul’stvo Respubliki Pol’sa v gorode Irkutskie, Irkutskij oblastnoj istoriko-memorial’nyj muzej dekabristov, t. 4. Irkutsk: Irkutskij muzej dekabristov : „Artizdat”, 2014. Ss. 810, [2] [Сабиньский, Юлиан Гляубич. *Сибирский дневник*. Т. 1. Пер. с польского О. Г. Басовой. Серия Польско-Сибирская Библиотека / Генеральное консульство Республики Польша в городе Иркутске, Иркутский областной историкомемориальный музей декабристов, т. 4. Иркутск: Иркутский музей декабристов : «Артиздат», 2014. С. 810, [2]].
- Ślapik, Mirosław. *Najpierw był Tariat*. Seria Z Bliska. Gołdap: Oficyna „Z bliska” Biblioteki Publicznej, 2014. Ss. 169, [8].
- Stasiuk, Andrzej. *Wschód*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2014. Ss. 303, [1].
- Stasiuk, Andrzej. *Wschód*. Wyd. 2. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2014. Ss. 303, [1].
- Sybir na zawsze w pamięci...: wspomnienia zesłańców z lat 1940–1957*. [Oprac.] Zofia Bładowska z Błaszaków. Łęborg: Miejska Biblioteka Publiczna im. Jarosława Iwaszkiewicza, 2014. Ss. 286, [2].
- Sybir: na nieludzkiej ziemi*. [Oprac., konsult. Eugenia Pastuszek, red. Elżbieta Steczek-Czerniawska]. Kalisz: Wydawnictwo Edytor Sławomir Woźniak, 2014. Ss. 107.
- Szandruk, Pawło. *Siła męstwa*. Przeł. Przemysław Tomanek. Warszawa; Kraków: Oficyna Wydawnicza „Mireki”, 2014. Ss. 355, [1]. [Na s. tyt.: „Pułkownik dyplomowany Wojska Polskiego za dowodzenie w wojnie obronnej 1939 roku odznaczony przez generała Władysława Andersa Krzyżem Virtuti Militari”].
- Szumska, Małgorzata. *Zielona sukienka*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak Litera Nowa”, 2014. Ss. 333, [1], s. tabl. [16]. [Na okł.: „Przez Rosję i Kazachstan śladami rodzinnej historii”].
- Szuskiewicz, Stanisław. *Moje życie, rozpad i wskrzeszenie ZSRR*. [Przeł. Elżbieta Olander-Dmowska, Anna Kędziorek]. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Wydawnicza, 2014. Ss. 595, [1]. [Tyt. ujedn.: *Maë žyccë, krah i ũvaskrošanne SSSR / Maë жыццë, крaх i ũвaскрoшaннe*].
- Szyriajew, Borys. *Niegasnące światło*. Tł. i oprac. Aniela Czendlik. Kraków: Wydawnictwo AA, 2014. Ss. 480. [Na okł.: „Świadectwo więźnia pierwszego sowieckiego obozu koncentracyjnego”; tyt. ujedn.: *Neugasimaâ lampada / Нaугасимая лампада*].
- [Śliwowska, Wiktoria] Slivovskaâ, Viktoriâ. *Pobegi iz Sibiri*. Perv. s pol’sk. pod red. V. A. Horeva; V. Močalova [et. al.]. Otv. red. S. A. Mulina. Seria Pol’sko-Sibirskaa Biblioteka, 3. Sankt-Peterburg: Izdatel’stvo „Aletejâ”, 2014. Ss. 352, [4] [Сливовская, Виктория. Побег из Сибири. Пер. с польск. под ред. В. А. Хорева; В. Мочалова и др. Оtv. ред. С. А. Мулина. Серия Польско-Сибирская Библиотека, 3. Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2014. С. 352, [4]].
- Świątek, Romuald. *Las Katyński: fakty i dokumenty*. Warszawa: Romuald Świątek : [Towarzystwo Kultury Świeckiej im. Tadeusza Kotarbińskiego. Rada Krajowa], 2014.

- Ss. 182. [Na s. tyt. i okł. ps. aut.: Romuald Świątek, nazwa właśc.: Roman Świątkiewicz; zawiera aneksy].
- Waydenfeld, Stefan. *Droga lodowa: od zesłania do wolności – odyseja Polaków*. Ze wstępem Normana Daviesa. Przeł. Danuta Waydenfeld. Seria Historia. Wyd. 2 popr. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2014. Ss. 460, [1], s. tabl. [16]. [Tyt. oryg.: *The ice road*].
- Wilk, Mariusz. *Dom włóczęgi*. Seria Dziennik Północny. Warszawa: Oficyna Literacka „Noir sur Blanc”, 2014. Ss. 197, [7].
- Wilk, Władysław. *Dziennik snajpera*. Przedm. Krzysztof Kąkolewski. Seria War Book. Ustroń: Warbook, Wydawnictwo „Ender” Sławomir Brudny, 2014. Ss. 376, [1]. [Na s. tyt. i okł.: „Kondotierzy – nazwa wspólnego projektu wydawnictwa Warbook i Militarne Magazynu Specjalnego „Komandos””].
- Zakrzewski, Igor. *Trzy światy: wspomnienia: (nie tylko własne)*. Seria Biblioteka Pisma „Bielski Hostinec”, 3. Bielsk Podlaski: Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2014. Ss. 236, [4].

2015

- Aleksijewicz, Swietłana. *Czasy secondhand: koniec czerwonego człowieka*. Przeł. Jerzy Czech. Seria Reportaż. Wyd. 2. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2015. Ss. 507, [4]. [Tyt. ujedn.: *Vremâ sekond hënd / Время секонд хэнд*].
- Aleksijewicz, Swietłana. *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*. Przeł. Jerzy Czech. Seria Reportaż – Wydawnictwo Czarne. Wyd. 2. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2015. Ss. 330, [5]. [Tyt. ujedn.: *U vojny ne ženskoe lico / У войны женское лицо*].
- Aleksijewicz, Swietłana. *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*. Przeł. Jerzy Czech. Seria Reportaż – Wydawnictwo Czarne. Wyd. 3. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2015. Ss. 330, [5]. [Tyt. ujedn.: *U vojny ne ženskoe lico / У войны женское лицо*].
- Almanach Sybiraków Podbeskidzia*. [Red. Józef Pysz]. Bielsko-Biała: Zarząd Oddziału Związku Sybiraków, 2015. Ss. 576.
- Bajka: relacja z ekspedycji Koła Naukowego Studentów Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie na Syberię*. Pod red. Marcina Pietrzykowskiego i Piotra Kacorzyka. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego, 2015. Ss. 109, [1], s. tabl. [6].
- Banaszczyk, Szymon. *Tryptyk z podróży*. Kraków: Wydawnictwo „Salwator”, 2015. Ss. 165, [3], k. tabl. [8].
- Bartoszewski-Wnukowski, Narcyz. *Przeżyłem sowiecką katorgę*. Wyd. 2 popr. i uzup. Żagań: Oficyna Wydawnicza Dekorgraf; Celle: Narcyz Bartoszewski-Wnukowski, 2015. Ss. 415.
- Białokoz, Adolf. *Pamiętnik 1861–1864*. Oprac. i red. Piotr Niziołek. Białystok: Muzeum Podlaskie, 2015. Ss. 130.
- Bralkowski, Zdzisław. *Syberia, inny świat*. Gdynia: Wydawnictwo Innowacyjne Novae Res, 2015. Ss. 231, [3].
- Brzuchański, Rafał. *Kołymska Droga Krzyżowa: [Spotkania na Krzyżowej Drodze]*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2015. Ss. 57, [2].
- Caulaincourt, Armand. *Wspomnienia z wyprawy na Moskwę 1812 r.* Tłum. Irena Łygaś. Seria Seria Napoleńska. Gdańsk: Katmar, 2015. Ss. XIII, [1], 441, s. tabl. [24].

- Custine, Astolphe de. *Listy z Rosji: Rosja w 1839 roku*. [Przeł. Maria Leśniewska, ps. Marian Górski przy wyd. paryskim z 1988 r.]. [Warszawa]: Editions Spotkania, 2015. Ss. 390. [Tyt. ujedn.: *Russie en 1839*].
- Engelhardt, Juliusz. *Moje prywatne opowiadania kołymskie*. Szczecin: Wydawnictwo Ines, 2015. Ss. 159.
- Felsztynski, Jurij. *Borys Bieriezowski: zapiski wisielca*. Przeł. Ewa Skórska. Warszawa: Prószyński Media, 2015. Ss. 364, s. tabl. [8].
- Giter-Granatsztajn, Noj. *Barykady i katorga: wspomnienia anarchisty*. Poznań: Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trojka”, Maciej Hojak. [Warszawa: Muzeum Wojska Polskiego], 2015. Ss. 81, [1].
- Grzywaczewski, Tomasz. *Życie i śmierć na Drodze Umarłych*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2015. Ss. 251, [4].
- Herbich, Anna. *Dziewczyny z Syberii*. Seria Prawdziwe Historie. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak Horyzont, 2015. Ss. 299, [2].
- Jałowiecki, Mieczysław. *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*. [Wybór i układ tekstu Michał Jałowiecki]. Wyd. 4 w tej ed. [Red. Mariusz Zwoliński]. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2015. Ss. 775, [1]. [Zawiera: *Na skraju imperium; Wolne Miasto; Requiem dla ziemianstwa*].
- Kapuściński, Ryszard. *Imperium*. Wydanie XX. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2015. Ss. 361, [3].
- Krynicka-Kawczak, Zofia. *Sześć lat wyrwanych z życia: wspomnienia z tułaczki po Syberii i Kaukazie w latach 1940–1946*. [Oprac. red. Zdzisław Majewski]. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne, 2015. Ss. 110, [5].
- Kubasik, Maria. *Legniccy sybiracy*. Legnica: [Legnicka Biblioteka Publiczna], 2015. Ss. 113, s. tabl. [6].
- [Kuczyński, Antoni] Kučin'skij, Antonij. *Sibir': 400 let pol'skoj diaspory: ssylki, mučeničestvo i zaslugi pol'akov v osvoenii Sibiri: istoričeskie očerki, antologija. = Syberia: 400 lat polskiej diaspory: zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków: rys historyczny, antologia*. [Perevodčiki E. Barzova, O. Basova, O. Leškovič, G. Muradân, S. Ravva, E. Šimanskaâ]. Seria Pol'sko-Sibirskaa Biblioteka. Naučnye Monografii / Posol'stvo Respubliki Pol'sha v Rossijskoj Federacii, General'noe konsul'stvo Respubliki Pol'sha v Irkut'ske, t. 4 (7). Moskva: Izdatel'stvo „MIK”, 2015. Ss. 734, [2] [Кучиньский, Антоний. 400 лет польской диаспоры: ссулки, мученичество и заслуги поляков в освоении Сибири: исторические очерки, антология. Пер. Е. Барзова, О. G. Basova, О. Лешкович, Г. Мурадян, С. Равва, Е. Шиманская. Серия Польско-Сибирская Библиотека / научные Монографии / Посольство Республики Польша в Российской Федерации, Генеральное консульство Республики Польша в городе Иркутске, т. 4 (7). Москва: Издательство «МИК», 2015. С. 734, [2]].
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Głową o mur Kremla*. Seria Poruszyć Świat. Wyd. 3. Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal Sp. z o. o., 2015. Ss. 542. [Na okł.: „Nieznane lub mało znane fakty z ostatnich dni ZSRR, portret współczesnej Rosji oraz fenomen Władimira Putina”].
- Łoś, Leon. *Drugi brzeg Oki: Polacy w łagrach*. Warszawa: Editions Spotkania, 2015. Ss. 644.

- Maciejewski, Jerzy Konrad. *Zawadiaka: dzienniki frontowe 1914–1920*. Seria Świadcstwa XX Wiek. Polska. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2015. Ss. 396, [3], s. tabl. [24].
- Maciejewski, Zdzisław. *Z Sybiru do Pieszyc*. Pieszycy: „Image” Zakład Poligraficzny, 2015. Ss. 322.
- Matecki, Jacek. *Co wy, ..., wiecie o Rosji?!* Warszawa: Wydawnictwo „Trzecia Strona”, 2015. Ss. 335, [1].
- Pamięć imperiów w Europie Wschodniej: teoretyczne konteksty i porównania*. Red.: Andrzej Nowak, Marek Wojnar. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015. Ss. 339, s. tabl. [24].
- Pamiętnik wygnańca z roku 1863*. Spisał z własnych przeżyć (Lucjan) Zawistowski. Tekst oprac., wstępem i przypisami opatrzyli Wiesława i Mirosław Wójcikowie. Przedm. Wiesław Caban. Kielce: Instytut Filologii Polskiej. Uniwersytet Jana Kochanowskiego, 2015. Ss. XXII, [4], 148, [4].
- Pomerantsev, Peter. *Jądro dziwności: nowa Rosja*. Przeł. Iga Noszczyk. Seria Reportaż. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2015. Ss. 295, [1]. [Tyt. ujedn.: *Nothing is true and everything is possible*].
- Popek, Stanisław Leon. *Naznaczony Syberią*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, 2015. Ss. 58.
- Prociuk, Katarzyna, Prociuk, Jerzy B. *Wspomnienia rodzinne: Syberia – Elbląg – Australia*. Elbląg; Sztum: Stowarzyszenie Inicjatyw Obywatelskich „Taka Gmina”, 2015. Ss. 128.
- Rieger, Andrzej. *Zapiski z Kozielska...* Oprac. Janusz Andrzej Rieger. Seria Biblioteka Katyńska. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 2015. Ss. 77, [46].
- Romer, Zofia. *Gdy maluje, przestaje myśleć...: wspomnienia 1885–1943 Litwa – Polska – Rosja*. Wybór i red. Maria Rodowicz. Warszawa: Multiart, 2015. Ss. 144, s. tabl. [114].
- Rożańska, Maria z Butanowiczów. *Urodziłam się w Żytomierzu: wspomnienia*. Do druku przygot. Tomasz Gajewski. Lublin: Norbertinum, Wydawnictwo, Drukarnia, Księgarnia, 2015. Ss. 118, [3], s. tabl. [32].
- Rybicki, Jakub. *Po Bajkale: rowerem przez Syberię*. Warszawa: Świat Książki, 2015. Ss. 384.
- [Sabiński, Julian Glaubicz] Sabin’skij, Ūlian Gláubič. *Sibirskij dnevnik = Dziennik syberyjski*. T. 2. Perevod s pol’skogo O. G. Basovoj. General’noe konsul’stvo Respubliki Pol’sha v gorode Irkutske, Irkutskij oblastnoj istoriko-memorial’nyj muzej dekabristov. Seria Pol’sko-Sibirskaa Biblioteka / General’noe konsul’stvo Respubliki Pol’sha v gorode Irkutske, Irkutskij oblastnoj istoriko-memorial’nyj muzej dekabristov, 5. Irkutsk: Irkutskij muzej dekabristov : „Artizdat”, 2015. Ss. 837, [3] [Сабинський, Юліан Гляубич. *Сибірський дневник*. Т. 2. Пер. с польского О. Г. Басовой. Серія Польско-Сибірська Библиотека / Генеральное консульство Республіки Польща в місті Іркутське, Іркутський обласний історико-меморіальний музей декабрістів, т. 4. Іркутськ: Іркутський музей декабрістів : «Артиздат», 2014. С. 837, [3]].
- Simons, Paullina. *Sześć dni w Leningradzie*. Z ang. przeł. Katarzyna Malita. Warszawa: Wydawnictwo „Świat Książki”, 2015. Ss. 350, [1].

- Sokołowski, Igor. *Spokojnie – to tylko Rosja*. [Warszawa]: Wydawnictwo „MG” Ewa Dorota Malinowska-Grupińska, 2015. Ss. 284, [3].
- Stachowski, Mirosław. *Motocyklem nad Bajkał*. [Zdj. Mirosław Stachowski]. Wyd. 2. Poznań: DM „Sorus”, 2015. Ss. 139, [1].
- Stankiewicz, Antoni, Stankiewicz, Olgierd. *Od stalinowskiego łagru i zbrojnego podziemia AK do polskiej wolności: wspomnienia z lat okupacji*. Poznań: Wydawnictwo „Rys”, 2015. Ss. 185. [Zawiera: Antoni Stankiewicz. *1219 dni więzień i łagrów*; Olgierd Stankiewicz, *Za Niemen*].
- Stasiuk, Andrzej. *Wschód*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczycy. Warszawa: [s.n.], 2015. 1 karta pamięci SDHC. [Nagrano na podst. publikacji: Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2014. Czyta: Maciej Rayzacher].
- Studia rosyjskie: polityka, kultura polityczna, stosunki międzynarodowe, relacje polsko-rosyjskie*. Pod red. Artura Demczuka, Iwana Radikowa i Andrzeja Dudka. Tłum. Magdalena Romanowska. Seria Politeja / Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2015, nr 7 (34/2). Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2015. Ss. 270.
- Suchowierski, Krzysztof. *Rowerem przez mrozy Jakucji: wyprawa „drogami pamięci”*. Zielonka: Wydawnictwo Inne Spacery – Sembrador, [2015]. Ss. 264.
- Sztambuch Cypriana Dunin-Wąsowicza*. Oprac. nauk. Wiktoria Śliwowska. [Konsult. nauk. Anna Brus]. Warszawa: Wydawnictwo Neriton : Instytut Historii PAN; Białystok: Muzeum Pamięci Sybiru. Oddział Muzeum Wojska, 2015. Ss. 152.
- Szymanik, Grzegorz. *Motory rewolucji*. Seria Reportaż. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2015. Ss. 176, [3].
- Wojtacha, Anna. *Zabijemy albo pokochamy: opowieści z Rosji*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak Litera Nova”, 2015. Ss. 299, [2].
- „Wywieziono nas bydłecymi wagonami”: *relacje deportowanych z Górnego Śląska do Związku Sowieckiego w 1945 roku*. Wybór i opracowanie Sebastian Rosenbaum i Dariusz Węgrzyn; przy współpracy Kamila Kartasińskiego. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Katowicach, Śląskie Centrum Wolności i Solidarności. Katowice: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział : Śląskie Centrum Wolności i Solidarności, 2015. Ss. 311.
- Zubow, Walentin. *Lata przez mękę: Rosja 1917–1925*. Przeł. Danuta Ulicka. [Wstęp, komentarze i posłowie Tamara D. Ismagułowa]. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia : Wydawnictwo Akademickie SEDNO, 2015. Ss. 192, [4].

2016

- Bieżyn, Leonid. *Anton Czechow: droga na wyspę katorżników*. Przeł. Renata Lis. Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2016. Ss. 282, [1].
- Bukowiński, Władysław. *Wspomnienia z Kazachstanu: wybór wspomnień i informacji dla moich Przyjaciół*. Warszawa: Editions Spotkania, 2016. Ss. 287.

- Chyliczkowski, Jan. *Syberia pod względem etnograficznym, administracyjnym, rolniczym i przemysłowo-handlowym*. Oprac. i wstępem opatrzył Eugeniusz Niebelski. Lublin: Wydawnictwo Werset, 2016. Ss. 306.
- Ciszek, Walter J. SJ, Flaherty, Daniel L. SJ ...*Bo Ty jesteś ze mną: duchowe świadectwo z Syberii*. [Przeł. Mariusz Biliniewicz]. Poznań: Święty Wojciech Wydawnictwo, 2016. Ss. 287, [1]. [Tyt. ujedn.: *He leadeth me*].
- Gras, Cédric. *Uciekałem przed zimą: podróż na rosyjski Daleki Wschód*. Przeł. Iwona Badowska. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Anna Parzymies, 2016. Ss. 224, [2]. [Tyt. oryg.: *L'hiver aux trouses*].
- Herzbaum, Edward. *Między światami: dziennik andersowca 1939–1945*. Z posłowiem Normana Daviesa. Seria Świadectwa XX Wiek. Polska. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2016. Ss. 214, [2], s. tabl. [12]. [Na s. tyt. nazwisko rodowe autora, nazwa późniejsza: Edward Henrik Hartry].
- Herbich, Anna. *Dziewczyny z Syberii: prawdziwe historie*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczyca. Seria Prawdziwe Historie. Czyta: Joanna Jędryka. Warszawa: [s.n.], 2016. 1 karta pamięci SDHC. [Nagrano na podst. publikacji: Wydawnictwo Znak Horyzont, Kraków 2015].
- Hłasko, Józef. *Wspomnienia*. Oprac., wstęp i komentarz Marta Sikorska-Kowalska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016. Ss. 137.
- Januła, Eugeniusz, przy współpracy Agnieszki Rogalewicz. *W cieniu czerwonej gwiazdy... T. 1*. [Bytom]: Zakład Poligraficzno-Wydawniczy „Plik”, 2016. Ss. 268.
- Januła, Eugeniusz, przy współpracy Agnieszki Rogalewicz. *W cieniu czerwonej gwiazdy... T. 2*. [Bytom]: Zakład Poligraficzno-Wydawniczy „Plik”, 2016. Ss. 398.
- Jawłowski, Albert. *Milczący lama: Buriacja na pograniczu światów*. Seria Reportaż. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2016. Ss. 290, [5].
- Kamiński, Bronisław MJ. *Wielość dróg ku prawdzie*. Kudowa Zdrój: Agencja Promocji Kultury „Kudowiana”, 2016. Ss. 143.
- Kapuściński, Ryszard. *Imperium*. Wyd. 21. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2016. Ss. 361, [3].
- Karpowicz, Piotr. *W szponach sowieckiego totalitaryzmu: zmagania Polaka w wichrach historii*. Seria Biblioteka „Grota”, t. 59. Leszno: Instytut im. Generała Stefana „Grota” Roweckiego, 2016. Ss. 272.
- Kaszubska, Anna, Nasordinova, Zargan. *186 szwów: z Czeczenii do Polski: droga matki*. [Tłum. rękopisów z j. ros. Monika Borkowska]. Seria Edipresse Książki. Warszawa: Edipresse Polska, 2016. Ss. 183, s. tabl. [16].
- Koczyna, Jelena, Bergholc, Olga, Ginzburg, Lidia. *Oblężone*. Wybór i oprac. Agnieszka Knyt. [Tłum. z ros. Agnieszka Knyt, Elwira Milewska-Zonn]. Seria Karty Historii. Wyd. 2 (dodr.). Warszawa: Ośrodek „Karta” : Dom Wydawniczy PWN, 2016. Ss. 207.
- Koperski, Romuald. *Pojedynek z Syberią*. [Fotografie Romuald Koperski]. Wyd. 6. Peplin: Wydawnictwo „Bernardinum”, 2016. Ss. 326, s. tabl. [48]. [U dołu okł.: „Samotna, pionierska wyprawa w nieznanie”].
- Koperski, Romuald. *Przez Syberię na gapę*. Wyd. 4. Peplin: Wydawnictwo „Bernardinum”, 2016. Ss. 365, s. tabl. [48]. [Na okł. podtyt.: „4500 km dziką rzeką – 100 dni samotnie w pontonie”].

- Kresowiaci – Sybiryści lubińscy*. Pod red. Stanisława Tokarczuka. Lubin: Stowarzyszenie Animatorów Kultury i Edukacji & Agencja Artystyczna „Codex”, 2016. Ss. 268.
- Kulczyńska, Piotr. *Droga na Wschód: wyprawa ojca z synem przez Syberię, Mongolię i Kaukaz*. Czerwonka-Leszczyny: Agencja Reklamowo-Wydawnicza „Vectra”, 2016. Ss. 304.
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2016. ss. 800.
- Kuźmich, Wiesław. *Zapiski rusofila*. Warszawa: Wydawnictwo Key Text, 2016. Ss. 153, [1].
- Lasecki, Jarosław W. *Kamczatka czyli Jak pozyskać ruskiego niedźwiedzia*. Koszęcin: Wydawnictwo „Mirczumet”, 2016. Ss. 262, [1], s. tabl. [80].
- Martinka, Agnieszka, Martinka, Zdzisław. *Połowinka: rowerem na Ural, do miejsca zesłania ojca, wspomnienia ojca, wspomnienia córki*. Autor nieopublikowanych rozmów ze Zdzisławem Martinką Wojciech Dziedzic. Lublin: Agnieszka Martinka, 2016. Ss. 364, [3], s. tabl. [56].
- Matecki, Jacek. *Co wy, ..., wiecie o Rosji?! Seria Reportaż!* Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo „Trzecia Strona”, 2016. Ss. 335, [1].
- Matecki, Jacek. *Co wy, ..., wiecie o Rosji?! Seria Reportaż!* Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo „Trzecia Strona”, 2016. Ss. 335, [1].
- Michalewski, Błażej. *Polscy zesłańcy w obronie wiary: Kościół katolicki w sowieckim Kazachstanie w latach 1936–1990*. Krzeszowice: Wydawnictwo Innowacje Edukacja A. Kubajak, 2016. Ss. 215, [1].
- Nauczyciele polscy – zesłańcy Sybiru: w szkole... w domu... w diet-domie: wspomnienia Sybiraków z lat 1940–1946 ...wówczas jeszcze dzieci...* [Oprac. red. Hieronima Dzierma, Jolanta Hryniewiecka]. Białystok: [s.n.], 2016. Ss. 86, [2].
- „Niech świat pamięta o nas...”: *losy osób deportowanych do ZSRS z terenu Górnego Śląska w 1945 r.* Pod redakcją Kornelii Banaś. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Katowicach. Katowice: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział, 2016. Ss. 181, [1].
- Niemcowa, Żanna. *Obudź się, Rosjo!: [mój ojciec, Borys Niemcow, i jego spuścizna polityczna]*, Tł. z niem. Ewa Spirydowicz. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga, 2016. Ss. 188, [4], s. tabl. [8].
- Niespotkanie: Krasnojarsk mojego dziadka*. [Tekst, zdj.:] Robert Rient. Muzeum Pamięci Sybiru. Białystok: [Muzeum Pamięci Sybiru], 2016. Ss. 18, [2].
- Nowak, Andrzej. *Kto powiedział, że Moskale są to bracia nas, Lechitów...: szkice z historii wyobraźni politycznej Polaków*. Wyd. 2 zm. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016. Ss. 685, [2]. [Wyd. 1: *Między carem a rewolucją: studium politycznej wyobraźni i postaw Wielkiej Emigracji wobec Rosji 1831–1849*. Warszawa 1994].
- Opisanie zabajkalskiej krainy w Syberii*. Przez Agatona Gillera. Warszawa: Graf_ika Usługi Wydawnicze Iwona Knechta, 2016. 3 t. w 1 wol. (ss. 499, [1]).
- Ostrowskij, Leonid Kazimirovič. *Poláci v Západoj Sibiri v konce XIX – prvej četverti XX veka*. Posol'stvo Respubliki Pol'sha v Rossijskoj Federacii. General'noe konsul'stvo Respubliki Pol'sha v Irkutske. Ministerstvo obrazovaniá i nauki Rossijskoj Federacii. Novosibirskij gosudarstvennyj arhitekturno-stroitel'nyj universitet (Sibstrin). Seria

- Polsko-Sybirską Biblioteka. Naučne Monografii, 5 (8). Novosibirsk: Novosibirskij gosudarstvennyj arhitekturno-stroitel'nyj universitet (Sibstrin), 2016. Ss. 808, [1] [Островский, Леонид Казимирович. *Поляки в Западной Сибири в конце XIX – первой четверти XX века*. Посольство Республики Польша в Российской Федерации, Генеральное консульство Республики Польша в городе Иркутске. Министерство образования и науки Российской Федерации. Новосибирский государственный архитектурно-строительный университет (Сибстрин). Серия Польско-Сибирская Библиотека / научные Монографии, 5 (8). Новосибирск: Новосибирский государственный архитектурно-строительный университет (Сибстрин), 2016. С. 808, [1]].
- Padzińska, Maria. *Przerwane dzieciństwo: wspomnienia z zesłania na Syberię, do Ałtajskiego Kraju, 1941–1946, i dalsze losy rodziny*. Seria Z Nieludzkiej Ziemi, t. 15. Lublin: Norbertinum Wydawnictwo – Drukarnia – Księgarnia; Zamość: Związek Sybiraków. Oddział, 2016. Ss. 95, [1], s. tabl. [27].
- Pokolenia odchodzą: relacje źródłowe polskich sybiraków z Wielkiej Brytanii*. [T. 5], Coventry. Oprac. nauk. i wyd. Hubert Chudzio, Anna Hejczyk, Adrian Szopa. Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2016. Ss. 456, [4] + dysk opt. (DVD). [Zawiera słowniczek wyrażen obcojęzycznych].
- Polacy z Wilna i ze Żmudzi na zesłaniu: pamiętniki Józefa Bogusławskiego i księdza Mateusza Wejta*. Oprac. Mariusz Nowak. Seria Kresy w Polskich Pamiętnikach i Listach (1795–1918), t. 4. Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego : Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2016. Ss. 340, [2]. [Zawiera: Józef Bogusławski, *Sybirski pamiętnik*; Mateusz Wejt, *Wspomnienia z 1863 roku*; Szymon Tokarzewski, *Siedem lat katorgi: pamiętniki z lat 1846–1857*].
- Rozwadowski, Andrzej. *Syberia raz jeszcze: rowerem z Kazachstanu do Polski szlakiem powrotu z zesłania*. Wyd. 3. Warszawa: Kra-box, 2016. Ss. 218, [2].
- Sołoniewicz, Iwan. *Rosja w łagrze*. [Przeł. z j. ros. Stanisław Dębicki. Weryfikacja i uzup. tłum., red. Agnieszka Knyt]. Seria Karty Historii. Wyd. 3. Warszawa: Ośrodek „Karta” : Dom Wydawniczy PWN, 2016. Ss. 584. [Tyt. ujedn.: *Rossia v konclagerie / Россия в концлагере*]. U dołu okł.: „Świadectwo brawurowej ucieczki z sowieckiego „raju” u progu wielkiego terroru 1937 roku”].
- Staciwa, Natalia, Staciwa, Zuzanna. *Wojenne i powojenne losy Polaków: na podstawie wspomnień naszych dziadków*. Seria Końskie: Szkice Historyczne. Końskie: Wydawnictwo Arslibris – Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Końskie, 2016. Ss. 82. [Na podst. niepublikowanych wspomnień Danuty i Aleksandra Babickich].
- Swianiewicz, Maria Jolanta, Swianiewicz, Eugeniusz. *Ja bez Ciebie do Polski nie pojedę: korespondencja rodzeństwa Swianiewiczów z lat 1945–1946 (Wilno–Workuta, Workuta–Wilno)*. Do druku oddali, wstępem opatrzyli: Sebastian Nowakowski, Maria Swianiewicz-Nagięć, Bernadetta Swianiewicz-Szegłowska. [Przeł. Bernadetta Swianiewicz-Szegłowska]. Seria Z Prywatnych Kolekcji Pracowników Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 1. Olsztyn: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski : Archiwum Państwowe, 2016. Ss. 171.

- Syberyjskie wspomnienia*. [Kom. red.: Michał Antonowicz i 10 pozostałych]. Toruń: Machina Druku, 2016. Ss. 372, [2].
- Szałamow, Wałam. *Opowiadania kołymskie*. Przeł. Juliusz Baczyński. Wyd. 3 popr. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2016. Ss. 741, [1]. [Tyt. ujedn.: *Kołymskie rassказы / Колымские рассказы*].
- Szmajda, Dominik. *Rower góral i na Ural: dziennik z wyprawy na Ural Polarny*. Seria Na Szlaku. Wyd. 2. Poznań: DM „Sorus”, 2016. Ss. 204, [1].
- Szopa, Łukasz. *Fioletowy plecak i trzy herbaty*. Gdynia: Wydawnictwo Innowacyjne „Novae Res”, 2016. Ss. 507, [5].
- Szorc, Jan. *Losy dzieci z Podlasia zesłanych na Sybir w czasie II wojny światowej oraz po ich powrocie do ojczyzny*. Wyd. 2 uzup. Białystok: [s.n.], 2016 (Białystok: Druk-24h.com.pl). Ss. [2], 362.
- Środa, Krzysztof. *Las nie uprzedza*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2016. Ss. 106, [5].
- Thesby de Belcour, François Auguste. *Dziennik francuskiego oficera w służbie konfederacji barskiej i syberyjskiego zesłańca*. Przeł., wstępem i przypisami opatrzył Marian Skrzypek. Seria Biblioteka Kwartalnika „Kronos”. Warszawa: Fundacja Augusta Hrabiego Cieszkowskiego, 2016. Ss. LVIII, [2], 153, [1]. [Tyt. ujedn.: *Relation, ou Journal d'un officier français au service de la confédération de Pologne, pris par les Russes & relégué en Sibérie*].
- Truszkowski, Jan. *Smak życia*. Rajgród: Towarzystwo Miłośników Rajgrodu, 2016. Ss. 348.
- Żyliński, Bolesław. *Wspomnienia z państwa antychrysta*. Wprowadzenie i oprac. Maria Dębowska. Instytut Badań Kościelnych w Łucku. Seria Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 108. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2016. Ss. 199.
- 2017**
- Beniowski, Maurycy. *Pamiętniki*. Przeł. i przypisami opatrzył Edward Kajdański. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Volumen”, 2017. Ss. 596, [2], k. map złoż. [1]. [Tyt. ujedn.: *Voyages et mémoires*].
- Berger, Mosze. *W tajgach Sybiru*. Kraków; Budapeszt: Wydawnictwo Austeria, 2017. Ss. 314, [5].
- Better, Julian. *Dziecko Gulagu: okruchy wspomnień z nieludzkiej ziemi*. Tłum. tekstów ros. Piotr Zettinger. Warszawa: Agencja Wydawnicza CB Andrzej Zasięczny, 2017. Ss. 265.
- Bielawiec, Barbara. *Opowiem Wam...: [prawdziwa historia Polaków deportowanych na Sybir w 1940 roku]*. Izabelin–Warszawa: Rosikon Press, 2017. Ss. 69.
- Błyskosz, Józefat. *Pamiętnik Podlasiaka z minionych dni: od roku 1904 do roku 1918*. Do druku przygot., wstępem i przypisami opatrzył Franciszek Gryciuk. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Seria Ludowa Biblioteka Niepodległości. Warszawa: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego: realizacja na zlecenie wydawcy OFI – Krzysztof Gawrychowski, 2017. Ss. 192, s. tabl. [16].
- Dramat Numer Trzy*. [Aut. tekstu i zdj.] Jacek Matecki. Seria Reportaż!: fakty to nie wszystko. Warszawa: Wydawnictwo Trzecia Strona, 2017. Ss. 286, [2]. [Relacja autora z pobytu w teatrze Drama Nomer Tri w Kamieńsku Uralskim].

- Dworak, Dagmara. *Kromka chleba: poruszające wspomnienia z syberyjskiego zesłania: powrót po 70 latach na miejsce zsyłki*. Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2017. Ss. 370, [5] + dysk opt. (DVD).
- Dworak, Dagmara. *Kromka chleba: poruszające wspomnienia z syberyjskiego zesłania: powrót po 70 latach na miejsce zsyłki*. Wyd. 1 (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2017. Ss. 370, [5] + dysk opt. (DVD).
- Dziennik Józefa Kopcia brygadiera wojsk polskich z rozmaitych nót dorywczych sporządzony*. Warszawa: Wydawnictwo Graf_ika Iwona Knechta, 2017. Ss. 298, [2], k. tabl. [1]. [Z sześcioma tablicami litografowanymi i mapą Kamczatki].
- Felińska, Ewa. *Wspomnienia z Syberii*. Red. Marta Gambin-Żbik. Warszawa: Wydawnictwo „Most”, 2017. Ss. 255.
- Garrels, Anne. *W kraju Putina: życie w prawdziwej Rosji*. Tł. Maria Moskal. Seria Mundus: Fenomeny. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017. Ss. 334, [2].
- Grabski, Ryszard Czesław. *Kapelan Armii Andersa: wspomnienia zesańca 1940–1955*. Warszawa: Editions Spotkania, 2017. Ss. 190, [1].
- Hugo-Bader, Jacek. *Dzienniki kołymskie*. Seria Reportaż. Wyd. 2. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2017. Ss. 317, [3].
- Jałowicki, Mieczysław. *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*. [Wybór i układ tekstu Michał Jałowicki]. Wyd. 5 w tej ed. [Red. Mariusz Zwoliński]. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2017. Ss. 775, [1]. [Zawiera: *Na skraju imperium; Wolne Miasto; Requiem dla ziemiaństwa*].
- Klukowski, Zygmunt. *Zamojszczyzna: 1918–1959*. Seria Świadectwa XX Wiek. Polska. Wyd. 3 popr., rozsz. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2017. Ss. 709, s. tabl. [120].
- Koczergin, Eduard. *Ochrzczeni krzyżami: urywki wspomnień spisywane na kolanie*. Przeł. Magdalena Hornung. Warszawa: Oficyna Literacka „Noir sur Blanc”, 2017. Ss. 218, [6].
- Koperski, Romuald. *Syberia: zimowa odyseja*. Wyd. 3. Peplin: Wydawnictwo „Bernardinum”, 2017. Ss. 333, [2], s. tabl. [48]. [U dołu okł.: „Ekspedycja Stulecia – tysiące kilometrów przez śniegi i mrozy Syberii!”, [U góry okł.: „Extreme adventure”].
- Kosel, Bogusław, Pirożnikow, Ewa. *Od puszczy do tajgi: leśnicy wywiezieni z zachodniej części Puszczy Białowieskiej do ZSRS 10–II–1940 roku*. Białowieża: Chyra.pl; Hajnówka: Stowarzyszenie Potomków Pierwszych Hajnowian, 2017. Ss. 120.
- Lis Obuchowicz, Genowefa. *Przebojowa pani Genia*. Spisał i oprac. Marek Książek. Zdj.: Archiwum domowe Genowefy Obuchowicz, Marek Książek, Jacek Niedzwiecki, Internet. Dywity: Urząd Gminy Dywity, 2017. Ss. 210.
- Miciński, Tadeusz. *Pisma rozproszone*. T. 1: *Eseje i publicystyka 1896–1908*. Red. nauk. ed. Marcin Bajko i Jarosław Ławski. Wstęp, oprac. tekstów i przypisy Marcin Bajko i Wojciech Gutowski. W tomie wykorzystano ozdobniki z epoki autorstwa Franciszka Siedleckiego. Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2017. Ss. 576.
- Milewski, Piotr. *Transsyberyjska: drogą żelazną przez Rosję i dalej*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczycy. Czyta: Robert Mazurkiewicz. Warszawa: [s.n.], 2017. 1 karta pamięci SDHC. [Nagranie na podst. publikacji: Wydawnictwo Znak, Kraków 2014].

- Pawłuszko, Tadeusz. *Kresy, Syberia, Śląsk: bez nienawiści*. Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska, 2017. Ss. 274, [2].
- Piotrowski, Rufin. *Pamiętniki z pobytu na Syberii*. Cz. 1. Wyd. 1 w tej ed. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2017. Ss. 436, [4].
- Piotrowski, Rufin. *Pamiętniki z pobytu na Syberii*. Cz. 2. Wyd. 1 w tej ed. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2017. Ss. 499, [3].
- Podrabinek, Aleksander. *Dysydenci: nieuleczalnie nieposłuszni*. Z ros. przeł. Jerzy Szokalski. Seria Świadectwa XX Wiek. Rosja. Warszawa: Ósrodek „Karta”, 2017. Ss. 548, [4], s. tabl. [24]. [Tyt. ujedn.: *Dissidenty / Диссиденты*].
- Puchalski, Zenon. *Z Zacisza na Syberię*. Białystok: Zenon Puchalski, 2017. Ss. 179, [4], [1] karta luzem.
- Seweryn Römer: wspomnienia spisane w 1863 roku*. Oprac., wstęp i przypisy Tamara Bairašauskaitė. Seria Kresy w Polskich Pamiętnikach i Listach (1795–1918), t. 6. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2017. Ss. 180.
- Szałamow, Wałam. *Opowiadania kołymskie*. Przeł. Juliusz Baczyński. Wyd. 3 popr. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2017. Ss. 741, [1]. [Tyt. ujedn.: *Kołymskie рассказы / Колымские рассказы*]. [Wyd. 1 (pełne) ukazało się w 1991 r. nakł. Wydawnictwa „Atext”].
- Strumiłło, Andrzej. *Tajga: niedźwiedzim tropem: refleksje i fotografie*. Białystok–Maćkowska Ruda: Fundacja Sąsiedzi, 2017. Ss. 173, [3].
- Sybiracy na Ziemi Międzyrzeckiej: antologia wspomnień i tekstów*. Pod red. Izabeli Stopyry i Jadwigi Szylar. Trzciel: Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Trzciel, 2017. ss. 123.
- Tesson, Sylvain. *Berezyna: o męskiej przyjaźni, podróżach motocyklem i micie Napoleona*. Przeł. Jacek Giszczak. Warszawa: Oficyna Literacka „Noir sur Blanc”, 2017. Ss. 179, [1].
- Tesson, Sylvain. *W syberyjskich lasach: luty – lipiec 2010 r.* Przeł. Anna Michalska. Warszawa: Oficyna Literacka „Noir sur Blanc”, 2017. Ss. 211, [5].
- Tkaczuk, Bohdan. *Wspomnienia z nieznanых łągrów*. Gdańsk: Wydawnictwo „Marpress”, 2017. Ss. 84.
- Trynkowski, Jan. *Polski Sybir: zesańcy i ich życie: narodziny mitu*. Do druku przygot. Wiktoria Śliwowska. Przedm. opatrzyli Wiesław Caban i Wiktoria Śliwowska. Warszawa: Wydawnictwo Neriton : Instytut Historii PAN : Muzeum Historii Polski, 2017. Ss. 470.
- Witte, Siergiej. *Wspomnienia*. Przeł. z j. ros. Jan Cichocki i Mirosława Wierzbicka. Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2017. Ss. 444. [Tyt. ujedn.: *Vospominaniâ Воспоминания*].
- Wyjazdy misyjne 2017: Wolontariat Misyjny Salvator: Albania, Białoruś, Gruzja, Ukraina, Węgry, Rumunia, Filipiny, Rosja, Zambia*. Pod red. Marty Trawińskiej. [Kraków: Wydawnictwo „Salwator”], 2017. Ss. 47.
- Zlamal, Janusz. *Tak to zapamiętałem*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Askon”, 2017. Ss. 91, s. tabl. [32]. [Współwyd.: František Zlamal, *Sześć lat w niewoli rosyjskiej*. Przeł. Janusz Zlamal].

2018

- Aleksijewicz, Swietłana. *Czasy secondhand: koniec czerwonego człowieka*. Przeł. Jerzy Czech. Seria Reportaż. Wyd. 3. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2018. Ss. 509, [2]. [Tyt. ujedn.: *Vremâ sekond hënd / Время секунд хэнд*].
- Bandrowski, Jerzy. *Przez jasne wrota*. Wyd. 2. Szczęsne: Klinika Języka, 2017. Ss. 207, [1], s. tabl. [8].
- Bergman, Sten. *Wyprawa psim zaprzęgiem przez Kamczatkę*. Przeł. Franciszek Mirandola. Zawadzkie: Atra World, 2018. Ss. 217, [3]. [Tyt. ujedn.: *På hundslåde genom Kamtchatka*].
- Dworak, Dagmara. *Kromka chleba: poruszające wspomnienia z syberyjskiego zesłania: powrót po 70 latach na miejsce zsyłki*. Seria Historia. Wyd. 1 (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2018. Ss. 370, [5].
- Głuszkowski, Piotr. *Barwy polskości, czyli Życie burzliwe Tadeusza Bułharyna*. Seria Biblioteka Literatury Pogranicza, t. 26. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 2018. Ss. 445.
- Grabarczyk, Ryszard Hubert. *Przetrwalem syberyjskie łagry*. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński. Oddział Publikacji Zleconych, 2018. Ss. 363, [3].
- Historia jednej fotografii*. Wybór i oprac.: Anna Kietlińska. Białystok: Muzeum Pamięci Sybiru, 2018. Ss. 128.
- Jacuński, Zbigniew. *Niepublikowane teksty zesłańców na ziemie nieszczęść, łez i cierpień Rosji i Polski: antologia*. Częstochowa: [s.n.]; Sosnowiec: Progres Wydawnictwo-Druk-Reklama, 2018. Ss. 296, [2].
- Jakusik, Regina. *Pamiętnik z Syberii*. Oprac. i red. Jerzy Kaliszan. Gorzów Wielkopolski: Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, 2018. Ss. 137.
- Jałowiecki, Mieczysław. *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*. [Wybór i układ tekstu Michał Jałowiecki]. Wyd. 6 w tej ed. [red. Mariusz Zwoliński]. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2018. Ss. 775, [1]. [Zawiera: *Na skraju imperium; Wolne Miasto; Requiem dla ziemiaństwa*].
- Józef Piłsudski na Syberii 1887–1892*. Oprac. Eugeniusz Niebelski. Lublin: Wydawnictwo Muzyczne „Polihymnia” : Polska Akademia Nauk. Oddział w Lublinie, 2018. Ss. 319.
- Ksiądz Krzysztof Szwerwicki i 10 tysięcy wiorst po Syberii w 1859 i 1860 roku*. Red. nauk. i oprac. tekstów Eugeniusz Niebelski. Lublin: Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, 2018. Ss. 224, [1].
- Lityńska, Kinga. *Rosja poza Rosją: Kirgistan, Kazachstan, Daleki Wschód*. Pelplin: Wydawnictwo „Bernardinum”, 2018. Ss. 303, [1].
- Lityńska, Kinga. *Rosja poza Rosją: Kirgistan, Kazachstan, Daleki Wschód*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczycy Larix. Warszawa: [s.n.], 2018. 1 karta pamięci SDHC. [Nagranie na podst. wyd. elektronicznego: Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2018].
- Olbińska, Irena. *Ach, Syberia, Syberia...* Iwonicz-Zdrój: Wydawnictwo „Mons Admirabilis”, 2018. Ss. 211, [3].
- Ostrovskij, Leonid Kazimirovič. *Polaki v Zapadnoj Sibiri v konce XIX – pervoj četverti XX veka*. Seria Polsko-Sibirskaâ Biblioteka, t. 8. 2-e izd., ispr. i dop. Sankt-Peter-

- burg: Izdatel'stvo Aletejâ, 2018. Ss. 486, [2] [Островский, Леонид Казимирович. *Поляки в Западной Сибири в конце XIX – первой четверти XX века*. Серия Польско-Сибирская Библиотека / научные Монографии, 8. 2-е изд., сопр. и доп. Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2018. С. 486, [2]
- Pasek, Bogusław. *Wojna hybrydowa na Ukrainie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 2018. Ss. 247, [1].
- Pamiętniki Jaworzan: na stulecie niepodległości*. Przygot. materiałów, oprac. red. i korekta: Małgorzata Kobiela-Gryczka, Irena Stekla, Ryszard Stanclik. Seria Biblioteka Towarzystwa Miłośników Jaworza, z. 2. Jaworze: Towarzystwo Miłośników Jaworza, 2018. Ss. 163, [1]. [Zawiera: Andrzej Ryrych, *Mój życiorys; Pamiętnik z niewoli rosyjskiej: pięć lat w Sybiru*, napisał wg notatnika Stanclik Jan; Jan Łysek, *Z pamiętnika*].
- Piłasiewicz, Zofia. *Podróż*. Seria Literatura Faktu. Białystok: Fundacja Sąsiedzi, 2018. Ss. 112, [1], s. tabl. [16].
- Przewalski, Mikołaj. *Podróż po Kraju Ussuryjskim: 1867–1869*. Przeł. Andrzej Karkowski. Zawadzkie: Atra World, 2018. Ss. 116. [Tyt. ujedn.: *Путешествие в Уссурийском крае / Путешествие в Уссурийском крае*].
- Przystasz, Zbigniew B. *Spuścizna katyńska: zapiski znalezione w dole śmierci*. Wstęp i oprac. Zygmunt Matuszak, Jacek Zygmunt Matuszak. Piotrków Trybunalski: Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach. Filia, 2018. Ss. 98, [3], s. tabl. [6].
- Radzikowska, Monika. *Bajkał: tam i z powrotem*. Seria Biblioteka „Poznaj Świat”. Pelplin: Wydawnictwo „Bernardinum”, 2018. Ss. 274.
- Rient, Robert. *Przebłysek: dookoła świata, dookoła siebie*. Warszawa: Wielka Litera, 2018. Ss. 309, [2].
- Słonimski, Antoni. *Moja podróż do Rosji*. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2018. Ss. 141, [1]. [Oprac. na podst. wyd.: Biblioteka Groszowa, Warszawa 1929].
- Skarżyńska, Ewa. *Basia z kazachskich stepów: opowieść o dzieciach polskich zesłanych do Kazachstanu*. Ilustracje Suren Vardanian. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia WDS, 2018. Ss. 159, [1] [Na s. red.: „Książka powstała w oparciu o wspomnienia z zesłania Barbary Piotrowskiej-Dubik pt.: *Kwiaty na stepie*”].
- Stasiuk, Andrzej. *Osiółkiem*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczyca. Warszawa: [s.n.], 2018. 1 karta pamięci SDHC. [Nagranie na podst. wyd. elektronicznego: Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2016].
- Stasiuk, Andrzej, Wilk, Mariusz, Hugo-Bader, Jacek, Skopek, Magdalena, Morawiecki, Jędrzej, Książek, Michał, Górecki, Wojciech, Jastrzębski, Maciej, Radziwinowicz, Wacław, Śmieja, Wojciech, Pawluczuk, Włodzimierz. *Patrząc na wschód: przestrzeń, człowiek, mistycyzm*. Pytał Piotr Brysacz. Wyd. 2. Kielce: Wydawnictwo Paśny Buriat, 2018. Ss. 259, [5].
- Stroiński, Maciej. *To jest taki Russian style!: 12 000 kilometrów na kraniec Rosji ... i z powrotem*. Warszawa: Oficyna 4eM, 2018. Ss. 208.
- Suchcicki, Czesław. *Echo syberyjskich wspomnień*. Wrocław: Wydawnictwo „Suczes”, 2018. Ss. 82.
- Suleja, Włodzimierz, Nowak, Andrzej, Głębocki, Henryk. *Józefa Piłsudskiego pojedynek z imperium (1887–1917): (z nieznanych dokumentów rosyjskiej Ochrony)*. Wybór materiałów: Henryk Głębocki. Tłum. dokumentów z j. ros.: Izabella Śliwińska.

- Kraków: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2018. Ss. 97, [1].
- Syberia – historia i ludzie*. Pod red. Jolanty Kur-Kononowicz. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018. Ss. 191.
- Środa, Krzysztof. *Las nie uprzędza*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Rusczyca. Warszawa: [s.n.], 2018. 1 karta pamięci SDHC. [Nagranie na podst. wyd. elektronicznego: Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2016].
- Świda-Ziemia, Hanna. *Uchwycić życie: wspomnienia, dzienniki i listy 1930–1989*. Wybór i oprac. Dominik Czapięgo. Seria Świadectwa XX Wiek. Polska. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2018. Ss. 347, [1], s. tabl. [36].
- Wilhelm Buszkat: uciekinier z Syberii 1868 roku*. Oprac. Eugeniusz Niebelski. Lublin: Wydawnictwo Muzyczne „Polihymnia”, 2018. Ss. 158.
- Żerebcowa, Polina. *Mrówka w słoiku: dzienniki czeczeńskie 1994–2004*. Z ros. przeł. Agnieszka Knyt. Wiersze przeł. Michał B. Jagiełło. Seria 21 Oblicza Dwudziestego Pierwszego Wieku. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2018. Ss. 612, [3], s. tabl. [16].

2019

- Andrzejewska, Maria, Pawłowicz, Aleksander. *Do zobaczenia w kraju!: splątane losy pewnej rodziny*. Red. i oprac. nauk. Justyna Owłasiuk, Marcin Zwolski. Seria Wspomnienia i Relacje, t. 3. Białystok: Muzeum Pamięci Sybiru, 2019. ss. 127.
- Borowik, Bohdan. *Dotyk syberyjskiej śmierci: wspomnienia z głębi tajgi*. [Pszczyna: Śląska Oficyna Drukarska], 2019. Ss. 157, [1].
- Domino, Zbigniew. *Sybiraczka*. Warszawa: Wydawnictwo Studio Emka, 2019. Ss. 115, [2].
- Drygas, Ignacy. *Wspomnienia chłopca-powstańca z 1863 r.* Do druku przygot. i objaśnieniami opatrzył J. S. [właśc. Justyn Piotr Sokulski]. Warszawa: Centralna Biblioteka Rolnicza, 2019. Ss. 112, [4].
- Dzięgielewska-Żołądź, Kazimiera. *Gorzki smak Sybiru*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2019. Ss. 337, [2], s. tabl. [20].
- Fleischer, Michael. *Moskwa, której już nie ma: (1985)*. Łódź: Wydawnictwo Primum Verbum, 2019. Ss. 106, [3].
- Głowacki, Albin. *Na pomoc zesłańczej edukacji: działalność wydawnicza Komitetu do spraw Dzieci Polskich w ZSRR (1943–1946)*. Wyd. 2. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019. Ss. 507.
- Hugo-Bader, Jacek. *Biała gorączka*. Seria Reportaż. Wyd. 4. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2019. Ss. 390, [9].
- Januła, Eugeniusz, przy współpracy Agnieszki Rogalewicz. *W cieniu czerwonej gwiazdy...* Kraków-Poznań: Wydawnictwo FNCE, 2019. Ss. 880.
- Kołyma: Polacy w sowieckich łagrach: bez komentarza: wspomnienia i dokumenty*. Wybór tekstów i red. meryt. Sebastian Warlikowski. Warszawa: Zona Zero, 2019. Ss. 495.
- Koperski, Romuald. *Przez Syberię na gapę*. Wyd. 5. Pelplin: Wydawnictwo „Bernardinum”, 2019. Ss. 358, s. tabl. [48]. [Na okł. podtyt.: 4500 km dziką rzeką – 100 dni samotnie w pontonie].

- Kozioł, Karolina. *Moja dzika Syberia*. Konin: Wydawnictwo Psychoskok, 2019. Ss. 103, [2]. [Na okł.: „Podróż najdłuższą koleją świata przez mroźną Syberię”].
- Krawiec, Stefania. *Niezapomniani: miejsce przeznaczenia – Syberia*. Koszalin: KryWaj Krystyna Wajda, 2019. Ss. 41, [1].
- Lednicki, Waław. *Pamiętniki*. T. 1. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2019. Ss. 655. [Na s. red.: „Na podstawie wydania: Waław Lednicki, *Pamiętniki*, Tom I, B. Świdorski, 1963”].
- Lednicki, Waław. *Pamiętniki*. T. 2. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2019. Ss. 724. [Na s. red.: „Na podstawie wydania: Waław Lednicki, *Pamiętniki*, Tom II, B. Świdorski, 1967”].
- Lubieniecki, Zbigniew. *Odwet: polski chłopak przeciwko Sowiętom 1939–1946*. Seria Świadcęstwa XX Wiek. Polska. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2019. Ss. 319, [1], s. tabl. [32].
- Malsagow, Sozerko, Kisieliow-Gromow, Nikołaj. *Początki Gulagu: opowieści z Wysp Sołowieckich*. Wstęp Nicolas Werth. Tł. Marcin Masny. Seria Piekło Obozów. Poznań: Wydawnictwo „Replika”, 2019. Ss. 408, [5], s. tabl. [16].
- Mazur, Grzegorz. *Podróż na Wschód*. Iwonicz-Zdrój: Wydawnictwo „Mons Admirabilis”, 2019. Ss. 113, [3].
- Milczarek, Michał. *Donikąd: podróże na skraj Rosji*. Wołowięc: Wydawnictwo Czarne, 2019. Ss. 268, [4].
- Nasze losy: 30 lat Koła Związku Sybiraków w Gorzowie Wielkopolskim*. Red.: Katarzyna Sanocka-Tureczek. Gorzów Wielkopolski: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Z. Herberta w Gorzowie Wielkopolskim, 2019. Ss. 268.
- Nawrocki, Aleksander. *Jakucja i ja*. Zdj. i trzy reportaże: Barbara Jurkowska. Warszawa: Wydawnictwo Książkowe IBiS, 2019. Ss. 177, [1].
- Nowak, Andrzej. *Kto powiedział, że Moskale są to bracia nas, Lechitów...: szkice z historii wyobraźni politycznej Polaków*. Stowarzyszenie Larix. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczycy. [Warszawa]: [wydawca nieznany], 2019. 1 karta pamięci SDHC.
- Orth, Stephan. *Couchsurfing w Rosji: w poszukiwaniu rosyjskiej duszy*. Tł. Kamil Markiewicz. Seria Mundus: Ludzie. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019. Ss. 286, [1].
- Peri, Alexis. *Leningrad: dzienniki z oblężonego miasta*. Przeł. Grzegorz Siwek. Seria Znak Historia. Kraków: Znak Horyzont, 2019. Ss. 443, s. tabl. [16]. [Tyt. oryg.: *The war within: diaries from the siege of Leningrad*].
- Piwar, Agnieszka. *Widziane z Moskwy i nie tylko*. Seria Biblioteczka Myśli Polskiej. Warszawa: Wydawnictwo Myśl Polska, 2019. Ss. 132, s. tabl. [16].
- Popławski, Mirosław. *Dotarłem nad Bajkał i wróciłem: wspomnienia z zsyłki na Sybir*. Grajewo: EKO-DOM Sp. z o.o. : przy współpr. z EKO-DRUK Sp. z o.o., 2019. Ss. 120.
- Sepeęys, Ruta. *Szare śniegi Syberii*. Przeł. Joanna Bogunia i Dawid Juraszek. Warszawa: Wydawnictwo „Nasza Księgarnia”, 2019. Ss. 333, [3].
- Skazani bez wyroku: wspomnienia brodnickich Sybiraków: na 30-lecie Koła Związku Sybiraków w Brodnicy*. Pod red. Piotra Grażawskiego, Jarosława Michałowskie-

- go i Józefa Hildebranta. Wyd. 3 popr. i uzup. Brodnica: Koło Związku Sybiraków w Brodnicy : Wszechnica Edukacyjna i Wydawnicza „Verbum”, 2019. Ss. 220.
- Sokolnicki, Michał. *Emisariusz Niepodległej: wspomnienia z lat 1896–1919*. Wybór i oprac. Agnieszka Dębska. Seria Świadcstwa XX wiek. Polska. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2019. Ss. 388, [4], s. tabl. [24].
- Stanik, Natalia. *Echo dziecięcych lat Sybir – łagry, tajga, step Uzbekistanu, Dońskie ste-py: lata 10 II 1940 – 25 II 1946 r.* Warszawa: [s.n.], 2019 (Warszawa: AWiR Akces Sukces-Sport). Ss. 102, [1].
- Stankiewicz, Antoni, Stankiewicz, Olgierd. *Od stalinowskiego łagru i zbrojnego podziemia AK do polskiej wolności: wspomnienia z lat okupacji*. Wyd. 2 popr. i uzup. Poznań: Wydawnictwo Rys, 2019. Ss. 193. [Zawiera: Antoni Stankiewicz, *1219 dni więzień i łagrów*; Olgierd Stankiewicz, *Za Niemen*].
- Szałamow, Warłam. *Opowiadania kołymskie*. Przeł. Juliusz Baczyński. Wyd. 3 popr. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2019. Ss. 741, [1]. [Tyt. ujedn.: *Kołymskie rassказы / Колымские рассказы*].
- Sztuka przetrwania: deportacje sowieckie z powiatu bielskiego 1940–1941: relacje zesłańców*. Koncepcja, red. i wstęp Wojciech Konończuk. Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2019. Ss. 518, [1].
- Tatara, Tadeusz. *Z sowieckiej tajgi do polskich lasów*. Wstęp i oprac. Tadeusz Zych. Tarnobrzeg: Neiko Print & Publishing, 2019. Ss. 133, [3].
- Vospominaniâ o blokade [Воспоминания о блокаде] = Wspomnienia o blokadzie*. Przeł. Anatol Niechaj. Oprac. red. Ewa Ziółkowska, Jan Mierzwa. Reedycja Vol. 5 z 2003 r. Seria Polonica Petropolitana = Peterburgskaâ Polonika, vol. 16. Warszawa–Sankt-Petersburg: Instytut Polski w Sankt Petersburgu, 2019. Ss. 149.
- Wójcik, Bolesław. *Moja służba w Armii Krajowej: wspomnienia z pracy na kolei, działalności konspiracyjnej w obwodzie Garwolin ZWZ-AK oraz okresu internowania w ZSRR*. Przedm. Zbigniew Gnat-Wieteska. Red. i oprac. Tomasz Sudoł. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Seria Relacje i Wspomnienia, t. 26. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2019. Ss. 279, [1], s. tabl. [32]. [Na s. przytyt.: Centralny Projekt Badawczy IPN Losy Polscy i Jej Obywateli w Latach II Wojny Światowej].
- Zesłańcy postyczniowi na Syberii Zachodniej w opinii rosyjskiej administracji i ludności syberyjskiej*. Cz. 2: *Pamiętniki, listy, publicystyka, początki rosyjskich badań nad losami polskich zesłańców postyczniowych na Syberii*. Wybór i oprac.: Wiesław Caban, Krzysztof Latawiec, Jacek Legieć, Tatiana Mosunowa. Pod red. Jacka Legiecia. [Участники Январского восстания, сосланные в Западную Сибирь, в восприятии российской администрации и жителей Сибири. Ч. 2: Мемуары, письма, публицистика, истоки российских исследований судеб сосланных в Сибирь участников Январского восстания. Сост. Яцек Лереч, Кшиштоф Лятавец, Татьяна Мосунова, Веслац Цабан, Ред. Яцек Лереч] Seria Polacy – Syberia, XVIII–XIX Wiek = Поляки – Сибирь, XVIII–XIX Века, t. 4. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2019. Ss. 516.

2020

- Adler, Shlomo. *Żołnierz w sandałach: przekład z wydania izraelskiego*. Tłum. z j. hebr.: Shlomo Adler. Wyd. 1 w Polsce. Toruń: Firma Fotograficzno-Wydawnicza „Photo-Studio WM”, 2020. Ss. 257.
- Better, Julian. *Dziecko Gułagu: okruchy wspomnień z nieludzkiej ziemi*. Wyd. 1 (dodr.). Warszawa: Agencja Wydawnicza CB Andrzej Zasieczny, 2020. Ss. 265. [Tł. tekstów ros. Piotr Zettinger].
- Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945*. T. 1: 1918–1926. Cz. 1: *Polska między Rosją „białą” a „czerwoną” (listopad 1918 – marzec 1921)*. Red. tomu: Jan Jacek Bruski, Mariusz Wołos. Tłum. dokumentów z języka rosyjskiego: Jan Jacek Bruski, Katarzyna Chimiak, Adam Jaskólski, Mariusz Wołos, Piotr Zemszał. Tłum. dokumentów z języka francuskiego: Mariusz Wołos. Seria Wydawnicza pt. „Dokumenty do Historii Stosunków Polsko-Sowieckich 1918–1991”. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2020. Ss. LXXXVIII, 751.
- Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945*. T. 1: 1918–1926. Cz. 2: *Poszukiwanie normalizacji (kwiecień 1921 – maj 1926)*. Red. tomu: Jan Jacek Bruski, Mariusz Wołos. Tłum. dokumentów z języka rosyjskiego: Jan Jacek Bruski, Katarzyna Chimiak, Adam Jaskólski, Mariusz Wołos, Piotr Zemszał. Tłum. dokumentów z języka francuskiego: Mariusz Wołos. Seria Wydawnicza pt. „Dokumenty do Historii Stosunków Polsko-Sowieckich 1918–1991”. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2020. Ss. 950.
- Fletcher, Giles. *O państwie ruskim albo O rządach ruskiego władcy (zwyczajowo zwanego carem moskiewskim) z opisem sposobu, w jaki zachowują się i żyją ludzie w tym kraju*. Przeł. Jacek Jędrzejowski. Oprac. i wydali Janusz Byliński i Włodzimierz Kaczorowski. Brzezia Łąka: Wydawnictwo „Poligraf”, 2020. Ss. 280. [Tyt. ujedn.: *Of the Russe Common Wealth*]. [Na s. tyt. adres oryg.: Londyn: drukiem T. D. Thomasa Charde, 1591].
- Gajdziński, Jerzy. *Golgota narodów: opowieść o życiu w łagrach i ucieczce z Workuty*. Red. jęz. i korekta Tomasz Dolecki, Marek Gajdziński, Magdalena Jędrzejewska-Pyrzanowska. Warszawa: Fundacja Harcerstwa Jakobstaf!, 2020. Ss. 702, [1].
- Gdowski, Jan. *Druga wojna światowa: dziennik*. Wrocław: Wydawnictwo „Nortom”, 2020. Ss. 62, [1].
- Pod bieguny: Spitsbergen, Islandia, Półwysep Kolski, Patagonia*. Tekst: Artur Gorzelak, Ewa Gorzelak. Fotografie: Judyta Gorzelak [i 4 pozostałych]. [Warszawa]: Artur Gorzelak, 2020. Ss. 189, [17].
- Jawłowski, Albert. *Miasto biesów: czekając na powrót cara*. Seria Reportaż. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2020. Ss. 251, [5].
- Kapuściński, Ryszard. *Imperium*. Wyd. 23. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2020. Ss. 361, [2].
- Kowalczyk, Józef. *Wspomnienia żołnierza 3. Dywizji Strzelców Karpackich*. Red. Marcin Koziński. Białystok: Muzeum Wojska w Białymstoku, 2020. Ss. 83, [1]. [Tekst wydany na podst. rękopisu wspomnień spisanych w 1960 r., przekazanego do Muzeum Wojska w 1991 r.].

- Krih, A. A., Mulina, Svetlana Anatol'evna, Danil'čik, Adam. *Barskie konfederaty v Zapadnoj Sibiri: biografičeskij slovar'*. Omskij gosudarstvennyj universitet im. F. M. Dostoevskogo, Institut istorii Pol'skoj Akademii nauk, Pol'skij kul'turnyj centr v Moskve. Seria Pol'sko-Sibirskaâ Biblioteka, 11. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Aletejâ, 2020. Ss. 693 [Крих, А. А., Мулина, Светлана Анатольевна, Данильчик, Адам. *Барские конфедераты в Западной Сибири: биографический словарь*. Омский государственный университет им. Ф. М. Достоевского, Институт истории Польской Академии наук, Польский культурный центр в Москве. Серия Польско-Сибирская Библиотека, 11. Санкт-Петербург: Издательство «Алетея», 2020. С. 693].
- Krupa, Michał. *Płytkie groby na Syberii*. Słowem wstępny opatrzył Neal Ascherson. Przeł. Maja Justyna. Seria Historia – Rebis. Wyd. 1. Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2020. Ss. 248. [Tyt. okł.: *Płytkie groby na Syberii: z Syberii do Afganistanu: prawdziwa historia ucieczki polskiego więźnia Gułagu*].
- Kto się wpisał ku pamięci...: pamiętniki osób deportowanych w głąb Związku Sowieckiego*. Koncepcja albumu i dobór materiałów: Karolina Mosiej-Zambrano; opracowanie i redakcja tekstów: Tomasz Danilecki, Karolina Mosiej-Zambrano. Białystok: Muzeum Pamięci Sybiru, 2020. Ss. 100.
- Kulczyzna, Piotr. *Gdzie kończy się Rosja*. Seria Podróże na 4 Koła. Czerwionka-Leszczyny: Wydawnictwo „Vectra”, 2020. Ss. 302, s. tabl. [96].
- Łęczycki, Henryk. *Strzępy wspomnień 1939–1947*. Wstęp i oprac.: Marcelina Jakimowicz. Seria Biblioteka Zesłańca. Świadectwa XX Wieku, t. 5. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2020. Ss. 211, [1], k. tabl. złoż. [1].
- Mężyński, Leopold. *Wspomnienia z powstania styczniowego i sybirskiej katorgi 1863–1869*. Leopold Mężyński, majster ciesielski. Kraków: Kajetan Rajski Wydawnictwo „Miles”, 2020. Ss. 178.
- Michał, Sławomir. *Po drugiej stronie Uralu*. Gdynia: Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne, 2020. Ss. 342, [4]. [Na okł.: *Fascynująca relacja z podróży autostopem przez Ukrainę i Rosję*].
- Milewski, Piotr. *Transsyberyjska: drogą żelazną przez Rosję i dalej*. Wyd. nowe popr. i rozsz. Warszawa: Wydawnictwo „Świat Książki”, 2020. Ss. 301, [2], s. tabl. [22]. [Na s. 301–302: *Kalendarium magistrali transsyberyjskiej od 1891 do 2002 r.*].
- Mitrzak, Jarosław ks. *Misja na Syberii: z aneksem „Zapiski podrózne” od naocznego świadka*. Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas, 2020. Ss. 134, [2].
- Nowak, Andrzej. *Kłęska imperium zła: rok 1920*. Kraków: Biały Kruk, 2020. Ss. 366, [2].
- Piłasiewicz, Zofia. *Syberyjski sen: opowieść bezdrożna*. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczyca. [Warszawa]: [s.n.], 2020. 1 karta pamięci SDHC. [Nagranie na podstawie wydania elektronicznego: Wydawnictwo Bezdroża, Gliwice 2014. Czyta: Olga Żmuda.
- Polish-Russian cultural relations: Poles about Russian culture: report on public opinion research in Poland*. Analyses and report: Małgorzata Milczarczyk, Krzysztof Szczerbacz, Łukasz Mazurkiewicz. Translations: Danuta Przepiórkowska. Warsaw: Centre for Polish-Russian Dialogue and Understanding, 2020. P. 32.
- Polsko-rosyjskie relacje kulturalne: Polacy o kulturze rosyjskiej: raport z badań opinii publicznej w Polsce*. Analizy i raport: Małgorzata Milczarczyk, Krzysztof Szczerbacz,

- Łukasz Mazurkiewicz. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2020. Ss. 32.
- Pomerantsev, Peter. *Jądro dziwności: nowa Rosja*. Przeł. Iga Noszczyk. Wyd. 2. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2020. Ss. 295, [1]. [Tyt. ujedn.: *Nothing is true and everything is possible*].
- Przerwane biografie: relacje deportowanych z Polski w głąb Sowietów 1940–41*. Wybrała Ewa Kołodziejska-Fuentes. Posłowie Albin Głowacki. Warszawa: Ośrodek „Karta” : Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2020. Ss. 326, [3].
- Rawicz, Slavomir [Rawicz Sławomir]. *À marche forcée: à pied, du cercle polaire à l'Himalaya 1941–1942*. Traduit de l'anglais par Éric Chédaille. [Paris]: Éditions Libretto, 2020. Ss. 328, [8]. [Na s. red.: “Slavomir Rawicz exprime sa reconnaissance à Ronald Downing qui l'a aidé à écrire ce livre”; tyt. oryg.: *The long walk*].
- Sienkowska-Haffke, Danuta, *1720 dni na Syberii*. Koszalin: KryWaj, 2020. Ss. 226, [2].
- Sokołowski, Igor. *Spokojnie – to tylko Rosja*. [Warszawa]: Wydawnictwo MG Ewa Dorota Malinowska-Grupińska, [2020]. Ss. 284, [3].
- Tatusz wasz jest w Rosji...: listy kieleckich katyńców*. Wstęp, wybór i oprac. Marek Jończyk. Seria Świętokrzyska: Dzienniki, Wspomnienia, Pamiętniki, Listy, t. 5. Kielce: Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza w Kielcach; Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2020. Ss. 214.
- Thubron, Colin. *Po Syberii*. Przełożyła Dorota Kozińska. Wyd. 2. Seria Orient Express. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2020. Ss. 375, [4]. [Tyt. ujedn.: *In Siberia*].
- Tomaszewski, Feliks. *Syberia i rosyjska/radziecka północ: niekończąca się gra: zakrywanie – odstawianie*. Gdańsk; Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2020. Ss. 415, [1].
- Wspomnienia z powstania 1863 roku i z życia na wygnaniu w Syberii*. Spisał Kornel Zielonka. Kraków: Kajetan Rajski Wydawnictwo „Miles”, 2020. Ss. 218.
- Stukot kół: 12 historii zesłańców Sybiru*. Red. Martyna Chodykin-Wnęczak. Seria Biblioteczka Ziemi Pszczyńskiej, 16. Pszczyna: Starostwo Powiatowe, 2020. Ss. 139.
- W cieniu wojen: z pamiętników uchodźców i zesłańców na Sybir*. Pod red. Aleksandry Hołubockiej-Zielnicy. Syców: Towarzystwo Świętego Marka w Sycowie, 2020. Ss. 320. [Na s. tyt.: „Syców, Oleśnica, Wrocław”].
- Woźny, Juliusz, Venter, Martin. *Niewysłane listy: komiks*. Wrocław: Ośrodek „Pamięć i Przyszłość, 2020. Ss. [3], 41.

2021

- Antoni Rozmanith – zesłaniec 1863 roku: wspomnienia nadbajkalskie i syberyjski album. Oprac. Eugeniusz Niebelski. Seria Prace Wydziału Historyczno-Filologicznego / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 203. Seria Syberyjska, 11. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2021. Ss. 220. [Zawiera: *Wspomnienia z nad Bajkału: przyczynek do historii wygnaństwa: z notat i opowiadań*, spisał Rościśław].
- Arsienjew, Władimir Kławdijewicz. *Przez tajgę: dziennik podróży z ekspedycji Sowiecka Gawań – Chabarowsk*. Tł. Dominika Maciejowska. Zawadzkie: Atra World, 2021. Ss. 149, [2].

- Caulaincourt, Armand. *Wspomnienia z wyprawy na Moskwę 1812 r.* Tł. Irena Łygaś. Seria Seria Napoleońska. Wyd. 2. Gdańsk: Fundacja Historia.pl, 2021. Ss. XIII, 441, s. tabl. [24].
- Chwalba, Andrzej, Harpula, Wojciech. *Polska – Rosja: historia obsesji, obsesja historii.* Wyd. 1. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2021. Ss. 465, [6].
- Cieński, Włodzimierz. *Od Lwowa do Teheranu: wspomnienia duszpasterskie 1939–1942.* Wybór i oprac. Jacek Żurek. Fundacja Centrum Badań nad Historią Kościoła im ks. Wincentego Myszora. Katowice: WueM; Warszawa: Collegium „Verum”, 2021. Ss. 565 + 1 k. złoż. [Zawiera: Jacek Żurek, *Włodzimierz Cieński i sprawa duszpasterstwa polowego w Rosji*; Włodzimierz Cieński, *Od Lwowa do Teheranu*].
- Custine Astolphe de, markiz. *Listy z Rosji: Rosja w 1839 roku.* Przeł. Maria Leśniewska (ps. Marian Górski przy wyd. paryskim z 1988 r.). Wyd. 2 skrócone. [Warszawa]: Editions Spotkania, 2021. Ss. 374, [1].
- Czuj, Władysław, Przedwojska, Monika. *Stukot kół w naszych snach: losy rodziny Czujów z zesłania.* Zamość: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Okręg Zamość, 2021. Ss. 79.
- Dąbrowski, Piotr. *Tułaczka po obcej ziemi: wspomnienia więźnia łagrów sowieckich od marca do sierpnia 1941 roku.* Wstęp i oprac. Danuta Jastrzębska-Golonkowa i Janusz Wróbel. [Warszawa]: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021. Ss. 120, s. tabl. [56].
- Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945.* T. 4: 1939–1945. Cz. 1: *Wojna i rozejm (wrzesień 1939 – grudzień 1942).* Red. serii: Mariusz Wołos. Red. tomu Łukasz Adamski. Tłum. dokumentów Katarzyna Chimiak, Łukasz Adamski. Seria Wydawnicza pt. „Dokumenty do Historii Stosunków Polsko-Sowieckich 1918–1991”. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2021. Ss. [XLIX], [1], 476.
- Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945.* T. 4: 1939–1945. Cz. 2: *„Imponderabilia i realia” (styczeń 1943 – czerwiec 1945).* Red. serii: Mariusz Wołos. Red. tomu Łukasz Adamski. Tłum. dokumentów Katarzyna Chimiak, Łukasz Adamski. Seria Wydawnicza pt. „Dokumenty do Historii Stosunków Polsko-Sowieckich 1918–1991”. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2021. Ss. 518.
- Grzełowski, Bogdan. *Dwa światy: Moskwa – Nowy Jork – Waszyngton 1973–1986.* Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 2021. Ss. 254.
- Hlebowicz, Adam. *Podróż na Wschód.* Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Seria Biblioteka Biuletynu IPN, t. 9. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021. Ss. 513.
- Jacyna, Jan. *Trzydzieści lat w stolicy Rosji (1888–1918): wspomnienia; Wiosna (1918–1926).* Kraków: Kajetan Rajski Wydawnictwo Miles, 2021. Ss. 337, [1].
- Jałowicki, Mieczysław. *Na skraju Imperium i inne wspomnienia.* Wybór i układ tekstu: Michał Jałowicki. Wyd. 7 w tej ed. / red. nowej ed.: Mariusz Zwoliński. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2021. Ss. 775, [1]. [Zawiera: *Na skraju Imperium; Wolne Miasto; Requiem dla ziemiaństwa*].

- Jałowiecki, Mieczysław. *Na skraju Imperium*. Wybór i układ tekstu Michał Jałowiecki. Warszawa: Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika”, 2021. Ss. 469, [3].
- Jałowiecki, Mieczysław. *Imperijos pakraštyje*. Tekstus pasirinko ir parengė Michał Jałowiecki. Vertimas į lietuvių kalbą: Greta Lemanaitė Deprati, Inesa Szulska. Warszawa: Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika”, 2021. Ss. 470, [2].
- Jałowiecki, Mieczysław. *Impērijas nomalē*. Atmiņas atlasijis un sakārtojis Michał Jałowiecki. No poļu valodas tulkojušas Zane Štāla, Marta Wiślicka (Marta Vislicka). Warszawa: Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika”, 2021. Ss. 470, [2].
- Komisaruk, Ewa. *Blokada Leningradu w doświadczeniu i diarystycznych narracjach kobiet: (Olga Bergholc, Lubow Szaporina, Sofia Ostrowska)*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Atut”, Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2021. Ss. 205, [1].
- Krupa, Michał. *Płytkie groby na Syberii*. Słowem wstępnym opatrzył Neal Ascherson. Przeł. Maja Justyna. Seria Historia – Rebis. Wyd. 1 (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2021. Ss. 248. [Tyt. okł.: *Płytkie groby na Syberii: z Syberii do Afganistanu: prawdziwa historia ucieczki polskiego więźnia Gulagu*].
- Magnuszewski, Michał. *Rosja: kraj, w którym przyszłości nie przewidzisz*. [Warszawa]: Rozpisani.pl, [2021]. Ss. 130.
- Malczewski, Piotr. *Kolej Transsyberyjska: opowieść o ludziach, przestrzeni i drodze*. Kielce: Wydawnictwo Paśny Buriat, 2021. Ss. 271.
- Malczewski, Piotr. *Bajkał: opowieści o Świątym Morzu*. Kielce: Wydawnictwo „Paśny Buriat”, 2021. ss. 397, [2].
- Marks, Maksymilian. *Zapiski starca*. Przekład pod kier. Adama Jaskólskiego: Mateusz Bienias et al. Red. nauk. Piotr Głuszkowski, Adam Jaskólski, Sergiusz Leończyk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2021. Ss. 301, [1].
- Marks, Maksimilian. *Zapiski starika*. Pod red. Petra Gluškovskogo, Sergeâ Leončika, Adama Âskul'skogo. Poł'skij kul'turnyj centr v Moskve. Seria Poł'sko-Sibirskaa Biblioteka, 15. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Aletejâ, 2021. Ss. 299, [7] [Маркс, Максимилиан. Записки старика. Под ред. Петра Глушковского, Сергея Леончика, Адама Яскульского. Польский культурный центр в Москве. Серия Польско-Сибирская Библиотека, 15. Санкт-Петербург: Издательство «Алетей». С. 299, [7]].
- Nebel'skij, Ęugeniuš. «*Vesna i osen' zdes' korotkie*»: *poł'skie svâšenniki-ssyl'nye 1863 goda v sibirskoj Tunke*. Per. s poł'sk. I. E. Adel'gejm. Poł'skij Kul'turnyj Centr v Moskve. Seria Poł'sko-Sibirskaa Biblioteka, 13. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Aletejâ, 2021. Ss. 175, [5], s. tabl. [16] [Небельский, Эугениуя. «Весна и осень здесь короткие: польские священники-ссылные 1863 года в сибирской Тунке. Пер. с польск. И. Е. Адельгейм. Польский культурный центр в Москве. Серия Польско-Сибирская Библиотека, 13. Санкт-Петербург: Издательство «Алетей». 2021. С. 175, [5], с. табл. [16]].
- Nowak, Andrzej. *Polska i trzy Rosje: polityka wschodnia Piłsudskiego i sowiecka próba podboju Europy w 1920 roku*. Wyd. 2 poszerz. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2021 (2022). Ss. 842, [5].

- Nowak, Rafał K. *Związek Patriotów Polskich w zachodnich obwodach Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (1944–1946)*. Seria Biblioteka Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi, t. 59. Łódź–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Łodzi, 2021. Ss. 661, [3], s. tabl. [16].
- Piłasiewicz, Zofia. *Syberyjski sen: opowieść bezdrożna*. Wyd. 2 (rozs. i uzup.). Kielce: Wydawnictwo „Paśny Buriat”, 2021. Ss. 347, [4].
- Piotrowski, Andrzej. *Gdzie narozrabiał kruk: wyspiarski świat Sachalina i Kuryłów*. Warszawa: Wydawnictwo „Świat Książki”, 2021. Ss. 207, [1], s. tabl. [32].
- Poláci v Sibiri v konce XIX – pervoj četverti XX veka: istoriografičeskie tradicii, novye napravleniâ i perspektivy issledovanij*. Nauč. red. T. Ambrozâk, S. A. Mulina. Poľskij kul’turnyj centr v Moskve. Omskij gosudarstvennyj universitet im. F. M. Dostoevskogo. Seria Poľsko-Sibirskáâ Biblioteka, 12. Sankt-Peterburg: Izdatel’stvo Aletejâ : Nezavisimoj Al’âns, 2021. Ss. 310, [6] [*Poláci v Zapadnoj Sibiri v konce XIX – pervoj četverti XX veka: istoriografičeskie tradicii, novye napravleniâ i perspektivy issledovanij*. Nauč. red. T. Ambrozâk, S. A. Mułina. Poľskij kul’turnyj centr v Moskve. Omskij gosudarstvennyj universitet im. F. M. Dostoevskogo. Seria Poľsko-Sibirskáâ Biblioteka, 13. Sankt-Peterburg: Izdatel’stvo «Aletejâ» : Nezavisimoj Al’âns, 2021. C. 310, [6]
- Rybicki, Jakub. *Po Bajkale: rowerem przez Syberię*. Wydawca Magdalena Hildebrand. Warszawa: Wydawnictwo „Świat Książki”, 2021. Ss. 384.
- Sepioł, Janusz. *Wywiezione z Rosji*. Seria Z Rękopisów. Kraków; Budapeszt; Syrakuzy: Wydawnictwo „Austeria”, 2021. Ss. 81, [10].
- Skarżyńska, Władysława Wanda. *Wspomnienia Sybiraczki*. Gorzów Wielkopolski: Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, 2021. Ss. 78.
- Stankus, Zigmaz. *Jak się zostaje albinosem: wojna w Afganistanie oczami sowieckiego żołnierza 1979–1981*. Z litew. przeł. Jan Sienkiewicz. Seria Świadectwa XX Wiek. Afganistan. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2021. Ss. 324, [4], s. tabl. [8].
- Sucharski, Tadeusz. *Literatura polska z sowieckiego „domu niewoli”: poetyka, aksjologia, twórcy*. Seria Biblioteka Pana Cogito. Kraków: Instytut Literatury, 2021. Ss. 750, [2].
- Szablowski, Witold. *Rosja od kuchni: jak zbudować imperium nożem, chochłą i widelcem*. Warszawa: Wydawnictwo WAB – Grupa Wydawnicza Foksal, 2021. Ss. 376, [8].
- Undset, Sigrid. *Odzyskać przyszłość: wspomnienia z ucieczki przed totalitaryzmami*. Z norw. przeł. Katarzyna Tunkiel. Seria Świadectwa XX Wiek. Norwegia. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2021. Ss. 191, [1], s. tabl. [12].
- Učastniki Ânvarskogo vosstaniâ, soslannye v Zapadnuû Sibir’, v vospriâtii rossijskoj administracii i žitelej Sibiri*. Č. 1: *Dokumenty graždanskoj administracii, policii i žandarmskogo vedomstva*. Sostaviteli: Stanislav Veh, Anna Krih, Svetlana Mulina. Red.: Stanislav Veh, Svetlana Mulina. Poľskij kul’turnyj centr Moskva. Seria Poľsko-Sibirskáâ Biblioteka, 14. Sankt-Peterburg: Izdatel’stvo Aletejâ, 2021. Ss. 415, [3] [*Участники Январского восстания, сосланные в Западную Сибирь, в восприятии российской администрации и жителей Сибири*. Ч. 1: *Документы гражданской администрации, полиции и жандармского ведомства*. Сост.: Станислав Вех, Анна Крих, Светлана Мулина. Ред. Станислав Вех, Светлана

- Мулина. Польский культурный центр в Москве. Серия Польско-Сибирская Библиотека, 14. Санкт-Петербург: Издательство «Алетей». 2021. С. 415, [3]
- Warlikowski, Sebastian. *Nie tylko Kołyma: Polacy w sowieckich łagrach: wspomnienia i dokument*. Warszawa: Zona Zero, 2021. Ss. 528.
- Wokół polskiej obecności w Rosji: sztambuch Profesor Wiktorii Śliwowskiej na jubileusz dziewięćdziesięciolecia*. Red.: Wiesław Caban, Piotr Głuszkowski, Swietłana Mułina, Eugeniusz Niebelski, Andrzej Nowak. Warszawa: Wydawnictwo „Neriton” : Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2021. Ss. 244, [3].
- Zinovieff, Sofka. *Czerwona Księżniczka: biali emigranci i komisarze*. Przeł. Sławomira Kaczmarek. Warszawa: Bellona, 2021. Ss. 363, [4].
- Żórawski, Michał. *Moskwa 1990–1996: wspomnienia pierwszego konsula III Rzeczpospolitej w Moskwie*. Wyd. 2. Warszawa: Agencja Wydawnicza CB Andrzej Zasieczny, 2021. ss. 121, s. tabl. [16].

2022

- Aleksijewicz, Swietłana. *Wojna nie ma w sobie nic z kobiety*. Przeł. Jerzy Czech. Wyd. 5. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2022. Ss. 330, [5]. [Tyt. ujedn.: *U wojny ne ženskoe lico / У войны не женское лицо*].
- Bieżąństwo 1915*. Red. Eugeniusz Wappa. Białystok: Rada Programowa Tygodnika „Niwa”, 2022. Ss. 740.
- Bukowy, Tadeusz. *Trochę szczęścia: dziesięć lat łagru i zesłania 1945–1955*. Seria Świadectwa XX Wiek. Polska. Warszawa: Ósrodek „Karta”, 2022. Ss. 341, [2], s. tabl. [16].
- Chwalba, Andrzej, Harpula, Wojciech. *Polska – Rosja: historia obsesji, obsesja historii*. Wyd. 2. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022. Ss. 465, [6].
- Czechow, Anton. *Wyspa Sachalin: notatki z podróży*. Tł. Małgorzata Buchalik. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2022. Ss. 422, [1].
- Dąbrowska-Morayne, Halina. *Tam, gdzie nikt być nie chciał*. Bydgoszcz: Bydgoski Dom Wydawniczy „Margrafesen”, 2022. Ss. 65, [3].
- Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945*. T. 2: 1926–1932. Cz. 1: *Trudne lata (czerwiec 1926 – luty 1929)*. Red. serii Mariusz Wołos. Red. tomu Piotr Głuszkowski. Tłum. dokumentów z języka rosyjskiego: Adam Jaskólski, Piotr Zemszał. Seria Wydawnicza pt. „Dokumenty do Historii Stosunków Polsko-Sowieckich 1918–1991”. Warszawa: Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego, 2022. ss. LIV, 592.
- Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1945*. T. 2: 1926–1932. Cz. 2: *Na drodze ku stabilizacji (luty 1929 – lipiec 1932)*. Red. serii Mariusz Wołos. Red. tomu Piotr Głuszkowski. Tłum. dokumentów z języka rosyjskiego: Adam Jaskólski, Piotr Zemszał. Seria Wydawnicza pt. „Dokumenty do Historii Stosunków Polsko-Sowieckich 1918–1991”. Warszawa: Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego, 2022. ss. 546.
- Efron, Georgij. *68 listów z piekła sowieckiego raję (1940–1944)*. Przekł. z ros., red. i oprac. nauk. Grzegorz Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”, 2022. Ss. 436.
- Gajdziński Jerzy. *Golgota narodów: opowieść o życiu w łagrach i ucieczce z Workuty*. Wyd. 2. Warszawa: Fundacja Harcerstwa Jakobstaf!, 2022. Ss. 790, [1].

- Jacobsen, Roy, Pitz, Anneliese. *Człowiek, który kochał Syberię: wspomnienia zbieracza motyli z Syberii Wschodniej*. Przeł. Iwona Zimnicka. Seria Dziej Pisarzy Skandynawskich. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2022. Ss. 313, [6].
- Jałowiecki, Mieczysław. *Na skraju Imperium i inne wspomnienia*. Wybór i układ tekstu: Michał Jałowiecki. Red. nowej ed.: Mariusz Zwoliński. Wyd. 8 w tej ed. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 2022. Ss. 775, [1]. [Zawiera: *Na skraju Imperium; Wolne Miasto; Requiem dla ziemiaństwa*].
- Jurasz, Witold. *Demony Rosji*. Warszawa: Wydawnictwo Czerwone i Czarne, 2022. Ss. 277. [Na okł.: „Zło w Rosji, i niestety również w Rosjanach, było jedynie uśpione. Wystarczyło niewiele, by na nowo zatriumfowało”. Na 4 s. okł.: „Uśpione zło”].
- Krupa, Michał. *Płytkie groby na Syberii*. Słowem wstępnym opatrzył Neal Ascherson. Przeł. Maja Justyna. Stowarzyszenie Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Larix im. Henryka Ruszczyca. [Warszawa]: [s.n.], 2022. 1 karta pamięci SDHC [Nagranie na podst. ed. książkowej: Wydawnictwo Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2022, wydanie I].
- Kurczab-Redlich, Krystyna. *Pandrioszka. Rosja. Nic tutaj nie jest podobne do tego samego gdzie indziej*. Wyd. 4. Warszawa: Wydawnictwo WAB, 2022. Ss. 316, [4]. [Tyt. okł.: *Rosja, nic tu nie jest podobne do tego samego gdzie indziej*].
- Lada, Wojciech. *Mali tułacze*. Warszawa: Prószyński Media, 2022. Ss. 342, [1] [Na okładce: „poruszająca opowieść o najmniejszych polskich uchodźców wobec piekła II wojny światowej”].
- Lasoń-Długosz, Alicja. *Wywieziona*. Na podstawie relacji Leokadii Zwolińskiej. Poznań: DM „Sorus”, 2022. Ss. 109.
- Litwinienko, Aleksander. *Przestępcy z Łubianki*. Przeł. Anna Kühn. Wyd. 3. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen; Poznań: Wydawnictwo Replika, [2022]. Ss. 303, [1]. [Tyt. ujedn.: *LPG – Lubãnskaâ prestupnaâ gruppirovka / ЛППГ – Лубянская преступная группировка*]. [Na s. red.: „Książka oparta na serii wywiadów, których Aleksander Litwinienko udzielił w Londynie dziennikarzowi Akramowi Murtażajewowi [...]”].
- Milczarek, Michał. *Donikąd: podróże na skraj Rosji*. Wyd. 2. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2022. Ss. 270, [2].
- Nowak, Andrzej. *Kto powiedział, że Moskale są to bracia nas, Lechitów...: szkice z historii wyobraźni politycznej Polaków*. Wyd. 2 zm. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022. Ss. 685, [2]. [Wyd. 1: *Między carem a rewolucją. Studium politycznej wyobraźni i postaw Wielkiej Emigracji wobec Rosji 1831–1849*. Warszawa 1994].
- Nowak, Andrzej. *Polska i Rosja: sąsiedztwo wolności i despotyzmu X–XXI w.* Kraków: Biały Kruk, 2022. Ss. 439, [1].
- Ossendowski, Ferdynand Antoni. *Zwierzęta, ludzie, bogowie*. Przedm. Jacek Pałkiewicz. Warszawa: Dom Wydawniczy „Bellona”, 2022. Ss. 334, [1]. [Zawiera: *Męczeńska włóczęga; Przez kraj szatana; „Krwawy generał”*].
- Reid, Anna. *Leningrad: tragedia oblężonego miasta 1941–1944*. Przeł. Wojciech Tyszka. Wyd. 1 (dodr.). Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022. Ss. 629, [2].
- Stecyk, Marian. *Nad rzekami Syberii: pamiętnik chłopca z lat 1940–1946: Krasnojarski Kraj*. Red. i oprac. nauk.: Sylwia Szarejko, Marcin Zwolski. Seria Wspomnienia

- i Relacje / Muzeum Pamięci Sybiru, t. 6. Białystok: Muzeum Pamięci Sybiru, 2022. Ss. 219.
- Stecyk, Marian. *On the rivers of Siberia: the diary of a boy 1940–1946: Krasnoyarsk Krai*. Editing and scholarly analysis Sylwia Szarejko, Marcin Zwolski. Transl.: Monika Lutostanski. Seria Memoires and Recollections / The Sybir Memorial Museum. Białystok: The Sybir Memorial Museum, 2022. P. 237.
- Stecyk, Marian. *Por los ríos de Siberia: diario de un campesino de los años 1940-1946: Krai de Krasnoyarsk*. Edición e investigación: Sylwia Szarejko y Marcin Zwolski, Traducción: Francisco Javier Villaverde González. Seria Recuerdos y Relatos / Museo Conmemorativo de Sybir, t. 6. Białystok: Muzeum Pamięci Sybiru, 2022. Ss. 235.
- Szyszo-Grzywacz, Anna. *Łagierniczka: relacja z Workuty 1945–1956*. Spisała córka Barbara (Barbara Grzywacz-Sanfilippo). Red. Anna Richter. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2022. Ss. 165, [2], s. tabl. [32].
- Suworow, Wiktor. *Akwarium*. Przeł. Andrzej Mietkowski. Wyd. 1 I w tej ed. (dodr.). Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”, 2022. Ss. 333, [1]. [Tyt. ujedn.: *Akvarium / Аквариум*].
- Sybiraczka z Pieszowoli w Powiecie Parczewskim*. Lublin: Oficyna Wydawnicza „Express Press” : Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia Sp. z o.o.; Parczew: Powiatowa Biblioteka Publiczna-Centrum Kultury, 2022. Ss. 56. [Zawiera: Krystyna Jarosz, *Wspomnienia z tułaczki wojennej*. Wstęp i suplement autorstwa Stanisława Jadcza].
- Thubron, Colin. *Amur: między Rosją a Chinami*. Przeł. Barbara Gadomska. Seria Orient Express. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2022. Ss. 309, [3]. [Tyt. oryg.: *The Amur River*].
- Tosza, Bogdan. *Zapiski z Rosji*. Seria Z Rękopisów. Kraków; Budapeszt; Syrakuzy: Wydawnictwo „Austeria”, 2022. Ss. 166, [5].
- Ze Stubna na Nieludzką Ziemię*. Oprac. tekstów: Danuta Ochenduszkiewicz, Katarzyna Rutkowska. Stubno; [Pruszków] : Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, 2022. ss. 99.
- Zesłani na Sybir: deportacje mieszkańców gminy Jedwabne i okolic na Syberię w latach 1940–1941*. Scenariusz, tekst, wybór archiwaliów i fotografii: Patrycja Sanejko. Współpr.: Magdalena Dzienis-Todorczuk. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział (Białystok). Białystok: Instytut Pamięci Narodowej. Oddział w Białymstoku, 2022. Ss. 199, [1].
- Žamojcin, Ānka. *Z perażytaga*. Ukladanne, pradmova i komentar Galiny Tvaranovič. [Жамойцін, Янка. З перажытага. Укладанне, прадова і каментар Галіны Тварановіч]. Belastok [Беласток]: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2022. Ss. 234.

2023

- Adamczewski, Przemysław, Mamoulia, Georges, Wojtkowiak, Jakub. *Wspomnienia Izmael-beka (Józefa) Pietrucina-Pietruszewskiego jako źródło do historii rewolucji lutowej i wojny na Kaukazie 1917–1919*. Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2023. Ss. 273, [2].

Gdy nieme groby przemawiają...: spuścizna katyńska. Red. nauk. Danuta Jastrzębska-Golonka, Ewa Kowalska. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 2023. Ss. 152.

Na wygnanym szlaku z Polski do Polski...: wspomnienia siostry Laurety (Zofii) Wilczyńskiej z lat II wojny światowej i wczesnego powojnia. Oprac. Joanna Lusek. Kraków: Wydawnictwo „Avalon”, 2023. Ss. 419.

Słownik vijni = Słownik wojny. Układač Ostap Slivins'kij / ułożył Ostap Sływynski. Īlustracii Anastasii Avramčuk / Zilustrowała Anastasija Awramczuk. Pereklav Bogdan Zadura / Przełożył Bohdan Zadura [*Словник війни = Słownik wojny.* Укладач Остап Сливинський / Ułożył Ostap Sływynski. Īлюстрації Анастасії Аврамчук / zilustrowała Anastasija Awramczuk. Переклав Богдан Задура / Przełożył Bohdan Zadura]. Sejny: Ośrodek „Pogranicze-Sztuk, Kultur, Narodów”, 2023. Ss. 161, [3].

Słownik wyrazów ratujących życie. Pod red. Michała Pałucha. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2023. Ss. 735.

Życie przed i na zesłaniu. Autorzy wspomnień: Roman Raciborski, Marta Żurowska. Seria Tak Było... Sybiracy, 19. Kraków: Związek Sybiraków. Oddział w Krakowie, 2023. Ss. 241.

Rozwiązanie skrótów

ang. – (język) angielski

aut. – autor

dodr. – dodruk

dr. – druk

ed. – edycja

fot. – fotografia

hebr. – (język) hebrajski

konsult. – konsultacja

litew. – (język) litewski

nakł. – nakład(em)

nauk. – naukowy

niem. – (język) niemiecki

norw. – (język) norweski

okł. – okładka; okładkowy

oprac. – opracowanie; opracował(a)

opt. – optyczny

oryg. – oryginał; oryginalny

podst. – podstawa

podtyt. – podtytuł; podtytułowy

popr. – poprawiony

posł. – posłowie

przedm. – przedmowa

przeł. – przełożył(a)

przekł. – przekład

przetł. – przetłumaczył(a)

przygot. – przygotował(a)

przytyt. – przytytułowy

ps. – pseudonim

pt. – pod tytułem
r. – rok
red. – redakcja; redaktor(rzy); redakcyjny
ros. – (język) rosyjski
rozz. – rozszerzony
ryc. – rycina
s. – strona
s.l. – sine loco
s.n. – sine
ss. – strony
t. – tom, tomy
tabl. – tablica
tł. – tłumaczył
tłum. – tłumaczenie
tyt. – tytuł
ujedn. – ujednolicony
uzup. – uzupełniony
właśc. – właściwy
współpr. – współpraca
wyd. – wydanie
zdz. – zdjęcie
zebr. – zebrał(a)

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Article No. 307

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.18>

Artykuł badawczy / Research article

Bibliografia / Bibliography

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and K. Wojan¹

Citation:

Wojan, K. (2023). Z polskiej leksykografii biograficznej, nekrologicznej i komemoratywnej. Rosja i ZSRS a Polska. Część II. (Bibliografia prac z lat 2022–2023 oraz uzupełnienia). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 374–382.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.18>

Z POLSKIEJ LEKSYKOGRAFII BIOGRAFICZNEJ,
NEKROLOGICZNEJ I KOMEMORATYWNEJ.
ROSJA I ZSRS A POLSKA. CZĘŚĆ II.
(BIBLIOGRAFIA PRAC Z LAT 2022–2023
ORAZ UZUPEŁNIENIA)

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Institut Skandynawistyki i Fennistyki / Institute of Scandinavian and Finnish Studies
ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 51, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: katarzyna.wojan@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0368-727X>

(nadesłano / received 25.08.2023; zaakceptowano / accepted 30.09.2023)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

From Polish biographical, obituary and commemorative lexicography.

Part 2. Russia and the USSR but Poland.

(A bibliography of selected works from 2022–2023 and a supplement)

The article is a continuation of research in the field of Polish biographical lexicography and – divisions newly developed by the author – obituary lexicography and commemorative lexicography. The study focuses on the issues of historical “Poland and Russia” as well as “Poland and the USSR” relations. This year’s work includes a list of 51 dictionaries by Polish authors and (in addition) published by the Russian “Memorial” Association, whose important direction of research and documentation activities is the study of Polish victims of repression, including the genocide in Katyn. The bibliography covers the years 2022–2023 and a supplement of publications from 2006–2021.

Keywords: biographical dictionaries, Russia, USSR, Poland, Polish exiles, deported to the USSR, victims of war crimes, victims of Stalinism, victims of the communist regime, crimes against the Polish nation.

Abstrakt

Artykuł stanowi kontynuację badań z zakresu polskiej leksykografii biograficznej oraz – nowo wyodrębnionych przez autorkę działów – leksykografii nekrologicznej i komemoratywnej. Badania koncentrują się wokół problematyki relacji historycznych „Polska i Rosja” oraz „Polska i ZSRS”. Tegoroczna praca zawiera wykaz 51 pozycji słownikarskich polskich autorów oraz (dodatkowo) wydanych przez rosyjskie Stowarzyszenie „Memorial”, którego ważnym kierunkiem działalności badawczej i dokumentacyjnej są studia nad polskimi ofiarami represji, w tym ludobójstwa w Katyniu. Bibliografia obejmuje lata 2022–2023 oraz uzupełnienia publikacji z lat 2006–2021.

Słowa kluczowe: słowniki biograficzne, Rosja, ZSRS, Polska, deportowani do ZSRS, ofiary zbrodni wojennych, ofiary stalinizmu, ofiary komunistycznego reżimu, zbrodnie przeciwko narodowi polskiemu.

Cel i zawartość opracowania

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację badań z zakresu leksykografii biograficznej, nekrologicznej i komemoratywnej. Wyodrębnienie tych dwóch ostatnich działów słownictwa zaproponowano i uzasadniono w studium opublikowanym w ubiegłorocznym numerze niniejszego czasopisma (Wojan 2022). Zainicjowane w roku poprzednim badania koncentrują się wokół problematyki relacji historycznych „Polska i Rosja” oraz „Polska i ZSRS”. Głównym przedmiotem zainteresowania są biografie polskich obywateli – ofiar rosyjskiego imperializmu, sowieckiego totalitaryzmu, ofiar zbrodni komunistycznych itp.

W poniższych wykazach zgromadzono 50 pozycji bibliograficznych (łącznie z kumulacjami wydań). Kluczem do stworzenia wykazu bibliograficznego publikacji o charakterze słownikowym (w tym encyklopedycznym) były ważne fakty historyczne – zabory rosyjskie, zesłania, deportacje do ZSRS, mordy dokonywane przez Sowieców na Polakach, zbrodnia Katyńska i akty ludobójstwa, reżim komunistyczny, działalność polskiego podziemia, obozu narodowego, represje stosowane przez NKWD itd.

Przedstawione w wykazie tytuły wydane zostały w Polsce. Dodatkowo uwzględniono publikacje zagraniczne – opracowania rosyjskiego Stowarzyszenia „Memoriał”², które jako jeden z ważnych kierunków działalności badawczej i dokumentacyjnej obrał studia nad polskimi ofiarami represji, w tym ludobójstwa w Katyniu³, jak również wydania polskich instytutów naukowych przygotowane we współpracy z rosyjskimi.

W części pierwszej rejestru zawarto opracowania najnowsze, które ukazały się w latach 2022–2023. Część drugą stanowią uzupełnienia wcześniejszego wykazu (Wojan 2022), który notuje wydania począwszy od roku 2006.

Niniejszy artykuł ma charakter materiałowy. Zawarta w nim faktografia w postaci dwóch spisów dorobku piśmienniczego z obszaru rzeczowej leksykografii posłuży jako podstawa do jej późniejszych analiz kwalitatywnych i kwantyfikatywnych.

Sposób rejestracji materiału

Tytuły wyekscerpowano ze zintegrowanego *Katalogu zbiorów polskich bibliotek naukowych* (NUKAT), a także katalogu Biblioteki Narodowej. Wykorzystano także zamieszczone w nim opisy bibliograficzne. Dodatkowo przeprowadzona została kwerenda tekstowa, w wyniku której uzyskano informacje o kolejnych tytułach. Pomocne okazały się też noty wydawnicze konkretnych publikacji.

W procesie konfigurowania wykazu zachowano porządek chronologiczny, co oznacza, że pozycje słownikarskie pogrupowano według roku ich wydania. W poszczególnych odcinkach czasowych publikacje uszeregowano alfabetycznie według nazwisk autorów lub redaktorów zgodnie z kolejnością liter alfabetu polskiego. Nazwiska współtwórców podaje się po tytule utworu. Tytuły pozycji w alfabetach innych aniżeli łańciski przytacza się w transkrypcji, stosowanej w procedurze katalogowania bibliotecznego. W miejscu opisu bibliograficznego zamieszczono nazwę wydawcy, instytucji wydawniczej lub jej oddziału. W adresie bibliograficznym uwzględniono również kolejność wydania, nazwę serii i liczbę stron. Po adresie bibliograficznym, zwykle w nawiasach kwadratowych, podaje się informacje dodatkowe dotyczące zamieszczonego w publikacji indeksu rzeczowego, języków przekładu, przeznaczenia pracy, tytułu okładkowego, zapisów dodatkowych na stronach przytytułowych, informacje o innym tytule pierwszego / poprzedniego wydania bądź oryginału oraz adnotacje informujące o przeznaczeniu lub typie publikacji dla określonego odbiorcy.

² Funkcję koordynatora Komisji Polskiej Stowarzyszenia pełni Aleksandr Gurjanow.

³ Na temat politycznego sporu wokół określenia zachowań przestępczych „zbrodnia przeciwko ludzkości” i „ludobójstwo” zob. artykuł *Kiedy Katyń przestał być w Polsce ludobójstwem* (Rzeczpospolita 18.04.2011), <https://www.rp.pl/publicystyka/art14585821-kiedy-katyn-przestal-byc-w-polsce-ludobojstwem> (dostęp 30.08.2023).

Bibliografia / References

- Rzeczpospolita: Kiedy Katyń przestał być w Polsce ludobójstwem. *Rzeczpospolita*, 18.04.2011. (Online) <https://www.rp.pl/publicystyka/art14585821-kiedy-katyn-przestal-byc-w-polsce-ludobojstwem> (dostęp 30.08.2023).
- Wojan, K. (2022). Z polskiej leksykografii biograficznej, nekrologicznej i komemoratywnej. Rosja i ZSRS a Polska – ofiary antycywilizacji. (Bibliografia prac z lat 1832–2021 – w wyborze). *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 201–248. DOI: 10.26881/srg.2022.9.12.
- Zalejko, G. (1988). Biografistyka historyczna – zarys ewolucji gatunku. *Historyka. Studia Metodologiczne*, 18: 43–48.

Źródła internetowe / Internet sources

- Biblioteka Narodowa. (Online) <https://www.bn.org.pl/>
- Indeks Represjonowanych*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. (Online) <https://indeksrepresjonowanych.pl/>
- Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny, NUKAT. (Online) <https://centrum.nukat.edu.pl/>

I. WYKAZ PUBLIKACJI LEKSYKOGRAFICZNYCH Z LAT 2022–2023

2022

- Adamczak, Stanisław, Rembalski, Andrzej. (Red.) (2022). *Harcerski słownik biograficzny Kielecczyzny*. T. 2. Autorzy biogramów: Elżbieta Kubiec et al. Związek Harcerstwa Polskiego. Komenda Chorągwi Kieleckiej im. Stefana Żeromskiego. Kielce: Chorągiew Kielecka ZHP. Ss. 726.
- Bagieński, Witold, Dźwigał, Magdalena. (Red.). (2022). *Leksykon bezpieczeństwa: kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*. T. 3. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 662, [1].
- Biały, Andrzej. (2022). „Mój ojciec był Polakiem...”: próba ustalenia rzeczywistej liczby ludności pochodzenia polskiego na liście osób represjonowanych w latach 1921–1953 ogłoszonej przez białoruski oddział stowarzyszenia „Memoriał”. T. 1. Przasnysz: Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Przasnyskiej. Ss. 976 + 1 płyta CD-ROM [Dokument towarzyszący: *Oryginalna lista osób represjonowanych w latach 1921–1953. Od 1 do 5000 ogłoszonej przez Stowarzyszenie Memoriał Białoruski*].
- Damazyn, Michał. (2022). *Dykcjonarz kujawsko-pomorski: zasłużeni działacze „Solidarności” i opozycji antykomunistycznej odznaczeni medalem „Unitas Durat Palatinatus Cuiavianio-Pomeraniensis”*. T. 1. Toruń; Bydgoszcz; Włocławek: Jagielloński Instytut Wydawniczy. Ss. 462.
- Dubicki, Tadeusz, Suchcitz, Andrzej. (2022). *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945: słownik biograficzny*. T. 5. Łomianki–Dziekanów Leśny: LTW. Ss. 400.
- Dworaczek, Kamil, Klarman, Agnieszka, Sołtysik, Łukasz, Waligóra, Grzegorz. (Red.). (2022). *Wolni i Solidarni: Solidarność Walcząca na Dolnym Śląsku w Encyklopedii Solidarności*. Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 222. [Leksykon].

- Hlebowicz, Adam. (Red. nauk.). (2022). *Zostali na Wschodzie: słownik inteligencji polskiej w ZSRS 1945–1991*. T. 2. Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Seria Słowniki, t. 10. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. 615.
- Iwaneczko, Dariusz. (2022). *Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich (1944–1945): leksykon*. Wstęp, opracowanie i redakcja naukowa Dariusz Iwaneczko. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział (Rzeszów). Seria Wydawnicza IPN Oddział w Rzeszowie. Rzeszów; Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Rzeszowie. Ss. 248, karty tablic złożone luzem [3].
- Karpińska, Małgorzata, Szymczak, Damian. (2022). *Marszałkowie i prezydujący polskich organów przedstawicielskich doby zaborów*. Seria Słownik Biograficzny Polskiego Parlamentaryzmu, 2. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. Ss. 384, [1].
- Kawęcki, Krzysztof (Red.). (2022). *Encyklopedia ruchu narodowego: organizacje, wydarzenia, pojęcia*. T. 1. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego : Wydawnictwo Neriton, 2022. Ss. VI, [2], 326, [2].
- Kawęcki, Krzysztof (Red.). (2022). *Encyklopedia ruchu narodowego: organizacje, wydarzenia, pojęcia*. T. 2. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego : Wydawnictwo Neriton, 2022. Ss. 313.
- Kawęcki, Krzysztof. (Red.). (2022). *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*. T. 3. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego : Wydawnictwo Neriton. Ss. [1], 434, [8].
- Kawęcki, Krzysztof. (Red.). (2022). *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*. T. 4. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego : Wydawnictwo Neriton. Ss. [1], 368, [2].
- Kochański, Aleksander. (2022). *Polska 1944–1991: informator historyczny: struktury i ludzie*. Cz. 1. Przy współudziale Elżbiety Ciborskiej, Aleksandra Merkera i Grzegorza Sołtysiaka. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 887.
- Kochański, Aleksander. (2022). *Polska 1944–1991: informator historyczny: struktury i ludzie*. Cz. 2. Przy współudziale Elżbiety Ciborskiej, Aleksandra Merkera i Grzegorza Sołtysiaka. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. [4], 893–1607.
- Krogulski, Mariusz Lesław. (2022). *Od Legionów do Armii Polskiej: żołnierze niepodległości z ziemi tuchowskiej 1914–1921*. T. 2. Tuchów: Mariusz Lesław Krogulski. Ss. 336.
- Masalski, Konstanty. (2022). *Drugie oblicze podziemia*. Białystok: Konstanty Masalski. Ss. 804 [zawiera rejestry zmarłych].
- Mirecki, Jacek, Pawełczyk, Michał. (2022). *Księga łez: ofiary Zbrodni Katyńskiej z Ziemi Wrzesińskiej*. Września: Powiat Wrzesiński z siedzibą w Starostwie Powiatowym we Wrześni. Ss. 232.

Rabiński, Jarosław, Dworski, Michał. (Red.). (2022). *Słownik biograficzny Polskiego Państwa na Uchodźstwie. T. 1, Członkowie I i II Rady Narodowej RP*. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Centrum Badań nad Historią Polskiego Państwa na Uchodźstwie. Lublin: Centrum Badań nad Historią Polskiego Państwa na Uchodźstwie KUL : Wydawnictwo KUL. Ss. 420.

Trojanowska, Marta Wiktoria. (2022). *Zlikwidowane, przekształcone, rozproszone: nieistniejące biblioteki Radomia z lat 1839–2015*. Radom: Radomskie Towarzystwo Naukowe. Ss. 275, [1].

Zielonka, Jerzy. (Red.). (2022). *Wierni niepodległej. 6: Ziemia kościańska w wojnie polsko-bolszewickiej (1919–1920): materiały z obchodów 100-lecia Bitwy Warszawskiej*. Opracowanie zbiorowe. Starostwo Powiatowe w Kościanie. Kościan: [Starostwo Powiatowe w Kościanie]. Ss. 144.

2023

Krogulski, Mariusz Lesław. (2023). *Od Legionów do Armii Polskiej: żołnierze niepodległości z ziemi tuchowskiej 1914–1921. T. 3*. Tuchów: Mariusz Lesław Krogulski. Ss. 464.

II. UZUPEŁNIENIA (LATA 2006–2021)

2006

Wojtycza, Janusz. (Red.). (2006). *Harcerski słownik biograficzny. T. 1–*. [Aut.: Waclaw Błażejowski et al.]. Warszawa: Muzeum Harcerstwa; [Łódź]: Marron Edition. Wol.

2009

Dubicki, Tadeusz, Suchcitz, Andrzej. (2009). *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945: słownik biograficzny. T. 1. Seria Biblioteka „Niepodległości”, t. 9*. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego : Towarzystwo Opieki nad Archiwami Instytutu Literackiego w Paryżu ; Łomianki : Wydawnictwo LTW. Ss. 365.

2011

Dubicki, Tadeusz, Suchcitz, Andrzej. (2011). *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945: słownik biograficzny. T. 2*. Warszawa: Wydawnictwo LTW. Ss. 382, [1].

2012

Rembalski, Andrzej. (Red.). (2012). *Harcerski słownik biograficzny Kielecczyzny*. Kielce: Agencja „JP”. Ss. 584.

2013

Nowak, Andrzej, Ożóg, Krzysztof, Sosnowski, Leszek. (Red.). (2013). *Wielka księga patriotów polskich*. [Aut.: Piotr Biliński et al.]. Wyd. 1. Kraków: Biały Kruk. Ss. 551, [1].

Nowak, Andrzej, Ożóg, Krzysztof, Sosnowski, Leszek. (Red.). (2013). *Wielka księga patriotów polskich*. [Aut.: Piotr Biliński et al.]. Wyd. 1 uzup. Kraków: Biały Kruk. Ss. 551, [1].

2014

Nowak, Andrzej, Ożóg, Krzysztof, Sosnowski, Leszek. (Red.). (2014). *Wielka księga patriotów polskich*. [Aut.: Piotr Biliński et al.]. Wyd. 2 uzup. Kraków: Biały Kruk. Ss. 555.

2018

Dubicki, Tadeusz, Suchcitz, Andrzej. (2018). *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945: słownik biograficzny*. T. 3. Łomianki–Dziekanów Leśny: LTW. Ss. 368.

2019

Dubicki, Tadeusz, Suchcitz, Andrzej. (2019). *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945: słownik biograficzny*. T. 4. Łomianki–Dziekanów Leśny: LTW. Ss. 320.

Paszkiewicz, Marian. (2019). *Słownik biograficzny żołnierzy i represjonowanych mieszkańców gminy Strzyżewice 1914–1950*. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia; [Strzyżewice]: Strzyżewickie Towarzystwo Regionalne. Ss. 382, [2].

Ubity v Kalinine, zahoroneny v Mednom: kniga pamâti pol'skih voennoplennyh – uznikov Ostaškovskogo lagerâ NKVD SSSR, rasstrelânyh po rešeniû Politbûro CK VKP (6) ot 5 marta 1940 goda. T. 1: *Biogrammy voennoplennyh: A–L*. Redakcionnaâ kolleghiâ Aleksandr Ūlevič Daniël' [i 7 pozostałych]. Otvetstvennyj sostavitel' Aleksandr È. Gur'ânov. Moskva: Obšestvo „Memorial”, 2019 [Убиты в Калининe, захоронены в Медном: книга памяти польских военнопленных – узников Осташковского лагеря НКВД СССР, расстрелянных по решению Политбюро ЦК ВКП (6) от 5 марта 1940 года. Т. 1: Биограммы военнопленных: А–Л. Редакционная коллегия Александр Юльевич Данель и др. Ответственный составитель Александр Э. Гурьянов. Москва: Общество «Мемориал», 2019]. Ss. 681, [3].

Ubity v Kalinine, zahoroneny v Mednom: kniga pamâti pol'skih voennoplennyh – uznikov Ostaškovskogo lagerâ NKVD SSSR, rasstrelânyh po rešeniû Politbûro CK VKP (6) ot 5 marta 1940 goda. T. 2: *Biogrammy voennoplennyh: M–Â*. Redakcionnaâ kolleghiâ Aleksandr Ūlevič Daniël' [i 7 pozostałych]. Otvetstvennyj sostavitel' Aleksandr È. Gur'ânov, Moskva: Obšestvo „Memorial”, 2019 [Убиты в Калининe, захоронены в Медном: книга памяти польских военнопленных – узников Осташковского лагеря НКВД СССР, расстрелянных по решению Политбюро ЦК ВКП (6) от 5 марта 1940 года. Т. 2: Биограммы военнопленных: М–Я. Редакционная коллегия Александр Юльевич Данель и др. Ответственный составитель Александр Э. Гурьянов. Москва: Общество «Мемориал», 2019]. Ss. 644, [4].

Ubity v Kalinine, zahoroneny v Mednom: kniga pamâti pol'skih voennoplennyh – uznikov Ostaškovskogo lagerâ NKVD SSSR, rasstrelânyh po rešeniû Politbûro CK VKP (6) ot 5 marta 1940 goda. T. 3: *Čto my znaet o Mednom*. Redakcionnaâ kolleghiâ A.Ū. Daniël' [i 7 pozostałych]. Otvetstvennyj sostavitel' Aleksandr Gur'ânov. Moskva: Obšestvo „Memorial”, 2019 [Убиты в Калининe, захоронены в Медном: книга памяти польских военнопленных – узников Осташковского лагеря НКВД СССР, расстрелянных по решению Политбюро ЦК ВКП (6) от 5 марта 1940 года. Т. 3: Что мы знаем о медном. Редакционная коллегия Александр Юльевич Данель и др. Ответственный составитель Александр Э. Гурьянов. Москва: Общество «Мемориал», 2019]. Ss. 710, [2].

2020

- Bereza, Tomasz. (2020). *Przesiedleni znad Sanu – zamordowani nad Horyniem: losy Polaków deportowanych przez Sowietów z obwodu drohobyckiego w ramach „oczyszczania” pasa przygranicznego (1940–1944)*. Tłumaczenia na język niemiecki i ukraiński Wanda Tarnawska, Tomasz Bereza. Seria Wydawnicza IPN Oddział Rzeszów. Rzeszów–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Rzeszowie. Ss. 248, s. tabl. [24] [Na stronie przytytułowej: Centralny Projekt Badawczy IPN Losy Polski i Jej Obywateli w Latkach II Wojny Światowej] [Zawiera spisy].
- Judycki, Zbigniew Andrzej. (2020). *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920: słownik biograficzny*. Pod red. Tadeusza Skoczka. Posłowie Tadeusz Skoczek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Muzeum Niepodległości. Ss. 113, [1] [Z okazji obchodów 100-lecia wojny polsko-rosyjskiej i Bitwy Warszawskiej].
- Kaszlej, Zbigniew, Rychlewski, Bartłomiej. (2020). *Słownik biograficzny konspiracji niepodległościowej na Augustowszczyźnie i Suwalszczyźnie 1944–1956*. Kraków: Fundacja Kwartalnika Wyklęci. Ss. 919, [1].
- Kawęcki, Krzysztof. (Red.). (2020). *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*. T. 1. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego : Wydawnictwo Neriton. Ss. XII, 424, [2].
- Krih, Anna Alekseevna, Mulina, Svetlana Anatol'evna, Danil'čik, Adam. (2020). *Barskie konfederaty v Zapadnoj Sibiri: biografičeskij slovar'*, Omskij gosudarstvennyj universitet im. F.M. Dostoevskogo, Institut istorii Pol'skoj Akademii nauk, Pol'skij kul'turnyj centr v Moskve; Polska Akademia Nauk. Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, Seria Pol'sko-Sibirskaa Biblioteka, 11. Sankt-Peterburg: Aletejâ. Ss. 693 [Крих, Анна Алексеевна, Мулина, Светлана Анатольевна, Данильчик, Адам. (2020). *Барские конfederаты в Западной Сибири: биографический словарь*. Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского, Институт истории Польской Академии наук, Польский культурный центр в Москве, Polska Akademia Nauk. Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla. Seria Pol'sko-Sibirskaja Biblioteka, 11. Санкт-Петербург: Алетея. С. 693].
- Krogulski, Mariusz Lesław. (2020). *Od Legionów do Armii Polskiej: żołnierze niepodległości z ziemi tuchowskiej 1914–1921*. T. 1. Tuchów: Mariusz Lesław Krogulski. Ss. 396.
- Leszczyński, Mariusz. (2020). *Księża diecezjalni ekspatrianci archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego: słownik biograficzny*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Seria Słowniki, t. 7. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. XXXVII, [1], 1080, [1], karta tablic luzem [1] [Na stronie przytytułowej: „Centralny Projekt Badawczy IPN. Władze komunistyczne wobec kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989”].
- Marecki, Józef ks. (2020). *Misterium iniquitatis: osoby duchowne i zakonne obrządku łacińskiego zamordowane przez ukraińskich nacjonalistów w latach 1939–1945*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Krakowie. Polskie Towarzystwo Teologiczne (Kraków). Kraków: Instytut Pamięci Narodowej : Wydawnictwo UNUM. Ss. 986, [1].

Puliński, Andrzej Jarosław. (2020). *Uczestnicy konspiracji uczniowskiej w województwie białostockim w latach 1947–1956: informator personalny*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Seria Wydawnicza Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, t. 41. Białystok; Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 238, [1].

2021

Grzybowski, Jerzy. (2021). *W kraju i na obczyźnie: kapelani wojskowi wyznania prawosławnego w armii II Rzeczypospolitej i Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. Ss. 283, [1].

Hlebowicz, Adam (Red. nauk.). (2021). *Zostali na Wschodzie: słownik inteligencji polskiej w ZSRR 1945–1991*. T. 1. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Seria Słowniki, t. 8. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Ss. 487, [1].

Kalinowski, Ziemowit. (2021). *Ryngraf z gałązkami jedliny: słownik biograficzny podziemia niepodległościowego w Beskidzie Makowskim 1945–1956*. Kraków: Fundacja Kwartalnika „Wyklęci” : Wydawnictwo Miles. Ss. 223.

Kawęcki, Krzysztof. (Red.). (2021). *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*. T. 2. Warszawa: Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego : Wydawnictwo Neriton. Ss. [6], 431.

Węgrzyn, Dariusz. (2021). *Księga aresztowanych, internowanych i deportowanych z Górnego Śląska do ZSRR w 1945 roku*. T. 1: A–J. Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Katowicach. Katowice – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 1035.

Węgrzyn, Dariusz. (2021). *Księga aresztowanych, internowanych i deportowanych z Górnego Śląska do ZSRR w 1945 roku*. T. 2: K–O. Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Katowicach. Katowice – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 1041–2047.

Węgrzyn, Dariusz. (2021). *Księga aresztowanych, internowanych i deportowanych z Górnego Śląska do ZSRR w 1945 roku*. T. 3: P–Ż. Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Katowicach. Katowice – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Ss. 2053–3203.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

III. RECENZJE, OMÓWIENIA
I POLEMIKI
REVIEWS, OVERVIEWS
AND POLEMICS

Article No. 308

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.19>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and M. Dąbrowska ¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2023). Boris Sokołow o Aleksandrze Solżenicynie. (Boris Sokołow. *Aleksander Solżenicyn. Prorok i dysydent*. Przeł. Marta Głuszkowska. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2022, 405 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 385–392. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.19>

BORIS SOKOŁÓW O ALEKSANDRZE SOŁŻENICYNIE
(Boris Sokołow. *Aleksander Solżenicyn. Prorok i dysydent*. Przeł.
Marta Głuszkowska. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2022, 405 s.)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw
Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics
Katedra Rusycystyki / Institute of Russian Studies
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Polska /
Krakowskie Przedmieście St. 26/28, PL-00-927 Warsaw, Poland
Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>
(nadesłano / received 27.12.2022; zaakceptowano / accepted 30.12.2022)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Boris Sokolov about Aleksandr Solzhenitsyn

The paper presents the book entitled *Aleksandr Solzhenitsyn. The Prophet and Dissident*, published in Polish in 2022 (Boris Sokołow. *Aleksander Sołżenicyn. Prorok i dysydent*. Trans. Marta Głuszkowska, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2022, p. 405). It is Solzhenitsyn's biography which has not been published in Russia. The book consists of the preface and nine chapters, presenting in a chronological order the life and work of the author of *The Gulag Archipelago* against the background of the historical events of the 20th century. Three thematic lines can be distinguished in this biography: political, literary and private.

Keywords: Aleksandr Solzhenitsyn, Boris Sokolov, biography, Russia, prophet, dissident, *The Gulag Archipelago*, war, gulags, reprisals, The Noble Prize, emigration, politics.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie książki *Aleksander Sołżenicyn. Prorok i dysydent*, wydanej w przekładzie polskim w 2022 roku (Boris Sokołow, *Aleksander Sołżenicyn. Prorok i dysydent*, trans. Marta Głuszkowska, Prószyński i S-ka, Warszawa 2022, 405 ss.). Jest to niepublikowana w Rosji biografia Sołżenicyna. Książka składa się z przedmowy oraz dziewięciu rozdziałów przedstawiających w porządku chronologicznym życie i twórczość autora *Archipelagu GUŁag* na tle wydarzeń historycznych XX wieku. W biografii można wyróżnić trzy linie tematyczne: polityczną, literacką i prywatną.

Słowa kluczowe: Aleksander Sołżenicyn, Boris Sokołow, biografia, Rosja, prorok, dysydent, *Archipelag Gułag*, wojna, łagry, represje, Nagroda Nobla, emigracja, polityka.

Borisa Sokołowa (ur. w 1957) i bohatera jego książki – Aleksandra Isajewicza Sołżenicyna (ur. w 1918 r. w Kisłowodzku, zm. w 2008 r. w Moskwie) – nie trzeba szeroko przedstawiać polskim czytelnikom zainteresowanym rosyjską literaturą i historią Rosji. Po leksykonie życia i twórczości Michaiła Bułhakowa (Sokołow 2003) oraz publikacjach o II wojnie światowej i roli w niej ZSRR (Sokołow 2010; 2011; 2013; 2014; 2021) trafiła do ich rąk książka Sokołowa, która zajmująco połączyła obie wymienione dyscypliny: literaturoznawczą i historyczną. Mowa jest o pracy *Aleksander Sołżenicyn. Prorok i dysydent*, wydanej w 2022 roku w przekładzie Marty Głuszkowskiej przez wydawnictwo Prószyński i S-ka (Sokołow 2022). W notkach redakcyjnych czytamy, że jest to „niepublikowana w Rosji biografia autora *Archipelagu GUŁag*”, napisana przez niezależnego rosyjskiego badacza i publicystę, zwolnionego z pracy uczelnianej (w Katedrze Antropologii Społecznej na Rosyjskim Społecznym Uniwersytecie Państwowym) po publicznym skrytykowaniu ataku Federacji Rosyjskiej na Gruzję. Z okładki spogląda sam Aleksander Sołżenicyn, niemłody brodaty mężczyzna, wspar-

ty na prawej ręce i wnikliwym wzrokiem mierzący w dal – czas i przestrzeń. Chciałoby się powiedzieć, że patrzy z niej właśnie – zgodnie z polskim tytułem (tytuł oryginalny brzmiał po prostu *Aleksander Sołżenicyn – Александр Солженицын*) – prorok (w jego spojrzeniu możemy dojrzeć błysk głębszej refleksji i moc wizjonerską) oraz dysydent (poza ciała sugeruje zdystansowanie od komunistycznej władzy i jej ideologii, która to władza „odwzajemniła” mu się zresztą w wyjątkowo okrutny sposób).

Pomysłodawcy polskiego wydania książki o Sołżenicynie mieli do wyboru zresztą dużo więcej określeń niż tylko prorok i dysydent. „Człowiek-krzyk, człowiek-zgrzyt, człowiek-protest. [...] Artylerzysta, który ściąga na siebie ogień. Jeden, który może stawić czoła wielu. Rosyjska dusza, która z mrocznych i beznadziejnych czasów wyszła żywa i czysta” (Sokołow 2022: 5) – to tylko niektóre przywołane przez Sokołowa za Ludmiłą Saraskiną, najważniejszą znawczynią życia i dorobku twórczości autora *Jednego dnia Iwana Denisowicza*, autorką jego biografii wydanej w znanej serii ŻZL – „Жизнь замечательных людей” (Saraskina 2009 i in.). Bardzo wiele z tych określeń nawiązuje do tradycji literackiej, rosyjskiej i zachodnioeuropejskiej, choć niekoniecznie bezpośrednio do spuścizny samego Sołżenicyna: gdy nazywa się go „skalpelem okulisty usuwającym z oczu kataraktę, poszerzającym kąt widzenia”, przypomina się alegoryczna postać Prawdy – Prosto Patrzącej z *Podróży z Petersburga do Moskwy* Aleksandra Radiszczewa, określenie „prorok” przywodzi na myśl wiersz Aleksandra Puszkina *Prorok*, porównania z mityczną Kasandrą, Don Kichotem (tytułową postacią powieści Cervantesa) i „bohaterem nienapisanej powieści Dostojewskiego” są zrozumiałe bez dodatkowych wyjaśnień (zob. Sokołow 2022: 5). Z pomocą jednoznacznych w swej wymowie porównań przedstawiane są zapatrywania Sołżenicyna także w polskich mediach. „Sumieniem Rosji”, pisarzem, który pokazał, że „Lenin i Stalin są nieodrodnymi braćmi Hitlera i bolszewizm jest równie okrutny co ongiś faszyzm” nazwał go w okolicznościowym wywiadzie dla Polskiego Radia Jerzy Pomianowski², tłumacz *Archipelagu GULag* na język polski.

W tych i wielu niewymienionych tu określeniach, które przyłgnęły do Sołżenicyna, można odnaleźć słowa kluczowe jego spuścizny. Kiedy czytamy więc o chirurgu-okuliście, który pociągnięciem skalpela zdejmuje bielmo z oczu, przywracając prawidłowy ogląd świata, nasuwa się na myśl słowo „prawda”. Dochodzenie do prawdy i otwarcie czytelnikom oczu na kłamstwo bez wątpienia należało do głównych celów twórcy *Archipelagu GULag*, mającego – *nomen omen* – podtytuł „próba dochodzenia literackiego” (w niektórych polskich wydaniach: „próba analizy literackiej”). Słowo „kłamstwo” znalazło się w tytule programowego eseju *Żyj bez kłamstwa!*, w którym kłamstwo zostaje zestawione z przemocą:

Gdy przemoc wdziera się w spokojne życie ludzkie – ma oblicze płonące pewnością siebie. [...] Lecz przemoc szybko się starzeje, po kilku latach traci pewność siebie, toteż [...] sprzymierza się z Kłamstwem. Przemoc bowiem nie ma innej osłony oprócz kłamstwa, kłamstwo zaś może się utrzymać jedynie dzięki przemocy. [...] Gdy [...] ludzie unikają kłamstwa, przestaje ono po prostu istnieć. [...] Nasza droga jest następująca: *nigdy świadomie nie popierać kłamstwa!* (Sokołow 2022: 316–317; Sołżenicyn [1993]: 102–103).

² Zob. <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/778053,Solzenicyn-pisarz-ktory-byl-sumieniem-Rosji> (dostęp 23.12.2022).

Apel o odrzucenie kłamstwa pisarz sformułował ze świadomością, że brzmi on prosto, ale jakże niełatwa – bo w państwie totalitarnym grożąca nieuchronnymi represjami – jest jego realizacja. W jego postawie widoczna jest niezłomność i bezkompromisowość. Cechy te otoczenie twórcy mogło postrzegać jednak jako trudne, uciążliwe dla siebie, bo mnożące kłopoty. Dla Sołżenicyna ważne wydaje się również słowo samo w sobie. Nieprzypadkowo w Zagorsku oddawał się studiom nad dziewiętnastowiecznym słownikiem Władimira Dała (*Objaśniający słownik żywego języka wielkoruskiego* – pierwszy słownik języka rosyjskiego), wychodząc z założenia, że „języka rosyjskiego trzeba się uczyć: nikt z nas go nie zna, mówimy w jakimś inteligentkim żargonie” (Sokołow 2022: 81). Właśnie przywołując słownik Dała, pisarz Wiktor Niekrasow skomentuje wyrzucenie autora *Jednego dnia Iwana Denisowicza* z ZSRR: „A Sołżenicyna wydano – ale też znaleźli słowo! – u Dała, przykładowo, go nie ma – niczym pan robotnika wydalili ze dworu” (Sokołow 2022: 317).

Wspomniane połączenie perspektywy literaturoznawczej i historycznej polega w książce Sokołowa na tym, że życie i twórczość Sołżenicyna są przedstawiane w powiązaniu z dziejami Rosji w „żelaznym” XX wieku. Mowa jest o I wojnie światowej (w kontekście ojca pisarza), rewolucji 1917 roku, Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej, represjach w państwie radzieckim w różnych okresach jego istnienia i trzech falach rosyjskiej emigracji, śmierci Stalina i rządach jego następców, okresie odwilży, cenzurze i samizdacie... Poszczególne dzieła Sołżenicyna są komentarzem do dziejów własnego kraju, a sam pisarz stał się widoczną częścią tych dziejów.

Wielka historia i przyszyły noblista po raz pierwszy skonfrontowali się na frontach II wojny światowej. W czasie walk w Prusach Wschodnich został aresztowany po tym, jak radzieccy cenzorzy przechwycili jego listy zawierające krytyczną ocenę działań wojennych i władz. „Tego dnia skończyło się życie Sołżenicyna jako przykładnego radzieckiego obywatela i rozpoczęła się jego konfrontacja z władzą radziecką, której zadał bolesne ciosy swoimi najważniejszymi utworami: *Jednym dniem Iwana Denisowicza* i *Archipelagiem GUŁag*” – czytamy w książce Sokołowa (Sokołow 2022: 59). Jako autor *Jednego dnia Iwana Denisowicza*, opublikowanego w okresie odwilży w miesięczniku „Nowyj Mir”, Sołżenicyn stał się klasykiem prozy łagrowej. Monumentalny *Archipelag GUŁag* był świadectwem rozrastania się radzieckiego systemu obozowego, jak czytamy w książce Sokołowa, „śledztw, sądów, etapów, poprawczych obozów pracy i łagrów katorżniczych, zesłania, zmian zachodzących w świadomości aresztanta w ciągu w ciągu lat spędzonych w niewoli, a także jego trudności w późniejszym przystosowaniu się do nowego świata ludzi wolnych” (Sokołow 2022: 141). Słowo „świadectwo” pasuje także do *Pruskich nocy*, jednego z rozdziałów poematu autobiograficznego *Dorożen'ka*, wstrząsającego zapisu gwałtów dokonywanych przez żołnierzy radzieckich na niemieckich kobietach, mordów na cywilach, palenia miast i wiossek.

Książka Sokołowa o Sołżenicynie składa się z *Przedmowy* oraz dziewięciu rozdziałów noszących tytuły: *Dzieciństwo i młodość*, *Na frontach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej*, *W areszcie i na zesłaniu*, *Po GUŁagu*, *Czas prześladowań*, *Archipelag GUŁag*, *Wygnanie*, *Czerwone koło* i *Powrót*. Opowieść o pisarzu opiera się na porządku chronologicznym (bądź zbliżonym do niego, zdarzają się bowiem „powroty” do przeszłości i zapowiedzi wypadków z przyszłości). Równolegle prowadzona jest relacja ze zmaganiami Sołżenicyna z władzą, przebiegu twórczości pisarskiej (właśnie: ogólnie pisarskiej, gdyż ściśle roz-

graniczenie w jego spuściźnie korpusu literackiego i publicystycznego jest trudne ze względu na płynność granic między nimi) oraz życia osobistego. Sokołow przedstawia Sołżenicyna w różnych rolach życiowych: żołnierza, więźnia, nauczyciela, naukowca, pisarza, pacjenta, głowy rodziny, noblisty. Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury przyznano mu za 1970 rok. W Mowie Noblowskiej, wygłoszonej w Sztokholmie 10 grudnia 1974 roku, wspominał o „nieśmiertelności” dzieł literackich „przeziąkniętych gestą, żywą prawdą” (Sokołow 2022: 320), w jej zakończeniu ponawiając apel o życie bez kłamstwa. Na początku książki czytelnicy znajdują *passus* o przodkach Sołżenicyna i pochodzeniu jego nazwiska, składający się nie tylko na swoistą „prehistorię” przedstawianej osoby, ale także rzucający światło na jej twórczość: Zachar Szczerbak, właściciel majątku na Kubaniu, ojciec matki Sołżenicyna, stanie się pierwowzorem Zachara Tomczaka w *Czerwonym kole*, w tymże utworze wystąpi Sania Łażenicyn, Sanią zaś domownicy nazywali ojca pisarza. Przykładów twórczego odwzorowywania życia na kartach dzieł literackich i publicystycznych jest więcej. W każdej z dwóch pierwszych wymienionych linii tematycznych (politycznej i pisarskiej) można wyróżnić wiele części składowych, odsłaniających, dla przykładu, swoistą „wymianę zdań” władz ZSRR i Sołżenicyna (posiedzenie KC KPZR w 1967 roku z punktem porządku obrad „O pisarzu Sołżenicynie”, rozkaz *O wycofaniu z bibliotek i sieci księgarń utworów Sołżenicyna A.I.*, Sołżenicynowski *List do przywódców Związku Sowieckiego*) czy relacje pisarza ze środowiskiem literackim oraz opinie o nim (Lew Kopielew, Wasil Bykau i in.) oraz genezę i etapy tworzenia przez Sołżenicyna poszczególnych utworów. Można odnieść wrażenie, że poszczególne dzieła pisarza przygotowywały grunt pod następne. Książkę Sokołowa kończy relacja z powrotu Sołżenicyna do Rosji: w 1994 roku wraz z rodziną przyleciał on ze Stanów Zjednoczonych na Magadan, z Władywostoku pojechał pociągiem do Moskwy, witany po drodze przez tłumy. Powrót do kraju oraz pobyt w nim były wydarzeniami medialnymi: na trasie przejazdu pociągu autor *Archipelagu GULag* wygłaszał przemówienia, zawierające krytyczną ocenę bieżącej sytuacji Rosji, przemówienie wygłosił na Uniwersytecie w Rostowie, na którym niegdyś studiował matematykę, wystąpił w Dumie Państwowej, ganiąc jej członków za prywatę i ucząc, że „władza nie jest zdobyczą konkurujących partii, nie jest nagrodą ani strawą dla osobistej ambicji; władza jest ciężkim brzemieniem, to odpowiedzialność, obowiązek, praca” (Sokołow 2022: 387), poprowadził cykl programów w telewizji, uhonorowano go nagrodami, z których przyjął tylko niektóre (w 1998 roku odmówił przyjęcia Orderu Świętego Andrzeja Apostoła, tłumacząc, że nie może przyjąć „nagrody od władzy najwyższej, która doprowadziła Rosję do obecnego katastrofalnego stanu”) (Sokołow 2022: 390). O Rosji ostatnich czasów wydał w 1998 roku pracę pod wymownym tytułem *Rosja w zapaści*, odnosząc się w niej do problemu prywatyzacji i działań wojennych w Czeczenii, w pierwszych latach XXI wieku opublikował zarys stosunków rosyjsko-żydowskich od schyłku XVIII do końca XX stulecia – *Dwieście lat razem*. W kontekście tej ostatniej przywołajmy fragment książki Sokołowa na temat relacji Sołżenicyna z rodakami na emigracji: „Wkrótce po znalezieniu się na zachodzie Sołżenicyn rozpoczął bliską współpracę ze starymi organizacjami emigranckimi pierwszej i drugiej fali oraz wydawnictwem YMCA-Press, które opublikowało wszystkie jego dzieła. Z trzecią falą emigracji, czyli z tymi, którzy opuszczali Związek Radziecki, począwszy od końca lat sześćdziesiątych XX wieku, głównie «po linii żydowskiej», nie

nawiązał kontaktu” (Sokołow 2022: 322). Pisarz sięgał po pióro prawie do końca życia. Na przełomie XX i XXI wieku czasopismo „Nowyj Mir” opublikowało jego wspomnienia *Wpadło ziarno między żarna. Szkice z wygnania*. W szczególności lektura ostatniego rozdziału książki o Sołżenicynie uświadamia dyskusyjność, kontrowersyjność jego postawy. Kontrowersyjność Sołżenicyna podkreślił Sokołow już w przedmowie do książki: „Oceny życia i twórczości Aleksandra Sołżenicyna często są diametralnie różne. Jego zwolennicy widzą w nim nie tylko wybitnego pisarza, ale wręcz wielkiego proroka. Przeciwnicy [...] uważają go za głosiciela niebezpiecznych poglądów” (Sokołow 2022: 6). Biograf autora *Archipelagu GULag* przypuszcza, że Sołżenicyn dostrzegł we Władimirze Putinie „autorytarne przywódce, który zdoła doprowadzić Rosję do demokracji; wierzył też, że ten będzie mógł obronić Rosję przed zagrożeniami zewnętrznymi”, a główne zagrożenie, o czym świadczy jego odpowiedź dla gazety „Moskowskije Nowosti” w 2006 roku, upatrywał w NATO, które „metodycznie i wytrwale rozwija swój aparat wojskowy na wschód Europy i by objąć Rosję od południa” (Sokołow 2022: 393). Odwiedzając pisarza w jego domu w Troice-Łykowie, prezydent Putin poinformował media, że „wiele z tych kroków, które czynimy dzisiaj, pokrywa się z tym, o czym pisał Sołżenicyn” (Sokołow 2022: 402). W Troice-Łykowie pisarz spędził ostatnie chwile życia, tutaj też zmarł. Spoczął na starym cmentarzu przy Monasterze Dońskim. W ciągu dziewięćdziesięciu lat życia przeżył II wojnę światową, represje władzy sowieckiej, emigrację w Europie i Ameryce, upadek komunizmu, rozpad ZSRR i bloku wschodniego. Pozostawił Rosję w chwili wciąż wielkiej niewiadomej, w obliczu niepewnej przyszłości. Jego biografię Sokołow zakończył słowami: „swoimi utworami i swoim życiem Aleksander Sołżenicyn przeciwstawiał się komunizmowi i miał wielki udział w jego upadku” (Sokołow 2022: 404).

W książce Sokołowa natrafiamy na wątki polskie. Biograf Sołżenicyna cytuje fragment wspomnień Andrzeja Wajdy o pomysle zekranizowania scenariusza Sołżenicyna *Czołgi znają prawdę*. „To wielka strata, że dwóm wielkim mistrzom nie dane było wspólnie pracować. Rozważania Wajdy o sobie jako polskim reżyserze narodowym, którym pozostawał też na wymuszonej emigracji, są bardzo bliskie przekonaniu Sołżenicyna o byciu rosyjskim pisarzem narodowym na wygnaniu” – podsumowuje tę historię biograf (Sokołow 2022: 352) dodając, że zamiast filmu *Czołgi znają prawdę* Wajda nakręcił w 2007 roku *Katyn*, jeden z głównych obrazów na temat trudnych kart historii Polski i Rosji XX wieku. O Sołżenicynowskim „epizodzie” w swej biografii Wajda pisał w pracy *Kino i reszta świata* (Wajda 2000: 247–248).

Oddana do rąk czytelników biografia Sołżenicyna nie jest opracowaniem naukowym w ścisłym tego słowa rozumieniu. Nie znajdziemy w niej bowiem aparatu naukowego: autorskich przypisów i komentarzy, zarysu stanu badań (sprowadzonego w przedmowie tylko do jednej informacji – o badaniach Ludmiły Saraskiny), bibliografii, indeksów. Prezentuje się raczej jako barwna opowieść o losach pisarza, a na ich tle – Rosji, Europy i świata w przełomowych momentach historycznych, o zmieniającym tempie narracji, raz wpadającym w kronikarską skrótowość, w innych miejscach „mieniąca się” szczegółami faktograficznymi i interpretacyjnymi. Sokołow jako biograf stara się usuwać na bok wyjątkowo często oddając głos samemu Sołżenicynowi. W książce czytelnicy znajdą więc obszerne fragmenty wspomnień pisarza i osób z nim związanych, *Archipelagu GUL-ag*, *Pruskich nocy*, *Oddziału chorych na raka*, *Łbem*

o mur, *Jednego dnia Iwana Denisowicza, Listu do przywódców Związku Sowieckiego, Wpadło ziarno między żarna* i innych tekstów pisarza (o różnej przynależności genologicznej, ale zawsze dużej sile oddziaływania emocjonalnego na czytelnika). Książkę *Aleksander Sołżenicyn. Prorok i dysydent* z przekonaniem można polecić zarówno czytelnikom obeznanym z pisarstwem autora *Jednego dnia Iwana Denisowicza*, jak i dopiero „początkującym” odbiorcom jego spuścizny. Zapewne jedni i drudzy docenią „wielce atrakcyjną formę literacką” książki Sokołowa, jeśli posłużą się słowami historyka i dyplomaty Hieronima Grali, zacytowanymi na jej okładce. Jednych i drugich lektura biografii Sołżenicyna może skłonić do refleksji nad współczesną Rosją oraz nowego odczytania klasyków literackich, zastanowienia się nie tylko nad poglądami samego Sołżenicyna, ale chociażby przywołanym w kontekście innego rosyjskiego pisarza-noblisty, Borisa Pasternaka, cytatem z dramatu *Borys Godunow* Aleksandra Puszkina „Oni umieją kochać tylko zmarłych” (Puszkina 1956: 29).

Na zakończenie wypada kilka pochlebnych słów poświęcić polskiemu przekładowi pracy Sokołowa. Biografia Sołżenicyna została opatrzona dwojakiego rodzaju przypisami tłumaczki: bibliograficznymi (adresy bibliograficzne polskich tłumaczeń dzieł pisarza) oraz rzeczowymi (objaśniania wydarzeń, zjawisk, nazw itp., mogących być niejasne dla polskich odbiorców, np. „tołstye żurnaly”, przysłowia rosyjskie, „węzły” w *Czerwonym kole*, OSO NKWD). Niejako więc „przy okazji” lektury *Aleksandra Sołżenicyna. Proroka i dysydenta* czytelnicy dowiadują się o wydaniu książki Natalii Rieszetowskiej *Sołżenicyn – realia i mistyfikacje* (Rieszetowska 1977), a także o tym, że tłumaczami dzieł Sołżenicyna na język polski byli wspomniany Jerzy Pomianowski, Michał B. Jagiełło, Witold Dąbrowski i Irena Lewandowska, Alicja Wołodźko i in., czyli plejada czołowych polskich tłumaczy rosyjskiej literatury pięknej oraz publicystyki.

Bibliografia / References

- Puszkina, A. (1956). *Borys Godunow*. Przeł. S. Pollak. W: Idem. *Dzieła wybrane*. T. 4. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Rieszetowska, N. (1977). *Sołżenicyn – realia i mistyfikacje*. Przeł. Sz. Marych. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Saraskina L. (2009). *Sołżenicyn*. Moskwa: Molodaâ gwardiâ [Сараскина, Л. (2009). *Солженицын*. Москва: Молодая гвардия].
- Sokołow, B. (2003). *Michaił Bułhakow: leksykon życia i twórczości*. Przeł. A. Wołodźko-Butkiewicz, I. Krycka, J. Skrunda. Warszawa: Trio.
- Sokołow, B. (2010). *Polowanie na Stalina, polowanie na Hitlera: mity i rzeczywistość. Tajne zmagania służb specjalnych w latach II wojny światowej*. Przeł. A. Janowski. Warszawa: Inicjał Andrzej Palacz.
- Sokołow, B. (2011). *ZSRR pod okupacją: fakty i mity*. Przeł. G. Palacz, A. Palacz, współpr. S. Krajewska, Warszawa: Inicjał, Andrzej Palacz.
- Sokołow, B. (2013). *Prawdy i mity wielkiej wojny ojczyźnianej 1941–1945*. Przeł. J. Stroganova, A. Sawinkow. Kraków: Wydawnictwo Arkadiusz Wingert.
- Sokołow, B. (2014). *Rokossowski*. Przeł. A. Palacz. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Sokołow, B. (2021). *Straszliwe zwycięstwo: prawda i mity o sowieckiej wygranej w drugiej wojnie światowej*. Przeł. A. Czendlik. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Sokołow, B. (2022). *Aleksander Solżenicyn. Prorok i dysydent*. Przeł. M. Głuszkowska. Warszawa: Prószyński i Ska.

Solżenicyn, A. ([1993]). *Żyj bez kłamstwa. Publicystyka z lat 1973–1980*. Przeł. A. Wołodźko. Warszawa: Editions „Spotkania”.

Wajda, A. (2000). *Kino i reszta świata*. Kraków: Wydawnictwo Znak.

<https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/778053,Solzenicyn-pisarz-ktory-byl-sumieniem-Rosji> (dostęp 23.12.2022).

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Magdalena Dąbrowska is a reviewer in this issue of the journal.

Article No. 309

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.20>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and M. Dąbrowska ¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2023). Rosja i kolonializm (Austin Jersild. *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. Jerzy Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2022, 285 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 393–400. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.20>

ROSJA I KOLONIALIZM
(Austin Jersild. *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. Jerzy Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2022, 285 s.)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw
Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics
Katedra Ruscystyki / Institute of Russian Studies
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Polska /
Krakowskie Przedmieście St. 26/28, PL-00-927 Warsaw, Poland
Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>
(nadesłano / received 27.12.2022; zaakceptowano / accepted 30.12.2022)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Russia and colonialism

The paper presents the book entitled *Orientalism and Empire. North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier 1845–1917*, published in Polish in 2022 (*Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*, Warszawa: PIW, p. 285). Its author is Austin Jersild (Old Dominion University, Norfolk, USA). The book was prefaced and translated into Polish by Jerzy Rohoziński. The book is presented in the context of oriental publications (E. Said, E. M. Thompson). Russia is treated as a colonial empire. The relationship between Russia and the Caucasus is perceived from the political, social, economic, religious, cultural and literary perspectives (A. Pushkin, L. Tolstoy).

Keywords: Austin Jersild, orientalism, Russia, Georgia, the Caucasus, colonialism, 19th century.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie książki *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*, wydanej w przekładzie polskim w 2022 roku (PIW, Warszawa, 285 ss.; *Orientalism and Empire. North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier 1845–1917*). Autorem jest Austin Jersild (Old Dominion University, Norfolk, Stany Zjednoczone Ameryki), tłumaczem na język polski i autorem przedmowy – Jerzy Rohoziński. Książka jest przedstawiona w kontekście publikacji orientalistycznych (E. Said, E. M. Thompson). Rosja jest traktowana jako imperium kolonialne. Związki Rosji i Kaukazu są ujmowane w perspektywie politycznej, społecznej, ekonomicznej, religijnej, kulturalnej i literackiej (A. Puszkina, L. Tołstoj).

Słowa kluczowe: Austin Jersild, orientalizm, Rosja, Gruzja, Kaukaz, kolonializm, XIX wiek.

W 1978 roku ukazała się książka Edwarda Saída *Orientalizm* podejmująca problematykę sposobów przedstawienia Orientu w dyskursie zachodnim i kładąca teoretyczne podwaliny pod studia postkolonialne (pol. wyd. Said 1991 i in. w różnym przekładzie). W 2000 roku polscy czytelnicy otrzymali monografię Ewy M. Thompson *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, odnoszącą – po raz pierwszy w rusycystyce światowej – koncepcję Saída do Rosji i literatury rosyjskiej (Thompson 2000). W 2022 roku ukazał się polski przekład książki Austina Jersilda *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917* (Jersild 2022; oryg.: *Orientalism and Empire. North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier 1845–1917*), łączącej perspektywy wymienionych wcześniejszych badaczy – historyczną i kulturoznawczą Saída z rosjoznawczą i literaturoznawczą Thompson.

Tłumaczem ostatniej publikacji jest Jerzy Rohoziński, którego autorstwa jest w niej również przedmowa („Zgrzeszyłeś bracie Jefimyczu”, czyli *orientalizm po rosyjsku*) oraz posłowie (*Wojna i pokój na Kaukazie*). Dołączona do niej bibliografia została uzupełniona w polskim wydaniu (Państwowego Instytutu Wydawniczego, tego samego, który w 1991 roku wydał książkę Saïda w serii „Biblioteka Myśli Współczesnej. Plus Minus Nieskończoność”) o opracowania w języku polskim (oryginalne i tłumaczenia z angielskiego), do których należą m.in. *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu* Benedicta Andersona (Anderson 1997), *Tworzenie Europy. Podbój, kolonizacja i przemiany kulturowe 950–1350* Roberta Bartletta (Bartlett 2003), *Kaukaz Północny. Elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo* pod redakcją Tadeusza Bodio (Kaukaz Północny... 2014) oraz *Bawełna, samowary i Sartetowie. Muzułmańskie okrainy carskiej Rosji 1795–1916 i Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie. Gruzja pod panowaniem rosyjskim 1801–1917* Jerzego Rohozińskiego (Rohoziński 2014, Rohoziński 2018). Nowym – w stosunku do edycji oryginalnej – elementem stał się w polskim wydaniu (poza poszerzoną bibliografią oraz przedmową i posłowiem) pierwszy człon tytułu: pod piórem autorskim zabrzmiał on *Orientalizm i Imperium*, tłumacz wybrał *Orientalizm po rosyjsku*, nie pozostawiając czytelnikom wątpliwości, że przedmiotem rozpatrzenia stanie się państwo rosyjskie.

Przegląd prac poprzedników Jersilda – uwzględniający *Orientalizm* Saïda, *Trubadurów imperium* Thompson i kilkanaście innych pozycji naukowych oraz publicystycznych – otwiera przedmowę Rohozińskiego, zawierającą w tytule cytaty z powieści romantycznej Michaiła Lermontowa *Bohater naszych czasów* (Lermontow 2005: 151). Przez polskiego autora przywoływane są również analizy Ośrodka Studiów Wschodnich. Przegląd Rohozińskiego pozostawia pewien niedosyt. Książka Jersilda reprezentuje badania postkolonialne, ale również – jeśli przyjąć wobec niej perspektywę filozoficzną – wpisuje się w studia nad kategoriami swojskości oraz inności/obcości/wrogości. To właśnie opracowań z tego zakresu najbardziej zabrakło w przedmowie, chociaż na jedno z nich – *Podbój Ameryki. Problem innego* Tzvetana Todorova – powołuje się w podsumowaniu sam autor *Orientalizmu po rosyjsku* (Jersild 2022: 174; por. Todorov 1996). A jest jeszcze fundamentalna monografia Bernharda Waldenfelsa *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego* (Waldenfels 2002) czy praca Mieczysława Dąbrowskiego *Swój / obcy / inny. Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej* (Dąbrowski 2001), rzucająca światło m.in. na wymiary badania etnosów, sposoby rozumienia stereotypu i miejsca wspólne kultury europejskiej. Druga praca została przywołana dlatego, że tłumacz podejmuje w przedmowie próbę usytuowania studiów Jersilda w kontekście polskim. Poza badaczami polski kontekst w przedmowie Rohozińskiego reprezentuje Teofil Łapiński (vel Teffik-bej), uczestnik powstania węgierskiego i powstania listopadowego, uczestnik walk na Kaukazie w latach 1857–1859. Zasadne byłoby przywołanie w tym miejscu również Artura Leïsta, niemieckiego pisarza i publicysty, propagującego wiedzę o Gruzji i Armenii w polskiej prasie drugiej połowy XIX wieku („Kurier Codzienny”, „Atheneum” i in.), autora haseł *Gruzja* i *Literatura gruzińska* w polskich encyklopediach oraz zbioru *Szkice z Gruzji* (Leïst 1885).

Niniejszy artykuł nie jest jednak recenzją przedmowy polskiego tłumacza *Orientalizmu po rosyjsku*, wnoszącej zresztą wiele nowego i ważnego do rozpatrywanej

problematyki, lecz omówieniem samej tej książki, podszytym zachętą do zapoznania się z nią przez przedstawicieli różnych gałęzi nauki – historyków (w tym dyplomacji i wojskowości), orientalistów, etnografów, antropologów, politologów, historyków literatury, językoznawców, kulturoznawców. Przed przystąpieniem do realizacji tego zadania warto odpowiedzieć jednak na pytanie, jak postrzega on przedkładaną polskim czytelnikom nowość wydawniczą. W Rosji Rohoziński widzi „nietypowy organizm kolonialny, bo pozbawiony kolonii zamorskich, stanowiący za to olbrzymią, zwartą masę łądu ze swoimi kolonialnymi peryferiami”, a *Orientalizm po rosyjsku* określa jako „pierwszą monografię o XIX-wiecznym podboju Kaukazu Północnego przez Rosję”, odpowiedzią na zarzuty stawiane Saidowi, że ten „skoncentrował się na kolonialnych wyobrażeniach świata anglosaskiego i francuskiego, [...] a poza obszarem jego zainteresowań pozostawały kolonializmy: niemiecki, włoski i inne” (Rohoziński 2022a: 9, 10).

Wprawdzie Rohoziński zakończył swoją przedmowę słowami „miłej lektury”, ale jednak całościowy wydźwięk pracy Jersilda nie nastraja optymistycznie. Pod określeniem „wydźwięk całościowy” należy rozumieć przy tym nie tylko historyczną wizję obecności Rosjan i ich aparatu biurokratycznego na Kaukazie, wykraczającą zresztą poza wskazane w tytule lata 1845–1917, ale także – czy nawet przede wszystkim – sygnalizowane przez autora (i jeszcze bardziej przez polskiego tłumacza) paralele z naszymi czasami. Do kwestii ram czasowych przyjdzie wrócić. Teraz przywołajmy tylko komentarz Rohozińskiego o współczesności:

Austin Jersild pisał swoją książkę jeszcze w atmosferze wojny kaukaskiej 2.0, gdy [...] Władimir Putin stroił się w szaty nowego księcia Bariatyńskiego. Ale od [...] 24 lutego 2022 r. oczy całego świata będą zwrócone na Ukrainę. Kaukaz Północny, medialnie zdominowany przez Czeczenię, zejdzie z pewnością na drugi plan, bo wojna [...] toczy się [...] tuż u naszych granic, nie tam gdzieś hen daleko na «egzotycznym» Kaukazie (Rohoziński 2022b: 183).

Nasuwa się refleksja o powtarzalności wypadków dziejowych, aktualizowaniu się starego w nowych warunkach.

Stałym składnikiem myślenia władz rosyjskich jest to, co wyraziście sformułował w 1819 roku Nikołaj Karamzin w *Zdaniu obywatela rosyjskiego*: raz włączone do Rosji terytoria już zawsze należą do niej (lub przynajmniej są od niej zależne). W tym manifeście, skierowanym do Aleksandra I, nie było mowy o Kaukazie. Jego tematem były ziemie polskie. O Gruzji z 1587 roku Karamzin pisał w *Historii państwa rosyjskiego*: „Pokornie i żałośnie ofiarowano Rosji nowe państwo, którego niegdyś bitni Persowie i Macedończykowie pokonać nie mogli. [...] Rosja przyjęła je: dar to niebezpieczny! [...] Szło o honor i sławę naszego istnienia, jak o istotne panowanie w miejscach tak odległych i zaledwie dostępnych...” (Karamzin 1827: 55). Jersild również powołał się na Karamzina, ale w innym kontekście: zastanawiał się, czy opisany przez historyka model rodziny słowiańskiej sprawdzi się u Abchazów (Jersild 2022: 174–175).

Autor *Orientalizmu po rosyjsku* to profesor Wydziału Historii w Old Dominion University (Norfolk, Wirginia, Stany Zjednoczone Ameryki). W książce wykorzystał materiały z zasobów archiwów moskiewskich, petersburskich i tbiliskich. Osobny – również obszerny – korpus przywołanych tekstów stanowiły dzieła literackie, od poematów południowych Aleksandra Puszkina do *Hadzi Murata* i *Wyrębu lasu* Lwa

Tołstoja. Z tego samego przedziału czasowego – pierwszej i drugiej połowy XIX stulecia – pochodzi wykorzystana europejska literatura podróżnicza (podróżopisarstwo dokumentalne i literackie). Jersild odbył kwerendę w dziewięciu archiwach, w tym w dwóch w Gruzji (Archiwum Państwowe Muzeum Gruzji im. Simone Dżanasziji w Tbilisi i Centralne Archiwum Historyczne – Narodowe Archiwa Gruzji) oraz siedmiu w Federacji Rosyjskiej (GARF – Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej, GWIARF – Państwowe Archiwum Historii Wojskowości Federacji Rosyjskiej, RGIA – Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne i in.). Ponadto wykorzystał zawartość kilkudziesięciu gazet i czasopism rosyjskojęzycznych oraz ośmiu gruzińskich, ukazujących się w różnym czasie i celu oraz przeznaczonych dla zróżnicowanego kręgu czytelniczego.

Zasadniczy zręb monografii Jersilda tworzy siedem rozdziałów, noszących tytuły *Dyskurs imperialny, Podbój i wysiedlenia, Towarzystwo Odbudowy Chrześcijaństwa Prawosławnego na Kaukazie, Rosyjscy etnografowie i kaukascy górale: formowanie narodów, Prawo zwyczajowe kontra szariat: osvajanie „dzikości”, Szamil w Rosji i Rosja w Szamilu 1859-1871, Rusyfikacja i upajanie się podbojem*. Całość dopełnia autorska przedmowa, podsumowanie *Rosyjscy koloniści na straży głosu kaukaskich przodków*, posłowie *Za fasadą „radzieckiej przyjaźni narodów”*, wspomniane wyżej bibliografia i wykaz źródeł archiwalnych, spis map i ilustracji, indeksy osobowy i nazw geograficznych, grup etnicznych oraz wspólnot religijnych. Rozdziały są opatrzone mottami zaczerpniętymi z dokumentów historycznych, doniesień prasowych, krytyki literackiej (Wissarion Bielinski) i utworów literackich (proza Lermontowa).

Co prawda rozdział drugi Jersild zatytułował *Podbój i wysiedlenia*, a siódmy *Rusyfikacja i upajanie się podbojem*, na początku wyraźnie zastrzegł, że tematem jego książki jest „nie tyle sam podbój Kaukazu Północnego, co właśnie uczynienie z tego opowieści” (Jersild 2022: 22). Na plan pierwszy wysuwa się dyskurs imperialny i tak też nazwany jest rozdział pierwszy. Autor uznał obszar Kaukazu za „doskonały poligon doświadczalny dla badania mechanizmów imperialnej ekspansji Rosji” (Jersild 2022: 23). Jeśli Karamzin w przywołanym ustępie *Historii państwa rosyjskiego* pisał o „darze niebezpiecznym” i opatrzył te słowa wykrzyknikiem, to Jersild stwierdził, że „Kaukaz Północny przyprawiał architektów Imperium Rosyjskiego o prawdziwy ból głowy”, czy to ze względu na „niezwykłą różnorodność” geograficzną, etniczną i religijną, czy to z powodu „zacieklego oporu, jaki tamtejsi górale postawili panowaniu rosyjskiemu”, jawił się jako „arena ścierania się wpływów rywalizujących mocarstw od XVIII wieku aż po zimną wojnę” (Jersild 2022: 23, 33). W tym miejscu warto poczynić zapowiedzianą wcześniej uwagę w kwestii wybranych przez badacza ram czasowych i geograficznych. W tytule książki widnieją daty 1845–1917. W istocie jednak autor oświetla rozleglejszy przedział czasowy, od XVIII wieku aż do późnego ZSRS. Cały ten długi okres postrzega zresztą jaką jedną całość: podbój Kaukazu poprzedziła, jego zdaniem, aneksja Krymu za panowania Katarzyny II, a władza ZSRS – mało istotne przy tym, kto personalnie – „odziedziczyła” po Rosji carskiej „zmienną i pełną sprzeczności” politykę kaukaską (zob. Jersild 2022: 56, 180). „Zmienność i sprzeczność” polegały na tym, że „nowe możliwości, perspektywy awansu i rozwój kulturalny nie za bardzo mogły współistnieć z tradycjami podboju i tragedią wysiedleń” (Jersild 2022: 180). Badacz podparł się tutaj danymi statystycznymi, podał liczby deportowanych

w XX wieku Czechenów, Inguszy, Bałkarów i Karaczajów oraz przesiedlonych na terytoria karaczajskie Gruzinów. Z tego powodu czytelnik książki traci podczas lektury poczucie przełomowości w dziejach Kaukazu dat oznaczonych w tytule, tym bardziej że w tekście głównym badacz zdaje się częściej posługiwać datą 1840 lub ogólnie pisać o latach czterdziestych XIX wieku. Z drugiej strony jednak, autor ściśle osadza opisywane zjawiska i wydarzenia w czasie i przestrzeni, wskazuje kierunek ewolucji imperialnej polityki kolonizacyjnej. Autor *Orientalizmu po rosyjsku* formułuje wniosek, że „im bliżej było końca XIX stulecia, tym Rosjanie robili się coraz bardziej nietolerancyjni wobec różnic etnicznych” i dążyli do utrwalenia „struktury administracyjnej opartej na podziale terytorialnym zgodnym z kryteriami narodowościowymi” (Jersild 2022: 106, 107). Pod względem geograficznym uwaga autora *Orientalizmu po rosyjsku* skupia się na Kaukazie Północnym i pograniczu gruzińskim, łańcuchu górskim od wybrzeży czarnomorskich do kaspijskich i częściowo Zakaukaziu (Kaukazie Południowym, pograniczu euroazjatyckim). Już sama rozległość badanego obszaru i ram chronologicznych wyjaśnia wspomnianą kaukaską różnorodność, przejawiającą się nie tylko w ukształtowaniu geograficzno-przyrodniczym oraz mozaice etnicznej i religijnej, ale także obyczajowości, rozumieniu i wcielaniu w życie prawa, stosunkach rodzinnych oraz sąsiedzkich, języku, kulturze, oświacie i stosunku do niej, wreszcie szeroko rozumianych formach codziennego bytowania (wygląd i wyposażenie domostw, stroje i zajęcia ludności, komunikacja itp.). Zwięźle ujął postrzeganie Kaukazu przez Rosjan cytowany przez Jersilda Władimir Sołłogub: „królestwo osobliwości i sprzeczności trudnych do pojęcia” (Jersild 2022: 23). W rozdziale trzecim pracy pojawia się określenie „imperialna Wieża Babel” (Jersild 2022: 73). *Orientalizm po rosyjsku* jest książką o relacjach narodów dużych i małych, albo inaczej: narodu tytularnego i narodów na peryferiach, Rosjan i nie-Rosjan (zob. Jersild 2022: 150, 154).

Po ogólnym omówieniu książki Jersilda warto przyrzeć się teraz bliżej dwóm kwestiom szczegółowym, mianowicie stosunkom Rosjan i Gruzinów oraz literackim obrazom Kaukazu.

Z książki Jersilda wynika, że „Gruzini postrzegali Rosjan jako swój pomost do Europy, a sami siebie – jako głównych przedstawicieli Zachodu na «wschodnich» terenach Kaukazu” (Jersild 2022: 26). Spośród przedstawicieli gruzińskich elit intelektualnych przywoływany jest Ilia Czawczawadze, redaktor gazety „Iweria”, widniejącej w wykazie źródeł wykorzystanych przez badacza. W przekonaniu Czawczawadzego, to, „co «autentycznie narodowe» i «unikalnie gruzińskie», miało także pełnić rolę – by iść dalej tropem tradycji romantycznej w Niemczech i w Rosji – dokładania cegiełki w wielkim gmachu ludzkiej cywilizacji” (Jersild 2022: 26). O identyfikowaniu się literatów gruzińskich (i niekiedy komentatorów ich twórczości) ze światem literackim Zachodu pośrednio świadczą nadawane im peryfrastyczne określenia typu „nasz / gruziński Byron” (o Nikołozie Barataszwilim) (Jersild 2022: 82). W tym kontekście warto powołać się raz jeszcze na Artura Leista, w którego *Szkicach z Gruzji* oraz w ich recenzjach w polskiej prasie można spotkać ich jeszcze więcej (zob. Leist 1885: 144; Z krainy... 1886: 1).

Jednym z symboli kontaktów rosyjsko-gruzińskich stał się Aleksander Gribojedow, autor komedii *Mądremu biada*. Jego żoną została Nino, córka księcia Aleksandra Czawczawadzego, a ich grobowiec na zboczu góry pod Tbilisi miał symbolizować, co

Jersild przypomina za prasą gruzińską, „łączność między światem gruzińskiej arystokracji a kultury rosyjskiej” (Jersild 2022, 135). Pierwsza fala literackich obrazów Kaukazu przypadła w literaturze rosyjskiej na romantyzm, co było motywowane samych programem tego kierunku literackiego, ale także wynikało z losów poszczególnych poetów i pisarzy, zwykle „rzucanych” na tamten obszar jako żołnierze. Michaił Lermontow należał do tych, którzy utrwalali je tylko piórem, ale i pędzlem. Druga fala przypadła na połowę XIX wieku i dziesięciolecia następne. Z tym okresem łączą się wspomniane utwory Tołstoja *Hadzi Murat* i *Wyręb lasu*. Do pisarzy związanych z Kaukazem należeli Aleksander Bestużew-Marlinski, Aleksander Poleżajew, Aleksander Puszkina (lista przedstawicieli zarówno pierwszej, jak i drugiej połowy XIX wieku jest bardzo długa). Jednym słowem, to „rosyjski romantyzm znalazł dla Kaukazu miejsce na mapie imperialnej historii kultury” (Jersild 2022: 84), zaś epoki następne dokładały własne „cegiełki”. Można dodać, że w szczególności w literaturoznawstwie zachodnim Tołstojowski *Hadzi Murat* wzbudza żywsze zainteresowanie niż powieści *Wojna i pokój* oraz *Anna Karenina* (Bloom 2019: 379–397).

Omawiana publikacja została opatrzona trzema mapami: Kaukazu w przeddzień podbojów rosyjskich (1774–1783) oraz podziału administracyjnego w końcowej fazie Wojny Kaukaskiej (1860–1864) i na początku XX wieku (1903–1914). Na materiał ilustracyjny złożyły się zdjęcie Imama Szamila, obrazy Heinricha Ambrosa Eckerta *Bitwa między Kozakami a Czerkiesami* (1838) i Franza Roubauda *Książę Argutiński-Dołgorukij przekracza góry Kaukazu* (1853), zdjęcia broni, mieszkańców Kaukazu („typy kaukaskie” indywidualne i zbiorowe: kobiece, męskie, dziecięce) i starego Tbilisi, widoki Dagestanu. Na okładce widzimy obraz Aleksieja Kiwszenki *Imam Szamil poddaje się księciu Bariatyńskiemu 25 sierpnia 1859 roku* (1880).

Na zakończenie warto pokusić się o krótki komentarz translatorski, tym bardziej że kwestii tej poświęcają uwagę zarówno autor, jak i polski tłumacz (zob. Jersild 2022: 17–18; Rohoziński 2022a: 16). Wydaje się, że tłumaczowi udało się, według słów jego samego (Rohoziński 2022a: 16), walka ze skrótami myślowymi, nieużywanymi skrótami nazw instytucji, różnymi innymi uproszczeniami. Trudniej zaakceptować jest przyjęte przez autora rozgraniczenie użycia nazwy stolicy Gruzji Tbilisi / Tyflis: gdy mowa jest o samym mieście, posługuje się on nazwą Tbilisi, kiedy pisze o instytucjach i jednostkach terytorialnych (teatr, gubernia), wprowadza określenie „tyfliski”. Miasto nad rzeką Kurą nosiło w latach 1845–1936 nazwę Tyflis i trafniejsze byłoby konsekwentne posługiwanie się nią w odniesieniu do tego okresu. Są to jednak tylko niewielkie uciążliwości dla odbiorców, książka jest bowiem zajmująca i otwierająca oczy na wiele spraw.

Bibliografia / References

- B.a. (1886), Z krainy słońca. *Kurier Codzienny*, 33. 21 stycznia (2 lutego): 1.
- Anderson, B. (1997). *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*. Przeł. S. Amsterdamski. Kraków – Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Fundacja im. Stefana Batorego.
- Bartlett, R. (2003). *Tworzenie Europy. Podbój, kolonizacja i przemiany kulturowe 950–1350*. Przeł. G. Waługa. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

- Bloom, H. (2019). *Zachodni kanon. Książki i szkoła epok*. Przeł. B. Baran i M. Szczubiałka. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Dąbrowski, M. (2001). *Swój / obcy / inny. Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej*. Izabelin: Świat Literacki.
- Jersild, A. (2022). *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. J. Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Karamzin, N. (1827). *Historia państwa rosyjskiego*. Przeł. G. Buczyński. T. 10. Warszawa: W drukarni przy ulicy Krakowskie Przedmieście Nro 385.
- Kaukaz Północny. Elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo* (2014). (Red.) T. Bodio. Warszawa: Instytut Nauk Politycznych. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Leist, A. (1885). *Szkice z Gruzji*. Warszawa: Nakładem księgarni A.W. Gruszeckiego.
- Lermontow, M. (2005). *Bohater naszych czasów*. Przeł. W. Rogowicz. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Rohoziński, J. (2014). *Bawełna, samowary i Sartowie. Muzułmańskie okrainy carskiej Rosji 1795–1916*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- Rohoziński, J. (2018). *Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie. Gruzja pod panowaniem rosyjskim 1801–1917*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- Rohoziński, J. (2022a). „Zgrzeszyłeś bracie Jefimyczu”, czyli *orientalizm po rosyjsku. Przedmowa do przekładu polskiego*. W: Jersild A., *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. J. Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy: 9–16.
- Rohoziński, J. (2022b). *Wojna i pokój na Kaukazie. Posłowie do przekładu polskiego*. W: Jersild A., *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. Jerzy Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy: 183–184.
- Said, E. (1991). *Orientalizm*. Przeł. W. Kalinowski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Thompson, E. M. (2000). *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Przeł. A. Sierszulska. Kraków: Universitas.
- Todorov, T. (1996). *Podbój Ameryki. Problem innego*. Przeł. J. Wojcieszak. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Waldenfels, B. (2002). *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Przeł. J. Sidorek. Warszawa: Oficyna Naukowa.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Magdalena Dąbrowska is a reviewer in this issue of the journal.

Article No. 310

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.21>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o komunikacji społecznej i mediach / Discipline of science: communication and media studies

Copyright © 2023 SRG and M. Babecki¹

Citation:

Babecki, M. (2023). Literatura nie stwarza bariery ekranu... (Rec.: Georgij Efron. *Rododendron na Alasce. Twórczość literacka 1941–1944*. Szczytno: Wydawnictwo GregArt, 2023, 256 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 401–406. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.21>

LITERATURA NIE STWARZA BARIERY EKRANU...
(Georgij Efron. *Rododendron na Alasce. Twórczość literacka 1941–1944*. Szczytno: Wydawnictwo GregArt, 2023, 256 s.)

MIŁOSZ BABECKI

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie // University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Wydział Humanistyczny / Faculty of Humanities

Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej /

Institute of Journalism and Social Communication

ul. Kurta Obitzka 1, 10-725 Olsztyn, Polska / Kurta Obitzka St. 1, 10-725 Olsztyn, Poland

Corresponding Author e-mail: milosz.babecki@uwm.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5421-6224>

(nadesłano / received 25.09.2023; zaakceptowano / accepted 28.09.2023)

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Literature does not create a screen barrier...

In the 21st century, the creators of global, multimedia social platforms aspire to convince their existing and potential audiences at all costs that on-screen “cognition”, or in practical terms, viewing the world, is the most attractive, and that it is above all other forms of mediated experience. These technical conveniences, however, are focused on reporting on the “here” and “now”. They very rarely show past events that are important from a beyond-individual and socio-cultural perspective. This is their disadvantage. They have other ones as well. This type of media separates us from the world with a screen barrier. They do not stimulate and develop imagination either, as they are passive, while literature is active. These differences are increasingly difficult to discern today. However, it fortunately becomes possible, when such a publication as *Rododendron na Alasce. Twórczość literacka 1941–1944*, translated by Grzegorz Ojcewicz, with an introduction by Jolanta Brzykcy, comes into our hands. This publication takes us on a journey to times gone by. The book allows us to see and hear places with their smells and sounds. This edition lets us meet real people like Geоргий Efron, and at least, for a brief moment, lets us feel the emotions he experienced and which resonated in him.

Keywords: literature, poetry, prose, Geоргий Efron, translation, interpretation.

Abstrakt

W XXI wieku twórcy globalnych multimedialnych platform społecznościowych dążą do tego, by za wszelką cenę przekonać swoich dotychczasowych i potencjalnych odbiorców, że ekranowe „poznawanie”, a w praktyce oglądanie świata, jest najatrakcyjniejsze i przewyższa wszelkie inne formy zapośredniczonego doświadczenia. Te techniczne udogodnienia są jednak nastawione na relacjonowanie tego, co tu i teraz. Bardzo rzadko ukazują wydarzenia minione, ważne w ujęciu ponadjednostkowym i społeczno-kulturowym. To ich wada. Mają jeszcze inne. Media tego rodzaju oddzielają nas od świata barierą ekranu. Nie stymulują i nie rozwijają też wyobraźni, gdyż są pasywne, a literatura aktywna. Owe różnice coraz trudniej dziś dostrzec. Staje się to jednak możliwe wówczas, gdy do naszych rąk trafia, taka publikacja jak *Rododendron na Alasce. Twórczość literacka 1941–1944* w przekładzie Grzegorza Ojcewicza i ze wstępem Jolanty Brzykcy. Publikacja, która zabiera nas w podróż do minionych czasów. Pozwala zobaczyć i usłyszeć miejsca z ich zapachami oraz dźwiękami. Spotkać się z ludźmi z krwi i kości, takimi jak Geоргий Efron, i choć przez krótką chwilę poczuć emocje, których doświadczał i które w nim rezonowały.

Słowa kluczowe: literatura, poezja, proza, Geоргий Efron, przekład, interpretacja.

Kiedy na początku drugiej dekady XXI pierwszego wieku Bernard Poulet wydał książkę pod tytułem *Śmierć gazet i przyszłość informacji*, w gronie medioznaw-

ców zajmujących się cyfrowymi mediami obrazowymi wyrażono pogląd, że prasa się skończyła. Prasoznawcy stanęli w jej obronie formułując wiele merytorycznych i sensownych kontrargumentów. Tworzywo wypowiedzi prasowej sprawiło jednak, że – niczym pożar – te dyskusje szybko przeniosły się także na literaturę: na prozę i na poezję i niemal natychmiast entuzjaści cyfrowych mediów obrazowych stwierdzili wtedy, że koniec tych tradycyjnych przejawów wyrażania emocji, sądów oraz przedstawiania ludzi i światów także nastąpił. Literaturoznawcy zareagowali podobnie do prasoznawców, formułując również wiele merytorycznych i sensownych kontrargumentów. Był początek drugiej dekady XXI wieku. Istniały już wtedy znane nam media społecznościowe, choć „zabójcami” tych tradycyjnych form miałyby być popularne wtedy blogi, fora oraz portale internetowe. Komunikacja i media nadal się jednak wirtualizowały. Starych „zabójców” zaczęli zastępować nowi. Zmieniły się też „ofiary”. Social media posądzano o przyczynianie się do zanikania już nie tylko literatury, prasy, radia i telewizji, ale także blogów oraz portali internetowych. Nastąpiła jednak era platform do streamingu seriali i filmów, więc do grona pewnych „ofiar” zaczęto zaliczać też i telewizję i kino. Tych ostatnich nikt jakoś szczególnie nie bronił, choć merytoryczne oraz sensowne argumenty przecież bez problemu by się znalazły.

Jako medioznawca znam argumenty medioznawców. Nie podzielam ich jednak w pełni, a czasami z wielu powodów nie podzielam ich wcale. Jednym z nich jest także ten, że istotną rolę w moim życiu odegrało literaturoznawstwo. Mogę więc krytycznie spoglądać na argumenty medioznawców i odpieierać je, sięgając po literaturoznawcze kontrzasadnienia.

Śmierć tzw. tradycyjnym formom wypowiedzi i przenoszącym je nośnikom wieszono argumentując, że człowiek jest z natury „bodźcochłonny” i „bodźcolubny”, a prasa oraz literatura nie mogą ich dostarczyć w odpowiedniej ilości i jakości. Bardzo przewrotnie dowodzą również, że media pasywne, czyli wszystkie obrazowe, mają przewagę nad aktywnymi, czyli nieobrazowymi, zapewniając odbiorcom gotowe modele rzeczywistości i jej zmultiplikowane wersje bez konieczności wyobrażenia sobie czegokolwiek (!). Twierdzono również, że to, co obrazowe, jest lepsze od tego, co tekstowe, gdyż nie wymusza uwagi, pozwalając współdzielić czas na oglądanie z innymi aktywnościami. Literaturę piętnowano więc za to, że wymaga całkowitego posłuszeństwa i podporządkowania lekturze.

Formułując zarzuty wobec mediów tekstowych i wobec tego, czego mogą dostarczać, „zapominano” wspomnieć, że pierwszym synestetycznym, zatem bardzo bodźcotwórczym medium, była literatura. „Zapominano” również o tym, że to tekst był pierwszym immersyjnym, czyli gwarantującym możliwość zanurzenia i zatracenia się w fabule nośnikiem treści, na którym wzorują się do dziś wszyscy twórcy – od fotografii począwszy, na grach wideo skończywszy. Modele biznesowe sprawiły jednak, że zalety przedstawiano i przedstawia się jak wady, piętnując możliwość stymulowania wyobraźni tylko dlatego, że bodźce nie pochodzą z ekranu. „Zapominano” także o tym, że to alfabet – co podkreśla medioznawca Derrick de Kerckhove (1996) – jest podstawowym „programem” poznawczym człowieka, porządkującym nasze wyobrażenia o świecie, skutecznie zachowując je od zapomnienia dla kolejnych pokoleń i że poza spontanicznymi i przypadkowymi wypowiedziami, wszystkie inne są w istocie wytworami prymarnie pisany, a wtórnie oralnymi, audialnymi lub wizualnymi. Pierwszy jest bowiem zawsze

pisany plan albo scenariusz. „Zapomniano” też o jeszcze jednej, choć fundamentalnej dla mediów obrazowych i dla literatury kwestii: literatura nigdy nie stwarza niemożliwej do pokonania bariery ekranu. Literatura nigdy nie stawia czytelnika w przedsiönku niczym niechcianego gościa, jak czynią to często pozornie interaktywne, cyfrowe media obrazowe. Literatura od zawsze zapraszała go do świata przedstawianego, czasami sytuując w centrum wydarzeń, a czasami wyposażając w moc wszechwiedzącego obserwatora. W każdym z wariantów służąc niczym wehikuł czasu przenoszący do minionych realiów, do nieistniejących lub zmienionych miejsc, i do osób, których już nie ma.

Metafora wehikułu, jak również praktyki celowego „zapominania” o cechach tworzywa wypowiedzi literackiej, konfrontowanego z cechami otaczających nas mediów ekranowych, to myśli towarzyszące mi od kilku tygodni po lekturze książki autorstwa Gieorgija Efrona w tłumaczeniu Grzegorza Ojcewicza pod tytułem *Rhododendron na Alasce. Twórczość literacka 1941–1944*, ukazującej losy urodzonego w 1925 roku syna Mariny Cwietajewej – wnikliwego obserwatora rzeczywistości, początkującego eseisty, prozaika, poety, krytyka literackiego, przekładowcy, a dziś – dodalibyśmy pewnie – także kulturoznawcy oraz obywatela świata. Rosjanina kochającego Francję z jej intelektualną otwartością i kulturą różnorodnością, rozzarowanego nie tylko rosyjskim pragmatyzmem i zachowawczością w wyrażaniu poglądów na temat codzienności, ale również na temat rodzących się w Europie i na świecie końca lat 30. i początku 40. XX wieku trendów literackich i kulturowych.

Książka, o której myślę i o której piszę, ma strukturę, na którą można spoglądać w dwóch porządkach. Pierwszy porządek pozwoli zauważyć komponent krytycznoliteracki. Drugi jest porządkiem literaturoznawczym. Dzieło składa się z dwóch zasadniczych części. Jest to publikacja licząca w całości 256 stron i zawierająca przekład tekstów Gieorgija Efrona, którego dokonał Grzegorz Ojcewicz, opatrując tę część również opracowaniem naukowym, i liczący 41 stron wstęp autorstwa Jolanty Brzykcy.

Część wstępna, faktograficzna, bardziej teoretycznoliteracka, niejako przygotowuje czytelnika do lektury części przekładowej. Nie chcąc odkrywać przed czytelnikiem zbyt wielu faktów z życia młodego twórcy Gieorgija Efrona, napiszę, że to, co odnajdziemy we wstępie, może sprzyjać odnalezieniu jednego z kluczy interpretacyjnych do tłumaczonych przez Grzegorza Ojcewicza tekstów, ale nie tylko. Pozwoli bowiem – jak sądzę – dostrzec, w jaki sposób Efron przyglądał się światu. Dlaczego był tak krytyczny wobec struktury społecznej ZSRR, wobec pisarzy, wobec urzędników, wobec wykładowców akademickich, wobec mieszczan i wobec ludności mieszkającej na wsi. Pozwoli dowiedzieć się, co go fascynowało i dlaczego. Dlaczego Paryż był tęsknotą, a Taszkient i w dużej mierze Moskwa — koszmarem.

Drugi komponent, składający się z przekładu filologicznego, przynosi coś jeszcze. Coś, co nie zawsze rezonuje w każdym czytelniku i w każdym odbiorcy i co być może zależy w jakimś stopniu od modelu osobowościowego oraz od wcześniejszych doświadczeń życiowych. Część przekładowa jest bowiem utkana w taki sposób, że co jakiś czas trafiamy na nici, po których Grzegorz Ojcewicz wiedzie nas znacznie głębiej, niż by to wynikało z lektury przekładu filologicznego, na którą składają się środki stylistyczne, przegłosy, fonetyczne naleciałości, stylizacje i gwara Efrona. Pod powierzchnią tekstu poetyckiego i prozatorskiego jako pewnej struktury jest coś jeszcze. W naukach społecznych uka-

zują to badania jakościowe pozwalające dotrzeć do głęboko skrywanych uczuć oraz motywacji kogoś, kto postępuje w określony sposób. Tym kimś w *Rododendronie na Alasce* jest Georgij Efron. Myślę więc, że mogę przyjąć, iż książka opracowana przez Grzegorza Ojcewicza usatysfakcjonuje dwie grupy czytelników. Jedną, bardziej zorientowaną teoretycznoliteracko i literaturoznawczo, koncentrującą swoją uwagę właśnie na stylistyce młodego poety i prozaika, na jego schematach narracyjnych i na odniesieniach wpisujących się w porządek literacko-kulturowy oraz w tradycję spod znaku teorii literatury jak też myślenia awangardowego połowy XX wieku. Druga część czytelników wydobędzie z lektury być może inne, istotniejsze dla siebie pierwiastki socjologiczne, a nawet psychologiczne. Twórczość Efrona, w tym też jego dziennikowe zapiski, to nośniki, na których utrwalone zostały rzeczywiste emocje nastolatka i młodego mężczyzny. Nastolatka skazanego na samotność wśród ludzi. Człowieka, którego relacje z matką, Mariną Cwietajewą, i z ojcem, Siergiejem Efronem, rozpadły się z różnych, opisywanych w książce powodów. Brata, którego z najbliższą osobą – siostrą Ariadną Efron – mogły łączyć jedynie listy będące zapisem i stanów świadomości, i odzwierciedlające to, co działo się wokół piszącego, w otoczeniu społeczno-politycznym.

Ta płaszczyzna jest szczególnie ciekawa z trzech przynajmniej powodów. Po pierwsze dlatego, że fragmenty pism z tomu *Notatki paryżanina* pozwalają przyrzeć się Efronowi jakoczłowiekowi z krwiości, radościami w mniejszym stopniu i mnóstwem smutków, obaw i lęków w większym. Jako chłopakowi wchodzącemu w dorosłość, mającemu marzenia i snującemu plany na przyszłość, które w niewielkim stopniu, jeśli w ogóle, mogły się ziścić. Drugi powód usatysfakcjonuje czytelników tekstów źródłowych, gdyż takie są w *Rododendronie na Alasce* publikowane w obszernych fragmentach. Jest też i trzeci powód. To bardzo ciekawa lektura na poziomie, który – by przywołać myśl czołowego formisty polskiego, Leona Chwistka, przedstawioną przez Artura Hutnikiewicza (1974: 166) – stwarza możliwość doświadczenia wielości rzeczywistości w sztuce.

Czytelnicy książki przygotowanej przez Grzegorza Ojcewicza otrzymali więc coś znacznie wykraczającego poza tekst utrwalony czcionkami na kolejnych kartach *Rododendrona na Alasce*. Czytając to, co znalazło się na poszczególnych stronach, zobaczą tętniące życiem, wybrukowane ulice Paryża, po których przechadzają się majętni mieszkańcy i po których jeżdżą dorożki. Dostrzegą brudne, piaszczyste ulice Taszkientu. Usłyszą dźwięki literackiej Moskwy. Poczują zapachy podmoskiewskiej wsi. Doświadczą ekscytacji Efrona planującego kolejne opowiadania i wersje przekładów oraz poznają jego lęki na myśl o okopowej egzystencji, przerywanej świstami kul na froncie drugiej wojny światowej. Odczują jego rozczarowanie po przeprowadzce do ZSRR oraz doświadczą przebły-sków paryskich wspomnień oraz wizji życia, które mogłoby potoczyć się inaczej.

Ten trzeci powód jest dla mnie szczególnie ważny, ponieważ w świecie oglądanym z ekranów i przez ekrany, ponownie uwidaczniają się, być może nieco zapomniane, walory literatury. Wiedzieli o nich doskonale starożytni greccy poeci oraz retorzy. Znali bowiem moc odpowiednio dobranych i wypowiedzianych słów mogących wywołać lub wygasić określone emocje. Podsyćć czyjeś pragnienia albo kogoś ich pozbawić. Wykreować i ukształtować czyjeś wyobrażenie o świecie lub je zniekształcić. Choć nie mogli znać współczesnego nam teoretycznoliterackiego czy medioznawczego aparatu

pojęciowego, wiedzieli, że literatura jest medium aktywnym, które – choć wymusza, a może lepiej napisać – angażuje uwagę bez reszty, nie czyni tego nie oferując w zamian czegoś innego, czegoś więcej!

Angażując uwagę czytelnika, literatura nie stwarza bariery ekranu. Oferuje za to możliwość otwarcia drzwi i przekroczenia progu do innego świata, do utraconego czasu, do miejsc, których już nie ma lub są, lecz zmienione. *Rododendron na Alasce. Twórczość literacka 1941–1944* niczym wehikuł czasu zabiera czytelnika do miejsc, które poznał Georgij Efron, do czasu, w którym żył, i do ludzi, których spotkał na swojej bardzo krótkiej drodze życiowej.

Bibliografia / References

- Brzykcy, J. (2023). *Wstęp*. W: Efron, G. *Rododendron na Alasce. Twórczość literacka 1941–1944*. Przeł. G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo GregArt: 9–51.
- Hutnikiewicz, A. (1974). *Od czystej formy do literatury faktu. Główne teorie i programy literackie XX stulecia*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Efron, G. (2023). *Rododendron na Alasce. Twórczość literacka 1941–1944*. Przeł. G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo GregArt.
- Kerckhove, D. de (1996). *Powłoka kultury. Odkrywanie nowej elektronicznej rzeczywistości*. Przeł. W. Sikorski, P. Nowakowski. Warszawa: Mikom.
- Poulet, B. (2011). *Śmierć gazet i przyszłość informacji*. Przeł. O. Hedemann. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Miłosz Babecki is a reviewer in this issue of the journal.

Article No. 311

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.22>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and D. Żyłko¹

Citation:

Żyłko, D. (2023). Fioretti św. Nila Mirotoczywego ze Świętej Góry Athos. (Rec.: Św. Nil Mirotoczywy z Athos. *Pośmiertne pouczenia i prorocтва*. Przeł. G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art, 2023, 213 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 407–411. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.22>

FIORETTI ŚW. NILA MIROTOCZYWEGO
ZE ŚWIĘTEJ GÓRY ATHOS
(Św. Nil Mirotoczywy z Athos. *Pośmiertne pouczenia i prorocтва*.
Przeł. G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art, 2023, 213 s.)

DOROTA ŻYŁKO

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 51, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: dorota.zylko@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6766-5635>

(*nadesłano / received 25.11.2023; zaakceptowano / accepted 30.11.2023*)

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie książki *Pośmiertne pouczenia i prorocтва* św. Nila Mirotoczywego z Athos, wydanej w tłumaczeniu i opracowaniu naukowym Grzegorza Ojcewicza (2023) z posłowiem Jarosława Moskalika. Podstawą przekładu polskiego jest

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

„uwspółcześniony” przekład na język rosyjski z greckiego manuskryptu *Посмертные вещания преподобного Нила Мироточивого Афонского* (Żytomierz 2002). Autorka artykułu porusza m.in. kwestię wykorzystania metodologii badań filologii śledczej w procesie zbierania i interpretowania materiału źródłowego.

Słowa kluczowe: Św. Nil Mirotoczywy z Góry Athos, *Pośmiertne pouczenia i prorocstwa*, wschodniochrześcijańska literatura parenetyczna.

Abstract

Fioretti by Venerable Nilus the Myrrhusher of Lavra of Mount Athos

The article discusses a book by the Venerable Nilus the Myrrhusher of Lavra of Mount Athos, titled *Posthumous Instructions and Prophecies*, translated and edited by Grzegorz Ojcewicz (2023) with an afterword by Jarosław Moskalik. The Polish translation is based on a “modernized” translation into Russian from the Greek manuscript titled *Посмертные вещания преподобного Нила Мироточивого Афонского* (Zhytomyr 2002). The author addresses, among other things, the use of investigative philology as a research methodology in the process of collecting and interpreting source material.

Keywords: Venerable Nilus the Myrrhusher of Lavra of Mount Athos, *Posthumous Instructions and Prophecies*, Orthodox Christian paraenetic literature.

W Wydawnictwie „GregArt” ukazała się kolejna książka jego właściciela, profesora Grzegorza Ojcewicza, który jest zarazem autorem przekładu z języka rosyjskiego, wyboru tekstów, komentarza naukowego, opracowania redakcyjnego oraz projektu okładki i składu – Św. Nil Mirotoczywy z Athos, *Pośmiertne pouczenia i prorocstwa*, Szczytno 2023.

Pozycja ta zasługuje na szczególną uwagę z wielu powodów. Jej treść, mająca wszelkie cechy wschodniochrześcijańskiej parenetycznej tradycji oralnej oraz piśmienniczej, stanowi niezwykle emocjonalny obraz upadku moralnego, duchowego wspólnoty mnichów, zamieszkującej w XIX wieku Świętą Górę Athos. Sytuacja egzystencjalna oraz grzechy ojców, słynących niegdyś z nieskazitelnego, wypracowanego poprzez swoje ascetyczne wy/czyni (*podwigi*) wzorca anachorety – hezychasty, były na tyle gorszące, że wymagały nadprzyrodzonej ingerencji. „Przekaz z niebios” dokonał się za przyczyną zmarłego w 1651 roku greckiego mnicha św. Nila Mirotoczywego. Swoje prorocze pouczenia, naukę moralną, przerażające wizje eschatologiczne przekazał Teofanowi (półanalfabecie) w trakcie pośmiertnych objawień w latach 1813–1819. Właśnie takie medium czynią ten ustny przekaz wiarygodnym, pozarozumowym, nieuchwytnym. Mamy tutaj przykład „komunikacji pionowej” – jakże odmiennej w swej naturze od „poziomej” – w akcie komunikacji międzyludzkiej realizowanym za pomocą języka naturalnego. Pytanie zatem: w jakim standardzie języka greckiego „rozmawiali” (‘porozumiewali się’) – jest mało istotne (zob. s. 19).

Dla filologa ważne jest utrwalenie, zapis przesłania św. Nila, powstanie pierwszej redakcji rękopisu – tzw. „matki” (zob. s. 56). Święty Nil zaistniał bowiem w prawosławnej literaturze religijnej dzięki biegłemu w piśmie Gierasimowi. Jemu to Teofan (z pewną zwłó-

ką czasową) podyktował słowa św. Nila Mirotoczywego. Mamy tu zatem ciekawą, złożoną konstrukcję autorskiej instancji: od autora pierwszej instancji (św. Nila), drugiej (Teofana), po autora trzeciej instancji (redaktora Gierasima). Redakcja „matka” została wywieziona przez Teofana i Gierasima z Athosu do monasteru św. Sawy na Pustyni Judzkiej (zob. s. 56). Słowa pouczeń (przestrogi) św. Nila stały się skutecznym środkiem dyscyplinującym nie tylko środowisko mnichów atoskich, ale również i innych prawosławnych wspólnot monastycznych.

Niewątpliwie polska edycja (wybór tekstów z rosyjskojęzycznego obszernego, pełnego wydania) *Pośmiertnych pouczeń...* jest dziełem pionierskim, które – być może – w przyszłości da początek całej serii translatorskiej. Grzegorz Ojcewicz jako wybitny tłumacz praktyk literatury rosyjskiej (w tym również religijnej) na język polski, autor przekładu tego niezwykłego przesłania „zza światów”, świetnie zdaje sobie sprawę z ryzyka i wielkiej odpowiedzialności za wybór często bardzo trudnych decyzji dotyczących strategii działań przekładowych. Z pokorą przyznaje sam, że „przeciera cierniowy translacyjny szlak” (s. 20). Należy zaznaczyć, że podstawą tłumaczenia polskiego jest „uwspółcześniony” przekład na język rosyjski z greckiego manuskryptu (nigdzie nie podano, z jakiej redakcji?) – *Посмертныя вѣщания преподобнаго Нила Мироточиваго Афонскаго*, Żyтомierz 2002. Z punktu widzenia tekstologii (złożonej filiacji tekstów) sprawę polskiego przekładu komplikuje fakt, że i to źródło translacji oparte jest na wcześniejszym wydaniu z 1912 roku. Twórcą tego przekładu na język rosyjski, autorem komentarzy (wraz z zaproszonymi do współpracy teologami), jest archimandryta Aleksander (Grigorjew). Najprawdopodobniej przeczuwał on, jak tragiczne czasy nadchodzą dla Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, skoro poświęcił się wydaniu tak mocnego i wyraziście wysłowionego przesłania/przestrogi św. Nila, skierowanego nie tylko do międzynarodowej prawosławnej społeczności mnichów atoskich ławr, monasterów czy mniejszych wspólnot (kielii). Słowa św. Nila są ponadczasową przestroga dla całej ludzkości zagrożonej upadkiem, jeśli będzie nadal siać zgorzenie ciężkimi grzechami, które niegdyś zgubiły mieszkańców biblijnych miast Sodomy i Gomorj. W obecnym świecie, ogarniętym tyłoma krwawymi konfliktami zbrojnymi, Szatan już się nie ukrywa. Może więc *Pośmiertne pouczenia* mocą wielkiego autorytetu świętego ascety pomogą go zdemaskować i osłabić siłę Złego? Warto nadmienić, że rosyjskie tłumaczenie autorstwa archimandryty Aleksandra zostało wydane w Kielii Zwiastowania Najświętszej Marii Panny (Chilandarskiego Monasteru na Athosie) hieroschimozakonnika Parthemiusza.

Ojciec Parthemiusz (1840–1917), w życiu świeckim Piotr Konstantynowicz Gwozdiew, zasłynął jako podwiźnik – praktykujący niezwykle surowy typ ascezy. Ta właśnie Kielia posiadała regułę zbliżoną w swym radykalizmie do ekstatycznych form umartwień monastycyzmu syryjskiego, była najbardziej wymagającą na Athosie. Święty Nil cytuje mistrza kontemplacji chrześcijańskiej – św. Izaaka Syryjczyka (VII w.). Ten wielki mistyk, pełniący przez kilka miesięcy obowiązki biskupa Niniwy, był tak zgorzony zachowaniem, zatwardziałością serc jej mieszkańców, że zrezygnował ze swego urzędu i porzucił „świat”, by prowadzić życie anachorety. W swoich pouczeniach, traktatach teologicznych, nie przerażał wizją mąk piekielnych, ale próbował ocalić człowieka, subtelnie prowadząc go drogą przemiany wewnętrznej, ucząc cichej modlitwy serca. Silnie oddziałuje na wyobraźnię jego wizja piekła. Według św. Izaaka człowiek, który nań zasłuży, będzie smagany biczem

Bożego Miłosierdzia, cierpienie nie do wyobrażenia sprawi mu jego grzeszne życie wobec odrzuconej przezeń tak Wielkiej Miłości.

W *Pośmiertnych pouczeniach* św. Nila wyraźnie wybrzmiewa wielowiekowa tradycja zatroskania Ojców Pustyni o zbawienie człowieka. Pomocne słowa (drogowskazy), aby podążać we właściwym kierunku, zawarte są w zbiorach o różnych nazwach: *Apophthegmata Patrum*, *Paterikon*, *Księga Starców*, *Gerontikon*, *Verba Seniorum*, *Fioretti Pustyni*. Ostatnia nazwa ma w naszym tekście wyjątkowo odniesienie nie do *Kwiatków św. Franciszka*, lecz kwiatków (fioretti – często skutecznie kłujących róż!) świętych Ojców z Góry Athos, która nazywana jest Ogrodem Matki Bożej jako Patronki tego niezwykle urokliwego miejsca na ziemi. Podobnie jak i w apoftegmatach, tak i w przypadku tekstu pouczeń św. Nila obecne są ślady tradycji ustnej: oralny styl addytywny (zob. ss. 99, 100, 101, 113, 114, 164), zwroty apelatywne typu: „mówię ci” (np. s. 89), „posłuchaj” (s. 96), czy też mozaikowa struktura narracyjna (silnie zdialogizowane historie skonstruowane z wątków apokryficznych, krążących w ustnym obiegu ludowej religijności – zob. rozdz. 10, 11).

Te wszystkie cechy w przekładzie polskim *Pośmiertnych pouczeń* są przez polskiego tłumacza, G. Ojcewicza (dodajmy, że również uznanego teoretyka przekładu), znakomicie oddane. Książkę prof. Jarosław Moskałyk (recenzent wydawniczy książki) w *Posłowniu* (s. 201) bardzo wysoko ocenia jakość translacji oraz jej wartość poznawczą, zwłaszcza dla czytelników z obszaru tradycyjnie zwanego Slavia Romana.

Książka *Pośmiertne pouczenia i prorocтва* w przekładzie z rosyjskiego i opracowaniu naukowym prof. Grzegorza Ojcewicza stanowi nową i niezmiernie pasjonującą propozycję z serii wschodniej idei teologiczno-duchowej. O wyjątkowym znaczeniu wskazanego utworu przede wszystkim świadczą: jego premierowe pojawienie się w języku polskim, rzetelne oddanie myśli i ducha zawartych w przekładzie rosyjskim i wreszcie samo przesłanie jako „wizja zza światów” XVII-wiecznego mnicha greckiego św. Nila Mirotoczywego (Nikolaosa Terzakisa, ok. 1601–1651). Tekst polski oprócz popularyzacji ważnego przekazu religijnego i teologicznego posiada jeszcze bardzo istotne cechy edukacyjne.

Osobną część publikacji stanowi bardzo szczegółowo opracowane kalendarium życia męczennika Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej archimandryty Aleksandra (1874–1938) oraz jednego z trzech jego oprawców (tzw. trójki UNKWD na Kraj Krasnojarski), Zelika Izrailowicza Rabinowicza (1901–1938). Tutaj wypracowana i sprawdzona w praktyce metodologia badań filologii śledczej, której twórcą jest właśnie prof. Ojcewicz, pozwala przy użyciu właściwych dlań narzędzi badawczych efektywnie wykorzystać i zinterpretować skrupulatnie zebrany i bezcenny materiał źródłowy. Było to zadanie bardzo trudne w warunkach trwającej obecnie napastniczej wojny rosyjsko-ukraińskiej, zlikwidowanego dnia 5 kwietnia 2022 roku decyzją sądu Stowarzyszenia „Memoriał” (nazywanego „sumieniem Rosji”), braku dostępu do archiwów urzędów rosyjskich. W pewnym stopniu rekompensuje te obiektywne trudności zebrana obszerna literatura przedmiotu oraz bogate „materiały sieciowe”.

I może na koniec przysłowiowa łyżka dziegciu w beczce miodu. Chodzi o charakter komentarzy pochodzących od polskiego tłumacza. Metody badawcze użyteczne w przypadku filologii śledczej nie mogą być stosowane w odniesieniu do – jakby się wyraził Jerzy Nowosielski – „bytów subtelnych”, jakie pojawiają się w tekstach religijnych. Redaktor nie powinien postępować jak Salieri, który – według Puszkina – chciał harmonię algebrą

przetestować. Sfera sacrum z jej ontologią, sposobem istnienia domaga się odrębnej metodologii. Najbardziej może byłoby tutaj adekwatne podejście fenomenologiczne, dążące do uchwycenia istoty zjawisk natury duchowej w odpowiednim opisie². Wielość rzeczywistości niepodobna badać, komentować, dociekać ich prawdziwości na sposób przyrodnawczy. Sfera cudowności istnieje jako realność, ma dla ludzi sens, nie można podchodzić do niej z narzędziami nauk empirycznych. Istnieje przecież i możliwość skorzystania z metodologii badań hermeneutyki tekstów biblijnych czy semiotyki. Komentarz naukowy do tekstów biblijnych wspaniale wzbogacają komentarze Ojców Kościoła – wydania wcześniejsze i najnowsze (np. seria wydawnictwa WAM *Ojcowie Kościoła komentują Biblię*).

Może jeszcze słów kilka na temat tajemniczej ryby, która ocalała Jonasza (Jon 2,1), zmuszając go wbrew jego woli do posłuszeństwa wobec Jahwe. Św. Nil Mirotoczywy podaje jej nazwę *dramidion* (zob. rozdz. 15, s. 123). Nie znajdziemy jej w komentarzach biblijnych... Ale Anna Świderkówna (1998: 262) w swoich *Rozmowach o Biblii* podpowiada ciekawy trop dalszych penetracji:

Autor Księgi [Jonasza] wykorzystał tu motyw znany z legend różnych ludów. Jedna z nich związana jest, rzecz znamienna, z portem Jafo [Jon 1,3]. W starożytności pokazywano tam szczątki wielkiej ryby, która miała przynieść na brzeg greckiego herosa, Perseusza, śpieszącego na ratunek pięknej Andromedzie...

Bibliografia / References

- Otto, R. (1968). *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*. Przeł. B. Kupis. Seria Religioznawcza. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Posmertnye veščaniâ prepodobnogo Nila Mirotočivogo Afonskogo*. (2002). Perevod s grečeskoj rukopisi. Žitomir: Ni-ka [Посмертныя веščанія преподобнаго Нила Мироточиваго Афонскаго. (2002). Перевод с греческой рукописи. Житомир: Ни-ка].
- Św. Nil Mirotoczywy z Athos. (2023). *Pośmiertne pouczenia i prorocтва*. Wybór tekstów, przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz. Posłowie J. Moskałyk. Szczytno: Wydawnictwo Greg-Art.
- Świderkówna, A. (1998). *Rozmowy o Biblii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

² Zob. klasyczną pracę *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych* Rudolfa Otto (1968).

Article No. 312

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.23>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Copyright © 2023 SRG and V. Dubichynkyi¹

Citation:

Dubichynkyi, V. Рецензия на монографию Витезслава Вилимека «Не только на словах. Перевод невербальных средств в рамках славянских культур». Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte Studien zur Slawistik und Germanistik. Volume 16. Berlin: Peter Lang, 2022 – 252 S. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 412–418. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.23>

Dubichynkyi, V. Recenziã na monografiã Vitezslava Vilimeka “Ne toľko na slovah. Pevod neverbal’nyh sredstv v ramkah slavãnskih kul’tur”. Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte Studien zur Slawistik und Germanistik. Volume 16. Berlin: Peter Lang, 2022 – 252 S. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 412–418.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.23>

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ
Витезслава Вилимека «*Не только на словах. Перевод
невербальных средств в рамках славянских культур*».
Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte Studien zur Slawistik
und Germanistik. Volume 16. Berlin: Peter Lang, 2022 – 252 S.

VOLODYMYR DUBICHYNSKYI

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics

Katedra Rusycystyki / Institute of Russian Studies

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Polska / Krakowskie Przedmieście St.
26/28, PL-00-927 Warsaw, Poland

Corresponding Author e-mail: v.dubichynskyi@uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8115-7015>

(nadesłano / received 29.08.2023; zaakceptowano / accepted 30.08.2023)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstrakt

Artykuł stanowi recenzję monografii *He только на словах. Перевод невербальных средств в рамках славянских культур* Vítězslava Vilímka, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Peter Lang w 2022 roku. Autor recenzji podkreśla, że w językoznawstwie współczesnym coraz większą uwagę badaczy przykuwają zagadnienia komunikacji międzykulturowej, a w szczególności rola i funkcja środków niewerbalnych (mimiki, gestów itp.) za pośrednictwem przekładu pisemnego i ustnego. Jego zdaniem praca ta wnosi cenny wkład do teorii i praktyki przekładoznawstwa słowiańskiego.

Słowa kluczowe: komunikacja międzykulturowa, komunikacja niewerbalna, przekładoznawstwo słowiańskie, kultury słowiańskie.

Abstract

A monograph review: Vítězslav Vilímek. *He только на словах. Перевод невербальных средств в рамках славянских культур*

The article reviews a monograph titled *He только на словах. Перевод невербальных средств в рамках славянских культур* [Non just in Words. Rendering Nonverbal Means when Mediating between Slavic Cultures] by Vítězslav Vilímek, published by Peter Lang Publishing in 2022. The author emphasizes that, in contemporary linguistics, the issues of intercultural communication, and the role and function of non-verbal means (facial expressions, gestures, etc.) through translation and interpretation in particular, have been attracting more and more scholarly attention. In his opinion, this work makes a valuable contribution to the theory and practice of Slavic translation studies.

Keywords: intercultural communication, non-verbal communication, Slavic translation studies, Slavic cultures.

Современная лингвистика большое внимание уделяет межкультурной коммуникации, и в частности, её невербальным средствам. Предметом рецензируемой монографии является роль и функции невербальных средств межкультурной коммуникации при посредничестве письменного и устного перевода, в особенности их специфика в рамках славянских культур.

Автор поставил перед собой цель описать место и роль несловесного сообщения в межличностной коммуникации и предложить методы переводческих решений в устных и письменных текстах, подчёркивая важность межкультурных различий для межъязыкового понимания. В процессе перевода необходимо обратить внимание на внеязыковые средства коммуникации, которые зачастую помогают переводчику принять правильное переводческое решение.

Исходя из цели и методологии исследования, В. Вилимек выдвигает три научные гипотезы, которые в дальнейшем автору удаётся успешно доказать:

- «1. Существуют определённые типы невербальных сигналов, которые, как носители важной семантической информации, настолько обусловлены культурой, что их невозможно понять без завершения соответствующего процесса аккультурации.
2. В опосредованном межкультурном коммуникативном акте переводчик использует специальные методы их² трансформации для обеспечения их понимания адресатом.
3. Качественное выполнение устного и письменного перевода требует специальной подготовки в области восприятия, перевода и продуцирования невербальных средств» (с. 191).

Монография состоит из предисловия, шести глав и заключения.

В первой главе «Невербальные коммуникационные средства» (с. 19–59):

- а) определены основные термины и понятия области невербальной коммуникации, такие как *вербальная и невербальная коммуникация, модель линейной коммуникации, модель транзакционной коммуникации* и др.;
- б) разграничены понятия вербальной и невербальной коммуникации; «под невербальной коммуникацией понимаются сообщения, переданные всеми возможными средствами, за исключением устной и письменной речи» (с. 22), причём автор справедливо подчёркивает, что вербальные и невербальные средства, сообщающие одно содержание, генерируются мозгом одновременно – они не являются двумя автономными системами сигнализации, а параллельными сообщениями одного содержания (с. 23–24);
- в) выделены факторы, которые влияют на выбор и использование конкретных сигналов в конкретной ситуации, а также на способность человека продуцировать, замечать и правильно интерпретировать невербальные сигналы: психические характеристики (темперамент, опыт, иерархия ценностей), гендерные черты, возрастные характеристики, место, занимаемое в рамках группы (социальный статус), характер взаимоотношений коммуникантов, тема коммуникации, цель коммуникации и т.п.;
- г) предложена авторская классификация средств невербальной коммуникации для целей межкультурных и межъязыковых исследований, которая включает 10 категорий:
  1. Невербальные компоненты устной и письменной речи: *паралингвистика* – невербальные характеристики устной формы речи и *параграфемика* – невербальные характеристики письменной формы речи;
  2. Кинесика – невербальные средства, имеющие форму движений или поз тела – двигательный элемент невербального поведения, который делится на три подкатегории: *постурология* – позы, т.е. положение человеческого тела как единого целого и расположение его частей по отношению друг к другу; *жестикауляция* – коммуникация с помощью движений отдельных частей тела, прежде всего рук; *мимика* – передача сообщения посредством выражений лица;
  3. Гаптика – прикосновения;

² Не совсем понятно, к чему относится слово «их» (прим. рецензента).

4. Окулесика – взгляды и выражение глаз;
5. Ольфакторика – коммуникация посредством сигналов, передаваемых с помощью запаха;
6. Гастика – коммуникационные свойства вкусовых восприятий;
7. Внешняя форма тела: *габитус* – общий внешний вид тела; *мутиляция* – изменение внешности ввиду³ временной или постоянной трансформации формы или цвета тела; *артефакты* – украшения, носимые на теле, и одежда (-е?)⁴;
8. Колорика – передача сообщения посредством цвета;
9. Проксемика – поведение в пространстве и коммуникационный характер дистанции между коммуникантами;
10. Хронемика – по аналогии с проксемикой поведение во времени (с. 32–42).

д) определено понятие жестикуляции как коммуникации посредством движений отдельных частей тела, прежде всего рук, а жест как её единицу; проанализированы три классификации жестов по разным основаниям, что дало возможность автору монографии подтвердить важное положение: жесты являются составной частью синтаксической структуры высказывания (с. 42–59).

Во второй главе «Эволюция взглядов на невербальную коммуникацию» (с. 61–88) рассматривается состояние изученности проблематики монографии с самых ранних эпох (Аристотель, Демосфен, Полемон, Адамантий, Цицерон, Квинтилиан, Б. да Синья, Ф. Бэкон, Дж. Бонифачо, Дж. Балвер, И.К. Лафатер, А. де Джорио, Ч. Дарвин, А. Пиз и мн. др.). Впервые приводится обзор развития взглядов учёных славянских стран (Яро Кршивоглави, Яромир Яноушек, Зденек Кляйн, Олдржих Тегзе, Войтех Черны, Збынек Выбирал, Йозеф Мистрик, Ольга Шкваренинова, Кристина Яжомбек, Йоланта Антас, Анета Залазиньска, А.А. Леонтьев, В.А. Лабунская, Е.А. Петрова, Г.В. Колшанский, Г.Е. Крейдлин, Е.А. Гришина, М.Л. Бутовская и мн. др.).

В третьей главе «Межкультурные сходства и различия невербальных средств» (с. 89–103) приводится обзор научных дисциплин, изучающих проблематику невербальной коммуникации и межкультурного сравнительного исследования. Автор раскрывает интердисциплинарный фундамент данной проблематики, подчёркивая взаимопроникновение знаний различных наук при практическом использовании невербальных средств. Это арсенал и биологических наук, психологии, социологии, филологии, переводоведения, семиотики, (культурной) антропологии, и комплексное исследование отношений языка и жестов. Описываются национально-культурные барьеры, вызванные отличиями невербальных средств (жесты-эквиваленты, лакуны, национально-специфические жесты и т.п.). На многочисленных примерах жестикуляции автор подтверждает, что невербальные сигналы настолько культурно обусловлены, что их понимание почти невозможно без полной аккультурации.

³ Обратим внимание на опечатку в книге: в виду – нужно: ввиду (прим. рецензента).

⁴ Вероятно, речь идёт об украшениях, носимых на одежде (прим. рецензента).

Хочется подчеркнуть важное положение: «С практической точки зрения не так опасен коммуникативный барьер, создаваемый незнакомыми жестами с непредсказуемым значением, как тождественные по форме жесты, имеющие в исходной и целевой культуре разные значения...» (с. 96). Такие жесты автор монографии мог бы назвать *ложными невербальными параллелями* (по аналогии с ложными лексическими параллелями) и применить к жестам, мимике и позам теорию лексических параллелей⁵, которая на лексическом (фразеологическом) уровне описывает полностью/неполностью эквивалентные, а также неэквивалентные (ложные) внешне сходные лексические единицы двух сравниваемых языков.

На с. 99 В. Вилимек называет *жестами-эквивалентами* жесты, в разных культурах схожие по форме, но имеющие разную семантику. Вероятно, представляется необходимым пересмотреть этот термин (в пользу терминов *неэквивалентные жесты* или *ложноэквивалентные жесты*), т.к. семантика обладает приоритетной значимостью при номинации как вербальных, так и невербальных средств, а разные значения исследуемых единиц наоборот предполагают полную неэквивалентность.

Важным достоинством монографии являются фотоиллюстрации жестов межкультурных сходств и различий в некоторых славянских странах.

В четвёртой главе «Невербальная коммуникация и письменный перевод» (с. 105–146) автор показывает, что при межкультурной коммуникации происходит конфронтация двух и более национальных моделей невербального поведения, в результате чего могут возникать ситуации, осложняющие понимание, что требует от переводчика особых решений.

В. Вилимек на многочисленных проиллюстрированных примерах продемонстрировал, что главными способами являются описательный (или объясняющий) перевод и, прежде всего, приблизительный перевод, где для принятия переводческого решения следует учитывать физическую форму невербального средства, его главные формальные и содержательные свойства. В межкультурном коммуникативном акте для обеспечения понимания адресатом невербальных средств переводчику необходимо использовать специальные методы трансформации их выражения.

В главе описываются невербальные средства в переводном дискурсе, жесты, мимика и позы в беллетристике и публицистике, методы перевода и основные вопросы эквивалентности и адекватности. Автор провёл также глубокий анализ вариантов переводческих решений жестов, мимики и поз, описанных в русско-чешских переводах художественной литературы XIX и XX веков, что

⁵ См., например, 1. В. Дубичинский, Т. Ройтер. *Теория и лексикографическое описание лексических параллелей: монография*. Харьков: Підручник НТУ «ХП», 2015 – 148 с. 2; В. Дубічинський, Т. Ройтер. *Лексикографування лексичних паралелей: теоретичні положення та українсько-німецький словник: монографія*. В: *Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe Sonderband 99*. Berlin: Peter Lang, 2020 – 413 с. 3. V. Dubichynskyi, A. Jaskólski, D. Muszyńska-Wolny. *Leksygraficzna interpretacja rosyjsko-polskich paraleli frazeologicznych*. Warszawa: WUW, 2021 – 237 с.

подтвердило гипотезу о необходимости специальной подготовки переводчиков в области продуцирования и рецепции невербальных сигналов.

Пятая глава «Невербальная коммуникация и устный перевод» (с. 147–171) посвящена функциям невербальных средств при устном переводе, решениям невербальных коммуникационных средств в устном переводе. В. Вилимек опирается на теорию коммуникативного треугольника, в схему которого внёс невербальные средства, воспринимаемые слушателем напрямую (без участия переводчика) и добавленные переводчиком к исходному сообщению.

Необходимо выделить важные выводы автора о существовании трёх вариантов передачи невербальных средств:

1. нивелирование (опущение);
2. вербализация жеста (замена, транспозиция);
3. имитация (замена жестом из целевой культуры).

Использование одного из этих вариантов переводчик проводит на основе четырёх факторов: 1) осознание риска возникновения коммуникативного барьера; 2) оценка информационного значения жеста в высказывании; 3) скорость поиска решений; 4) точность и краткость используемой фразы (с. 194).

Особым значением обладает знакомство переводчика с необходимой лексикографической литературой, которая обозревается в шестой главе «Пособия для переводчиков: атласы жестов, мимики и поз» (с. 171–189). Приводится целый ряд словарей мимики и жестов разных стран, в основном национальные атласы эмблематических жестов на русском, польском, чешском и словацком языках.

Следует заметить, что некоторые досадные опечатки могут в незначительной степени смущать читателя. См., например,

- с. 22: пересакается – пересекается;
- с. 52: прикосновение рукой до головы – прикосновение рукой к голове;
- с. 105: междязыковой – междязыковой;
- с. 121: низку степень – низкую степень;
- с. 139: посмотрела ца ногти – посмотрела на ногти;
- с. 164: перевод мультилинвальный – перевод мультилингвальный, переложение межу вербальными – переложение между вербальными; и нек. др.

Однако по большому счёту указанные опечатки совсем не мешают полному и масштабному осознанию предмета и цели исследования.

Автору удалось продемонстрировать качественно новый подход к описанию невербальных средств при письменном и устном переводе, тем самым внести в теорию и в практический инструментарий переводоведения свой весомый вклад.

Монография выполняет важную функцию тем, что доказательно подчёркивает необходимость учёта невербальных средств при письменном и устном переводе, предлагает методы их использования и адекватные переводческие решения, описывает эквивалентные и несходные невербальные средства при межкультурном общении.

Библиография / References

- Dubičinskij, V., Rojter, T. (2015). *Teoriâ i leksikografičeskoe opisanie leksičeskikh paralelej: monografiâ*. Har'kov: Pidručnik NTU "HPI" [Дубичинский В., Ройтер, Т. (2015). *Теория и лексикографическое описание лексических параллелей: монография*. Харьков: Підручник НТУ «ХПІ»].
- Dubičinskij, V., Rojter, T. (2020). *Leksikografuvannâ leksičnih paralelej: teoretičnî položennâ ta ukraińs'ko-nimec'kij slovník: monografiâ*. V: *Wiener Slawistischer Almanach*. Linguistische Reihe Sonderband 99. Berlin: Peter Lang [Дубичинський, В., Ройтер, Т. (2020). *Лексикографування лексичних паралелей: теоретичні положення та українсько-німецький словник: монографія*. В: *Wiener Slawistischer Almanach*. Linguistische Reihe Sonderband 99. Berlin: Peter Lang].
- Dubichynskyi, V., Jaskólski, A., Muszyńska-Wolny, D. (2021). *Leksykograficzna interpretacja rosyjsko-polskich paraleli frazeologicznych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Vitezslav Vilimek, V. (2022). "Ne toľko na slovah. Perevod neverbal'nyh sredstv v ramkah slavânskikh kul'tur". [Вилімек, В. (2022). «Не только на словах. Перевод невербальных средств в рамках славянских культур»]. *Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte Studien zur Slawistik und Germanistik*. Vol. 16. Berlin: Peter Lang].

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

IV. PRZEKŁAD
TRANSLATION

Od tłumacza

W dziewiątym numerze rocznika „Studia Rossica Gedanensia” ukazał się fragment prozy Georgija Efrona (1925–1944) *Z zapisków paryżanina*. Były to wspomnienia Mura, syna Mariny Cwietajewej (1892–1941) i Siergieja Efrona (1893–1941), z okresu jego pobytu we Francji, czasu jakże odmiennego pod wieloma względami od demonicznej sowieckiej rzeczywistości, z jaką wypadło mu się wkrótce zmierzyć, bo już po dwóch miesiącach od przyjazdu w czerwcu 1939 roku do ZSRR. Po wybuchu wielkiej wojny ojczyźnianej Stalin zarządził w 1941 roku pospieszną ewakuację, która przebiegała chaotycznie i oznaczała tragedie wielu rozdzielanych na długo rodzin. Po samobójczej śmierci matki (31 sierpnia 1941) w Jełabudze, Mur był zdany na zmieniające się wojenne decyzje administracyjne Kremla. Jedna z nich spowodowała wyjazd chłopca do Taszkientu, w którym przebywał od jesieni 1941 do jesieni 1943 roku². Dramatyczny i wielce traumatyczny pobyt w Uzbekistanie, który odbił się bardzo niekorzystnie na zdrowiu Efrona i jego psychice, stał się polem niezwykle celnych obserwacji. Znany z inteligencji i spostrzegawczości chłopak nie szczędził nikogo i niczego, gdy chodziło o historyczną prawdę. W *Taszkienckich zapiskach*, podobnie jak w dziennikach³ i listach⁴ Georgija Efrona, przegląda się Związek Radziecki czasu zniewolenia. Wyzierają dysproporcje społeczne i kulturalne. A słowo „człowiek” wcale nie brzmiało wtedy

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny]

² Zob. np. G. Ojcewicz. (2022). Georgija Efrona ewakuacja z Moskwy do Taszkientu jako egodokument czasów wielkiej wojny ojczyźnianej (30 października – 18 listopada 1941). *Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze*, 32; <https://journals.us.edu.pl/index.php/RSL/article/view/13240/11008> (28.12.2022).

³ G. Efron. (2019). *Dzienniki. 1940–1943. Tom I. Rok 1940*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz, Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”. G. Efron. (2021). *Dzienniki. 1940–1943. Tom II. Rok 1941*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz, Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”. G. Efron. (2021). *Dzienniki. 1940–1943. Tom III. Rok 1943*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz, Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.

⁴ G. Efron. (2022). *68 listów z piekła sowieckiego raju. 1940–1944*. Przekład z rosyjskiego, redakcja i opracowanie naukowe G. Ojcewicz, Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.

dumnie. Ta kartka z sowieckiej historii i dzisiaj budzi gorzkie refleksje o Rosji i Rosjanach w obliczu wojny rosyjsko-ukraińskiej.

W poniższym fragmencie zawarte są notatki Mura tylko z kilku dni: końca sierpnia i początku września 1942 roku. Ale miały one widocznie dla niego szczególną wartość, skoro włączył je do autorskiego tomiku literackiego *Próba pióra*. Przedwczesna śmierć czerwonoarmisty Efrona przerwała także jego karierę literacką⁵.

Podstawa tłumaczenia

Podstawę tłumaczenia stanowi książka: Г. Эфрон (2018). *Записки парижанина. Дневники, письма, литературные опыты 1941–1944 годов. С рисунками автора (публикуются впервые)*. Издание подготовили Е.Б. Коркина, В.К. Лосская, А.И. Попова. Москва: Издательство «АСТ» и РГАЛИ, s. 461–470. Uzupełnienia w nawiasach kwadratowych pochodzą ode mnie.

GIEORGIJ EFRON

SZKICE TASZKIENCKIE

28 sierpnia 1942 r. [oku, piątek]

Dzisiaj – posiedzenie Prezydium Związku Pisarzy Radzieckich Uzbekistanu. Posiedzenie odbywa się w budynku Związku, w krytej galerii z wychodzącymi na podwórze szerokimi szklanymi prześwitami. Zimą w tej galerii urządzi się stołówkę. Teraz, z powodu upału, stoły, krzesła i bufet są wyniesione na przestrzeń, na podwórze, albo, jak przyjęto [tutaj] mówić, do „ogrodu” (na cześć nędznego podobieństwa do fontanny). Obiady zaczynają wydawać o godzinie czternastej. Przychodzą przegłodzeni pisarze, ich bliscy, matki z dziećmi, współpracownicy aparatu Związku, Litfondu, Ochrony Praw Autorskich.

Dzisiaj jest posiedzenie Prezydium. Przed godziną czternastą zapęlniają się stoły. Ale nie ma na razie oznak wydawania. Z podwórza są widoczne debaty i wystąpienia, odbywające się w galerii, a przez jej otwarte okna donoszą się fragmenty przemów, okrzyki i wali stamtąd tytoniowy dym. Nastawienie kierownictwa Związku – maksymalna obecność pisarzy na posiedzeniu: wszyscy powinni uczestniczyć w życiu

⁵ Pisałem o tym w numerze VIII *Studia Rossica Gedanensia*. Zob. G. Ojcewicz. (2021). Tajemnica zaginięcia czerwonoarmisty Georgija Efrona (1925–1944). *Studia Rossica Gedanensia*, 8: 217–249.

społeczno-twórczym Związku, znać zadania, stojące przed aktywnym pisarzy, występować i wyrażać swoje zdanie o poprzednich wypowiedziach, *en un mot*⁶, wnosić swój wkład do wypracowania dróg dalszego rozwoju twórczej myśli pisarzy, opracowania kwestii bytu itp. Wszystko to wygląda wspaniale.

Ale oto już minęła czternasta, a znaczna część pisarzy zamiast brać udział w posiedzeniu, słuchać przemów i wypowiadać swoje zdanie o różnych jak najaktualniejszych problemach, zaczyna wypełniać podwórze i narzekać na brak obiadu. Obsługa stołówki i kasjerka spokojnie siedzą i jedzą zupę, obojętnie spoglądając na siedzących przy stolikach twórców, rodziny i urzędników. Wreszcie pojawia się pomocnik odpowiedzialnego sekretarza Związku – prędko, długonosy, o basowym głosie i w okularach człowiek – i krzyczy do obsługi: „Proszę nie wydawać [posiłków] pisarzom! Niech idą na posiedzenie Prezydium! [Wydawajcie] tylko urzędnikom!”. Pisarze się oburzają, zaczynają mówić, że nic ich z posiedzeniem nie łączy, że ich na to posiedzenie nie zapraszano, że to skandal, że muszą się udać na pilne spotkanie, a tu trzeba siedzieć i czekać końca posiedzenia Prezydium. Gruba Żydówka z obsługi, żona jakiegoś ukraińskiego albo żydowskiego pisarza, sepleniąc, krzyczy: „Bardzo ciekawe posiedzenie! Towarzysze pisarze! Proszę iść na posiedzenie, [posiłków] nie będziemy [wydawać]!”. Ale każdy z siedzących ma swoje plecy; zaczynają się szeptane błagania do kelnerek: „Proszę mi podać, śpieszę się, nie jestem pisarzem”. W podwórzu huczy mnóstwo głosów i ten huk przeszkadza obradującym; obsługa krzyczy: „Ciszej!”, co nie przeszkadza im w wywołaniu zgiełku w kuchni, sprzecząc się z powodu kolejki na otrzymanie obiadu. Biegają dzieci, szczekają psy, skarży się bibliotekarka: wszystkie miejsca są zajęte, a ona ma tylko pół godziny przerwy, czort jeden wie, co się dzieje. Kasjerka wreszcie kończy jeść zupę, zaczyna wypisywać czeku i zaczyna się obiad.

Nie, zdecydowanie Prezydium nie może konkurować ze stołówką.

29 sierpnia 1942 r. [oku, sobota]

Zaszedłem ostatnio do jednego znanego profesora puszkinałoga. Właściwie mówiąc, znam się nie z nim, lecz z jego żoną; spotykałem ją w Ludowym Komisariacie Oświaty, rozmawiamy o polityce; zna moją biografię i ma pewne pojęcie, że jestem znawcą polityki międzynarodowej, co nie jest wcale błędem.

Sprawa sprzed wieczora; właśnie wysłuchałem wieczornego programu Sowinformbiura; komunikat jest zły; nastrój – *en conséquence*⁷. W pokoju – siwowłosy i siwobrody prof<esor> C<iawłowski>, jego żona – z potulnym, trochę ponuro-ironicznym wyrazem twarzy. Kiedyś prawdopodobnie była piękna; teraz pobladła, ale zachowała pewien urok dobroci serca. Są typowymi przedrewolucyjnymi inteligentami, którzy przestroili się na nowy tryb, ale zachowali dawne przyzwyczajenia, *manières te parler*⁸, jakieś zwyczaje z przeszłości. Prócz tego, siedzą siostrzeniec – czerwonoarmista i siostrzenica – współpracownica miejscowej gazety regionalnej. Czerwonoarmista – młody, trochę nieśmiały, uśmiechający się człowiek. Paniąka jest wybuchową brunetką. Rozmowa – śliska. Wszyscy są, prócz czerwonoarmisty,

⁶ Z fr. *en un mot* – jednym słowem.

⁷ Z fr. *en conséquence* – odpowiednio.

⁸ Z fr. *manières te parler* – manierę wypowiedzi.

nastrojeni opozycyjnie. Chociaż, ściślej, to typowo inteligencka fronda. Zwłaszcza gotuje się młoda dziewczyna. Nie hamuje się w mowie i psioczy na system kołchozowy. „Byłam w rejonie, widziałam, wiem, co to takiego...”. Drażni się z czerwonoarmistą na wzajem; [dziewczyna] broni własności prywatnej: „Na początku” itd. [Czerwonoarmista] jest „prawowierny”. Krewnych trochę śmieszy jej agresywność, ale w duszy się [z nią] zgadzają; radzą zamknąć okno. Rozmowa nieuchronnie przełącza się na *thème du jour*⁹: drugi front. Potoki wypowiedzi, przypuszczeń, strategicznych danych; tak w ogóle wszyscy są zgodni, że należy piętnować Anglików za bezczynność i podzielać przekonanie (wcześniejsze) I<osifa> S<talina> o „zasypywaniu ognia cudzymi rękami”. Profesor i jego żona, siostrzeniec i siostrzenica pływają, jawnie pływają w morzu względności; podobne „wojenno-pryncypialne” rozmowy nieuchronnie wiodą do ślepego zaułka. Chodzi o to, że całkiem otwarcie nikt się nie wypowiada, a nawet jeśli się wypowiada, ponownie trafiają do ślepej uliczki, dochodzą nieuchronnie do wniosku: „Nic nie wiemy, wszystko przed nami”. Lecz po jakiego czorta tak długo rozmawiano, dyskutowano o sytuacji, gorączkowano się i niepokojono, by dojść do tego wniosku? Wydaje mi się, że to pesymistyczne wyjście, ten przymusowy fatalizm, ten ślepy zaułek napraszał się sam z siebie od samego początku; od samego początku można było wypowiedzieć ten wniosek, nie uciekając się do długich rozważań. Wszystko to przypomina mi bajkę Fénelona o Pyrrhus. Mówię o tym; wszyscy są zmieszani i zdziwieni. Jasne, że trzeba było po prostu porozmawiać, chociaż wiadomo, że z tego nic wartościowego nie wyjdzie. Innymi słowy: tak, wiemy, że można było od razu powiedzieć, że nic nie wiemy i nie możemy wiedzieć, że nie mamy danych, że możemy tylko czekać na bieg zdarzeń, ale po co się tutaj zebraliśmy, o czym [mielibyśmy] rozmawiać? Częściowo mają rację, lecz jakie to jest niepoważne! Inna sprawa – salonowa francuska błyskotliwa rozmowa, okupująca swoją bezsensowność, bezcelowość, bezpłodność i beztreściwość swoją formą, przelewami języka, blaskiem paradoksów i anegdot. Ale tutaj wszyscy mówią szczerze, gorączkują się – który to już raz! – jak prawdziwe dzieci. Niechęć do dokładności słowa, do ubóstwa w posługiwaniu się nim, kruchość, nieokreśloność; – *passer le temps, causant de choses importantes, tout en sachant l'inutilité de pareilles conversations* – *et c'est tout*¹⁰.

Przychodzą dwaj poeci: Paweł A<ntokolski> i Władimir Ł<ugowskoj>. Paweł A.[ntokolski] – maleńki, czarnooki, o małpiej twarzy, ruchliwy człowiek. Władimir Ł.[ugowskoj] – człowiek wysoki, chodzi o lasce, przepięknie się ubiera; gęste brwi, wspaniała czupryna, *regard léonin*¹¹; pali fajkę. Anglofil, mówi powoli. Mówi się, że jest szlachcicem i podaje jakieś wybitne nazwisko; *en tout cas il en a tout l'air*¹². Czuc od niego wódkę. Wszyscy pisarze piją. W różnych dawkach, ale prędzej mniej niż wcale, czym zupełnie nie, prędzej dużo niż mało *et ainsi de suite*¹³. Piją [Aleksiej] Tołstoj

⁹ Z fr. *thème du jour* – temat dnia.

¹⁰ Z fr. *passer le temps, causant de choses importantes, tout en sachant l'inutilité de pareilles conversations* – *et c'est tout* – spędzać czas, mówiąc o ważnych rzeczach, jednocześnie zdając sobie sprawę z próżności podobnych rozmów – i to wszystko.

¹¹ Z fr. *regard leonin* – lwie spojrzenie.

¹² Z fr. *en tout cas il en a tout l'air* – w każdym razie takie ma właśnie oblicze.

¹³ Z fr. *et ainsi de suite* – i tak dalej.

i [Nikołaj] Pogodin, [Władimir] Ługowskiej i [Paweł] Antokolski, [Anna] Achmatowa i [Siergiej] Gorodiecki, piją wszyscy. W.[ładimir] Ł.[ugowskiej] opowiada, jak pobił człowieka, który krzychał „Bij Żydów”, przy czym Paweł A.[ntokolski] ponoć to widział. Paweł A.[ntokolski] bez przekonania potakuje. Stopniowo środek ciężkości rozmowy zbliża się do dwóch pisarzy. Jak większość swoich współbraci, kiedy się zbiorą razem, zaczynają rozmawiać o nieodległej przedwojennej przeszłości. U tych dwóch we wspomnieniach jawnie przeważa tęsknota związana z tym, co wypili i zjedli. Wszyscy jeździli na zjazdy do republik, gdzie ich częstowano; ileż [wtedy] wypito i zjedzono! Mnie to śmieszy. Wyobrażam sobie, jak by się wkurwił robotnik albo chłop, słuchając opisu trunków i uczt tych „pasożytów” (na pewno tak by ich nazwał!).

A.[ntokolski] i Ł.[ugowskiej] opowiadają głównie o Gruzji, bójkach w restauracjach, trunkach, naśladowując akcent Gruzynów. Wszystko to jest ciekawe, bo Ł.[ugowskiej] to wspaniały narrator, a A.[ntokolski] – człowiek błyskotliwy, lecz skrajnie prymitywny. Też znaleźli sobie temat do wspomnień! O kawiarni i szynkach! Niezłe źródła natchnienia. A przecież to oficjalna śmietanka inteligencji. Mimo wszystko znacznie słabszej od zachodniej. A może mają rację? Przecież rzeczywiście opisywane rozkosze są „bezsprzeczne”. To, oczywiście, tak. Ale to jest bardzo ordynarne i prymitywne i to, że rozkosze takiego rodzaju przeważają w ich świadomości, jest znamienne i charakterystyczne, hélas¹⁴. Taki „zmysłowy materializm” jest dobry i do zniesienia tylko w harmonicznej równowadze z *préoccupations*¹⁵ oraz pasjami wyższego, nawet irracjonalnego, rzędu. *Ce sont des poètes, que diables*¹⁶, to zobowiązuje! Nie mówiąc już o niezgodności ich twórczości z trybem ich życia: wysławienie surowego trudu, z jednej strony, nienawiść do burżuazji itd., a z drugiej – ideały życia tożsame z dążeniami kapitalistów: dobre trunki, dobry obiad, dobre mieszkanie. Wychodzi jakoś bardzo niezręcznie.

Jeszcze o inteligencji. Inteligencja radziecka zadziwia swoją chwiejnością, zdolnością do paniki, zwierzęcym strachem przed rzeczywistością. Ogromna większość zwiesza nos, gdy pogorsza się sytuacja wojenna. Wszyscy oni są wykarmieni przez władzę radziecką, wszyscy otrzymują od niej pieniądze – bez niej prawie na pewno nigdy nie żyliby tak, jak żyją teraz. I teraz się boją, żeby zranienia jej zadane ich nie dotknęły. Wszyscy boją się o siebie. W przypadku porażki – co będzie w Uzbekistanie? Wszyscy mówią, że „zacnie się rzeź”. Ciąć będą Uzbegy, ciąć będą Rosjan i Żydów. Panuje strach przed tą rzezią. „Władza jest niestabilna”. Ciekawe, jak nieopanowana i rozmowna jest rosyjska inteligencja. Z jednej strony, Niemiec-„fryc”, „wytępimy ich”, „kanalie” itd., z drugiej – „będzie rzeź” i „ochy”, gdy mowa o odwróceniu. A w przypadku zwycięstw – widzicie! Zawsze to mówiłem! Pamiętacie? Już dawno to przewidziałem! Oto jacy jesteśmy! Poradzimy sobie i bez Anglików! Nie można przecież takiemu człowiekowi odpowiadać: „Przepraszam bardzo, szanowny Panie! Wtedy Pan mówił o rzezi i mrocznie Pan mówił, wiodąc palcem po mapie: Droga odcięta, odwrót niemożliwy, co będziemy tutaj robić, będzie rzeź!”. Tego, oczywiście, w żadnym przypadku powiedzieć nie można.

¹⁴ Z fr. hélas – niestety.

¹⁵ Z fr. *préoccupations* – troskami.

¹⁶ Z fr. *Ce sont des poètes, que diables* – Przecież to są poeci, do czorta!

Ciekawy jest stosunek inteligencji do anglosaskich sojuszników. Z jednej strony wszyscy mówią o zdradzie Anglii, zyskach Ameryki, „odwiecznej wrogości” tych krajów wobec ZSSR. Mówi się o „zasypywaniu ognia”, „polityce non-intervention¹⁷”, Hessie, kapitalizmie. Z drugiej, jest okazywana sympatia wobec tych krajów, bo kto po wojnie będzie „nas zaopatrywać w żywność, kto będzie pomagać odbudowywać przemysł”? Nikt z nich nie chce nowych pięciolatek. „Sami poradzimy sobie dopiero za 50 lat”. Wszyscy marzą o „condensed milk”¹⁸, amerykańskiej czekoladzie, towarach codziennego użytku. I nie tylko o tym. Wielu opozycjonistów marzy, że Anglia i USA zdołają uczynić nasz ustrój bardziej giętkim i liberalnym, będzie nowy NEP, będzie większa wolność słowa i druku itd. W inteligentach walczy świadomość, że sojusznicy zbyt dużo mówią i zbyt mało robią, i pragnienie, by skorzystać w przyszłości z dóbr pochodzących od tychże sojuszników. Z [ich] rozmów wynika, że nie żałują elektrowni na Dnieprze i majkopskiej ropy naftowej, lecz sanatoriów w Kisłowodzku i dacz. Bardzo pragną, by sojusznicy rozbili Niemców, odtworzyli granice ZSSR, a potem zawalili produktami, odbudowali przemysł i trochę zmiękczyli „system”. A kiedy się okazuje, że sojusznicy nie są jednak instytucją dobroczynną, kiedy sojusznicy zwlekają, mało bombardują, zaczyna się oburzenie, mówi się o zdradzie. To jest bardzo ciekawe. Pomimo inteligentkiej tendencji do oportunistu, do ugodowości, wcale nie są trzeźwymi politykami. Ich apetyty i ich wspomnienia – dominują, a kiedy pojawia się coś, co zagraża tym apetytom obecnie lub w przyszłości, zwieszają nosy i słychać słowa oburzenia. Lubią władzę radziecką znacznie bardziej za to, co ona [im] materialnie dała, daje i powinna dać właśnie im, inteligentom, niż za to, co ona w ogóle zrobiła.

30 sierpnia 1942 r. [oku, niedziela]

Wczoraj i dzisiaj w parku im. [Aleksandra] Puszkina (na Starym Mieście) są organizowane „wspaniałe festyny”. Cały dochód – na rzecz pomocy ewakuowanym dzieciom. Do komisji organizacyjnej tych festynów (ściągnięcie artystów itp.) wchodzi „damy ze śmietanki”: [Ludmiła] Tołstoj, [Tamara] Iwanowa, [Galina] Abdurachmanowa. Tołstoj, pamiętam, mówiła o rozgardiaszu oraz zamęcie i fruwała od jednych do drugich – dniami – by zorganizować całe to przedsięwzięcie. Wczoraj na prośbę [Sofii] Radzinskiej (oddelegowanej brygadzystki wszystkich dyżurnych parku) dyżurowałem przy bramie [wejściowej do] parku. Etaient censées¹⁹ dyżurować także wiele innych dam, lecz one spełniały czysto dekoracyjną funkcję. Ja – modeste!²⁰ – dyżurowałem najlepiej. Wszystko polegało na tym, aby nie przepuszczać nikogo bez biletów i po znajomości. Sól tego festynu sprowadzała się do tego, że można było kupić tanio różne produkty. To właśnie powinno wszystkich przyciągnąć i zapewnić zbiórkę pieniędzy dla dzieci. To właśnie przyciąga ludzi. A dlatego robi się to na Starym Mieście, bo Uzbegy w swojej masie są znacznie bogatsi od Rosjan, są chciwi na produkty i mogą swobodnie wydawać pieniądze, CQFD²¹. Usadowiwszy

¹⁷ Z fr. non-intervention – nieingerencji.

¹⁸ Z ang. condensed milk – mleko skondensowane.

¹⁹ Z fr. Etaient censées – Powinno.

²⁰ Z fr. modeste – skromny.

²¹ Z fr. CQFD (ce qu'il fallait démontrer) – co należało udowodnić.

się przy bramie głównej wejścia [do parku], mała uzbecka orkiestra zaczyna przeciągle kakofonić, przyciągając uwagę przechodniów. Uśmiecham się: siedzą całkiem tak jakby na szczycie meczetu. Wcześniej wzywali na modlitwę, teraz – na festyn. Marrant²²! Powiniennem nikogo nie przepuszczać bez biletów i przepustek, ale ta muzyka tak podkręca nerwy, tak wpływa na wszystkich, że się gubię, a zwiedzający, poddawszy się kolektywnemu obłędowi, prą naprzód z wytrzeszczonymi oczyma. W ogóle często obserwuję, jak tłum łatwo poddaje się najprawdziwшему obłędowi i rozumiem, jak mogą walczyć armie, rozumiem szturm i bohaterstwo oraz ataki na bagnety. Sam też w tłumie tracę wolę. Diabelnie wpływa gromada. W tłumie stajesz się bezwolnym idiotą – boisz się, cieszysz się, tracisz równowagę. Kolektywna dusza... Bezsprzecznie, jeśli tak chcecie, ale niewysokiej jakości. Większość dam, wciągniętych do komisji pomocy ewakuowanym dzieciom, przyjechała do parku, by kupić paszteciki, winogrona, pierniczki, bułki. O dzieciach nikt nie wie i nie pamięta, ale chociaż pieniądze idą na nie. Niezbyt zaangażowani artyści chcą, żeby im zapłacili jak najwięcej, a organizatorzy – bo jak najwięcej pieniędzy powinno pójść na dzieci – chcą płacić jak najmniej. D'ou²³ – „konflikt” (jak lubią to określać nasze podręczniki do historii literatury). Przeraża liczba inwalidów. Inwalidzi są problemem. 99% otrzymuje specjalne zaopatrzenie i spekulują dobrami wszędzie – na bazarach i ulicach. Wszyscy inwalidzi piją. Bardzo dużo zdemoralizowanych wojskowych wywodzi się przeważnie z rannych albo tych, którzy powrócili z frontów ze składów dowódczych. Przeraża ogromna liczba wulgarnych „przyjaciółek” dowódców. Prostytucja we Francji jest jednak wytworniejsza. Uzbecka publiczność jest sympatyczniejsza od rosyjskiej. Pijani Uzbegy są sympatyczniejsi od pijanych Rosjan. Pijany Rosjanin na pewno wda się w bójkę, a Uzbek ograniczy się do gardłowania. I oczywiście, le mauvais exemple²⁴ wódki, pijaństwa pochodzi od Rosjan. Biedacy, chuligani i ciemne typy w Taszkencie – prawie każdy to Rosjanin, Ormianin albo Żyd, a Uzbeków prawie wcale nie ma, a [jeśli są] to [ci, którzy] zarazili się od wymienionych. Uzbegy to przeważnie handlowo-rolniczy naród. Do zakładów idzie stosunkowo mało; dużo – w teatrach i orkiestrach. Oczywiście, że do takiego parku dziewczyna nie może pójść sama. I w rzeczy samej – prócz żarcia i picia – nie ma tam nic do robienia. Harmider, a występy są niskiej jakości (Uzbeków, oczywiście, zdumiewają słabe fajerwerki). Nie mam pojęcia, jak było w Taszkencie wcześniej, ale średnio kulturalny człowiek nie ma się gdzie zabawić. Jest kino, są teatry. Są parki. Teatry – dość drogie i męczące. Dansingów, cabarets, boîtes du nuit²⁵ w ogóle nie ma. Chodzenie na tańce do parków traktuje się – przez ludzi, którzy osiągnęli pewien poziom kulturalny albo materialny – jako mauvais ton²⁶. Tam publiczność jej różnoraka i płątanie się wśród niej nie jest absolutnie interesujące. Wszyscy boją się późnej nocy; jeden ze stałych, niezmiennych tematów rozmowy – nocne rabunki i mordy, niezwykle częste w Taszkencie. Tak więc pozostają tylko teatry i kino. Zimą – koncer-

²² Z fr. Marrant – Śmieszne.

²³ Z fr. D'ou – stąd.

²⁴ Z fr. mauvais exemple – zły przykład.

²⁵ Z fr. cabarets, boîtes du nuit – kabaretów, klubów nocnych.

²⁶ Z fr. mauvais ton – w złym tonie.

ty. W Moskwie często urządzano wieczorki – tańce w domu u znajomych; czasami z trunkami, czasami – bez. Ale w Taszkencie to nie jest powszechne w związku, oczywiście, z trudnościami materialno-bytowymi: nie ma gdzie i nie ma za co. W Taszkencie, w związku z ewakuacją, mieszka zbyt wielu ludzi. Ulice od rana do wieczora są wypełnione ludźmi. Nie ma gdzie pospacerować samemu, wszędzie jest mnóstwo osób, jak *retour de manifestation du temps du Front Popu*²⁷. Wcześniej, tak mi się zaczyna zdawać, ludzie mniej kupowali. Teraz wszyscy, obawiając się głodu, śpieszą się, by się objeść – „co będzie jutro”, a potem chodzą głodni i bez pieniędzy. Żadnego regularnego życia. Zresztą Rosjanie nigdy nie odznaczeni się regularnością, a teraz szczególnie. Sytuacja międzynarodowo-polityczna jest tak zaplątana i niezrozumiała, że wszyscy śpieszą się, by się nacieszyć, czym można. Dlatego tak pełne są bazy, dlatego tak pełne są teatry i kino, dlatego tak piją na umór. Pili i wcześniej, ale jednak nie w takich gigantycznych ilościach. Młodzież podzieliła się na dwa wielkie obozy: jedni zgadzają się znosić braki i uczyć się albo uczyć się i jakoś dorabiać, inni – idą do fabryki i do wojska, machnąwszy ręką na wykształcenie oraz dążąc, *au détriment de leur avenir*²⁸, do łatwego zarobku właśnie teraz – „jutro mogą zmobilizować”, a w fabryce, postarawszy się, można wywalić niezłe pieniądze, a potem „hulać” i pić. Ponadto rosyjscy siłacze nie mają problemów z pracą fizyczną. I [przy tym] nie trzeba myśleć – co jest bardzo istotne dla większości. Kwestia kobiet. Normalnego wykształconego człowieka przerazi w Taszkencie nadzwyczajna wulgarność, prymitywność kobiet. Ogromna większość z nich (mówię o młodych [kobietach]) wyjątkowo udanie odtwarza typ ulicznicy. Ciekawe, że okropnie rzadko spotyka się piękne [kobiety]. Albo jest to typ krzykliwej, wulgarnej robotnicy, albo „panienki”, podszywającej się pod taniutką aktorkę i przypominającej prostytutkę niskich lotów, z podkreślonymi rzęsami i ustami; albo typ uczennicy bardzo zbliżony do poprzedniego typu. Jest [także] typ dziewczyny-mieszczanki, nieładnej, *refoulée*²⁹, pracowitej; z takich [dziewcząt] czasami wychodzą agronomki albo ludowe komisarki oświaty. Jest [i] typ studentki, mającej niekiedy lekceważący stosunek do swojej powierzchowności, pochłoniętej rysunkami [technicznymi], książkami, pracą społeczną. Żeńska młodzież, *à des exclusions très rares*³⁰, jest wyjątkowo nieciekawa. Z kobietami w wieku 25–30 jest już lepiej; wśród nich trafiają się niczego sobie. Ale to też bardzo rzadko. W ogóle naród jest bardzo, bardzo brzydki. Lepsze, oryginalniejsze od Uzbeki: wytworniej, lepiej się ubierają. Ale bardzo brakuje im, oczywiście, kultury; często są nieokrzesane i krzykliwe. Taszkient to cesarstwo dysharmonii.

2 września 1942 r. [oku, środa]

Pisarz [Siergiej] Basow [-Wierchojancew]. Siwy jak gołąb, siwa broda i wąsy. Gruby, krępy, małego wzrostu. Podobny równocześnie do [Iwana] Turgieniewa i [Wiktora] Czernowa. Z narodników. Członek WKP(b). Rzeczywiście jasna osobowość, idealista,

²⁷ Podczas powrotu z demonstracji w czasie Frontu Ludowego.

²⁸ Z fr. *au détriment de leur avenir* – ze szkodą dla swej przyszłości.

²⁹ Z fr. *refoulée* – stłumionej.

³⁰ Z fr. *à des exclusions très rares* – poza bardzo rzadkimi wyjątkami.

wiara comme à 18 ans³¹; To – rzadkość. Pisze, co prawda, źle, ale to nic. Absolutnie uczciwy. A côté³², młoda robotnica odeszła z fabryki...

Z rosyjskiego przełożył Grzegorz Ojcewicz

Bibliografia /References

- Efron, G. (2018). *Zapiski paryżanina. Dnevnik, piś'ma, literaturnye opyty 1941–1944 godov. S risunkami avtora (publikuútsâ vpervye)*. Izdanie podgotovili E.B. Korkina, V.K. Losskaâ, A.I. Popova. Moskva: Izdatel'stvo "ACT" i "RGALI": 461–470 [Эфрон, Г. *Записки парижаннина. Дневники, письма, литературные опыты 1941–1944 годов. С рисунками автора (публикуются впервые)*. Издание подготовили Е.Б. Коркина, В.К. Лосская, А.И. Попова. Москва: Издательство «АСТ» и РГАЛИ: 461–470.
- Efron, G. (2019). *Dzienniki. 1940–1943. Tom I. Rok 1940*. Przekł. z ros., red. i oprac. nauk. G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.
- Efron, G. (2021). *Dzienniki. 1940–1943. Tom II. Rok 1941*. Przekł. z ros., red. i oprac. nauk. G. Ojcewicz. Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.
- Efron, G.. (2021). *Dzienniki. 1940–1943. Tom III. Rok 1943*. Przekł. z ros., red. i oprac. nauk. G. Ojcewicz, Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.
- Efron, G. (2022). *68 listów z piekła sowieckiego raju. 1940–1944*. Przekł. z ros., red. i oprac. nauk. G. Ojcewicz, Szczytno: Wydawnictwo „GregArt”.
- Ojcewicz, G. (2021). Tajemnica zaginięcia czerwonooarmisty Georgija Efrona (1925–1944). *Studia Rossica Gedanensia*, 8: 217–249.
- Ojcewicz, G. (2022). Georgija Efrona ewakuacja z Moskwy do Taszkientu jako egodokument czasów wielkiej wojny ojczyźnianej (30 października – 18 listopada 1941). *Ruscystyczne Studia Literaturoznawcze*, 32. (Online) <https://journals.us.edu.pl/index.php/RSL/article/view/13240/11008> (28.12.2022).

GRZEGORZ OJCEWICZ

profesor emeritus

Corresponding Author e-mail: grzegorz.ojcewicz@uwm.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5909-270X>

(nadesłane: 30.12.2022; zaakceptowane: 30.12.2022)

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.

Grzegorz Ojcewicz is a reviewer in this issue of the journal.

³¹ Z fr. comme à 18 ans – jak w wieku 18 lat.

³² Z fr. côté – obok.

V. ROZMOWY NAUKOWE
I WYWIADY
SCIENTIFIC DISCUSSIONS
AND INTERVIEWS

Article No. 314

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.26>

Rozmowa naukowa / Scientific discussion

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and S. Chwin, Z. Kaźmierczyk, B. Dąbrowski, K. Wojan¹

Citation:

Chwin, S., Kaźmierczyk, Z., Dąbrowski, B. (2023). Siła Rosji? Miłosz w rozmowie Stefana Chwina i Zbigniewa Kaźmierczyka przez Bartosza Dąbrowskiego moderowanej. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 433–460. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.25>

SIŁA ROSJI?

Miłosz w rozmowie Stefana Chwina i Zbigniewa Kaźmierczyka przez Bartosza Dąbrowskiego moderowanej²

Bartosz Dąbrowski: Miłosz w eseistyce rosyjskiej, zwłaszcza tej, która dotyczy XIX wieku, poświęcał wiele uwagi Dostojewskiemu, usiłował pośrednio zdiagnozować źródła kryzysu europejskiego, traktując Rosję jako rodzaj swoistego poligonu nowoczesności. Problematyka rosyjska służyła mu jednak przede wszystkim badaniu kondycji dwudziestowiecznej Europy. Intelktualne zmaganie Miłosza z Rosją to była próba znalezienia odpowiedzi na przyczyny i źródła kryzysu Zachodu, który – z grubsza mówiąc – charakteryzował się według Miłosza hegemonią światopoglądu naukowego, obumieraniem wyobraźni religijnej, co z kolei skutkowało rozkładem wartości, nihilizmem i powstaniem systemów totalitarnych. Wydaje się jednak, że dla Miłosza Rosjanie byli dlatego ciekawi, że pewne tendencje, które trawiły Europę przez kilka stuleci, uległy w świadomości inteligencji rosyjskiej drugiej połowy XIX wieku niebywałemu przyspieszeniu i dzięki temu możemy właśnie, śledząc przygody duchowe Rosjan, niejako synekdochicznie, zobaczyć, jakie to były tendencje, jaka była ich dynamika i jak miała przebiegać ewolucja tegoż kryzysu w Europie. Mam jednak duże wątpliwości co do sprzymierzeńców i sojuszników, po których Miłosz sięgał w swoich

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² Zapis fragmentu debaty naukowej odbytej w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego w dniu 22 listopada 2023 roku. Przepisami opatrzyła K. Wojan.

analizach Rosji i kultury europejskiej. Niemal wszyscy religijni myśliciele rosyjscy, których wybierał jako bohaterów swoich analiz, to byli myśliciele umiejscowieni w bardzo specyficznym polityczno-filozoficznym środowisku, związanym z rosyjskim konserwatyzmem, z rosyjskim prawosławiem, często również z rosyjską ideą imperialną. To w istocie rzeczy fundamentalistycznie nastawieni religianci, którzy mieli ogromny dystans i resentment do kultury zachodnioeuropejskiej, zwłaszcza liberalnej. Z tego powodu mam poczucie niestabilności projektu Miłosza, który z jednej strony pragnął zrozumieć i opisać przyczyny kryzysu europejskiego, z drugiej do tego opisu wykorzystywał doświadczenia myślicieli, którzy z Europą byli bardzo na bakier, zwłaszcza nie mogąc się pogodzić z europejskim projektem liberalno-demokratycznym. Rosyjscy popiecznicy filozoficzni Miłosza byli w moim odczuciu nawet bardziej niepokojący, niebezpieczni i kłopotliwi niż William Blake, Swedenborg czy mistycy i inni nieortodoksyjni myśliciele europejscy, tacy jak chociażby Simone Weil. Jak zapatrujecie się, panowie, na tę wstępną sugestię, która, choć szkicowa, usiłuje jednak zarysować pewne dostępne i możliwe pole interpretacyjne.

Zbigniew Kaźmierczyk: Z tego, co mówisz, wyłania się w ogóle zagadnienie, które pana profesora Stefana Chwina interesowało w związku z *Ziemią Ulro*, mianowicie: kwestia stosunku samego Miłosza do liberalnej demokracji. To chyba jest sprawa nie do końca jasna.

Stefan Chwin: Której nikt nie poświęcił żadnego studium monograficznego. Chociaż to jest jedna z ważniejszych spraw, jeśli mówimy o całości kształcie jego poglądów. Moje podejrzenie jest takie: gdyby realna biografia Miłosza przebiegała inaczej i on nie trafił do Berkeley jako slawista, to by inaczej ustalał punkty orientacyjne w swoim dyskursie literacko-politycznym. On był zmuszony po prostu profesjonalnie zająć się Rosją, ponieważ mało kto chciał chodzić na jego wykłady o literaturze polskiej, więc się przestawił na slawistykę rusoznawczą, no i musiał czytać wszystko, co było z tym tematem związane. Zorientował się przy tym, że jedynym pisarzem ze Wschodu, który tak naprawdę interesuje młodzież amerykańską, jest Dostojewski. I można powiedzieć, że punktem centralnym badawczych zainteresowań Miłosza Rosją stał się właśnie Dostojewski, który na przełomie XIX i XX wieku przyciągał kręgi – jeśli nie swoich literacko-filozoficznych uczniów, to w każdym razie ludzi, którzy byli zafascynowani jego twórczością, jakoś ją komentowali, objaśniali, interpretowali. Nikołaj Bierdijajew był jednym z nich. Ten rosyjski myśliciel z pewnością zainteresował Miłosza m.in. dlatego, że kroczył szlakiem, który zwykle nazywamy „bogoiskatielstwem”, czyli filozoficzno-religijnym poszukiwaniem Boga, ale nie w pełni zgodnym z myślą ortodoksyjną. Nawet jeśli Miłosz deklarował się wiele razy jako katolik, nie przeczyło to jego skłonnościom do wychodzenia poza ortodoksję. Jeśli w *Widzeniach nad Zatoką San Francisco* stwierdzał: „Ano, chodzę do tego kościoła katolickiego”, znaczyło to tylko, że identyfikował się z rzymskokatolicką wspólnotą religijną. Równocześnie jednak *Ziemia Ulro* jest dowodem na to, że katolicyzm w formie ortodoksyjnej i urzędowej nie do końca mu odpowiadał. Już w czasach gimnazjalnej młodości Miłosz był w konflikcie z nauczaniem oficjalnym Kościoła i dlatego w naturalny sposób ciężył w stronę rosyjskich poszukiwań *bogoiskatielskich*, które dość wcześnie przyciągnęły jego uwagę.

Zbigniew Kaźmierczyk: Rezultatem zainteresowań Dostojewskim było wejście Miłosza w nowy etap zainteresowań Rosją. Czy z tymi rozpoznaniem, z lekturą pism Bierdiajewa, miało związek zakończenie *Ziemi Ulro*, o którym pan profesor mówił na poprzednim spotkaniu, mianowicie: z rozważaniem teokracji jako ustroju dla przyszłości świata? Jak się zdaje, Miłosz rozważał ją warunkowo, stwierdzając, że nie zdziwiłby się, gdyby za kilkadziesiąt lat, w czasie, którego już nie dożyje ani on, ani jego pokolenie, pojawiła się jakaś forma teokracji zdecentralizowanej³.

Stefan Chwin: Teokracja zdecentralizowana! To po prostu świetne! [*Śmiech*].

Zbigniew Kaźmierczyk: W ogóle to jakiś oksymoron, prawda? Oksymoroniczna forma sprawowania władzy.

Stefan Chwin: Wygląda na to.

Zbigniew Kaźmierczyk: To było rzucone jednak na zasadzie marzenia o odnowie duchowej kultury zachodniej. Miłosz chciał, żeby nastąpił powrót społeczeństw zachodnich do wiary i duchowej energii. Zresztą znawcy mówią, że była u Miłosza jakaś niejasna, bardzo mglista nadzieja na odnowienie duchowe Europy w przyszłości. On zresztą nawiązał w zakończeniu *Ziemi Ulro* do schematu Joachima de Fiore, głoszącego, że mieliśmy epokę Boga Ojca – teocentryczną, potem Syna – chrystocentryczną, nadchodzi pneumocentryczna. Zdaje się, że właśnie Bierdiajew też sięgał do tego schematu. Przyszłość widział w autonomicznej teonomii – w przeciwieństwie do teonomii średniowiecznej, która nie była autonomiczna. Widział ją jako prawosławne Królestwo Boże na ziemi. No, u nas – wiadomo – trychotomię biblijną głosił August Cieszkowski. Niektórzy twierdzą, że może nawet Bierdiajew przejął ten schemat od Cieszkowskiego. Przejął go na pewno, jak wiadomo, Zygmunt Krasiński. Ale Bierdiajew, rozpatrując tę perspektywę odnowienia duchowego w *Nowym Średniowieczu*, nie miał na uwadze powrotu do średniowiecznej formy ustrojowej, tylko myślał o odnowie duchowej cywilizacji europejskiej. Był, generalnie można powiedzieć, przeciwnikiem Średniowiecza, zarzucał bowiem tej epoce brak autonomii jednostki – to, że nie była epoką wolności. Uważając za kluczową sprawę wolność, chciał nadejścia Nowego Średniowiecza. Wiodła do niego droga przez komunizm, który posługiwał się fasadą Średniowiecza, skrywając swój satanokratyczny charakter. Nowe Średniowiecze komunistyczne Bierdiajew uważał za fasadę terroru. Było ono w jego pojęciu skrajnym przeciwieństwem prawdziwego Nowego Średniowiecza autonomicznej teonomii. Bierdiajew odrzucał średniowieczną antropologię, gdyż był bardzo silnym, radykalnym przeciwnikiem myślenia w kategoriach piekła. W ogóle teologia piekła była dla niego teologią terroru. Wolność, stawiana pod pręgierzem wiecznego potępienia, jest właściwie niewolą. I epoka, która posługiwała się memlingowskim obrazowaniem, trójdzielną strukturą przestrzeni, w ogóle nie wchodziła w grę w jego myśleniu o przyszłości. Więc gdy mowa o Średniowieczu Bierdiajewa, to po pierwsze: on rozpatrywał jego zmutowane

³ „Gdyby była to teokracja idąca w parze z daleko posuniętą decentralizacją, wcale bym się nie zdziwił”. Miłosz, Cz. (1982). *Ziemia Ulro*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 280.

formy, które jego zdaniem objawiły się w komunizmie, a po drugie: gdy sam marzył o jakiejś pneumocentrycznej epoce, to na pewno nie pragnął powrotu do jakiegoś centralizmu kościelno-politycznego, tylko po prostu oczekiwał na odnowę ducha. Mówił tak: „Niemożliwością jest odnowić dawne państwo teokratyczne, nie ma ku niemu powrotu, ponieważ nie wprowadziło ono w życie realnej prawdy Bożej, a tylko za pomocą zewnętrznych oznak udawało jej realizację”⁴. Według Bierdiajewa „realną prawdą Bożą”, którą trzeba wprowadzić, jest pełna wolność człowieka – obdarzonego rozumem i wolną wolą. Krótko mówiąc, jeśli rozpatrujemy marzenia polityczne Miłosza, a wiemy, że był pod wpływem Bierdiajewa, to odpada ten zarzut, że polski poeta zainspirowany jego pismami, marzył o jakimś centralizmie politycznym. Jeśli myślał o znośnej przyszłości, to – pod wpływem Bierdiajewa – raczej w kategoriach zapowiadanego odrodzenia duchowego.

Stefan Chwin: No, nie wiem. W moich notatkach z Bierdiajewa ta sprawa przedstawia się nieco inaczej. Uważam, że Miłosz znał pisma Bierdiajewa, ale korzystał z nich selektywnie. Duża część poglądów tego rosyjskiego filozofa została przez niego odrzucona, ale trzeba dodać, że on doceniał wartość diagnostyczną rozważań bierdiajewowskich, szczególnie tych, które objaśniały mechanizm kryzysu kultury europejskiej. Kryzys to jest zresztą delikatne słowo – tak jak my go tu używamy – Bierdiajew mówił o katastrofie po prostu! Stan cywilizacji zachodniej na przełomie XIX i XX wieku uważał za katastrofę zupełną, która musiała doprowadzić do piekła rewolucji październikowej. To znaczy do zainstalowania w Rosji satanokracji. Bierdiajew używał dokładnie takiego właśnie określenia – satanokracja – rozwijając zresztą myśl Józefa de Maistre, że rewolucja – nie tylko rewolucja francuska, ale każda rewolucja europejska – jest właściwie dopustem Boga, który pozwolił na to, by ludzkość trafiła na jakiś czas pod władzę szatana i dzięki temu mogła w ogniu rewolucyjnych okrucieństw odpokutować za swoje grzechy. Tak właśnie – za przyzwoleniem Boga – powstała ziemska satanokracja. Linia rozumowania Bierdiajewa była tutaj podobna do myślenia Miłosza szczególnie w jednym punkcie. Chodziło o to, że Miłosz w *Ziemi Ulro* powtórzył za Bierdiajewem i Dostojewskim najbardziej fałszywą alternatywę, jaką można sobie wyobrazić – że przed ludzkością są wyłącznie dwie możliwości: albo wierzysz w Boga, wtedy jesteś po dobrej stronie, albo nie wierzysz w Boga, wtedy musisz wierzyć w Szatana. Tak! Jeśli nie wierzysz w Boga, to musisz wierzyć w Szatana. Innej możliwości nie ma. Albo-albo. No, bardzo przepraszam państwa! To jest jakiś rodzaj szantażu religijno-moralnego. Że niby wszyscy ludzie niewierzący muszą być wyznawcami szatana i w naturalny sposób ciężać ku złu. Otóż oni obaj – i Bierdiajew, i Miłosz – bardzo przywiązani byli do tej tezy i z niej wyprowadzali właściwie całą swoją filozofię dziejów, której początkiem była dokonana przez nich całkowicie niemerytoryczna idealizacja okresu przedkopernikańskiego w historii Europy. Co prawda, Bierdiajew – inaczej niż Miłosz – raczej Kopernika nie ruszał. Ale mówił o fundamentalnym błędzie Renesansu, a mianowicie o tym, że najpierw było Średniowiecze jako monolityczna kultura chrześcijańska, potem się pojawił Renesans, to znaczy powrót do wyobrażeń pogańskich, ale jeszcze w powiązaniu z chrześcijaństwem, bo Renesans miał fundament chrześcijański,

⁴ Bierdiajew, M. (1984). *Nowe Średniowiecze*. Poznań: Wydawnictwo Głosy, s. 74.

choć nawiązywał do mitów greckich i rzymskich. Potem jednak ten związek został rozerwany. Błędem Renesansu było postawienie na nauki przyrodnicze – to już była myśl Bierdiajewa bliska Miłoszowi. Rozwój nauk przyrodniczych był błędem głównym i konsekwencje, które z tego dalej wynikały, musiały być katastrofalne. Do tego Bierdiajew jeszcze dopisywał – (no, tutaj jest pytanie: czy to była ta sama linia rozumowania, co u Miłosza) – upadek świata zachodniego w wyniku powstania demokracji liberalnej. Ta teza bardzo mocno została przez niego postawiona. Że podstawowym źródłem nieszczęść było skupienie się europejskiego umysłu na badaniach przyrodniczych oraz ewolucja ustrojowa społeczeństw europejskich w stronę demokracji liberalnej. Obie te sprawy Bierdiajew ściśle łączył.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Już w *Nowym Średniowieczu* jest wnikliwa – można powiedzieć – radykalna krytyka demokracji liberalnej.

Stefan Chwin: No, jadowita po prostu! U niego znajdujemy to, co występuje w Rosji w tej chwili – nienawiść do prawdziwego parlamentaryzmu jako zbędnego, szkodliwego gadulstwa ludzi, którzy się tam zbierają tylko po to, by utrudniać rządzenie władzy, broniącej chrześcijańskich wartości...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...nienawiść do wielopartyjności.

Stefan Chwin: Ale właściwie dlaczego wielopartyjna demokracja liberalna jest tak strasznie zła? No, tutaj znowu możemy szukać punktów stykowych Miłosza z Bierdiajewem. Otóż, wedle Bierdiajewa, demokracja liberalna jest dlatego zła, że uroczyscie daje i instytucjonalnie gwarantuje człowiekowi prawo do błędu. Przede wszystkim chodzi o prawo do błędnego wyboru niewiary w Boga, kiedy to głos demokratycznej konstytucji stwierdza, że każdy człowiek ma prawo albo wierzyć, albo nie wierzyć w Boga, ponieważ sprawa wiary bądź niewiary jest sprawą prywatną jednostki, do której nie ma nic państwo. Wolność jako prawo do błędu. Bierdiajew z oburzeniem stwierdzał, że nie może istnieć taka wolność, ponieważ nie można definiować wolności jako prawa do błędu! Człowiek, który wybiera błąd, nie jest człowiekiem wolnym, ponieważ wybiera błąd. W związku z tym prawdziwa wolność polega tylko na wyborze jednej prawdy. Jakiej? – Religijnej. I dawne państwo europejskie w epoce średniowiecza słusznie stało na straży Prawdy, dlatego było lepsze od demokracji liberalnej, która nie chce stać na straży prawdy, zapewniając zbłąkanej jednostce fałszywą wolność wyboru między wiarą a niewiarą.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo demokracja jest ustrojem, w którym prawdę się głosuje.

Stefan Chwin: No, oczywiście! A to zupełnie niedopuszczalne!

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo dla demokratów nie istnieje żadna prawda aksjomatyczna. Prawda jest tylko efektem woli większości, bo większość ją ustanawia.

Stefan Chwin: Tak to widział także Bierdiajew. Większość ustanawia prawdę. I to było dla niego zupełnie niedopuszczalne.

Zbigniew Kaźmierczyk: Czyli jest to prawo do błędu, które...

Stefan Chwin: Prawo do błędu polega na tym, że człowiekowi wolno wierzyć albo nie wierzyć. I demokracja liberalna nie przeszkadza mu w tym wyborze. Mówi: „No, to jest wasza prywatna sprawa, czy wy wierzycie, czy nie”. Właśnie to przesunięcie światopoglądowych wyborów do sfery prywatnej było dla Bierdiajewa niedopuszczalne, bo jego zdaniem to właśnie państwo powinno przewodzić w sferze ducha – państwo jako organizacja jeszcze ze średniowiecza, która miała ścisłe połączenie między – nazwijmy to – zarządzaniem społeczeństwem a wartościami Kościoła. On, co prawda, pisał, że Kościół średniowieczny popełniał błędy i tak dalej, ale sama zasada religijna, pojmowana jako fundament państwa, była przez niego broniona w całej rozciągłości i w *Nowym Średniowieczu* występuje ona jako aksjomat bezdyskusyjny. Czy Miłosz myślał podobnie – oto pytanie. Ja sądzę, że nie do końca...

Zbigniew Kaźmierczyk: Wpadnę w słowo. Bierdiajew napisał *Autobiografię filozoficzną*... która powstała pod koniec życia, bo on umiera w czterdziestym ósmym, a w czterdziestym dziewiątym ukazuje się to dzieło – rok po jego śmierci. I jest w nim takie zdanie, które rzeczywiście pokazuje konsekwencję jego myślenia ustrojowego. Bierdiajew pisał: „Należy przeżyć los narodu rosyjskiego jako swój własny los. Nie mogę ustawić się poza losem swojego narodu i trwać na szczytach jakichś abstrakcyjnych zasad liberalno-demokratycznych”⁵.

Stefan Chwin: O, proszę bardzo! Mnie przy tym uderzyło, że on też nienawidził uniwersytetu europejskiego. Uniwersytet jako element demokracji liberalnej – on go wprost tak charakteryzował. Że właśnie Kościół powinien być prawdziwym ośrodkiem duchowym europejskiego życia, bo takim ośrodkiem nie jest oczywiście europejski uniwersytet i parlament. Obie te rzeczy on zrównywał. Że uniwersytet jest niesłusznie podporządkowany – przynajmniej europejski uniwersytet – błędnej zasadzie pluralizmu dróg poszukiwania prawdy. Ale gdy myślę o Miłoszu i Bierdiajewie, to zapytałbym: czy Miłosz w jakimkolwiek miejscu jednak dopuszczał się takich – w moim przekonaniu – skrajnych poglądów, jakie były przez Bierdiajewa formułowane, że na przykład więcej było wolności w państwie rządzone przez Inkwizycję, niż jest w nowoczesnym państwie liberalno-demokratycznym.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak mu się wyrwało w liście do Andrzejewskiego, w którym – pod wpływem niechęci do przedwojennego ustroju Polski – kwestionował koncepcję równościową i demokratyczną⁶.

⁵ Bierdiajew, M. (2002). *Autobiografia filozoficzna*. Przeł. H. Paprocki. Seria Daimonion. Kęty: Antyk, s. 315.

⁶ Miłosz, Cz. (1996). *Listy-eseje Jerzego Andrzejewskiego i Czesława Miłosza*. W: *Legends nowoczesności. Eseje okupacyjne*. Wstęp J. Błoński. Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 192. Z trzeciej

Stefan Chwin: Myśli pan, że tak mu się wyrwało? Sądzę, że on uważał, że prawdziwa wolność to nie jest prawo do błędu. Bo jeśli ktoś wybiera ateizm, to nieuchronnie nawiguje w stronę satanokracji. Miłosz nowoczesny ateizm interpretował jako formę religii satanistycznej, która działała – jak pisał w *Zniewolonym umyśle* – jako ekspansywna „Nowa Wiara”. Dlatego uważał, że to właśnie opcja ateistyczna w europejskiej myśli ściągnęła na Europę i Rosję piekło.

Zbigniew Kaźmierczyk: To jest właśnie zaskakujące, że on w pięćdziesiątym piątym roku na Kongresie Wolności Kultury w Mediolanie mówił o fałszywym wyborze między gospodarką wolnorynkową a kolektywizmem rosyjskim⁷. I uważał, że my nie możemy z góry preferować danego modelu politycznego. To było zdumiewające.

Stefan Chwin: No bo, jak uważał, to są dwa bękarty zrodzone przez ewolucję europejskiej kultury, która w jakimś momencie zerwała z fundamentem religijnym i porodziła te straszne dzieci. Pierwsze dziecko to jest wolnorynkowa liberalna demokracja, a drugie to są rozmaite satanokracje – albo prawicowe, albo lewicowe. Jego interesowały głównie lewicowe.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ostatecznie Bierdajew określał się jako „socjalista personalistyczny”.

Stefan Chwin: Albo „personalista chrześcijański”.

Zbigniew Kaźmierczyk: Gdy Miłosz próbował się jakoś określać, to najbliżej mu było do kategorii „socjalista chrześcijański”.

Stefan Chwin: No, może. Nie mam pewności, czy Blake, na którego Miłosz się powoływał, był chrześcijaninem, tak jak my to pojęcie rozumiemy. No, ale tu już nie będę w tej chwili zagłębiał się w sekrety ordodoksji i nie-ortodoksji chrześcijańskiej.

Zbigniew Kaźmierczyk: Zdumiewająca jest ta trudność określenia stanowiska politycznego Miłosza wobec rozmaitych modeli ustrojowych, prawda?

Stefan Chwin: Próbowałem się przyglądać jego stanowisku w tej sprawie w różnych momentach jego intelektualnego rozwoju. I uważam, że nie powinniśmy stosować

---

go listu Miłosza do Andrzejewskiego napisanego w sierpniu 1942 roku: „Twierdzenie, że koncepcja równościowa i demokratyczna jest pewnym wzorem i ideałem, a to, co oglądamy, wykrzywieniem i zwyrodnieniem, nie jest wcale bynajmniej pewne”. Ibidem, s.188.

⁷ Miłosz, Cz. (2010). *Bieliński i jednorożec*. W: Idem. *Rosja: widzenia transoceaniczne*. T. 1: *Dostojewski – nasz współczesny*. Teksty wybrały B. Toruńczyk i M. Wójciak. Oprac. i ułożyła w tom B. Toruńczyk. Wstępem opatrzyła C. Cavanagh. Warszawa: Fundacja Zeszytów Literackich, s. 189–190. „Tylko ci, którzy odrzucają fałszywy wybór między „wolnym rynkiem” i biurokratycznym kolektywizmem rosyjskim, mogą utorować drogę przyszłej nauce o społeczeństwie”. Ibidem, s. 189–190.

wobec niego kryteriów, które są stosowane wobec myślicieli politycznych. Ponieważ on nie był myślicielem politycznym. Był poetą. Pisarzem. Jego sposób myślenia był inny i warto o tym stale pamiętać, gdy o nim rozmawiamy. Jeśli on zaglądał w przeszłość i przyglądał się rozmaitym historiozoficznym pomysłom i ideom, to tam na końcu było jednak jego marzenie o stworzeniu jakiejś nowej poezji, nowej literatury. O to mu przede wszystkim chodziło. U Bierdiajewa tego nie znajdziemy, bo on był politycznym myślicielem sensu stricto. W końcu jednak perspektywa bierdiajewowska prowadziła do tego, co tutaj przez doktora Bartosza Dąbrowskiego zostało delikatnie określone jako perspektywa dość podejrzana, ale uważam, że to było u niego bardzo wyraźne. Wszyscy ci *bogoiskatieli* lądowali zawsze w tym samym miejscu, to znaczy w mesjanizmie wielkoruskim. I Bierdiajew też dokładnie na tym skończył. Kiedy opowiadał o dramacie rewolucji, to na przykład plótł takie – przepraszam, bo nie mogę się w tym przypadku powstrzymać od określeń brutalnych – dyrdymały o rewolucji rosyjskiej, że ona była bardzo zła, ponieważ doprowadziła do satanokracji, ale sama w sobie była też i dobra, dlatego że buntowniczy odruch ludu rosyjskiego na początku XX wieku był prawidłowy co do swojego kierunku jako odruch antycarski, ale równocześnie – co nie mniej istotne – zdecydowanie antydemokratyczno-liberalny. Wiązało się z tym przekonanie Bierdiajewa, że zdrowy duchowo rosyjski lud nigdy nie chciał i nigdy nie będzie chciał żadnej demokracji liberalnej i w związku z tym całkiem sensownie w 1917 roku poszedł w stronę państwa sakralnego, które co prawda było straszną parodią chrześcijaństwa prawdziwego jako państwo satanistyczne komunistów, ale równocześnie było najzupełniej słuszne jako wrogie wobec zgniłego Zachodu. I to jest punkt wspólny z Miłoszem. Bo Miłosz też w *Zniewolonym umyśle* będzie mówił o Nowej Wierze, o państwie komunistycznym jako imperium Nowej Wiary, i cała ta jego wizja sowieckiej Rosji będzie wizją właśnie takiego fałszywego państwa sakralnego. Myślę, że on to wziął z Bierdiajewa, ale też z Dostojewskiego. Bo jednak na przedłużeniu tego myślenia są pomysły Dostojewskiego, który na przykład w Stawroginie widział mitycznego wodza rosyjskiej rewolucji, a równocześnie „fałszywego Chrystusa”. I moje pytanie jest takie: co myśleć o Bierdiajewie, który w pewnym momencie wygłaszał absolutnie przerażające opinie na temat rewolucji rosyjskiej, kiedy się zaczynał zastanawiać nad elitami, które rewolucja sowiecka wytworzyła. I za jedną z tych elit – to też było niezłe powiedziane – uważał ludzi z tajnej komunistycznej policji politycznej Czeka! Traktując żarliwych czekistów jako elitę rewolucji rosyjskiej, zastanawiał się, co będzie dalej z tą elitą, jakie ona losy państwu sowieckiemu zgotuje i tak dalej. I dochodził do wniosku zupełnie nieprawdopodobnego, że wcale nie byłoby źle, gdyby... quasi-wyznaniowa struktura państwa sowieckiego została zachowana, tylko żeby Czeka przeszło... na wiarę w Jezusa Chrystusa. Tak! Gdyby Czeka, zrodzone przez satanokrację, przeszło na prawdziwe chrześcijaństwo, wszystko w Rosji byłoby okey! On pisał nawet, że jest na to nadzieja, ponieważ ci żarliwi komuniści z Czeka skrycie spowiadają się u popów. To znaczy, właściwie też mają w sobie to *bogoiskatielstwo*, które było mu bliskie. Też szukają Boga, bo mają gdzieś głęboko w sercach ducha prawdziwie rosyjskiego... Oczywiście, wielka szkoda, że mylnie poszli w stronę Lenina i Stalina, ale w sobie mają ten sam święty odruch, który jest charakterystyczny dla *bogoiskatieli*. Funkcjonariusz Czeka szuka Boga w tym sensie, że buduje fałszywe imperium, które co prawda jest satanistyczną parodią państwa chrześcijańskiego, ale

równocześnie ma swoje dobre cechy, przede wszystkim dlatego, że jest radykalnie wrogo nastawione do zachodniej demokracji liberalnej. Jezu Święty!

Zbigniew Kaźmierczyk: Myślę, że Miłosza i Bierdiajewa łączyła ta nieokreśloność stosunku wobec konkretnego modelu politycznego, bo oni naprawdę byli zainteresowani przede wszystkim genezą europejskich kolektywizmów. Miłosz powiedział wprost w *Traktacie poetyckim*: „Tworzę model poezji nietotalitarnej”. Co znaczyło: interesuje mnie teologiczny wymiar ustrojów politycznych, a zwłaszcza totalitaryzmów. To na pewno byłoby wspólne. *Autobiografia filozoficzna* Bierdiajewa może nam uświadomić jeszcze jedno: Miłosz, który lubił mówić o sobie, że jest obdarzony temperamentem manichejskim, we wcześniejszych pismach tego myśliciela – bo przecież *Autobiografia* to już jest taka summa – mógł być znaleźć umysł gnostycko-manichejski kogoś, kto swobodnie przyznawał się do fascynacji czy – powiedzmy – inspiracji sekciarskich. Uwewnętrznił teologię Jakuba Boehmego według dualizmu manichejskiego. W okresie Srebrnego Wieku, czyli Odrodzenia Religijnego w dwudziestowiecznej Rosji carskiej, kiedy odbywały się tam rozmaite dysputy religijne, przybywali do Moskwy sekciarze, on bardzo chętnie rozmawiał z nieśmiertelnikami – takimi ludźmi, którzy twierdzili, że śmierci nie ma; śmierć jest tylko wtedy, gdy zwątpisz w to, że twoje życie jest wieczne; moment zwątpienia naraża cię na śmierć. Ludzie, którzy poumierali, to ci, co po prostu zwątpili w nieśmiertelność. Bardzo chętnie rozmawiał ze skopcami, chłystami, dziuromodlcami i innymi sekciarzami⁸. Podobne zainteresowania miał Sołowjow, który uważał demokrację liberalną za pozbawioną jądra, sedna, transcendentnego punktu odniesienia. Wyznawców demokracji liberalnej porównywał do dziuromodlców – takich ludzi, którzy modlą się do dziury w ścianie domu. Według Sołowjowa znaczyło to: do nicości. Podobnie widział liberalnych demokratów, którzy ustanawiają w nicości jakieś figurki, jakieś bożki, mające zastąpić im Boga.

Na pewno jest wiele stycznych punktów między Bierdiajewem a Miłoszem. W związku z Rosją najbardziej może interesować ich fascynacja twórczością Dostojewskiego, a już zwłaszcza fascynacja Bierdiajewa *Legendą o Wielkim Inkwizytorze*, i to, że właściwie Miłosz, kiedy mówił o Dostojewskim, to też nieuchronnie ku tej *Legendzie* zmierzał i prawie nigdy nie pomijał interpretacji Bierdiajewa. Pytanie: kiedy się mogła zacząć ta fascynacja Miłosza Bierdiajewem? Kiedy mógł być się natknąć na to nazwisko? Wydaje mi się, że to nastąpiło w Wilnie. To mogło być na wykładach Zdziechowskiego albo podczas lektury jego pism, ponieważ w eseju wojennym *Religijność Zdziechowskiego* Miłosz omawiał prace swego profesora. Powoływał się także na książkę Bogumiła Jasinowskiego *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja*⁹. Mówił, że według Jasinowskiego duch

⁸ „Zdumiewała mnie natomiast inteligencja wielu sekciarzy. Często rozpoznawałem myśli znane z lektury Jakuba Boehmego i innych chrześcijańskich mistyków-teozofów. Zauważyłem, że od początku XIX wieku myśli Boehmego zaczęły przenikać do ludu i uważano go nawet za świętego. Bardzo czciłem Boehmego i interesowałem się jego wpływem”. Bierdiajew, M. (2002). *Autobiografia filozoficzna...*, s. 179.

⁹ Jasinowski, B. (1933). *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja: na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych wschodu i zachodu*. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Wilno: Towarzystwo Wydawnicze „Pogoń”.

gnozy żyje w myśli rosyjskiej, przykładem służyła mu twórczość Sołowjowa i Bierdiajewa właśnie. Czyli, krótko mówiąc, na tego gnostycko-manichejskiego Bierdiajewa prawdopodobnie natknął się już w Wilnie, w tym okresie, i w tym trybie myślenia o Rosji, jaki zaproponował Zdziechowski i Jasinowski. Nie wiem, czy nie idę za daleko, ale nawet byłbym gotów zaryzykować taką kategorię: „wileńska szkoła myślenia o Rosji”, tylko może za mało jest filarów tej szkoły.

Stefan Chwin: Był z pewnością Zdziechowski. Ale kto jeszcze?

Zbigniew Kaźmierczyk: Na Miłosza najbardziej wpłynęli profesorowie Uniwersytetu Wileńskiego – Zdziechowski i Jasinowski. Jeżeli kryterium przynależności do szkoły nie jest miejsce zamieszkania, ale kierunek myślenia, mógłby być brany pod uwagę lwowianin Władysław Jabłonowski¹⁰. Franciszek Ancewicz był w czasie studiów kolegą Miłosza z akademika i uczestnikiem rozmów o ideologii marksistowskiej. Był krytykiem stalinizmu, napisał książkę *Stalinowska koncepcja państwa* (1939)¹¹.

Stefan Chwin: Tam był jeszcze Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej.

Zbigniew Kaźmierczyk: To właśnie nakładem tego Instytutu ukazało się studium Jasinowskiego. W Instytucie pracowali uznani już wtedy sowietolodzy, profesorowie prawa i ekonomii Uniwersytetu Wileńskiego – jak wiemy – ocalony później z łagrów Wiktor Sukiennicki i Stanisław Swianiewicz, autor książki *W cieniu Katynia*¹², z rozkazu NKWD odizolowany w wagonie na rampie w Gniezdowie, z którego *czornymi woronami* przewożono tysiące jeńców Kozielska do lasu katyńskiego. Sukiennicki kierował ponadto Sekcją Prawną w Szkole Nauk Politycznych, z którą związany był redaktor naczelny „Żagarów” (i zarazem przywódca grupy, do której należał żagarysta Miłosz) komunista Henryk Dembiński. Stanisław Mackiewicz oskarżał Szkołę o uprawianie sowietologii i rosjoznawstwa jako propagandy komunizmu. Bierdiajew był w wileńskich środowiskach czytany nie tylko przez Zdziechowskiego i Jasinowskiego.

Stefan Chwin: Myślę, że można tutaj jeszcze podejrzewać znajomość bezpośrednią. Bo Marian Reutt, jeden z oenerowców ze skrzydła „Falangi”, przetłumaczył Bierdiajewa *Nowe Średniowiecze*, które się ukazało w języku polskim w roku 1936¹³. To dokładnie jest czas, o którym pan mówi. W tym sensie Miłosz nie musiał tam tylko...

¹⁰ Jabłonowski, W. (1910). *Dookoła Sfinksa (Studia o życiu i twórczości narodu rosyjskiego)*. Warszawa: Księgarnia E. Wende i Sp.; Lwów: H. Albenberg. Także: Jabłonowski, W. (1913). *Dwie kultury. Studia historyczne i literackie*. Warszawa: Księgarnia Wende i Spółka.

¹¹ Ancewicz, F. (1939). *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*. Z przedmową W. Komarnickiego. Seria Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna, 1. Wilno: Wydawnictwo „Rocznika Prawniczego Wileńskiego”.

¹² Swianiewicz, S. (1976). *W cieniu Katynia*. Seria Biblioteka „Kultury”, 297. Paryż: Instytut Literacki.

¹³ Bierdiajew, M. (1936). *Nowe Średniowiecze*. Z upoważnienia autora przeł. M. Reutt. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”.

Zbigniew Kaźmierczyk: Reprint tego wydania ukazał się w 1984 z informacją, że jest to „Pierwsze od 1936 roku polskie wydanie jednej z najważniejszych książek XX wieku!”. „Z upoważnienia autora przełożył Marian Reutt”-

Bartosz Dąbrowski: To świetna książka dla Reutta, dla całego Obozu Narodowo-Radykalnego i dla wszystkich tych myślicieli, którzy byli związani z przedwojenną ideą totalizmu. Celowo nie używam słowa „totalitaryzm”, bo wtedy odbyła się przecież niebywała dyskusja publicystyczna dotycząca właśnie tak zwanego totalizmu, poddająca w wątpliwość nie tylko wartość demokracji liberalnej, ale także wartość samego indywidualizmu, o który chcę jeszcze panów zapytać w odniesieniu do Bierdiajewa i jego osobliwej recepcji w Polsce. Mam bowiem poczucie, że wśród myślicieli rosyjskich Bierdiajew stanowił dla Miłosza z jednej strony wnikliwy materiał diagnostyczny, a z drugiej – pole jego projekcyjnych pokus, które można spełniać; pokus, które Miłosza trawiły, a dotyczyły – jakby to powiedzieć – jego odruchów inkwizytorskich. Zawsze mu było trochę bliżej do Naphty niż do Settembriniego.

Stefan Chwin: Pisał o tym otwarcie. Że cudem nie został Naphtą.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak! W autobiograficznej *Piosence zamorskiej* – jak mówiliśmy o tym – odkrył w sobie „szalone i wulgarne ego” oraz zadatki na „tyrana Syrakuz¹⁴...

Bartosz Dąbrowski: Ale jest jeszcze u Miłosza takie *punctum*, które dokonuje przełamania wspomnianej lektury Bierdiajewa, a które może mieć źródło w refleksji Zdziechowskiego, przejętego Rosjanami, ale okazującego też wobec nich duży dystans – z wiadomych, historycznych względów (stosunek Zdziechowskiego do Rosji był przecież naznaczony dużą ambiwalencją). Kolejne możliwe źródło tego odkształcenia wynika ze złożonego stosunku Miłosza do indywidualizmu. Mam bowiem poczucie, że z jednej strony Bierdiajew wyrażał antyindywidualistyczne tęsknoty Miłosza do podmiotowości, która nie będzie podmiotowością indywidualistyczną, ale taką, która będzie trochę przypominać średniowieczny podmiot kolektywny – według Bierdiajewa indywidualistyczną formę podmiotowości zapoczątkował bowiem renesansowy humanizm, który jego zdaniem się skończył i w odpowiedzi na to przesilenie należy teraz szukać innych form ludzkiej podmiotowości i ludzkiego indywidualizmu. Z drugiej jednak strony mam wrażenie, że ten antyindywidualistyczny moment był również dla Miłosza bardzo trudny do zniesienia, zwłaszcza gdy Miłosz równoległe sięgał po utwory Dostojewskiego czy pisma Szestowa, w których na przekór własnym odruchom totalizującym odnajdywał również formy indywidualnego oporu wobec tych tendencji. Dostojewski był bowiem myślicielem, który miał bardzo ambiwalentny stosunek do wszelkich totalizujących wizji. Przypomnę w tym miejscu słynny list Wissariona Bielińskiego z 1841, w którym można znaleźć niezmiernie ważne dla Dostojewskiego zdanie: „Nie mogę uwierzyć Hegłowi, gdyż ten zbyt łatwo przeslizguje się nad okropnościami historii. Nie da się żyć, nie da się zaakceptować świata, dopóki

¹⁴ Miłosz, Cz. (2003). *Wiersze*. T. 3. Kraków: Znak, s. 148.

nie uzyskamy rozliczenia ze wszystkich ofiar. Prawdziwa filozofia powinna wyjaśnić, dlaczego Filip II torturował i nadal torturuje ludzi”¹⁵. Bielińskiego oczywiście później Dostojewski nie lubił, ale akurat ta intuicja, że trzeba zachować indywidualne cierpienie i samą indywidualność, stała się ważnym punktem odniesienia także dla Miłosza.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale wracając jeszcze do kwestii osobistego poznania – pan profesor ma na myśli osobiste spotkanie się Miłosza z Bierdiajewem?

Stefan Chwin: Chodzi raczej o spotkanie z myślą. Poszukujemy tutaj punktów wspólnych między systemami myślenia dwóch wielkich ludzi. Myślę, że jednym z tych punktów wspólnych – nawiązałbym do tego, co pan Bartosz powiedział – był stosunek Miłosza do skazy indywidualizmu, którą on sam w sobie odnajdywał i surowo tępił, cały czas siebie oskarżając o pychę. Pycha jest, jak państwo pamiętają, kardynalnym błędem ludzkiej egzystencji według Świętego Augustyna, ale ona też jest głównym błędem człowieka, tak jak ją definiował w swojej antropologii negatywnej – Dostojewski. To jest główny błąd wszystkich jego buntowników. Sam Miłosz z jednej strony traktował siebie bardzo surowo jako tego, kto ma w sobie skazę pychy, a oprócz tego uważał, że cała europejska cywilizacja, która zaczęła po kopernikańskim przełomie skręcać w niewłaściwą stronę, jest właśnie naznaczona tym odruchem pychy, który doprowadził do indywidualizmu, a którego kulminacją była – jak dowodził Bierdiajew – liberalna demokracja. Myślę, że miłoszowska krytyka indywidualizmu mogłaby być wzmocniona przez Bierdiajewowskie wpływy.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Ale zapewne ma pan profesor na uwadze ten okres, kiedy on już zainteresował się Dostojewskim i wtedy wracał do Bierdiajewa.

Stefan Chwin: Tak, przede wszystkim ten okres.

Zbigniew Kaźmierczyk: Natomiast wydaje mi się, że w okresie wileńskim on mógł być inaczej czytać Bierdiajewa, bo jeśli sądzić po eseju *Religijność Zdziechowskiego*¹⁶, to Bierdiajew go zainteresował w takim samym porządku, w jakim Zdziechowski – jako racjonalista, który mówi, że jeśli tak na rozum brać rzeczywistość, grozę istnienia człowieka, okrucieństwa natury i historii, to świat jest nie do przyjęcia. Świat nie z ręki Boga wyszedł – wołają, krzyczą cierpiący ludzie i natura. Ten krzyk jednak nie przekreśla wiary. Wiara jest możliwa jako cud wiary. Jeżeli działa rozum, wiara jest cudem. Miłosz również będzie otwarty na irracjonalizm wiary. Zdolność do wiary uzależni od pracy Urthony, wyobraźni, co także przeciwieństwo oznacza: wyobraźni religijnej. Bierdiajew interesował go w podobnym porządku teologicznym – jako autor, który uświadamiał, że w mentalności wschodniej następuje rozdźwięk pomiędzy Wysokim

¹⁵ Bieliński, W. (1956). *Pisma filozoficzne*. T. 1. Przeł. W. Anisimow-Bieńkowska. Przekład przejrzał, wstępem i przypisami opatrzył A. Walicki. Seria Biblioteka Klasyków Filozofii. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 305–307.

¹⁶ Miłosz, Cz. (1972). *Religijność Zdziechowskiego*. W: Idem. *Prywatne obowiązki*. Seria Biblioteka Kultury, Paryż: Instytut Literacki.

Bogiem a nędznym, marnym światem; pomiędzy, marzycielskością a nędną realnością istnienia ziemskiego. Właściwie interesował go na początku Bierdiajew z obozu dualistów antyświatowych – czyli po prostu ktoś, kto sam na taki dualizm cierpi, ale też rozpatruje kulturę rosyjską w oparciu o dualny model jej dynamiki. Mówimy tu o modelu gnostycko-manichejskim, czyli skrajnie antyświatowym.

Bartosz Dąbrowski: Rozumiem, że z tego też wynika – co jest niezmiernie interesujące – nieobecność refleksji na temat tragizmu. Wątek tragizmu pojawia się w refleksji Zdziechowskiego i w jego dramatycznej wizji chrześcijaństwa. Ma on również autobiograficzne odniesienia, łączące się z samobójstwem jego syna. Jest taki niezwykle tekst Zdziechowskiego, w którym on po prostu siłą wiary chce odrzucić fakt, że jego syn się zabił. I to tragicznie naznacza jego wiarę. Natomiast wątek tragizmu – w ogóle tragizmu jako takiego, tragizmu w sensie greckim, tj. losu ludzkiego jako tragicznego – jest u Miłosza zasadniczo nieobecny.

Stefan Chwin: Mam tu przed sobą esej, o którym wspominamy – *Religijność Zdziechowskiego*. Główna jego teza jest taka, że całe nauczanie Zdziechowskiego było efektem wpływów religijności rosyjskiej w Polsce – tutaj jest powiedziane to wyraźnie. I że Wschód w sobie polscy myśliciele przeżyli – taka jest tutaj teza – bardzo dotkliwie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Co zresztą jest warunkiem, wedle Zdziechowskiego, możliwości stawiania Wschodowi diagnoz filozoficzno-moralnych.

Stefan Chwin: Tak. Ale w jakim sensie? Profesor Kaźmierczyk ma rację, mówiąc, że chodzi o przekonanie Miłosza, że duch gnozy żyje nadal w myśli religijnej Rosjan, i że to słusznie dostrzegał Zdziechowski, tak to nam Polakom przedstawiając. I że na dodatek w eseju wspomnieniowym Miłosza znalazła się wspaniała pochwała wzniosłej śmieszności gnostycznej postawy Zdziechowskiego. Bo śmieszność w oczach zwykłych ludzi, śmieszność, której bronił Miłosz, polegała na tym, że Zdziechowski za *bogoiskatielami* rosyjskimi uważał, że Chrystus był nie tylko odkupicielem ludzkości, ale także muchy i mrówki. Bo „...równie istotne jest cierpienie przydeptanej obcasem mrówki, jak cierpienie ludzkie, równie dobre męczarnie drobnoustrojów, jak krzywdy społeczne”¹⁷. No, trudno, trochę szaleństwa było jednak w tej gnostycznej przesadzie. [Śmiech]. Powiedziałbym: miarkujmy się! Ale Miłosz zrównywał cierpienia ludzi i innych istot żywych. I tutaj Rosja, ta *bogoiskatielska*, była dla niego cenna właśnie dlatego – bo pośrednio on mówił o Rosji bogoiskatielskiej – że ona ocalała w chrześcijańskiej myśli teologicznej zamyślenie nad bólem wszelkiego istnienia.

Zbigniew Kaźmierczyk: I to ciekawe, bo przecież to był esej okupacyjny. To znaczy, że wileńskie myślenie o Rosji – powiedzmy: ta wileńska szkoła myślenia o Rosji pozostała w pamięci Miłosza na długo. I była dla niego żywa i ważna w samym środku nocy okupacyjnej. Ale to by mogło znaczyć, że ważny był także Bierdiajew. Jest w *Rodzinnej Europie* opis sytuacji pod Goszycami, dokąd w styczniu 1945 roku weszła Armia Czer-

¹⁷ Miłosz, Cz. (1972). *Religijność Zdziechowskiego...*

wona. Na środku izby stoi pojmany Niemiec, jeńiec wojenny. Pod ścianami na ławkach siedzą zmęczeni żołnierze sowieccy. Oficer rosyjski zapala papierosa, daje zapalić Niemcowi, zapewnia go, że nic mu nie grozi, że będzie mógł się przyłączyć do pracy nad pokojem, wojna się dla niego skończyła. Po czym z izby wychodzi z jeńcem jeden z żołnierzy drzemiących pod ścianą. Po chwili wchodzi z powrotem, rzuca kożuch Niemca na ławkę i wraca do przerwanej drzemki. Po prostu – dokonało się to, co się musiało dokonać. Konieczność likwidacji.

Stefan Chwin: Ot, taki już ludzki los!

Zbigniew Kaźmierczyk: Ot, taki już ludzki los! I wtedy u Miłosza uruchamia się to właśnie wileńskie myślenie o Rosji, postrzeganie Rosji w kategoriach uformowanych w Wilnie. Świadomość, że Rosjanie mają jakiś wyjątkowy „dar” uznawania konieczności zła. Po prostu świat jest dziełem jakiegoś złego demiurga, szatana, rozdźwięk pomiędzy ideałem a rzeczywistością jest tak niebotyczny... że właściwie moralnym celem życia – może nawet jakąś hardą wartością życia – jest być na miarę zła, które życie niesie, być zdolnym do sprostania złu świata. Co znaczy: przyjmować to zło jako nieuchronne i konieczne, bo ono wynika z samej egzystencjalnej i historycznej struktury bytu ludzkiego. Rosyjski fatalizm. Właściwie Miłosz badając kulturę rosyjską, wysuwał na czoło kategorię fatalizmu, którą brał ze swojego doświadczenia wileńskiego – od Zdziechowskiego, Jasinowskiego i Bierdiajewa może.

Stefan Chwin: Myślę, że tu raczej chodzi o antynomię, którą on wypowiadał w dwóch opowieściach. Ta pierwsza opowieść o zabiciu jeńca niemieckiego jest opowieścią o rosyjskim fatalizmie, który był w oczach Miłosza rzeczą przerażającą. On był absolutnie przerażony tym, jak się zachowali ci żołnierze sowieccy i by nawet wolał, żeby oni nienawidzili tego Niemca i zabili go z nienawiści, bo to byłoby bardziej ludzkie. Ale oni byli poddani fatalizmowi rosyjskiej myśli o konieczności czynienia zła, bo zło jest przyrodzone istnieniu i nie ma innego wyjścia, jak tylko uznać jego nieuchronność, a nawet uczestniczyć w tej nieuchronności – trudno, to smutne, bardzo żałujemy, ale nie ma rady, t r z e b a zabić tego człowieka, bo taki jest porządek rzeczy...

Zbigniew Kaźmierczyk: Ewidentnie. Ta scena jest jakąś ciemną iluminacją rosjoznawczą Miłosza.

Stefan Chwin: Ale myślę, że w refleksji Miłosza nad fascynacją Zdziechowskiego rosyjskimi *bogoiśkatielami* było obecne też zupełnie inne, równoległe ujęcie. Że z jednej strony jest w Rosjanach ten autentyczny fatalizm. Ale z drugiej strony w „rosyjskiej duszy” jest autentyczne współczucie dla cierpień muchy. Mogło to zresztą oskarżać Rosjan, tyle że z innej strony... Antynomia, której Miłosz był świadomy, polegała na tym, że Rosjanie potrafią rozczulać się do łez nad cierpieniami muchy, a nawet zachwycać się własną czułością dla wszelkiej cierpiącej istoty, na przykład – jak w *Braciach Karamazow* – dla jednej łyzy dziecka zamkniętego w komórcie, ale jak przychodzi co do czego, jak z tym jeńcem niemieckim, to trzeba po prostu kropnąć człowieka z pepeszy – i nie ma żadnej sprawy. Bo tak już musi być na tym naszym przeklętym ziemskim

globie. Jakby dwa równoległe porządki rosyjskiego myślenia biegły obok siebie, w ogóle ze sobą nie kolidując. Że w Rosjaninie siedzi i jedno, i drugie. Czułostkowy, łzawy sentymentalizm rosyjski, współczucie dla wszech cierpienia... wszelkich istot skrzywdzonych i poniżonych, biednych, małych, znikomych, wykluczonych, drobnych, bezradnych, bezsilnych, słabiutkich...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...wszech cierpienia ogólnego, ale i zarazem bardzo konkretnego.

Stefan Chwin: ...tak, najzupełniej konkretnego, na przykład jak cierpienie Matrioszy skrzywdzonej przez Stawrogina czy chłopczyka, nad którym pastwią się koledzy z klasy, a którego broni „święty” Alosza Karamazow. Ale generalnie takie współczucie Miłosz uważał raczej za swoistą cechę dobrego samopoczucia rosyjskiego, które polega na tym, że Rosjanin sam sobie mówi, że jest zdolny do głębokiej empatii wobec wszelkich odmian cierpienia, do współczucia wszystkim istotom. I że to go wynosi ponad wszystkie inne narody, szczególnie ponad demokratyczne narody zgniłego Zachodu, które bez reszty ugrzęzły w zupełnym egoizmie! A tutaj Rosjanin potrafi całkowicie wyzbyć się egoizmu, współczując głęboko wszelkiemu bólowi istnienia, nawet najdrobniejszego. Co zresztą zupełnie nie przeszkadza mu rąbnąć tego jeńca z pepeszy bez żadnych skrupułów, bo jest fatalistycznie przekonany, że taki już jest porządek bytu, któremu nikt nie jest w stanie się przeciwstawić.

Zbigniew Kaźmierczyk: W refleksji Bierdiajewa ta skłonność nazwana jest *łożnaja czuwstwitiel'nost'*.

Stefan Chwin: No tak!

Zbigniew Kaźmierczyk: Czyli „fałszywa czułostkowość”, która charakteryzuje się zdolnością współczucia zwierzęciu, mrówce, a zarazem fatalistyczną zbrodniczością wobec człowieka. I Miłosz medytując na temat swojej ciemnej iluminacji rosjoznawczej, mówił coś takiego: nie gardziłem wtedy takim stereotypem, który pozwala widzieć Rosjanina jako płaczącego nad ofiarą, a równocześnie zadającego jej cios sztyltem w plecy¹⁸.

Stefan Chwin: No, tak. On rozmyślając nad tym, miał na myśli Iwana Karamazowa, który właśnie uważał za główną rosyjską cechę przekonanie, że skoro świat jest do gruntu zły, więc odpowiedzialność za zło, które „musimy” wyrządzać, nie nasza. To świat jest winny, nie my.

¹⁸ „... i nie gardziłem polskim stereotypem, według którego Rosjanin, zarzynając kogoś, potrafi nad swoją ofiarą płakać rzewnymi łzami”. Miłosz, Cz. (1990). *Rodzinna Europa*. Warszawa: Czytelnik, s. 149.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak jest! Czyli, kiedy nad tobą płaczę, to przebywam w świecie, jaki powinien być. Ale kiedy wbijam ci nóż w plecy, to dlatego, że świat jest zły i muszę być taki, jaki jest ten świat. Muszę się zmieścić w ramach praw tego świata.

Stefan Chwin: No, bo cóż może zrobić „biedny człowiek”, skoro taki już jest ten okropny świat...? Miłosz bardzo eksponował tę antynomię moralną, wskazując na sprzeczność w charakterze moralnym Rosji, która go przerażała. My jeszcze o tym nie mówiliśmy, ale jednym z kluczowych momentów światopoglądu Miłosza było przerażenie Rosją.

Bartosz Dąbrowski: Tak. Na pewno. Ono zostało wypowiedziane przez niego wielokrotnie.

Stefan Chwin: On mówił: Ja się bałem Rosji zawsze. I to wszystko, co my tutaj rekonstruujemy, wynikało z tego, że on się przyznawał do tego, co mogło być efektem traumy dzieciństwa, zranionego przez rewolucję sowiecką. Kiedy miał parę lat, z ojcem wędrował po Rosji, oglądając straszne sceny rewolucyjne. I – jak Witkacy – zapamiętał taką Rosję na zawsze. Ta trauma mogła powracać w jego twórczości wielokrotnie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Oczywiście, bo sam ją wydobywał.

Stefan Chwin: A potem – warto przypomnieć ten tekst – napisał esej *Granice sztuki*¹⁹ o Stanisławie Ignacym Witkiewiczu, gdzie próbował zrekonstruować świadomość polskiej inteligencji z lat trzydziestych, którą widział z perspektywy autobiograficznej wedle sformułowania: „ja byłem też jednym z tych polskich inteligentów” i tak dalej. Przywoływał tam obraz symboliczny, do którego potem zresztą nawiązał Józef Mackiewicz – wpatwienie się ptaszka w kobrę, która za chwilę go pożre. Ale ptaszek wpatrzony w tę kobrę, był równocześnie zafascynowany kobrą! Chodziło nie tylko o strach inteligentów w obliczu czerwonej Rosji, ale o coś więcej – rodzaj obezwładniającego, psychicznego paraliżu. I on uważał, że cała polska inteligencja w latach trzydziestych była zafascynowana Rosją jako hipnotyczną bestią, która zaraz nas zje.

Zbigniew Kaźmierczyk: Miał potwierdzenie takiej wizji w rozmowie z Aleksandrem Watem *Mój wiek*²⁰. To był właśnie przypadek Aleksandra Wata. Ale nie tylko jego, oczywiście.

Stefan Chwin: Tak. *Mój wiek* jest też – w moim przekonaniu – bardzo dobrym dowodem na stałość postawy Miłosza. Natomiast trzeba też dodać, że on bardzo ostro akcentował różnice między swoją postawą wobec do Rosji i wobec pojedynczych Rosjan. Rosja jako całość kulturowo-państwowa budziła w nim przerażenie. Natomiast zupeł-

¹⁹ Miłosz, Cz. (1946). *Granice sztuki* (St. I. Witkiewicz z perspektywy wojennych przemian). *Nowa Polska*, t. 6, z. 4, kwiecień (Londyn), s. 209–224.

²⁰ Wat, A. (1977). *Mój wiek: pamiętnik mówiony*. Cz. 1–2. Przedmowa Cz. Miłosza, do druku przygotowała L. Ciołkoszowa. Londyn: Polonia Book Fund.

nie inaczej widział poszczególnych Rosjan, których bardzo cenił, na przykład profesorów z Berkeley, którzy tam z nim byli. Chociaż – w moim przekonaniu – on miał dość mocno zmistyfikowany obraz Josifa Brodskiego, z którym się podobno przyjaźnił. To jest osobna sprawa. Relacja między Miłoszem a Brodskim była bardzo złożona, ambiwalentna i podszyta rozmaitymi kompleksami.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale kto wie, czy pozytywna indywidualizacja tych relacji z Rosjanami nie była pochodną radykalnego myślenia Miłosza o rosyjskim tłumie, rzeszy wprzęgniętej w ruchy rewolucyjne czy polityczne. Bo na przykład, jeśli mowa o jego fascynacji dialogiem Sołowjowa *O wojnie, o postępie i o końcu świata*²¹ i dołączoną doń *Krótką opowieścią o Antychryście*, pojawia się właśnie motyw Antychrysta pod postacią Chrystusa, niczym ekfrazą fresku Signorellego z Orvieto *Kłamstwa Antychrysta*. Mamy ten fresk na okładce książki *Religijność Czesława Miłosza*²². A to się wiąże znowu z dopływami bogomilskimi. W bogomilizmie był obecny motyw Antychrysta. Bogomilizm mówi, że Chrystus miał starszego albo młodszego brata – różne są warianty; w każdym razie miał brata Szatana. I w związku z tym jest możliwość błędnego rozpoznania Antychrysta jako Chrystusa. To się znowu łączyło z myśleniem Mereżkowskiego o ludziku rosyjskim jako nosicielu Boga, kolektywnym *bogoiszkatielu*, bo Mereżkowski dochodził do wniosku, że ten Chrystus rosyjski, ten Mesjasz rosyjski może być Antychrystem na jednym z etapów drogi Rosji do prawdziwego Chrystusa. Z Dostojewskiego czerpał naukę, wedle której jedyna droga prowadząca do Chrystusa jest równocześnie najbliższą ze wszystkich dróg prowadzących do Antychrysta. Przekonanie do tej idei podzielał w *Nowym Średniowieczu* Bierdiajew. Mówiąc o upadku religijności w komunizmie, stwierdził, że prawosławna Cerkiew wróciła do katakumb, by w przyszłości osiągnąć jakiś zenit odrodzenia i podbić świat²³. I mnie się wydaje, że Miłoszowi mogło przychodzić do głowy, że Rosjanie jako rosyjski tłum, zrewoltowana rzesza, frenetyczne tysiące w niszczycielskiej furii – to jest rodzaj ziemskiego Szatana gnostyków.

Stefan Chwin: Ale równocześnie to jest wcielony Chrystus-zbawca, prawda?

Zbigniew Kaźmierczyk: W myśleniu Dostojewskiego – tak. Ale czy Miłosz mógłby myśleć o masach rosyjskich, o ludziku rosyjskim, że to jest Chrystus-zbawca?

Stefan Chwin: No, nie.

Zbigniew Kaźmierczyk: A Antychryst?

²¹ Sołowjow, W. (2021). *O wojnie, o postępie i o końcu świata*. Przedmowa Cz. Miłosz. Tł. A. Czendlik. Kraków: Wydawnictwo AA.

²² Kaźmierczyk, Z. (Red.), Wojan, K. (współpr.). (2020). *Religijność Czesława Miłosza*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

²³ „Chrześcijaństwo powraca jakby do stanu, w jakim znajdowało się przed panowaniem Konstantyna. Rosyjski Kościół prawosławny wrócił w rzeczywistości do tego stanu, do katakumb, by stamtąd znów podbić świat”. Bierdiajew, M. (1984). *Nowe Średniowiecze...*, s. 74.

Stefan Chwin: No, może Antychrysta by w nim zobaczył.

Zbigniew Kaźmierczyk: A jeżeli tak, jeżeli miałby tak radykalnie złą ocenę ludu rosyjskiego, no to oczywiście, tutaj na tym tle indywidualizował i pokazywał z kolei bardzo szlachetnych Rosjan – jako swoje bratnie dusze zresztą.

Stefan Chwin: Uważam, że Miłosz skupiał swoją uwagę na rosyjskiej inteligencji, nie na rosyjskim ludzie. Kiedy na przykład zaczynał od Puszkina w eseju o Rosji, to przypominał, co ten Puszkina wypisywał o powstaniu listopadowym, i jak ci inni Rosjanie-inteligenci, jakoś zawsze to tak było, zaczynali od szlachetnych idei, a kończyli na przekonaniu, że są obarczeni misją...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...imperialną.

Stefan Chwin: ...nie, nie. Raczej misją chrystianizacji świata, która się realizuje poprzez projekt imperialny.

Zbigniew Kaźmierczyk: No tak. Na przykład poprzez zdobycie Konstantynopola.

Stefan Chwin: Ale Dostojewski nie używał sformułowania „projekt imperialny”. Broń Boże! Wolał sformułowanie naród „bogonośca”, który niesie światu Boga prawdziwego. I że ten „bogonośca” musi odbić Konstantynopol z rąk pogan, żeby odbudować porządek świata. To była polityczno-religijna obsesja Dostojewskiego, który cały czas przypominał o tym, że my, Rosjanie, musimy ruszyć na Konstantynopol. W *Dzienniku pisarza* to jest na co drugiej stronie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Przykład Puszkina jest bardzo charakterystyczny, jeśli chodzi o czujność Miłosza, bo on właśnie, analizując *Jeźdźca miedzianego*, pokazywał właściwie Puszkina jako imperiologa, to znaczy: Rosjanina całkowicie przekonanego o tym, że misją Rosji jest być rozszerzającym się Imperium. Bo Puszkina przecież we wstępie do tego poematu chwalił Piotra I – za co? Za to, że ustanowił Petersburg w 1703 roku, aby Rosja mogła straszyć Szweda! Aby to kamienne miasto było oknem na Bałtyk i pozwalało dokonywać ekspansji na Zachód. Czyli właściwie pokazywał Piotra I jako idealnego władcę i wzór takiego władcy. Istotny był motyw Rosjanina zatroskanego swoimi sprawami codziennymi. Ukochana Eugeniusza zginęła w potopie, w powodzi 1824 roku, wobec tego on idzie przed pomnik Piotra I, który tak niefortunnie wybrał miejsce pod stolicę u ujścia Newy, by śmiało spojrzeć w oczy tego cara i wyrazić swą wrogość. I co następuje? Co się dzieje, kiedy wrogo spojrzysz w oczy autokracji, który reprezentuje rosyjską rację stanu? Puszkina pokazywał na przykładzie Eugeniusza, który *s uma soszoł* po prostu – popadł w jakiś obłąd, że takie obrazoburstwo może się źle skończyć. Zrozpaczony adorator Parazy, porażony charyzmą cara, zaczął uciekać. Wydaje mu się, że koń zeskoczył z głazu i Piotr I go goni, że zaraz na niego naskoczy. I właściwie jaka jest wymowa tego utworu? Eugeniusz staje się bezdomnym, błąka się po mieście i na wysepce na Newie umiera. Miłosz dostrzegł w Puszkinie imperiologa, apelującego po prostu: Nie występuj ze sprawami swojego małego serduszka przeciw

naszemu władcy, bo postradasz zmysły, ponieważ car reprezentuje rację stanu, imperialną entelechię Rosji.

Stefan Chwin: Ale pan rekonstruuje w tej chwili Miłoszowską lekturę tego utworu?

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Uważam, że zarzut Miłosza wobec Puszkina był ten mianowicie, że rosyjski poeta łąduje na pozycji imperiologa – chwalczy autokracji, chwalczy Imperium Rosyjskiego, głoszącego, że przeznaczeniem Rosji jest wiecznie być Imperium.

Bartosz Dąbrowski: Trubadura Imperium.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak!

Bartosz Dąbrowski: Niemala część kultury rosyjskiej to trubadurzy Imperium. Michaił Szyszkin, współczesny pisarz rosyjski – przepraszam z góry za publicystyczny charakter tej dygresji – czytał ostatnio dziewiętnastowieczną lirykę rosyjską i stwierdził, że nie może już czytać Tiutczewa, Feta i innych klasyków, bo z tych wierszy dosłownie leje się patriotyczna breja imperialna. Szyszkin przyznaje, że kiedyś to czytał i tego nie zauważył, dopiero teraz dostrzegł, że kulturowy projekt literacko-artystyczny wielu rosyjskich pisarzy jest bardzo silnie osadzony w projekcie politycznym – zasadniczo imperialnym. Problem ten w jakiejś mierze wiąże się również z tym, czego nie rozumiem do końca u Miłosza. Miłosz, chociaż zdaje się być uwikłany, tak jak polska inteligencja, w silną postzależnościowo-kolonialną relację wobec Rosji, to jednak wielu rzeczy zdaje się nie dostrzegać. Dla Polaków Rosja jest przeciwieństwem, ale też losem, nosimy pamięć tych wszystkich ran, które Rosja nam zadała, więc nasze myślenie o niej ma zwykle charakter fantazji prześladowczej. Rosja z jednej strony nas przeraża, a z drugiej strony fascynuje jako wieczne zagrożenie. Ale w fascynacji Miłosza nie rozumiem właśnie niedostrzeżenia faktu, że te wszystkie oceny, jakie przedstawiciele kultury rosyjskiej formułowali pod adresem Zachodu, były naznaczone resentymen-tem i głęboką niechęcią, a wręcz czasami nienawiścią. Zachód był dla nich po prostu antagonistą Rosji i trzeba było go deprecjonować lub odrzucić prawie wszystko, co z nim związane, bo przecież Zachód w ich odczuciu był zaprzeczeniem i negacją tego, co jest rosyjskie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Może rosyjska krytyka Zachodu go najmniej uwierała, ale faktem jest, że potrafił na lud patrzeć różnorodnie, bo wracając przez Kijów do Wilna spotkał rodzinę, która zachwyciła go prostotą gestu.

Bartosz Dąbrowski: Ale to byli Polacy.

Zbigniew Kaźmierczyk: To nie byli Rosjanie. No, to znaczy, że ten przykład nie może być podany na dowód zróżnicowanego spojrzenia na lud rosyjski.

Stefan Chwin: To nie byli Polacy, tylko Bałtowie.

Bartosz Dąbrowski: Albo Bałtowie. Na pewno to nie była rodzina rosyjska. Jako jedyni mówili do siebie szeptem i okazywali sobie czułość.

Stefan Chwin: Miłosz był zachwycony tym momentem, w którym mu się objawiła wyspa człowieczeństwa w szarym, brudnym, zmarnowanym morzu sowieckiego tłumu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Nie chcę być stronniczy w ocenie sposobu patrzenia Miłosza na lud rosyjski. Wnioskuje z krytycznych wzmianek Miłosza o “prawosławnych masach chłopskich”. To jest sprawa do zbadania, ale na pewno on był krytyczny wobec inteligentów rosyjskich, o czym pan profesor wspomniał. I Puszkina jest tego przykładem. Dodam jeszcze Wissariona Bielińskiego. Przecież on Wissariona Bielińskiego też w podobny sposób przedstawiał.

Bartosz Dąbrowski: Tak!

Zbigniew Kaźmierczyk: W eseju *Bieliński i jednorożec* Miłosz pisał: jeśli jesteś zafascynowany Heglem, to podoba ci się Imperium i wszystkie grzechy inwazji, jakie to Imperium ma na sumieniu. Bo przecież Bieliński w jednym z listów wyznawał, że miał taki moment olśnienia Heglem, jego twierdzeniem, że wszystko, co rzeczywiste, jest rozumne, a co rozumne, jest rzeczywiste. A to znaczyło dla niego, że siła jest prawem, a prawo jest siłą. W związku z tym wszystko, co nasze rosyjskie Imperium poczyniło, jest racjonalne, bo jest rzeczywiste i tak dalej. Miłosza interesował Bieliński tak samo, jak interesował go Puszkina. To znaczy: z punktu widzenia jego zafascynowania imperiologią i warunków jego ewentualnego odstąpienia od ideologii imperialnej, co akurat w wypadku Bielińskiego nastąpiło.

Bartosz Dąbrowski: Właśnie!

Zbigniew Kaźmierczyk: Po dwóch latach Bieliński z heglizmu się wycofał. To, co cytowałeś, to już jest okres, kiedy on odrzucił Hegla. Tak też Miłosz będzie patrzył na Dostojewskiego i na innych rosyjskich myślicieli i twórców. Może i na Bierdiajewa.

Stefan Chwin: Dodałbym jeszcze do tego, że jednak Miłosz w specyficzny sposób wykorzystywał Rosję przeciwko polskiej literaturze. W osądach tej literatury on często się posługiwał bardzo dziwnym argumentem. Mam na myśli argument „mocy języka”. Zresztą dla mnie to było zawsze dość tajemnicze określenie. Że istnieje jakiś „mocny język”, a inne – w tym język polski – są dużo od niego słabsze. Co to w ogóle mogło znaczyć?

Zbigniew Kaźmierczyk: Ruchomy akcent.

Stefan Chwin: Może. Ale to chyba nie była cecha rozstrzygająca o pełnej „mocy języka”, tak jak ją rozumiał Miłosz.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale on uważał, że ta „moc” może powodować miażdżenie języka polskiego. [*Śmiech*].

Stefan Chwin: Właśnie! On uważał język polski za język dużo słabszy od rosyjskiego... Więcej, był zdania, że pod względem owej mocy języka literatura rosyjska góruje nad literaturą polską. Bo ona jest jakby z innego tworzywa ulepiona i że my, Polacy, nie jesteśmy w stanie tworzyć równie wielkiej literatury, właśnie dlatego, że mówimy językiem, który nie ma w sobie mocy... Powiedziałbym, że Miłosz trochę wbił nam, Polakom czy polskiej literaturze, szpilę, wykorzystując ten argument, że jednak... mowa rosyjska brzmi jak dzwon! Nie tak jak ta nasza – szeleszcząca jakaś, brzmieniowo słabowita, pozbawiona siły...

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Ale nasza ma przewagę w dyskursie racjonalistycznym.

Stefan Chwin: Możliwe. Ale w literaturze?

Zbigniew Kaźmierczyk: W literaturze nie. Jeśli chodzi o opis świata, to nie; szczególnie w domenie opisów żywołów ona jednak z rosyjską przegrywa.

Bartosz Dąbrowski: „Dlatego Rosjan nie będę tłumaczył” – przekonywał Miłosz Giedroycia – „Absolutnie nie zachęcaj mnie do tłumaczenia tekstów rosyjskich”.

Stefan Chwin: Bo to się nie da po prostu, dlatego że materia jest inna zupełnie. Nie do przełożenia, bo język przekładu nie ma tej samej mocy, co oryginał. Może ktoś kiedyś napisze studium „Miłosza filozofia siły”. Nikt o tym dotąd nie pisał, a to jest ważna sprawa. Miłosz wobec fenomenu siły...

Zbigniew Kaźmierczyk: Jak to nie? Profesor Stefan Chwin pisał o tym. [*Śmiech*].

Stefan Chwin: No, może trochę o tym pisałem. A tu chodzi o sprawę generalną, bardzo ważną dla zrozumienia jego światopoglądu, a także samego sposobu życia, postawy wobec historii, państwa, armii...

Zbigniew Kaźmierczyk: Dotknął pan tej sprawy w studium o *Dachau koników polnych*...²⁴

Stefan Chwin: Pisząc o tym wierszu, trochę zatraściłem o tę fundamentalną sprawę, licząc, że może ktoś to rozwinie. Ale nie powstało żadne studium czy książka na ten temat. Tymczasem sprawa „Miłosza filozofia siły” była już obecna w jego publicystyce

²⁴ Chwin, S. (2012). „*Dachau koników polnych*”. *Miłosz i „ukąszenie darwinowskie*”. W: Idem. *Miłosz. Interpretacje i świadectwa*. Seria Monografie Humanistyki Polskiej / Biblioteka „Tytułu” / Światopoglądy. Gdańsk: Wydawnictwo „Tytuł”, s. 13–55. Idem w: Zaleski, M. (Red.). (2013). *Warszawa Miłosza*. Warszawa: Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria : Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, s. 159–195.

młodzieńczej, która została zebrana przez Aleksandra Fiuta w pierwszym tomie *Juweniliów przedwojennych*. I tam są bardzo zdumiewające rzeczy, które Miłosz wypisywał na temat swojego zafascynowania różnymi przejawami siły w życiu i w kulturze. Uważam, że w związku z naszymi rozważaniami o stosunku Miłosza do języka rosyjskiego, kwestia Miłoszowskiej filozofii siły zasługuje na bardzo uważne zbadanie.

Zbigniew Kaźmierczyk: On się sam do tej fascynacji przyznawał, kiedy mówił w *Traktacie poetyckim*, że stawał po stronie Marksa i Nietzschego. Oczywiście z krytycyzmem uruchomionym potem.

Stefan Chwin: Pan to przedstawia tak, jakby ta fascynacja siłą była w jego życiu chwilowym, przewyciężonym epizodem. Że on jakby się przyznał do tego, że był na drodze do stania się Naphtą, ale potem przejrzał i cała dalsza twórczość jest jakimś rozliczeniem z tego błędu młodzieńczego.

Zbigniew Kaźmierczyk: A pan profesor stwierdził, że Nietzsche był jakimś jego problemem, na przykład w spojrzeniu na Trzebińskiego. Tak?

Stefan Chwin: No pewnie! On napisał wprost „ten polski Nietzsche”.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ma pan na myśli niechęć i równoczesne poczucie duchowego pokrewieństwa?

Stefan Chwin: Tak. Ale to już jest – w moim przekonaniu – późny Miłosz. To znaczy już okupacyjny i powojenny, gdzie naprawdę ta kwestia woli mocy i tak dalej, jawiła mu się jako bardzo podejrzana właśnie dlatego, że on przyjrzał się swoim młodszym kolegom ze „Sztuki i Narodu”, którzy byli absolutnie zafascynowani jawną przemocą polityczną, przeciwko której on występował. Nie zmienia to faktu, że Miłosz cały czas czuł jakieś pokrewieństwo duchowe z Trzebińskim jako swoim moralnym i politycznym antagonistą. Mimo tego, że zmagął się z nim, odrzucał go, co mogło wynikać z przekonania, że „moja dusza moralna mówi mi, że siła jest rzeczą obrzydliwą, natomiast moja dusza ontologiczna, która przygląda się porządkowi świata, mówi, że siła jest fundamentem wszystkiego, podstawową zasadą bytu, której nie da się ominąć”. I tutaj mamy do czynienia z wewnętrznym napięciem Miłoszowskiego światopoglądu, antynomią filozoficzną, która ten światopogląd mocno komplikowała.

Zbigniew Kaźmierczyk: A z tego punktu widzenia i siła byłaby po stronie Rosji.

Stefan Chwin: No, ale co to właściwie znaczy? Jak to rozumieć? Że mowa rosyjska jest właśnie... Jakimi określeniami on ją opisywał? Widział w niej ontologiczne wcielenie w język jakiejś epifanicznej, rosyjskiej mocy? Ale czy chodziło o czysto polityczną moc imperialną, czy też o coś zupełnie innego? To dość niejasne u niego. Bo jeśli uznamy, że on był przeciwko imperializmowi rosyjskiemu, to równocześnie kwestią do przemyślenia pozostaje jego fascynacja recytacyjną potęgą Brodskiego. I – szerzej – wyraźna zazdrość wobec rosyjskich poetów-recytatorów jako ludzi, z których wierszy bije

moc rosyjskiej mowy. No, ten Brodski to dopiero jest poeta! Jak on te frazy zacznie bić dzwonem rosyjskiego słowa, grzmiąc sylabotoniem rosyjskim! To dopiero jest coś! Mówiąc o recytacyjnej mocy Brodskiego, Miłosz stawał się spłoszonym Polakiem, który siedzi [*śmiech*] naprzeciwko królującego rosyjskiego poety, uginając się psychicznie pod naporem brzmieniowej potęgi jego wiersza. Trochę to było dziwne dla mnie.

Bartosz Dąbrowski: Miłosz był dzieckiem zaboru rosyjskiego, gdzie przenikanie imperialnych, kolonialnych stereotypów siłą rzeczy się dokonywało. To przecież typowy przykład relacji psychospołecznej, w której podmiot kolonizowany albo doświadczający przemocy politycznej przejmuje poglądy kolonizatora na swój własny temat w formie autostereotypizacji.

Stefan Chwin: Myśli pan?

Bartosz Dąbrowski: To jest jedno z możliwych wyjaśnień. Dodam jeszcze coś *a propos* siły. Mnie się wydaje, że kategorię siły – o nietzscheańskiej proveniencji – do publicystyki Trzebińskiego, Miłosza i ogólnie dwudziestolecia międzywojennego wprowadził Stanisław Brzozowski. Bo Brzozowski był filozofem siły – także, co rzadko podkreślano, siły rozumianej w kontekście kolonialnym i geopolitycznym.

Stefan Chwin: Oczywiście, że tak.

Bartosz Dąbrowski: Kategoria siły jest moim zdaniem kluczem do zrozumienia Brzozowskiego – oczywiście jest to zmodyfikowana kategoria nietzscheańska...

Stefan Chwin: A Miłosz napisał o nim całą książkę.

Zbigniew Kaźmierczyk: I wspominał w *Rodzinnej Europie*, jak na spotkaniach literackich recytował poetów rosyjskich i Majakowskiego właśnie. Jak recytował? A wspinał się na palcach, bo Miłosz nie miał wielkiego wzrostu, wysuwał dolną szczękę trochę do przodu – Majakowski, wiadomo, miał szczękę masywną – no i w obecności kilkuset osób recytował po rosyjsku²⁵.

Stefan Chwin: W ogóle to bardzo ciekawa sprawa do zbadania – polskie imitacje somatyczne postaci Rosjanina. Bo ten sposób recytowania to przecież była imitacja somatyczna Rosjanina: wyższy niż my, Polacy, a ta szczęka wysunięta, zobaczcie, szczęka Majakowskiego. Rany Boskie! [*Śmiech*].

²⁵ „Wkrótce po samobójczej śmierci Majakowskiego naśladowałem moich kolegów, wysuwając naprzód szczękę i recytując parę najbardziej szczekanych jego wierszy. Dodawaliśmy sobie kilka centymetrów wzrostu, naprężaliśmy mięśnie i biliśmy się pięścią w pierś, żeby w swoich oczach uchodzić za goryłów, naładowanych pogardą dla zgubnej kultury. Te porywy dość szybko jednak ustąpiły u mnie wstydomi”. Miłosz, Cz. (1990). *Rodzinną Europą...*, s. 129.

Zbigniew Kaźmierczyk: Panie profesorze, Miłosz na pewno mógł za Mickiewiczem wiedzieć, że język rosyjski jest językiem ukazu, rozkazu, który ma w sobie potężną energię sprawczą.

Stefan Chwin: Rozkazodawczo-demiurgiczną moc ducha rosyjskiego o autorytarnych skłonnościach, które znajdują wyraz także w rosyjskiej poezji?

Zbigniew Kaźmierczyk: Że rosyjski poeta posługuje się językiem, który ma moc za-
paśnika, który po prostu bierze rzeczywistość w słowne posiadanie. Tą właśnie cechą
język rosyjski może dominować nad polskim. Natomiast polskiemu Miłosz przypisy-
wał większą elastyczność w dyskursie intelektualnym. Polski uważał za bardziej dys-
kursywny.

Stefan Chwin: Czy on mówił kiedykolwiek o przekleństwach rosyjskich? Spotykałem
ludzi, którzy się zachwycali przekleństwami rosyjskimi. Że są najlepsze na świecie, bo
najmocniejsze. Mocniejszych już nie może być po prostu [*śmiech*]. W nich brzmi ten
sam, co w rosyjskiej poezji, fonetyczny dzwon rosyjskiej mowy – taką mają miażdżącą
siłę. Ale nie wiem, czy Miłosz gdzieś wspominał o tym.

Zbigniew Kaźmierczyk: Może nie. Ale na pewno, gdy mówił i myślał o Polsce i Rosji,
wspominał o – by tak powiedzieć – towarzyskości kultury polskiej. Kulturę polską
szlachecką z sarmackimi jeszcze początkami, uważał za kulturę towarzyską, a Polaków
za ludzi towarzyskich, grupowych, łaknących aprobaty towarzyskiej. Nawet zarzucał
polskiej kulturze, że jest zbyt idylliczna jak na polskie doświadczenia historyczne i po-
łożenie geograficzne. Gdy analizował Lermontowa i Puszkina, stwierdzał, że litera-
turze rosyjskiej dane jest widzenie demonicznego wymiaru rzeczywistości – natury,
miasta, społeczeństwa; że ona tym góruje nad literaturą polską.

Stefan Chwin: A to już jest bardzo istotna pochwała twórczości literackiej Rosjan.

Zbigniew Kaźmierczyk: No, to jest pochwała. Bo myślę, że chodziło nie tylko o język.
Jeżeli Miłosz wyżej cenił literaturę rosyjską niż polską, to właśnie ze względu na jej
głębszą ontyczną świadomość demonizmu zła. Właśnie ze względu na to, co odnajdy-
wał u Dostojewskiego i Bierdiajewa. Że w umysłach Rosjan jest obecny silny antyświa-
towy dualizm. Że oni po prostu czują wstręt do bytu cielesnego, do nędzy materialne-
go świata. Że uważają padół ziemski za padół płaczu, w którym człowiek jest bytem
przygodnym i istnieje tylko pod ontologicznym przymusem. Że świat jest grzeszny
i zły. On nawet rozpatrywał monastycyzm wschodni jako eskapistyczny, ucieczkowy.
Uważał, że w Rosji idzie się do monasteru, żeby uciec od podłego świata. Ale podzie-
lając tę gnostycko-manichejską skłonność, swoistą predylekcję umysłu wschodniego,
czynił ją równocześnie życiowym wyzwaniem dla siebie. Miłosza zasadę rozwojową
można by sprowadzić do słów: „przezwyćżyć, zachowując”. Miłosz był umysłem,
który przeciwstawiał gnostycko-manichejskim ideom świata wyobraźnię chrześcijań-
ską – wizji świata we władzy złego Demiurga obraz świata jako dzieła dobrego Boga.
Manicheizm traktował jako komponent swego chrześcijaństwa. Jako darwinista nie

wyrzekał się darwinizmu, ale przeciwstawiał mu antropocentryzm – oparty na fundamencie biblijnym. Potrafił być darwinistą antydarwinistycznym.

Stefan Chwin: To prawda.

Zbigniew Kaźmierczyk: Był antyheglistą, ale – moim zdaniem – nie zrezygnował zupełnie z myślenia w kategoriach Hegla o historii. Bo to jest myślenie w kategoriach sił, wektorów, uwarunkowań. Oczywiście wyzwał się, wyswabzał się z heglizmu, przechodził na stronę antropologii wolności, filozofii wolności. W latach kalifornijskich i polskich był pod silnym wpływem nie tylko Bierdiajewa, ale i Szestowa jako filozofów wolności. Był heglistą ze skłonnością do myślenia w kategoriach biohistoriografii, w której łączył darwinizm z – po heglowsku rozumianymi – koniecznościami historycznymi i z domniemaniem udziałności jakiegoś Złego Boga, pana tego świata.

Bartosz Dąbrowski: No, Rosjanie są idealnym alibi dla tego „ukąszenia” heglowskiego i darwinistycznego. To jest rozpoznanie prawie tych samych problemów.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tutaj następuje jakiś zapłon na styku Dostojewski – Bierdiajew. Miłosz wykładał na Uniwersytecie w Berkeley Dostojewskiego – trochę pod przymusem, jak pan profesor przypomniał – i wtedy rozwijał swoje myślenie o Rosji w kategoriach zapoczątkowanych w Wilnie, bo przecież pisał w *Ziemi Ulro*, że maniheizm jest obiecującym polem badań literaturoznawczych nad Dostojewskim.

Stefan Chwin: Mówił to wyraźnie. „Fascynacja Złem jest wielką siłą literatury rosyjskiej, pozwala na realistyczny opis, a nie na upiększanie rzeczywistości”²⁶. Taka jest tutaj teza, wprost przez niego sformułowana. I przeciwieństwo: „Literatura polska jest taka trochę dziecinna, próbuje udowodnić, że świat zasadniczo jest dobry...”²⁷. No, wybaczcie mi, że znowu użyję dość brutalnego określenia: to są dyrdymały [*Śmiech*].

Zbigniew Kaźmierczyk: Spodziewałem się takiej oceny pana profesora.

Stefan Chwin: Przecież on mówił takie rzeczy, a miał znajomego bliskiego, który się nazywał Tadeusz Borowski...

Zbigniew Kaźmierczyk: Albo Różewicz... [*Śmiech*].

Stefan Chwin: Albo Różewicz... Miłosz miał w głowie pewien negatywny stereotyp kultury polskiej, stereotyp polskiej literatury, który pozwalał mu wykorzystywać literaturę rosyjską do przetrzepywania skóry polskim pisarzom. Jego opinie absolutnie rozmijały się z prawdą, bo literatura polska wcale nie próbowała i nie próbuje udowodnić, że świat jest zasadniczo dobry.

²⁶ Miłosz, Cz. (2006). Diagnoza nieostateczna. *Tygodnik Powszechny*, 28. (Online), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/diagnoza-nieostateczna-128660> (dostęp 30.11.2023).

²⁷ Ibidem.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale może po prostu on nie widział w literaturze polskiej tropów manichejskich. Mógłby je znaleźć, ale... Może to jest dla oceny opinii Miłosza kryterium właściwe.

Stefan Chwin: Uważam, że pan ma rację, szukając śladów manichejskich, bo uważam, że ich jest dużo w polskiej literaturze. Poszedłbym nawet dalej, że on przecież pisząc *Zniewolony umysł* szukał tych śladów u samego Borowskiego, zresztą – dodajmy – niebezpodstawnie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak, bo na przykład niechęć Borowskiego do kapitalizmu była pochodną jego niechęci do natury.

Bartosz Dąbrowski: Tak, *Gdziekolwiek ziemia* Borowskiego²⁸ to właściwie gnostycycki tomik poetycki, czego Miłosz zdawał się nie dostrzegać, formułując swoje opinie na temat literatury rosyjskiej i polskiej.

Zapisała Katarzyna Wojan

Bibliografia/ References

- Ancewicz, F. (1939). *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*. Z przedmową W. Komarnickiego. Seria Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna, 1. Wilno: Wydawnictwo „Rocznika Prawniczego Wileńskiego”.
- Bieliński, W. (1956). *Pisma filozoficzne*. T. 1. Przeł. W. Anisimow-Bieńkowska. Przekład przejrzał, wstępem i przypisami opatrzył A. Walicki. Seria Biblioteka Klasyków Filozofii. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bierdiajew, M. (1936). *Nowe Średniowiecze*. Z upoważnienia autora przeł. M. Reutt. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój”.
- Bierdiajew, M. (1984). *Nowe Średniowiecze*. Z upoważnienia autora przeł. M. Reutt. Poznań: Wydawnictwo „Głosy”.
- Bierdiajew, M. (2002). *Autobiografia filozoficzna*. Przeł. H. Paprocki. Seria Daimonion. Kęty: Antyk.
- Borowski, T. (1942). *Gdziekolwiek ziemia... Cykl poetycki*. Warszawa: [s.n.].
- Chwin, S. (2012). „*Dachau koników polnych*”. *Miłosz i „ukąszenie darwinowskie”*. W: Chwin, S. *Miłosz. Interpretacje i świadectwa*. Seria Monografie Humanistyki Polskiej / Biblioteka „Tytułu” / Światopoglądy. Gdańsk: Wydawnictwo „Tytuł”: 13–55.
- Chwin, S. (2013). „*Dachau koników polnych*”. *Miłosz i „ukąszenie darwinowskie”*. W: Zaleski, M. (Red.). *Warszawa Miłosza*. Warszawa: Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria : Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo: 159–195.
- Jabłonowski, W. (1910). *Dookoła Sfinksa (Studia o życiu i twórczości narodu rosyjskiego)*. Warszawa: Księgarnia E. Wende i Sp.; Lwów: H. Albenberg.

²⁸ Borowski, T. (1942). *Gdziekolwiek ziemia... Cykl poetycki*. Warszawa: [s.n.].

- Jabłonowski, W. (1913). *Dwie kultury. Studia historyczne i literackie*. Warszawa: Księgarnia Wende i Spółka.
- Jasinowski, B. (1933). *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja: na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych wschodu i zachodu*. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Wilno: Towarzystwo Wydawnicze „Pogoń”.
- Kaźmierczyk, Z. (Red.), Wojan, K. (Współpr.). (2020). *Religijność Czesława Miłosza*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Miłosz, Cz. (1946). Granice sztuki (St. I. Witkiewicz z perspektywy wojennych przemian). *Nowa Polska*, t. 6, z. 4, kwiecień (Londyn): 209–224.
- Miłosz, Cz. (1972). *Prywatne obowiązki*. Seria Biblioteka Kultury. Paryż: Instytut Literacki.
- Miłosz, Cz. (1972). *Religijność Zdziechowskiego*. W: Miłosz, Cz. *Prywatne obowiązki*. Seria Biblioteka Kultury. Paryż: Instytut Literacki.
- Miłosz, Cz. (1982). *Ziemia Ulro*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Miłosz, Cz. (1990). *Rodzinna Europa*, Warszawa: Czytelnik.
- Miłosz, Cz. (1996). *List do Jerzego Andrzejewskiego*. W: *Legendy nowoczesności: eseje okupacyjne*. Wstęp J. Błoński. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Miłosz, Cz. (2003). *Wiersze*. T. 3. Kraków: Znak.
- Miłosz, Cz. (2006). Diagnostyka nieostateczna. *Tygodnik Powszechny*, 28. (Online), <https://www.tygodnikpowszechny.pl/diagnoza-nieostateczna-128660> (dostęp: 30.11.2023).
- Miłosz, Cz. (2010). *Bieliński i jednorzec*. W: Miłosz, Cz. *Rosja: widzenia transoceaniczne*. T. 1: *Dostojewski – nasz współczesny*. Teksty wybrały B. Toruńczyk i M. Wójciak. Oprac. i ułożyła w tom B. Toruńczyk. Wstępem opatrzyła C. Cavanagh. Warszawa: Fundacja Zeszytów Literackich: 189–190.
- Sołowjow, W. (2021). *O wojnie, o postępie i o końcu świata*. Przedmowa Cz. Miłosz. Tł. A. Czendlik. Kraków: Wydawnictwo AA.
- Swianiewicz, S. (1976). *W cieniu Katynia*. Seria Biblioteka „Kultury”, t. 297. Paryż: Instytut Literacki.
- Wat, A. (1977). *Mój wiek: pamiętnik mówiony*. Cz. 1–2. Przedmowa Cz. Miłosza. Do druku przygotowała L. Ciołkoszowa. Londyn: Polonia Book Fund.

*STEFAN CHWIN

**ZBIGNIEW KAŹMIERCZYK

***BARTOSZ DĄBROWSKI

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Filologii Polskiej / Institute of Polish Language and Literature

Zakład Historii Literatury Polskiej / Polish Literary History Division

ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza str. 55, 80-308 Gdańsk, Poland

*Corresponding Author e-mail: stefan.chwin@ug.edu.pl

**Corresponding Author e-mail: zbigniew.kazmierczyk@ug.edu.pl

***Corresponding Author e-mail: bartosz.dabrowski@ug.edu.pl

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1201-1762>

**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-3911>

***ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7999-5458>

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk
Wydział Filologiczny / Faculty of Languages
Instytut Skandynawistyki i Fennistyki / Institute of Scandinavian and Finnish Studies
ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza St. 51, 80-308 Gdańsk, Poland
Corresponding Author e-mail: katarzyna.wojan@ug.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0368-727X>
(nadesłano / received 25.11.2023; zaakceptowano / accepted 26.11.2023)

Competing interests: The authors declare that they have no conflict of interests.

W pierwszym rzędzie od lewej: prof. ucz., dr hab. Zbigniew Kaźmierczyk, prof. dr hab. Stefan Chwin
W drugim rzędzie od lewej: prof. ucz., dr hab. Katarzyna Wojan, dr Bartosz Dąbrowski

Article No. 315

Rozmowa naukowa / Scientific discussion

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: nauki o bezpieczeństwie / Discipline of science: security studies

Copyright © 2023 SRG and M. Składanowski, Z. Kaźmierczyk, K. Wojan¹

Citation:

Składanowski, M., Kaźmierczyk, Z. (2023). *Cywilizacja wojny. Rosja w ideologii Dugina*.

Rozmowa prof. Zbigniewa Kaźmierczyka z ks. prof. Marcinem Składanowskim. *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 461–505.

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.26>

CYWILIZACJA WOJNY. ROSJA W IDEOLOGII DUGINA.

Rozmowa prof. Zbigniewa Kaźmierczyka
z ks. prof. Marcinem Składanowskim²

Zbigniew Kaźmierczyk: Księżu profesorze, na pytanie o przesłanki zainteresowania się Rosją, odpowiedziałbym, że były mimowolne, by nie powiedzieć: organiczne. Są okresy, kiedy żyje się Rosją bezwiednie, tak jak się oddycha. Splot historii i literatury ten stan wywołuje. Po pierwsze, pierwszorzędnymi książkami drugiego obiegu w moim pokoleniu były te, które niosły wtajemniczenie historyczne. Zbrodnicza historia Niemiec nie była w PRL-u żadną tajemnicą. Nazizm niemiecki służył komunistycznej propagandzie antykapitalistycznej. Natomiast Rosja była *Krajem Rad* jak z okładki pisma. Dlatego tkwił w niej potencjał objawienia zdumiewającej prawdy historycznej, rewelacji, inicjacji historycznej. Tę zdumiewającą prawdę przyniosły drukowane w drugim obiegu literatury samizdaty: *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów* pod redakcją Józefa Mackiewicza, m.in. z relacjami Stanisława Swianiewicza, *Inny świat* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, *Opowiadania kołymskie* Warłama Szalamowa, *Archipelag GUŁag* Aleksandra Sołżenicyna i inne. W realiach konwulsji sowieckiego komunizmu w Polsce Rosja imperialna była w bibule tematem numer jeden.

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

² Rozmowa przeprowadzona w dniu 18 października 2023 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II.

Po upadku totalitaryzmu praca w Zakładzie Historii Literatury XIX wieku pozwalała mi go pogłębiać. Sprzyja temu romantyzm. Czytanie Mickiewicza, Słowackiego, Kraśńskiego i innych twórców całego wieku XIX wyłania Rosję autokratyczną. Ostatnio miałem wykład o imperiologii rosyjskiej od Puszkina do Dugina i z zainteresowaniem przeczytałem książkę autorstwa Marcina Składanowskiego *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeuroazjatyzmie Aleksandra Dugina...*

Marcin Składanowski: Moje zainteresowania – nie wiem, czy było to w tej książce widać – biorą się z antropologii rosyjskiej. Zaczynałem od kwestii religijnych, czyli od prawosławia. Wiele z nich ma konsekwencje, które na pierwszy rzut oka wcale nie są oczywiste. Widać to na przykład w niezwykle okrutnym, rzekłbym nawet – makabrycznym fragmencie książki, poświęconym Duginowskiemu rozumieniu wojny. Tam leje się krew. Sakralizacji wojny towarzyszą niezwykle realistyczne opisy umierania żołnierzy na froncie. Bardzo mnie to zaintrygowało u Dugina: skąd się to u niego bierze? Nie tylko zresztą u niego. Obecnie w rosyjskich telewizyjnych programach publicystycznych i informacyjnych – które oglądam poniekąd zawodowo – niemal codziennie mówi się o konieczności zaostrzenia wojny przez Rosję, o potrzebie bombardowania Wielkiej Brytanii czy Polski, o nieuchronności użycia broni jądrowej. Skąd w rosyjskim dyskursie jest taka akceptacja dla okrucieństwa, przemocy, zbrodni? W mojej opinii ma to źródło w rosyjskiej kolektywistycznej (niekiedy mylonej ze wspólnotową) antropologii, w której nie ma miejsca dla praw człowieka i godności człowieka. Ta okrutna, depersonalizująca antropologia wpłynęła na kształtowanie się rosyjskiego społeczeństwa, a faktycznie kształtuje ona także rosyjską koncepcję bezpieczeństwa.

Zbigniew Kaźmierczyk: Muszę powiedzieć, że ten fragment książki zainteresował mnie wyjątkowo.

Marcin Składanowski: Jest przerażający.

Zbigniew Kaźmierczyk: Uważam ten fragment za wieńczący rozważania o antropologii rosyjskiej, ale też o cywilizacji rosyjskiej, o przesłaniu cywilizacji rosyjskiej. Sprawa traktowania wojny jako narzędzia polityki międzynarodowej bulwersowała mnie zarówno u Puszkina, jak również u Karamzina i innych Rosjan. U Dugina jest ona doprowadzona aż do krańcowości. Na przykład w *Jeźdźcu miedzianym* Puszkina, we wstępie jest wielka pochwała Piotra I, któremu autor poświęcił różne zresztą dzieła, między innymi *Połtawę*. *Połtawa* to jest właściwie utwór pełnej czci, niemal religijnej adoracji wojennych talentów Piotra I i wielki pokłon oddany zwycięskiej wojnie. Nie tylko w *Jeźdźcu miedzianym* jest on wyniesiony jako mąż opatrnościowy cywilizacji rosyjskiej, który umiał na błotach i bez oglądania się na fińskich tubylców postawić Petersburg. Patrząc historycznie widzimy, że już w myśleniu Puszkina wojna jest uznana za instrument polityki państwa imperialnego, który należy uruchamiać do osiągnięcia celów Przeznaczenia.

Marcin Składanowski: Ciekawe, że u Dugina jest to rozwinięte, ale troszkę inaczej. Po pierwsze, Dugin twierdzi, że tu nie chodzi tylko o politykę. On wprost stwierdza,

że Rosjanie żyją wojną. W ujęciu Dugina wojna jest nie tylko normalnym elementem prowadzenia polityki państwa, ale jest czymś więcej: Dugin sądzi, że wojna jest dla Rosji elementem tożsamości, że wojna jest czymś pozytywnym i niezbędnym. Niemniej jednak trzeba dodać, że z Duginowskiego punktu widzenia Piotr I jest raczej negatywnym bohaterem rosyjskiej historii. Z jednej strony był wprawdzie samowładcą, ale z drugiej – co w Duginowskim ujęciu było wielkim błędem – wprowadził Rosję na drogę westernizacji, czyli zerwania z jej tożsamością.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo on jest antyokcydentalistą, a Piotr I był okcydentalistą, otwierał Rosję.

Marcin Składanowski: Tak! Właśnie. Chociaż to jednak był specyficznie rosyjski okcydentalizm, bo przecież Piotr I „otwierał” Rosję krwią i przemocą, nie był w rzeczywistości człowiekiem Zachodu i nie rozumiał Zachodu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Natomiast jeśli chodzi o Karamzina, to znowu w jego *Historii państwa rosyjskiego*, w szóstym tomie, jest opis zagłady Nowogrodu Wielkiego – wypraw, najpierw Iwana III Srogiego na Nowogród, i niesłychana apologia – heroiczny obraz oblegania grodu, któremu zadaje się zagładę, bo jest grodem o innym ustroju politycznym, bo jest republiką kupiecką. To znaczy państwem-miastem żyjącym na podstawie wyborów części obywateli, kupców wybierających swych przedstawicieli do rady miejskiej, cieszącym się ustrojem przedstawicielskim. W *Historii...* Karamzina uderza niesłychana satysfakcja, duma z tego, że znalazł się car, który, korzystając z instrumentu wojny, umiał przynieść tej republice zagładę; bo ta zagłada jest w dalekosiężnym interesie Rosji, w dalekosiężnej racji stanu Rosji.

Marcin Składanowski: I ciekawe, że to zostało w dzisiejszym nacjonalizmie. Bo że byśmy nie znali historii Nowogrodu Wielkiego, można by pomyśleć – jak twierdzi zresztą Dugin – że samowładztwo to jest coś typowego dla Rosji i że jest jedynym modelem sprawowania władzy odpowiadającym ruskiej tożsamości, co oczywiście nie jest prawdą. Dzisiaj w rosyjskiej polityce historycznej usiłuje się wymazać niewygodne dla władzy elementy historii Rusi, w tym również znaczenie innych, przedtatarskich, modeli organizacji życia społecznego i politycznego, z dużym znaczeniem wiecu i z ograniczoną rolą władcy czy z mniejszą władzą, czy Nowogród. W Putinowskiej, coraz bardziej agresywnej Rosji, w 2016 roku odsłonięto pomnik będący wyrazem tej pełnej fałszu, a jednocześnie uznania dla przemocy polityki historycznej, poświęcony bitwie nad Szełonią 14 lipca 1471 roku, w której wojska moskiewskie pokonały Nowogród Wielki. Napis na pomniku mówi, że w tym miejscu „miała miejsce bitwa między wojskami Moskwy i Nowogrodu o zjednoczenie skłóconych księstw ruskich w jedno państwo rosyjskie”³. Wiadomo, że to nieprawda. Według interpretacji właściwej rosyjskiemu imperializmowi wygrała wówczas ta „najprawdziwsza” Ruś, czyli Rosja: Ruś

³ Шох, К. (2020). Зачем понадобился еще один памятник поражению Новгородской республики. *Город 812: Петербургский журнал*. 15.07.2020. (Online) <https://gorod-812.ru/pamyatnik-porageniu/> (dostęp 30.10.2023).

będąca antytezą Zachodu, wolności, zachodniego liberalizmu, uznawanego za anarchię. To jest także myślenie Dugina jak każdego rosyjskiego imperialisty i nacjonalisty, przekonanego o tym, że w tożsamości rosyjskiej nie ma miejsca dla demokracji. Znamienne jest tu pewne sformułowanie Dugina: chociaż rosyjska konstytucja formalnie uznaje lud rosyjski za suwerena, to jednak jego zdaniem suwerenem w Rosji jest tylko władca, Putin. Właśnie tak! Człowiek nie ma żadnej wartości, liczy się tylko państwo-imperium.

Zbigniew Kaźmierczyk: Oczywiście, państwo, o którym władca mówi: państwo to ja, lud to ja.

Marcin Składanowski: Tak! Właśnie! I w tym wykracza nawet poza normy prawne Federacji Rosyjskiej, ale chodzi tu o to, aby oddzielić się maksymalnie od wszelkich wzorców zachodnich, stąd Nowogród będzie przedstawiany jako coś złego, jako taka narośl na ruskiej tożsamości.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jako prototyp historyczny zwycięstwa nad obcym ustrojem.

Marcin Składanowski: W sensie pokonania Nowogrodu. Oczywiście tak.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale w tym fragmencie książki, który zechciał ksiądz na samym początku naszej rozmowy wskazać, mnie ujęła ta umiejętność, z jaką ksiądz pokazał właściwie mistykę wojny – ksiądz używa pojęcia: „metafizyka wojny”. Mnie się wydaje, że tu jest jakaś sakralizacja. Bo jest u Dugina sakralizacja i imperium, i władcy, a także wojny jako najważniejszego narzędzia istnienia Świętej Rusi kierowanej przez jej władcę. Mistyka. I tutaj to mnie jeszcze bardziej uderzyło. Moim zdaniem jest to niesłuchanie celne i – można powiedzieć – perspektywiczne w ogóle do rozmaitych badań, rozważań. Mianowicie to wskazanie przez księdza, najpierw na źródło ewangeliczne – na świętego Jana, który mówi...

Marcin Składanowski: Wejść w słowo, panie profesorze. Dugin to wskazuje.

Zbigniew Kaźmierczyk: Dobrze. Ale ksiądz się powołał na Dugina, nie pominął tego fragmentu...

Marcin Składanowski: Odwołuje się właśnie do tego źródła biblijnego.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Dugin cytuje bowiem dla ukazania natury wojny fragment Ewangelii Św. Jana, a ksiądz nie przypadkiem właśnie pokazał, że dla Dugina jest to takie ważne.

Marcin Składanowski: Tak, bo o to chodzi, w jaki sposób on sakralizuje wojnę.

Zbigniew Kaźmierczyk: „Światłość w ciemności świeci i ciemność jej nie ogarnęła” (J 1, 5). I jest to jakby punkt wyjścia do takiej uwagi, że to jest właściwie manichejski

model myślenia o świecie. U Dugina mamy manichejską wizję świata i człowieka jako najważniejszą podstawę teorii wojny, apologii wojny.

Marcin Składanowski: Tak. Ale oczywiście powtarzam, że to sam Dugin w taki sposób wykorzystuje ten fragment ewangeliczny, interpretując go zupełnie fałszywie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Oczywiście.

Marcin Składanowski: Wiele osób mnie pyta, dlaczego Dugina warto analizować, skoro on jest marginalnym myślicielem w Rosji, a jego interpretacje – tak jak we wskazanym przypadku – mają mało wspólnego z prawdą. Moim zdaniem dlatego jednak warto, że w nim w radykalny sposób widać, czym jest Rosja. On bardzo przejawia i radykalizuje. Dotyczy to również wojny. Widoczny jest u niego manicheizm, ale przecież to nie on go wymyślił. Manicheizm kwitł w ruskim prawosławiu po upadku Konstantynopola: jedyna święta prawosławna Ruś miała być zewsząd otoczona przez heretyków, czyli katolików, i przez niewiernych, czyli muzułmanów. Manicheizm – świadomość głębokiego, niepokonalnego podziału między dobrem a złem, w którym Ruś/Rosja jest zawsze po stronie dobra, jest dla ruskiej i rosyjskiej myśli typowym stałym motywem. Zresztą – pan profesor wie więcej niż ja – w literaturze, chociażby u Dostojewskiego, to jest tak widoczne, prawda?

Zbigniew Kaźmierczyk: Kiwam głową, nie żeby powiedzieć, że wiem więcej, tylko, że to prawda.

[Śmiech].

Marcin Składanowski: Motyw jest stały. U Dugina również manicheizm jest wyraźny. Zresztą jest on dzisiaj również wszechobecny w rosyjskiej propagandzie. Może to się wydać zadziwiające, ale rosyjska propaganda państwowa – w iście manichejski sposób – ocenia państwa z perspektywy moralnej: są państwa dobre i złe, przy czym Rosja jest zawsze po stronie dobra. Na Zachodzie taka postawa jest zdumiewająca, bo przecież państwo nie może podlegać ocenie moralnej (w odróżnieniu od postaw i czynów człowieka), skoro jest to pewna struktura. Tymczasem rosyjski manicheizm, w jego dzisiejszej wersji, wyraża się chociażby w tym, że Zachód ukazywany jest jako zły, a Korea Północna – jako dobra. U Dugina ten manicheizm podlega dalszej radykalizacji przez to, na co zwrócił uwagę pan profesor – przez sakralizację wojny. Dlatego chciałem poprzez prezentację tego elementu jego myśli obszernymi cytatami, aby nikt nie stwierdził, że jest to moja nadinterpretacja. Dla niego – powtarzam – wojna jest elementem konstytutywnym istnienia Rosji. Rosja nie może istnieć bez wojny.

Zbigniew Kaźmierczyk: Z tego wynika, że ksiądz rozpatruje tradycję staroobrzędową jako korzeń cywilizacji rosyjskiej...

Marcin Składanowski: Sam Dugin wprost odwołuje się do tej tradycji.

Zbigniew Kaźmierczyk: Mam tutaj cytat z pracy Władysława Jabłonowskiego *Dwie kultury. Studia historyczne i literackie*. Wcześniej, w 1910 roku, napisał książkę *Dookoła Sfinksa. Studia o życiu i twórczości narodu rosyjskiego*. W obu pracach Jabłonowski, mówiąc o staroobrzędowcach jako formacji dualistycznej, widzi jej specyfikę w radykalizmie dualizmu. Jabłonowski nie ma wiedzy religioznawczej o zaratusztrianizmie, o manicheizmie, ale ma czucie i inteligencję człowieka, który zwraca uwagę na istotę rzeczy – na skrajny dualizm jako algorytm religijnej wizji świata i człowieka w religijności rosyjskiej. U staroobrzędowców ten dualizm widzi w wystąpieniach ojca Serafima i cytuje jego wypowiedź: „Świat jest dziedziną *innego*, to jest księcia wieku tego. Nie uwolniwszy się od świata, dusza nie może kochać Boga. Nie można zupełnie wyrzec się świata, pozostając w świecie. Żeby uczuć światło Chrystusowe, trzeba oderwać się od przedmiotów widomych, nie mieć w sobie żadnych zmysłowych wyobrażeń, schować się jakby w sercu ziemi. Trzeba na wszystko stać się martwym. Innej drogi nie ma”⁴. Więc mam dla księdza nieprzyjemną wiadomość – ojciec Serafim byłby bardzo niezadowolony z widoku z okna tego gabinetu, a zwłaszcza z zachwyty nad otaczającą nas architekturą.

[Śmiech].

Marcin Składanowski: Tak. Oczywiście żartujemy, ale faktem jest, że tu wyraża się pogarda dla świata, ale też i dla człowieka w ten sposób. To nie przypadek, że takie poglądy u Dugina są bardziej wyjaskrawione – może nie tak mistycznie, ale wyjaskrawione – pokazując, że ludzkie życie nie ma wartości. Jako takie życie wartości nie ma, bo ten świat nie ma wartości sam w sobie. Dugin nie myśli może tak głęboko, chociaż opublikował też książkę poświęconą zagadnieniom filozoficzno-teologicznym⁵, ale – powiedzmy szczerze – jego rozważania teologiczne nie są na najwyższym poziomie. Tak czy inaczej, istotne jest to, że dla Dugina człowiek sam w sobie nie ma wartości, o ile nie służy jakiejś idei czy nie wypełnia misji. Rosja ma dziejową misję do wykonania i życie Rosjan ma sens wówczas, gdy w tej misji biorą udział. Misja ta jest różnie nazywana: bycie imperium czy też pokonanie sił zła utożsamianych z Zachodem. W każdym wypadku tło tej misji jest manichejskie: konfrontacja dobra ze złem, w której Rosja stoi zawsze po stronie dobra.

Zbigniew Kaźmierczyk: Dobrze, ale... Człowiek nie ma wartości. A co ma wartość? Wartość ma wojna. A co to jest wojna? Niszczenie doczesnego świata. Więc byłoby może pytanie: do jakiego stopnia duginizm jest wcieleniem dualizmu manichejskiego? Czy nie jest tak, jak twierdzi na przykład Michał Epstein, że Rosjanie są urodzonymi dualistami antyświatowymi i wychodząc od myśli o grzeszności i nędzy ciała, które jest więzieniem, kratami jakiejś czystej duszy, która wyrwa się do świata czystego, niebotycznego – wychodząc od tego twierdzi, że jako urodzeni dualiści Rosjanie mają

⁴ Jabłonowski, W. (1913). *Dwie kultury. Studia historyczne i literackie*. Warszawa: E. Wende i S-ka, s. 131.

⁵ Дугин, А.Г. (2014). *В поисках темного Логоса (философско-богословские очерки)*. Москва: Академический проект.

nieodpartą skłonności do widzenia świata jako piekła, jako padole zła, a wobec tego kumulują energie niszczycielskie. Przy takim spojrzeniu i przy tej inklinacji do kontestacji gnostyckiej czy gnostycko-manichejskiej narażeni są na kumulowanie negatywnych energii wobec świata, które potrzebują co kilka dekad, co jakiś czas, wyładowania, a to w postaci rewolucji, a to w postaci wojny. Więc oczywiście Epstein mówi to ze zgrozą. Uważa, że ta predylekcja do wojny, do niszczycielstwa powinna być najpierw ujawniona, a następnie przezwyciężona w kulturze rosyjskiej. U Dugina jest coś absurdalnie odmiennego! To znaczy, następuje taka inwersja tego myślenia krytycznego o wojnie jako nieszczęściu i niszczycielstwie. Jest zawrotne przejście na biegun afirmacji – totalnej afirmacji wojny. Ale to by znaczyło niezdawanie sobie sprawy przez Dugina z tego, że jest antyświatowym dualistą, w którym kumulują się negatywne energie panfobii, które muszą szukać sobie za wszelką cenę wroga i niszczycielskiego ujścia w wojnie. Nie wie, że musi mieć wroga i że to poszukiwanie nigdy się nie skończy...

Marcin Składanowski: Z jednym się nie zgodzę: dla Dugina wojna nie jest bynajmniej niszczycielska niezależnie od liczby ofiar. Tam, gdzie wartość osoby ludzkiej się nie liczy, również liczba ofiar nie ma znaczenia.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo on dokonuje manichejskiej reinterpretacji wojny.

Marcin Składanowski: Tak. Co ciekawe, Dugin w pewnych miejscach mówi, że prawdziwym człowiekiem jest imperium, a nie jednostka. Uważa on, że imperium to *homo maximus*, ten największy, prawdziwy człowiek. My jako osoby jesteśmy „mniejszymi”, „mniej prawdziwymi” ludźmi. Kiedyś rozmyślałem nad tym, skąd się wzięł taki właśnie manicheizm w rosyjskiej tradycji intelektualnej i politycznej. Nie roszczę sobie pretensji do wyczerpującej odpowiedzi, ale sądzę, że kluczem jest to, iż na Rusi i w Rosji właściwie od niewoli tatarskiej nie istnieją żywe (czyli powszechnie rozumiane, kształtujące życie społeczne i wpływające na normy prawa) pojęcia godności człowieka i praw człowieka. Ludzie w rzeczywistości są zerami: mogą być mniejszymi lub większymi zerami, ale ostatecznie zawsze pozostają zerami, pozbawionymi praw i godności, totalnie podporządkowanymi władcy, który jest emanacją wszechwładnego państwa – imperium. Rosjanie od wieków byli przeniknięci kulturą mówiącą im, że na ziemi nie mają żadnych praw. Widoczne to jest w klasycznej rosyjskiej literaturze. Ziemia jest dla ludzi miejscem udręki i cierpienia znoszonego z myślą o życiu wiecznym. Człowiek wobec opresji ze strony państwa nie ma obrońcy. Nawet Cerkiew nie jest obrończynią człowieka w konfrontacji z totalnym państwem, ponieważ Cerkiew sama sakralizuje taki porządek społeczno-polityczny, dając mu jakąś legitymację religijną. Przemoc doświadczana przez ludzi wszędzie – w relacjach ze strukturami państwowymi, w relacjach społecznych, nawet w rodzinie – staje się elementem rosyjskiej tradycji i tożsamości, sakralizuje ten porządek taki, daje mu jakąś legitymację religijną, że tak ma być. Czyli w gruncie rzeczy w sytuacji, kiedy człowiek doświadcza przemocy zewsząd, doświadcza przemocy w rodzinie, bo ona jest pewną tradycją. Nie tak dawno, w 2017 roku, w Rosji zdekryminalizowano przemoc domową⁶. Przemoc domowa

⁶ Декриминализации домашнего насилия — пять лет. За это время все стало только хуже?

uważana jest wciąż za coś tradycyjnego, podobnie jak niegdyś przemoc doznawana ze strony właściciela ziemskiego czy władcy, a obecnie przemoc ze strony policji czy innych służb, które teoretycznie odpowiedzialne są za zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Cały rosyjski system społeczno-polityczny jest oparty na przemocy, a Cerkiew jeszcze go sakralizuje. W takich warunkach powiedzenie sobie, że świat jest dobry, jest niezwykle trudne. Jeżeli człowiek rozwija się otoczony przemocą – sam jest jej sprawcą i ofiarą – to zarówno uznanie świata za z gruntu zły, jak też odmówienie jednostkom praw i godności wydaje się czymś naturalnym. Moim zdaniem właśnie dlatego w podobnych warunkach ludzie uciekają się do szukania pewnej wizji szczęścia po drugiej stronie. Im bardziej doświadczają tego złego świata, w którym przemoc i nienawiść są uznane za normalne i oczywiste, tym bardziej mają nadzieję, że może po drugiej stronie będzie inaczej. To jest uzasadnienie tego tradycyjnego rosyjskiego dualizmu i pesymizmu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jabłonowski daje przykład tradycji staroobrzędowej zakopywania się żywcem jako zbawienego aktu odwrócenia od świata, zerwania ze światem. Omawia wydarzenie w Naddniestrzu, gdzie kilkudziesięciu staroobrzędowców spaliło się żywcem właśnie w tym akcie przejścia do drugiej przestrzeni.

Marcin Składanowski: Tak. Nieprzypadkowo w niektórych grupach staroobrzędowców zabraniano zakładania rodzin, a nawet dochodziło do aktów samokastracji – nie w bezpośredniej pogardzie dla ciała, ale po to, aby nie przedłużać tego pasma ludzkich nieszczęść na ziemi przez reprodukcję.

Zbigniew Kaźmierczyk: Można by zapytać, czy w takim razie przemoc, w tym autodestrukcja, nie są pochodną tego rozpoznania – że świat jest zły, w złu leży?

Marcin Składanowski: Tylko że u Dugina podmiotem jest zawsze państwo, może nawet – imperium-państwo. Człowiek nie ma znaczenia.

Zbigniew Kaźmierczyk: Imperium jest człowiekiem.

Marcin Składanowski: Tak, właśnie. To wspomniany już *homo maximus*.

Zbigniew Kaźmierczyk: *Homo maximus* jest kimś mitycznym... Tu następuje antropomorfizacja bóstwa.

Marcin Składanowski: Ale jednocześnie następuje depersonalizacja ludzi. Człowiek-jednostka przestaje być osobą. Dugin uzasadnia swoją tezę, odwołując się do socio-

---

Пострадавшим теперь сложнее получить помощь? А агрессоров вообще наказывают? Объявляет Диана Барсеян из «Насилию.нет». *Meduza*. 7.02.2022. (Online) <https://meduza.io/feature/2022/02/07/s-dekriminalizatsii-domashnego-nasiliya-proshlo-pyat-let-za-eto-vremya-vse-stalo-tolko-huzhe-zhertvam-teper-slozhnee-poluchit-pomosch-a-agressorov-voobsche-nakazyvayut> (dostęp 30.10.2023).

logii. Jego zdaniem człowiek-jednostka jest tylko zbiorem ról społecznych, nie jest natomiast właściwym podmiotem relacji społecznych. Podmiotem jest natomiast państwo-imperium. Do czego wszystko to prowadzi? Do tego, że życie ludzkie ma tylko taką, niewielką zresztą, wartość, która zależy od użyteczności dla państwa.

Zbigniew Kaźmierczyk: Co ważne, człowiek jest zbiorem ról, ale nie kimś, kto te role tworzy, kreuje, tylko pobiera wytworzone przez państwo.

Marcin Składanowski: Tak. Właściwie ze wspólnoty, której jedną z form jest państwo. Dugin takiego podejścia oczywiście sam nie wymyślił, jakkolwiek bardzo je radykalizuje. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku w Rosji trwała ożywiona dyskusja o tym, czy można wpisać do konstytucji pojęcie praw człowieka. Przeciwno temu występowała Cerkiew i zbliżone do niej kręgi konserwatywne, ponieważ pojęcie praw człowieka uznawano za przejaw zachodniego indywidualizmu i egoizmu. Ostatecznie w konstytucji Federacji Rosyjskiej to pojęcie się znalazło i istnieje do dzisiaj, chociaż stanowi już tylko pusty, pozbawiony realnego znaczenia zapis. Artykuł 2 mówi na przykład, że „Człowiek, jego prawa i wolności są najwyższą wartością. Uznanie, zachowanie i obrona praw i wolności człowieka i obywatela są obowiązkami państwa”. Niemniej jednak w myśleniu Dugina i jemu podobnych pojęcie to wciąż jest sprzeczne z rosyjską tożsamością. W rosyjskim myśleniu to nie moje bycie człowiekiem jest źródłem moich praw, ale jakiegokolwiek prawa, o ile w ogóle je posiadam, wynikają z mojej przynależności do wspólnoty i są od niej całkowicie zależne. Człowiek bez wspólnoty, bez państwa czy Kościoła, nie ma sam w sobie żadnej wartości, nie jest właściwie osobą. Ma bardzo daleko idące konsekwencje, które Dugin bardzo klarownie ukazuje.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Bo to znaczy, że o tyle dostępuję człowieczeństwa, o ile służę roli.

Marcin Składanowski: Właśnie. Służę czemuś, co mi narzuciła wspólnota, powiedzmy najprościej: państwo. Jeżeli jestem anarchistą, to czy jestem jeszcze człowiekiem? Jeżeli sprzeciwiam się Putinowi – czy jestem jeszcze człowiekiem? Jeżeli sprzeciwiam się Cerkwi oficjalnej – czy jestem jeszcze człowiekiem? Czy mogę cieszyć się prawami i wolnościami osoby ludzkiej? Na pewno nie w pełni.

Zbigniew Kaźmierczyk: To jest całkowite odrzucenie tradycji europejskiej, romantycznego indywidualizmu wyrażonego w takich pojęciach od bohaterów albo autorów, jak faustyzm, werteryzm, reneizm, schilleryzm.

Marcin Składanowski: Tak. Wszelki indywidualizm jest uważany przez Dugina za coś złego, sprzeciwiającego się rosyjskiej czy ruskiej tradycji. Zresztą tak naprawdę choć uważa się on za eurazjatę, ale nie jest prawdziwym eurazjatą. Bo w odróżnieniu od tego prawdziwego eurazjatyizmu rosyjskiego lat dwudziestych–trzydziestych XX wieku, rozwijającego się wśród porewolucyjnej emigracji, on nie dowartościowuje w Rosji elementów azjatyckich, które – obok wpływów europejskich – ukształtowały to państwo i społeczeństwo. Dugin uważa, że Rosja jest czymś zupełnie odrębnym, z własną

misją cywilizacyjną. Dlatego Rosja – także jeśli chodzi o rozumienie człowieka i organizację życia społecznego – nie musi sugerować się rozwiązaniami europejskimi ani azjatyckimi. Rosja jest czymś ponad to wszystko.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale w krytyce europejskiego indywidualizmu jest powierzchowny, bo nie ma wiedzy o kryzysie romantycznego indywidualizmu, to znaczy, że w tej epoce rozumiano, że wolność niekiedy osiąga antypody samowoli. Romantyzm jest także epoką krytyki samowoli. Romantycy mówią, że człowiek jest wolny. Może się kierować natchnieniami, intuicjami, irracjonalizmem. W swojej wolności może nawet odrzucić najwyższą instancję, nie kierować się wolą Bożą. Mówią też, że wtedy ponosi klęskę. Staje się zakładnikiem egolatrii. Przedstawiają problematyczność i kryzys indywidualizmu. Pokazują, że wolności potrzebne są wartości stabilizujące wolność, że wolność nie może pozostawać poza wartościami. Wolność to zdolność do wyboru wartości, którym człowiek chce i może być wierny. Czyli, krótko mówiąc, z kryzysu romantycznego indywidualizmu wynika jednak postulat miarkowania tego indywidualizmu, gdyż niemiarkowanie jest autodestrukcyjne. Ale pytanie: do jakiego stopnia nauki romantyczne przetrwały i znane są współczesnemu Europejczykowi? Mnie się wydaje, że Duginowi nie można odmówić racji jako krytykowi skrajnych odmian indywidualizmu europejskiego.

Marcin Składanowski: Tu pozostanę jednak przy zdaniu odrębnym. Po pierwsze, Dugin ma karykaturalny obraz Zachodu. Dla niego Zachód i w ogóle pojęcie wolności to jest pojęcie, być może, z czasów dzikiego kapitalizmu, rewolucji przemysłowej, może z popularnego, literackiego i filmowego obrazu Stanów Zjednoczonych z początku XX wieku. Gdy mówi on o degeneracji Zachodu i o tryumfie zachodniego egoizmu, nie popiera on swoich tez żadnymi źródłami. Bo przecież tak karykaturalnie rozumiana wolność, w sensie samowoli czy prawa silniejszego, nie istnieje w społeczeństwach Zachodu. Paradoksalnie, takie zjawiska można o wiele łatwiej spotkać we współczesnej Rosji.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale zarazem zauważa ksiądz w swojej pracy, że on jest krytykiem wolności jako niezależności od wszystkiego – od religii, od nacji, nawet od płci.

Marcin Składanowski: Dlatego mówię: to jest obraz karykaturalny. Proszę pamiętać, że to tylko wygląda atrakcyjnie: powiedzenie, że Dugin sprzeciwia się chaosowi zachodniego indywidualizmu i egoizmu. Ale to jest tylko pozór. Bo co jest tego podstawą? Z pewnością krytyka Dugina nie opiera się na zachodniochrześcijańskim poglądzie, że jakkolwiek człowiek jest osobą sam z siebie, ma niezbywalną godność, to jednak może się spełnić dopiero we wspólnocie innych osób. To jest taka umiarkowana, katolicka w zasadzie antropologia, łącząca pojęcie godności człowieka z koniecznością wspólnoty. Tymczasem u Dugina zupełnie nie o to chodzi. Chodzi o pokazanie, że sam z siebie jesteś nikim i będziesz nikim! Jeżeli chcesz mieć jakiegokolwiek znaczenie, to musisz służyć państwu, które jest prawdziwym człowiekiem i źródłem twojej wartości. Pamiętam pewną konferencję w Nowym Jorku, wiele lat temu, w gronie chrześcijańskich teoretyków polityki, na której amerykańscy badacze zachwycali się Rosją jako

państwem, które rzuciło wyzwanie zachodniemu indywidualizmowi. Być może daremnie usiłowałem wówczas zwrócić uwagę, że wielu zachodnich intelektualistów dało się złapać w sidła rosyjskiej propagandy, nie znając ani genezy głoszonych w Rosji antyzachodnich tez, ani ich bardzo realnych, okrutnych konsekwencji. Chyba najlepiej wyraził je Majakowski, pisząc „jednostka – zerem, jednostka – bzdurą”. Jakkolwiek słowa te miały być pochwałą komunizmu, to w rzeczywistości w miarę dokładnie oddawały istotę spojrzenia na człowieka, które w Rosji dominowało od wieków.

Zbigniew Kaźmierczyk: Z tego, co tutaj słyszymy, mamy potwierdzenie modelu, w oparciu o który pracuje umysł Dugina. To jest skrajność, to jest dążenie do bezkresu. I teraz znajdujemy się w bardzo zawrotnym miejscu, bo widzimy imperium-człowieka i możemy postawić pytanie: a czy to imperium-człowiek nie jest indywidualistą wbrew krytyce indywidualizmu rozumianego jako wolność jednostki, która czasami popada w błąd samowoli, ale pozostaje wolnością? Czy nie jest tak, że to imperium-człowiek jest skrajnym indywidualistą, bo przypisuje sobie prawo do zbrodni, do mordu, do ekspansji i zaboru? A nawet jest powiedziane wprost: Rosja jest imperium, rosyjskie imperium bez ekspansji istnieć nie może.

Marcin Składanowski: Tak! Tak! Dugin tak właśnie myśli. Nie ma tutaj żadnych ograniczeń moralnych. Bo przecież można postawić pytanie, którego on akurat nie stawia: skoro imperium decyduje jako ten prawdziwy, pełny człowiek, *homo maximus*, to tak naprawdę kto podejmuje decyzje? Nie wiemy tego, prawda? Imperium – czyli kto? Człowiek w wizji Dugina służy czemuś, jakiemuś systemowi-strukturze, ale nie wiadomo, kto za tą strukturą stoi. Podmiotem jest cała struktura, imperium. Ale jeśli pytamy się, kto wyznacza cele, to nie otrzymamy odpowiedzi. Być może dlatego Dugin sądzi, że celem Rosji jest ekspansja sama w sobie. Wszystkie pojedyncze, konkretne działania osób i instytucji mają temu głównemu celowi służyć – nawet po trupach ludzi, którzy nie są tak naprawdę ludźmi. To ekspansja dla samej ekspansji przeciwko temu złemu światu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Mnie się wydaje, że Dugin jest w pełni świadom, że to oddawanie wolności indywidualnej – ta depersonalizacja każdej jednostki, która składa się na to imperium-człowieka – że to wiedzie do wytworzenia się imperium-Golema, tworu Wiktora Frankensteina, który po prostu zupełnie się wymyka spod kontroli, ale on się tym w ogóle nie przejmuje. I w tym widziałbym nagromadzenie w umyśle tego autora właśnie tych manichejskich energii niszczycielskich, bo on się w ogóle nie przejmuje potwornością imperium-człowieka. To znaczy, w myśleniu Dugina możemy zauważyć panfobię – panfobię połączoną z kompleksem Tanatosa; jakąś fascynacją niszczeniem życia – gdy on zaczyna mówić o śmierci, o tych czaszkach, urwanych kończynach składanych jakby na ołtarzu imperium, to popada w ekstazę, mówi ekstatycznie!

Marcin Składanowski: Tak! Jego ekstatyczne słowa na temat śmierci w walce są trudne do pojęcia z naszego punktu widzenia. Właśnie zachwyty nad śmiercią, nad pękniętymi czaszkami, nad ludzkimi wnętrzościami – to szokuje. Powiem szczerze, panie

profesorze, że ta myśl o Golemie przychodziła mi do głowy. Mamy u Dugina imperium, które jest człowiekiem, ono tak naprawdę jest martwe, ale działa, a jego jedynym mechanizmem, jedynym dążeniem jest ekspansja. To jest jedyne i wszystko inne ma temu służyć. Rzeczywiście, zgadzam się w pełni – mamy u Dugina zachwyty nad śmiercią; mamy zachwyty nad tym, co nas by normalnie odrażało. Zresztą dlatego stara się on tę śmierć sakralizować, bo jest świadom tego, że nawet w Rosji ludzie boją się śmierci i cierpienia. On nie udaje, że tak nie jest. Dlatego nadaje temu jakiś wyższy sens: że umierasz nieprzypadkowo, umierasz dla imperium. Dokładnie tak jak dzisiaj nadaje się sens w propagandzie rosyjskiej śmierci ludzi walczących przeciw Ukrainie. Tam, gdzie sensu nie ma, trzeba go za wszelką cenę znaleźć.

Zbigniew Kaźmierczyk: A nawet ludzi czytelników, że można przekroczyć lęk przed śmiercią ofiarując się temu imperium.

Marcin Składanowski: Tak.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo to jest chwalebna śmierć.

Marcin Składanowski: Ciekawe, że nie ma tam żadnej wyraźnej obietnicy inspirowanej chrześcijaństwem. Nie ma tam tego, co mówi dzisiaj patriarcha Cyryl – że jak umrzesz, walcząc przeciw Ukraińcom, pójdziesz do Nieba, chociaż wcześniej byłbyś zbrodniarzem. Dugin wprawdzie określa się jako chrześcijanin, ale trudno powiedzieć do końca, na ile jest to prawda. Zresztą on w pewnym momencie twierdzi, że nie ma przekonania, która religia jest prawdziwa. Dlatego też on nie obiecuje ludziom zbawienia, lecz twierdzi, że sens ma śmierć dla imperium. Nie obiecuje życia wiecznego ludziom, bo przecież to imperium ma być wieczne.

Zbigniew Kaźmierczyk: Świetny ten cytat. Pozwolę sobie...

Marcin Składanowski: Tak, jest taki makabryczny, że trzeba go zacytować.

Zbigniew Kaźmierczyk: „Nasz sekret tkwi w pokoju. Lecz pokój rozumiemy zupełnie poprawnie: jako zbudowany przez Rosjan miękki, łagodny, światowy imperialny kosmos. Zbudowany – jak tylko się da – na trupach bohaterów i krwi męczenników, ale ponieważ patrzymy na wojnę oczyma Zwycięstwa, widzimy coś zupełnie innego: zabity rosyjski żołnierz w przestrelonym płaszczu z roztrzaskaną czaszką to kolebka narodzonego słonecznego ducha, który przyszedł na świat przez swój własny bohaterski czyn. Rosyjski męczennik to czysty promień niebiańskiej radości – im bardziej krwawo, tym bardziej słodko. To trudna i powszechna rosyjska prawda. Lecz spójrzcie na naszą historię: czyż nie to widzimy wszędzie? Krew i wielkość, i znów, znów, znów nasze rosyjskie ziemie, wyrwane przez wojnę z objęć materii i rzucone w niebo. Niebo też jest rosyjskie”⁷.

⁷ Składanowski, M. (2022). *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeurazjatyzmie Aleksandra Dugina na tle współczesnej rosyjskiej debaty politycznej i akademickiej*. Warszawa: Difin, s. 173.

W związku z radykalnie dualnym modelem biegu myśli Dugina między złym światem i światem wyzwolonym przez Rosję (ruskim mirem) nasuwa się pytanie, czy jego wywód nie jest manichejski, czy nie mówi o samozbawieniu Rosjan przez Rosję jako wyzwoleniu i wywiedzeniu ich z domu niewoli materii – do rosyjskiego nieba? I – co gorsza – czy w ten sposób właśnie Dugin nie porusza głębokich pokładów archeologii duchowej Rosjan – urodzonych dualistów antyświatowych, często naładowanych wstrętem do życia, cierpiących na uraz wobec złego świata?

Marcin Składanowski: Tak.

Zbigniew Kaźmierczyk: W wywodzie tym Dugin przerabia eschatologię w eschatologię nowej wiary ideologicznej. Obiecuje zbawienie ziemskie przez krew i śmierć. Kreśli nową wizję rajy ziemskiego, mówi o rosyjskości jako niebiańskości i wieszczki niebo rosyjskie na ziemi, bo przecież zabór nowych ziem jest mistycznym ich przemienieniem, wybawieniem od udręk świata tego, a w końcu uświęceniem. Tak można rozumieć słowa o ziemiach „przez wojnę z objąć materii rzuconych w niebo”⁸ – jako uświęcenie podług religii gnozy manichejskiej, według dualizmu manichejskiego. Tak?

Marcin Składanowski: Tak! Dokładnie.

Zbigniew Kaźmierczyk: W ideologii Dugina wojna rosyjska to święta erupcja gniewu przeciw wrogom Rosji, którzy obsiedli świat i służą cielesności w sidłach materii – podłej, grzesznej ziemi. Wojna toczy się przeciwko zaborcom ziemi, a także w religijnym wymiarze w imię przeobrażenia materii w ruski mir – w niebo na ziemi. W sensie religijnym – decydującym w agitacji prowojennej Dugina – wojna jest wiec tytanicznym zdobywaniem cudzych ziem ruskiemu mirowi jako niebu na ziemi?

Marcin Składanowski: Tak, ale...

Zbigniew Kaźmierczyk: „Niebo też jest rosyjskie. Walczymy w nim, a aniołowie razem z nami, po naszej stronie. Aniołowie rosyjskiej wojny”⁹.

Marcin Składanowski: Tak! Tak! Musiałem to zacytować. To są takie teksty, że trzeba je przeczytać, żeby zobaczyć, o co chodzi Duginowi, bo to się wyrwa logicznej analizie. Zdrowy rozsądek mówi, że śmierć jest czymś złym; że cierpienie jest czymś złym. Każde stworzenie walczy o to, żeby zachować swoje życie. A Dugin mówi coś przeciwnego: że warto umrzeć dla pewnej idei nawet bez religijnej obietnicy nagrody po śmierci. Warto umrzeć dla imperium, tylko po to, by ono istniało i się rozszerzało. Wymyka się to, jak sądzę, naszemu rozumieniu, podobnie jak idea piękna pękającej czaszki ludzkiej wyrwa się naszej estetyce. Ale dla niego ma to sens.

---

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

Zbigniew Kaźmierczyk: Dugin dla dla ruskiego miru jako nieba wzywa do wojny, bo świat, który nie jest ruskim mirem, jest śmiertelnym wrogiem. Swym istnieniem po prostu dobrej nowinie o ruskim mirze zagraża. „Ciemności narodów i pseudo-narodów, kultur i kultów rzuciły nam, Rosjanom, śmiertelne wyzwanie. Zachód jako cywilizacja odmawia nam prawa do bycia inną, odrębną od niego cywilizacją – to jest wojna. Nasi dawni bracia w jednym państwie odmawiają nam szacunku wobec naszej siły i naszej skali – i to jest wojna. [...] Nasza dobra nowina – wycierpiany, wyplakany, wywalczony przez nas zachwyty Ruskiego Marzenia Duchowego, są opluwane przez zwolenników innych form kulturowych – i to jest wojna”¹⁰.

Marcin Składanowski: Tak. Dugin całą historię Rusi i Rosji interpretuje przez pryzmat wojny.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ruskie Marzenie Duchowe jest wykwitem panfobii i chce świat w ruski przemienić, ale to przecież znaczy dać upust morderczym energiom, porazić i zniszczyć wszystko, co nie jest ruskie.

Marcin Składanowski: To jest istotne z perspektywy moich badań nad bezpieczeństwem. W Rosji, u Dugina to widać szczególnie, podlegają sekurytyzacji obszary, które nie dotyczą wprost bezpieczeństwa, a zatem nie tylko kwestie militarne, polityczne czy ekonomiczne, ale również sfera duchowa i religijna jest rozpatrywana z perspektywy bezpieczeństwa i zagrożeń dla państwa. Dzisiaj w Rosji uważa się, że może istnieć agresja kulturowa, agresja w postaci pop kultury, agresja w postaci innych, nierosyjskich wartości. Wszystko to rozpatruje się w kategoriach bezpieczeństwa. Powiem rzecz kuriozalną: Putin bardzo często mówi o tradycyjnych rosyjskich wartościach duchowo-moralnych. Podobnie czynią inni przedstawiciele władzy i medialni propagandyści. Ale gdzie można znaleźć pełną listę tych wartości? Otóż – nie zgadłby pan profesor – w „Strategii bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej”. Ona zawiera listę tradycyjnych rosyjskich wartości duchowych, których ochrona jest kwestią bezpieczeństwa państwa. Wprost nie do wiary! To, co pisze Dugin, odnosi się zatem do szerszego kontekstu, w jakim dzisiaj w Rosji są obecne i interpretowane kwestie duchowe. Za wojnę uważa się już nie tylko działania zbrojne przeciwko Rosji. Wojną są sankcje gospodarcze, presja kulturowa czy promocja innych niż oficjalnie uznane wartości i stylów życia. Dlaczego to jest takie ważne? Bo w tym myśleniu dopuszczalna jest agresja przeciwko tym, którzy mają odmienne od moich poglądy czy inny niż akceptowany przeze mnie styl życia. Dlatego Dugin popierał walkę przeciwko Ukrainie w 2014–2015 roku. Wtedy nie było to zgodne z polityczną linią Putina i dlatego stracił wpływy polityczne, a nawet został wyrzucony z uniwersytetu. Ale właściwie popierał to, co dzisiaj robi Putin. Dlaczego domagał się wojny z Ukrainą? Tylko dlatego, że jego zdaniem w społeczeństwie ukraińskim zaczęły się rozpowszechniać zachodnie wartości i styl życia, co w jego ujęciu jest elementem agresji przeciwko Rosji – agresji, na którą można odpowiedzieć zbrojnie.

¹⁰ Ibidem, s. 174.

Zbigniew Kaźmierczyk: On patrzy na zachodni kurs Ukrainy jak Samuel Huntington – w kategoriach starcia cywilizacji, z tym że cywilizacji Morza i Lądu. Przychodzi Ameryka, wieje wiatr okcydentalizmu na Ukrainie, to jest cywilizacja Morza amerykańsko-brytyjska, ogólnie można powiedzieć: zachodnia.

Marcin Składanowski: Tu muszę wejść w słowo, bo co prawda Dugin krytykuje Huntingtona, ale przejmuję jego myślenie – myślenie błędne.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale myślenie w kategoriach kolizji.

Marcin Składanowski: Ale cywilizacji. W ogóle to Huntington wspiera pewien arbitralny pogląd, niemający żadnych podstaw faktycznych, że Rosja jest cywilizacją lub przynajmniej centrum „cywilizacji prawosławnej”. Jest to jednak ignorancja, być może właściwa pewnemu nieopartemu na źródłach patrzeniu na Europę i Azję z amerykańskiej perspektywy. W myśleniu typu Huntingtonowskiego Polska czy inne państwa Europy Środkowej nie mają żadnego znaczenia. Zresztą również dla Dugina Polska i w ogóle Europa Środkowa nie ma żadnego znaczenia, bo nie stanowią centrum cywilizacyjnego. Przy tym mówienie o świecie w kategoriach cywilizacyjnych jest kłopotliwe, bo brak takiej definicji cywilizacji, która wyraźnie odróżniałaby ją od kultury. Tak czy inaczej, Dugin – formalnie krytykując Huntingtona, ale myśląc podobnie o świecie – twierdzi, że Rosja jest odrębną cywilizacją. Promowanie innych wzorców kulturowych, wartości czy postaw stanowi zagrożenie dla tej cywilizacji, a zwłaszcza dla jej tożsamości i odrębności. Dlatego właśnie może stanowić powód do ataku militarnego, rozumianego jako obrona Rosji. W tej wizji wszystko, co odmienne ideologicznie i aksjologicznie, jest niebezpieczne i domaga się odpowiedzi zbrojnej.

Zbigniew Kaźmierczyk: Właśnie, duginizm odpowiada panfobii na podłożu dualizmu antyświatowego. Odpowiada temperamentowi manichejskiemu Rosjan, skłonności do świadomego lub podświadomego ujmowaniu rzeczywistości w kategoriach grzesznego świata i Nieba. Obietnica Nieba jest programem zazębiania się niebotycznej tęsknoty do Nieskończoności z pragnieniem zniszczenia tego – grzesznego świata. Pytanie byłoby może takie: czy Dugin uważa, że imperium rosyjskie, ten „ruski mir” powinien być mirem wcielonego manicheizmu? Bo jeżeli tak, to w jego sekciarstwie moglibyśmy widzieć przyczynę projektowania Imperium jako *Homo Maximus* niszczyciela. Czy nie dlatego wprowadza on rozróżnienie pomiędzy religią a wiarą? Uważa, że prawosławnie jako religia dziedziczy Tradycję Pierwotną¹¹ eurazjatyzm i tym różni się od katolicyzmu, że ono po prostu harmonijnie współżyje czy łączy się, współistnieje z wierzeniami prasłowiańskimi i przedchrześcijańskimi, można powiedzieć: pogańskimi. I uważa to za jakiś walor.

Marcin Składanowski: Tak, ale tu muszę wejść słowo. Proszę pamiętać, że Dugin – choć nie jest to tylko jego cecha – dopasowuje źródła do swoich tez. Otóż przy ca-

¹¹ Karczewski, K. (2017). *Tradycja, imperium, geopolityka. Eurazjatyzm w ujęciu Aleksandra Dugina jako alternatywa wobec liberalizmu oraz demokracji liberalnej*. Toruń: Adam Marszałek, s. 429.

łym moim krytycznym spojrzeniu na prawosławie rosyjskie, nie można twierdzić, że wchodzi ono w kompromis z wierzeniami pierwotnymi. Dugin wykrzywia obraz prawosławia, aby pasowało to do jego rozumienia „pierwotnej”, „bliskiej natury” tożsamości rosyjskiej. Jeśli nawet w rosyjskim społeczeństwie żywe są zabobony czy praktyki sprzeczne z doktryną chrześcijańską, to z tego bynajmniej nie wynika, że prawosławie to akceptuje, lecz raczej można wnioskować o słabości społecznego zakorzenienia prawosławnej wiary. Dugin w jakimś sensie wymyśla sobie swoje własne prawosławie. Bo prawosławie, nawet jeśli odrzuca indywidualizm, nie daje władcy prawa do absolutnej, nieograniczonej i niepodlegającej ocenie moralnej władzy. Prawosławie, mimo że ma wątpliwości co do pojęcia praw człowieka, nie traktuje ludzi jako niewolników ani też nie odmawia człowiekowi godności osoby. Istnieje, moim zdaniem, w prawosławnej antropologii pewna słabość koncepcyjna, która w zsekularyzowanej wersji może przerodzić się w pochwałę kolektywizmu depersonalizującego jednostkę. Ale tak naprawdę to, co czyni Dugin z prawosławną antropologią, jest jej zafałszowaniem.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale to świadczy – przepraszam, że wpadnę w słowo – właśnie o jego pociągu do manicheizmu.

Marcin Składanowski: Tak!

Zbigniew Kaźmierczyk: To, że on musi wykrzywić prawosławie, poddać reinterpretacji. Po co? Właśnie po to, żeby powiedzieć, że cywilizacja rosyjska jest cywilizacją Tradycji Pierwotnej, a ta tradycja pierwotna to są rozmaite religie w obrębie Eurazji i prawosławie tak rozumiane może być ofertą dla Eurazji.

Marcin Składanowski: Tylko że on też twierdzi na przykład, że nie jest zwolennikiem jednej koncepcji człowieka i że w odrębnych cywilizacjach mogą istnieć równouprawnione wykluczające się koncepcje człowieka, ponieważ antropologia jest związana z cywilizacją. Doktryna prawosławną takiego poglądu nie może przyjąć, ponieważ – jak w ogóle doktryna chrześcijańska – rości sobie prawo do uniwersalizmu. Dlatego mówię: to, co on twierdzi o prawosławiu, nie ma wiele wspólnego z autentycznym prawosławiem. Tworzy sobie takie prawosławie, które będzie pasowało do jego tez.

Zbigniew Kaźmierczyk: Czy zatem na Dugina większy wpływ ma prawosławie, czy tradycja staroobrzędowa albo sekciarska w ogóle?

Marcin Składanowski: Tylko fragmenty. Poza doktryną. Proszę pamiętać: czy to dla staroobrzędowców, czy dla prawosławia mainstreamowego podstawą jest pewna doktryna, która zresztą w zasadniczych elementach jest zbieżna z doktryną innych wyznań chrześcijańskich. Tymczasem Dugin nie interesuje się wielce doktryną. Dobrym przykładem był ten wspomniany już cytat ewangeliczny: chociaż w żaden sposób nie wspiera on myślenia Dugina, to jednak został przez niego wyrwany z kontekstu i wykorzystany dla uzasadnienia mistyki wojny.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo mu pasuje do radykalnie dualnego modelu myślenia o cywilizacjach. Model musi być skrajnie radykalny, bo tylko taki gwarantuje eliminację przez Światłość Ciemności.

Marcin Składanowski: Dugin wziął ten fragment z prologu Ewangelii św. Jana. Rzeczywiście, u św. Jana obraz walki Światła i Ciemności jest częsty. Ale ortodoksyjne chrześcijaństwo wyklucza manicheizm. Aby znaleźć religijne wsparcie dla swoich idei, Dugin musi najpierw religię, w tym przypadku prawosławie, do nich dopasować. Faktem jest, że Dugin wykorzystuje pewne słabości prawosławia, głównie rosyjskiego, i szuka w nich wsparcia. Chodzi tu na przykład o tradycyjnie silny związek prawosławia z władzą; o to, że prawosławie, w przeciwieństwie do katolicyzmu, jest o wiele bardziej ukierunkowane eschatologicznie i dlatego nie bierze na siebie roli adwokata ludu uciskanego przez władców czy promotora i obrońcy praw człowieka. To jest dla Dugina użyteczne i do tego się odwołuje. A w kwestiach ściśle doktrynalnych w zasadzie wykorzystuje jedynie prawosławny antyindywidualizm. Jednakże trzeba powiedzieć, że sprzeciw wobec indywidualizmu jest tylko elementem, choć ważnym, prawosławnej antropologii i patrząc na model indywidualnego i społecznego życia człowieka promowany przez prawosławie na tym elemencie nie wolno się zatrzymać. Prawosławie, wbrew Duginowi, nie uzasadnia totalitaryzmu, nie jest także obojętne wobec przemocy. Ktoś może wprawdzie stwierdzić, że patriarcha Cyryl, jednoznacznie wspierając wojnę przeciwko Ukrainie, sakralizuje przemoc, ale ja jednak odpowiem, że Cyryl Gundiajew, były agent KGB i człowiek Putina, nie może być reprezentantem autentycznego prawosławia.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bardzo ważna jest dla Dugina Tradycja Pierwotna, którą traktuje jako pewien synkretyzm religijny, na podłożu którego rozwija się tradycja prawosławna. Ta koincydencja jest podstawą przekonania, że to jest po prostu religijność żywa. Prawosławie zachowuje tajemnicę wiary i jest religią otwartości mistycznej umysłu religijnego w opozycji do katolicyzmu, który jest racjonalny, pragmatyczny i właściwie jest antychrześcijaństwem.

Marcin Składanowski: Dugin powtarza tezy dziewiętnastowiecznych rosyjskich słowianofilów czy też zainspirowanych prawosławiem nacjonalistów, takich jak Dostojewski. Po pierwsze, Dugin nie ma właściwie pojęcia o katolicyzmie i protestantyzmie. To, co u niego się spotyka na ten temat, to są pewne slogany popularne w Rosji i mające niewiele wspólnego z prawdą. Po drugie, tę rzekomą ruską i rosyjską ludową tradycję prawosławną Dugin sam sobie wymyślił. Nie odnosi się przecież do żadnych badań etnograficznych. Jest człowiekiem z miasta. Z tym, co po czasach radzieckich zostało w Rosji jako tradycja ludowa, Dugin nie miał żadnego kontaktu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Przepraszam, że wpadnę w słowo. Może równie ważne – jak to, że jest człowiekiem z miasta – jest to, że był w domu pod okiem kagiebiów.

Marcin Składanowski: Tak, chociaż trzeba go bronić, że nigdy nie był komunistą. Wkraczał w dorosłe życie jeszcze pod koniec Związku Radzieckiego, ale nie został

komunistą. Był przeciwnikiem komunizmu – być może dlatego, że to ideologia importowana do Rosji z Zachodu. Chociaż komunizm doskonale pasuje do rosyjskiego kolektywizmu, to jednak [ze śmiechem] jest ideologią zachodnią.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale bolszewizm narodowy bardzo mu odpowiadał.

Marcin Składanowski: Tak, ale tutaj chodziło przede wszystkim o ten element nacjonalistyczny i o pochwałę totalnej władzy. Zresztą dlatego na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku Dugin wiązał się z różnymi marginalnymi organizacjami politycznymi, które miały cechy faszystowskie. Natomiast jeżeli chodzi o wymyśloną tradycję ludową, ma on o niej dość mgliste pojęcie. Odbija się to zresztą na jego poglądach ekonomicznych. Uważa na przykład, że koniecznie należy rozwijać rolnictwo, ponieważ praca na roli jest kluczowa dla rosyjskiej tożsamości. Dugin po prostu wymyślił sobie, że Rosjanie to lud ziemi i tylko powrót do bliskości z naturą oraz zerwanie z Zachodem może zagwarantować przetrwanie rosyjskiej tożsamości. Niekiedy wydaje się to komiczne, ale jest to jego uzasadnienie dla antywesternizmu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale to jest zarazem nazistowski kult ziemi i krwi.

Marcin Składanowski: I tradycji.

Zbigniew Kaźmierczyk: Pojmowanie wojny jest jak w *Mein Kampf* Hitlera.

Marcin Składanowski: [Ze śmiechem] No tu akurat rzeczywiście niewiele mu brakuje.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale u Hitlera w *Mein Kampf* jest po prostu głoszenie cywilizacyjnej funkcji wojny – wojny jako dźwigni postępu cywilizacyjnego.

Marcin Składanowski: Tak. U Dugina też to jest. Wprawdzie on się odżegnuje od nazizmu, twierdząc, że nie jest rasistą. Rzeczywiście, niekiedy na Zachodzie usiłowano powiązać go z rosyjskim neonazizmem, ale to mocno naciągane oskarżenie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Nie jest raszystą?

[Śmiech].

Marcin Składanowski: No raszystą tak, w pewnym sensie, ale to już taki współczesny termin z bardzo niejednoznaczną treścią. Natomiast wyraźna jest u Dugina fobia antyzachodnia: wszystko, co zachodnie, jest złe. Nieważne, czy to będzie kultura, czy przemysł, czy technologie – wszystko jest złe. I mamy z wszystkiego zrezygnować. [Po chwili]. Najbardziej zabawny – przez to, że oderwany od rzeczywistości – jest przy tym jego stosunek do Chin.

[Śmiech].

Zbigniew Kaźmierczyk: Konkurencyjne imperium i cywilizacja?

Marcin Składanowski: Dla Dugina ideologia jest ważniejsza niż fakty. Rosja jest z założenia cywilizacją i supermocarstwem, jednym możliwym konkurentem Stanów Zjednoczonych w walce o globalne panowanie. Obejmuje to również kwestie gospodarcze. Dugin nie ma pojęcia o gospodarce i tę jego ignorancję widać zwłaszcza wtedy, gdy usiłuje on wskazać kierunki ekonomicznego rozwoju Rosji oraz dywaguje na temat geopolitycznego znaczenia eksportu surowców naturalnych. Jednak skoro uważa, że Rosja jest cywilizacją globalną, a Chiny – jedynie regionalną, to sądzi, że przewaga Rosji nad Chinami z konieczności musi dotyczyć również gospodarki. Gdy pisze o zależności Chin od Rosji oraz o możliwej presji ekonomicznej wywieranej przez Rosję na Chiny, to czytelnikowi po prostu chce się śmiać i zapytać Dugina: „Człowieku, czy ty widziałeś dane?”

[Śmiech].

Zbigniew Kaźmierczyk: Czyli ogon może machać psem.

Marcin Składanowski: No właśnie! Dugin w ogóle nie odnosi się do potencjału ekonomicznego Rosji i Chin. Nie obchodzi go to, że chiński PKB jest większy niż łączny PKB pozostałych państw grupy BRICS. Ideologia jest ważniejsza niż fakty. Akurat stosunek do Chin ujawnia tę podstawową wadę dywagacji Dugina. Skoro Rosja ma misję światową, a Chiny – tylko regionalną, to Rosja musi mieć większy potencjał gospodarczy niż Chiny, niezależnie od jakichkolwiek dostępnych danych. Wiara Dugina w wielkość Rosji opiera się faktom. Podobnie zresztą konfrontacji z jego własnymi słowami nie wytrzymują jego deklaracje o tym, że nie jest rasistą, a sam rasizm jest problemem Zachodu. Chociaż Dugin odżegnuje się od rosyjskiego (słowiańskiego) nacjonalizmu i ksenofobii, to jednocześnie uważa on Rosjan (Słowian) za najlepszy element społeczeństwa rosyjskiego, decydujący o tożsamości rosyjskiej kultury, a ludność niesłowiańską uznaje za zagrożenie dla niej. Jak już wspomniałem, tego typu poglądy demaskują go jako fałszywego eurazjatę (sam zresztą nazywa swoją myśl neo-eurazjatyzmem). Rosyjscy eurazjaci z początku XX wieku usiłowali dowartościować elementy azjatyckie jako czynniki tworzące rosyjską kulturę i tradycję i w ten sposób odróżniające je od Zachodu. Tymczasem Dugin, pomimo werbalnego odrzucenia rasizmu, pozostaje „wielkoruskim” nacjonalistą, uważając ludy niesłowiańskie (a pamiętajmy, że w stanowią one dużą część rosyjskiej populacji, a w niektórych regionach, jak na Północnym Kaukazie, są grupami dominującymi) za mniej wartościowe, a ich kulturę za nieznaczącą. Poza wielkoruskim nacjonalizmem nie ma uzasadnienia dla jego poglądu o tym, że tylko prawosławna ludność słowiańska jest nośnikiem cywilizacyjnej odrębności Rosji. Nawet Putin nie pozwala sobie na takie stwierdzenia, jakkolwiek wiele antyzachodnich tez obecnych u Dugina oraz pogląd o odrębności rosyjskiej cywilizacji można odnaleźć również w jego wypowiedziach.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tutaj zresztą książdz udowadnia, że duginizm, czy – powiedzmy – czwarta teoria polityczna Dugina odbija się w przemówieniach Putina, poczy-

jąc od udziału w monachijskiej konferencji w 2007 roku. Wobec tego pojawia się problem: czy można mówić o czymś takim, jak duginizm jako doktryna czy jako ideologia współczesnej Rosji Putina? Ideologia rasyzmu.

Marcin Składanowski: Ja bym się sprzeciwiał tej tezie, panie profesorze. Bo to byłoby zbyt niedowartościowanie Dugina. Proszę pamiętać: my nie mamy nawet dowodu, że oni się kiedyś spotkali. Dugina niekiedy prezentuje się jako „mózg Putina” czy „ideolog Kremla”. Nie ma na to żadnych dowodów. W rosyjskim życiu politycznym Dugin pozostaje postacią marginalną i bez żadnych realnych wpływów. Ten język Dugina u Putina pojawia się później, nie w Monachium. W Monachium to był język konfrontacji zimnowojennej. Język totalnej konfrontacji, obejmującej także odrzucenie zachodniej kultury i wartości oraz pogląd o rzekomym istnieniu odrębnej rosyjskiej cywilizacji, pojawia się u Putina dopiero po 2016 roku.

Zbigniew Kaźmierczyk: Nie w 2014?

Marcin Składanowski: Właściwie po 2016. Bo w latach 2014–2015, gdy Dugin głosił postulaty, które dzisiaj faktycznie Rosja realizuje, spotkały go represje. Wtedy mówił o Małorosji, Noworosji, o konieczności wojny z Ukrainą. Putin na to nie był gotowy. Z jakich powodów – to już inna kwestia. Dugin został właściwie zmarginalizowany w życiu publicznym, w tym również pozbawiony pracy akademickiej. Ale ostatnio, zarówno w wypowiedziach Putina, jak też w najnowszych rosyjskich dokumentach strategicznych, takich jak „Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej” z 2023 roku, pojawia się już teza, że Rosja jest odrębną cywilizacją. Jest to jednak język nowy, jeśli chodzi o przedstawicieli władzy. Jeśli natomiast chodzi o inspiracje Putina, to lepiej byłoby wskazać na Iljina, przedstawiciela rosyjskiego faszyzmu. Nie tworzyłbym z Dugina samodzielnego, a tym bardziej wpływowego myśliciela. Bo Dugin nie jest ani samodzielny, ani wpływowy.

Zbigniew Kaźmierczyk: Może to pojęcie cywilizacji było u Putina od Dugina wzięte albo i nie, bo ono się świetnie nadaje do takiego myślenia, że bez Rusi nie ma cywilizacji rosyjskiej, bez Rusi Kijowskiej...

Marcin Składanowski: Tak, ale...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...musimy mieć Ruś Kijowską, bo inaczej pozbawimy się początków.

Marcin Składanowski: Tak, oczywiście, nie da się zaprzeczyć, że to Kijów jest historycznym centrum Rusi. Co ciekawe, we współczesnej literaturze rosyjskiej tradycyjnej pojęcie „Ruś Kijowska” jest wypierane przez pojęcie „Dawna Ruś” (Древняя Русь). „Ruś Kijowska” stała się niepoprawna politycznie. Rzeczywiście, u Dugina pogląd, że Kijów jest „nasz”, bo to serce „naszej” (czyli rosyjskiej) historii i kultury, jest obecny. Trzeba jednak koniecznie dodać, że jest to historyczna nierzetelność, przejęcie przez Rosję historii Ukrainy, które zresztą miało miejsce już w XIX wieku, gdy władze car-

skie obchodziły w 1862 roku tysiąclecie Rosji. Piszę o tym w moim najnowszym artykule o politycznym wykorzystywaniu postaci świętych Cyryla i Metodego¹², Takie sfałszowanie historii jest ważnym elementem polityki historycznej Putina. Widać to najwyraźniej w jego artykule „O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców” z 2021 roku¹³. Widać także w gestach symbolicznych – sam pisałem o ideologicznym znaczeniu odsłonięcia pomnika księcia kijowskiego św. Włodzimierza w Moskwie¹⁴ (nie zaszkodzi przypomnieć, że w czasach św. Włodzimierza na miejscu dzisiejszej Moskwy były co najwyżej lasy i mokradła). Rosja od wieków przypisuje sobie historię Ukrainy, aby uzasadnić roszczenia do integracji – politycznej, kulturowej, religijnej – wszystkich ziem ruskich, czyli, mówiąc wprost, aby dać ideologiczną podstawę rosyjskiemu imperializmowi. Dugin nie jest w tym wcale oryginalny. Niemniej jednak to „wrogie przejęcie” historii Ukrainy jest o tyle istotne w jego myśli, że stanowi podstawę agresji przeciwko Ukrainie. Bez Kijowa, bez centrum państwowości i kultury ruskiej, jego historiozoficzne tezy o cywilizacyjnej misji Rosji tracą rację bytu. Te treści, które Dugin wyrażał w 2014 i 2015 roku i za które był represjonowany, dzisiaj coraz częściej obecne są w języku Putina. Być może stąd bierze się błędny pogląd o znaczącej roli Dugina w rosyjskim życiu publicznym.

Zbigniew Kaźmierczyk: No, ale jednak te opasłe *Podstawy geopolityki* Dugina zostały przetłumaczone na setki tysięcy egzemplarzy, są lekturą obowiązującą we wszystkich akademiach wojskowych w Rosji, akademiach sztabu generalnego, ale i na uniwersytetach. Podobno właśnie inteligencja, czytająca publika w Rosji wykupywała je z księgarń.

Marcin Składanowski: Nie wiem, jak to jest naprawdę z popularnością dzieł Dugina, bo sam na pewnej konferencji naukowej przed wojną, przed pandemią nawet, spotkałem rosyjskich badaczy, którzy o Duginie nie słyszeli. Mam wrażenie, że Dugin jest bardziej znany na Zachodzie niż w Rosji. W Rosji ma on natomiast opinię marginala, człowieka niepoważnego. Jego myśl warto analizować tylko dlatego, że przejawia on – a przez to wyodrębia – ważne elementy rosyjskiej tradycji politycznej, społecznej i religijnej, a w wielu wypadkach ukazuje konsekwencje idei obecnych w tej tradycji, które nie są oczywiste na pierwszy rzut oka (jak wspomniana już sakralizacja wojny). Rzeczywiście przed upadkiem w czasie pierwszej fazy agresji Rosji przeciwko Ukrainie Dugin współpracował z Ministerstwem Obrony i przygotowywał materiały geopolityczne dla uczelni wojskowych. W jakim stopniu były one popularne, tego nie wiem. Chcę tutaj jednak na marginesie dodać ważną dla mnie uwagę: geopolityka nie jest nauką. Nie ma właściwej metodologii, nie ma sprawdzalnych teorii. Żadne tezy

¹² Składanowski, M. (2023). Cyril and Methodius as Presursors of the ‘Rus’ World’: The Image of the Solun Brothers and Russian Imperialism. *Forum Teologiczne*, 24, s. 131–142.

¹³ Путин, В.В. (2021). Об историческом единстве русских и украинцев. *Kremlin.ru* (Президент России). 12.07.2021. (Online) <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (dostęp 30.10.2023).

¹⁴ Składanowski, M. Smuniewski, C. (2022). From Desecularization to Sacralization of the Political Language: Religion and Historiosophy in Vladimir Putin’s Preparations for War. *Verbum Vitae* 40(4), s. 877–879.

zachodnich geopolityków nigdy się nie sprawdziły. Geopolityka jest raczej formą historiozofii. Co więcej, wiele poglądów geopolitycznych ukazuje albo ignorancję ich twórców, albo też ich polityczne ambicje. Geopolityka Dugina dzieli świat na podstawowe kategorie Lądu i Morza, podobnie zresztą jak czyni to wielu zachodnich geopolityków. Ale w tym podziale chodzi tylko o to, aby wyeksponować Rosję jako główne mocarstwo Lądu. Dugin twierdzi, że Rosja przejęła geopolityczną rolę starożytnego Rzymu, a Zachód, zwłaszcza Wielka Brytania i Stany Zjednoczone, rolę Kartaginy. Przynajmniej, że jest to wielka ekwilibrystyka myślowa, zupełnie oderwana od faktów. Chcę powiedzieć przez to, że tezy geopolityczne Dugina na ogół nie mają żadnych obiektywnych podstaw, podobnie zresztą jak większość tez innych fascynatów geopolityki. Geopolityka Dugina nie ma także – podobnie jako geopolityka w ogóle – żadnej wartości wyjaśniającej procesy polityczne, ekonomiczne i kulturowe, ani tym bardziej nie może ich przewidzieć. Geopolityka może natomiast dać ideologiczną podstawę do neoimperialnej, agresywnej polityki. Tak jest w przypadku Dugina. Widać to również coraz wyraźniej w języku Putina.

Zbigniew Kaźmierczyk: W koncepcji Dugina umysł rosyjski może pociągać to, że on nie docieka prawdy o faktach historycznych – inną sprawą jest, na ile prawda jest osiągalna – ale pojmuje historię jako narrację zwolnioną z serwitutów obiektywizmu wobec rzeczywistości. Nie liczy się z prawdą, kreuje przedstawienie historii. W jego pracach widać nawet pewien talent do mityzacji, do wytwarzania mitów atrakcyjnych dla umysłu rosyjskiego.

Marcin Składanowski: Tak. Zgadzam się. O jego świadomości ani o intencjach nie mogę nic powiedzieć, ale faktem jest, że właśnie interpretacja liczy się bardziej niż fakt. Interpretacje się zmieniają. Tu mamy dobry przykład polityki historycznej rosyjskiej, kiedy dzisiaj za inną od oficjalnej interpretację faktów można zostać skazanym jako przestępca.

Zbigniew Kaźmierczyk: Otóż to! Za przypomnienie paktu Ribbentrop-Mołotow, z paragrafu zakazującego oczerniania Armii Czerwonej, członkowie stowarzyszenia „Memoriał”, nagrodzeni Pokojową Nagrodą Nobla, stawiani są przed sądem i grożą im dekady łagru.

Marcin Składanowski: W tym roku wydano w Rosji jednolity podręcznik historii¹⁵, bo tylko jedna wersja historii może obowiązywać. W Rosji jest to już chyba coś oczywistego, że historia może mieć oficjalną, jedyną uznaną interpretację, która zresztą może się – tak jak u Orwella – zmieniać. Dam przykład zabawny, jeszcze sprzed pełnoskalowej wojny Rosji przeciwko Ukrainie. Znany fakt historyczny: car Iwan Groźny doprowadził do zabójstwa metropolity moskiewskiego Filipa. Święty Filip uważany za męczennika przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną.

¹⁵ В Москве показали новые учебники по истории с операцией на Украине. *Политика*. 7.08.2023 (Online) <https://www.rbc.ru/politics/07/08/2023/64d1016a9a794763ffc7ab63> (dostęp 30.10.2023).

Zbigniew Kaźmierczyk: Jest w filmie Łungina.

Marcin Składanowski: Tak! Właśnie! To jest znana historia. Co tu jest istotnego? Filip został ogłoszony świętym i męczennikiem. Zginął z rozkazu cara zamordowany przez oprycznika Malutę Skuratowa. Otóż Putin ogłosił jednego dnia, że być może jest to nieprawda, że to wcale nie musi być prawda¹⁶. Wkrótce potem przedstawiciel Patriarchatu Moskiewskiego mówi, że Putin może mieć rację: być może nie jest to prawda, że Iwan Groźny odpowiada za śmierć św. Filipa. To nieważne, że przez wieki św. Filip był czczony jako męczennik. Dzisiaj Putin ogłasza, że Iwan Groźny jest niewinny, że tak wcale nie musiało być, a następnego dnia Cerkiew mówi: „Tak, to prawda, tak wcale nie musiało być”. A przy tym nikt nie pyta o fakty, nie analizuje źródeł, nie wskazuje na jakieś nowe dokumenty, które byłyby podstawą do zmiany powszechnie przyjętych interpretacji. To jest zupełnie nieistotne. Po prostu Putin, były kagebista, ogłasza swoją wersję historii i to w zupełności wystarcza.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo od historii ważniejsze jest przedstawienie historii.

Marcin Składanowski: Tak! Właśnie!

Zbigniew Kaźmierczyk: Od prawdy o Kartaginie czy Rzymie ważniejsze jest przedstawienie Kartaginy czy Rzymu. I mnie się wydaje, że Dugin po prostu jest umysłem cynicznym.

Marcin Składanowski: [*Ze śmiechem*] Tak też mi się wydaje...

Zbigniew Kaźmierczyk: Ponieważ on uważa, że od faktów historycznych ważniejsze jest to, co pociąga umysł rosyjski. A umysł rosyjski pociąga binaryzm.

Marcin Składanowski: I kult siły, dodajmy jeszcze, bo to jest istotne.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. I to, co tutaj zostało zauważone przez księdza, że w koncepcji Dugina, osnutej na kanwie siły, sprzymierzonej z darwinowską walką o byt, najważniejsza jest opozycja Ameryki i Rosji. Tę biegunowość on potęguje i upodrzednia inne cywilizacje – indyjską, chińską, japońską, a może nawet europejską – jako lokalne. To jest atrakcyjne dla umysłu, który pragnie postrzegać świat binarnie, w kategoriach światła cywilizacji rosyjskiej i ciemności cywilizacji atlantyckiej!

Marcin Składanowski: Jeszcze bym coś dodał. Jest to dość znany pogląd, że Rosję dowartościowuje zawsze odniesienie się do Stanów Zjednoczonych. Zwłaszcza w najnowszej historii rosyjskiej, dwudziestowiecznej, zawsze trzeba się odnosić nie do kogoś innego, nie do Chin, nie do Francji czy do Niemiec – tylko do Ameryki. Bo to do

¹⁶ Путин усомнился в версии убийства митрополита Филиппа Малютой Скуратовым в 1569 году. ТАСС. 30.08.2021. (Online) <https://tass.ru/obschestvo/12253921> (dostęp 30.10.2023).

wartościowuje Rosję, jakkolwiek by w czarnych barwach Ameryki nie przedstawiano w radzieckiej i rosyjskiej propagandzie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Rosja propaguje ten binaryzm, a zarazem domaga domagania się uwzględniania przez Amerykę wielobiegunowości świata...

Marcin Składanowski: To nie jest właśnie fikcja – wielobiegunowość. Jak patrzymy na Dugina, to nie jest wielobiegunowość. Dugin twierdzi wprawdzie, że w odróżnieniu od hegemonicznego Zachodu Rosja powinna stać na czele świata, w którym liczą się różne „bieguny”, ale ostatecznie i tak widzi świat w kategoriach zimnowojennych, w relacji Zachód – Rosja.

Zbigniew Kaźmierczyk: Więc jest ta pociągająca dwubiegunowość. Dugin promuje ją w głośnej książce *Czwarta teoria polityczna*. Jego koncepcja przez kult wojny przez osmozę syci się darwinizmem, który traktuje jako rezerwuar pozytywnych prawd i wskazań historycznych. Darwinizm zgadza się z propagandą okrucieństwa. Mówi, że słabi muszą ginąć. Jako dziecku cywilizacji wojennej „pobiedy”, jest mu miły determinizm przyrodniczy i historyczny. Przedstawia przyszłe procesy historyczne jako nieuniknione jak jakiś geohistoriozof – w kategoriach ruchów płyt tektonicznych w geografii Wegenera. Mamy przyjąć do wiadomości Duginowskie rewelacje geopolityczne – jak rozumiemy, że istnieją płyty tektoniczne, które unoszą kontynenty. U niego jest coś takiego, prawda?

Marcin Składanowski: Tak.

Zbigniew Kaźmierczyk: To jest przecież nowa postać rosyjskiego fatalizmu. Według Dugina jest koniecznością, żeby te kraje, które otaczają Rosję, stanowiące – jak on to nazywa – kordon między nią a Niemcami, zniknęły z mapy; były dodane albo do Niemiec, albo do Rosji.

A teraz byłoby pytanie: czy to myślenie nie potwierdza tezy Jurija Łotmana i Borysa Uspienskiego zawartej w artykule *Rola modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej*¹⁷, w której oni zauważają dynamikę modelu dualnego już w chrzcie Rusi. Ta dynamika przejawia się w skrajności przemian, polega na tym, że się po prostu doszczętnie tępi religię pogańską. Pod wpływem neofickiego radykalizmu Peruna wiąże do sznura i ciągnie do Dniepru, żeby go tam w błocie utyłać, a lud prasłowiański upokorzyć i złamać. Stara religia musi być doszczętnie zniszczona, bo jest nowa. W kulturach zachodnich jest może nieco inaczej. U Mickiewicza widzimy motyw kontynuacji, współlistnienia, tolerancji. Obrzęd dziadów jest kanwą pogańskiego parenetyzmu, jest obrazem pogańskiej tradycji mądrościowej, która mówi, że lud to nie tylko ci, co żyją, ale ci co żyją i ci co umarli – to jest przecież idiom kultury polskiej – łączy się z katolicyzmem za sprawą Czyżśca. W powieści Marii Rodziewiczówny *Dewajtis* bohaterem

¹⁷ Łotman, J., Uspienski, B. (1993). *Rola modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej (do końca XVIII wieku)*. W: Żyłko, B. (Red.). *Semiotyka dziejów Rosji*. Przeł. B. Żyłko. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, s. 17–61.

jest ksiądz, który rozumie ludowy kult dla wiekowego dębu, w którym jest figurka pogańskiego bóstwa Dewajte. Jest to rodzaj umiarkowania niezgodnego z ortodoksją, ale liczącego się ze słabościami człowieka. Jurij Łotman i Borys Uspienski twierdzą, że chrzest Rusi jest przykładem działania modelu dualnego, który śmiertelnie antagonizuje to, co stare, z tym, co nowe. Spektakularnym przykładem działania tego modelu jest rewolucja październikowa w Rosji, wojna domowa 1917–1922, która pochłonęła dziesięć milionów ofiar. W ubiegłym roku ukazała się monografia Borysa Sokołowa *Prorok i dysydent*¹⁸. Jej bohater Aleksander Sołżenicyn uważał, że historia w Rosji kołem się toczy, a jest to czerwone koło, które wciąga w swą orbitę stare światy, które doszczętnie niszczy. Oczywiście jest tutaj ból serca Sołżenicyna z powodu doszczętnego zniszczenia, zamordowania prawosławnej Rosji. To tylko potwierdza trafność fatalności myślenia według modelu dualnego, straszliwe niszczycielstwo dynamiki myśli Dugina.

Marcin Składanowski: Sołżenicyn to też imperialista rosyjski.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Mesjanista.

Marcin Składanowski: Właśnie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale ta historia rewolucji bolszewickiej tak zobaczona potwierdza niezmiennosc modelu dualnego, co wyjaśnia zapierającą dech w piersiach skrajność myślenia i działania Rosjan, ten ich maksymalizm jako wyładowywanie się energii niszczycielskich sekciarskiej proveniencji. Gdy do Rosji przychodzi nowego, to chce doszczętnie zniszczyć stare. Teraz nowy jest ultrakonserwatyzm Dugina po przełomie 1991 roku, po rozpadzie Związku Sowieckiego. Czy nie ma podobieństwa? Jak kolektywizacja, to włącznie z hołodomorem; jaki kapitalizm, to najzupełniej dziki, oligarchiczny. Gdy nastaje rasyzm wojenny w 2022 roku, trup kapitalistycznych oligarchów ściele się gęsto na ołtarzu nowego kolektywizmu, bo cesarz centralizuje Rosję gospodarczo.

Marcin Składanowski: Panie profesorze, jeśli chodzi o rosyjski kapitalizm, to nie do końca bym się zgodził. Proszę zauważyć, że lata dziewięćdziesiąte XX wieku nie oznaczały w Rosji rezygnacji z radzieckiej symboliki. Nie było na przykład masowego usuwania pomników Lenina.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale pomnik Dzierżyńskiego z Łubianki usunięto.

Marcin Składanowski: Ale to jednak przypadek jednostkowy. Zasadniczo symbolika radziecka pozostała nietknięta. Zupełnie inaczej było po rewolucji październikowej, gdy rzeczywiście niszczone symbolikę imperialną, aby usunąć z przestrzeni publicz-

¹⁸ Sokołow, B. (2022). *Aleksander Sołżenicyn: Prorok i dysydent*. Przeł. M. Głuszkowska. Warszawa: Prószyński i S-ka.

nej, czyli w warstwie symbolicznej, ślady starego porządku. Dotknęło to także wielu obiektów sakralnych kojarzonych z caratem.

Zbigniew Kaźmierczyk: Łącznie ze Świątynią Chrystusa Zbawiciela w Moskwie.

Marcin Składanowski: Tak, właśnie. Ostatecznie były tam chyba odkryte baseny, choć Kapuściński pisze, że na miejscu tej świątyni planowano postawić wielki pałac z ogromnym pomnikiem Lenina na szczycie.

[Śmiech].

Zbigniew Kaźmierczyk: Którego stopa miała mieć czternaście metrów długości.

Marcin Składanowski: Tak! Chociaż nie wiemy na pewno. Kapuściński często nie jest wiarygodny. Tak czy inaczej, jego opis jest tu przezabawny. Gdy jednak mówimy o kapitalizmie w Rosji, to nie można widzieć w jego początku jakiegos ideologicznego przełomu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale istota myślenia o gospodarce jest radykalnie odmienna. Następuje inwersja myślenia o gospodarce, którego podstawą był *Kapitału* Marksa.

Marcin Składanowski: Tak, że tylko człowiek radziecki nie myślał o gospodarce – był wyłączony z myślenia, bo za niego myślano.

Zbigniew Kaźmierczyk: Za niego myślano w kategoriach *Kapitału* Marksa, który mówi, że następuje zmierzch historii, bo kapitalizm się wyczerpał wraz z zaistnieniem społecznej własności środków produkcji.

Marcin Składanowski: Tylko czy tak myślano w latach osiemdziesiątych? Dugin ma rację w pewnym miejscu. Otóż on twierdzi, że komunizm właściwie od Chruszczowa stał się wydmuszką ideologiczną, że stracił swoją treść i jako ideologia pozostał tylko fasadą. Dugin mówi to jako człowiek, który nigdy nie był komunistą. W zasadzie ma rację, bo ideologia radziecka od Chruszczowa to głównie slogany, zakłęcia – o walce klas, o dążeniu do komunizmu. Dugin sądzi, że właściwie na Stalinie skończyła się prawdziwa, żywa ideologia, która motywowała jakieś zmiany. Potem były już tylko pewne rytuały, formy, zakłęcia. Zdaniem Dugina lata osiemdziesiąte to kompletna kłapa komunizmu jako ideologii. Moim zdaniem ma rację. Jakbyśmy patrzyli na losy Związku Radzieckiego, to z ideologią, taką prawdziwą, która motywuje do czegoś, to już nie miało mało wspólnego.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale w Rosji nacjonalizacja była skrajna, osiągnęła skrajność w kolektywizacji, na wsiach budowanie kołchozów, sowchozów, a tu nagle – jak zmiana, to radykalna; to wyłanianie się oligarchów, którzy mają na przykład dziesięć fabryk albo konsorcjów na dziesiątkach, setkach tysięcy hektarów.

Marcin Składanowski: Tak. Ale właśnie ze skrajnością tej nacjonalizacji w Związku Radzieckim trzeba uważać. Niby tak było, skoro zlikwidowano rolnictwo indywidualne. Niemniej jednak na poziomie ideologicznym nie oznaczało to, że ludzie tracą przywiązanie do własności prywatnej. Wielu mieszkańców miast i tak miało jakieś swoje grządki, swoje dachy, gdzie coś uprawiano. Nie usunięto ze świadomości ludzi, pomimo kampanii ideologicznej, przywiązania do własności.

Zbigniew Kaźmierczyk: Na Białorusi jesienią akademicy jeździli na dachę kopać ziemniaki, bo bez tego nie przeżyliby zimy.

Marcin Składanowski: Tak. Ja chcę jednak powiedzieć, że chociaż na poziomie ideologicznym walczone z własnością prywatną, to była to walka rytualna, fasadowa, nieskuteczna.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Ale mamy oficjalną doktrynę głoszącą, że koniec historii następuje wraz z upaństwowieniem własności prywatnej...

Marcin Składanowski: Panie profesorze, ale pytanie: czy to była doktryna żywa? Czy ktoś w nią wierzył? Dugin twierdzi – moim zdaniem słusznie – że od Chruszczowa to już była tylko fasada. Chociaż skorygowałbym go w tym, że Chruszczow był ostatnim władcą radzieckim, który chciał zateizować Rosję i rzeczywiście motywowany wyłącznie ideologicznie przeprowadził największą w dziejach Związku Radzieckiego kampanię antycerkiewną.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jak pamiętam czasy sowieckie, kiedy byłem na Białorusi, nie było mowy, żeby przejechać się taksówką prywatną.

Marcin Składanowski: Bo ich nie było.

Zbigniew Kaźmierczyk: Mogły być tam jakieś grządki, działki, dachy na tej ziemi, ale jednak ta nacjonalizacja, to upaństwowienie narzędzi produkcji i usług były skrajne. I nagle przychodzi taka odmiana. Ale to zostawmy! Moim zdaniem jednak trochę działa ta skrajność rosyjska, azjatycka; od skrajności do skrajności. W końcu jak się wyłonili ci oligarchowie, to nagle stali się w skali światowej bogaczami i miliardami.

Marcin Składanowski: Sądziłbym, że to dlatego, iż w Rosji człowiek nie ma praw, więc ten zyskuje, kto jest sprytniejszy. Ci oligarchowie dorobili się na kradzieży państwowego majątku, który nagle stał się niczym. Można było po prostu kupić za bezcen ogromne przedsiębiorstwa, właśnie tak – całe przedsiębiorstwa faktycznie kradziono. Było to możliwe, ponieważ w Rosji człowiek nie ma praw, a zatem również nie może się skutecznie obronić przed sądem. Powtarzam: kto sprytniejszy, ten zyskuje. Faktycznie to jest sukces Putina, że on usunął oligarchów z życia politycznego. Oligarchowie dalej są i bogacą się na zasobach naturalnych, które zgodnie z prawem są dobrem narodowym, ale nie mają wpływu na politykę. Dugin to docenia, bo Dugin jest antyoligarchiczny, i w ograniczeniu politycznego znaczenia oligarchów widzi skuteczność Putina.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo wielbi autokrację, jedynowładztwo.

Marcin Składanowski: Tak.

Zbigniew Kaźmierczyk: Chciałbym wrócić do tej dwubiegunowości, do binaryzmu. I co tu może pociągać umysł rosyjski? Rację mają Łotman i Uspienski mówiąc o uporczywości modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej, bo w myśli Dugina potwierdza go obsesja starcia Rosji i USA. A co może pociągać Rosjan w tym modelu? No potencjalne wyniszczenie Ameryki! Czyli radykalizm przyszłej przemiany. Czy nie jest to dla umysłu dualnego atrakcyjna perspektywa kolizji cywilizacji rosyjskiej z tą zmaterializowaną, pozbawioną ducha, atlantycką cywilizacją wielkiego żarcia, którą na końcu się totalnie zniszczy?

Marcin Składanowski: Chociaż u Dugina nie ma tej perspektywy, ostatecznej wizji zwycięstwa i ziemskiego raj. To jest dla mnie dość intrygujące, skoro imperium ma misję nieustannej ekspansji. Ale jaki będzie jej finał? Co będzie na końcu? Otóż końca u Dugina raczej nie widać.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jeżeli nie ma perspektywy zniszczenia Ameryki, to mogę się zgodzić. Bo nie jestem tutaj aż tak biegły. Natomiast jeśli chodzi o koniec Europy, to chciałbym zwrócić uwagę na jego wywiad pod tytułem *Czekam na Iwana Groźnego*¹⁹, w którym mówi, że najpierw należy zbudować taką oś pomiędzy cywilizacją Łądu – Rosją a lądowymi Niemcami, Austrią i Francją, której centrum byłoby w Berlinie, a nie jakimś podrzędnym Paryżem. Byłaby więc to oś Berlin–Moskwa.

Marcin Składanowski: Tak. To była jego dawna koncepcja, jeszcze sprzed 2014 roku. Zresztą, sam jej nie wymyślił, bo w Rosji modny był wówczas pogląd, że da się zantagonizować Europę, czyli przeciwstawić Stanom Zjednoczonym i Wielkiej Brytanii kontynent, czyli Francję i Niemcy.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Jako lądowe przeciw cywilizacji Morza.

Marcin Składanowski: I dopatrywano się, chociaż bezpodstawnie, jakiejś bliskości kulturowej, cywilizacyjnej między Francją i Niemcami a Rosją. Z czego to wynika? Nie wiem. Oczywiście Dugin odwołuje się do geopolitycznego założenia o jedności cywilizacji Łądu. Ale, jak już mówiłem, tezy geopolityczne mają więcej wspólnego z fantastyką niż z nauką. Dugin uważał też, że ewentualny sojusz rosyjsko-niemiecko-francuski, w którym jednak dominującą rolę odgrywałaby Rosja, umożliwiłby trzem państwom kontrolę całej Europy. Dlatego też Dugin nie mówił koniecznie o tym, że Polska miałaby znaleźć się w rosyjskiej strefie wpływów. Polska mogłaby być w strefie rosyjskiej albo niemieckiej, ale w żadnym wypadku nie może być niezależna. Dotyczy to całej Europy Wschodniej (z wyjątkiem obszaru poradzieckiego, nad którym pełna

¹⁹ Aleksander Dugin: *Czekam na Iwana Groźnego*. Rozmawiał G. Górny. Moskwa, marzec 1998. *Frona*, s. 11–12.

kontrola Rosji jest dla Dugina bezdyskusyjna). Proszę pamiętać, że to jest konstrukcja czysto geopolityczna, a zatem bez podstaw.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale ma poważny argument! Mianowicie: przegraną w pierwszej wojnie światowej na skutek fałszywego poparcia Ententy.

Marcin Składanowski: Tak, tak. Dugin mówi, że to był błąd geopolityczny, że Rosja wbrew swojej tożsamości poparła...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...jako cywilizacja Lądu poparła cywilizację Morza.

Marcin Składanowski: ...tak, Wielką Brytanię i Francję, a powinna poprzeć Niemcy. Ale to też jest kuriozalne, ponieważ Dugin zupełnie pomija faktyczną przyczynę wybuchu tej wojny, czyli konflikt Serbii i Austro-Węgier. Bo przecież gdyby odnieść się do faktów historycznych, to geopolityczna konstrukcja Dugina musi runąć. Rosja formalnie broniła Serbii, swojego sojusznika, przeciwko zagrożeniu ze strony Austro-Węgier. Już pominięcie tych faktów, które nie pasują do ideologicznych założeń, pokazuje, jaką wartość ma nauka uprawiana przez Dugina i podobnych mu fascynatów geopolityki.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale w myśli o zbudowaniu osi Berlin–Moskwa jest właśnie zauważalna taka etapowość propozycji Dugina. Moim zdaniem on myśli etapowo. Na początku chodzi o wcielenie kordonu, usunięcie kordonu pomiędzy Moskwą a Berlinem – niepotrzebny jest kordon takich państw jak Litwa, Łotwa, Estonia, Polska, Słowacja, Czechy, Bułgaria. Bułgarię widzi jako prawosławną wcieloną w obręb Rosji; Czechy może wcielone do Niemiec ze względu na wpływy ich kulturowe. A na końcu co mówi? Ta zachodnia Europa jest Antychrystem. To znaczy, że w drugim etapie przyjdzie czas na podbój niemiecko-francuskiej Europy. A zatem Eurazja – od Lizbony do Władywostoku – miałaby wtedy jedno centrum – Moskwę.

Marcin Składanowski: Tak. Te koncepcje były wysuwane w wersji pokojowej jeszcze przez Miedwiediewa w czasie jego prezydentury – bez podtekstu ideologicznego, jako wyraz modernizowania się Rosji. Dugin raczej odbiera to inaczej. Pogląd Dugina się zmienił po 2014 roku. Wcześniej rzeczywiście sądził: naprawdę tu Niemców można bronić, bo sądził bezpodstawnie, że Niemcy mogą być sojusznikami Rosji głównie w rozgrywaniu Europy, w kontroli nad kontynentem.

Zbigniew Kaźmierczyk: No miał już podstawy, by myśleć, że Niemcy poszły na układ z Rosją w sprawie rozgrywania Europy Wschodniej, bo przecież pierwszą nitkę Nordstreamu oddano w 2011 roku.

Marcin Składanowski: No tak, ale jednak z niemieckiego punktu widzenia był to projekt ekonomiczny. Nie da się udowodnić teorii spiskowych, jakoby Nordstream miał służyć przejściu przez Rosję i Niemcy kontroli nad Europą. W rzeczywistości między Niemcami a Rosją nie ma żadnej bliskości kulturowej. Nie ma też bliskości zasad organizacji życia społecznego.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale na pewno jest kwestia interesów geopolitycznych.

Marcin Składanowski: Tak. Tylko interesy geopolityczne mogą się zmieniać. I wojna pokazała, że się zmieniają. A Duginowi chodzi o coś innego – chodzi o bliskość kulturową, o wartości; o to, żeby ten tradycyjny rzymski kontynent przeciwstawić anglo-amerykańskiej Kartaginie. Jest to geopolityczna fantazja.

Zbigniew Kaźmierczyk: I domaga się, postuluje niekierowanie się pragmatyzmem, tylko duchowością rosyjską, którą pociąga wojna; która rozumie, że wojna jest dźwignią rozwoju cywilizacji rosyjskiej.

Marcin Składanowski: Tak. Dzisiaj to jest już w Rosji pogład mainstreamowy. Ale jednak od niedawna.

Zbigniew Kaźmierczyk: To może gdyby Berlin lepiej czytał Dugina, to przewidziałby wojnę i nie przykładał się do napadu na Ukrainę?

Marcin Składanowski: Nie tylko Dugina. Wystarczyłoby Putina. Dam przykład osobisty. Uczestniczyłem w konferencji online w styczniu 2022 roku. Byli tam zachodni naukowcy, których książki mam na półce, mający wiedzę. Oni byli przekonani, że wojna nie może wybuchnąć i dali mnóstwo dobrych racjonalnych, rozsądnych argumentów, że to tylko strata dla Rosji. Ja, taki szaraczek z Polski – kim ja jestem wobec tych zachodnich autorytetów? – byłem przekonany, że wojna wybuchnie pomimo prawdziwości tych argumentów. Polityka Rosji nie kieruje się przecież logiką dobra społeczeństwa rosyjskiego.

Zbigniew Kaźmierczyk: Dlatego nie mogła się powieść strategia uzależnienia Rosji przez współpracę. Prezydent Niemiec Frank Walter Steinmeier powiedział, że w kręgach władzy i społeczeństwa zwyciężyła myśl, że przez współpracę wytworzy się zależność niemiecko-rosyjska i z powodów gospodarczych Rosja stanie się obliczalna.

Marcin Składanowski: Tak. Angela Merkel – jak mogę przypuszczać – zupełnie racjonalnie, z zachodniego punktu widzenia, sądziła, że można będzie wpłynąć na Rosję właśnie przez związki ekonomiczne przez to, że pokojowa współpraca z Zachodem będzie się Rosji opłacać. Ale właśnie tu jest problem perspektywy: chociaż ci profesrowie, o których wspominam, mieli przemyślane, racjonalne argumenty za niemożliwością napaści Rosji na Ukrainę, to ich wniosek okazał się nieprawdziwy, ponieważ w punkcie wyjścia była zachodnia perspektywa. A w tej perspektywie istnieje przekonanie o tym, że państwo istnieje dla dobra obywateli, że ma na celu poprawę ich sytuacji ekonomicznej, że priorytetem są działania pokojowe, a wojna jest ostatecznością, która w XXI wieku nie może wydarzyć się w Europie. Te poglądy z Rosją nie mają nic wspólnego. Nie tak dawno słuchałem wystąpienia rosyjskiego proputinowskiego eksperta, który w odniesieniu do wojny Rosji przeciwko Ukrainie stwierdził rzecz absolutnie prawdziwą, ale na Zachodzie niepojętą: w Rosji nie istnieje pojęcie niedopusz-

czalnych strat. Nie ma znaczenia, ilu żołnierzy rosyjskich zginie. To się w ogóle nie liczy. Liczy się tylko interes państwa. To tylko zachodni eksperci mogliby stwierdzić, że Rosja nie zaatakuje Ukrainy, bo ta wojna jej się po prostu nie opłaca. Nikt, kto zna Rosję, takiej tezy nie mógłby jednak wygłosić. I Dugin dokładnie to pokazuje. Ta sakralizacja wojny też ma takie znaczenie: że nie będziemy liczyli, co nam się opłaca, ile osób zginie, ile strat poniesiemy – ważne jest to, jaki to ma związek z naszą misją dziejową.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo może Rosjan, śmierć równie pociąga, co życie. Przecież jest taki fenomen „nieśmiertelnego pułku” (*бессмертный полк*). To zapoczątkował sam Putin...

Marcin Składanowski: Nie. Putin to przejął. To była lokalna akcja dziennikarzy w Tomsku, w ogóle niepolityczna. Propaganda później to przejęła.

Zbigniew Kaźmierczyk: Dobrze. Ale od momentu, gdy Putin wystąpił w tym marszu, on nabrał rozmachu, nabrał siły politycznej.

Marcin Składanowski: Tak. Idea wcale nie była zła – pokazanie naszych przodków, którzy zginęli w tzw. Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Ale potem wykorzystano to propagandowo do tego stopnia, że niesiono rozmaite portrety, niekoniecznie własne. Nie wiem, czy pan pamięta, jak Natalia Pokłowska, która była prokuratorem na Krymie, zdrajczynie Ukrainy, niosła w 2016 roku w „nieśmiertelnym pułku” portret cara Mikołaja II²⁰ [*śmiech*] – w ogóle bez związku, prawda?

Zbigniew Kaźmierczyk: I przecież doszło do tego, że rozpatrywano nadanie praw wyborczych tym zabitym Rosjanom Armii Czerwonej. A w ich imieniu mieliby prawo głosować ich potomkowie.

Marcin Składanowski: Takie postulaty traktujemy jednak z przymrużeniem oka. Wczoraj na przykład widziałem wywiad z deputowanym Dumy Państwowej, który mówi o tym, że prawo wyborcze może mieć tylko ojciec dzieci, a za każde posiadane dziecko powinien mu się należeć jeden głos. Takie teorie w Rosji istnieją i są publicznie wygłaszane, ale nie traktujemy ich poważnie.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ta tradycja się niesłychanie rozprzestrzeniła. Byłem jej świadkiem w Dyneburgu akurat 9 maja. Widziałem ten marsz... I co uderza w tych marszach? Ekstaza śmierci. Niesione portrety na żerdziach są uwielbione, są święte. Wytwarza się aura szczęśliwości tych, którzy zginęli; taka aura pragnienia znalezienia się wśród nich. Więc to może wyjaśnia, dlaczego Rosja może być krajem, w którym nie ma niedopuszczalnych strat?

---

²⁰ Наталья Поклонская пронесла в "Бессмертном полку" икону Николая II. ТАСС. 9.05.2016. (Online) <https://tass.ru/obschestvo/3267582> (dostęp 30.10.2023).

Marcin Składanowski: Tak daleko może bym nie szedł. Dlaczego jest taki kult tego zwycięstwa? Bo już prawie nie ma weteranów. Rzekomi weterani, którzy siedzieli ostatnio z Putinem na paradzie zwycięstwa, w ogóle nie walczyli na froncie. Nie ma już prawie tych, którzy widzieli okrucieństwo wojny. To jest bardzo ciekawe, że w Związku Radzieckim tuż po wojnie nie było tego kultu zwycięstwa. Parady są późnym wynalazkiem. Ale nawet wówczas, gdy się pojawiły, nie oznaczały kultu wojny, jak to jest w Rosji Putinowskiej.

Zbigniew Kaźmierczyk: Zaraz po wojnie odbyła się parada z rzucaniem sztandarów niemieckich pod trybunę Stalina na mauzoleum Lenina.

Marcin Składanowski: Tak. Ale potem defilad przez długie lata nie było, bo to był jednak dzień żałoby. Kiedyś zebrałem do artykułu – który ostatecznie nie powstał – mnóstwo radzieckich pieśni. Radzieckie pieśni wojenne nie gloryfikują przemocy, tylko pokój. Oczywiście wiemy, że to tylko propaganda, ale w warstwie symbolicznej to ma znaczenie. Związek Radziecki miał być orędownikiem pokoju przeciwko militarystycznemu Zachodowi. Pewnie za słowa niejednej antywojennej radzieckiej pieśni dzisiaj można by w Rosji pójść do więzienia z artykułu o „dyskredytacji armii”. W słowach radzieckich pieśni wojennych, przy całej fasadowości i zakłamaniu, wychwała się pokój. Dzisiaj natomiast w Rosji Putina gloryfikuje się wojnę – jest to tym łatwiejsze, że nie ma już świadków tamtej wojny.

Zbigniew Kaźmierczyk: W tych paradach „nieśmiertelnych pułków” widać uwielbienie dla śmierci.

Marcin Składanowski: Ale nie dla własnej!

Zbigniew Kaźmierczyk: Czasami można mieć wrażenie, że ci żywi, którzy niosą te pułki już umarłych, zachowują się tak, jakby chcieli się znaleźć wśród nich. Wytwarza się ekstaza bojowniczności, w której wyczuwalna jest słodycz śmierci, przejścia do wieczności i uwiecznienia.

Marcin Składanowski: W to wątpię.

[Śmiech].

Zbigniew Kaźmierczyk: Książdź myśli racjonalnie.

Marcin Składanowski: Nie spotkałem takiej tezy. Dam taki przykład. Byłem w Łodzi na konferencji politologicznej jeszcze przed pandemią i pokazałem materiał propagandowy – łódeczko dla dzieci w formie wyrzutni rakiet. Można kupić! Dzisiaj przedszkolaki są ubierane w mundury. Widziałem wózek dziecięcy w kształcie czołgu. To jest militaryzacja życia, ale nie ma tam poważnej świadomości, nie widać rzeczywistego życzenia, aby dzieci, które dzisiaj śpią w łódeczkach w formie wyrzutni rakiet, naprawdę miały kiedyś zginąć w walce. Ten kult zwycięstwa zawiera niewiele odwołań

do prawdziwych doświadczeń. Nie ma odwołania się do doświadczeń ludzi, których nazywano w Związku Radzieckim „samowarami”, czyli tych żołnierzy, którzy przeżyli wojnę, ale stracili ręce i nogi. Byli ukrywani, żeby na ulicach nie było widać prawdziwego okrucieństwa wojny. W Rosji dowodem na to, że nie ma kultu realnej śmierci, jest to, co stało się z weteranami z Afganistanu. Oni nie cieszą się w Rosji żadnym szacunkiem. Niewielu ich już zostało. Tych okaleczonych ukrywano skutecznie, bo był to nieprzyjemny widok. Kult wojny zawsze rośnie tym bardziej, im bardziej jest odrealniony. Dugin, i Putin zresztą też, mówią, że Rosjanie są narodem zwycięzców. O ofiarach, poza noszeniem ich portretów na żerdzi, niekoniecznie się pamięta. Co z dzisiejszymi ofiarami? Po upadku puczu Prigożyna zarejestrowano nagrania zaorywania, fizycznego niszczenia cmentarzy wagnerowców – cmentarzy ze świeżymi grobami. Po prostu wjeżdżał spychacz i cmentarz znikał. Bo ci, którzy zginęli, wcale się nie liczą. Niedawno ujawniono w Rosji, że trumna z żołnierzem zabitym w wojnie przeciwko Ukrainie znalazła się na śmietniku. Dosłownie. Nie wywołało to żadnego społecznego oburzenia, bo przecież prawdziwe ofiary wojny nie są przedmiotem propagandowego zainteresowania. Zmierzam do tego: w Rosji mamy do czynienia bardziej z odrealnionym kultem zwycięstwa niż kultem śmierci.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jest w Rosji taka piosenka, którą wykonuje młodzież: „...дядя Вова, мы с тобой”²¹.

Marcin Składanowski: Tak. Przedpandemiczna. Że Alaskę zabierzemy...

Zbigniew Kaźmierczyk: Zabierzemy Alaskę..., Kuryle przed samurajem obronimy... Królewiec...

Marcin Składanowski: I że pójdziemy w ostatni bój!...

Zbigniew Kaźmierczyk: Daj tylko znak, „дядя Вова, мы с тобой!”. „Daj znak” to znaczy znak na bój i śmierć.

Marcin Składanowski: Tak!

Zbigniew Kaźmierczyk: „Дядя Вова, мы с тобой!”. To jest ekstaza śmierci! Wszczępiana w serce dzieci ekstaza śmierci!

Marcin Składanowski: Nie sądzę, żeby dzieci to poważnie odbierały. To była propagandówka przygotowana przez pewną deputowaną do Dumy Państwowej. Rzeczywiście, w pieśni jest element, o którym mówi pan profesor, bo dzieci śpiewają o Putinie: „jeśli główny dowódca wezwie nas w ostatni bój, wujku Wowo, jesteśmy z tobą!” („но если главный командир / Позовет в последний бой, дядя Вова, мы с тобой!”).

²¹ „Дядя Вова, мы с тобой”. *Textove.com*. (Online) <https://textove.com/volgogradskie-kadety-dyadya-vova-my-s-toboy-tekst> (dostęp 30.10.2023).

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak jest!

Marcin Składanowski: Ale nikt nie mówi poważnie o konsekwencjach.

Zbigniew Kaźmierczyk: Bo ich nie obchodzą konsekwencje.

Marcin Składanowski: Dowodem jest moim zdaniem to, jak się traktuje cmentarze.

Zbigniew Kaźmierczyk: A te dzieci chcą zginąć dla „diadi Wowy”.

Marcin Składanowski: Myślę, że dzieci nie widzą, co znaczy: zginąć.

Zbigniew Kaźmierczyk: I dlatego chcą zginąć.

Marcin Składanowski: Bo chcą walczyć. Im się mówi, że są narodem zwycięzców. Jest to aksjomat, teza, która opiera się faktom. A jeśli ktoś powie, że było inaczej? A wojna polsko-bolszewicka? A wojna zimowa przeciwko Finlandii? A wojny czeczeńskie? Oczywiście takich pytań w Rosji się nie stawia.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale to dlatego, że – jak to ksiądz powiedział...

Marcin Składanowski: Nie ma pojęcia niedopuszczalnych strat.

Zbigniew Kaźmierczyk: Właśnie.

[*Po chwili*].

Marcin Składanowski: Geneza takiej postawy jest w antropologii, o której już tyle mówiliśmy: skoro jednostka jest niczym, to jej śmierć też nie ma znaczenia.

Zbigniew Kaźmierczyk: Liczy się imperium.

Marcin Składanowski: Jest to już tak widoczne, że nawet w propagandowych mediach rosyjskich spotykane jest pojęcie „мясной штурм” – szturm mięsny! Było ono spotykane od dawna, ale jako krytyczne lub szydercze określenie radzieckiej i rosyjskiej taktyki walki. A dzisiaj pojawiło się ono jako neutralne określenie w przestrzeni publicznej.

Zbigniew Kaźmierczyk: Mięso armatnie – taki odpowiednik.

Marcin Składanowski: Tak. Ale właśnie „szturm mięsny” to coś więcej: przeciwnika zarzuca się trupami swoich żołnierzy. To się działo w Bachmucie, to teraz się dzieje w Awdijiwce. Tylko rzecz nie w tym, że pojęcie istnieje, ale że traktuje się je jako coś normalnego.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak.

Marcin Składanowski: Tak mówiono krytycznie o strategii Żukowa – tego rzekomo wielkiego wodza, który wygrywał bitwy, zarzucając Niemców trupami żołnierzy radzieckich. Natomiast stosowanie tego terminu pozbawione aspektu krytycznego, spotykane w dzisiejszych mediach rosyjskich, jest już niepokojące. Potwierdza, że człowiek, żołnierz, jest tylko mięsem, niezbyt zresztą wartościowym, które można wykorzystać do walki.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale tak można mówić, przepraszam, jeśli ci żołnierze przyjmą takie mówienie, jeśli cywile przyjmą takie mówienie.

Marcin Składanowski: Tak.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak można mówić, bo cywile przyjmują, a próbują szturm mięsny.

Marcin Składanowski: Ale mówi się o innych – nie mówi się tego do żołnierzy, tylko do cywilów. W Rosji Putin skutecznie to społeczeństwo rozmontował, zatomizował. W Rosji nie ma silnych więzi społecznych. To jest rosyjskie powiedzenie: „Моя хата с краю”, albo inne, jeszcze bardziej dosadne: że szczęście nie jest wtedy, gdy moja krowa daje dużo mleka, tylko gdy krowa sąsiada zdechła. To, co czasy radzieckie już popsuiły, Putin dokończył. Oburzaliśmy się w Polsce, gdy Rosjanki kłóciły się o białe łady jako rekompensatę po śmierci żołnierzy. To, co nas oburza, tam wcale nie szokuje. Myślę, że – jak to już wspominałem – źródło jest głęboko w koncepcji człowieka. Kultura zachodnia rozumie człowieka inaczej niż Rosja. My mamy pojęcie strat niedopuszczalnych. Albo jeszcze coś wyraźniejszego: w 2018 roku, podczas spotkania Olgi Głackich, dyrektor departamentu polityki młodzieżowej obwodu saratowskiego i mistrzyni olimpijskiej z 2004 roku w gimnastyce artystycznej, z uczniami szkół średnich i studentami Kirowgradu, pani dyrektor powiedziała, że „państwo młodym ludziom nie jest w ogóle nic winne”, „państwo nie prosiło, abyście się urodzili”²². My byśmy powiedzieli: skoro płacimy podatki, to domagamy się odpowiednich działań państwa. Słuchając tej pani minister, podobnie zresztą jak czytając Dugina, pomyślałem sobie: przecież to właśnie jest typowo rosyjskie. To ja mam wobec państwa obowiązki, a nie państwo wobec mnie. Idea służebnej roli państwa wobec obywatela nie istnieje w świadomości publicznej, nawet jeśli ma podstawy w obowiązującej Konstytucji Federacji Rosyjskiej. Państwo nie może mieć służebnej roli. Ono jest centrum i wszyscy mają mu służyć. To jest, moim zdaniem, przejaw bardzo głębokiej rozbieżności antropologicznej między Zachodem a Rosją.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak! To jest przygnębiający przykład.

²² Глaцких, О. ”Государство не просило вас рожать”. Оскорбительные высказывания российских чиновников. 30.01.2020. ТАСС. (Online). <https://tass.ru/info/7648559> (dostęp 30.10.2023).

Marcin Składanowski: I dlatego można naczytać się o Rosji mnóstwo, ale jej nie pojąć. [Ze śmiechem] Ja usiłuję Rosję pojąć od podstawówki... Myślę jednak, że dlatego tak trudno Rosję zrozumieć badaczom zachodnim z naprawdę dużymi kompetencjami.

[Po chwili].

Zbigniew Kaźmierczyk: Mnie się wydaje, że dużo z Rosji pojął Mikołaj Bierdiajew, który nazywał Rosjan „urodzonymi podpalaczami” – w pracy *Światopogląd Dostojewskiego* albo *Rosyjska idea* wykładał o Dostojewskim i mówił, że mentalność rosyjską charakteryzuje skłonność do eschatologii, popadanie w myślenie o końcu świata. A to nieraz powoduje, że chcą się do tego myślenia czy do końca przyczynić, dlatego każda rewolucja, każda wojna jest szalem niszczycielstwa.

Marcin Składanowski: Tak. Lepiej się podpalić, świat podpalić... [ze śmiechem].

Zbigniew Kaźmierczyk: Dla Bierdiajewa kluczowe jest to, że Rosjanie są urodzonymi dualistami. Powołuje się na Adolfa Harnacka, który mówił, że Rosjanie mają skłonności do marcjonizmu. No przecież marcjonizm jest odmianą gnostycyzmu, który mówi, że świat jest światem złego Boga, jest dziełem demiurga. Jeśli eschatologia dręczy Rosjan, to jest to eschatologia gnostycko-manichejska. A co znaczy: gnostycko-manichejska? No mściwa! Z aprobatą okrucieństwa i niszczycielstwa. I zła.

Marcin Składanowski: U Dugina to widać. Zresztą w dzisiejszej Rosji okrucieństwo i zniszczenie nie stanowią żadnego problemu. Prosty przykład: Bachmut, czyli w Rosji wciąż „Artiomowsk”, został formalnie anektowany przez Rosję. Nie jest problemem, że w toku wielomiesięcznych szturmów Rosjanie zniszczyli miasto, które uważają za część Federacji Rosyjskiej. Bachmut jest dzisiaj stertą gruzów. Zło, zniszczenie, przemoc – to wszystko nie stanowi problemu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Jest teraz charyzmatem władzy.

Marcin Składanowski: Mam prawo, a niekiedy obowiązek niszczyć. Jest takie powiedzenie rosyjskie: Bij swoich, żeby obcy się bali. Tyle razy słyszałem to powiedzenie... Zniszczenie i śmierć nie wywołują głębszej refleksji. Przecież Rosjanie w Mariupolu, w mieście, w którym zabitych cywilów w czasie rosyjskiego oblężenia chowano na podwórkach domów, zorganizowali koncert. W mieście pełnym ruin. Być może, parę centymetrów pod stopami uczestniczących w koncercie były jeszcze zwłoki niedawno pochowanych mieszkańców tego miasta.

Zbigniew Kaźmierczyk: To by znaczyło, że w kulturze niemieckiej i rosyjskiej jest jakieś podobieństwo. To podobieństwo polega na całkowitej rezygnacji i niestawiania polityce postulatu moralności.

Marcin Składanowski: Ale czy o Niemcach też można tak powiedzieć?

Zbigniew Kaźmierczyk: W związku z rosyjskim koncertem na gruzach Mariupola przychodzi mi na myśl wiele scen, łącznie z tą, którą Polański zawarł w filmie *Pianista* – kiedy do zrujnowanego w powstaniu mieszkania, w którym siedzi zgłodniały i zziębnięty Żyd, przychodzi Niemiec i każe mu grać na pianinie. I ten Żyd zgrabiętymi palcami gra na pianinie o życie, i ten Niemiec się wzrusza. Zachwyca się i wzrusza pięknem muzyki... [*Po chwili*]. Tu nie ma żadnego przełożenia, żadnego związku pomiędzy sztuką, pięknem, humanizmem a polityką, a działaniem. W kulturze polskiej jest związek pomiędzy literaturą, poezją a życiem, słowem a czynem. Widzę podobieństwo kultury rosyjskiej i niemieckiej w braku związku pomiędzy sztuką a praktyką, pomiędzy humanizmem a polityką.

Marcin Składanowski: Panie Profesorze, nie chcę być adwokatem Niemców, ale jednak stwierdzenie, że nazizm jest naturalnym wykwitem kultury niemieckiej jest ryzykowne. Bo jeżeli patrzymy na Rosję – powiedzmy – z mojego punktu widzenia, to są stałe rzeczy w jej dziejach. Niezależnie od epoki, tam zawsze będzie przemoc, pogarda dla człowieka, kult wojny i przemocy. Tymczasem jednak w historii Niemiec – nie jestem specjalistą, więc mówię to z ostrożnością – poza nazizmem trudno coś takiego znaleźć.

Zbigniew Kaźmierczyk: Niedawno ukazała się książka Eduarda Mühlego o Słowiańszczyźnie²³ jako straconej szansie jedności – *Słowianie: rzeczywistość i fikcja wspólnoty*, w której pokazuje, jak w wieku XIX rodził się rasizm niemiecki. Pokazuje na przykład list Bismarcka z 1861 roku, gdy był posłem pruskim w Petersburgu, do siostry, w którym przysły Kanclerz mówi, że bardzo współczuje Polakom, ale: albo oni, albo my. Trzeba ich wytępić²⁴. Jeżeli my mamy przetrwać, to trzeba ich wytępić. Mühle w tej książce daje wypowiedzi rozmaitych artystów, adwokatów, nauczycieli akademickich, które są wypowiedziami rasistowskimi, które przypisują – na przykład sam Hegel w wykładach o filozofii historii powiedział, że Słowiańszczyźnie nie poświęci refleksji historiozoficznej, bo brak osiągnięć myśli racjonalnej sprawia, że w zasadzie nie ma o czym mówić²⁵.

Marcin Składanowski: Panie Profesorze, ale oddzielmy pewne rzeczy. U Lutra również widać wrogość wobec Słowian. Przecież w czasach Lutra w dzisiejszych wschodnich Niemczech wciąż liczny był lud słowiański. Widać u niego pogardę dla Słowian.

²³ Mühle, E. (2020). *Słowianie. Rzeczywistość i fikcja wspólnoty*. Tł. J. Janicka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN,

²⁴ „Bijcie Polaków, tak aby stracili nadzieję na życie; współczuję im ich położeniu, ale jeśli chcemy przetrwać, nie mamy innego wyjścia, jak tylko ich wytępić” (Mühle 2020: 34). „Wilk też nie odpowiada za to, że Bóg go stworzył takim, jaki jest; dlatego też zabija się go, gdy się tylko może” – cyt. za: Trzeciakowski, L. (1993). *Spółczesność polskie w oczach Otto von Bismarcka*. *Kwartalnik Historyczny*, 100(4), s. 170.

²⁵ „Cała ta masa nie wystąpiła dotychczas jako samodzielny moment w szeregu wpływów kształtujących rozsądek na świecie” (Mühle 2020: 30).

Przykłady rasizmu są zresztą liczne i powszechne na świecie. Ale jednak przejście od rasizmu do obozów koncentracyjnych i komór gazowych nie jest oczywiste.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale komory rodzą się w procesie historycznym oczywiście. Ten proces ma swoje etapy. Istnieje w Niemczech teutońska tradycja *Drang nach Osten*. Jest reaktywnym podłożem, gdy padają na nie idee nowego parcia na Wschód. Idee mają konsekwencje. Nawet u radykalnie lewicowego Engelsa wyraźna była pogarda dla Słowian jako barbarzyńców – implikująca automatyzm ekspansji²⁶.

Marcin Składanowski: Ale tego typu tezy i u Brytyjczyków znajdziemy, prawda? W ogóle w imperiach kolonialnych.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. Ale w Prusach te idee znalazły postać instytucjonalną – Hakaty, Związku Wszechniemieckiego. A po Bismarcku przeciw Cesarz Wilhelm II był opętany nienawiścią do Słowian i Helmuth von Moltke, jego generał, który mówił, że Niemcy muszą iść na wojnę ze Słowianami, bo jest ona nieunikniona²⁷. Cywilizacji wyższej potrzebna jest przestrzeń kosztem podrzędnej, upośledzonej. Bardzo często pojawia się kategoria czystości, zarzucanie brudu, upośledzenia, chorób; w związku brudem pojawia się kategoria chorób słowiańskich. Obsesja ma potencjał wielowymiarowości. Łatwo łączy się z narodowością²⁸.

Marcin Składanowski: Tak. Nie chcę bronić Niemców, tylko to są argumenty, które są w ogóle typowo kolonialnymi argumentami – niesienia cywilizacji...

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. One są kolonialne.

Marcin Składanowski: W Rosji jest coś więcej. To jest kult wojny dla samej wojny, kult przemocy. Tymczasem tu mamy po prostu kolonializm i rasizm. Chyba wszystkie imperia kolonialne kierowały się rasizmem.

Zbigniew Kaźmierczyk: A ten autor mówi o antyslawizmie, o narodzinach w Niemczech wieku XIX słowianofobii...

Marcin Składanowski: Bo to było uznanie dla niemieckiego kolonializmu.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak!

²⁶ F. Engels pisał w „Nowej Gazecie Reńskiej” 15 lutego 1849 o „barbarzyńskim Wschodzie” „mających, karłowatych, bezsilnych narodków” (Mühle 2020: 32).

²⁷ Helmut von Moltke szef sztabu generalnego: „Prędzej czy później musi nadejść wojna europejska, w której będzie przede wszystkim chodzić o walkę między germańskością a słowiańskością” (Mühle 2020: 36).

²⁸ Paul de Lagarde, orientalista z Getyngi, propagator kolonizacji w bezpośrednim sąsiedztwie Niemiec, mówił o Słowianach, że są „tylko ciężarem dla Europy: im szybciej zginą, tym lepiej dla nas i dla nich” (Mühle 2020: 35).

Marcin Składanowski: Myślę, jednak w przypadku Rosji chodzi o coś innego. W rosyjskiej kulturze przemoc jest głęboko zakorzeniona. Istnieje akceptacja nawet dla przemocy wobec Rosjan. Rosja jako państwo jest zbudowana na przemocy. To nie jest tylko przemoc wobec Polaków, Niemców czy kogokolwiek. Dlatego trudno się Rosjanom litować nad Ukraińcami, bo sami Rosjanie przemocy doświadczają i uznają ją za oczywisty element życia ludzkiego. To społeczeństwo jest od wieków oparte na przemocy. Nie chodzi więc o to, że Rosjanie uznają się za rasę panów, czystych i cywilizowanych, którzy mają siłą cywilizować dzikusów, a w ostateczności ich tępić. Otóż nie: to nas tępią, gnębią nasi rodacy, Rosjanie, i my też nie mamy oporów przed przemocą wobec innych. Może podam przykład z o wiele niższego poziomu. Śmiałyśmy się pewnie z tego, jak w pierwszych dniach pełnoskalowej agresji przeciwko Ukrainie żołnierze rosyjscy kradli pralki, lodówki, telewizory, a nawet sedesy. W rzeczywistości jednak, po odjęciu Moskwy i Petersburga, ogromna liczba mieszkańców Rosji nie ma dość podstawowych zdobyczy cywilizacji. Z ich punktu widzenia Ukraina jest bogata i rozwinięta. Nie ma tu zatem pojęcia „rasy panów”, a raczej coś typowo rosyjskiego: ja żyję źle, to i ty musisz tak żyć.

Zbigniew Kaźmierczyk: Mickiewicz uważał, że typ ekspansjonizmu rosyjskiego wyjaśnia kolonizacja normańska. To, że Słowianie naddnieprzańscy zostali po prostu przez wikingów podbici, a zatem Ruś Kijowska powstała w wyniku kolonizacji elit, które się zasymilowały i wspólnie jarzmiły prasłowiański lud. Dlatego Rosja jest państwem, w którym są dwa kierunki przemocy: dośrodkowy, a zarazem ekstrawertyczny, i odśrodkowy, bez których nie może istnieć. Jest despotyzmem czynnym, nie może nie podbijać. Ona nie może istnieć bez tych dwóch kierunków podboju.

Natomiast kolonializm niemiecki oczywiście też się opierał na przemocy, zwłaszcza na Wschodzie. Ale jest mniej dośrodkowy, a bardziej odśrodkowy, a w tej odśrodkowości jest również niesłychanie drastyczny, bo na pierwszą wojnę wyposażył żołnierzy w kilkadziesiąt tysięcy karabinów maszynowych produkcji niemieckiej. Oni najbardziej przyczynili się do tego, że w dziejach wojen nastąpił etap maszynowego zadawania śmierci – prawda? Książka Mühlego dowodzi, że Niemcy w odniesieniu do Polski cierpią na antyslawizm zapłodniony darwinizmem. Niektórzy przedstawiciele elit naukowych, artystycznych i politycznych antypolonizm wypijają z mlekiem matki i są urodzonymi antypolonitami. W XX wieku antyslawizm pod wpływem darwinizmu ideologicznego zmutował w myśli nazistowskiej w projekcie Zagłady. Ten darwinizm inspirował Nietzschego w *Ludzkim, arcyludzkiem, Jutrzence, Wiedzy radosnej, Tako rzecze Zaratustra, Poza dobrem i złem, Z genealogii moralności*. Już trzy pierwsze dzieła, z drugiego okresu jego twórczości Nietzschego, są pod wpływem Darwina, zapłodnione darwinizmem i darwinizm pozostanie podstawą rewelacji filozoficznych kolejnych prac tego filozofa inspirującego nazistów. W Niemczech, podobnie jak w Rosji, następuje czerpanie w nowych wiarach ideologicznych z natchnień darwinizmu; pozytywne odnoszenie się do ducha darwinizmu. Czyli do czego? Do przekonania, że prawem natury jest pożeranie i bycie pożerany. Zasadniczo właściwie dwa byty spotykają się w świecie natury – ten, który jest silny albo dobrze przystosowany, albo ma kły i pazury i pożera, i ten, który jest słaby i jest pożerany. Jeżeli tak jest w naturze, to jak jest w dziejach. I właściwie co jest wielkością cywilizacji czy kultury? Czy nie stanięcie na

poziomie tego prawa? Europejczycy szybko zrozumieli, że w tej konkurencji decyduje wybór pozycji. Wielkością jest wybrać pozycję drapieżcy.

Marcin Składanowski: Panie profesorze, tak. Tylko sądzę, że jednak Rosja to jest coś innego. Tu Darwin nie jest żadną inspiracją, tu jest coś o wiele głębszego, o wiele wcześniejszego, starszego. I właśnie wracam do tego, że chociaż ideologia Putinowska mówi o narodzie zwycięzców, Rosjanie nie są chronieni przed agresją czy przemocą nawet ze strony władz – przemoc i agresję uważa się za nieodłączny element życia społecznego.

Zbigniew Kaźmierczyk: Nie przeczę.

Marcin Składanowski: Przemoc nie budzi oburzenia publicznego w Rosji. Mówię to, analizując rosyjski przekaz medialny, w którym przemoc jest powszechnie obecna i akceptowana.

Zbigniew Kaźmierczyk: To właśnie wyjaśnia rozdział polityki i sztuki. Jest rozdział: co innego sztuka, co innego wzruszenia, balet zwłaszcza, przeniesienie się w jakiś inny wymiar, a co innego twarde reguły życia..

Marcin Składanowski: A literatura nie! Przecież Dostojewski to przerażająca literatura. Przerażająca literatura! Bardzo przygnębiająca i pesymistyczna.

Zbigniew Kaźmierczyk: Tak. I wzywa do przemiany osobowości. Wzywa rzeczywistość! Literatura nie jest może bez wpływu na Rosjan. Literatura żąda jedności świadomości i polityki, słowa i czynu. Dostojewski mówi: nie możesz być tym Raskolnikowem, który uprawia filozofię morderstwa.

Marcin Składanowski: Tak! A tu państwo było. Dostojewski usiłował uzasadnić swój pesymizm i nienawiść do Zachodu prawosławiem. Niektórzy, nawet na Zachodzie, dali się na to nabrać. Zresztą odwoływanie się do duchowych wartości jest w Rosji akceptowane, nawet jeśli jawnie przeczy temu życie. Wczoraj znowu słyszałem Putina, który mówił o wartościach, o chrześcijaństwie, o rodzinie. I mówi to człowiek, który całym swoim prywatnym życiem przeczy temu, już pomijając fakty decyzji politycznych. Wszyscy o tym wiedzą, że jego prywatne życie całkowicie przeczy temu, co mówi. I nie ma problemu!

Zbigniew Kaźmierczyk: Nie ma postulatu jedności słowa i czynu.

Marcin Składanowski: Tak, tak.

Zbigniew Kaźmierczyk: Co innego można mówić, co innego robić... Poza tym w Rosji jest taki rodzaj umowy społecznej. Występuje Stalin i zapewnia, że zbudowaliśmy raj. Przychodzi lud, który wie, że Stalin kłamie, a Stalin wie, że oni wiedzą, że on kłamie – i zbiera owacje.

Marcin Składanowski: Tak! Znana jest taka maksyma Stalina: „Жить стало лучше, жить стало веселее” – „Życie stało się lepsze i weselsze” [ze śmiechem].

Zbigniew Kaźmierczyk: Wszyscy wiedzą, że on kłamie.

Marcin Składanowski: I tak samo jest u Putina, który kłamie w żywe oczy.

Zbigniew Kaźmierczyk: Zresztą jak on definiował kiedyś na dorocznym spotkaniu z mediami dyplomację. Dyplomacja jest to sztuka wprowadzania w błąd interlokutora. Dyplomacja nie jest sztuką mówienia prawdy czy szukania kompromisu.

Marcin Składanowski: Dlatego trudno mówić o jakiegokolwiek wiarygodności oficjalnego przekazu rosyjskiego. Był generał Surowikin – „generał Armagedon”, zbrodniarz z Syrii. Miał być bohaterem, który odmieni losy wojny. Dzisiaj już go nie ma. Nie ma i nie było takiego generała. Nie istnieje temat. Po prostu! Po stalinowsku: człowiek zniknął i go nie ma. I nie było nigdy.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale czy w Rosji władza, która nie jest okrutna, która krępuje się prawdą – czy ta władza mogłaby się cieszyć charyzmatem?

Marcin Składanowski: Właśnie! O tym pomyślałem wcześniej. Dugin o tym pisze. Dla niego tylko taki władca jest dobry, który rozszerza Rosję, jest silny. Dlatego dla niego symbolem słabości byli Gorbaczow i Jelcyn. Mimo że oni nie byli żadnymi demokratami. To tak jak powiedzieć, że [ze śmiechem] Nawalny jest demokratą. Dla Dugina cechą dobrego władcy nie jest sprawiedliwość ani szlachetność, tylko podbój, rozszerzanie terytorium.

Zbigniew Kaźmierczyk: Metodą wojny.

[Po chwili].

Zbigniew Kaźmierczyk: Los „Memoriału” jest straszny. Są w tej chwili prześladowani, zamykani. Zarzuca im się faszyzm, bo oni mówią, że Armia Czerwona sprzymierzyła się z Hitlerem.

Marcin Składanowski: To jest karalne w Rosji. Ponieważ o tym pisałem, jestem przestępcą. Nie mógłbym do Rosji pojechać. Pisanie o pakcie Ribbentrop–Mołotow jest w Rosji karalne, zrównywanie Rzeszy Niemieckiej ze Związkiem Radzieckim jest karalne. Mamy pierwsze przypadki w Rosji powrotu do radzieckiej karnej psychiatrii.

Zbigniew Kaźmierczyk: Ale czy to nie jest tak, że w świetle duginizmu, który być może chwycił jakiś procent Rosjan, a na pewno oddaje w ostrej postaci symptomy cywilizacji rosyjskiej, ustroju państwa...

Marcin Składanowski: Dugin nie ma wpływu społecznego, ale rzeczywiście dość wyraźnie pokazuje dominujące w Rosji idee i ich społeczne i polityczne konsekwencje.

Zbigniew Kaźmierczyk: Więc jeśli przyjąć, że on oddaje stan umysłu rosyjskiego często spotykany, czy to nie znaczy, że tych działaczy „Memoriału”, którzy stawiali kamienie z Sołówek naprzeciw Łubianki w Moskwie i instytucji upamiętniającej więźniów politycznych w Petersburgu, musi spotkać ciężki los zesłanych? Marzyli o tym, żeby ustroj komunistyczny, zwłaszcza stalinizm, przenicował się przez ten kamień jak przez jakieś ucho igielne i oczyścił się z despotyzmu dla ustroju przedstawicielskiego. I w ten sposób wydali na siebie wyrok?

Marcin Składanowski: To też jest problem prawosławia. Nie tak dawno w mieście Wielkie Łuki²⁹ w Rosji było poświęcenie pomnika Stalina. To nawet oburzyło niektórych prawosławnych. Jak i argument za poświęceniem Stalina – bądź co bądź prześladowcy Cerkwi, przynajmniej na pewnym etapie, nie w całości.

Zbigniew Kaźmierczyk: Z pięćdziesięciu tysięcy cerkwi podobno zostało pięćset.

Marcin Składanowski: Duchowny, który poświęcił pomnik, mówił w czasie uroczystości, na czym polegała ta dobra rola Stalina w dziejach rosyjskiej Cerkwi. Otóż dzięki niemu przybyło... męczenników.

[Śmiech].

Zbigniew Kaźmierczyk: No to teraz Neron... Herod...

Marcin Składanowski: Tak! Neron byłby dobrym przykładem. [Śmiech]. To jest duży problem dla Cerkwi. Jest duży problem tożsamościowy, bo Cerkiew współpracuje z Putinem całkowicie – do tego stopnia, że nawet fakty historyczne się zmieniają, interpretacja ich się zmienia na żądanie Putina.

Zbigniew Kaźmierczyk: ...z dnia na dzień...

Marcin Składanowski: Historyk, prawda? Wielki historyk...

Zbigniew Kaźmierczyk: ...tak jak wielki językoznawca...

Marcin Składanowski: ...Stalin. [Śmiech]. Ale jednak Cerkiew nie może tak do końca tego zlekceważyć, bo jest to zbyt mocny ślad prześladowań.

---

²⁹ Освящение памятника Сталину церковь назвала личной позицией священников. РБК. 18.08.2023 (Online). <https://www.rbc.ru/rbcfreeneews/64df3a969a7947064737affa> (dostęp 30.10.2023).

Zbigniew Kaźmierczyk: Czyli ma sens postawienie Kamieni Sołowieckich naprzeciw Łubianki? I w Petersburgu? Naprzeciw domu więźniów politycznych?

Marcin Składanowski: Sens ma, ale pewnie długo nie postoją... [*Śmiech*].

Zapisała Katarzyna Wojan

Bibliografia / References

- Bierdiajew, M. (2004). *Światopogląd Dostojewskiego*. Przeł. i oprac. H. Paprocki. Seria Biblioteka Europejska – Antyk. Kęty: Wydawnictwo „Antyk”.
- Bierdiajew, M. (1987). *Rosyjska idea*. [Przekł. z ros. J. C. – S. W.]. Wstęp Cezary Wodziński. Biblioteka Aletheia, 1. Warszawa: In Plus.
- Dugin, A. (1998). Aleksander Dugin: Czekam na Iwana Groźnego. Rozmawiał G. Górny. Moskwa, marzec 1998. *Frona*, 11–12. (Online) <https://www.frona.pl/a/aleksander-dugin-czekam-na-iwana-groznego,45653.html> (dostęp 18.10.2023).
- Dugin, A.G. (2014). *V poiskah temnogo Logosa (filosofsko-bogoslovskie očerki)*. Moskwa: Akademičeskij proekt [Дугин, А.Г. (2014). *В поисках темного Логоса (философско-богословские очерки)*. Москва: Академический проект].
- Epstein, M., Bazyłow, W. *Oni umieją kochać tylko umarłych*. Z Michałem Epsteinem rozmawia Walentin Bazyłow. Przeł. P. Siegień. (Online) <http://www.svoboda.org/a/228178789.html> (dostęp 18.10.2023).
- Jabłonowski, W. (1913). *Dwie kultury. Studya historyczne i literackie*. Warszawa: E. Wende i S-ka.
- Karamzin, M. (1824–1830). *Historia państwa rosyjskiego*. T. I–XII. Przeł. G. Buczyński. Warszawa: Zawadzki i Węcki.
- Karczewski, K. (2017). *Tradycja, imperium, geopolityka. Eurazjatyzm w ujęciu Aleksandra Dugina jako alternatywa wobec liberalizmu oraz demokracji liberalnej*. Toruń: Adam Marszałek.
- Kaźmierczyk, Z. (2021). Teologiczny wymiar filmowych tekstów kultury rosyjskiej Pawła Łungina. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 22(1): 82–91.
- Łotman, J., Uspienski, B. (1993). *Rola modeli dualnych w dynamice kultury rosyjskiej (do końca XVIII wieku)*. W: Żyłko, B. (Red.). *Semiotyka dziejów Rosji*. Przeł. B. Żyłko, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie: 17–61.
- Mühle, E. (2020). *Słowianie. Rzeczywistość i fikcja wspólnoty: VI–XV wiek*. Tł. J. Janicka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Putin, V.V. (2021). Ob istoričeskom edinstve russkih i ukraincev. *Kremlin.ru* (Prezident Rossii). 12.07.2021 [Путин В.В. (2021). Об историческом единстве русских и украинцев. *Kremlin.ru* (Президент России). 12.07.2021] (Online) <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (dostęp 30.10.2023)].
- Składanowski, M. (2019). *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina. Studia historiozoficzno-antropologiczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Składanowski, M. (2022). *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeurazjatyzmie Aleksandra Dugina na tle współczesnej rosyjskiej debaty politycznej i akademickiej*. Warszawa: Difin.
- Składanowski, M., Smuniewski C. (2022). From Desecularization to Sacralization of the Political Language: Religion and Historiosophy in Vladimir Putin's Preparations for War. *Verbum Vitae* 40(4): 869–891.

- Składanowski, M. (2023). *Russia's National Security in Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism*. A Sacred Fortress. Lanham–Boulder–New York–London: Lexington Books.
- Składanowski, M. (2023). Cyril and Methodius as Presursors of the 'Rus' World': The Image of the Solun Brothers and Russian Imperialism. *Forum Teologiczne*, 24: 131–142.
- Sokołow, B. (2022). *Aleksander Solżenicyn: Prorok i dysydent*. Przeł. M. Głuszkowska. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Trzeciakowski, L. (1993). Społeczeństwo polskie w oczach Otto von Bismarcka. *Kwartalnik Historyczny*, 100(4): 165–179.

Źródła internetowe

- Dekriminalizacji domашnego nasiliã — pãt' let. Za èto vremã vse stalo tol'ko huže? Postradavšim teper' složnee polučit' pomoš'? A agressorov voobše nakazyvaût? Ob"ãsnãet Diana Barsegãn iz «Nasiliũ.net». *Meduza*. 7.02.2022 [Декриминализации домашнего насилия – пять лет. За это время все стало только хуже? Пострадавшим теперь сложнее получить помощь? А агрессоров вообще наказывают? Объясняет Диана Барсеган из «Насилию.нет». *Meduza*. 7.02.2022]. (Online) <https://meduza.io/feature/2022/02/07/s-dekriminalizatsii-domashnego-nasiliya-proshlo-pyat-let-za-eto-vremya-vse-stalo-tolko-huzhe-zhertvam-teper-slozhnee-poluchit-pomosch-a-agressorov-voobsche-nakazyvayut> (dostęp 30.10.2023).
- "Dãdã Vova, my s toboj". *Textove.com* [”Дядя Вова, мы с тобой”. *Textove.com*]. (Online) <https://textove.com/volgogradskie-kadety-dyadya-vova-my-s-toboy-tekst> (dostęp 30.10.2023).
- Glackih, O. "Gosudarstvo ne prosilo vas rožat". Oskorbiteľ'nye vyskazyvaniã rossijskich činovnikov. *TASS*. 30.01.2020 [Глацких, О. "Государство не просило вас рожать". Оскорбительные высказывания российских чиновников. *TASS*. 30.01.2020]. (Online). <https://tass.ru/info/7648559> (dostęp 30.10.2023).
- Natal'ã Poklonskaãã pronesla v "Bessmertnom polku" ikonu Nikolaã II. *TASS*. 9.05.2016 [Наталья Поклонская пронесла в "Бессмертном полку" икону Николая II. *TASS*. 9.05.2016]. (Online) <https://tass.ru/obschestvo/3267582> (dostęp 30.10.2023).
- Osvãšenie pamãtnika Stalinu cerkov' nazvala ličnoj poziciej svãšennikov. *RBC*. 18.08.2023. [Освящение памятника Сталину церковь назвала личной позицией священников. *РБК*. 18.08.2023]. (Online). <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/64df3a969a7947064737affa> (dostęp 30.10.2023).
- Putin usomnilsã v versii ubijstva mitropolita Filippa Malũtoj Skuratovym v 1569 godu. *TASS*. 30.08.2021 [Путин усомнился в версии убийства митрополита Филиппа Малютой Скуратовым в 1569 году. *TASS*. 30.08.2021]. (Online) <https://tass.ru/obschestvo/12253921> (dostęp 30.10.2023).
- Šoh, K. (2020). Začem ponadobilsã eše odin pamãtnik poraženiũ Novgorodskoj respublik. *Gorod 812: Peterburgskij žurnal*. 15.07.2020 [Шох, К. (2020). Зачем понадобился еще один памятник поражению Новгородской республики. *Город 812: Петербургский журнал*. 15.07.2020]. (Online) <https://gorod-812.ru/pamyatnik-porageniu/> (dostęp 30.10.2023).
- V Moskve pokazali nowe učebniki po istorii s operaciej na Ukraïne. *Politika*. 7.08.2023 [В Москве показали новые учебники по истории с операцией на Украине. *Политика*. 7.08.2023]. (Online) <https://www.rbc.ru/politics/07/08/2023/64d1016a9a794763ffc7ab63> (dostęp 30.10.2023).

MARCIN SKŁADANOWSKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II / John Paul II Catholic University of Lublin
Aleje Raławickie 14, 20-950 Lublin, Polska / Aleje Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland
Corresponding Author e-mail: marcin.skladanowski@kul.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1437-8904>

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk
Wydział Filologiczny / Faculty of Languages
ul. Wita Stwosza 55, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza str. 55, 80-308 Gdańsk, Poland
Corresponding Author e-mail: zbigniew.kazmierczyk@ug.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-3911>

(nadesłano / received 19.11.2023; zaakceptowano / accepted 20.11.2023)

Competing interests: The authors declare that they have no conflict of interests.

Od lewej: ks. prof. dr hab. Marcin Składanowski, prof. ucz., dr hab. Zbigniew Kaźmierczyk

VI. KRONIKA
CHRONICLE

SPRAWOZDANIA NAUKOWE
SCIENTIFIC REPORTS

Article No. 316

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.27>

Sprawozdanie naukowe / Scientific report

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Dyscyplina naukowa: historia / Discipline of science: history

Copyright © 2023 SRG and M. Dąbrowska, P. Głuszkowski¹

Citation:

Dąbrowska, M., Głuszkowski, P. (2023). Syberia i Polska – miejsca wspólne w literaturze i historii. (Konferencja Naukowa Syberia i Polska – miejsca wspólne w literaturze i historii, Białystok 20-21 kwietnia 2023 r.). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 511–516. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.27>

SYBERIA I POLSKA – MIEJSCA WSPÓLNE
W LITERATURZE I HISTORII
(Konferencja Naukowa *Syberia i Polska – miejsca wspólne
w literaturze i historii*, Białystok 20–21 kwietnia 2023 r.)

MAGDALENA DĄBROWSKA*
PIOTR GŁUSZKOWSKI**

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw
Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics
Katedra Rusycystyki / Institute of Russian Studies
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polska /
Krakowskie Przedmieście St. 26/28, PL 00-927 Warsaw, Poland

*e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

**e-mail: p.gluszkowski@uw.edu.pl

**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6820-7302>

(nadesłano / received 30.08.2023; zaakceptowano / accepted 30.08.2023)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny]

Abstract

Siberia and Poland – common places in literature and history (The *Siberia and Poland - common places in literature and history* Scientific Conference. Białystok, 20-21 April, 2023)

The paper presents the *Siberia and Poland – common places in literature and history* scientific conference (University of Warsaw, Mieroszewski Centre, Sybir Memorial Museum in Białystok, Białystok, 20–21 April, 2023). 40 participants took part in the conference, which was an interdisciplinary academic event.

Keywords: Siberia, Poland, literature, history, exile, scientific conference, report.

Abstrakt

Artykuł zawiera opis konferencji naukowej *Syberia i Polska - miejsca wspólne w literaturze i historii* (Uniwersytet Warszawski, Centrum Mieroszewskiego, Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku, Białystok 29-21 kwietnia 2023 r.). W konferencji wzięło udział 40 uczestników. Konferencja miała charakter interdyscyplinarny.

Słowa kluczowe: konferencja naukowa, Syberia, Polska, literatura, historia, zesłanie, sprawozdanie.

W polskiej tradycji językowej i kulturowej istnieje rozróżnienie na Syberię i Sybir oraz Sybiraka / Sybiraczkę i sybiraka / sybiraczkę (zob. Słownik... 1988: 742). Obecność tych słów – w szczególności słowa „Sybir” – w słownikach języka polskiego oraz w codziennym użyciu współczesnych Polaków stała się przedmiotem studiów naukowych (Strawińska 2013: 59–69), przy czym nie tylko z zakresu językoznawstwa, ale także historii czy socjologii albo lokujących się na ich pograniczu badań nad pamięcią kulturową, indywidualną i zbiorową. Jak powszechnie wiadomo, Syberia to obszar geograficzny między Uralem a Oceanem Spokojnym oraz Oceanem Arktycznym i stepami Kazachstanu i Mongolii, Sybir zaś to miejsce zsyłki wielu pokoleń Polaków (oraz osób innej narodowości podlegających represjom, w tym Rosjan) na terytorium Rosji i ZSRS, pokrywające się z Syberią, ale także wykraczające poza nią, gdyż obejmujące znaczne połacie wschodniej i północno-wschodniej części kontynentu europejskiego. Sybirak i Sybiraczka są mieszkańcami Syberii, sybirak i sybiraczka byli zesłańcami na Syberię. Rozróżnienie – trudne do zrozumienia dla cudzoziemców, zwłaszcza przedstawicieli narodów, które szczęśliwie nie miały w swojej historii bolesnych doświadczeń związanych z zsyłkami w głąb Rosji – pojawiło się wraz z powstaniem samego zjawiska, a zakorzeniło się w miarę jego rozwoju w XIX i XX wieku.

„Sybir” stał się słowem kluczowym konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 20–21 kwietnia 2023 roku w Białymstoku, chociaż w trakcie jej obrad wielokrotnie oświetlane były również tematy związane z Syberią, skomplikowane karty jej przeszłości i współczesności czy zróżnicowanie przyrodnicze, klimatyczne, narodowościowe, kulturowo-obyczajowe i językowe. Organizatorzy przewidzieli zresztą ten fakt, podobnie jak to,

że przedmiotem zainteresowania będzie nie tylko polska społeczność Syberii. Spotkanie odbyło się pod nazwą *Syberia i Polska – miejsca wspólne w literaturze i historii* w gmachu Muzeum Pamięci Sybiru w Białymstoku.

Organizatorami przedsięwzięcia były Studenckie Koło Naukowe Dialogu i Współpracy ze Wschodem w Katedrze Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, założone i kierowane przez Piotra Głuszkowskiego, wspomniane Muzeum Pamięci Sybiru, którego dyrektorem jest Wojciech Śleszyński, oraz Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego, którego dyrektorem jest Ernest Wyciszkievicz. Patronat naukowy objęła Komisja Badań nad Historią Syberii Polskiej Akademii Nauk, patronat medialny zaś – „Świat Sybiru. Portal Popularnonaukowy”². Przedstawiciele organizatorów zabrali głos podczas otwarcia konferencji, wskazując na jej interdyscyplinarny charakter oraz podtrzymanie pamięci i ciągłości badań naukowych nad Sybirem jako cel główny. Pierwszy wykład wprowadzający, zatytułowany *Wkład cywilizacyjny Polaków w kształtowanie Syberii* i kreślący perspektywy badań polsko-syberyjskich / sybirskich, wygłosił Zbigniew J. Wójcik, nestor polskich historyków nauki oraz zasłużony historyk i geolog, a także nauczyciel całych pokoleń badaczy tych zagadnień, na którego imponujący dorobek rzuca światło okolicznościowa książka wydana rok wcześniej przez Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN (*Profesor Zbigniew J. Wójcik... 2022*). Z drugim wykładem wprowadzającym, noszącym tytuł *Strategia adaptacji polskich zesłańców w „Oddalonych punktach Tobolskiej Gubernii”*, wystąpiła (jako jedyna uczestniczka w formule online) Swietłana Mulina z Państwowego Muzeum Historyczno-Krajoznawczego w Omsku, bardzo dobrze znana w naszym kraju i często w nim goszcząca badaczka „polskiej Syberii”. Pomysł wydarzenia wyszedł od Studenckiego Koła Naukowego Dialogu i Współpracy ze Wschodem w Katedrze Rusycystyki UW, które pierwszą konferencję o podobnej tematyce i nazwie – *Syberia. Wizje literackie – wizje dokumentalne* – zorganizowało w dniu 19 października 2016 roku w Warszawie. Pokłosiem tej konferencji stała się monografia wydana w roku następnym pod takim samym tytułem (*Syberia... 2017*). Jeszcze raz warto zaznaczyć, że obecna konferencja odbyła się w siedzibie Muzeum Pamięci Sybiru, nowoczesnej placówki muzealnej, szeroko wykorzystującej nie tylko ekspozyty w tradycyjnym rozumieniu, ale także multimedia, sugestywnie przemawiającej do odwiedzających w różnym wieku słowem, obrazem i dźwiękiem³. Zwiedzenie ekspozycji było interesującym uzupełnieniem konferencji, możliwością zobaczenia – zarówno w przenośnym, jak i dosłownym tego słowa rozumieniu – tego, o czym mówili referenci, wśród których znaleźli się także sami białostoccy muzealnicy.

W konferencji wzięło udział prawie czterdziestu referentów z ponad dwudziestu jednostek naukowych. Najliczniejszą grupę stanowili wśród nich historycy i literaturoznawcy, ale byli także kulturoznawcy, muzykolodzy i etnografowie. Wśród reprezentowanych placówek znalazły się liczne uniwersytety (Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), uczelnie wyższe (Akademia Finansów i Biznesu, Europejska Uczelnia w Warszawie), jednostki PAN

² Zob. <https://swiatsybiru.pl/pl/> (dostęp 28.08.2023).

³ Zob. <https://sybir.bialystok.pl/> (dostęp 28.08.2023).

(Komisja Badań nad Historią Syberii, Instytut Sztuki, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, Instytut Studiów Politycznych) i inne instytucje naukowo-badawcze (Instytut Pamięci Narodowej), placówki muzealne (Muzeum Pamięci Sybiru, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie) i kulturalne (Kujawsko-Pomorskie Centrum Dziedzictwa w Toruniu), a także szkoły (Zespół Szkół Ogólnokształcących i Zawodowych w Mońkach, Społeczna Szkoła MTE „Milanowianki”). Obecność na konferencji badaczy, którzy pracują jako nauczyciele, cieszy szczególnie, oznacza bowiem, że wiedza o Sybirze nie jest dostępna tylko hermetycznym kręgiem naukowców, ale też młodym Polakom, którzy z czasem mogą zasilić środowisko naukowe. Z tego samego powodu niezwykle raduje obecność muzealników, których praca polega przecież na zachowaniu łączności między światem nauki i społeczeństwem. Referentów można podzielić na trzy grupy: pierwszą stanowią wytrawni badacze Sybiru / Syberii i polskich kart w dziejach tego obszaru, od lat specjalizujący się w tej problematyce i z nią kojarzeni, drugą tworzą doświadczeni badacze innych zagadnień, sięgający po tematykę syberyjską okazjonalnie, na marginesie innych przedsięwzięć naukowych, trzecia to najmłodszy adeptci nauki, doktoranci i studenci, dopiero zaczynający badania.

Umożliwienie spotkania badaczy Syberii pochodzących z różnych pokoleń było jednym z zamiarów organizatorów konferencji. Brak zainteresowania tematyką syberyjską wśród młodych naukowców wielokrotnie sygnalizował Zbigniew J. Wójcik na spotkaniach Komisji Badań nad Historią Syberii PAN (tzw. Komisji Syberyjskiej). Problem ten został również zauważony przez Wiktorię Śliwowską, która przez wiele lat starała się włączać do swych projektów młodzież z Polski i Rosji (Śliwowsky 2008: 456–461). W ostatnich latach w związku z pandemią i wojną w Ukrainie wywołaną przez Federację Rosyjską zainteresowanie studentów i doktorantów problematyką poruszaną na konferencji rzeczywiście bardzo zmalało, przede wszystkim z powodu braku możliwości wyjazdu na Syberię. Nie oznacza to jednak, że brak perspektyw na kwerendy w archiwach Irkucka, Omska, Tomska czy też Tobolska lub wyjazdów terenowych zamyka przed nowymi badaczami możliwość podjęcia tematów związanych z Syberią. W Białymstoku starsze pokolenie badaczy nie tylko chętnie dzieliło się swoją wiedzą, ale też i proponowało licznie zebranej młodzieży podjęcie tematów niewymagających zagranicznej kwerendy, a z pewnością ważnych dla polskiej nauki, jak np. obraz Polaków na Syberii na przełomie XIX–XX wieku na podstawie listów publikowanych w prowincjonalnej prasie. Po konferencji można z pewną nadzieją patrzeć na przyszłość badań nad losami Polaków na Syberii, a także samej Syberii w różnych ujęciach. Już dziś można stwierdzić, że zaproszenie skierowane do młodych naukowców przez Zbigniewa J. Wójcika na zebrania Komisji Syberyjskiej spotkało się z pozytywnym odzewem⁴.

Uczestników konferencji – nie tylko referentów, ale także moderatorów i gości – również można podzielić na kilka kategorii, biorąc pod uwagę charakter ich doświadczeń syberyjskich: były wśród nich osoby, które mieszkały na Syberii, niekiedy od urodzenia, albo bywały tam wielokrotnie i w różnym charakterze (naukowym, turystycznym), ale też osoby, które Syberii nigdy nie widziały na własne oczy. Wszystkie te osoby miały możliwość zaprezentowania własnego warsztatu, badanych źródeł i wykorzystywanych ujęć metodo-

⁴ Zebrania Komisji Syberyjskiej odbywają się co dwa miesiące w Pałacu Staszica w Warszawie. Od przeszło 25 lat jest to miejsce spotkań badaczy zajmujących się Syberią (zob. Wójcik 2017: 79–81)

logicznych, wymiany poglądów i doświadczeń. W trakcie dyskusji i w kulisach rodziły się nowe pomysły i formy współpracy. Tu również nie można mówić o przypadku, gdyż organizatorom zależało na zebraniu przedstawicieli różnych dyscyplin i zapoczątkowaniu rozmów nad nowymi interdyscyplinarnymi projektami badawczymi. Warto podkreślić, że była to pierwsza duża popandemiczna konferencja poświęcona Syberii / Sybirowi, która wielu badaczom pozwoliła dowiedzieć się o nowych artykułach i książkach oraz pomyślach dotyczących zesłańców.

Ramy czasowe zjawisk, wydarzeń i tekstów omawianych na konferencji objęły wieki od XVI do XXI ze szczególnym uwzględnieniem stuleci XIX i XX. Sekcje konferencyjne, o których moderowanie zostali poproszeni Albin Głowacki z Uniwersytetu Łódzkiego, Ernest Wyciszkievicz z Centrum Mieroszewskiego, Kunnej Takaahaj z Uniwersytetu Warszawskiego, Barbara Jędrzychowska z Uniwersytetu Wrocławskiego, Wiesław Caban z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Maciej Wyrwa z Centrum Mieroszewskiego oraz Piotr Marciniak, dyplomata i politolog, odzwierciedlały cztery główne linie tematyczne: historyczną, w znacznym stopniu opartą na badaniach archiwalnych, odsłaniającą indywidualne i zbiorowe doświadczenia Polaków na Syberii, literaturoznawczą, rzucającą światło na literaturę polską i rosyjską, oraz kulturoznawczo-etnograficzną, obejmującą zagadnienia folklorystyczne, teatrologiczne i muzykologiczne. Na osobne odnotowanie zasługuje czwarta – kontekstowa – linia tematyczna, dotycząca zesłańczych losów przedstawicieli innych narodowości (Rosjanie, Litwini, Łotyże). W poszczególnych referatach mowa była o różnych kategoriach osób przymusowo wysłanych na Syberię (chłopi, żołnierze, księża, szlachta, inteligencja; obywatele polscy żydowskiego pochodzenia; mężczyźni, kobiety i dzieci) oraz o różnicach w sytuacji zesłańców, jeńców i więźniów. Materiał egzemplifikacyjny stanowiły dokumenty, literatura dokumentu osobistego i literatura piękna. Przedmiotem zainteresowania stawała się Syberia jako całość, droga do punktu docelowego i pobyt na miejscu, ale również jej poszczególne miejsca i regiony (Kazań jako „etap” i „przedsionek Syberii”, obwód omski, Jakucja, Irkuck, Tunka, Miszycha, Wierszyna, Usole, Karafuto). W poszczególnych referatach Syberia mieniła się kolorami i dźwięczała muzyką, ale też pobrzękiwała kajdanami, świszczła chłostą, jawiła się jako miejsce kaźni, ale też zwykłego życia, w którym przychodziły na świat dzieci i trwała codzienna praca, także o charakterze naukowym. Referenci pokazali różnorodne oblicze ziemi syberyjskiej, często nieznaną. Konferencja była świetnym przykładem, że nie sposób mówić o polskiej literaturze i historii XIX i XX wieku bez dobrej znajomości dziejów zesłańców, bądź też Polaków dobrowolnie przebywających na Syberii. W ostatnich latach została wykonana kolosalna praca nad tą problematyką, ale wciąż pozostało wiele białych plam i tematów czekających na chętnych podjęcia się nowych wyzwań badawczych. Na zakończenie jeden z organizatorów wydarzenia, Marcin Zwolski z Muzeum Pamięci Sybiru, wyraził nadzieję, że w kolejnych latach będziemy mogli spotkać się ponownie w Białymstoku i porozmawiać o rezultatach projektów zapoczątkowanych w czasie konferencji.

Miejsc wspólnych w dziejach Polski i ziem syberyjskich jest wiele, a konferencja *Syberia i Polska – miejsca wspólne w literaturze i historii* poszerzyła wiedzę o nich oraz zachęciła do kontynuowania badań. Na 2024 rok planowane jest wydanie publikacji pokonferencyjnej. Już teraz zapraszamy do jej lektury.

Bibliografia / References

- Profesor Zbigniew J. Wójcik... (2022): *Profesor Zbigniew J. Wójcik nestor polskich historyków nauki*. Oprac. i red. D. Kozłowska. Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN.
- Słownik... (1998): *Słownik poprawnej polszczyzny*. Red. nac. W. Doroszewski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Strawińska, A.B. (2013). *Sybir w słownikach języka polskiego oraz w świadomości współczesnych Polaków*. W: Ławski, J., Trzeciakowska, S., Zabielski, Ł. (Red.). *Sybir: wysiedlenia – losy – świadectwa..* Białystok: Muzeum Wojska Białystok: 59–69.
- Syberia... (2017): *Syberia. Wizje literackie – wizje dokumentalne*. Red. P. Głuszkowski, Warszawa: Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Śliwowsy, R. i W. (2008). *Rosja – nasza miłość*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Wójcik, Z. (2017). Komisja Badań nad Historią Syberii Komitetu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Sprawozdanie za rok 2016. *Zesłaniec*, 68: 79–81.

Źródła elektroniczne / Internet sources

- <https://swiatsybiru.pl/pl/> (dostęp 28.08.2023).
- <https://sybir.bialystok.pl/> (dostęp 28.08.2023).

Article No. 317

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.28>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: językoznawstwo / Discipline of science: linguistics

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Dziedzina nauk społecznych / Social sciences

Dyscyplina naukowa: Nauki o komunikacji społecznej i mediach / Discipline of science: communication and media studies

Copyright © 2023 SRG and K. Wojan1

Citation:

Wojan, K., (2023). Dziesięciolecie periodyku „Studia Rossica Gedanensia”. Historia i rozwój (fakty i liczby).

Studia Rossica Gedanensia, 10: 517–531. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.28>

DZIESIĘCIOLECIE PERIODYKU „STUDIA ROSSICA GEDANENSIA”. HISTORIA I ROZWÓJ (FAKTY I LICZBY)

KATARZYNA WOJAN

Uniwersytet Gdański / University of Gdańsk

Wydział Filologiczny / Faculty of Languages

Instytut Skandynawistyki i Fennistyki / Institute of Scandinavian and Finnish Studies

ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk, Polska / Wita Stwosza str. 51, 80-308 Gdańsk, Poland

Corresponding Author e-mail: katarzyna.wojan@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0368-727X>

(nadesłano / received 16.12.2023; zaakceptowano / accepted 17.12.2023)

Abstract

The tenth anniversary of the “Studia Rossica Gedanensia” journal. History and development (facts and numbers)

In the year 2023, the “Studia Rossica Gedanensia” journal celebrates its tenth anniversary. This article aims to present briefly the history and functioning of the yearly,

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

as well as to indicate important factors influencing its development and prospects. It provides the names of people collaborating on the journal (both in the past and the present), and describes their roles. A constitutive element of the report is quantifiable data on written communication. The internationalization of the journal is an important fact.

Keywords: „Studia Rossica Gedanensia”, Polish academic journalism, information science, history of science, science as a fact of culture.

Abstrakt

W bieżącym roku 2023 periodyk „Studia Rossica Gedanensia” obchodzi dziesięciolecie istnienia. Celem artykułu jest krótkie przedstawienie historii powstania i funkcjonowania rocznika, wskazanie istotnych czynników mających wpływ na jego rozwój i perspektywy. Wymienia się nazwiska osób współtworzących (zarówno w przeszłości, jak i obecnie) czasopismo, opisuje się ich role. Konstitutywnym elementem sprawozdania są dane kwantyfikatywne na temat komunikacji piśmienniczej. Ważnym faktem jest umiędzynarodowienie czasopisma.

Słowa kluczowe: „Studia Rossica Gedanensia”, czasopiśmiennictwo polskie, informatologia, historia nauki, nauka jako fakt kulturowy.

Z historii rocznika²

Inicjatorką powołania w 2013 roku nowego periodyku naukowego „Studia Rossica Gedanensia” była ówczesna dyrektor Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Gdańskiego, profesor uczelni, dr hab. Marcelina Grabska³. Działania wspierające tę ideę aktywnie prowadziła również była wicedyrektor d.s. nauki Wanda Stec. Do pełnienia funkcji redaktora naczelnego została wyznaczona Katarzyna Wojan. W 2014 roku ukonstytuowało się pierwsze kolegium redakcyjne oraz międzynarodowa rada naukowa. Radzie czasopisma nieprzerwanie przewodniczy Marcelina Grabska (obecnie emerytowany profesor uczelni).

Pierwszy numer „Studiów...”, przygotowany pod redakcją Katarzyny Wojan i Żanny Sładkiewicz, został opublikowany w grudniu 2014 roku na platformie internetowej⁴ czasopism Wydziału Filologicznego UG. Jednocześnie ukazał się on drukiem w na-

² Historia powstania i rozwoju czasopisma została w dużym skrócie przedstawiona w artykule popularnej Wikipedii – jest to tekst mojego autorstwa, zamieszczony i aktualizowany przez Karolinę Rudnicką (Wielądek) – https://pl.wikipedia.org/wiki/Studia_Rossica_Gedanensia.

³ Dalej stopnie naukowe osób zaangażowanych w kształtowanie i rozwój periodyku zostaną pominęte z uwagi na dynamikę zmienności w uzyskiwaniu awansów naukowych.

⁴ Później platformę zmieniono. Archiwalny adres internetowy: <http://cwf.ug.edu.pl/ojs/index.php/SRG>.

kładzie siedemdziesięciu egzemplarzy⁵ o charakterze niekomercyjnym⁶; druk zrealizowano w Zakładzie Poligrafii Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego. Tom liczył 576 stron w formacie B5. W 2015 roku na podstawie art. 20 ustawy z dn. 26.01.1984 r. Prawo prasowe (Dz.U. Nr 5 poz. 24 z późn. zm.) tytuł został zarejestrowany w Sądzie Okręgowym w Gdańsku jako rocznik. Początkowo periodyk był afiliowany przy Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Od 2016 jest jednym z czasopism Wydziału Filologicznego UG, a od 2019 tworzony jest we współpracy z Towarzystwem Literackim imienia Adama Mickiewicza – Oddziałem Gdańskim⁷.

Na przestrzeni dziesięciu lat skład osobowy kolegium redakcyjnego ulegał koniecznym zmianom i modyfikacjom w zakresie pełnionych ról. Funkcje zastępców redaktora naczelnego „Studiów...” w różnych okresach pełniły rusycystki: Wanda Stec (w latach 2014–2017) oraz Żanna Śładkiewicz (w latach 2015–2021). W 2018 powinność tę przyjął Zbigniew Kaźmierczyk, polonista literaturoznawca, łączący wiedzę filologiczną z rosjoznawczą. Od początku obowiązki sekretarza naukowego wzięła na siebie Ewa Konefał, zaś w 2022 roku jej zastępczynią została Karolina Rudnicka (Wielądek), pełniąca dodatkowo funkcje redaktora statystycznego i redaktora strony internetowej. W 2015 roku na asystentkę redaktora naczelnego powołana została Marta Noińska, filolog rosyjski i angielski⁸. W pracach zmierzających do uruchomienia czasopisma brała też udział Anna Hau, ówczesna wicedyrektor Instytutu ds. studenckich. W sumie w ciągu minionej dekady w prace redakcyjne angażowały się dwadzieścia dwie osoby. Zespół redakcyjny formowali: rusycyści, poloniści, białoruteniści, angiści, a okresowo – w związku z wyzwaniem technologicznymi – także studenci kierunków politechnicznych.

W trosce o jakość wydawniczą „Studiów...” redakcja nawiązała współpracę z uczonymi z innych jednostek uczelnianych. Do grona redakcyjnego weszli: Olga Makarowska (od 2016) z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (z Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej), Siarhei Padsasonny (od 2018) z Uniwersytetu Warszawskiego (z Instytutu Lingwistyki Stosowanej), Leszek Szymański (od 2021) z Uniwersytetu Zielonogórskiego (z Instytutu Neofilologii), posiadający aktualnie afiliacje dwóch amerykańskich uniwersytetów – Uniwersytetu Georgii (UGA) w Athens (jako stypendysta Fulbright Visiting Scholar Program) oraz Uniwersytetu Teksasu (UT) w Austin. W przeszłości współpracę ze „Studiami...” podejmowali także: Radosław Kaleta (w latach 2014–2019) z Uniwersytetu Warszawskiego (z Katedry Białorutenistyki), Jolanta Miturska-Bojanowska (w latach 2018–2019), były pracownik Uniwersytetu Szczeciń-

⁵ Nakład czasopisma w poszczególnych latach w zależności od możliwości finansowych waha się od 50 do 100 egzemplarzy.

⁶ Egzemplarze ukazujące się w tradycyjnej wersji papierowej przeznaczone są dla autorów tekstów, recenzentów pisma oraz bibliotek polskich i – w ograniczonej mierze – zagranicznych. Egzemplarze promocyjne wysyłane są również do wybranych ośrodków slawistycznych.

⁷ Funkcję przewodniczącego Oddziału Gdańskiego TLiAM pełni od 2016 roku Zbigniew Kaźmierczyk; od 2017 jest on również członkiem Zarządu Głównego TLiAM. Zob. więcej: <https://www.towarzystwo-literackie.org/>.

⁸ Z satysfakcją pragnę nadmienić, że obie młode badaczki – K. Rudnicka i M. Noińska – są naszymi absolwentkami. Również naszą absolwentką, tym razem kierunku rosjoznawstwo, jest – wymieniona dalej – Justyna Widzicka.

skiego (Instytutu Filologii Słowiańskiej). Od początku istnienia czasopisma nieocenioną pomoc techniczną przy aplikacji oprogramowań okazywała Bogna Wojan – jeszcze jako studentka Politechniki Gdańskiej.

Funkcje redaktorów w zakresie języka angielskiego pełnią obecnie: Marta Noińska (od 2015) i Leszek Szymański (od 2021), zaś przy dwóch pierwszych wydaniach „Studiów...” z redakcją czynnie współpracował Michał Golubiewski z Instytutu Anglistyki i Amerykanistyki UG. Korekt językowych tekstów rosyjskojęzycznych regularnie dokonują: Olga Makarowska i Żanna Śładkiewicz; okresowo prace korektorskie w zakresie tekstów literaturoznawczych prowadzi też gdańska rusycystka – Tatiana Kopac. Nad poprawnością polszczyzny czuwają: Aneta Lica (od 2016), a także redaktor naczelny i jego zastępca. Natomiast podczas przygotowywania dwóch pierwszych tomów konsultantem językowym była Sylwia Karpowicz-Słowikowska z Instytutu Filologii Polskiej UG. W 2019 roku redakcję wspomagała Justyna Widzicka z Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego. Z kolei w 2017 roku niezbędnych konsultacji w zakresie języka greckiego udzielił redakcji Leonidas Banakos, tłumacz i lektor języków obcych (Ateny, Grecja).

Grono redaktorów merytorycznych (tematycznych) jest dość liczne z uwagi na interdyscyplinarny charakter periodyku, a tym samym spory rozrzut problematyki artykułów. Obecnie z ramienia redakcji osobami zajmującymi się kwalifikacją tematyczną nadsyłanych tekstów są: Ewa Konefał (przekładoznawstwo, naukoznawstwo), Zbigniew Kaźmierczyk (literaturoznawstwo, filozofia, historia), Siarhei Padsasonny (literaturoznawstwo, kulturoznawstwo, komparatystyka), Żanna Śładkiewicz (językoznawstwo, nauki o komunikacji społecznej i mediach), Marta Noińska (językoznawstwo diachroniczne i porównawcze). Za ostateczny kształt poszczególnych wydań numerów pisma odpowiadają ich redaktorzy naukowcy (redaktorzy wiodący).

Zaproszenie do pierwszej międzynarodowej rady periodyku, konstytuowanej w 2014 roku, przyjęło czternaście osób. Wśród nich byli wybitni uczeni z zagranicy, m.in. prof. Walery Mokijenko (Rosja), prof. Walentyna Masłowa (Białoruś), prof. Walentyna Awramowa (Bułgaria), prof. Tatiana Grigorjewa (Rosja), a także polscy, m.in. prof. Andrzej Bogusławski (UW oraz PAU), prof. Jerzy Kaliszan (UAM), prof. Ludmiła Łucewicz (UW), prof. Dorota Urbanek (UW), prof. Jan Wawrzyńczyk (UW). Przez kolejne lata skład rady był sukcesywnie uzupełniany. Miały też w nim miejsce konieczne substytucje. Z wielkim smutkiem pożegnaliśmy wybitne autorytety naukowe – prof. Jerzego Kaliszana (zmarłego w 2019) oraz prof. Jana Wawrzyńczyka (zmarłego w 2021).

We wrześniu 2022 roku z powodu zawieszenia współpracy instytucjonalnej z uczonymi z Rosji i Białorusi wprowadzono istotne zmiany w składzie rady naukowej periodyku. W nowej kadencji rada liczy osiemnaście osób, z czego jedenaście osób (61%) to naukowcy zagraniczni. Warto zaznaczyć, iż na poziomie rady naukowej redakcja „Studiów...” współpracowała dotychczas z trzydziestoma pięcioma uczonymi, z czego dwadzieścia jeden osób wywodzi się z wiodących ośrodków zagranicznych, zarówno uniwersyteckich, jak i narodowych akademii nauk. W tej grupie afiliacje zagraniczne stanowią 60% i obejmują jedenaście narodowości. Pozakrajowi członkowie rady pochodzą z Armenii, Austrii, Bułgarii, Czech, Estonii, Japonii, Korei Południowej, Litwy,

Ukrainy. Do marca 2022 grono zasilali też przedstawiciele szeregu instytucji naukowych z Białorusi i Rosji.

Redakcja przykłada dużą wagę do strony wizualnej periodyku – zarówno szaty graficznej poszczególnych wydań, strony domowej w repozytorium, jak też identyfikacji wizualnej (logotypy itp.). Projekty graficzne okładek do tomów 1–6 były wykonane przez warszawską plastyczkę, Ekaterinę Kaletę. Od tomu siódmego oprawę – z pomysłu redaktorów – projektuje Maksymilian Biniakiewicz. Do roku 2021 obwoluty wydań (od pierwszego do ósmego) przedstawiały znane obrazy bądź ich fragmenty wybranych rosyjskich malarzy artystów. W 2022 roku, na znak solidarności z narodem Ukrainy, na okładce dziewiątego numeru zdecydowano o zamieszczeniu wymownego malunku pędzla Grzegorza Ojcewicza, w przeszłości związanego z Uniwersytetem Gdańskim, autora cenionych artykułów i przekładów publikowanych w „Studiach...”. Okładkę bieżącego tomu zaś zdobi fotografia Kamienia Sołowieckiego – wymowy tego symbolu nie trzeba wyjaśniać.

Stronę internetową czasopisma prowadzi Karolina Rudnicka (Wielądek) przy wsparciu pracowników Biblioteki UG. Jest ona również administratorką profilu periodyku na portalu społecznościowym Facebook. Dzięki artystycznemu zmysłowi uatrakcyjnia przekaz informacji. W bieżącym roku w tych działaniach zastępuje ją Marta Noińska.

Redakcja periodyku może poszczycić się również utworzeniem w 2017 roku serii „Biblioteka Studia Rossica Gedanensia”. W jej ramach ukazały się dwie książki, o czym niżej.

Periodyk działa na rzecz budowy otwartego modelu komunikacji naukowej (Open Access Movement). Poszczególne wydania elektroniczne rocznika zamieszczane są w repozytorium Biblioteki Głównej UG – na platformie Uniwersyteckie Czasopisma Naukowe (UCN) – na zasadzie wolnego, otwartego dostępu (Platform & workflow by OJS/PKP)⁹. Są dostępne w formacie pdf. Począwszy od 2017 roku (od wydania czwartego) teksty naukowe publikowane w „Studiach...” opatruje się unikalnym numerem identyfikacyjnym – stosuje się system cyfrowej identyfikacji *Digital Object Identifier System* (DOI).

Termin publikacji w referencyjnej wersji elektronicznej wyznacza się na ostatni tydzień grudnia danego roku. Równolegle wychodzi drukiem wersja papierowa rocznika. W ciągu dziesięciolecia wszystkie numery pisma ukazywały się w założonym terminie, nie doszło do przerw w cyklu wydawniczym ani łączenia numerów.

Publikacja jest chroniona prawem autorskim. Reprodukacja cyfrowa periodyku dostępna jest w czytelniach Biblioteki Narodowej i na terminalach Akademiki. Egzemplarze obowiązkowe drukowane znajdują się w zasobach piętnastu uprawnionych bibliotek. Dodatkowo trafiają do zbiorów Biblioteki IBL PAN.

Wersje elektroniczne czasopisma udostępniane są przez szereg bibliotek światowych, m.in. Harvard College Library, Cambridge, MA, USA; Slavic Division (Widener Library), Cambridge, MA, USA; Princeton University Library, Harvard University, NJ, USA; Northwestern University Libraries, Evanston, IL, USA; University of Pennsy-

⁹ Uniwersyteckie Czasopisma Naukowe BG UG – zob. <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/> (dostęp 15.12.2023).

Ivania, PennLibraries, Philadelphia, PA, USA; Stanford Libraries, Stanford University, Stanford, CA, USA; The British Library, London, United Kingdom; Brunel University-London, Uxbridge, Middlesex, United Kingdom; Universidad de Navarra, Biblioteca Central, Pamplona, Spain; Bayerische Staatsbibliothek, Germany i in.

Czasopismo „*Studia Rossica Gedanensia*” spełnia wszystkie kryteria formalne i merytoryczne stawiane czasopismom naukowym. W 2019 roku znalazło się na *Liście ministerialnej czasopism punktowanych (2019–2022)*¹⁰, to jest po pięciu latach oddziaływania w środowisku naukowym. W wyniku tej ewaluacji wydawnictwu przyznano 20 pkt. W 2023 roku punktacja wzrosła do 40 pkt. Również w 2019 roku „*Studia*” przeszły pomyślnie procedurę indeksacji w bazie Index Copernicus International i trafiły na listę ICI Journals Master List. Według metodyki oceny ICI w 2019 roku „*Studia...*” otrzymały wysoką notę 96.78. W następnym roku nota uległa podwyższeniu do 100.00 i utrzymuje się na tym poziomie do dziś.

Obecnie periodyk jest beneficjentem grantu – uczestniczy w programie „Rozwój czasopism naukowych” ogłoszonym i finansowanym przez Ministerstwo Edukacji i Nauki (nr umowy RCN/SP/0210/2021/1). Uzyskane środki finansowe z budżetu państwa na realizację projektu w latach 2022–2024 wynoszą 31 000 zł.

Genologiczna i tematyczna różnorodność

„*Studia Rossica Gedanensia*” jest interdyscyplinarnym rocznikiem naukowym gdańskiego środowiska rusycystów, otwartym dla innych ośrodków filologicznych i roszoznawczych w Polsce i świecie, a także dla reprezentantów pozostałych dyscyplin naukowych interesujących się tematyką rosyjską. Publikuje teksty w trzech językach: polskim, rosyjskim i angielskim. Celem nadrzędnym jest prezentowanie badań polskich i zagranicznych uczonych zajmujących się problematyką i metodologiami obecnymi we współczesnych studiach rusycystycznych i roszoznawczych oraz komparatystycznych. Czasopismo podejmuje zagadnienia szczegółowe związane z językiem, literaturą, recepcją i przekładem; kulturą, sztuką, historią i teraźniejszością Rosji; rosyjską myślą filozoficzną, religijną i społeczno-polityczną, historią idei; relacjami Rosjan z kulturą polską, słowiańską i zachodnioeuropejską; leksykografią, komparatystyką i naukoznawstwem (bibliografistyką i informatologią) uwzględniającymi komponent rosyjski, a także zagadnienia ogólniejsze pod warunkiem ich rosyjskiej egzemplifikacji materiałowej i literaturowej. Periodyk jako jedyny w Polsce oferuje nowatorski dział poświęcony najnowszym osiągnięciom filologii śledczej. Rocznik dzieli się na pięć sekcji klasyfikujących: I. *Studia* i artykuły; II. Przekłady; III. Recenzje, omówienia i polemiki; IV. Bibliografie; V. Kronikę. Od tego roku prowadzony jest dział: Rozmowy naukowe i wywiady. Zapisy wywiadów naukowych pojawiały się jednak wcześniej, ale nie miały stałego miejsca w piśmie.

Periodyk ogłasza oryginalne prace, zróżnicowane pod względem naukowej genologii tekstowej, a mianowicie: studia i artykuły naukowe, przeglądy literatury, recenzje i omówienia najnowszych publikacji, opinie i polemiki, naukowe rozmowy i wywia-

¹⁰ Identyfikator czasopisma: 490393.

dy, adnotowane bibliografie tematyczne (monografie bibliograficzne), zaś w „Kronice” – sprawozdania naukowe z ważniejszych sesji naukowych, nekrologi, wspomnienia o zmarłych naukowcach, laudacje i bibliografie dorobku wybranych uczonych (przede wszystkim wywodzących się z ośrodka macierzystego), a także listy do redakcji. Stałe miejsce mają pierwodruki naukowego i literackiego przekładu utworu (lub jego fragmentu) wraz z naukowym opracowaniem źródła. Sporadycznie zamieszczane są naukowe edycje nowo odkrytych rosyjskich tekstów źródłowych o istotnym znaczeniu dla nauki. Dotychczas na łamach „Studiów...” ukazały się fragmenty przekładu utworów m.in. takich autorów, jak Michaił Jampolski, Gustaw Szpet, Nadziejda Gorodecka, św. Matka Maria (Jelizawieta Skobcowa), Georgij Efron, Timur Mucurajew, a także rozmowy intelektualnej Krystyny Pomorskiej z Romanem Jakobsonem. Teksty oferowanych przekładów są typologicznie rozmaite – od poezji i prozy przez ego-dokumenty po monografie naukowe i dyskusje.

W obszernych tekstach wspomnieniowych znalazły się również „epitafijne” leksykografie ułożone na podstawie dorobku neograficznego wybitnych polskich uczonych – Jana Wawrzyńczyka oraz Wojciecha Chlebdy.

Odpowiednie wydania czasopisma zadedykowano pamięci zmarłych profesorów, którzy przyczynili się do rozwijania periodyku – tom szósty ofiarowano profesorowi Jerzemu Kaliszanowi, a ósmy – profesorowi Janowi Wawrzyńczykowi. Z kolei wcześniejszy tom drugi był w dużej mierze poświęcony Zbigniewowi Żakiewiczowi, o czym w dalszej części artykułu.

Rok 2022 wstrząsnął nie tylko Europą, ale całym światem. Reakcja redakcji na działania wojenne prowadzone przeciw Ukrainie była natychmiastowa – 2 marca 2022 na platformie internetowej redakcja wyraziła swoje stanowisko jednoznacznie potępiające zbrojny atak Federacji Rosyjskiej na Ukrainę i włączenie się w ten konflikt Białorusi¹¹. Ten sam komunikat zawisł na facebookowym profilu pisma¹².

Przygotowany w 2022 roku tom dziewiąty „Studiów...” odzwierciedlał nastroje badaczy stojących po stronie cywilizowanego świata. Zaznaczono w nim solidarność z Ukrainą, zamieszczając m.in. na stronie przedtytułowej fotografię kolumny z Berehynią (słowiańskim bóstwem chroniącym) na Placu Niepodległości w Kijowie symbolizującej niezależność Ukrainy. W wydaniu zaprezentowano też serię reprodukcji obrazów Grzegorza Ojcewicza składających się na *Cykl ukraiński: Kronika Wojenna*, powstałych w okresie 24 lutego – 21 listopada 2022; na potrzebę numeru stworzono dział „Galeria sztuki”. Dojmujące obrazy wzruszyły czytelników (zob. Neumann, Wojan, Kaźmierczyk 2023; Czejarek 2023).

We współpracy z otoczeniem

Pierwsza naukowa promocja rocznika „Studia Rossica Gedanensia” – tomu drugiego – odbyła się 11 kwietnia 2016 roku podczas seminarium naukowo-literackiego „Kiedy Zbigniew Żakiewicz był wśród nas...” przygotowanego na Wydziale Filologicz-

¹¹ <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/SRG/aktualneogloszenia> (dostęp 15.12.2023).

¹² <https://www.facebook.com/StudiaRossicaGedanensia/photos/a.122673730290755/129739712917490> (dostęp 15.12.2023).

nym Uniwersytetu Gdańskiego przez redakcję czasopisma wspólnie ze Stowarzyszeniem Pisarzy Polskich – Oddziałem Gdańskim. Połączona była z obchodami piątej rocznicy śmierci gdańskiego uczonego i pisarza. Prezentowany tom zawierał obszerny dział wspomnieniowy oraz wykaz dorobku twórczości literackiej i naukowej Zbigniewa Żakiewicza. W spotkaniu udział wzięli Bogusław Żyłko, Maciej Żakiewicz, a także gdańscy literaci – Bożena Ptak i Aleksander Jurewicz. Wydarzenie uświetniły recytacje utworów Żakiewicza w wykonaniu Jerzego Kiszki.

W 2017 roku w serii „Biblioteka Studia Rossica Gedanensia”, nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego, ukazały się dwie książki: *W czasie zatrzymane*, tom 1: *Wybór szkiców literackich z lat 1977–2008* Zbigniewa Żakiewicza (teksty zebrał Maciej Żakiewicz, opracowała naukowo oraz wstępem opatrzyła Katarzyna Wojan) oraz tom 2: *Ze Zbigniewem Żakiewiczem – na Kresach i w bezkresie* pod redakcją K. Wojan. Promocja naukowa miała miejsce 22 marca 2018 roku na Uniwersytecie Gdańskim (zob. Wojan 2018). Imprezie wydawniczej towarzyszyło seminarium naukowe, a także debata z udziałem Zbigniewa Kaźmierczyka, Kazimierza Nowosielskiego i Macieja Żakiewicza. Wydarzenie zorganizowali członkowie Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza – Oddziału Gdańskiego oraz redakcji periodyku.

„Studia Rossica Gedanensia” miały swoje promocje również za granicą dzięki dynamicznej współpracy naukowej redaktorów z uczonymi z Instytutu Filozofii Narodowej Akademii Nauk Białorusi w Mińsku (o tym Wojan 2021). Prezentacja tomu szóstego odbyła się 11 czerwca 2019 roku w murach tejże akademii podczas wspólnie zorganizowanego białorusko-polskiego seminarium, w którym udział wzięli redaktorzy główni – Katarzyna Wojan i Zbigniew Kaźmierczyk, a także białoruscy autorzy artykułów publikowanych na łamach gdańskiego pisma. Relację z tego naukowego wydarzenia zamieściła gazeta akademicka „Навыка” (Morozova 2019).

Zaplanowane na kolejne lata zagraniczne promocje periodyku zakłóciła pandemia Covid-19, a następnie niespodziewany wybuch wojny na Ukrainie.

W naukowych mediach

Poszczególne wydania „Studiów...” stosunkowo szybko znalazły pozytywny odzew za granicą, m.in. w recenzjach i komentarzach publikowanych w czasopiśmiennictwie zagranicznym. Zauważony został już pierwszy tom „Studiów...”. Przychylna recenzja, napisana w języku białoruskim przez M.I. Swistunową (Svistunova 2015), ukazała się w uniwersyteckim periodyku „Веснік БДУ. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагорыка”. Autorka doceniła nie tylko sam wysiłek gdańskiego zespołu, ale też rozmach współpracy z autorami zagranicznymi (Svistunova 2015: 103–104):

У 2014 г. пабачыла свет новае перыядычнае рэцэнзуемае навуковае выданне – «Studia Rossica Gedanensia», падрыхтаванае Інстытутам усходнеславянскай філалогіі філалагічнага факультэта Гданьскага ўніверсітэта (Польшча). Безумоўна, з’яўленне такой крыніцы ў рэчышчы замежнай славістыкі не можа і не павінна застацца без увагі. [...]

Калі б трэба было ахарактарызаваць выданне «Studia Rossica Gedanensia» адным словам, то, напэўна, найбольш адпаведнае слова – аб’ёмнае. І зусім не таму, што часопіс змяшчае

больш за паўтысячы старонак (576 с.), а найперш з-за аб’ёму – дыяпазону ахопленых праблем, тэм і кірункаў, а таксама аб’ёму – колькасці прадстаўленых аўтараў, устаноў і нават геаграфічных рэгіёнаў – ад Казахстана і да Балгарыі. Сюды ж неабходна дадаць яшчэ адзін вельмі важны складнік – аб’ём – глыбіню апублікаваных даследаванняў, сярод якіх толькі высакаякасныя навуковыя працы, створаныя кампетэнтнымі аўтарамі. [...]

Варта адзначыць актыўны ўдзел беларускіх аўтараў і рэцэнзентаў у падрыхтоўцы гэтага выдання, што ў прынцыпе зразумела, – паміж беларускімі і польскімі навукоўцамі з Варшавы, Любліна, Беластока, Кракава, Вроцлава і, натуральна, Гданьска існуюць даўнія сувязі, падтрымліваць якія дапаможа і гэта новае навуковае выданне. Беларусь у ім прадстаўляе ў асноўным Гродна, а таксама Мінск, Гомель і Іванск (Чашніцкі раён Віцебскай вобласці). [...]

Застаецца пажадаць новаму выданню цікавых аўтараў і ўдзячных чытачоў.

Wysokie uznanie badaczy rosyjskich zyskał tom trzeci „Studiów...”, co znalazło wyraz w recenzji opublikowanej w woroneskim uczelnianym czasopiśmie „Proceedings of Voronezh State University. Series: Linguistics and Intercultural Communication” (Merkulova 2017). Autorka tego tekstu, I.A. Mierkułowa, usiłuje dociec, „w czym tkwi sekret naukowego uznania” (Merkulova 2017: 180–181):

Несмотря на молодой возраст, он уже зарекомендовал себя как авторитетное издание, посвященное актуальным проблемам филологии, истории и культуры. В чем же секрет научного признания? Перелистаем последний выпуск за 2016 г.

Одной из значимых характеристик журнала является его содержание, отражающее результат работы редакционной коллегии по отбору, компоновке и расположению статей. Содержание этого номера включает несколько разделов: языкознание с подразделами (семантика, словообразование, медиалингвистика, корпусная лингвистика, социолингвистика, лингвогенез, лексикография, лингводидактика), литературоведение с подразделами (теория литературы, поэтика, литературоведческая география, переводоведение, следственная филология), а также культуроведение, теософия, история. По традиции академических научных изданий в конце журнала располагаются разделы: библиография, рецензии, хроника, отчеты. [...]

Как мы уже отмечали выше, журнал будет полезен не только лингвистам, но и литературоведам, историкам и культурологам. В заключение отметим, что было интересно узнать, как активно и разносторонне работают русисты на филологическом факультете Гданьского университета, и хочется пожелать им дальнейших успехов.

Dwa lata później w tym samym czasopiśmie zamieszczono kolejną aprobatywną recenzję – tym razem już tomu szóstego „Studiów...” (Merkulova, Chugunov 2020). Artykuł zawiera szczegółowe omówienie wydania. Autorzy podkreślają znajomość gdańskiego tytułu za granicą (Merkulova, Chugunov 2020: 20):

Studia Rossica Gedanensia – ежегодный научный журнал, известный не только у себя на родине в Польше, но и за пределами этой страны. Он является междисциплинарным, хотя все дисциплины относятся к гуманитарной области: история, лингвистика, литературоведение, культурология, фольклор.

Prócz drobiazgowych omówień zawartości i zakresu tematycznego poszczególnych numerów, jak też zwrócenia uwagi na skład zespołów recenzentów biorących udział w procesie opiniowania tekstów do „Studiów...”, spotyka się również wartościujące komentarze. I tak na przykład na łamach hiszpańskiego rocznika „Cuadernos de Ru-

sística Española”, będącego organem rusycystów z Uniwersytetu w Granadzie, autorzy artykułu *Русистика живет всех живых*, Elena Strelczuk i Wiktor Szaklejn (Strelchuk, Shaklein 2018), kreśląc ówczesny stan i perspektywy rozwoju rusycystyki za granicą, jako przykładowy tytuł zagranicznego rusycystycznego czasopisma naukowego wymieniają „Studia Rossica Gedanensia”, po czym dalej odnoszą się już do tytułu niderlandzkiego o światowej renomie – „Russian Linguistics”. Piszą oni następująco (Strelchuk, Shaklein 2018: 20):

Несомненно, в сопоставительном аспекте статьи могут быть написаны на разных языках. Такая ситуация прослеживается во многих зарубежных журналах. Например, в Польше выходит «Studia Rossica Gedanensia», в котором публикуются статьи на русском, польском языках (правда, английский язык присутствует тоже).

W środowisku krajowym aktualność tematyki podjętej w ubiegłorocznym tomie dziesiątym „Studiów...” została zauważona przez popularnonaukowy portal „Przegląd Dziennikarski” (Czejarek 2023). Autor recenzji, Karol Czejarek, znany germanista i tłumacz, w krótkiej wypowiedzi na temat zawartości wydania zawarł szereg elementów ocennych; wskazywał też na niełatwy czas¹³:

Wydany obecnie tom „Studiów...” oferuje czytelnikom 19 tekstów autorów polskich i zagranicznych. WSZYSTKIE są bardzo ciekawe! Są wśród nich artykuły „czysto” badawcze, także o charakterze monografii biograficznej oraz recenzyjne. Są też trzy pierwodruki przekładów (dwóch literackich i jednego naukowego). A ponadto, w „Kronice” wydanego tomu znajduje się ciekawe wspomnienie o profesorze Wojciechu Chlebdzie, oraz... wzruszające, a przede wszystkim przerażające reprodukcje obrazów Grzegorza Ojcewicza. Składają się one na „Cykl Ukraiński – Kronika Wojenna” Artysty, powstałe w okresie od 24 lutego do 21 listopada 2022 roku. Wśród artykułów, które szczególnie piszącemu te słowa utkwiły w pamięci, wymienię m.in. teksty prof. prof. Zbigniewa Kaźmierczyka i Przemysława Waingertnera, z uniwersytetów Gdańskiego i Łódzkiego.

Szczególne słowa uznania kieruję pod adresem redaktorów tomu, a w szczególności: pani prof. Katarzyny Wojan, autorki ponad 200 prac naukowych z zakresu językoznawstwa słowiańskiego, także ugrofińskiego, komparatystyki lingwistycznej, przekładoznawstwa i jeszcze kilku innych dyscyplin. To dzięki Jej uporowi i sprawności organizacyjnej, zawdzięczamy ukazanie się obecnemu tomu „Studiów...”, co – w czasie nadal trwającej wojny ukraińsko-rosyjskiej – nie było łatwe!

Z powodu terazniejszej trudnej sytuacji społeczno-politycznej, która wymusiła nałożenie sankcji na Rosję i Białoruś, w tym także na niwie naukowej, czasopisma o nachyleniu rusycystycznym muszą się mierzyć z poważnym kryzysem. O to, „jak naukowość pisma łączy się z aktualnością”, redaktorzy zostali zapytani przez „Gazetę Uniwersytecką” (Neumann, Wojan, Kaźmierczyk 2023). W wywiadzie udzielonym Tomaszowi Neumannowi w lutym ubiegłego roku Katarzyna Wojan i Zbigniew Kaźmierczyk przedstawili swoją strategię kształtowania periodyku. Już na wstępie rozmowy profesor Kaźmierczyk udzielił obszernego wyjaśnienia (ibidem: 36):

W ostatnich „Studiach” staraliśmy się uniknąć publicystyki. Łatwo w nią popaść, gdy mowa o najędzcie Rosji postsowieckiej na Ukrainę. Grozi w tym wypadku prymat aktualności, chęci szerokiego oddziaływania oraz ekspresyjności wypowiedzi kosztem dystansu zapewniającego na-

¹³ <https://przegladdziennikarski.pl/ksiazki-ktore-moga-zainteresowac/> (dostęp 15.12.2023).

ukowy obiektywizm. Dystans ten staramy się zachować na podstawie historycznej perspektywy w ujmowaniu rosyjskiej zaborczości. Dlatego aktualizujemy romantyczny repertuar pytań i odpowiedzi rosjoznawczych. Zaczynamy od przypomnienia najwnikliwszej w romantyzmie analizy autokracji rosyjskiej autorstwa Adama Mickiewicza. Jego etiologia despotyzmu rosyjskiego sięga genezy carskiej Rosji, piętna najazdu mongolskiego, serwilizmu Cerkwi wobec caratu i wypaczeń oświeceniowego racjonalizmu w imperium Rurykowiczów i Romanowów. Dowodzimy, że rudymenty rosjoznawstwa romantyka zachowują fatalną aktualność do dzisiaj i w zasadzie wyjaśniają imperialną zaborczość Rosji. Swoje apogeum osiągnęła ona w ideologii duginizmu, opisywanej w ostatnim numerze „Studia Rossica Gedanensia”. Egzemplifikacją tej ideologii jest XX-wieczna historia Rosji, pierwszych dekad czasów sowieckiej apokalipsy, której poświęcony został osobny artykuł. Nie pomijamy relacji podróźniczych o Rosji, które dociekają jej cywilizacyjnej specyfiki. Tak więc perspektywie historycznej towarzyszy perspektywa geopolityczna. W ten sposób staramy się uniknąć pułapek publicystycznego subiektywizmu, który niweczy ducha naukowych dociekań rosjoznawczych bez gniewu i zapału – *Sine ira et studio*.

W liczbach

Dziesięć tomów rocznika „Studia Rossica Gedanensia” to 308 arkuszy wydawniczych wypełnionych 317 tekstami naukowymi (nie licząc edytoriali, laudacji, raportów itp.). To 4876 zadrukowanych stron (tab. 1).

Tabela 1. Zakres stron periodyku w podziale na wydawane tomy

numer wydania	lata wydania	liczba stron
1	2014	576
2	2015	638
3	2016	578
4	2017	660
5	2018	501
6	2019	306
7	2020	288
8	2021	415
9	2022	373
10	2023	541
Razem	2014–2023	4876

Źródło: opracowanie własne

Na łamach pisma gościło 177 autorów (nazwisk), w tym 89 z zagranicy (tj. 50,3%). Lista autorów zamieszczona jest na stronie czasopisma¹⁴. Autorzy cudzoziemscy pochodzą z jedenastu krajów, takich jak Bułgaria, Białoruś, Chiny, Hiszpania, Japonia, Kazachstan, Litwa, Łotwa, Rosja, Stany Zjednoczone, Ukraina. Tabela nr 2 przedstawia udział liczbowy i procentowy autorów zagranicznych i krajowych z uwzględnie-

¹⁴ Zakładka: Lista autorów, https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/SRG/list_of_authors (dostęp 15.12.2023).

niem ich wkładu w powstanie danego tomu. Tomy 1–10 mają łącznie 274 autorów publikacji, to jest 131 zagranicznych i 143 krajowych. Nazwiska twórców, rzecz jasna, powtarzają się, co wyjaśnia rozbieżność w przytaczanych proporcjach (liczba odrębnych nazwisk a sumaryczna liczba twórców poszczególnych tomów na dany rok). Jak widać, w roku 2022 odnotowano zauważalny spadek uczestnictwa autorów zagranicznych, zaś w roku bieżącym całkowity ich brak.

Tabela 2. Udział autorów w poszczególnych wydaniach

numer wydania	rok wydania	liczba autorów z zagranicy	%	liczba autorów krajowych	%	liczba wszystkich autorów
1	2014	15	42,8%	20	57,1%	35
2	2015	20	64,5%	11	35,4%	31
3	2016	15	48,3%	16	51,6	31
4	2017	14	45,1%	17	54,8%	31
5	2018	21	60%	14	40%	35
6	2019	17	60,7%	11	39,2%	28
7	2020	11	50%	11	50%	22
8	2021	15	60%	10	40%	25
9	2022	3	20%	12	80%	15
10	2023	0	0%	21	100%	21
Suma udziałów	2014–2023	131	47,8%	143	52,2%	274

Źródło: opracowanie własne

W procesie opiniowania prac do druku uczestniczyło 113 recenzentów, w tym 66 z zagranicy (tj. 58,4%). Część nazwisk w kolejnych latach ponawia się. Tabela nr 3 zawiera informacje o udziale recenzentów w każdym wydaniu oddzielnie. Dane te potwierdzają niewielką przewagę opiniodawców cudzoziemskich. Zagraniczni recenzenci afiliowani są w jednostkach naukowych siedemnastu państw, takich jak Armenia, Białoruś, Bułgaria, Chorwacja, Estonia, Finlandia, Grecja, Hiszpania, Kazachstan, Litwa, Niemcy, Rosja, Słowacja, Turcja, Ukraina, Stany Zjednoczone, Węgry, a także – co warto wyszczególnić – republik autonomicznych Federacji Rosyjskiej, takich jak Baszkortostan, Komi, Osetia Północna-Alania.

Tabela nr 3. Udział recenzentów w poszczególnych wydaniach

numer wydania	rok wydania	liczba recenzentów z zagranicy	%	liczba recenzentów krajowych	%	liczba wszystkich recenzentów
1	2014	10	47,6%	11	52,4%	21
2	2015	7	46,7%	8	53,3%	15
3	2016	7	38,9%	11	61,1%	18
4	2017	15	6%	10	4%	25
5	2018	15	68,2%	7	31,8%	22
6	2019	13	61,9%	8	38,1%	21
7	2020	13	59,1%	9	40,9%	22
8	2021	11	48%	12	52%	23
9	2022	7	41,2%	10	58,8%	17
10	2023	7	33,3%	14	66,7%	21
Suma udziałów	2014–2023	105	51,2%	100	48,8%	205

Przez dekadę na szczelbu rady programowej (rady naukowej) redakcja współpracowała z 35 uczonymi, w tym z 21 osobami z zagranicy (60%). Na podsumowanie przypomnijmy ich afiliacje: Armenia, Austria, Bułgaria, Czechy, Estonia, Japonia, Korea Południowa, Litwa, Ukraina; do marca 2022 także: Białoruś i Rosja.

W ciągu dziesięciu lat intensywnych prac sporządzonych zostało około 700 recenzji i opinii wydawniczych. Odrzucono kilkadziesiąt manuskryptów.

Zamieszczono 39 recenzji nadesłanych książek, w tym 11 wydań zagranicznych. (Proponowanych tytułów było więcej, jednak nie wszystkie zyskały pozytywne opinie kolegium redakcyjnego).

Połowa opublikowanych tekstów to artykuły napisane w językach innych niż polski – tych naliczono 162, tj. 149 rosyjskojęzycznych i 13 angielskojęzycznych.

O pozytywnym odbiorze pisma świadczą w jakimś stopniu statystyki wyświetleń. W tabeli nr 4 zaprezentowano statystykę pobrań tekstów oraz wyświetleń w zakresie lat 2020–2023 – dane opracowano na podstawie wykresów statystycznych udostępnianych na stronie startowej platformy czasopisma.

Tabela nr 4. Statystyka czytelnictwa w latach 2020–2023

rok	liczba pobrań	liczba wyświetleń
2020	4 760	3 516
2021	15 152	6 378
2022	16 354	9 754
2023	17 875	11 588
Łącznie	54 141	31 236

Źródło: opracowanie własne

Oczywiście statystyki nie są najważniejsze, ale stanowią pewien miernik czytelniczości – także w perspektywie naukometrycznej. Dla „*Studia Rossica Gedanensia*” wypadają one korzystnie. Pod względem liczby pobrań tekstów periodyk utrzymuje się w czołówce grupy czterdziestu dwóch czasopism uczelnianych, najczęściej też plasuje się na pierwszym miejscu w grupie dwunastu pism Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego.

Bibliografia / References

- Czejarek, K. (2023). Książki, które mogą zainteresować...: *Studia Rossica Gedanensia* t. 9/2022. *Przeгляд Dziennikarski*, 26.05.2023. (Online) <https://przegladdziennikarski.pl/ksiazki-ktore-moga-zainteresowac/> (dostęp 15.12.2023).
- Merkulova, I.A., (2017). Rezultat plodotvornoj raboty gdańskich rusistov. (Rec. na kn.: *Studia Rossica Gedanensia / Rocznik*. – № 3. Redakcja: Katarzyna Wojan, Wanda Stec, Olga Makarowska, Marta Noińska. – Gdańsk, 2016. – 578 s.) [Меркулова, И.А. (2017). Результат плодотворной работы гданьских русистов. (Рец. на кн.: *Studia Rossica Gedanensia / Rocznik*. – № 3. Redakcja: Katarzyna Wojan, Wanda Stec, Olga Makarowska, Marta Noińska. – Gdańsk, 2016. – 578 c.)]. *Proceedings of Voronezh State University. Series: Linguistics and Intercultural Communication*, 2: 180–181.
- Merkulova, I.A., Chugunov, D.A. (2020). *Studia Rossica Gedanensia* – the Annual Journal of Gdansk University (Review of: *Studia Rossica Gedanensia / Rocznik*. No 6. Redakcja: Zbigniew Kaźmierczyk, Katarzyna Wojan. Gdańsk, 2019. 307 c.). *Proceedings of Voronezh State University. Series: Linguistics and Intercultural Communication* 2: 156–159. DOI: <https://doi.org/10.17308/lic.2020.2/2855> (dostęp 15.12.2023).
- Morozova, I. (2019). Gumanitarnye nauki i obrazovanie v XXI veke. *Navuka*, 26 (2753). 28.06.2019 (Mińsk): 7 [Морозова, И. (2019). Гуманитарные науки и образование в XXI веке. *Навука*, 26 (2753). 28.06.2019 (Мінск): 7].
- Neumann, T., Wojan, K., Kaźmierczyk, Z. (2023). „*Studia Rossica Gedanensia*” o Rosji i Ukrainie. O najnowszym numerze rocznika z jego redaktorami – prof. Katarzyną Wojan oraz prof. Zbigniewem Kaźmierczykiem – rozmawia Tomasz Neumann. *Gazeta Uniwersytecka. Czasopismo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Gdańskiego*, 2(186), luty 2023. Gdańsk: 36–39. (Online) https://gazeta.ug.edu.pl/wp-content/uploads/2023/02/GU_luty_2023.pdf (dostęp 15.12.2023).
- Strelchuk, E.N., Shaklein, V.M. (2018). Русистика живет всех живых. (Russian Language Studies is More Alive than All Living Things). *Cuadernos de Rusística Española*, 14: 15–25. DOI: <https://doi.org/10.30827/cre.v14i0.7630> (dostęp 15.12.2023).
- Svistunova, M.I. (2015). *Studia Rossica Gedanensia* / Red. Katarzyna Wojan i Żanna Śładkiewicz. Gdansk, 2014. T. 1. 576 s. *Vesnik BDU. Seryâ 4: Filalogiâ. Żurnalistyka. Pedagogika*, 3: 103–104 [Свистунова, М.И. (2015). *Studia Rossica Gedanensia* / Red. Katarzyna Wojan i Żanna Śładkiewicz. Gdansk, 2014. T. 1. 576 s. *Веснік БДУ. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*, 3: 103–104].
- Wojan, K. (Red.). (2017). *W czasie zatrzymane*. Tom 2: *Ze Zbigniewem Żakiewiczem – na Kresach i w bezkresie*. Seria Biblioteka *Studia Rossica Gedanensia*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojan, K. (2018). Spotkanie literackie: promocja książek „*W czasie zatrzymane*” Żakiewicza i o Żakiewiczu. *Gazeta Uniwersytecka. Pismo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Gdańskiego*. Wydanie specjalne: *Zbigniew Żakiewicz. In memoriam*. Red. K. Wojan i Z. Kaźmierczyk. Gdańsk: 18–20. (Online) https://gazeta.ug.edu.pl/pdfarch/GU_zakiewicz_net.pdf (dostęp 15.12.2023).

Wojan, K. (2021). Współpraca z Narodową Akademią Nauk Białorusi. *Gazeta Uniwersytecka. Czasopismo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Gdańskiego* 2(166), marzec 2021. Gdańsk: 57–57. (Online) https://gazeta.ug.edu.pl/wp-content/uploads/2021/03/GU_marzec_2021.pdf (dostęp 15.12.2023).

Żakiewicz, Z., Żakiewicz, M. (Zebr.), Wojan, K. (Red.). (2017). *W czasie zatrzymane*. Tom 1: *Wybór szkiców literackich z lat 1977–2008 Zbigniewa Żakiewicza*. Zebrał M. Żakiewicz. Opracowała naukowo oraz wstępem opatrzyła K. Wojan. Seria Biblioteka Studia Rossica Gedanensia. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Źródła internetowe / Internet sources

Czasopisma Wydziału Filologicznego UG, <http://cwf.ug.edu.pl/ojs/index.php/SRG> (dostęp 15.12.2023).

Studia Rossica Gedanensia. [Zakładka]: Lista autorów, https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/SRG/list_of_authors (dostęp 15.12.2023).

Studia Rossica Gedanensia. *Facebook*. (Online) <https://www.facebook.com/StudiaRossicaGedanensia/photos/a.122673730290755/129739712917490> (dostęp 15.12.2023).

Studia Rossica Gedanensia. *Wikipedia*. (Online) https://pl.wikipedia.org/wiki/Studia_Rossica_Gedanensia (dostęp 15.12.2023).

Towarzystwo Literackie imienia Adama Mickiewicza. (Online) <https://www.towarzystwo-literackie.org/> (dostęp 15.12.2023).

Uniwersyteckie Czasopisma Naukowe BG UG, <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/> (dostęp 15.12.2023).

Competing interests: The author declares that they have no conflict of interests.

Promocja serii wydawniczej „Biblioteka Studia Rossica Gedanensia”

Od lewej: prof. ucz., dr hab. Zbigniew Kaźmierczyk, prof. ucz., dr hab. Katarzyna Wojan, prof. dr hab. Kazimierz Nowosielski

Pani prof. UG dr hab. Katarzyna Wojan
Redaktor naczelny „Studia Rossica Gedanensia”
Gdańsk

Wielce Szanowna Pani Profesor!

Wkrótce, bo już pod koniec 2023 roku, ukaże się dziesiąty numer czasopisma naukowego „Studia Rossica Gedanensia”. To wspaniała okazja, by pogratulować Pani i całemu Zespołowi wytrwałości w tworzeniu rzeczy pięknych, pożytecznych dla nauki i ważnych dla autorów. Proszę mi wierzyć, że przez te wszystkie lata głęboko doceniałem Pani prawdziwie ludzkie i mocno serdeczne zaangażowanie w rozwój pisma i poznałem cenę stałego martwienia się Pani Profesor o to, by za każdym razem zachowało ono wysoki poziom, by było wartościowe merytorycznie i najzwyczajniej w świecie – wciągające. Jestem przekonany, że to wszystko udało się Pani Redaktor i Zespołowi „SRG” osiągnąć, chociaż zapewne pojawiały się w ciągu tych dziesięciu lat także chwile zwątpienia, zawirowania i obiektywne trudności wywołane pandemią oraz wojną rosyjsko-ukraińską. Na trwałe w mojej pamięci pozostaną nasze rozmowy nad kształtem „Studia Rossica Gedanensia”, zanim jeszcze ukazał się ich numer pierwszy w 2014 roku. Życzę z okazji tego pierwszego jubileuszu dalszych sukcesów na niwie edytorskiej i działania z przekonaniem, że 100 punktów ma liście ministerialnej jest na wyciągnięcie ręki.

Z przyjaźnią,
dr hab. Grzegorz Ojcewicz

O AUTORACH / ABOUT THE AUTHORS

MIŁOSZ BABECKI

Doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa ze specjalnością komunikacja społeczna. Adiunkt w Instytucie Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Medioznawca, social media manager i lektor języka polskiego jako obcego. Twórca podcastu Met@phor_Games. Członek Serious Games Society oraz Polskiego Towarzystwa Badań nad Filmem i Mediami. Zajmuje się głównie potencjałem komunikacyjnym, znaczeniem i funkcjami poważnych gier przeglądarkowych (serious games) w procesach przekazywania wiedzy i umiejętności użytkownikom. Autor książek: *Strategie medialne w tekstach najnowszej dramaturgii polskiej* (2010), *Informacyjny i operacyjny potencjał poważnych gier internetowych w systemie komunikowania społecznego* (2016), *Metaforyka polskich politycznych gier przeglądarkowych. Konteksty – porównania – analizy* (2020). Współredaktor monografii poświęconych profesjonalizacji i instrumentalizacji mediów społecznościowych.

STEFAN CHWIN¹

Profesor zwyczajny, emerytowany pracownik Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Historyk literatury, badacz polskiej i europejskiej kultury XIX i XX wieku, powieściopisarz, eseista, krytyk literacki. W latach 80. XX wieku członek zespołu redakcyjnego serii „Transgresje”. Do jego najważniejszych publikacji krytycznych i literaturoznawczych należą: *Bez autorytetu* (wspólnie ze Stanisławem Rośkiem, 1981), *Romantyczna przestrzeń wyobraźni* (1988), *Literatura i zdrada* (1993), *Samobójstwo jako doświadczenie wyobraźni* (2010), *Samobójstwo i „grzech istnienia”* (2012), *Miłosz. Interpretacje i świadectwa* (2012), *Miłosz. Gdańsk i okolice. Relacje. Dokumenty. Głosy* (red.) (2013), *Oddać życie za Polskę. Samobójstwo altruistyczne w kulturze polskiej XIX wieku* (2021), *Wolność pisania po Jałcie* (2022). Wydał Konrada Wallenroda Adama Mickiewicza we własnym opracowaniu w Bibliotece Narodowej (1990). Napisał autobiograficzny esej *Krótką historią pewnego żartu* (1991), powieści: *Hanemann* (1995), *Esther* (1999) i *Złoty pelikan* (2003), zbiór „historii alternatywnych” *Wspólna*

¹ Wykorzystano biogram opublikowany w „Gazecie Uniwersyteckiej” – wydaniu specjalnym: „Świat Miłozsa” pod red. Katarzyny Wojan, przy współpracy Zbigniewa Kaźmierczyka, nr 6 (170) wrzesień 2021, s. 75–76.

kąpiel (wspólnie z Krystyną Lars, 2001), a także *Żona prezydenta* (2005), *Dolina Radości* (2006), *Panna Ferbelin* (2011), *Srebrzysko*. Opublikował prozę autobiograficzną *Kartki z dziennika* (2004) oraz *Dziennik dla dorosłych* (2008). Jest autorem powieści fantastycznych *Ludzie-skorpiony* (1984) oraz *Człowiek-Litera* (1989). W Niemczech wydał wykłady wygłoszone na Uniwersytecie Drezdeńskim *Statten des Erinnerns. Gedachtnisbilder aus Mitteleuropa. Dresdner Poetikvorlesungen* (2005) oraz *Ein Deutsches Tagebuch* – wybór tekstów z *Kartek z dziennika* i *Dziennika dla dorosłych* (książka znalazła się na liście dziesięciu najlepszych książek roku 2015 tygodnika „Die Zeit”). Przez kilka lat był członkiem jury Nagrody Nike. Książki, artykuły, opowiadania i eseje Stefana Chwina były publikowane w Niemczech, Austrii, Anglii, Francji, Rosji, Szwecji, Danii, Szwajcarii, Rumunii, Słowenii, Japonii, Izraelu, Włoszech, Hiszpanii, Meksyku, Ukrainie, Węgrzech, Litwie, w krajach Ameryki Środkowej i Południowej oraz w USA. Jest laureatem m.in. Nagrody Fundacji Kościelskich w Genewie, nagrody Paszport „Polityki”, Nagrody Fundacji Ericha Brosta, Nagrody Polskiego PEN Clubu, Nagrody Literackiej Gdyni, Nagrody Głównej im. Andreasa Gryphiusa, Nagrody Indywidualnej Ministra Edukacji za wybitne osiągnięcia naukowe, nagrody Splendor Gedanensis, Nagrody Marszałka Województwa Pomorskiego za całokształt twórczości, Nagrody Naukowej Miasta Gdańska im. Jana Heweliusza, Nagrody im. Samuela Bogumiła Lindego.

PIOTR CZERWIŃSKI

Profesor, doktor habilitowany; zatrudniony w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania naukowe obejmują: leksykologię, semazjologię, etymologię, słowotwórstwo, semantykę; mentalność i świadomość językową, kategorie semantyczne i pojęciowe, struktury i formy w ujęciu etnologicznym, lingwopsychologicznym, lingwokulturowym i porównawczym. Najważniejsze publikacje: *Семантический язык фольклорной традиции* (1989), *Фольклор и этимология. Лингвоконцептологические основы этносемантики* (2010), *Негативно оценочные лексемы языка советской действительности. Обозначение лиц* (2011), *Формы личных имен русского речевого употребления. Обиходно-нейтральные образования и некоторые их производные* (2012), *Язык советской действительности. Семантика позитива в обозначении лиц* (2012), *Патетизмы советского официоза в аспекте модулятивной семантики* (2014), *Формы и виды бега русской ментальной действительности* (2014), *Русский речевой уzus* (2018), *Семантика многолюдства русского языкового сознания* (2019), *Знак и значение. Семантика предсказаний в знаменьях, поверьях и приметах* (2020), *Зазеркалье. Предметный мир примет и поверий. (Свадебный цикл)* (2020).

MAGDALENA DĄBROWSKA

Rusycystka i komparatystka, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. Lektor języka polskiego jako obcego. Długoletnia dyrektor Instytutu Rusycystyki i kierownik Zakładu Historii Literatury Rosyjskiej Uniwersytetu Warszawskiego; w latach 2018–2021 kierownik Katedry Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego. Historyk literatury rosyjskiej, badacz Oświecenia i Romantyzmu,

rosyjsko-zachodnioeuropejskich (w szczególności rosyjsko-polskich) związków literackich, kulturalnych i naukowych oraz dziejów czasopiśmiennictwa literackiego XVIII–XIX wieku. Badacz spuścizny literackiej i historiograficznej Nikołaja Karamzina. Autorka monografii na temat sentymentalizmu rosyjskiego oraz redaktor i współredaktor licznych monografii wieloautorskich, m.in. *Mikołaj Karamzin i jego czasy* (współred. P. Głuszkowski, 2017), *Adam Mickiewicz i Rosjanie* (współred. P. Głuszkowski, Z. Kaźmierczyk, 2020). Autorka ponad stu siedemdziesięciu publikacji naukowych w języku polskim, rosyjskim i angielskim, poświęconych w większości zapomnianym i słabo rozpoznanym zjawiskom, wydarzeniom, twórcom oraz dziełom. W latach 2016–2020 członek Rady Bibliotecznej Uniwersytetu Warszawskiego. Od 2021 roku członek Zespołu Rektorskiego ds. ekologii i kryzysu klimatycznego na Uniwersytecie Warszawskim.

BARTOSZ DĄBROWSKI

Doktor, adiunkt w Zakładzie Historii Literatury Polskiej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Zajmuje się zagadnieniami postpamięci i międzypokoleniowego dziedziczenia traumy w polskiej prozie najnowszej. Od wielu lat interesuje się relacjami twórczości Czesława Miłosza i Emanuela Swedenborga. Przygotowuje do druku monografię *Widma postpamięci. Polska proza postmemorialna*. Jest autorem książek: *Mit dionizyjski Karola Szymanowskiego* (2001), *Szymanowski. Muzyka jako autobiografia* (2010) i współredaktorem *Obecność Conrada: artykuły z konferencji Joseph Conrad. Konteksty, spotkania i nawiązania międzykulturowe, 23–24 października 2017 r. Gdańsk* (2020). Jest członkiem redakcji „Jednak Książki”, współpracuje z czasopismem „Narracje o Zagładzie”. Laureat Nagrody im. Jana Józefa Lipskiego (2000) oraz Nagrody Prezesa Rady Ministrów (2006), stypendysta Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej (2006–2007).

VOLODYMYR DUBICHYNSKYI

Doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, absolwent Charkowskiego Uniwersytetu Państwowego (Ukraina). Zatrudniony w Katedrze Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, kieruje Pracownią Badań Leksykograficznych. Autor, współautor i redaktor ponad dwustu publikacji, w tym monografii naukowych, słowników języka ukraińskiego (deskrypcyjnego i ortograficznego), terminografii języka rosyjskiego, podręczników z zakresu leksykologii, leksykografii, terminologii rosyjskiej i ukraińskiej, a także prac na temat kulturologii, przekładu, komunikacji międzyjęzykowej, socjolingwistyki, dydaktyki nauczania języków obcych (w tym rosyjskiego jako obcego) i in. Miał liczne wystąpienia naukowe na uniwersytetach w Austrii, Finlandii, Hiszpanii, Niemczech, Słowacji, Rosji i Białorusi. Był organizatorem kilkunastu międzynarodowych konferencji naukowych nt. współczesnych problemów leksykografii. Przewodniczący Charkowskiego Towarzystwa Leksykograficznego (od 1992); członek Komisji z Leksykologii i Leksykografii oraz Komisji Terminologicznej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów. Członek kolegów redakcyjnych i rad naukowych czasopism: “International Scientific Journal LANGUAGE: Codification

Competence Communication” (Ukraina), „Studia Rossica Gedanensia”, „Przegląd Wschodnioeuropejski”.

PIOTR GŁUSZKOWSKI

Doktor nauk humanistycznych, historyk i historyk literatury. Od 2014 roku pracuje na rusycystyce na Uniwersytecie Warszawskim, wcześniej w Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia (2012–2015) i Stacji Naukowej PAN przy RAN w Moskwie (2008–2012). Główne zainteresowania badawcze skupiają się na polsko-rosyjskich stosunkach ze szczególnym naciskiem na wkład Polaków w rozwój Syberii i biografistykę (Tadeusz Bułharyn, Maksym Gorki, Maksymilian Marks, Adam Mickiewicz, Aleksander Sołżenicyn). Autor przeszło stu prac dotyczących historii i literatury rosyjskiej XIX i XX wieku, w tym nagradzanej monografii *Barwy polskości, czyli życie burzliwe Tadeusza Bułharyna* (2018). Redaktor dwóch tomów pracy: *Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1926–1932*, t. I–II (2022). Od 2016 roku kierownik Pracowni Mediów w Dawnej i Współczesnej Rosji UW.

ZBIGNIEW KAŻMIERCZYK

Doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, profesor uczelni, zatrudniony w Zakładzie Historii Literatury w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego. Autor około ponad stu osiemdziesięciu publikacji, w tym monografii: *Dzieło demiurga. Zapis gnostyckiego doświadczenia egzystencji we wczesnej poezji Czesława Miłosza* (2011), *Słowiańska psychomachia Mickiewicza* (2012), redaktor i współredaktor tomów zbiorowych: *Religijność Czesława Miłosza* (2020) oraz *Adam Mickiewicz i Rosjanie* (2020), współredaktor numeru tematycznego półrocznika „Karto-Teka Gdańska” pt. *Rosyjski renesans religijny: źródła – polemiki – konteksty* (1/2020). Autor licznych artykułów publikowanych w Polsce i za granicą (m. in. w przekładzie angielskim, litewskim, rosyjskim i ukraińskim). Założyciel i kierownik naukowo-badawczej Pracowni Literatury Etnogenetycznej. Ukazał gnostycko-manichejski wymiar egzystencji w twórczości Miłosza. Wypracowany do tego wymiaru język dostępu stosuje do ujęcia słowiańskiej specyfiki literatury polskiej. W języku tym tworzy kanon dzieł etnogenetycznej historii literatury od Mickiewicza do Miłosza i Tokarczuk. Prezes Oddziału Gdańskiego Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza (od 2016) oraz członek Zarządu Głównego TLiAM (od 2016), b. wiceprezes Pomorskiego Towarzystwa Filozoficzno-Teologicznego (2014–2021). Członek kolegiów redakcyjnych zagranicznych czasopism i serii wydawniczych, m.in. “Київські полоністичні студії / Polish Studies of Kyiv” (Kijów, Ukraina), “Обрії друкарства / Printing Horizon” (Kijów, Ukraina), rady naukowej “Revista Amazonia Investiga” (Florenca, Kolumbia). Zastępca redaktora naczelnego rocznika „Studia Rossica Gedanensia”.

EWA KONEFAŁ

Doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Rusycystyki i Studiów Wschodnich Uniwersytetu Gdańskiego (Zakład Języka Rosyjskiego i Przekładoznawstwa). Specjalizuje się w dziedzinie przekładoznawstwa oraz językoznawstwa rusy-

cystycznego. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii rosyjskiej myśli przekładoznawczej, bibliografistyki, polsko-rosyjskich / rosyjsko-polskich relacji przekładowych. W obszarze prowadzonych przez nią badań znajdują się również językoznawstwo korpusowe oraz semantyka leksykalna i gramatyczna. Autorka serii monograficznej: *Przekładoznawstwo rosyjskie. Tom 1. Autoreferaty dysertacji (1937–2015)* (2016), *Przekładoznawstwo rosyjskie. Tom 2. Wydania naukowe, popularnonaukowe i informacyjne 1837–2020* (2021), *Przekładoznawstwo rosyjskie. Tom 3. Literatura dydaktyczna 1817–2020* (2021), *Przekładoznawstwo rosyjskie. Addenda 1813–2020* (2022). Członek Polskiego Towarzystwa Językoznawczego (od 2012) oraz Krakowskiego Towarzystwa Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium” (od 2010; członek Zarządu w kadencji 2020–2024), sekretarz czasopisma „Studia Rossica Gedanensia” (od 2014).

OLGA MAKAROWSKA

Doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Zakładzie Komparatystyki Literacko-Kulturowej w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskich Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe: komunikacja językowa w Internecie, genologia internetowa, komunikacja międzykulturowa, lingwistyka tekstu, lingwokulturologia, glottodydaktyka oraz metodyka nauczania języka rosyjskiego. Autorka książek: *Концепты русской народной и национальной песни* (2004), *Культурные, культурно-личностные и коммуникативно-стилевые детерминанты интерперсональной коммуникации между польской и русской молодежью* (2014), współautorka publikacji *Mozaika Glottodydaktyczna. Edukatorium w kształtowaniu kreatywności zawodowej glottodydaktyków* (2021) oraz trzech skryptów do nauki języka rosyjskiego jako obcego wydanych za granicą (*Креативное письмо. Часть 1. Только начинаем* (2020), *Введение в деловое общение. Пособие по русскому языку как иностранному* (2020), *Основы речевого этикета и межкультурной коммуникации* (2021)). Założycielka i koordynatorka merytoryczna Wydziałowych Kolokwium Badawczo-Dydaktycznych, kierownik projektu „Fundamenty nauczania” realizowanego na Wydziale Neofilologii UAM w Poznaniu.

DOMINIKA AGATA MYŚLAK

Doktor nauk o komunikacji społecznej i mediach, adiunkt Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Dziennikarka „Gazety Wyborczej” w Olsztynie. Zainteresowania naukowe oscylują wokół nauki o mediach, w tym zagadnień związanych z serialem i reklamą oraz społecznych aspektów przeobrażeń starych mediów we współczesnym świecie. Autorka m.in. monografii *Od serialu telewizyjnego do odserialowych formatów internetowych* (2021), *Product placement jako nowoczesna forma reklamy w serialu telewizyjnym „Przyjaciółki”* (2016), współautorka monografii *Stara Dusza. Fenomen Matki Marii (Skobcowej). Badania i materiały* (2016), współredaktorka i współautorka książki *Sieć: komunikacja, obecność, konsumpcja. Od teorii do pragmatyki użytkowania* (2016), współautorka monografii *Media – dziennikarze – odbiorcy. Wybrane zagadnienia z problematyki mediów społecznościowych* (2017).

MARTA NOIŃSKA

Doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt badawczo-dydaktyczny w Zakładzie Pragmatyki Komunikacji i Dydaktyki Języka Rosyjskiego w Instytucie Rusycystyki i Studiów Wschodnich na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego. Jej zainteresowania badawcze obejmują analizę dyskursu medialnego i politycznego w aspekcie porównawczym. Autorka monografii w języku rosyjskim *Orędzie noworoczne przywódcy państwa jako rytualny gatunek dyskursu medialnego na materiale rosyjskich, niemieckich i polskich przemówień. Analiza mediolingwistyczna* (2020) oraz ponad dwudziestu artykułów naukowych, m.in. *Oficjalna strona internetowa jako narzędzie kreowania wizerunku głowy państwa w Polsce, Rosji i Wielkiej Brytanii* („Przegląd Wschodnioeuropejski” nr 2/2020) i *Zmiany w dyskursie prezydenckim w świetle estetyki mediów (ostatnie orędzie noworoczne rosyjskiego przywódcy* („Przegląd Rusycystyczny” nr 3/2023). Członek Polskiego Towarzystwa Językoznawczego.

GRZEGORZ OJCEWICZ

Doktor habilitowany nauk humanistycznych, b. profesor uczelniany Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie i Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Filolog śledczy, znawca życia i twórczości Iwana Bunina, Sergiusza Jesienina, św. Matki Marii z Paryża (Skobcowej), Gieorgija Efrona, Tatiany Goriczewej. Literaturoznawca, badacz XX-wiecznej emigracji rosyjskiej. Przekładoznawca i tłumacz. Autor ponad pięćset publikacji. Pomysłodawca i współautor nowatorskich opracowań m.in.: *Zabójstwo Sergiusza Jesienina* (2009), *Zabójstwo wielkiego mistrza Wernera von Orseln* (2015), *Nie tylko brodnickie tajemnice Anny Wazówny* (2018). W latach 2019–2021 opublikował we własnym tłumaczeniu trzy tomy *Dzienników* Gieorgija Efrona, syna wielkiej poetki rosyjskiej Mariny Cwietajewej, a wiosną 2022 – tegoż *68 listów z piekła sowieckiego rajy*. Jesienią 2021 roku ukazał się autorski tom *Wstęp do filologii śledczej. Wybór tekstów z lat 2008–2020*, a pod koniec 2022 – autoryzowany przekład *Świętych zwierząt* rosyjskiej ekoteolożki i ekofilozofki Tatiany Goriczewej. Na początku 2023 roku na rynku wydawniczym pojawiły się dwie kolejne autoryzowane tłumaczenia jej książek: *Córki Hioba. Chrześcijaństwo a feminizm* i *Prawosławie a postmodernizm*, a wiosną 2023 – po raz pierwszy w Polsce – *Pośmiertne pouczenia i prorocтва* św. Nila z Athos po polsku.

SIARHEI PADSASONNY

Doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa; adiunkt w Zakładzie Badań nad Komunikacją Literacką Instytutu Lingwistyki Stosowanej w Uniwersytecie Warszawskim. Filolog, historyk literatury rosyjskiej, kontekstów kulturowych literatury rosyjskiej, zagadnień mentalności rosyjskiej, rosyjskiej myśli filozoficzno-religijnej, przekładu literackiego. Znanca twórczości Fiodora Dostojewskiego. Autor ponad czterdziestu publikacji naukowych w Polsce, Rosji, Bułgarii, na Białorusi. W dorobku naukowym znajduje się monografia *Грех по Достоевскому* (2007). Przygotował do druku obszerną monografię habilitacyjną *Współczesny polski Dostojewski: recepcja pisarza w „Gazecie Wyborczej” (1989–2019)*, która ukaże się w 2024 roku nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. Redaktor naczelny Działu In-

formacji Telewizji Bielsat (TVP S.A.). Dziennikarz, twórca ponad tysiąca reportaży o tematyce politycznej, społecznej, kulturowej. Prezenter programów informacyjnych. Przeprowadził setki wywiadów ze znanymi politykami, naukowcami, ekspertami. Pracował jako reporter na Białorusi, w Niemczech, Polsce, Rosji, Ukrainie, Szwecji, Belgii, Grecji, Watykanie, USA, Kanadzie, Izraelu, Iraku.

MARCIN SKŁADANOWSKI

Profesor doktor habilitowany nauk teologicznych w zakresie teologii ekumenicznej; doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie; prodziekan Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, kierownik Działu ds. Strategii i Rozwoju Uniwersytetu, prowadzi badania w Ośrodku Badań Wschodnioeuropejskich „Centrum Ucrainicum” KUL. Główne obszary badań: 1) rosyjska ideologia, aksjologia i polityka bezpieczeństwa; 2) neokonserwatyzm i neoimperializm rosyjski; 3) kulturowe, społeczne i ideologiczne aspekty bezpieczeństwa międzynarodowego; 4) relacje rosyjsko-chińskie w aspekcie ideologicznym i w perspektywie bezpieczeństwa międzynarodowego; 5) relacje państwo-Kościół w dziejach Rusi i Rosji. Autor i współautor stu pięćdziesięciu publikacji, w tym trzynastu monografii, m.in. *Bezpieczeństwo narodowe Rosji w neoeurazjatyzmie Aleksandra Dugina na tle współczesnej rosyjskiej debaty politycznej i akademickiej* (2022), *Cywilizacja rosyjska według Aleksandra Dugina. Studia historiozoficzno-antropologiczne* (2019), „*Aby świat uwierzył*”. *Wybrane aspekty ekumenicznej teologii politycznej* (seria Ekumeniczna Myśl Społeczna, t. 3; Lublin 2019), współautor/redaktor dziesięciu książek, przekładów naukowych z zakresu teologii, licznych artykułów i recenzji. Kierownik projektów badawczych, m.in. „Recepcja i transformacja antropologii chrześcijańskiej w myśli Aleksandra G. Dugina” (grant nr 2016/21/B/HS1/00815, konkurs NCN OPUS 11; realizacja w l. 2017–2019), „Aksjologia bezpieczeństwa narodowego Rosji (2000–2021)” (grant nr 2021/43/B/HS1/00254, konkurs NCN OPUS 22; obecnie realizowany (2022–2025)). Członek stowarzyszeń naukowych: Association for the Study of Nationalities oraz BASEES – British Association for Slavonic and East European Studies. Członek międzynarodowej rady naukowej czasopism: „Religious Dialogue and Cooperation” (Skopje, Macedonia Północna) i „Przegląd Nauk o Obronności”.

ŻANNA SŁADKIEWICZ

Doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor uczelni; dyrektor Instytutu Rusycystyki i Studiów Wschodnich Uniwersytetu Gdańskiego, pracownik Zakładu Pragmatyki Komunikacji i Dydaktyki Języka Rosyjskiego. Założycielka i kierownik Pracowni Badań Nad Perswazją Językową (od 2016), członek Pracowni Badań Nad Socjolingwistycznymi Aspektami Języka (od 2013). Autorka i współredaktorka ponad stu trzydziestu prac z zakresu komunikologii, dyskursologii, mediolingwistyki, pragmalingwistyki, socjolingwistyki, frazeologii i glottodydaktyki, m.in. monografii: *Политический фельетон в свете теории речевого воздействия* (2013), *Здоровье превыше всего. Коммуникативная ситуация оправдания в дидактическом дискурсе: прагматический и межкультурный аспект* (2019, we wsp.), *Фейки: коммуникация, смыслы, ответственность* (2021), *Perswazja językowa w różnych dys-*

kursach (2017–2021, we wsp.), *Speech Etiquette in Slavic Online Communities* (2021, we współaut.), *Język, polityka, ideologia* (2023, we wsp.), podręcznika *Ćwiczenia z fonetyki języka rosyjskiego dla początkujących* (2014, we współaut.). Członek Mediolingwistycznej Komisji Międzynarodowego Komitetu Słowistów (UNESCO), Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Polskiego Towarzystwa Rusycystycznego, międzynarodowy ekspert w QS Intelligence Unit (QSIU); b. zastępca redaktora naczelnego „*Studia Rossica Gedanensia*” (2014–2021), członek rady naukowej czasopisma „*Urbis et Orbis*” (Armenia).

ANNA SZCZĘŚNY

Doktor nauk humanistycznych, adiunkt dydaktyczny Instytutu Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. Od wielu lat prowadzi zajęcia z tłumaczeń pisemnych i ustnych. W kręgu jej zainteresowań szczególne miejsce zajmuje onomastyka translatoryczna. Specjalizuje się w przekładzie tekstów z dziedziny kultury, historii i szeroko rozumianej humanistyki. Od roku 2012 pełni funkcję zastępcy redaktora naczelnego czasopisma „*Między Oryginałem a Przekładem*”. Wspólnie z doktor Zofią Kozłowską opracowała podręcznik *Tłumaczenie pisemne na język polski. Kompendium* (2018/2020). Ostatnie jej publikacje koncentrują się na zagadnieniach onomastyki przekładowej (*Między Wschodem a Zachodem. Eklezjonimy prawosławne w języku polskim – studium przypadku* („*Roczniki Humanistyczne*” 2022); *Nazwy kościołów jako problem w tłumaczeniu z języka polskiego na rosyjski* („*Acta Neophilologica*” 2022); *Nazwy własne w przestrzeni miejskiej jako problem przekładowy. Spojrzenie tłumacza praktyka i dydaktyka tłumaczenia* („*Rocznik Przekładoznawczy*” 2021); *Eklezjonimy jako problem przekładowy (na materiale języka rosyjskiego i polskiego)* („*Studia Rossica Gedanensia*” 2021); *O problemie zapisu nazw osobowych w tłumaczeniach na język polski tekstów historycznych i źródeł w języku rosyjskim w: Źródła z Królestwa Polskiego, Litwy i Rusi. Warsztat edytora (w: Źródła z Królestwa Polskiego, Litwy i Rusi, 2021)*. Jest tłumaczką tekstów pisemnych i ustnych w zakresie języka rosyjskiego.

KATARZYNA WOJAN

Doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, profesor uczelni; pracuje w Instytucie Skandynawistyki i Fennistyki na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego; założycielka i kierownik badawczej Pracowni Leksykograficzno-Bibliograficznej oraz Pracowni Języka Fińskiego na Wydziale Filologicznym UG. Autorka i współautorka ponad dwustu siedemdziesięciu prac z zakresu językoznawstwa słowiańskiego, ugrofińskiego, komparatystryki lingwistycznej, historii leksykografii, biobibliografistyki i bibliografistyki, przekładoznawstwa, a także recepcji twórczości polskich pisarzy za granicą. Autorka wielu monografii, m.in. *Wstęp do badań wieloznaczności leksemów w ujęciu kontrastywnym* (2010), *Przypadkowe i nieprzypadkowe wędrówki leksemów* (2010), *Rosyjskie leksemy homonimiczne w teorii językoznawczej i praktyce leksykograficznej* (2011), *Język fiński w teorii i praktyce* (2016), *Z dziejów leksykografii polsko-rosyjskiej. Tom 1: Słowniki lingwistyczne (bibliografia za lata 1700–2015)* (2016), *Tom 2: Słowniki terminologiczne (bibliografia za lata 1803–2017)* (2020); *Polska fennistyka. Bibliografia dorobku. Wybór z lat 1824–2021* (2021).

Opracowała edycję tekstów źródłowych Zbigniewa Żakiewicza *W czasie zatrzymane. T. 1: Wybór szkiców literackich z lat 1977–2008* (2017); współredagowała monografię *Religijność Czesława Miłosza* (red. nauk. Z. Kaźmierczyk, 2020). Przygotowała do druku książkę *Leksykografia autorska (materiały do bibliografii dorobku narodowego)*. Członek Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza – Oddziału Gdańskiego (skarbnik), Krakowskiego Towarzystwa Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”. Członek kolegiów redakcyjnych czasopism, m.in. „Българска русистика (Bułgaria)”, „Studia Scandinavica”, „Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика межкультурная коммуникация” (Rosja) oraz rad naukowych, m.in. „Progress: Journal of Young Researchers”, „Acta-Polono Ruthenica”.

PRZEMYSŁAW WYWIAŁ

Doktor habilitowany nauk społecznych, profesor uczelni; wykładowca w Instytucie Bezpieczeństwa i Informatyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kierownik Katedry Bezpieczeństwa Narodowego. Oficer rezerwy Wojska Polskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują problematykę bezpieczeństwa narodowego, przede wszystkim strategii, obrony powszechnej, bezpieczeństwa militarnego, funkcjonowania organizacji proobronnych. Autor i współautor kilkudziesięciu publikacji naukowych i popularnonaukowych, m.in. monografii: *Organizacje proobronne w systemie bezpieczeństwa narodowego Polski* (2016), *Wykorzystanie doświadczeń Armii Krajowej w budowie nowoczesnej Obrony Terytorialnej Polski* (2019) oraz *Garnizon Wojska Polskiego w Krakowie w latach 1918–1939* (2019). Zastępca dyrektora Centrum Symulacji i Doskonalenia Zarządzania Bezpieczeństwem PRO PATRIA, PRO CIVIUM.

DOROTA ŻYŁKO

Doktor nauk humanistycznych; slawistka i rusycystka; b. starszy wykładowca w Katedrze Sławistyki na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego. Autorka i współautorka ponad trzydziestu publikacji naukowych z zakresu paleografii cerkiewnosłowiańskiej, pragmatyki przekładu, cyrylometodianistyki (fonetyka, semantyka redakcji języka staro-cerkiewno-słowiańskiego), słowiańskiego językoznawstwa historyczno-porównawczego. Współredagowała monografię *Języki i kultura Słowian. Pamięci profesora Leszka Moszyńskiego* (wspólnie z A. Gostomską, 2018). Dokonała przekładów naukowych (współ z Bogusławem Żyłką) z języka rosyjskiego książki *Oblicza Rosji. Szkice z historii kultury rosyjskiej XIX wieku* Borysa Jegerowa (2002) oraz tekstów z języka cerkiewnosłowiańskiego w pracy *Krzyż i koło. Z historii symboliki chrześcijańskiej* Borysa Uspienskiego (2010). Członek Oddziału Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego w Gdańsku.

Opracowanie i redakcja
Katarzyna Wojan